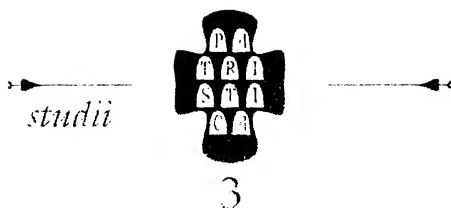

JEAN-CLAUDE
LARCHET

SFÂNTUL MAXIM
MĂRTURISITORUL.
O INTRODUCERE

DOXOLOGIA

JEAN-CLAUDE LARCHET

**SFÂNTUL MAXIM MĂRTURISITORUL.
O INTRODUCERE**

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României

LARCHET, JEAN-CLAUDE

Sfântul Maxim Mărturisorul : o introducere / Jean-Claude Larchet ; trad. din franceză de Marinela Bojin ; ed. îngrijită de pr. Dragoș Bahrim. - Iași : Doxologia, 2013

Bibliogr.

ISBN 978-606-666-071-6

I. Bojin, Marinela (trad.)

II. Bahrim, Dragoș (ed.)

235.3 Maxim Mărturisorul

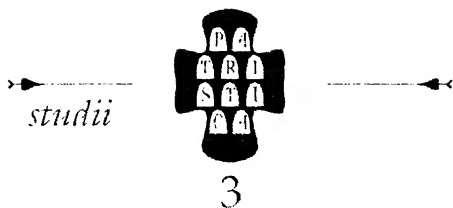
929 Maxim Mărturisorul

© Les Éditions du Cerf pour 1ère édition en français,
Saint Maxime le Confesseur, Paris, 2003

© Jean-Claude Larchet et Les Éditions du Cerf pour 2e édition,
revue, corrigée et augmentée, Paris, 2013

© DOXOLOGIA, pentru editia în limba română,
Sfântul Maxim Mărturisorul. O introducere, Iași, 2013

ISBN: 978-606-666-071-6

JEAN-CLAUDE LARCHET

**SFÂNTUL MAXIM MĂRTURISITORUL.
O INTRODUCERE**

Traducere din limba franceză de Marinela Bojin

Ediție îngrijită de Pr. Dragoș Bahrim

Carte tipărită cu binecuvântarea
Înaltpreasfințitului
TEOFAN
Mitropolitul Moldovei și Bucovinei

DOXOLOGIA
Iași, 2013

CUPRINS

Cuvânt înainte la ediția întâi	13
Prefață la ediția a doua	17
Lista de abrevieri	19

I

VIATA

1. Anii de formare	21
2. Anii de liniște ai vieții monahale	24
3. Exilul	26
4. Controversa monoenergistă	28
5. Controversa monotelită	31
6. Șederea la Roma și participarea la Sinodul din Lateran	32
7. Procesele, exilul și martiriul	34

II

SCRIERILE

ȘFÂNTULUI MAXIM MĂRTURISITORUL ȘI IZVOARELE REFERITOARE LA VIATA SA

A. SCRIERI	39
I. Ambiguorum liber / Ambigua / CPG 7705	39
1. Ambigua ad Iohannem / Ambigua către Ioan / CPG 7705	40
2. Ambigua ad Thomam / Ambigua către Toma / CPG 7705	46
II. Capita X / Zece capete	50

III. Capita XV / Cincisprezece capete / CPG 7695	52
IV. Capita de caritate / Capete despre dragoste / CPG 7693	54
V. Capita theologica et oeconomica (I-II) / Capete teologice și iconomice / CPG 7694	59
VI. Computus ecclesiasticus / Comput bisericesc / CPG 7706	62
VII. Disputatio cum Pyrrho / Disputa cu Pyrrhus / CPG 7698	62
VIII. Disputatio inter Maximum et Theodosium Caesareae Bithyniae / Disputa de la Bizya / CPG 7735. BHG 1233	67
IX. Epistulae XLV / Epistole / CPG 7699	69
X. Ex epistola sancti Maximi scripta ad abbatem Thalassium = Epistula A / Epistola Sfântului Maxim cătrec egumenul Talasie / CPG 7702	72
XI. Epistula ad Anastasium monachum discipulum / Epistola către Anastasie Monahul, ucenicul său / CPG 7701. BHG 1232	73
XII. Epistula secunda ad Thomam / A doua epistolă către Toma / CPG 7700	75
XIII. Epistula VIII (sfârșit) / Sfârșitul Epistolei 8	76
XIV. Expositio in psalmum LIX / Tâlcuire la Psalmul 59 / CPG 7690	78
XV. Expositio orationis dominicae / Tâlcuire a rugăciunii Tatăl nostru / CPG 7691	80
XVI. Liber asceticus / Cuvânt ascetic / CPG 7692	83
XVII. Mystagogia / Mystagogia / CPG 7704	87
XVIII. Opuscula theologica et polemica / Opuscule teologice și polemice / CPG 7697	93
1. Ad Marinum presbyterum / Cătrec preacuviosul presbiter Marin / CPG 7697, 1	94
2. Ad eundem ex tractatu de operationibus et voluntariis / Cătrec același, capitolul 50 din scrierea despre lucrări și voințe / CPG 7697, 2	94

3. <i>Ex eodem tractatu caput 51 / Din aceeași scriere, capitolul 51. Părinții spunând două voințe în Hristos au indicat legile naturale, nu două socotințe proprii / CPG 7697, 3</i>	95
4. <i>Ad Georgium presbyterum ac hegumenum / Către preacuviosul presbiter și egumen Gheorghe, care a întrebat printr-o epistolă despre taina lui Hristos / CPG 7697, 4</i>	96
5. <i>Adversus eos qui dicunt dicendam unam Christi operationem / Celor ce zic că trebuie să se vorbească de o singură lucrare a lui Hristos, pentru faptul că, fiind mai plină de putere, cea dumnezeiască stăpânește pe cea omenească, trebuie să li se răspundă așa / CPG 7697, 5</i>	97
6. <i>De eo quod scriptum est: „Pater si fieri potest transeat a me calix” / Despre cuvântul: „Părinte, de este cu puțință, să treacă de la Mine acest pahar” / CPG 7697, 6</i>	98
7. <i>Tomus dogmaticus ad Marinum diaconum / Tomul dogmatic trimis în Cipru diaconului Marin / CPG 7697, 7</i>	99
8. <i>Exemplum epistulae ad episcopum Nicandrum / Un exemplar al epistolei trimise către preasfințitul episcop Nicandru de către cel întru sfinți Maxim, despre cele două lucrări în Hristos / CPG 7697, 8</i>	100
9. <i>Ad catholicos per Siciliam constitutos / Părinților egumeni și monahi și mirenilor drept-credincioși care locuiesc în această insulă iubitoare de Hristos a Siciliei / CPG 7697, 9</i>	101
10. <i>Ad Marinum Cypri presbyterum / Copie de pe epistola către presbiterul Marin din Cipru / CPG 7697, 10</i>	101
11. <i>Ex epistula Romae scripta / Din epistola scrisă la Roma / CPG 7697, 11</i>	102
12. <i>Diffloratio ex epistula ad Petrum illustrem / Extras dintr-o epistolă către Petru Ilustrul / CPG 7697, 12</i>	103
13. <i>De duabus Christi naturis / Despre cele două firi ale lui Hristos / CPG 7697, 13</i>	104
14. <i>Variae definitiones / Diferite definiții / CPG 7697, 14</i>	104
15. <i>Spiritualis tomus ac dogmaticus / Tomul duhovnicesc și dogmatic care prezintă înnoitorul decret (Ekthesis) al împăratului Heraclie, dat la îndemnul lui Serghie, patriarhul Constantinopolului, decret contrar Sfintei Scripturi și Părinților, dar de acord cu profanatorii</i>	

<i>eretici care, prin dezbinare și separare, siluiesc taina lui Hristos, Mântuitorul nostru. Trimis din Roma de către Ștefan, preasfințitul episcop al Dorelor, aflat sub sfântul și apostolicul Scaun al sfintei cetăți a lui Hristos, Dumnezeuul nostru / CPG 7697, 15</i>	105
16. <i>De duabus unius Christi nostri voluntatibus / Despre cele două voințe ale lui Hristos cel Unul, Dumnezeuul nostru / CPG 7697, 16</i>	106
17. <i>Distinctionum quibus res dirimuntur definitiones / Definiții ale deosebirilor / CPG 7697, 17</i>	107
18. <i>Unionum definitiones / Definiții ale unirilor / CPG 7697, 18</i>	108
19. <i>Theodori Byzantini diaconi quaestiones cum Maximi solutionibus / Prima întrebare a diaconului și retorului Teodor din Bizanț, secretarul lui Pavel sinodicular, Arhiepiscop al Constantinopolului / CPG 7697, 19</i>	109
20. <i>Tomus dogmaticus ad Marinum presbyterum / Tom dogmatic către presbiterul Marin / CPG 7697, 20</i>	110
21. <i>De qualitate, proprietate et differentia seu distinctione ad Theodorum presbyterum in Mazario / Despre calitate, proprietate (insușire) și deosebire, către Teodor, presbiterul din Mazara / CPG 7697, 21</i>	110
22. <i>Fragmenta duo / Și iarăși dumnezeiescul Maxim / CPG 7697, 22</i>	111
23. <i>Capita de substantia seu essentia et natura, deque hypostasi et persona / Capete despre ființă și fire, ipostas și persoană / CPG 7697, 23</i>	112
a) <i>Capita X de substantia seu essentia et natura, deque hypostasi et persona / Zece capitole despre ființă și natură, ipostas și persoană / CPG 7697, 23a</i>	112
b) <i>Eulogii Alexandrini capita VII / Șapte capitole ale lui Evloghie al Alexandriei / CPG 7697, 23b</i>	113
c) <i>De substantia seu essentia et natura et hypostasi / Despre substanță sau ființă, natură și ipostas / CPG 7697, 23c</i>	113
24. <i>Fieri non posse ut dicatur una in Christo voluntas / E cu neputință a spune că în Hristos este o singură voință / CPG 7697, 24</i>	114
25. <i>Capita X de duplici voluntate Domini / Zece capitole despre cele două voințe ale Mântuitorului nostru Iisus Hristos / CPG 7697, 25</i>	115

26. <i>Ex quaestionibus a Theodoro monacho illi propositis /</i> <i>Din întrebările puse de Teodor monahul /</i> CPG 7697, 26	116
27. <i>Diversae definitiones / Diferite definiții /</i> CPG 7697, 27	116
XIX. Quaestiones ad Thalassium / Răspunsuri către Talasie / CPG 7688	117
XX. Quaestiones ad Theopemptum / Către Theopempt / CPG 7696	124
XXI. Quaestiones et dubia / Întrebări și nedumeriri / CPG 7689	126
XXII. Relatio Motionis / Relatare a acțiunii [juridice] ce a avut loc între domnul avvă Maxim și cei dimpreună cu el și arhonții [din senat] în Consiliul Secret / BHG 1231	131
XXIII. Scolia in Corpus Areopagiticum (fragmenta) / Scolii la scrierile lui Dionisie Areopagitul (fragmente) / CPG 7708	133
XXIV. Vita Virginis / Viața Sfintei Fecioare	134
XXV. Addimenta e variis codicibus / Diverse fragmente editate de S.L. Epifanović / CPG 7707	136
XXVI. Fragmenta in cod. Vat. gr. 1809 / Diverse fragmente editate de M. Gitlbauer / CPG 7709	138
XXVII. Fragmenta in „Doctrina Patrum” / Fragmente publicate de Diekamp în „Doctrina Patrum” / CPG 7710	138

B. IZVOARE REFERITOARE LA VIAȚA SFÂNTULUI MAXIM MĂRTURISITORUL

1. Izvoare ce cuprind informații biografice

I. <i>Contra Constantinopolitanos / Contra constantinopolitanilor /</i> CPG 7740	139
II. <i>Epistula Anastasii apocrisarii ad Theodosium Gangrensem /</i> <i>Epistola lui Anastasie Apocrisiarul către Teodosie de Gangra /</i> CPG 7733. BHG 1233d	140
III. <i>Epistula Anastasii discipuli ad monachos</i> <i>Calaritanos / Epistola lui Anastasie ucenicul</i> <i>(lui Maxim) către monahii din Cagliari / CPG 7725</i>	142

IV. Theodori Spudaei Hypomnesticon / Memorialul lui Teodor Spudeul / CPG 7968. BHG 2261	144
2. Vieți ale Sfântului Maxim	145
I. Epitome / Epitome / CPG 7707, 3. BHG 1236	145
II. Synaxarium Constantinopolitanum	147
III. Vita et passio Maximi / Viața și pătimirea Sfântului Maxim / BHG 1233m. CPG 7707,1 - BGH 1233n	149
IV. Sinaxarul din Typikonul Marii Biserici a Constantinopolului	151
V. Vita / Viața și mucenicia sfântului nostru părinte Maxim Mărturisitorul / BHG 1235. CPG 7707,4	152
VI. Sancti Maximi vita ac certamen / Viața și lupta Sfântului Maxim / BHG 1234	153
VII. Vita syriaca / Viața siriacă	157
VIII. Vieți georgiene	159

III

ÎNVĂȚĂTURA

SFÂNTULUI MAXIM MĂRTURISITORUL

I. IZVOARE, INFLUENȚE, FACTORI DE FORMARE ȘI DE EVOLUȚIE	163
II. ÎNVĂȚĂTURA DESPRE DUMNEZEU	178
1. Sfânta Treime	178
a. Dumnezeu, Unime și Treime	178
b. Ființa și ipostasurile dumnezeiești	179
c. Problema Filioque	181
2. Dumnezeu – incognoscibil și cunoscut	183
3. Ființa și energiile dumnezeiești	184
III. COSMOLOGIA	186
1. Teoria <i>logoi</i> -lor	186
2. Creația	188

IV. ANTROPOLOGIA	191
1. <i>Logos</i> -ul firii umane	191
2. Natură și ipostas	194
3. Voința și liberul arbitru	195
4. <i>Logos</i> și <i>tropos</i>	197
5. Chip și asemănare	199
6. Existența – existența bună – existența veșnic bună	200
7. Omul în starea paradiziacă	203
8. Omul, microcosmos și mediator	205
9. Păcatul strămoșesc și urmările lui	205
a. <i>Natura păcatului</i>	205
b. <i>Urmările păcatului</i>	207
c. <i>Transmiterea urmărilor păcatului</i>	209
V. HRISTOLOGIA ȘI SOTERIOLOGIA	210
1. Întruparea prevăzută din veșnicie	210
2. Cele trei legi	211
3. Cuvântul întrupat	213
a. <i>Două firi și un singur ipostas al lui Hristos</i>	213
b. <i>Două lucrări și două voințe ale lui Hristos</i>	215
c. <i>Perihoreza naturilor în ipostasul lui Hristos</i>	216
d. <i>Îndumnezeirea firii omenești în Hristos</i>	216
4. Mântuire și îndumnezeire	218
5. Iconomia mântuitoare a Cuvântului întrupat	219
a. <i>Asumarea firii omenești de către Cuvântul. Facere și naștere</i>	219
b. <i>Consecințele soteriologice ale noului mod de naștere a Cuvântului întrupat</i>	220
c. <i>Rolul soteriologic al asumării stării pătimitoare și a condiției de muritor</i>	221
d. <i>Rolul soteriologic al voinței omenești a lui Hristos</i>	221
e. <i>Lucrarea unificatoare a Cuvântului întrupat</i>	222

VI. BISERICA ȘI TAINELE	223
1. Încorporarea în Biserică, trupul lui Hristos	223
2. Botezul	225
3. Comuniunea euharistică	227
VII. ÎNVĂȚĂTURA DUHOVNICEASCĂ	228
1. Sinergia dintre voință și har	228
2. <i>Praxis</i>	229
3. Contemplația naturală (θεωγία)	235
4. <i>Theologia</i>	237
5. Îndumnezeirea	240
VIII. PNEVMATOLOGIA	244
1. Participarea Sfântului Duh la planul dumnezeiesc de mântuire și îndumnezeire a omului și la realizarea lui prin iconomia Cuvântului întrupat	244
2. Lucrarea de unire a oamenilor cu Dumnezeu și de primire de către ei, în Biserică, a harului	245
3. Darul nașterii duhovnicești, al înfierii și al îndumnezeirii, date prin Duhul Sfânt	247
4. Sfântul Duh, izvor al desăvârșirii duhovnicești	248
5. Lucrarea Duhului Sfânt se săvârșește potrivit diversității persoanelor	250
IX. ESHATOLOGIA	252
X. ECLESIOLOGIA	254
1. Prerogativele recunoscute Bisericii Romei	255
2. Limitele și condițiile prerogativelor recunoscute Bisericii Romei	256
3. Mărturisirea credinței ortodoxe, criteriu eclesiologic esențial	262
a. Mărturisirea credinței ortodoxe, criteriu eclesiologic	262
b. Acordul cu Tradiția, criteriu al ortodoxiei credinței	263
c. Ce este Biserica catolică	264
XI. INFLUENȚA SFÂNTULUI MAXIM	269
Bibliografie	277

CUVÂNT ÎNAINTE LA EDIȚIA ÎNTÂI

Sfântul Maxim Mărturisitorul (580-662) ni se înfățișează astăzi ca unul dintre cei mai mari teologi bizantini. În opera sa, contribuțiile patristice anterioare se regăsesc adunate și integrate într-o puternică și genială sinteză, în care originalitatea se îmbină cu Tradiția.

Toate aspectele cugetării și vieții creștine sunt tratate aici: teologia, eclesiologia, cosmologia, antropologia, ascetica și mistica.

Dacă unele dintre scrierile sale sunt ușor de înțeles și figurează în antologiile clasice de texte duhovnicești, cum ar fi binecunoscuta *Filocalie*, altele sunt dificile, din cauza stilului complicat și a vocabularului lor tehnic, uneori creat chiar de autor, și greu de tradus. Patriarhul Fotie (sec. IX), om de vastă cultură și mare literat, scrie astfel despre *Răspunsuri către Talasie*: „Stilul său constă în pasaje peste măsură de lungi. Iubește inversiunile de cuvinte, e plin de duplicații, nu-l interesează proprietatea termenilor. De aceea tratatul său este de la început până la sfârșit lipsit de claritate și greu de priceput. Supunându-și discursul unei retorici pline de asperitate în construcția frazelor și a pauzelor, nu se îngrijește să ofere cât de cât mângâiere auzului. Iar felul său de a folosi cuvintele în sens figurat nu e deloc înflorit, nu are finețe sau farmec, ci le folosește în chip foarte simplu, fără nici o grijă pentru efect. Și aproape că-i obosește până și pe susținătorii săi, pentru că tâlcuirile în jurul cărora se rotește gândirea sa se îndepărtează mult de text și de istoria cunoscută nouă și încă și mai mult de acel lucru greu de înțeles pe care vrea să-l tâlcuiască”¹.

¹ *Bibliothèque*, ed. Henry, t. III, Paris, 1962, pp. 80-81.

Această aspră critică însă e îndată contrabalansată printr-un vibrant elogiu: „Cel căruia îi place să-și avânte mintea spre înălțimi și contemplații nu poate afla niciunde unele mai felurite și mai bine gândite ca aici. Căci în unele chestiuni, punând laolaltă cele spuse de înaintașii săi, își armonizează cu acelea cugetările proprii, izvorâte din truda minții sale, la fel de subtile și profunde ca acelea, dacă nu chiar mai mult. Și în toate, de altminteri, strălucește evlavia, curăția și marea lui iubire de Hristos”².

Câteva secole mai târziu, aflăm aceeași apreciere ambivalentă la Ana Comnena (sec. XI-XII). „Îmi amintesc că, adeseori, mama mea, împărăteasa, când se ducea la masă, ținea o carte în mâini și citea atentă lucrările dogmatice ale Sfinților Părinți, mai ales pe cele ale lui Maxim, filosoful martir. Căci ea nu era pasionată atât de discuții asupra științelor naturii, cât de studiul dogmelor, prin care voia să ajungă la adevărata înțelepciune. Mi se întâmpla adeseori să o admir și, admirând-o astfel, i-am spus odată: «Cum poți tu, cu puterile tale, să privești spre înălțimi atât de mari? Eu tremur și nici măcar nu îndrăznesc să ascult asemenea lucruri cu urechile mele. Căci firea contemplativă și meditativă, cum se spune, a acestui om dă ameteți celor ce-l citesc». Ea a zâmbit și mi-a răspuns: «Știu că teama este demnă de laudă și nici eu nu iau aceste cărți fără să tremur, totuși nu mă pot desprinde de ele. Dar tu ai răbdare puțin, și când te vei apleca asupra altor cărți, îți va plăcea și farmecul acestora».”³

Toți cei care s-au apropiat de scrierile Sfântului Maxim au avut parte de această îndoită simțire; pe de o parte, teamă și tulburare în fața unei opere cu un stil dificil și de o incredibil de profundă și elevată gândire, pe de alta, încântare care te

² *Ibidem*, p. 81.

³ *Alexiada*, V, IX, ed. Leib, Paris, 1943, t. II, p. 38 [Ana Comnena, *Alexiada*, traducere de Marina Marinescu, prefată, tabel cronologic și note de Nicolae-Șerban Tanașoca, colecția „Biblioteca pentru toți”, Editura Minerva, București, 1977, vol. I, pp. 211-212].

ține alipit de ea și dornic să te tot întorci, știind bine că niciodată n-ai să ajungi să cuprinzi bogăția înțeleșurilor sale și că nicăieri n-ai să afli nimic care să-i semene cât de cât.

Abundența bibliografiei lucrărilor referitoare la Sfântul Maxim (teze, cărți, articole) arată atracția pe care opera sa o exercită asupra patrologilor și cercetătorilor și varietatea temelor pe care le cuprinde.

Bogăția, varietatea și dificultatea gândirii Sfântului Maxim Mărturisorul, faptul că nici una dintre scrierile sale nu-și dezvăluie toate fațetele, explică abundența de lucrări specializate și raritatea studiilor de ansamblu.

Lucrarea de față își propune să pună la dispoziția publicului larg interesat de Sfinții Părinți în general, și în mod special de Sfântul Maxim, o prezentare ușor de abordat, însă cât se poate de exactă și completă, a vieții, scrierilor și ansamblului gândirii sale.

Este o lucrare de inițiere, dar însoțită de o multitudine de note, care nu vor să fie nici o demonstrație de erudiție, nici să transforme expunerea într-un studiu tehnic sau „savant”, ci să ofere cititorilor mijloacele de a aprofunda fiecare aspect abordat, potrivit diversității intereselor și nevoilor lor. Bibliografia completă de la sfârșitul volumului urmărește același scop. Dar la fel ca al doilea capitol, care recenzează, după prezentarea fiecărei lucrări, ansamblul edițiilor de referință, al traducerilor moderne și al principalelor studii existente, ea oferă și celor mai avansați în studiul gândirii Sfântului Maxim, adică chiar specialiștilor, un instrument de lucru de mare importanță.

Fie ca acest studiu de ansamblu să le trezească celor care nu cunosc încă scrierile Sfântului Maxim dorința de a le citi și a le pătrunde întreaga lor profunzime.

PREFATĂ LA EDIȚIA A DOUA

De la prima ediție a acestei cărți, din 2003, au apărut și s-au înmulțit lucrările referitoare la Sfântul Maxim Mărturisitorul. Gândirea sa bogată și complexă atrage, într-adevăr, din ce în ce mai mulți cercetători din toate țările.

Dacă noile ediții critice ale scrierilor sale au rămas rare, pentru că ele necesită o îndelungată perioadă de elaborare, în schimb au apărut multe traduceri noi și mai ales multe monografii și studii.

Această carte, fiind o prezentare generală a vieții, operei și gândirii Sfântului Maxim oferită unui public neinițiat, dar, prin bibliografia sa, și un instrument de lucru pentru cercetători, era importantă elaborarea unei a doua ediții, care să cuprindă noile date.

Această nouă ediție a permis corectarea unor greșeli de tipar din prima ediție, dar și completarea listei scrierilor Sfântului Maxim și a traducerilor și comentariilor pe marginea lor, apărute în diferite limbi. Ea a permis de asemenea actualizarea bibliografiei generale de la finele volumului, adăugând noile apariții, dar și renunțând la unele vechi care nu se refereau decât în mod incidental la Sfântul Maxim.

Capitolul care rezumă viața Sfântului Maxim practic n-a fost modificat. Nu numai pentru că după zece ani de cercetări suplimentare problema autenticității *Vieții grecești* și, respectiv, a *Vieții siriace* nu a fost tranșată, dar aprofundarea realizată de studiile pe tema *Vieților grecești* tinde mai curând să confirme, cel puțin în privința câtorva elemente, valoarea

acestora și converg în recunoașterea ca sursă a lor a unei *Vieți grecești* originare, care, chiar dacă ea ne rămâne astăzi necunoscută, este probabil la fel de veche ca *Viața siriacă*.

De asemenea, nu am adus decât puține schimbări în capitolele consacrate gândirii Sfântului Maxim. Studiile realizate în cursul ultimilor zece ani au adus puține cunoștințe și puține interpretări noi, mulți dintre tinerii cercetători reluând teme deja tratate, fără a înnoi cu adevărat analiza și înțelegerea lor. Una dintre direcțiile principale urmate în cercetare (manifestată mai ales în mai multe dintre colocviile recente) este aceea de a căuta izvoarele filosofice ale Sfântului Maxim printre comentatorii neoplatonici ai lui Aristotel, înfloritori în epoca formării sale. Dar aceste cercetări n-au adus decât puține rezultate probante, aceste influențe filosofice, pe cât au putut fi ele puse în evidență, fiind puțin semnificative în raport cu influențele patristice masive și ușor de identificat de care dă mărturie cugetarea Mărturisitorului. De altfel, chiar dacă e de înțeles faptul că gândirea Sfântului Maxim, prin conceptualizarea ei originală și prin dimensiunea ei speculativă complexă, atrage interesul filosofilor, nu e deloc potrivit ca el să fie privit ca filosof, iar gândirea lui să fie studiată în mod filosofic.

LISTA DE ABREVIERI

COLECȚII

CCSG	<i>Corpus Christianorum. Series Graeca</i> , Turhnout et Leuven, 1977 s.
FR	<i>Filocalia</i> , traducere românească de Pr. D. Stăniloae, 1-12, 1947-1991.
PG	J.-P. MIGNE, <i>Patrologiae cursus completus, Series graeca</i> , Paris, 1844-1855.
PL	J.-P. MIGNE, <i>Patrologiae cursus completus, Series latina</i> , Paris, 1844-1855.
PSB	<i>Părinți și scriitori bisericești</i> , București, 1977-
VHPF	<i>Viața în Hristos. Pagini de Filocalie</i> , Editura Doxologia, Iași, 2012-
SC	<i>Sources chrétiennes</i> , Paris, 1941 s.

OPERELE SFÂNTULUI MAXIM ȘI SURSE REFERITOARE LA VIAȚA SA

<i>Amb. Io.</i>	<i>Ambigua ad Iohannem</i> [Ambigua către Ioan].
<i>Amb. Th.</i>	<i>Ambigua ad Thomam</i> [Ambigua către Toma].
<i>Asc.</i>	<i>Liber asceticus</i> [Cuvânt ascetic].
<i>Cap. X.</i>	<i>Capita X</i> [Zece capete].
<i>Cap. XV.</i>	<i>Capita XV</i> [Cincisprezece capete].
<i>Car.</i>	<i>Capita de caritate</i> [Capete despre dragoste].
<i>Comp.</i>	<i>Computus ecclesiasticus</i> [Comput bisericesc].
<i>Contra Const.</i>	<i>Contra Constantinopolitanos</i> [Contra constantinopolitanilor].
<i>Diekamp</i>	<i>Fragmenta in „Doctrina Patrum”</i> [Fragmente publicate de Diekamp în „Doctrina Patrum”].
<i>Disp. Biz.</i>	<i>Disputatio Bizyae</i> = <i>Disputatio inter Maximum et Theodosium Caesareae Bithyniae</i> [Disputa de la Bizya].
<i>Ep.</i>	<i>Epistulae XLV</i> [Epistole].

<i>Ep. 2 Th.</i>	<i>Epistula secunda ad Thomam [A doua epistolă către Toma].</i>
<i>Ep. 8 sf.</i>	<i>Epistula 8 (sfârșit) [Sfârșitul Epistolei 8].</i>
<i>Ep. A</i>	<i>Ex epistola sancti Maximi scripta ad abbatem Thalassium [Epistola Sfântului Maxim către egumenul Talasie].</i>
<i>Ep. An.</i>	<i>Epistula ad Anastasium monachum discipulum [Epistola către Anastasie Monahul, ucenicul său].</i>
<i>Ep. Cal.</i>	<i>Epistula Anastasii discipuli ad monachos Calaritanos [Epistola lui Anastasie ucenicul (lui Maxim) către monahii din Cagliari].</i>
<i>Ep. Theod.</i>	<i>Epistula Anastasii apocrisarii ad Theodosium Gangrensem [Epistola lui Anastasie Apocrisiarul către Teodosie de Gangra].</i>
<i>Epifanović</i>	<i>Addimenta e variis codicibus [Diverse fragmente editate de S.L. Epifanović].</i>
<i>Epit.</i>	<i>Epitome [Epitome].</i>
<i>Gitlbauer</i>	<i>Fragmenta in cod. Vat. gr. 1809 [Diverse fragmente editate de M. Gitlbauer].</i>
<i>Hypomn.</i>	<i>Theodori Spudaei Hypomnesticon [Memorialul lui Teodor Spudeul].</i>
<i>Myst.</i>	<i>Mystagogia [Mystagogia].</i>
<i>Pater</i>	<i>Expositio orationis dominicae [Tâlcuire a rugăciunii Tatăl nostru].</i>
<i>Ps. 59.</i>	<i>Expositio in psalmum LIX [Tâlcuire la psalmul 59].</i>
<i>Pyr.</i>	<i>Disputatio cum Pyrrho [Disputa cu Pyrrhus].</i>
<i>Qu. D.</i>	<i>Quaestiones et dubia [Întrebări și nedumeriri].</i>
<i>Rel. Mot.</i>	<i>Relatio motionis [Relatare a acțiunii (juridice) ce a avut loc între domnul avvă Maxim și cei dimpreună cu el și arhonții (din senat) în Consiliul Secret].</i>
<i>Scolia</i>	<i>Scolia in Corpus Areopagiticum [Scolii la scrierile lui Dionisie Areopagitul].</i>
<i>Thal.</i>	<i>Quaestiones ad Thalassium [Răspunsuri către Talasie].</i>
<i>Th. æc.</i>	<i>Capita theologica et æconomica (I-II) [Capete teologice și iconomice].</i>
<i>Theop.</i>	<i>Quaestiones ad Theopemptum [Răspunsuri către Theopempt].</i>
<i>Th. pol.</i>	<i>Opuscula theologica et polemica [Opuscul teologice și polemice].</i>
<i>Vita</i>	<i>Vita [Viața].</i>
<i>Vita et cert.</i>	<i>Sancti Maximi vita et certamen [Viața și lupta Sfântului Maxim].</i>
<i>Vita Pas.</i>	<i>Vita et passio Maximi [Viața și pătimirea Sfântului Maxim].</i>
<i>Vita syr.</i>	<i>Vita syriaca [Viața siriacă].</i>
<i>Vita Virg.</i>	<i>Vita Virginis [Viața Sfintei Fecioare].</i>

I

VIATA

1. Anii de formare

Potrivit *Vita Maximi* [BHG 1234], cea mai cunoscută și cea mai amplă *Viață* greacă a Sfântului Maxim, acesta s-a născut în 580 la Constantinopol, într-o familie nobilă, apropiată de familia împăratului Heraclie. Între 586 și 601 a străbătut întregul curs al studiilor clasice (care începea la vârsta de șase ani și dura până la vârsta de douăzeci și unu de ani, cuprinzând: gramatica, literatura clasică, retorica și, în special, filosofia, care în acea epocă includea aritmetica, muzica, geometria, astronomia, logica, etica, metafizica și dogmatica). Potrivit diverselor *Vieți* grecești¹, într-o perioadă care s-ar putea situa între 610 și 613, el a împlinit funcția de prim-secretar al împăratului Heraclie. Cu această ocazie, a stabilit legături cu mulți înalți funcționari de la Curte și o frumoasă prietenie cu Ioan Cubicularul.

Până de curând exista un consens în ceea ce privește această primă perioadă din viața Sfântului Maxim, pe baza datelor furnizate de *Viețile* tradiționale. Acest consens a dispărut atunci când, în 1967, W. Lackner arată că *Viața Sfântului Maxim*, folosită drept sursă principală pentru cunoașterea vieții sale, nu este, cum se credea, o scriere anonimă de la sfârșitul veacului al VII-lea (așadar, aproape contemporană

¹ A se vedea *infra*, ultima secțiune a capitolului al II-lea.

cu Sfântul Maxim), ci o compilație datând de la mijlocul veacului X, datorată monahului studit Mihail Exabulites. Mai ales în ceea ce privește primii ani de viață ai Sfântului Maxim, biograful a mascat insuficiența informațiilor prin utilizarea de locuri hagiografice comune, împrumutate din mai multe surse, îndeosebi din *Vita A* a Sfântului Teodor Studitul².

În 1973, S. Brock publică o *Viață* siriacă, al cărei manuscris, datând din veacul al VII-lea sau al VIII-lea, tocmai îl descoperise³. Această *Viață* pare să remedieze lipsurile *Vieții* tradiționale date la iveală de Lackner, fiind alcătuită de un cvasicontemporan al evenimentelor, monotelit de origine maronită, pe nume Gheorghe de Resh'aina. Potrivit *Vieții* siriace, Sfântul Maxim ar fi purtat la început numele Moschion și s-ar fi născut în Palestina, în satul Hesfin, de pe înălțimile Golan, dintr-o legătură nelegitimă dintre o mamă persană, sclava unui negustor evreu din Tiberiada, și dintr-un tată negustor samarinean din Sichar, care, după ce a fost alungat din comunitatea sa din această cauză, a fost primit și botezat împreună cu soția sa de Martyrios, preot în Hesfin. După moartea părinților săi (în 591), Moschion ar fi fost încredințat egumenului Pantoleon din mănăstirea palestiniană a Sfântului Hariton, numită și „Vechea Lavră”, din pustiu Iudeii, care fusese amestecat în controversele origeniste din veacul al VI-lea. Acolo Moschion ar fi primit de la Pantoleon numele de călugărie Maxim și ar fi fost inițiat de acesta în învățăturile

² „Zu Quellen und Datierung der Maksimosvita (BHG3 1234)”, în *Analecta Bollandiana*, 85, 1967, pp. 285-316.

³ „An Early Syriac Life of Maximus the Confessor”, în *Analecta Bollandiana*, 91, pp. 299-346 [în română, tradusă într-o ultimă variantă de Ioan I. Ică jr., în „Viața siriacă. Istoria privitoare la ticălosul Maximos din Palestina, care a hulit împotriva Ziditorului și i s-a tăiat limba”, în *Sfântul Maxim Mărturisitorul (580-662) și tovarășii săi întru martiriu: papa Martin, Anastasie Monahul, Anastasie Apocrisiarul. „Vieți” – actele procesului – documentele exilului*, Sibiu, 2004, pp. 209-220].

origeniste și ale lui Evagrie Ponticul. Acolo l-ar fi cunoscut pe Sofronie, viitorul patriarh al Ierusalimului, pe care, mai târziu, îl va reîntâlni în exilul său din Africa de Nord. Și, iarăși, poate că în vremea invadării Palestinei și a cuceririi Ierusalimului de către perși, în 614, Maxim să fi fugit la Constantinopol, la mănăstirea lui Philippikos din Chrysopolis, unde, prin mijlocirea lui Anastasie – care fusese secretar al bunicii împăratului Constans, acum monah și ucenic al său –, a intrat în legătură cu membrii Curții imperiale⁴.

Pot fi formulate însă unele rezerve cu privire la *Viața* siriacă (în care aflăm toate locurile comune ale unui text polemic), care îi reduc importanța și credibilitatea⁵. Alte elemente slăbesc teza cu privire la originea palestiniană a Sfântului Maxim, mai ales faptul că, în *Întrebări și nedumeriri*, acesta se arată puțin familiarizat cu locurile în care se presupune că și-a petrecut tinerețea⁶. În paralel, afirmația că Sfântul Maxim

⁴ Cf. J.-M. GARRIGUES, „La personne composée du Christ d’après saint Maxime le Confesseur”, în *Revue thomiste*, 74, 1974, p. 183. Pentru alte argumente în favoarea originii palestiniene a Sf. Maxim, a se vedea C. BOUDIGNON, „Maxime était-il constantinopolitain?”, în B. JANSSENS, B. ROOSEN și P. VAN DEUN (ed.), *Philomathestatos. Studies in Greek and Byzantine Texts Presented to Jacques Noret for his Sixty-Fifth Birthday*, „Orientalia Lovaniensia Analecta”, nr. 137, 2004, pp. 11-43.

⁵ A se vedea R. BRACKE, *Ad sancti Maximi vitam. Studie van de biografische documenten en de levenbeschrijvingen betreffende Maximus Confessor (ca. 580-662)*, Disertație, Leuven, 1980, *passim*; J.-CL. LARCHET, *La divinisation de l’homme selon saint Maxime le Confesseur*, Paris, 1996, pp. 9-12; B. NEIL și P. ALLEN, *The Life of Maximus the Confessor, Recension 3*, „Early Christian Studies”, nr. 6, Strathfield, 2003, p. 8.

⁶ A se vedea Întrebarea 162, referitoare la slăbănogul coborât prin acoperiș: „Cei care au văzut cu ochii lor acele locuri spun că acoperișurile caselor erau făcute din piatră poroasă” [Sfântul Maxim Mărturisitorul, *Întrebări și nedumeriri*, traducere de L. Enache, *VHPF* 1, Iași, 2012, p. 206]; Întrebarea II, 8, referitoare la Ermon: „Spun [alții] că și Iordanul tot de acolo izvorăște” [Sfântul Maxim Mărturisitorul, *Întrebări și nedumeriri*, trad. L. Enache, *VHPF* 1, Iași, 2012, p. 261]. Dacă Sfântul Maxim ar fi trăit în acele locuri, ar fi cunoscut aceste lucruri și nu ar fi apelat la ceea

a îndeplinit funcția de secretar imperial (unul dintre argumentele majore în favoarea originii constantinopolitane a Sfântului Maxim) figurează în toate *Viețile* grecești și într-o *Viață* georgiană, a căror sursă este *Viața* greacă pierdută astăzi, dar cel puțin tot atât de veche ca *Viața* scrisă de Mihail Exabulites și care se poate să fi fost redactată la puțin timp după moartea Sfântului Maxim. Această afirmație pare să fie și ea confirmată de un pasaj din *Disputa de la Bizya*⁷. Este adevărat că există incertitudini în ceea ce privește originea familiei și educația Sfântului Maxim, dar aceasta nu înseamnă că ele pledează neapărat în favoarea *Vieții* siriace⁸, chiar dacă este tentant să se recurgă la datele ei pentru a compensa lipsurile *Vieților* grecești.

2. Anii de liniște ai vieții monahale

În 614, pentru că împăratul Heraclie, în fața amenințării persane, începe să caute un acord cu monofiziții din Siria și

„se spune”. Cf. A. Jevtić, „Житије Светог Максима Исповедника (Синаксар, за 21. јануар). Предео са старогрчком”, în *Луча/Луца*, 21-22, 2004-2005, p. 5.

⁷ Aflăm în ea acest ordin de misiune al consulului Pavel, din partea împăratului Constans în 656: „Îți poruncim excelenței tale să te duci în Bizya și să-l aduci pe Maxim monahul cu multă cinste și considerație [...], pentru că a fost cunoscut și scump bunicilor noștri” (*Dis. Biz.*, CCSG 39, p. 127) [„Discuțiile de la Bizya și Rhegium”, traducere de Ioan I. Ică jr., în *Sfântul Maxim Mărturisorul (580-662) și tovarășii săi întru martiriu: papa Martin, Anastasie Monahul, Anastasie Apocrisiarul. „Vieți” – actele procesului – documentele exilului*, Sibiu, 2004, pp. 157-158].

⁸ În ceea ce privește originile familiei Sfântului Maxim, să notăm faptul că *Viața* georgiană, redactată de Eftimie Athonitul, care prin unele date pare să trimită la o *Viață* greacă originală, actualmente necunoscută, dă pentru părinții Sfântului Maxim prenume diferite de cele din *Viața* siriacă. Afirmația lui C. Boudignon (din articolul „Maxime était-il constantinopolitain?”) că nu ar fi fost posibilă o formare la Constantinopol în epoca tinereții Sfântului Maxim nu este bine stabilită.

Egipt⁹, Sfântul Maxim intră în mănăstirea lui Philippikos din Chrysopolis (azi Usküdar), situată nu departe de Constantinopol, pe malul asiatic al Bosforului. Aici, în 618, îl cunoaște pe monahul Anastasie, care va deveni ucenicul său și-i va rămâne alături până la sfârșit. Cele mai vechi *Vieți* grecești spun că Sfântul Maxim a avut în această mănăstire funcția de *kathègètès*¹⁰ și că a fost numit egumen, dar se pare că prin aceasta trebuie să înțelegem că a avut funcția de îndrumător duhovnicesc al obștii monahale.

Probabil către 624 sau 625, Sfântul Maxim părăsește mănăstirea lui Philippikos și merge la Mănăstirea „Sfântul Gheorghe” din Cyzic¹¹ (actualmente Erdek, situată la sud-estul peninsulei cu același nume, pe malul Mării Marmara). Primele sale scrieri de notorietate au fost compuse în vremea șederii în această mănăstire: *Epistola* 2 către Ioan Cubicularul, despre iubire, *Cuvânt ascetic*, *Capete despre dragoste*, *Tâlcuire la Psalmul 59*, *Întrebări și nedumeriri*. Sfântul Maxim a redactat aici *Epistolele* 3, 4 și 10, ca și *Opusculul* 17 și, fără îndoială (sub rezerva autenticității, încă nu foarte clar stabilită, a acestei

⁹ Potrivit mai multor *Vieți* grecești, Sfântul Maxim a părăsit curtea imperială din cauza pătrunderii monotelismului. Dacă luăm acest termen în sens propriu, e vorba de un anacronism, pentru că monotelismul nu a apărut (iar Sfântul Maxim nu i s-a opus pe față) decât mult mai târziu. Totuși e o realitate faptul că Heraclie începe să se gândească la o reconciliere cu monofiziții, după ce aceștia țin, în 614, un sinod la Ctesifon, cu sprijinul perșilor, care le-a întărit coeziunea. E de notat faptul că una dintre *Viețile* grecești cele mai vechi (*Recensio Mosquensis* BHG 1233n) spune că din cauza ereziei „monofizite” (iar nu a „monoteliților”) a părăsit Sfântul Maxim Curtea imperială.

¹⁰ Cuvântul *kathègètès* înseamnă călăuză, îndrumător, preceptor, învățător. E sigur că nu a fost egumen în sens propriu, pentru că izvoarele atestă în mod cert că a rămas toată viața simplu monah.

¹¹ Despre șederea Sfântului Maxim la Cyzic, a se vedea P. SHERWOOD, „Notes on Maximus the Confessor”, în *The American Benedictine Review*, 1, 1950, pp. 350-352.

scrieri), *Viața Maicii Domnului*¹². Tot în această perioadă a fost concepută, în cursul numeroaselor convorbiri pe care le-a purtat cu episcopul locului, Ioan, *Ambigua către Ioan*, al cărei scop era mai ales acela de a da la iveală înțelesul ortodox al pasajelor dificile sau „ambigue” din scrierile Sfântului Grigorie de Nazianz, pe care origeniștii le invocau în sprijinul lor, și totodată de a combate aceste teze.

3. Exilul

O campanie a perșilor și avarilor împotriva Constantinopolului în primăvara lui 626 l-a silit pe Sfântul Maxim să părăsească mănăstirea și să plece în exil¹³.

A stat mai întâi în Creta, unde a purtat convorbiri cu episcopii adepți ai monofizismului severian¹⁴, față de care s-a arătat deja un adevărat maestru al ortodoxiei calcedoniene, după cum dovedește *Opusculul* 13, redactat fără nici o îndoială cu această ocazie.

După o posibilă trecere prin Cipru, se pare că a mers, între 628 și 630, în Africa de Nord, instalându-se în Mănăstirea Eucratas, aproape de Cartagina, așezământ monahal în care viețuiau și alți exilați, între care Sofronie, care a fost fără îndoială egumenul acestei mănăstiri¹⁵ și pe care Sfântul Maxim l-a avut drept părinte duhovnicesc.

¹² Cf. M.J. VAN ESBROECK, Introducere la MAXIME LE CONFESSEUR, *Vie de la Vierge*, în „Corpus Scriptorum Christianorum Orientalium”, nr. 479, Scriptorum Iberici, t. XXII, Louvain, 1986, p. xxxi.

¹³ Sfântul Maxim evocă fuga și exodul său în *Epistola* 30, PG 91, 624C.

¹⁴ Sfântul Maxim ne oferă această informație, în *Opusculul teologic și polemic* 3, PG 91, 49C.

¹⁵ Cf. P. SHERWOOD, „Notes on Maximus the Confessor”, în *The American Benedictine Review*, 1, 1950, pp. 349-350.

Primii ani de ședere în Africa au fost deosebit de fertili, pentru că în această perioadă Sfântul Maxim a redactat *Ambigua către Ioan*, concepută la Cyzic, a scris *Comentariu la Tatăl nostru*, *Mystagogia*, *Epistola 6* (în 628-630), apoi *Răspunsuri către Talasie* (în 630-633), *Răspunsuri către Teopempt* (630-633), cele *Două sute de capete teologice și iconomice* (în 630-634), *Cincisprezece capete* și *Zece capete* (630-634). Din aceeași perioadă datează mai multe *Opuscule teologice și polemice* și numeroase *Epistole*, cum ar fi 28, 30, 29, 8 și 31 – din care transpare grija Sfântului Maxim pentru frații săi din obștea din Cyzic, acum risipită, dorul de vechea sa mănăstire și dorința de a fi iarăși adunați laolaltă – au fost scrise între 626 și 632; *Opusculele 18 și 23* au fost redactate între 626 și 633, *Epistola 21*, poate între 627 și 633, *Epistola 7* în 628¹⁶, *Epistolele 24/43, 27, 23, 9*, în 628-629, *Epistola 26*, după 628, *Epistola 20* între 628 și 630, *Epistolele 40 și 41* între 630 și 634, *Epistola 8*¹⁷ în 632, *Epistola 17* și *Opusculul 5*, către 633, *Opusculul 21* poate în 633¹⁸.

Se pare că, pe la 632-633, Sfântul Maxim s-a resemnat la gândul că exilul său este definitiv. El și-a reluat însă viața monahală normală din momentul în care s-a instalat acolo, iar mulțimea de scrieri compuse aici arată că a putut lucra în cele mai bune condiții. În cursul acestor ani și în cei următori, Sfântul Maxim are legături strânse cu guvernatorii imperiali ai Africii, generalul Petru Ilustrul mai întâi (care va fi destinatarul *Epistolelor 13 și 14* și al *Opusculului 12*), apoi eparhul

¹⁶ P. SHERWOOD dă anul 643 ca o altă dată posibilă (*An Annotated Date-List of the Works of Maximus the Confessor*, Roma, 1952, p. 31).

¹⁷ Sfârșitul inedit al acestei epistole a fost publicat de R. DEVREESE, „La fin inédite d’une lettre de saint Maxime: un baptême forcé de juifs et de samaritains à Carthage en 632”, în *Revue des sciences religieuses*, 17, 1937, pp. 23-35.

¹⁸ P. SHERWOOD dă anul 646 ca o altă posibilă dată (*An Annotated Date-List of the Works of Maximus the Confessor*, Roma, 1952, p. 36).

Gheorghe (al cărui consilier a fost), pe care s-a îngrijit îndeosebi să-i facă atenți la primejdia monofizismului¹⁹.

4. Controversa monoenergistă

Împăratul Heraclie (610-641), dorind să-i readucă în sânul Bisericii pe monofiziții severieni din Siria și din Egipt, căuta o formulă care să permită exprimarea ideii de unitate în persoana lui Hristos, cu scopul de a-i mulțumi pe dizidenți, fără să sacrifice însă distincția calcedoniană a celor două firi. Patriarhul Serghie al Constantinopolului (610-638) a luat asupra sa această sarcină. În 617-618, el îi cere lui Gheorghe Arsas texte referitoare la o singură energie a lui Hristos, care să poată fi folosite pentru un acord dogmatic cu monofiziții. În 619, bazându-se pe noțiunea de unire ipostatică, el s-a gândit că s-ar putea admite în Hristos „o singură lucrare divino-umană”. A câștigat de partea sa pe mitropolitul Cyrus de Phasis, în Lazica, numit în 631 patriarh al Alexandriei. Serghie a redactat în 633 un *Pact de unire*, care mărturisea „o singură lucrare” a lui Hristos, și s-a înțeles cu Cyrus să proclame împreună cu severienii că „Fiul cel Unul, Hristos, a lucrat deopotrivă cele dumnezeiești și cele omenești printr-o unică lucrare teandrică”. Lucrul acesta permitea aducerea în sânul Bisericii a comunității monofizite din Alexandria; dar a suscitât, de asemenea, și o vie reacție din partea lui Sofronie, care atunci locuia în acest oraș. Sofronie a criticat în fața lui Cyrus, apoi a lui Serghie această învățătură, ca pe o renaștere a monofizismului și a apolinarismului. Serghie a fost nevoit să dea înapoi în fața acestor proteste și la sfârșitul aceluiași an, 633, a dat o declarație solemnă sau *Psephos*, în care îl conjura pe Cyrus „să nu mai permită nimănui să vorbească de una sau de două

¹⁹ *Ibidem*, pp. 7-9.

lucrări ale lui Hristos”, lăsând însă să se întrevadă preferințele sale pentru prima formulă.

Este puțin probabil ca Sfântul Maxim să se fi angajat înainte de acest an, 633, în lupta împotriva monoenergismului (afirmația din *Viața* tradițională, potrivit căreia nașterea acestei erezii ar fi prilejuit părăsirea funcțiilor sale la Curtea imperială, pare lipsită de orice temei). Numai atunci când această erezie s-a manifestat limpede și a devenit oarecum „oficială” Sfântul Maxim a început să o combată, alături de părintele său duhovnicesc, Sofronie. Pentru că Sfântul Maxim, în pofida îndepărtării sale de la Curte, reprezenta totuși în imperiu o autoritate care nu putea fi ignorată și poate și pentru a-l liniști pe Sofronie prin mijlocirea lui, patriarhul Serghie l-a însărcinat pe prietenul său Pyrrhus – egumenul mănăstirii lui Philippikos din Chrysopolis, unde viețuise Sfântul Maxim, și care avea să-i urmeze lui Serghie în scaunul patriarhal al Constantinopolului – să-i expună Sfântului Maxim conținutul *Psephos*-ului, împreună cu justificările de rigoare. În scrisoarea sa, Pyrrhus lasă să se întrevadă aceeași preferință ca a lui Serghie pentru formula unei unice lucrări și caută în mod vizibil să câștige adeziunea corespondentului său. Răspunsul Sfântului Maxim, care se află în *Epistola* sa cu numărul 19 (scrisă la sfârșitul anului 633 sau la începutul anului 634), este foarte măsurat. El arată aici o mare admirație pentru persoana lui Pyrrhus, o mare reverență față de patriarhul Serghie și un mare respect pentru decretul sinodal care este *Psephos*-ul. Nu putem însă deduce de aici că „sfântul monah e, așadar, conștient că nu se deosebește din punct de vedere doctrinar de cel ce va fi conducător al monotelismului”²⁰. Sfântul Maxim se bucură doar de faptul că hotărârea sinodală a patriarhului Serghie, interzicând „să se vorbească de una sau

²⁰ V. GRUMEL, „Recherches sur l’histoire du monothélisme”, în *Échos d’Orient*, 28, 1929, p. 33.

de două lucrări ale lui Hristos”, pune capăt tulburărilor și îl mulțumește în măsura în care ea anulează inovația eretică introdusă de *Pactul de unire* din Alexandria și, prin urmare, salvează integritatea credinței ortodoxe propovăduite de Sfinții Părinți. Totuși, conștient de ambiguitatea noțiunii de „lucrare”, Sfântul Maxim îl invită pe corespondentul său să o explice. Este însă clar că nu e de acord cu tendința monoenergistă care se desprinde din *Psephos* și cu comentariile lui Pyrrhus; el afirmă clar că în unirea ipostatică cele două firi rămân neschimbate și că fiecare dintre ele își păstrează însușirile sale; și, după cum notează P. Sherwood, dacă „deosebirea lucrărilor nu este aici explicit afirmată, ea este în mod necesar implicită”²¹.

Către sfârșitul anului 633 sau la începutul anului 634, Sofronie, întors în Palestina, a fost ales patriarh al Ierusalimului. Și pentru că rânduiala cerea ca noii aleși să trimită celorlalți patriarhi epistole care să cuprindă o mărturisire de credință, patriarhul Sofronie i-a adresat lui Serghie o *Epistolă sinodală*, care era un răspuns la *Psephos*; conformându-se deciziei acestui act, el evită să vorbească de două lucrări, dar combate tendința doctrinară ce se desprinde din el și respinge teza „unei unice lucrări”. Abia după publicarea acestei *Epistole sinodale* în 634 sau puțin după aceea, Sfântul Maxim scrie *Ambigua către Toma*, în mare parte consacrată problemelor hristologice, și în special celor legate de cele două firi și lucrări ale lui Hristos. Ca și Sofronie, Sfântul Maxim respectă aici interdicția *Psephos*-ului de a se vorbi de numărul lucrărilor, însă respingând totodată teza unei unice lucrări; el explică sensul ortodox în care se cuvine înțeleasă expresia de „unică lucrare teandrică” folosită de Dionisie Areopagitul și pe care *Pactul de unire* o invocă în sens heterodox. Învățătura pe care o expune Sfântul Maxim aici este mult mai explicită decât cea din *Epistola 19* și lipsită

²¹ P. SHERWOOD, *An Annotated Date-List of the Works of Maximus the Confessor*, Roma, 1952, p. 11.

de orice ambiguitate. Puțin după aceea, Sfântul Maxim scrie *A doua epistolă către Toma*, explicând, la cererea acestuia, mai multe puncte din *Ambigua către Toma*. În cursul anilor 633-634, Sfântul Maxim scrie, de asemenea, *Epistola 13*. Între 634 și 640, redactează *Opusculul 4*, ca și *Epistolele 15 și 14*, îndreptate, ca și *Epistola 13*, împotriva monofizismului severian. Sfântul Maxim se consacrase deja luptei împotriva acestei erezii. Înmulțirea criticilor sale indică faptul că vedea în monofizism sursa monoenergismului și că lupta împotriva celui din urmă nu i se părea eficace fără lupta împotriva fundamentului său.

5. Controversa monotelită

Patriarhul Sofronie moare în 638, la câteva luni după ocuparea Ierusalimului de trupele califului Omar. Atunci Sfântul Maxim ajunge în prim-planul dezbaterilor doctrinare în timp ce se ivea o nouă criză. Într-adevăr, patriarhul Serghie redactează și face să fie promulgat de împărat, în octombrie 638, *Ekthesis*-ul, care profesa o singură voință în Hristos; acesta marchează debutul monotelismului, care nu înlocuia monoenergismul, ci îl confirma. Dar patriarhul Serghie moare în decembrie 639. Pyrrhus îi urmează în scaunul patriarhal și ratifică edictul printr-un sinod convocat de el. Acesta a fost acceptat de toți patriarhii răsăriteni.

Sigur înainte de aceasta Sfântul Maxim scrisese *Opusculul 14*, ca și *Opusculul 20*, în mod fățiș antimonetelitate, dar fără să menționeze *Ekthesis*-ul. Și tot sigur este că avea cunoștință de acesta pe la mijlocul anului 640. În preajma aceluiași an, el scrie *Opusculele 8, 24, 25*, în 640, *Opusculul 26*, în 640-642, *Opusculul 6*, la sfârșitul lui 641, *Epistola 12* (un adevărat tratat hristologic, îndreptat iarăși împotriva monofiziților severieni, a căror poziție era în mod periculos întărită prin *Ekthesis*), în 641-642, *Epistola 18*, în 642, *Epistolele 16, 1, 45, 44 și Epistola A*,

în jurul anului 642, *Opusculul* 7, în 642 sau după aceea, *Opusculul* 19, după 643, *Opusculul* 16, în 643-644, *Opusculul* 12, iar *Opusculul* 27 a fost redactat între 640 și 646.

Destituit din rațiuni politice, după moartea lui Heraclie (641), de succesorul acestuia, Constantin al III-lea, Pyrrhus a fost exilat în Africa de Nord. În iulie 645, are cu Sfântul Maxim o așa-numită *Dispută*, la capătul căreia acceptă argumentele acestuia. Tot în același an, Sfântul Maxim scrie *Opusculul* 28, și în 645-646, *Opusculele* 10, 1, 2 și 3.

În 646, episcopii Bisericii din Africa, încurajați de Sfântul Maxim, convoacă fiecare sinoade în regiunile lor în vederea condamnării *Ekthesis*-ului și trimit scrisori împăratului, patriarhului de Constantinopol și papei Romei pentru a le împărtăși această condamnare.

6. Șederea la Roma și participarea la Sinodul din Lateran

În același an, 644, Sfântul Maxim părăsește Africa de Nord, trece prin Sicilia (unde prezintă monahilor sicilienii o combatere a monotelismului, al cărei conținut îl cunoaștem din *Opusculul* 9, scris între 646 și 648) și se duce la Roma, unde nici unul dintre papii care s-au succedat în acest răstimp pe scaunul roman (Severin, Ioan IV, Teodor) nu aprobaseră *Ekthesis*-ul; cel de-al doilea chiar osândindu-l printr-un sinod ținut în februarie 641²². Sfântul Maxim s-a instalat într-una din cele mai vechi mănăstiri din Roma, desfășurând aici o intensă

²² În călătoria sa la Roma, se pare că Sfântul Maxim îl însoțea pe Pyrrhus, care va abjura în mod solemn, în bazilica Sfântul Petru, cele pe care el și predecesorii săi le-au lucrat și le-au scris împotriva dreptei credințe. Din păcate, fostul patriarh a retractat această mărturisire de credință în anul următor, la Ravenna, și s-a întors la Constantinopol. Reales de împărat ca urmaș al lui Pavel al II-lea în ianuarie 654, a murit pe 3 iunie 654.

activitate de apărare a dreptei credințe. Între 646 și 648, scrie *Opusculul* 15.

Împăratul Constans al II-lea, care îi urmează lui Constantin al III-lea, mort în chiar anul urcării sale pe tron, susține monotelismul și promulgă, la sfârșitul anului 647, un *Typos* (redactat de Pavel al II-lea, patriarhul Constantinopolului), care interzicea orice „controversă, discuție sau dispută cu privire la o unică voință și o unică lucrare, sau la două lucrări și două voințe” și decreta că „nimeni dintre cei care mai înainte de darea acestui decret au mărturisit o voință sau o lucrare, sau două voințe și două lucrări, nu va fi învinuit sau pus sub acuzare”.

În 649, Martin I este ales papă. Mai înainte apocrisiar al papei Teodor I, fusese trimis de acesta la Constantinopol pentru a purta în numele lui discuții cu patriarhul Pavel, ca să obțină de la el condamnarea lui Pyrrhus; cunoștea, așadar, perfect problema monotelită. Abia instalat, el convoacă un sinod, ținut în palatul Lateran (octombrie 649), care a condamnat atât *Ecthesis*-ul, cât și *Typos*-ul²³. Sfântul Maxim participă activ la acest sinod; el pregătește o parte din documentația necesară (mai ales un florilegiu de texte patristice), redactează unele acte (care au fost apoi traduse în latină) și, cu toate că era un simplu monah, semnează hotărârile date la acest sinod²⁴. Fără îndoială, puțin după sinod el redactează *Opusculul* 11.

²³ Actele Sinodului din Lateran au fost editate de R. RIEDINGER, *Acta Conciliorum Oecumenicorum*, series II, vol. 1: *Concilium Latranense a. 649 celebratum*, Berlin, 1984.

²⁴ A se vedea R. RIEDINGER, „Aus den Akten der Lateran-Synode von 649”, în *Byzantinische Zeitschrift*, 69, 1976, pp. 17-38; „Grammatiker-Gelehrsamkeit in den Akten der Lateran-Synode von 649”, în *Jahrbuch der österreichischen Byzantinistik*, 25, 1976, pp. 57-61; „Griechische Konzilakten auf dem Wege ins lateinische Mittelalter”, în *Annuaire de l'histoire des conciliorum*, 9, 1977, pp. 253-301; „Die Lateransynode von 649 und Maximus der Bekenner”, în F. HEINZER și C. VON SCHÖNBORN (ed.), *Maximus Confessor. Actes du Symposium sur Maxime le Confesseur*, Fribourg, Elveția, 1982, pp. 111-121.

7. Procecele, exilul și martiriul

Vreme de trei ani, împăratul Constans a căutat să-i atragă de partea sa pe Sfântul Maxim și pe papa Martin. În fața refuzului lor, pe 17 iunie 653, el cere exarhului său la Ravenna să-l aresteze pe papă și să-l trimită la Constantinopol²⁵. De asemenea pune să fie arestat și Sfântul Maxim. Acesta se afla pe atunci la Constantinopol, unde revenise, în 651 sau 652, pentru a apăra deciziile Sinodului din Lateran și pentru a convinge mai multe personalități, între care și pe patriarhul Pavel, să abandoneze erezia. În acest timp, Sfântul Maxim a locuit în palatul lui Placidius, care era reședința apocrisiarilor romani, și a beneficiat de sprijinul multor prieteni de ai săi rămași în capitală. Dar împăratul, întors dintr-o campanie în Armenia, îngrijorat de activitatea sa, convoacă un sinod care îl condamnă pentru nestorianism, după care îi impune un domiciliu forțat într-o mănăstire de maici²⁶.

Sfântul Maxim este judecat, alături de ucenicul său Anastasie Monahul, în palatul imperial, în mai 655, în prezența senatului și a patriarhilor Petru al Constantinopolului și Macedonie al Antiohiei. Procesul său este relatat în *Relatio motionis*²⁷, în care el răspunde patriciului Troilos și lui Serghie Eucratas, însărcinați cu acuzarea.

²⁵ Martin I a fost judecat și condamnat, apoi, în 654, exilat la Cherson (în Crimeea de acum), unde a și murit în 655.

²⁶ Cf. S. BROCK, „An Early Syriac Life of Maximus the Confessor”, în *Analecta Bollandiana*, 91, pp. 319, 329-330, 339.

²⁷ Textul în PG 90, 109C-129D și CCSG 39, pp. 13-51 [„Audierea la Palat (655)”, traducere de Ioan I. Ică jr., în *Sfântul Maxim Mărturisitorul (580-662) și tovarășii săi întru martiriu: papa Martin, Anastasie Monahul, Anastasie Apocrisiarul. „Vieți” – actele procesului – documentele exilului, Sibiu, 2004, pp. 115-136].*

Exilat la Bizya, în Tracia (actualmente Vize, la granița turco-bulgară), Sfântul Maxim primește acolo, în august 656, vizita a doi emisari ai împăratului (între care episcopul Teodosie al Cezareei Bithyniei), care încep cu el o discuție, continuată luna următoare la Rhegium, aproape de Constantinopol (unde a fost transferat pe 8 septembrie), apoi la Selebria (azi Silivri); această discuție este relatată în *Disputa de la Bizya*²⁸. Sfântul Maxim, refuzând compromisul cerut de la el, a fost exilat la Perberis, în Tracia, unde era deja închis ucenicul său Anastasie Monahul.

În aprilie 658, Petru, patriarhul Constantinopolului (654-666), trimite doi reprezentanți pentru a purta o nouă discuție cu Sfântul Maxim; această întâlnire este evocată în *Epistola către ucenicul său Anastasie*²⁹. Sfântul Maxim a fost informat că de acum toate cele cinci patriarii erau unite, iar papa Vitalian, ales în iunie 657, aderase și el la monotelism.

În cursul aceleiași luni, Sfântul Maxim a fost dus în fața patriarhului pentru o ultimă tentativă de conciliere, care a eșuat.

În mai-iunie 662, e supus unui nou proces, alături de Anastasie Monahul și de un alt însoțitor fidel, Anastasie Apocrisiarul (care fusese exilat în 647 la Trebizonda, apoi în Mesembria – actualmente Nesebar, în Bulgaria –, pe coasta apuseană a Mării Negre, și, în fine, la Perberis). Un sinod constantinopolitan monotelit îl condamnă pe Sfântul Maxim, ca și pe Anastasie Apocrisiarul, la tăierea limbii și a mâinii drepte.

²⁸ Editată în PG 90, 136D-169C și CCSG 39, pp. 73-149 [„Discuțiile de la Bizya și Rhegium (august-septembrie 656)”, traducere de Ioan I. Ică jr., în *Sfântul Maxim Mărturisitorul (580-662) și tovarășii săi întru martiriu...*, pp. 137-168]. Textul a fost redactat între sfârșitul anului 656 și august 657.

²⁹ Dataată 19 aprilie. Editată în PG 90, 132-133 și CCSG 39, pp. 161-163 [„Epistola celui întru sfinți avvă Maxim către Anastasie Monahul (19 aprilie 658)”, traducere de Ioan I. Ică jr., în *Sfântul Maxim Mărturisitorul (580-662) și tovarășii săi întru martiriu...*, pp. 169-173].

Exilat împreună cu cei doi Anastasie în Lazica (regiune situată la sud-estul Mării Negre), a fost închis pe 8 iunie 662 în fortăreața Schemaris, aproape de Tsageri, în munții Caucaz (în nord-estul Georgiei de astăzi), unde a murit în ziua de sâmbătă 13 august 662³⁰. Trupul său a fost înmormântat în Mănăstirea „Sfântul Arsenie” (actuala Mănăstire „Sfântul Maxim” din Tsageri)³¹.

În 680, Sinodul al VI-lea Ecumenic (Constantinopol III)³² l-a reabilitat – la acest sinod i-a fost atribuit supranumele de Mărturisitorul –, canonizând învățătura sa despre cele două voințe și două lucrări în Iisus Hristos, după ce mai înainte condamnase monoenergismul și monotelismul.

Biserica Ortodoxă a rânduit ziua de 13 august, data morții Sfântului Maxim, ca zi de pomenire a sa, dar pentru că în aceeași zi se prăznuiește odovania Schimbării la Față, ea a devenit zi de pomenire a mutării moaștelor sale, iar praznicul principal a fost așezat pe 21 ianuarie³³.

³⁰ Anastasie Monahul moare pe 24 iulie în același an, iar Anastasie Apocrisiarul în 666. Amândoi fuseseră mutați dintr-o fortăreață în alta.

³¹ Despre martiriul, moartea și descoperirea moaștelor Sfântului Maxim, a se vedea J. CL. LARCHET, „Le martyre, l'exil et la mort de saint Maxime le Confesseur et de ses deux disciples, Anastase le Disciple et Anastase l'Apocrisaire: quelques précisions en rapport avec des découvertes archéologiques récentes”, în *Revue d'histoire ecclésiastique*, 108, 2013, pp. 65-96.

³² Actele au fost editate de R. Riedinger, *Acta Conciliorum Oecumenicorum, series II*, vol. 2: *Concilium Universale Constantinopolitanum tertium*, 2 pars, Berlin, 1990-1992.

³³ Pentru completări biografice, a se vedea: V. GRUMEL, „Notes d'histoire et de chronologie sur la vie de saint Maxime le Confesseur”, în *Échos d'Orient*, 26, 1927, pp. 24-32. R. DEVRESSE, „La Vie de S. Maxime le Confesseur et ses recensions”, în *Analecta Bollandiana*, 46, 1928, pp. 5-49. P. SHERWOOD, „Notes on Maximus the Confessor”, în *The American Benedictine Review*, 1, 1950, pp. 347-356; *An Annotated Date-List of the Works of Maximus the Confessor*, Roma, 1952, pp. 1-22; *St Maximus the Confessor*, Londra, 1955, pp. 6-28; „Constantinople III”, în F.-X. MURPHY și P. SHERWOOD, *Constantinople II et III*, în G. DUMEIGE (ed.), *Histoire des conciles œcuméniques*, t. III, Paris, 1974,

pp. 155-188. M. DOUCET, *Dispute de Maxime le Confesseur avec Pyrrhus*, Dissertation, Montreal, 1972, pp. 32-48. J.-M. GARRIGUES, *Maxime le Confesseur, La charité, avenir divin de l'homme*, Paris, 1976, pp. 35-75; „La personne composée du Christ d'après saint Maxime le Confesseur”, în *Revue thomiste*, 74, 1974, pp. 181-188; „Le martyre de saint Maxime le Confesseur”, în *Revue thomiste*, 26, 1976, pp. 411-414. R. BRACKE, *Ad Sancti Studii van de biografische documenten en de levensbeschrijvingen betreffende Maximus Confessor (ca. 580-662)*, Leuven, 1980. P. ALLEN, „Blue-Print for the Edition of Documenta ad Vitam Maximi Confessoris spectantia”, în C. LAGA, J.A. MUNITZ și L. VAN ROMPEY (ed.), *After Chalcedon: Studies in Theology and Church History*, Leuven, 1985, pp. 11-21. M.L. GATTI, *Massimo il Confessore. Saggio di bibliografia generale ragionata e contributi per una ricostruzione scientifica del suo pensiero metafisico e religioso*, Milano, 1987, pp. 29-35 (această ultimă lucrare conține o examinare de ansamblu a surselor și studiilor biografice apărute înainte de 1985). J.-CL. LARCHET, *La divinisation de l'homme selon saint Maxime le Confesseur*, Paris, 1996, pp. 7-20; Introducere la MAXIME LE CONFESSEUR, *Opuscules théologiques et polémiques*, Paris, 1996, pp. 7-16; *Maxime le Confesseur, médiateur entre l'Orient et l'Occident*, Paris, 1998, pp. 127-176, *passim*. R.J. LILIE, C. LUDWIG, T. PRATSCH și I. ROCHON, *Prosopographie der mittelbyzantinischen Zeit, Erste Abteilung (641-867), Prolegomena*, Berlin și New York, 1998, pp. 171-179: „Anmerkungen zu den Quellen zur Biographie des Maximus Homologetes”. B. NEIL, „The Lives of Pope Martin I and Maximus the Confessor: Some reconsiderations of Dating the Provenance”, în *Byzantion*, 68, 1998, pp. 91-109; Introducere la *Scripta saeculi VII Vitam Maximi Confessoris illustrantia*, „Corpus christianorum. Series graeca”, nr. 39, Turnhout și Leuven, 1999, pp. XI-XXIII. B. NEIL, „The Greek Life of Maximus the Confessor (BHG 1234) and its Three Recensions”, în *Studia Patristica*, 36, 2001, pp. 46-53. B. NEIL și P. ALLEN, Introducere și note la *Maximus the Confessor and his Companions. Documents from Exile*, Oxford, 2002. P. ALLEN și B. NEIL, Introducere și note la *The Life of Maximus the Confessor. Recension 3*, Strathfield, 2003. L. KHOPERIA, „Old Georgian Sources on Maximus the Confessor”, în *Le Museon*, 116, 2003, pp. 395-414; „La traduction par Euthyme l'Athonite de la Vie de Maxime le Confesseur et ses interconnexions avec les sources grecques”, în *Mravaltavi*, 21, 2005, pp. 52-62 (în georgiană); „Maximus the Confessor: Life and Works in the Georgian Tradition”, în T. MGALOBlishvili și L. KHOPERIA (ed.), *Maximus the Confessor and Georgia*, Londra, 2009, pp. 25-48. J. CL. LARCHET, „Le martyre, l'exil et la mort de saint Maxime le Confesseur et de ses deux disciples, Anastase le Disciple et Anastase l'Apocrisaire: quelques précisions en rapport avec des découvertes archéologiques récentes”, în *Revue d'histoire ecclésiastique*, 108, 2013, pp. 65-96.

II

SCRIERILE SFÂNTULUI MAXIM MĂRTURISITORUL ȘI IZVOARELE REFERITOARE LA VIAȚA SA

În prima parte a acestui capitol, vom face o scurtă prezentare a scrierilor Sfântului Maxim, care, în stadiul actual al cercetărilor publicate, sunt recunoscute ca total sau parțial autentice. Clasificarea pe genuri (scrieri duhovnicești, exegetice, dogmatice etc.) ni se pare artificială și puțin potrivită pentru scrierile Sfântului Maxim, care întotdeauna aparțin mai multor genuri. Cea mai convenabilă ni s-a părut a fi o prezentare care să urmeze ordinea alfabetică a titlurilor latine, folosite în mod tradițional în studiile patristice. După titlul latin vom da titlul francez adoptat în mod curent^{*} și numărul de ordine din *Clavis Patrum Graecorum* (= CPG) a lui M. Geerard.

În partea a doua, vom prezenta sursele de referință pentru viața Sfântului Maxim. Am adoptat același tip de prezentare, iar atunci când este cazul, am adăugat și numărul de ordine din *Bibliotheca Hagiographica Graeca* (= BHG) a lui F. Halkin.

A. SCRIERI

I. *Ambiguorum liber* / *Ambigua* / CPG 7705

Titlul grec: Περὶ διαφόρων ἀποριῶν τῶν ἁγίων Διονυσίου καὶ Γρηγορίου.

Ambiguorum liber, numită de obicei *Ambigua*¹, constituie, împreună cu *Răspunsurile către Talasie*, una dintre principalele

^{*} Pentru ediția de față, vom da titlurile românești.

¹ Termenul *Ambiguum* a fost ales în secolul al IX-lea de Ioan Scotus Erigena pentru a traduce grecescul *aporon*. A se vedea E. JEAUNEAU,

scrieri ale Sfântului Maxim Mărturisitorul și poate fi chiar considerată „din punct de vedere filosofic și doctrinar, drept capodopera sa, în care se manifestă cu toată claritatea profunzimea și acuitatea talentului său speculativ și bogăția analizei sale”².

Însă sub titlul acesta sunt de fapt reunite două scrieri diferite, două serii de *Ambigua* (1-5 și 6-71), scrise în epoci diferite și adresate unor destinatari diferiți. Reunirea lor într-un singur volum și în ordinea actuală pare să fi fost făcută chiar de Sfântul Maxim sau de unul dintre apropiații săi, cu aprobarea sa³. O astfel de reunire se justifică prin aceea că, în pofida deosebirilor, cele două serii au în comun faptul că aparțin genului numit *întrebări și răspunsuri* și că-și propun un comentariu al pasajelor ambigue, neclare și dificile din scrierile Sfântului Dionisie Areopagitul și, mai ales, ale Sfântului Grigorie de Nazianz (titlul general al scrierii fiind de altfel: *Tâlcuiri ale unor locuri cu multe și adânci înțelesuri din Sfinții Dionisie Areopagitul și Grigorie Teologul*). Dar ordinea adoptată este ilogică, pentru că prima serie din *Ambigua* este scrisă cu mulți ani după cea de-a doua și corespunde unei schimbări a contextului istoric și a preocupărilor autorului.

1. *Ambigua ad Iohannem* / *Ambigua către Ioan* / CPG 7705 = *Ambiguorum liber*, 6-71.

Titlul grec: Περί διαφόρων ἀποριῶν τῶν ἁγίων Διονυσίου καὶ Γρηγορίου πρὸς Ἰωάννην ἀρχιεπίσκοπον Κιζίκου Μάξιμος ἐν Κυρίῳ χαίρειν.

Introducere la *Maximi Confessoris Ambigua ad Iohannem juxta Ioannis Scotti Eriugenaе latinam interpretationem*, „Corpus Christianorum. Series Graeca”, nr. 18, Turnhout, 1988, pp. IX-XI.

² M.-L. GATTI, *Massimo il Confessore. Saggio di bibliografia generale ragionata e contributi per una ricostruzione scientifica del suo pensiero metafisico e religioso*, Milano, 1987, p. 36.

³ A se vedea B. JANSSENS, „Does the Combination of Maximus’ *Ambigua ad Thomam* and *Ambigua ad Iohannem* go back to the Confessor himself?”, în *Sacris Erudiri*, 42, 2003, pp. 123-127.

a. Prezentare

Prima serie din *Ambigua*, cea mai importantă prin întinderea ei, cuprinde *tâlcuirile numerotate* de la 6 la 71*. Pentru că ea constituie partea a doua a scrierii, unii comentatori i-au dat titlul de *Ambigua II*; dar pentru că a fost scrisă mai întâi, alții i-au dat numele de *Ambigua I*. Astăzi s-a căzut de acord să fie numită *Ambigua ad Iohannem* (*Ambigua către Ioan*), după numele destinatarului ei, episcopul Ioan al Cyzicului.

Ambigua către Ioan a fost, după cât se pare, redactată la începutul șederii Sfântului Maxim în Africa de Nord, adică pe la 628-630⁴. Dar se pare că a fost concepută în cursul anilor precedenți, mai precis înainte de primăvara anului 626, în vremea șederii Sfântului Maxim în Mănăstirea „Sfântul Gheorghe” din Cyzic, în cursul numeroaselor convorbiri pe care le-a avut cu episcopul locului, Ioan⁵. Acesta este cel care i-a cerut Sfântului Maxim să formuleze în scris conținutul acestor convorbiri⁶ și putem chiar spune că i-a poruncit s-o facă. În repetate rânduri, în această scriere, Maxim i se adresează⁷.

* În ediția românească a Părintelui D. Stăniloae, publicată în colecția PSB 80, e plasată în partea a doua, având subtitlul: *Către Ioan, Arhiepiscopul Cyzicului, Maxim, bucurie în Domnul!*, și cuprinde tâlcuirile de la 6 la 182. Numerotarea sa este însă diferită de cea standard, consacrată de P. Sherwood și folosită în mod obișnuit în toate studiile maximiene occidentale. O concordanță utilă a celor două numerotări se poate găsi la I.I. ICă jr., *Mystagogia Trinitatis. Probleme ale teologiei trinitare patristice și moderne cu referire specială la triadologia Sfântului Maxim Mărturisitorul*, Sibiu, 1998², p. 477 (n. ed.).

⁴ Cf. P. SHERWOOD, *An Annotated Date-List of the Works of Maximus the Confessor*, Roma, 1952, pp. 31-32.

⁵ Sfântul Maxim face aluzie la aceste convorbiri în Prolog, PG 91, 1064B [PSB 80, p. 65].

⁶ *Ibidem*.

⁷ *Amb. ad Io.*, 19, PG 91, 1236C; 21, 1244B; 42, 1349A; 42, 1349B; Concl., 1417A.

Citind Prologul și Încheierea acestei scrieri, e limpede că tema ei principală este tâlcuirea pasajelor dificile din Sfântul Grigorie de Nazianz. După cum spune P. Sherwood, Sfântul Maxim pleacă de fiecare dată de la un text ce trebuie tâlcuit și este conștient de faptul că tâlcuiește acest text, chiar dacă problema care-i reține atenția nu este întotdeauna în întregime conținută în text; și chiar atunci când se îndepărtează de text printr-o tâlcuire care trece dincolo de conținutul acestuia sau se deplasează spre o problemă legată de ea sau analogă, el sfârșește întotdeauna prin a reveni la text⁸.

Se pare totuși că textele dificile pe care episcopul Ioan le dorește lămurite de Maxim nu au fost alese la întâmplare, ci multe dintre ele corespund dificultăților întâmpinate de mediul din Cyzic, îndeosebi în ce privește grija de a-i combate pe cei care, atunci, apărau pozițiile origeniste invocând în sprijinul tezelor lor anumite pasaje din scrierile Sfântului Grigorie de Nazianz; sarcina Sfântului Maxim era în acest caz de a pune în lumină înțelesul ortodox al acestor pasaje.

Într-adevăr, se vede clar că multe lămuriri din *Ambigua către Ioan* privesc erorile origeniste⁹: astfel, în capitolele 7-15 aflăm o combatere a învățăturii despre henadă; în 42, o combatere a învățăturii despre preexistența sufletelor, despre desființarea deplină a trupurilor în lumea ce va să fie și despre apocatastază; la 10/39 și 10/40, o critică a afirmării eternității, infinității și imobilității materiei. Critica

⁸ *The Earlier Ambigua of St Maximus the Confessor*, Roma, 1955, p. 6.

⁹ Origenismul, care se sprijinea pe învățăturile lui Origen, Didim și Evagrie, era încă viu în unele cercuri monastice, în vremea Sfântului Maxim, în pofida condamnării sale oficiale în 543 printr-un edict al împăratului Justinian, și în 553, prin hotărârile Sinodului V Ecumenic. Cât privește istoricul acestei mișcări până în epoca respectivă, a se vedea A. GUILLAUMONT, *Les «Kephalaia gnostica» d'Évagre le Pontique et l'histoire de l'origénisme chez les Grecs et les Syriens*, Paris, 1962, și J. MEYENDORFF, *Le Christ dans la théologie byzantine*, Paris, 1969, pp. 59-89. Despre natura origenismului din vremea Sfântului Maxim, a se vedea P. SHERWOOD, *The Earlier Ambigua of St Maximus the Confessor*, Roma, 1955, pp. 72-102.

origenismului¹⁰ este în mod deosebit evidențiată, pentru că, așa cum au remarcat H.U. von Balthasar¹¹ și P. Sherwood¹², ea este fără nici o îndoială unică în întreaga literatură patristică greacă, prin profunzimea cugetării și originalitatea unghiului de atac.

Lucrul acesta însă nu ne permite să reducem *Ambigua către Ioan* la un simplu tratat antiorigenist, așa cum s-a făcut adesea și cum poate să ne facă să credem magistrala lucrare a lui P. Sherwood, *The Earlier Ambigua of St Maximus the Confessor and his Refutation of Origenism*, care subliniază, pe drept cuvânt, de altfel, importanța capitală a punctului 7 din *Ambigua*, al cărui comentariu și este în cea mai mare parte.

În sine, combaterea origenismului la Sfântul Maxim este departe de a prezenta un simplu interes istoric, în legătură cu acest curent eretic; ea îi oferă prilejul de a da la iveală structura și conceptele propriiei sale gândiri, care de altfel, în esență, erau deja stabilite, mai înainte de a fi folosite în cadrul acestei critici. După cum remarcă P. Sherwood, triada fundamentală a Sfântului Maxim: *natură-putere-lucrare* este prezentă în opera sa înainte de *Ambigua către Ioan*, și pe baza acestei triade, care este unul dintre stâlpii de susținere ai gândirii sale¹³, va combate, ulterior, monoenergismul și monotelismul. Principalele concepte și teme prezente în *Ambigua către Ioan* se vor regăsi de altfel câțiva ani mai târziu (630-633), fără nici o referință la origenism, în scrierea sa *Răspunsuri către Talasie*.

¹⁰ Referitor la critica maximiană a origenismului, a se vedea P. SHERWOOD, *The Earlier Ambigua of St Maximus the Confessor and his Refutation of Origenism*, Roma, 1955. H.U. VON BALTHASAR, *Kosmische Liturgie. Das Weltbild Maximus des Bekenntners*, Einsiedeln, 1961, ed. a II-a, pp. 122-131.

¹¹ *Kosmische Liturgie*, p. 123.

¹² *An Annotated Date-List of the Works of Maximus the Confessor*, p. 32.

¹³ Cf. P. SHERWOOD, *The Earlier Ambigua of St Maximus the Confessor*, p. 10.

Chiar dacă subliniază importanța criticii origenismului în *Ambigua către Ioan*, P. Sherwood nu poate să nu remarce că aceasta „este o ilustrare a trecerii celor supuse sub timp și a prezentului etern al veșniciei, ca și a locului central pe care Hristos și Întruparea Sa îl au în atingerea acestui scop: [...] părtășia la Sfânta Treime”¹⁴.

Astfel, despre Dumnezeu privit ca Unime și Treime Maxim tratează în *Ambigua* 10, 16, 22, 23, 24, 25, 26, 27, 28, 29, 34, 35, 40 și 61; *Ambigua* 37, 41 și 48 tratează despre Logos; *Ambigua* 7, 10, 15, 17, 22, 33 și 42, despre logoi; *Ambigua* 7, 10, 15, 17, 41 și 67, despre cosmologie; *Ambigua* 7, 10, 21, 42 și 45, despre constituția omului; *Ambigua* 7, 8, 10, 31, 41, 42 și 45, despre primul om (vocația, păcatul și căderea sa); *Ambigua* 19 și 68, despre proorocii; *Ambigua* 10, 27, 31, 32, 33, 36, 41, 42, 44, 59, 60 și 61, despre iconomia Cuvântului întrupat; *Ambigua* 8, 10, 13, 20, 21, 30, 34, 37, 38, 47, 48, 49, 50, 51, 52, 53, 54, 55, 56, 57, 58, 59, 60, 63 și 65, despre viața duhovnicească, potrivit diferitelor ei aspecte de pe cele trei trepte principale ale sale (*praxis, theoria, theologia*); *Ambigua* 9, 10, 16, 17, 18, 20, 22, 34, 47 și 71, despre teologia negativă și cea afirmativă; *Ambigua* 10, 31, 42, 65, despre eshatologie. Pe lângă acestea, în *Ambigua* 24, 25, 26, Sfântul Maxim critică interpretarea eronată pe care o dau arienii anumitor afirmații triadologice ale Sfântului Grigorie de Nazianz; în *Ambigua* 12, 13, 15, 41, el demască alte erori.

b. Ediții

- F. Oehler, PG 91, 1061A-1417C.

- Ediția critică a lui *Ambiguum* 47 de către E. Jeuneau, în JEAN SCOT, *Commentaire sur l'évangile de Jean*, „Sources Chrétiennes”, nr. 180, Paris, 1972, pp. 390-394.

- Ediția lui *Ambiguum* 7 (reluată din Migne cu indicarea câtorva variante) de A.M. Choufrine, în МАКСИМ ИСПОВЕДНИК, *Полемика с оригенизмом и моноэнегизмом*, Sankt-Petersburg, 2007, pp. 240-292.

¹⁴ *Ibidem*, p. 116.

c. Traduceri în limbi clasice

Latină: Ioan Scotus Erigena, în E. JEAUNEAU (ed.), *Ambigua ad Iohannem iuxta Iohannis Scotti Eriugena latinam interpretationem*, „Corpus Christianorum. Series Graeca”, nr. 18, Turnhout, Brepols, 1988, pp. 3-287.

d. Traduceri moderne

- În franceză: a) integrală, de E. Ponsoye, în SAINT MAXIME LE CONFESSEUR, *Ambigua*, Paris-Suresnes, 1994, pp. 123-372; b) traducerea lui Ambiguum 42, de M.-H. Congourdeau, în *L'enfant à naître*, „Les Pères dans la foi”, nr. 78, Paris, 2000, pp. 125-159.

- În engleză: a) capitolele 10, 41 și 71, de A. Louth, în A. LOUTH, *Maximus the Confessor*, „The Early Church Fathers”, Londra și New York, 1996, pp. 96-154, 155-162, 164-168; b) capitolele 7, 8 și 42 de P.M. Blowers și R.L. Wilken, în *On the Cosmic Mystery of Jesus Christ. Selected Writings from St Maximus the Confessor*, Crestwood, 2003.

- În greacă: integrală, de I. Sakalès, în Φιλοσοφικά και θεολογικά ἐρωτήματα (Περὶ διαφορῶν ἀποριῶν τῶν ἁγίων Διονυσίου καὶ Γρηγορίου πρὸς Ἰωάννην ἀρχιεπίσκοπον Κυζίκου) τοῦ ἁγίου Μαξίμου τοῦ Ὁμολογητοῦ, Atena, 1990 (ed. I, 1973); reluată în Περὶ διαφορῶν ἀποριῶν τῶν ἁγίων Διονυσίου καὶ Γρηγορίου (Α'-Ε', Α'-ΡΔ), „Φιλοκαλία τῶν νηπτικῶν καὶ ἀσκετικῶν”, nr. 14E, Tesalonic, 1992; și în Περὶ διαφορῶν ἀποριῶν τῶν ἁγίων Διονυσίου καὶ Γρηγορίου (ΠΕ'-ΡΟΘ'), „Φιλοκαλία τῶν νηπτικῶν καὶ ἀσκετικῶν”, nr. 14E, Tesalonic, 1993.

- În italiană: SAN MASSIMO CONFESORE, *Ambigua. Problemi metafisici e teologici su testi di Gregorio di Nazianzo e Dionigi Arcopagita*, introduce, traduce, note și aparat critic de C. Moerschini, Milano, 2003, pp. 205-573.

- În română: integrală, de D. Stăniloae, în SFÂNTUL MAXIM MĂRTURISITORUL, *Scrieri (partea I)*, *Ambigua*, „Părinți și scriitori bisericești”, vol. 80 [PSB 80], București, 1983, pp. 65-353; *Ambigua* 21, 42 și 43, de I.I. Ică jr., în P. NELLAS, *Omul – animal îndumnezeit. Perspective pentru o antropologie*, Sibiu, 2002, pp. 208-216.

- În rusă: a) integrală, de Arhim. Nektarij, în Преподобный Максим Исповедник, *О различных недоумениях у святых Григория и Дионисия (Амбигвы)*, Moscova, 2006, pp. 52-383; b) *Ambigua* 7, de A.M. Choufrine, în Максим Исповедник, *Пolemika с оригенизмом и моноэнергизмом*, Sankt-Petersburg, 2007, pp. 241-293.

- În sârbo-croată: *Ambiguum* 7, de I. Midić, „Амбигва 7 (Тумачење XIV беседе Св. Григорија Богослова). Са старогрчког превео и напомене”, în *Луча/Luca*, 21-22, 2004-2005, pp. 260-281.

d. Studii

P. SHERWOOD, *An Annotated Date-List of the Works of Maximus the Confessor*, Roma, 1952, pp. 31-32; *The Earlier Ambigua of St Maximus the Confessor and his Refutation of Origenism*, Roma, 1955. D. STĂNILOAE, Introducere și note la SFÂNTUL MAXIM MĂRTURISITORUL, *Scrieri (partea I), Ambigua*, „Părinți și scriitori bisericești”, vol. 80, București, 1983; trad. fr. a comentariilor în SAINT MAXIME LE CONFESSEUR, *Ambigua*, Paris-Suresnes, 1994, pp. 383-540. M.L. GATTI, *Massimo il Confessore. Saggio di bibliografia generale ragionata e contributi per una ricostruzione scientifica del suo pensiero metafisico e religioso*, Milano, 1987, pp. 37-38, 39-40. I. SAKALÈS, Introducere la *Περὶ διαφόρων ἀποριῶν τῶν ἁγίων Διονυσίου καὶ Γρηγορίου (Α΄-Ε΄, καὶ Α΄-ΡΔ)*, „Φιλοκαλία τῶν νηπτικῶν καὶ ἀσκητικῶν”, nr. 14E, Tesalonic, 1992. J.-CL. LARCHET, Introducere la SAINT MAXIME LE CONFESSEUR, *Ambigua*, Paris-Suresnes, 1994, pp. 9-84. B. JANSSENS, „Does the Combination of Maximus' *Ambigua ad Thomam* and *Ambigua ad Iohannem* go back to the Confessor himself?”, *Sacris Erudiri*, 42, 2003, pp. 281-286. C. MORESCHINI, Introducere și note la SAN MASSIMO CONFESORE, *Ambigua. Problemi metafisici e teologici su testi di Gregorio di Nazianzo e Dionigi Areopagita*, Milano, 2003, pp. 124-193, 614-724. A.M. CHOUFRINE, Scolii la *Ambiguum 7*, în МАКСИМ ИСПОВЕДНИК, *Полемика с оригенизмом и моноэнергизмом*, Sankt-Petersburg, 2007, pp. 294-382. T. ΟΤΗΚΗΜΕΖΟΥΡΙ, „Maximus the Confessor's «*Ambigua ad Iohannem*» within the Georgian Translation Tradition”, în T. MGALOBISHVILI și L. KHOPERIA (ed.), *Maximus the Confessor and Georgia*, Londra, 2009, pp. 73-85. J.G. LOLLAR, „*To See Into the Life of Things*”. *The Contemplation of Nature in Maximus the Confessor's Ambigua to John*, Disertație, Notre Dame University, 2011; „*To See into the Life of Things*”: *The Contemplation of Nature in Maximus the Confessor and his Predecessors*, Brepols, Turnhout, 2013.

2. *Ambigua ad Thomam* / *Ambigua către Toma* / CPG 7705 = *Ambiguum liber*, 1-5.

Titlul grec: *Περὶ διαφόρων ἀποριῶν τῶν ἁγίων Διονυσίου καὶ Γρηγορίου πρὸς Θωμᾶν τὸν ἡγιασμένον*.

a. Prezentare

A doua serie din *Ambigua* cuprinde capitolele 1-5 (PG 91, 1061A-1417C). Unii comentatori i-au dat titlul de *Ambigua I*,

pentru că e plasată la începutul scrierii; alții însă, pentru că a fost scrisă după *Ambigua către Ioan*, i-au dat numele de *Ambigua II*. În prezent, de comun acord e numită *Ambigua către Toma* (*Ambigua ad Thomam*), după numele destinatarului ei, „sfînșitul slujitor al lui Dumnezeu, părinte duhovnicesc și învățător, Domnul Toma”. Sfântul Maxim îi va scrie, puțin mai târziu, și o epistolă (numită îndeobște *Epistola a doua către Toma*) în care, la cererea acestuia, vor fi reluate pentru a fi lămurite unele puncte abordate în capitolele 1, 3 și 5 din *Ambigua*, adresate lui mai înainte¹⁵. Acest Toma pare să fie un monah din Mănăstirea Philippikos din Chrysopolis, unde a stat Sfântul Maxim la începutul vieții sale monahale; acesta, bun prieten al său, dorește să afle poziția sa cu privire la *Psephos*, micul tratat despre energie, trimis Sfântului Maxim de Pyrrhus (pe atunci egumen al Mănăstirii Philippikos), ca și în ceea ce privește *Scrisoarea sinodală* a Patriarhului Sofronie¹⁶.

Această *Ambigua* a fost scrisă în anul 634 sau puțin după aceea¹⁷.

Aici Sfântul Maxim propune tâlcuirea a cinci pasaje din Sfântul Grigorie de Nazianz și a unui extras din scrierile Sfântului Dionisie Areopagitul. Cel dintâi capitol se referă la Dumnezeu ca Unime și Treime; următoarele patru capitole sunt consacrate unor probleme hristologice, privind îndeosebi dualitatea naturilor și a energiilor (dumnezeiești și umane) ale Cuvântului întrupat și strânsa lor unire în ipostasul Său; Sfântul Maxim insistă în mod deosebit asupra faptului că Logosul Și-a asumat natura umană deplină (înzestrată cu minte și rațiune, pătimitoare, având în ea toate lucrările firești), al

¹⁵ A se vedea P. CANART, „La «Deuxième lettre à Thomas» de S. Maxime le Confesseur”, în *Byzantion*, 34, 1934, pp. 415-445.

¹⁶ Cf. J.-M. GARRIGUES, *Maxime le Confesseur. La charité, avenir divin de l'homme*, Paris, 1976, pp. 52-53.

¹⁷ Cf. H.U. VON BALTHASAR, *Die „Gnostischen Centurien” des Maximus Confessor*, Freiburg-im-Brisgau, 1941, pp. 150-152. P. SHERWOOD, *An Annotated Date-List of the Works of Maximus the Confessor*, p. 39.

cărei *logos* El nu l-a alterat nicidecum înnoind-o. În *Epistola 19*, cerându-i lui Pyrrhus: „Te rog să-mi lămurești care e și cum e lucrarea (energia)”, Sfântul Maxim pare să arate că noțiunea „o singură lucrare” poate primi o interpretare ortodoxă. O astfel de interpretare ne propune el atunci când, în capitolul 5 din *Ambigua*, tâlcuiește formula Sfântului Dionisie Areopagitul: „O nouă lucrare (energie) teandrică”, folosită de monoenergiști și monoteliști drept sprijin pentru tezele lor, și care era folosită în *Tratatul de unire* într-un sens heterodox.

Dar în această primă serie de *Ambigua* întâlnim și multe alte teme legate de hristologie, pe care le regăsim, într-o formă dezvoltată, în multe dintre *Epistolele* scrise în aceeași perioadă (cum ar fi cea a ipostasului compus sau cea a perihorezei) și care erau deja prezente în *Ambigua către Ioan* și în *Răspunsuri către Talasie*, scrise între timp (ca diadele *genesis-gennesis* și *logos-tropos*).

b. Ediții

- F. Oehler, PG 91, 1032A-1060D.

- B. Janssens, în *Maximi Confessoris Ambigua ad Thomam una cum Epistula secunda ad eundem*, „Corpus Christianorum. Series Graeca”, nr. 48, Turnhout, 2002, pp. 3-34.

c. Traduceri

- În franceză: E. Ponsoye, în SAINT MAXIME LE CONFESSEUR, *Ambigua*, Paris-Suresnes, 1994, pp. 101-121.

- În engleză: a) integrală, Joshua Lollar, în MAXIMUS THE CONFESSOR, *Ambigua to Thomas. Second Letter to Thomas*, „Corpus christianorum in Translation”, Turnhout, 2009, pp. 47-74; b) *Ambiguum* 5, de A. Louth, în A. LOUTH, *Maximus the Confessor*, „The Early Church Fathers”, Londra și New York, 1996, pp. 171-179.

- În greacă: I. Sakalès, în Φιλοσοφικά καὶ θεολογικά ἐρωτήματα (Περὶ διαφόρων ἀποριῶν τῶν ἁγίων Διονυσίου καὶ Γρηγορίου τοῦ ἁγίου Μαξίμου τοῦ Ὁμολογητοῦ, Atena, 1973; reluată în Περὶ διαφόρων ἀποριῶν τῶν ἁγίων Διονυσίου καὶ Γρηγορίου (Α΄-Ε΄), „Φιλοκαλία τῶν νηπτικῶν καὶ ἀσκετικῶν”, nr. 14E, Tesalonic, 1992.

- În italiană: SAN MASSIMO CONFESSORE, *Ambigua. Problemi metafisici e teologici su testi di Gregorio di Nazianzo e Dionigi Areopagita*, introducere, traducere, note și aparat critic de C. Moreschini, Milano, 2003, pp. 574-602.

- În română: D. Stăniloae, în SFÂNTUL MAXIM MĂRTURISITORUL, *Scrieri (partea I), Ambigua, „Părinți și scriitori bisericești”*, nr. 80, București, 1983, pp. 45-64.

- În rusă: integrală, de Arhim. Nektarij, în ПРЕПОДОБНЫЙ МАКСИМ ИСПОВЕДНИК, *О различных недоумениях у святых Григория и Дионисия (Амбигвы)*, Moscova, 2006, pp. 14-37.

d. Studii

P. SHERWOOD, *An Annotated Date-List of the Works of Maximus the Confessor*, Roma, 1952, p. 39. D. STĂNILOAE, Introducere și comentariu la SFÂNTUL MAXIM MĂRTURISITORUL, *Scrieri (partea I), Ambigua*, București, 1983; traducere franceză a comentariului în SAINT MAXIME LE CONFESSEUR, *Ambigua*, Paris-Suresnes, 1994, pp. 375-383. M.L. GATTI, *Massimo il Confessore. Saggio di bibliografia generale ragionata e contributi per una ricostruzione scientifica del suo pensiero metafisico e religioso*, Milano, 1987, pp. 36-37, 38-40. I. SAKALĒS, Introducere la Φιλοσοφικὰ καὶ θεολογικὰ ἐρωτήματα (Περὶ διαφορῶν ἀποριῶν τῶν ἁγίων Διονυσίου καὶ Γρηγορίου πρὸς Θωμᾶν τὸν ἡγιασμένον) τοῦ ἁγίου Μαξίμου τοῦ Ὁμολογητοῦ, Atena, 1973; Introducere la Περὶ διαφορῶν ἀποριῶν τῶν ἁγίων Διονυσίου καὶ Γρηγορίου πρὸς Θωμᾶν τὸν ἡγιασμένον, „Φιλοκαλία τῶν νηπτικῶν καὶ ἀσκητικῶν”, Atena, 1973; Introducere la Περὶ διαφορῶν ἀποριῶν τῶν ἁγίων Διονυσίου καὶ Γρηγορίου πρὸς Θωμᾶν τὸν ἡγιασμένον, „Φιλοκαλία τῶν νηπτικῶν καὶ ἀσκητικῶν”, nr. 14E, Tesalonic, 1992. J. STEAD, „The Meaning of Hypostasis in Some Texts of the «Ambigua» of Saint Maximus the Confessor”, *Patristic and Byzantine Review*, 8, 1989, pp. 25-33. J.-CL. LARCHET, Introducere la SAINT MAXIME LE CONFESSEUR, *Ambigua*, Paris-Suresnes, 1994, pp. 9-84. B. JANSSENS, Introducere la *Maximi Confessoris Ambigua ad Thomam una cum Epistula secunda ad eundem*, „Corpus Christianorum. Series Graeca”, nr. 48, Turnhout, 2002, pp. XV-CXLI; „Does the Combination of Maximus’ *Ambigua ad Thomam* and *Ambigua ad Iohannem* go back to the Confessor himself?”, *Sacris Erudiri*, 42, 2003, pp. 281-286. C. MORESCHINI, Introducere și note la SAN MASSIMO CONFESSORE, *Ambigua. Problemi metafisici e teologici su testi di Gregorio di Nazianzo e Dionigi Areopagita*, Milano, 2003, pp. 124-126, 194-197, 724-729. J. LOLLAR, Introducere la MAXIMUS THE CONFESSOR, *Ambigua to Thomas. Second Letter to Thomas*, „Corpus christianorum in Translation”, Turnhout, 2009, pp. 11-44.

II. Capita X / Zece capete

Incipit: Ἀγών ἐστὶ φρόνους καὶ ἀρετῆς, ἡ τῶν ἀγίων δυσπάθεια.

a. Prezentare

Cele cinci sute de capete așezate în *Patrologia greacă* a lui Migne (vol. 90), în continuarea *Capetelor despre cunoștința de Dumnezeu și iconomia Întrupării Fiului lui Dumnezeu*, au fost multă vreme considerate drept o scriere independentă, intitulată *Capete felurite despre teologie, economie, virtute și păcat*, a cărei autenticitate a fost pusă însă la îndoială¹⁸. Ulterior, s-a văzut că marea majoritate a acestor capete erau extrase din mai multe scrieri atribuite Sfântului Maxim (îndeosebi din *Răspunsuri către Talasie*, cele două *Ambigua* și *Scoliile* la scrierile lui Dionisie Areopagitul), extrase probabil compilate după 1105, în Muntele Athos, de către Antonie Melissa¹⁹. Primele douăzeci și cinci de capitole nu pot însă fi identificate ca extrase.

Cercetările efectuate pe manuscrise au evidențiat mai întâi primele cincisprezece capete (a se vedea secțiunea următoare: *Capita XV*) ca o scriere independentă.

Numai recent următoarele zece capitole au fost și ele identificate ca formând un opuscul independent²⁰, iar autenticitatea lor a fost definitiv stabilită²¹.

¹⁸ De W. SOPPA, *Die „Diversa Capita“ unter den Schriften des heiligen Maximus Confessor in deutscher Bearbeitung und quellenkritischer Beleuchtung*, Disertație, Dresda, 1922, și de M.-T. DISDIER, „Une œuvre douteuse de saint Maxime le Confesseur“, în *Échos d'Orient*, 30, 1930, pp. 160-178.

¹⁹ A se vedea C. LAGA și C. STEEL, *Introducere la Maximi Confessoris Questiones ad Thalassium*, vol. I, „Corpus Christianorum. Series Graeca“, nr. 7, Turnhout și Leuven, 1980, pp. LXXVI-LXXXII.

²⁰ A se vedea C. DE VOCHT, „Un nouvel opuscul de Maxime le Confesseur, source des chapitres non encore identifiés des cinq centuries théologiques (CPG 7715)“, în *Byzantion*, 57, 1987, pp. 415-420. Autorul, care a aflat aceste zece capitole în vreo zece manuscrise, pregătește o ediție critică a lor, pentru seria greacă a colecției *Corpus Christianorum*.

²¹ *Ibidem*.

Cele *Zece capete* se situează în continuarea *Capetelor despre teologie și iconomie* și în proximitatea celor două *Ambigua* și a *Răspunsurilor către Talasie*.

Data compunerii lor se situează probabil către 630-634.

Tema dominantă a acestor zece capitole este folosul pe care îl au pentru viața duhovnicească suferințele trupești îndurate cu răbdare.

Se pare că aceste considerații ar fi fost dezvoltate pe baza unui pasaj din *Omilia 21* a Sfântului Grigorie de Nazianz²², reprodus în capitolul 1 și comentat în capitolele următoare, ceea ce l-a determinat pe C. de Vocht să considere aceste *Zece capitole* un fel de *Ambigua*²³. Să notăm că aceeași temă este dezvoltată și în alte scrieri ale Sfântului Maxim, cum ar fi: *Capete despre dragoste* (I, 28, 76; II, 19, 41, 43, 44, 66, 67; III, 48, 77), *Răspunsuri către Talasie* (mai ales 61, CCSG 22, pp. 85-97), *Epistola 1* (PG 91, 373D-376A) și *Capetele despre cunoaștința de Dumnezeu și iconomia Întrupării Fiului lui Dumnezeu* (I, 74, PG 90, 1109C-1112A).

b. Ediție

F. Combefis, PG 90, 1185-1189.

c. Traduceri moderne

- În franceză: a) a textului din *Filocalia greacă*, Φιλοκαλία τῶν Ἱερῶν Νηπτικῶν, II, Atena, 1958, ed. a IV-a (Veneția, 1782, ed. I), pp. 94-95 (= *Suta a treia a Capetelor despre cunoașterea lui Dumnezeu și iconomia Întrupării Fiului lui Dumnezeu*, 16-25), de J. Touraille, în *Philocalie des Pères nephtiques*, VI, Bellefontaine, 1985, pp. 129-130, reluat în *La Philocalie*, I, Paris, 1995, pp. 462-463; b) a textului din PG, de J.-Cl. Larchet, *Saint Maxime le Confesseur (580-662)*, „Initiations aux Pères de l'Église”, Paris, 2003, pp. 225-227.

- În germană: W. Soppa, în W. Soppa, *Die „Diversa Capita” unter den Schriften des heiligen Maximus Confessor in deutscher Bearbeitung und quellenkritischer Beleuchtung*, Disertație, Dresda, 1922.

²² *Cuv.*, XXI, 18, SC 270, p. 146.

²³ *Op. cit.*, p. 429.

- În engleză: a textului din *Filocalia greacă*, de G.E.H. Palmer, P. Sherrard și K. Ware, în *The Philokalia*, II, Londra, 1984.

- În greacă: I. Sakalès, în *Κεφάλαια διὰφορα*, „Φιλοκαλία τῶν νηπτικῶν καὶ ἀσκητικῶν”, nr. 15E, Tesalonic, 1995.

- În italiană: a textului din *Filocalia greacă*, de B. Artioli și F. Lovato, în *La Filocalia, a cura di Nicodimo Aghiorita e Macario di Corinto*, II, Torino, 1983.

- În română: M. Portaru, „Sf. Maxim Mărturisitorul. Zece capete despre virtute și păcat. Problema autenticității”, în *Studii Teologice*, 3, 2007, pp. 147-150, reluat în B. TĂTARU-CAZABAN (ed.), *Comuniune și contemplație. Despre creștinismul patristic și bizantin. Volum dedicat părintelui ieromonah Iustin Marchiș cu prilejul împlinirii a 60 de ani*, București, 2011, pp. 38-41.

- În rusă: A.I. Sidorov, în *Творения преподобного Максима Исповедника*, t. I, *Богословские и аскетические трактаты. Вступительная статья, перевод и комментарии*, Moscova, 1993, pp. 261-262.

c. Studii

C. DE VOCHT, „Un nouvel opuscul de Maxime le Confesseur, source des chapitres non encore identifiés des cinq centuries théologiques (CPG 7715)”, în *Byzantion*, 57, 1987, pp. 415-420.

III. Capita XV / Cincisprezece capete / CPG 7695

Incipit: Ἐν ἐστὶ τὸ ὑπεράναρχον καὶ ὑπερούσιον ἀγαθόν...

a. Prezentare

Forma, conținutul și stilul acestor *Cincisprezece capete* sunt înrudite cu cele ale celor *Zece capete* și le situează, ca și pe acelea, în continuarea *Capetelor despre cunoașterea lui Dumnezeu și economia Întrupării Fiului* și în proximitatea celor două *Ambigua* și a *Răspunsurilor către Talasie*.

Data compunerii lor se situează, așadar, probabil tot către 630-634.

Tema celor *Cincisprezece capete* este aceea că Dumnezeu este deopotrivă cognoscibil și incognoscibil, împărtășibil, dar și neîmpărtășibil. Aceste considerații se aplică mai întâi lui

Dumnezeu cel ce este Unime și Treime (capetele 1-7), apoi Cuvântului întrupat, în diferitele momente ale iconomiei Sale mântuitoare, modul Întrupării Sale constituind obiectul unei atenții speciale (capitolele 8-14). Regăsim în această a doua secțiune teme abordate mai detaliat în *Ambigua către Ioan* (îndeosebi capitolul 42) și în *Răspunsuri către Talasie* (îndeosebi *Răspunsul* 21). Capitolul 15 se distinge de cele dinainte, pentru că tratează despre rolul dorinței în viața duhovnicească a omului și subliniază posibilitatea acestuia de a atinge în Dumnezeu o stare în care limitele naturii sale sunt depășite.

b. Ediție

F. Combefis, PG 90, 1177-1185.

c. Traduceri moderne

- În franceză: a) a textului din *Filocalia greacă*, Φιλοκαλία τῶν Ἱερῶν Νηπτικῶν, II, Atena, 1958, ediția a IV-a (Veneția, 1782, ediția întâi), pp. 91-94 (= *Suta a treia a capetelor despre cunoașterea lui Dumnezeu și iconomia Fiului*, 1-15), de J. Touraille, în *Philocalie des Pères neptiques*, VI, Bellefontaine, 1985, pp. 125-129, reluată în *La Philocalie*, I, Paris, 1995, pp. 459-462; b) a textului din PG, de J.-Cl. Larchet, *Saint Maxime le Confesseur (580-662)*, „Initiations aux Pères de l'Église”, Paris, 2003, pp. 219-224.

- În germană: W. Soppa, în W. Soppa, *Die „Diversa Capita” unter den Schriften des heiligen Maximus Confessor in deutscher Bearbeitung und quellenkritischer Beleuchtung*, Disertație, Dresda, 1922.

- În engleză: a textului din *Filocalia greacă*, de G.E.H. Palmer, P. Sherrard și K. Ware, în *The Philokalia*, vol. 2, Londra, 1984.

- În greacă: I. Sakalès, în *Κεφάλαια διάφορα*, „Φιλοκαλία τῶν νηπτικῶν καὶ ἀσκητικῶν”, nr. 15E, Tesalonic, 1985.

- În italiană: a textului din *Filocalia greacă*, de B. Artioli și F. Lovato, în *La Filocalia*, a cura di Nicodimo Aghiorita e Macario di Corinto, vol. 2, Torino, 1983.

- În română: Ioan I. Ică jr., *Mystagogia Trinitatis. Probleme ale teologiei trinitare patristice și moderne cu referire specială la triadologia Sfântului Maxim Mărturisitorul*, Sibiu, 1998, pp. 464-468 (1998, ed. I, teză de doctorat, Cluj-Napoca, Anexa 6, pp. 510- 515).

- În rusă: A.I. Sidorov, în *Творения преподобного Максима Исповедника*, t. I, Богословские и аскетические трактаты. Вступительная статья, перевод и комментарии, Moscova, 1993, pp. 257-260.

d. Studii

P. SHERWOOD, *An Annotated Date-List of the Works of Maximus the Confessor*, Roma, 1952, pp. 35-36. M.L. GATTI, *Massimo il Confessore. Saggio di bibliografia generale ragionata e contributi per una ricostruzione scientifica del suo pensiero metafisico e religioso*, Milano, 1987, pp. 40-41.

IV. Capita de caritate / Capete despre dragoste / CPG 7693

Titlul grec: Κεφάλαια περὶ ἀγάπης.

a. Prezentare

Capetele despre dragoste aparțin genului clasic al *Centuriilor*, care, după Evagrie, în literatura duhovnicească a Răsăritului creștin, sunt alcătuite din patru grupe de câte o sută de sentințe, a căror lungime variază între un rând și douăsprezece rânduri.

Este una dintre primele scrieri ale Sfântului Maxim. A fost compusă între anii 618 și 625, mai probabil în 624-625, în timpul viețuirii sale în Mănăstirea „Sfântul Gheorghe” din Cyzic.

Scrierea este dedicată unui anume Elpidie – un monah despre care nu se știe nimic –, căruia îi este adresat și *Cuvântul ascetic*, compus, probabil, în aceeași perioadă.

Este cea mai populară lucrare a sa; a fost una dintre cele mai copiate (află în mai mult de două sute cincizeci de manuscrise) și mai traduse, și figurează în numeroase antologii, între care *Everghetinosul* și *Filocalia*. Aceasta, din două motive: este una dintre cele mai accesibile în ceea ce privește stilul, iar tema abordată este centrală în spiritualitatea creștină: iubirea de Dumnezeu și de aproapele.

În realitate, după cum spune Sfântul Maxim însuși în Prologul ei, scrierea conține unele pasaje doar aparent simple, dar „care au lipsă de o împreună-cercetare din partea multora”.

Pe de altă parte, Sfântul Maxim, pornind de la tema centrală a iubirii, vorbește despre întreaga viață ascetică: lupta cu patimile și în primul rând cu gândurile, curățirea sufletului și a minții, dobândirea tuturor virtuților, a nepătimirii și a cunoștinței. El acordă de asemenea un loc însemnat teologiei afirmative și celei negative. Autorul dă dovadă de o cunoaștere profundă a psihologiei umane și a subtilităților vieții lăuntrice. Cele patru elemente cu totul originale ale acestei scrieri sunt: 1) felul în care Sfântul Maxim concepe legătura dintre iubire și cunoaștere; iubirea este capătul doririlor, ca și cunoașterea, și nu doar o cale de a ajunge la ea²⁴; 2) nepătimirea nu este, ca în gândirea filosofică antică, o rece indiferență față de patimi, ci o libertate lăuntrică dobândită prin stăpânirea lor; ea nu constă în respingerea patimilor, ci în convertirea lor; fiecare patimă este o putere inițial bună, care a fost întoarsă contra firii, iar ceea ce se cere este reîntoarcerea lor în direcția cea bună²⁵; 3) insistența asupra necesității de a iubi pe toți oamenii în mod egal²⁶; 4) rolul major al *filautiei* (sau iubirea egoistă de sine) în nașterea tuturor patimilor; în locul *filautiei* trebuie pusă iubirea (de Dumnezeu și de aproapele), început și culme a tuturor virtuților²⁷.

Putem spune că aflăm întreaga învățătură duhovnicească a Sfântului Maxim în această scriere – singura care o expune în întregime –, însă nu de o manieră sistematică; nu vom afla nici un plan al lucrării, nici o logică în succesiunea capetelor, ci doar câteva grupe de capete înșiruite pe o aceeași temă.

În Prolog, Sfântul Maxim își prezintă cu smerenie scrierea drept un fel de florilegiu: „Acestea nu sunt roadele cugetării

²⁴ A se vedea J. PÉCON, Introducere la MAXIME LE CONFESSEUR, *Centuries sur la charité*, SC 9, Paris, 1945, pp. 51-59.

²⁵ *Ibidem*, pp. 59-60.

²⁶ *Ibidem*, pp. 61-63.

²⁷ I. HAUSHERR, *Philautie. De la tendresse pour soi à la charité selon saint Maxime le Confesseur*, Roma, 1952.

mele. Ci, străbătând scrierile Sfinților Părinți și culegând de acolo cele ce stau în legătură cu tema noastră, am îndesat lucruri multe în cuvinte puține”.

Totuși, chiar dacă putem afla citate sau aluzii la scrierile unor Părinți ca Sfântul Grigorie de Nazianz, Dionisie Areopagitul, Evagrie Ponticul sau Origen, Sfântul Maxim nu se mărginește la a le copia și nu putem nici măcar vorbi de o „influență” a acestor autori. Dacă Evagrie este omniprezent²⁸ – fără a fi însă vreodată citat –, aceasta se întâmplă pentru că Sfântul Maxim se străduiește să aducă o îndreptare învățaturii sale duhovnicești, îndeosebi prin faptul că redă iubirii primatul ce i se cuvine în viața duhovnicească, în raport cu gnoza, și repunându-L pe Hristos în centrul ei²⁹. Ultimul capitol al scrierii recapitulează aceste două puncte de vedere, reamintind că doar ucenicii lui Hristos sunt cei care „au avut Dragostea adevărată ca învățător al dragostei”³⁰.

b. Ediții

- F. Combefis, PG 90, 960-1080.

- A. Ceresa-Gastaldo, MASSIMO CONFESSORE, *Capitoli sulla carità*, ediție critică cu introducere și note, „Verba Seniorum, Collana di Testi e Studi Patristici” N.S., nr. 3, Roma, 1963.

²⁸ M. VILLER, „Aux sources de la spiritualité de saint Maxime. Les œuvres d'Évagre le Pontique”, în *Revue d'ascétique et de mystique*, 11, 1930, pp. 156-184 și 239-268. G. VAN DER HERTEN, *De taal van Evagrius Ponticus en Maximus Confessor. Lexicografische en stilistische vergelijking van „De oratione” met „De Caritate”*, Disertație, Louvain, 1984.

²⁹ A se vedea P. SHERWOOD, *The Earlier Ambigua of St Maximus the Confessor and his Refutation of Origenism*, Roma, 1955, pp. 137-149. I.H. DALMAIS, „L'héritage évagrien dans la synthèse de saint Maxime le Confesseur”, în *Studia Patristica*, VIII, Berlin, 1966, pp. 356-363. G. VAN DER HERTEN, *De taal van Evagrius Ponticus en Maximus Confessor. Lexicografische en stilistische vergelijking van „De oratione” met „De Caritate”*, Disertație, Louvain, 1984. G.C. BERTHOLD, „History and Exegesis in Evagrius and Maximus”, în *Origeniana Quarta*, Innsbruck, 1987, pp. 390-404.

³⁰ *Capete despre dragoste*, IV, 100.

c. Traduceri moderne

- În franceză: a) a textului din PG, de J. Pégon, în MAXIME LE CONFESSEUR, *Centuries sur la charité*, „Sources Chrétiennes”, nr. 9, Paris, 1945; b) a textului din *Filocalia greacă*, Φιλοκαλία τῶν Ἱερῶν Νηπτικῶν, II, Atena, 1958, ediția a IV-a (Veneția, 1782, ediția întâi), pp. 3-51, de J. Touraille, în *Philocalie des Pères neptiques*, VI, Bellefontaine, 1985, pp. 19-77, reluată în *La Philocalie*, I, Paris, 1995, pp. 373-420.

- În germană: a) F. Murawski, în *Führer zu Gott. Eine Auswahl aus griechischen Kirchenschriftstellern in freier Übersetzung*, „Religiöse Geister”, nr. 20, Mainz, 1926, pp. 63-106; b) H.U. von Balthasar, în H.U. VON BALTHASAR, *Kosmische Liturgie. Das Weltbild Maximus des Bekenners*, Einsiedeln, 1961, pp. 414-481.

- În engleză: a) a textului din PG, de P. Sherwood, în ST MAXIMUS THE CONFESSOR, *The Ascetic Life. The Four Centuries on Charity*, „Ancient Christian Writers”, nr. 21, Londra, 1955; b) a textului ediției Ceresa-Gastaldo, de G.C. Berthold, în MAXIMUS THE CONFESSOR, *Selected Writings*, Londra, 1985; c) a textului din *Filocalia greacă*, de G.E.H. Palmer, P. Sherrard și K. Ware, în *The Philokalia*, vol. 2, Londra, 1984.

- În catalană: S. Sais, în MÁXIMO EL CONFESOR, *Centúries sobre l'amor*, „Clàssics del Cristianisme”, nr. 80, Barcelona, 2000.

- În spaniolă: a) P. Sáenz, în MÁXIMO EL CONFESOR, *Centurias sobre la caridad*, „Nepsis”, nr. 3, Lujan [Argentina], 1990; b) P. Argárate, în MÁXIMO EL CONFESOR, *Tratados espirituales*, Madrid, 1997.

- În greacă: a) P. Theoclit Dionysiatul, în Τοῦ ἐν ἁγίοις Πατρὸς ἡμῶν Μαξίμου τοῦ Ὁμολογητοῦ τὰ 400 Κεφάλαια περὶ Ἀγάπης καὶ Ἑρμηνεία εἰς τὸ Πατερ ἡμῶν. Μετάφρασις, εἰσαγωγή, σχόλια, Tesalonic, 1978, ediția a II-a (Muntele Athos, 1976, ediția întâi); b) E. Meretakès, în Μαξίμου τοῦ Ὁμολογητοῦ, 1. Μυσταγωγία; 2. 400 Κεφάλαια περὶ ἀγάπης; 3. Λόγος ἀσκητικὸς; 4. 200 Κεφάλαια θεολογικά, „Φιλοκαλία τῶν νηπτικῶν καὶ ἀσκητικῶν”, nr. 14, Tesalonic, 1985.

- În italiană: a) a textului stabilit de A. Ceresa-Gastaldo, în MASSIMO CONFESORE, *Capitoli sulla carità*, „Verba seniorum, Collana di Testi e Studi Patristici” N.S., nr. 3, Roma, 1963; b) a textului din *Filocalia greacă*, de B. Artioli și F. Lovato, în *La Filocalia, a cura di Nicodimo Aghiorita e Macario di Corinto*, vol. 2, Torino, 1983.

- În poloneză: A. Warkotsch, în MAKSYM WYZNAWCA, *Antologia życia wewnetrznego. Dialog o życiu wewnetrznym, Księga miłości, Księga oświeconych, Wykład modlitwy pańskiej, List o miłości*, Poznań, 1981.

- În română: a textului din *Filocalia greacă*, de D. Stăniloae, în *Filocalia sau culegere din scrierile sfinților Părinți cari arată cum se poate omul curăța*,

lumina și desăvârși, vol. 2, Sibiu, 1947, pp. 36-123; reeditată, București, 1999, pp. 53-121, și 2009, pp. 50-113.

- În rusă: A.I. Sidorov, în *Творения преподобного Максима Исповедника*, t. I, *Богословские и аскетические трактаты. Вступительная статья, перевод и комментарии*, Moscova, 1993, pp. 97-145.

- În sârbo-croată: A. Radosavljević, în *СВЕТИ МАКСИМ ИСПОВЕДНИК, 400 глава о љубави*, Prizren, 1992; reluată în *СВЕТИ МАКСИМ ИСПОВЕДНИК, Избрана дела (400 глава о љубави – Подвижничко слово – Мистагогија*, Prizren, 1997, pp. 36-126, și în *Луча/Luca*, 21-22, 2004-2005, pp. 88-151.

- În slovenă: G. Kocijančič, în *MAKSIM SPOZNAVALEC, Izbrani spisi, „Zbirka Cerkeni očetje”*, nr. 10, Celje, 2000.

d. Studii

M. VILLER, „Aux sources de la spiritualité de saint Maxime. Les œuvres d'Évagre le Pontique”, în *Revue d'ascétique et de mystique*, 11, 1930, pp. 156-184 și 239-268. J. PÉGON, Introducere la MAXIME LE CONFESSEUR, *Centuries sur la charité, „Sources Chrétiennes”*, nr. 9, Paris, 1945, pp. 5-65. I.H. DALMAIS, „Saint Maxime le Confesseur, docteur de la charité”, în *La Vie spirituelle*, 79, 1948, pp. 296-303; „L'héritage évagrien dans la synthèse de saint Maxime le Confesseur”, în *Studia Patristica*, VIII, Berlin, 1966, pp. 356-363. P. SHERWOOD, *An Annotated Date-List of the Works of Maximus the Confessor, „Studia Anselmiana”*, nr. 30, Roma, 1952, p. 26. I. HAUSHERR, *Philautie, De la tendresse pour soi à la charité selon saint Maxime le Confesseur, „Orientalia Christiana Analecta”*, nr. 137, Roma, 1952. A. CERESA-GASTALDO, Introducere la MASSIMO CONFESORE, *Capitoli sulla carità, „Verba seniorum, Collana di Testi e Studi Patristici” N.S.*, nr. 3, Roma, 1963, pp. 20-44. THEOCLIT DIONYSIATUL, Introducere și comentarii la *Τοῦ ἐν ἁγίοις Πατρὸς ἡμῶν Μαξίμου τοῦ Ὁμολογητοῦ τὰ 400 Κεφάλαια περὶ Ἀγάπης καὶ Ἑρμενεῖα εἰς τὸ Πάτερ ἡμῶν. Μετάφρασις, εἰσαγωγή, σχόλια*, Tesalonic, 1978, ediția a II-a (Muntele Athos, 1976, ediția întâi). G. VAN DER HERTEN, *De taal van Evagrius Ponticus en Maximus Confessor. Lexicografische en stilistische vergelijking van „De oratione” met „De Caritate”*, Disertație, Louvain, 1984. M.L. GATTI, *Massimo il Confessore. Saggio di bibliografia generale ragionata e contributi per una ricostruzione scientifica del suo pensiero metafisico e religioso*, Milano, 1987, pp. 41-43. C.G. SOTEROPOULOS, *Θέματα ἀσκητικῆς ζωῆς εἰς τὰ „Κεφάλαια περὶ ἀγάπης” τοῦ ἁγίου Μαξίμου τοῦ Ὁμολογητοῦ*, Atena, 1993. A. PHILÔDELLES, *Θεολογικὴ γνωσολογία στα „Κεφάλαια περὶ ἀγάπης” τοῦ ἁγίου Μαξίμου τοῦ Ὁμολογητοῦ*, Disertație, Tesalonic, 1999.

V. Capita theologica et oeconomica (I-II) / Capete teologice și iconomice / CPG 7694

Titlul grec: Κεφάλαια σ' περί θεολογίας καὶ τῆς ἐνσαρκου οἰκονομίας τοῦ Υἱοῦ Θεοῦ.

a. Prezentare

Aceste două serii de câte o sută de capete, al căror titlu exact este *Capete despre cunoștința de Dumnezeu și iconomia întrupării Fiului lui Dumnezeu* și care au fost uneori în mod greșit numite *Capete gnostice*, aparțin aceluiași gen literar ca și *Capetele despre dragoste*. Pentru că în *Patrologia greacă* sunt plasate după acestea din urmă, au fost uneori considerate drept o urmare a lor. În realitate, subiectul lor este mai teologic și interpretarea alegorică are aici un loc important; drept urmare, la o primă abordare ele sunt mai dificile. După cum spune H.U. von Balthasar, ele se apropie mai curând de *Răspunsuri către Talasie* și încă și mai mult de *Ambigua către Ioan*, pentru că aflăm aici aceeași preocupare de a combate origenismul.

Aceste centurii au fost compuse, după P. Sherwood, între anii 630 și 634.

Lucrarea are o asemenea bogăție de conținut, încât H. Urs von Balthasar o consideră drept una dintre cele mai semnificative scrieri ale Sfântului Maxim.

Nu găsim aici vreun plan de ansamblu, ci diferite teme sunt tratate succesiv, pe grupuri de capitole, mai mult sau mai puțin extinse.

În prima centurie, primele zece capete tratează despre transcendența lui Dumnezeu, despre timp și spațiu ca însușiri caracteristice făpturilor; capitolele 11-20 tratează despre bine, despre virtute și despre cele ce li se opun; capitolele 30-34, despre cunoaștere și despre desăvârșirea vieții duhovnicești; capitolele 35-70, despre sabatul mistic (cu această ocazie mai ales, Sfântul Maxim reia implicit și critica origenismului); capitolele 71-87, despre viața ascetică – stăpânirea patimilor,

curățirea lăuntrică, dobândirea virtuților și a cunoașterii duhovnicești – și despre ținuta ei; capitolele 88-100, despre Lege și cuvântul lui Dumnezeu.

În a doua centurie, capitolul 1 tratează relațiile intratrinitare; capitolele 2-10 cuprind considerații foarte diverse cu privire la viața duhovnicească; capitolele 11-21 se referă la Hristos Cel prezent și lucrător în noi, ca fundament al vieții duhovnicești; capitolele 22-47 corespund titlului acestei scrieri și tratează despre iconomia mântuitoare a Cuvântului întrupat, mai precis despre felul în care El îi mântuiește pe oamenii care intră în legătură cu El; capitolele 48-55, într-un comentariu alegoric, înfățișează semnificația pe care o au pentru viața duhovnicească figuri ca David, Saul și Samuel și felul în care lucrează Duhul Sfânt în viața duhovnicească; capitolele 64-67 tratează despre patimi, virtuți și contemplație; capitolele 68-73, despre locul și rolul pe care Îl are Cuvântul în viața duhovnicească; 74-84, despre contemplație și cunoașterea duhovnicească; capitolele 85-93, despre veacul ce va să fie; și, în fine, capitolele 94-100, iarăși despre lucrarea virtuților, despre contemplație și cunoașterea duhovnicească.

b. Ediție

F. Combefis, PG 90, 1084-1173.

c. Traduceri moderne

- În franceză: a) a textului din *Filocalia greacă*, Φιλοκαλία τῶν Ἱερῶν Νηπτικῶν, II, Atena, 1958, ediția a IV-a (Veneția, 1782, ediția întâi), pp. 52-90, de J. Touraille, în *Philocalie des Pères neptiques*, VI, Bellefontaine, 1985, pp. 81-124, reluată în *La Philocalie*, I, Paris, 1995, pp. 421-459; b) *Centuria I*, de A. Riou, în A. RIOU, *Le Monde et l'Église selon Maxime le Confesseur*, Paris, 1973, pp. 240-261.

- În germană: a unor extrase, de H.U. von Balthasar, în H.U. VON BALTHASAR, *Die „Gnostischen Centurien“ des Maximus Confessor*, Fribourg-im-Brisgau, 1941, reluată după corecții în H.U. VON BALTHASAR, *Kosmische Liturgie*, Einsiedeln, 1961, ediția a II-a, pp. 482-643.

- În engleză: a) a textului din PG, de G.C. Berthold, în MAXIMUS THE CONFESSOR, *Selected Writings*, Londra, 1985; b) a textului din *Filocalia greacă*, de G.E.H. Palmer, P. Sherrard și K. Ware, în *The Philokalia*, vol. 2, Londra, 1984.

- În greacă: I. Sakalès, în Μαξίμου τοῦ Ὁμολογητοῦ 1. Μυσταγωγία; 2. 400 Κεφαλαια περι ἀγᾶπης; 3. Λόγος ἀσκητικὸς; 4. 200 Κεφαλαια θεολογικά, „Φιλοκαλία τῶν νηπτικῶν καὶ ἀσκητικῶν”, nr. 14, Tesa-lonic, 1985.

- În italiană: a) a textului din PG, de A. Ceresa-Gastaldo, în MASSIMO IL CONFESSORE, *Il Dio-Uomo. Duecento pensieri sulla conoscenza di Dio sull'incarnazione di Cristo*, „Già e non ancora”, nr. 66, Milano, 1980; b) a textului din *Filocalia greacă*, de B. Artioli și F. Lovato, în *La Filocalia, a cura di Nicodimo Aghiorita e Macario di Corinto*, II, Torino, 1983.

- În poloneză: A. Warkotsch, în MAKSYM WYZNAWCA, *Antologia życia wewnętrznego. Dialog o życiu wewnętrznym, Księga miłości, Księga oświeconych, Wykład modlitwy pańskiej, List o miłości*, Poznan, 1981.

- În română: D. Stăniloae, *Cele două sute de capete despre cunoștința de Dumnezeu și iconomia întrupării Fiului lui Dumnezeu*, în *Filocalia sau culegere din scrierile sfinților Părinți cari arată cum se poate omul curăța, lumina și desăvârși*, vol. 2, Sibiu, 1947, pp. 124-208; reeditată, București, 1999, pp. 127-205 și 2009, pp. 118-188. Altă traducere, de W.A. Prager, în Sf. MAXIM MĂRTURISITORUL, *Capete gnostice despre teologie și despre iconomia întrupării Fiului lui Dumnezeu*, București, 2008.

- În rusă: A.I. Sidorov, în Творения преподобного Максима Исповедника, т. I, *Богословские и аскетические трактаты. Вступительная статья, перевод и комментарии*, Moscova, 1993, pp. 215-256.

- În sârbă: a) *Centuria I*, de P. Jevremović, în „Свети Максим Исповедник. Гностичка поглавља”, în *Источник*, 3-4, 1992, pp. 39-68; b) integrală, de P. Jevremović, în СВЕТИ МАКСИМ ИСПОВЕДНИК, *Гностички списоци*, „Библиотека Časopisa Istočnik”, nr. 1, Belgrad, 1996; reluată în *Луца/Luca*, 21-22, 2004-2005, pp. 188-233.

- În slovenă: G. Kocijančič, în MAKSIM SPOZNAVALEC, *Izbrani spisi, „Zbirka Cerkeni očetje”*, nr. 10, Celje, 2000.

d. Studii

H.U. VON BALTHASAR, *Die „Gnostischen Centurien” des Maximus Confessor*, Fribourg-im-Brigau, 1941, reluată după corecții în *Kosmische Liturgie*, ediția a II-a, Einsiedeln, 1961, pp. 482-643. P. SHERWOOD, *An Annotated Date-List of the Works of Maximus the Confessor*, Roma, 1952, p. 35. M.L. GATTI, *Massimo il Confessore. Saggio di bibliografia generale ragionata e contributi per una ricostruzione scientifica del suo pensiero metafisico e religioso*, Milano, 1987, p. 44. P. JEVRMOVIĆ, *Introducere și note la СВЕТИ МАКСИМ ИСПОВЕДНИК, Гностички списоци. Превод и напомене*, „Библиотека часописа Источник”, nr. 1, Belgrad, 1996, pp. 5-8.

VI. Computus ecclesiasticus / Comput bisericesc / CPG 7706

Titlul grec: Ἐξήγσις κεφαλαιώδης περὶ τοῦ κατὰ Χριστὸν τὸν Θεὸν ἡμῶν σωτήριον Πάσχα, τὸ διαγραφὲν κανόνιον ἐπιμηνεύουσα.

a. Prezentare

Acest opuscul, adresat patriciului Petru, a fost scris între octombrie 640 și februarie 641.

Este o introducere în calculul sărbătorilor creștine și la cronologia biblică și păgână.

b. Ediții

D. Petau, în PG 19, 1217A-1280C.

J. Lempire, *Le Comput ecclésiastique de saint Maxime le Confesseur. Édition, traduction et commentaire de la première partie*, Disertație, Louvain-la-Neuve, 2004.

c. Studii

E. BRATKE, „Maximi Confessoris Chronologia succinta vitae Christi”, în *Zeitschrift für Kirchengeschichte*, 13, 1892, pp. 382-384. E. SCHWARTZ, „Christliche und jüdische Ostertafeln”, în *Abhandlungen der königlichen Gesellschaft der Wissenschaften zu Göttingen. Philologisch-historische Klasse*, N.F., vol. VIII, Berlin, 1905, pp. 81-88. P. SHERWOOD, *An Annotated Date-List of the Works of Maximus the Confessor*, Roma, 1952, p. 45. M.L. GATTI, *Massimo il Confessore. Saggio di bibliografia generale ragionata e contributi per una ricostruzione scientifica del suo pensiero metafisico e religioso*, Milano, 1987, pp. 44-45. J. LEMPIRE, *Le Comput ecclésiastique de saint Maxime le Confesseur. Édition, traduction et commentaire de la première partie*, Disertație, Louvain-la-Neuve, 2004.

VII. Disputatio cum Pyrrho / Disputa cu Pyrrhus / CPG 7698

Titlul grec: Παρασημείωσις τῆς γενομένης ζητήσεως χάριν τῶν κεκινημένων περὶ τῶν ἐκκλησιαστικῶν δογμάτων, παρουσία Γρηγορίου τῆ εὐσεβεστάτου πατρικίου, καὶ τῶν

συνευρεθέντων αὐτῷ ὁσιωτάτων ἐπισκόπων, καί λοιπῶν θεοφιλῶν καί ἐνδόξων ἀνδρῶν, παρὰ Πύρρου, τοῦ γενομένου πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως, καί Μαξίμου τοῦ εὐλαβεστάτου μοναχοῦ, μηνί Ιουλίῳ, ἰνδικτίωνος γ'.

a. Prezentare

Scos din scaun, din rațiuni politice, după moartea lui Heraclie (641), de succesorul acestuia, Constantin al III-lea, Pyrrhus, patriarhul Constantinopolului între 638-641 și în 654, unul dintre principalii promotori ai monoenergismului și ai monotelismului, a fost exilat în Africa de Nord. În iulie 645, a participat la o „dispută” cu Sfântul Maxim, aflat el însuși în exil, aproape de Cartagina –, dispută în accepția scolastică a termenului, adică o discuție teologică antagonică; la sfârșitul acesteia, a acceptat argumentele lui Maxim. Această dispută s-a ținut în prezența patriciului Grigorie și a numeroși episcopi și notabilități.

Textul acestei discuții a fost pus în scris, dar la multă vreme după purtarea ei, probabil în 655 sau chiar după această dată³¹. Nu se știe cine este autorul acestei redactări, nici dacă Sfântul Maxim a contribuit la ea.

Chiar dacă scrierea nu este alcătuită de Sfântul Maxim, ea reflectă fără nici o îndoială întocmai gândirea sa: discuția, de o mare precizie și recurgând la termeni tehnici, nu suferă nici o aproximare, iar pozițiile Sfântului Maxim sunt în acord cu considerațiile, tot atât de precise, exprimate de el în *Opuscule teologice și polemice*. Chiar dacă s-ar putea ca textul disputei să fi fost reorganizat de cel care a transcris-o, conținutul ei este fără îndoială fidel spuselor Sfântului Maxim, dacă nu după literă, cel puțin după duh.

³¹ J. NORET, „La rédaction de la *Disputatio cum Pyrrho* (CPG 7698) de saint Maxime le Confesseur serait-elle postérieure à 655?”, în *Analecta Bollandiana*, 117, 1999, pp. 291-296.

Această scriere a fost plasată de F. Combefis, în ediția din *Patrologia greacă* a lui Migne, printre *Opusculele teologice și polemice*. Ediția lui Marcel Doucet i-a redat locul independent care i se cuvine.

Discuția este purtată pe tema monoenergismului (afirmarea unei unice lucrări a lui Hristos) și a monotelismului (afirmarea unei singure voințe a lui Hristos), teze pe care Pyrrhus le susține mai înainte de a se ralia poziției Sfântului Maxim, care le consideră erezii și le combate.

Chiar dacă, din punct de vedere istoric, monotelismul vine după monoenergism, discuția tratează mai întâi despre voințe, apoi despre lucrări (energii).

În prima parte (PG 91, 288B-333B, ed. Doucet, pp. 542-589), Sfântul Maxim, după ce mai întâi reamintește pozițiile celor două părți de față, arată, pe rând: că voința nu este legată de persoană; că distincția celor două voințe nu implică opoziția lor; că voința ține de natură; că natura nu înseamnă necesitate; că nu putem vorbi de o voință unică compusă din două voințe; că realitatea omenității lui Hristos comportă voință și patimi (nevinovate); că expresia „voință naturală” nu poate ofensa decât pe eretici; că Hristos nu avea o voință omenească prin pură asumare; că nu putem vorbi de „voință gnomică” în cazul lui Hristos, căci nu există la El o astfel de voință; că nu se poate spune că voința este o simplă însușire a omului. În această parte, Sfântul Maxim prezintă, de asemenea, argumente și citate patristice, ca și mărturii scripturistice în favoarea afirmării celor două voințe; el se referă și la documente dogmatice, ale papei Virgiliu, ale patriarhului Mina, ale papei Honorius, ca și la poziția patriarhului Ierusalimului, Sofronie.

În partea a doua (PG 91, 333C-352B, ed. Doucet, pp. 589-608), examinând problema lucrărilor lui Hristos, Sfântul Maxim arată, rând pe rând: că lucrarea nu este legată de persoană, ci de natură; că legătura lucrare-natură nu implică existența a trei lucrări în Hristos; că un singur și același subiect poate

avea mai multe lucrări; că nu poate fi în Hristos o singură lucrare, din cauza unirii; că un efect unic nu înseamnă o unică lucrare; că expresiile neclare ale Sfântului Chiril al Alexandriei și ale lui Dionisie Areopagitul pot fi înțelese într-un sens ortodox, care nu exclude existența a două lucrări; că, în această privință, sunt valabile aceleași principii și când e vorba de teologie, și când e vorba de iconomie; că mișcarea este în același timp lucrare și pătimire.

În concluzie (PG 352B-353B, ed. Doucet, pp. 608-610), îl vedem pe Pyrrhus admitând argumentele Sfântului Maxim.

b. Ediții

- F. Combefis, PG 91, 288-353.

- M. Doucet, *Dispute de Maxime le Confesseur avec Pyrrhus*, Disertație, Montreal, 1972, pp. 542-610.

c. Traduceri

- În franceză: M. Doucet, în M. DOUCET, *Dispute de Maxime le Confesseur avec Pyrrhus*, Disertație, Montreal, 1972, pp. 542-561 și 620-697.

- În germană: G. Bausenhart, în G. BAUSENHART, „*In allem uns gleich ausser der Sünde*”. Studien zum Beitrag Maximus' des Bekenners zur altkirchlichen Christologie. Mit einer kommentierten Übersetzung der „*Disputatio com Pyrrho*”, „Tübinger Studien zur Theologie und Philosophie”, nr. 5, Mainz, 1990, pp. 196-235.

- În engleză: J.P. Farrell, în J. P. FARRELL, *The Disputation with Pyrrhus of our Father Among the Saints, Maximus the Confessor*, South Canaan (Pennsylvania), 1990.

- În greacă: I. Sakalès, în Μαξίμου τοῦ Ὁμολογητοῦ 1. Συζήτησις ἐν Βιζύῃ μετὰ τοῦ ἐπισκόπου Καισαρείας; 2. Ἐξήγησις τῆς κινήσεως; 3. Διάλεξις πρὸς Πύρρον; 4. Περί ψυχῆς; 5. Ἑρμηνεία τῆς προσευχῆς Πάτερ ἡμῶν. Εἰσαγωγή - μετάφραση - σχόλια, „Φιλοκαλία τῶν νηπτικῶν καὶ ἁσκετικῶν”, nr. 15D, Tesalonic, 1985; D. Samothrakès, în Μαξίμου τοῦ Ὁμολογητοῦ 1. Περί θελήσεως; 2. Πρὸς Μαρίνον ἐπιστολή; 3. Ζήτησις μετὰ Πύρρον, Atena, 1995.

- În italiană: A. Ceresa-Gastaldo, în MASSIMO IL CONFESSORE, *Umanità e divinità di Cristo*, „Collana di testi patristici”, nr. 19, Roma, 1979¹, 1990, ed. a II-a.

- În română: Dumitru Stăniloae, în SFÂNTUL MAXIM MĂRTURISITORUL, *Scrisori, partea a II-a. Scrisori și epistole hristologice și duhovnicești*, „Părinți și scriitori bisericești”, vol. 81, București, 1990, pp. 320-356.

- În rusă: D.A. POSLELOV, în *Диспут с Пирром. Прп. Максим Исповедник и христологические споры VII столетия*, Moscova, 2004, pp. 147-237.

d. Studii

C.J. HEFELE și H. LECLERCQ, *Histoire des conciles*, III, Paris, 1909, pp. 405-422. P. SHERWOOD, *An Annotated Date-List of the Works of Maximus the Confessor*, Roma, 1952, p. 53. I.I. ICĂ (senior), „Probleme dogmatice în Dialogul Sfântului Maxim Mărturisitorul cu Pyrrhus”, în *Ortodoxia. Revista Patriarhiei Române*, 12, 1960, pp. 352-373. M. DOUCET, *Dispute de Maxime le Confesseur avec Pyrrhus*, Disertație, Montreal, 1972. A. CERESAGASTALDO, *Introduzione la Massimo il Confessore. Umanità e divinità di Cristo*, „Collana di testi patristici”, nr. 19, Roma, 1979, ed. întâi, 1990, ed. a II-a. M.L. GATTI, *Massimo il Confessore. Saggio di bibliografia generale ragionata e contributi per una ricostruzione scientifica del suo pensiero metafisico e religioso*, Milano, 1987, pp. 47-57. J.P. FARRELL, *Introduzione la The Disputation with Pyrrhus of our Father Among the Saints, Maximus the Confessor*, South Canaan, Penn., 1990. G. BAUSENHART, „In allem uns gleich ausser der Sünde”: *Studien zum Beitrag Maximus' des Bekenners zur altkirchlichen Christologie. Mit einer kommentierten Übersetzung der „Disputatio cum Pyrrho”*, „Tübinger Studien zur Theologie und Philosophie”, nr. 5, Mainz, 1990, pp. 236-316. D. SAMOTHRAKÈS, *Introduzione la Μαξίμου τοῦ Ὁμολογητοῦ 1. Περί θελήσεως; 2. Πρὸς Μαρινὸν ἐπιστολή; 3. Ζήτησις μετὰ Πύρρου*, Atena, 1995. L. KHOPERIA, „Old Georgian Translations of Maximus the Confessor's Dispute with Pyrrhus”, în K. FLEDELIUS (ed.), *Byzantium. Identity, Image, Influence. XIX International Congress of Byzantine Studies, University of Copenhagen, 18-24 August, 1996. Abstracts of Communications*, Copenhagen, 1996, extrasul 7134; *Les anciennes traductions géorgiennes de la „Dispute avec Pyrrhus” de Maxime le Confesseur*, Disertație, Tbilisi, 1998 (în limba georgiană). J. NORET, „La rédaction de la *Disputatio cum Pyrrho* (CPG 7698) de saint Maxime le Confesseur serait-elle postérieure à 655?”, în *Analecta Bollandiana*, 117, 1999, pp. 291-296. D.A. POSLELOV, în *Диспут с Пирром. Прп. Максим Исповедник и христологические споры VII столетия*, Moscova, 2004, pp. 112-144, 238-321. L. KHOPERIA (ed.), *The Manuscript Tradition of the Georgian Version of „Disputatio cum Pyrrho” of Maximus Confessor*, „Scripta ecclesiastica”, nr. 7, Sankt-Petersburg [în curs de apariție].

VIII. Disputatio inter Maximum et Theodosium Caesareae Bithyniae / Disputa de la Bizya / CPG 7735. BHG 1233

Titlul grec: Τόμος περιέχον τὰ κινηθέντα δόγματα μεταξύ τοῦ ἐν ἁγίοις Μαξίμου καὶ Θεοδοσίου ἐπισκόπου Καισαρείας τῆς Βιθυνίας καὶ τῶν αὐτῶ ἀρχόντων τοῦ παλατίου.

a. Prezentare

Este vorba de relatarea discuției teologice și eclesiologice care a avut loc în august 656 la Bizya, unde Sfântul Maxim se afla în exil, cu episcopul Teodosie (trimis de împărat pentru a încerca să-l aducă pe Sfântul Maxim de partea monotelismului), și de relatarea, evident prescurtată, a discuțiilor purtate în luna următoare, în același scop, la Rhegium și Selembria.

Lucrarea a fost redactată între finele anului 656 și luna august a anului 657, de unul dintre cei doi discipoli apropiați ai Sfântului Maxim, Anastasie Apocrisiarul (pe atunci exilat în Mesembria) sau Anastasie Monahul (pe atunci exilat în Perberis). În cel de-al doilea caz, Sfântul Maxim ar fi putut să ia parte la redactare, pentru că, respingând compromisul ce-i fusese propus, a fost și el exilat la Perberis.

În ambele cazuri, avem toate motivele să credem că relatarea, scrisă la scurt timp după purtarea acestor discuții de un apropiat al Sfântului Maxim, chiar dacă este o reconstituire a dezbaterii, reflectă totuși în mod fidel gândirea Sfântului Maxim.

La fel, cu toate că nu este vorba de o scriere a sa, cuvintele rostite aici de el sunt de asemenea citate în scrierile și studiile care îi sunt consacrate.

b. Ediții

- F. Combefis, PG 90, 136-172.

- P. Allen și B. Neil, *Scripta saeculi VII, Vitam Maximi Confessoris illustrantia*, „Corpus Christianorum. Series Graeca”, nr. 39, Turnhout și Leuven, 1999, pp. 73-149; reluată în *Maximus the Confessor and his Companions. Documents from Exile*, Oxford, 2002, pp. 76-122.

c. Traduceri moderne

- În franceză: a textului din PG 90, 136-172, de J.-M. Garrigues, în J.-M. GARRIGUES, „Le martyre de saint Maxime le Confesseur”, în *Revue thomiste*, 76, 1976, pp. 427-443, 446-447; reluată în *Deux martyrs de l'Église indivise: saint Maxime le Confesseur et le pape saint Martin. Le récit de leurs procès et de leur mort par des témoins oculaires*, introducere, traducere și note de Jean-Miguel Garrigues, Paris, 2011, pp. 82-110.

- În germană: parțială, de H. Rahner, în H. RAHNER, *Kirche und Staat im frühen Christentum*, München, 1961, pp. 412-434.

- În engleză: P. Allen și B. Neil, în *Maximus the Confessor and his Companions. Documents from Exile*, Oxford, 2002, pp. 77-123.

- În greacă: I. Sakalès, în Μαξίμου τοῦ Ὁμολογητοῦ 1. Συζήτησις ἐν Βιζύῃ μετὰ τοῦ ἐπισκόπου Καισαρείας; 2. Ἐξήγησις τῆς κινήσεως; 3. Διάλεξις πρὸς Πύρρον; 4. Περί ψυχῆς; 5. Ἑρμηνεία τῆς προσευχῆς Πάτερ ἡμῶν. Εἰσαγωγή - μετάφραση - σχόλια, „Φιλοκαλία τῶν νηπτικῶν καὶ ἀσκετικῶν”, nr. 15D, Tesalonic, 1995.

- În română: I.I. Ică jr., în *Sfântul Maxim Mărturisitorul (580-662) și tovarășii săi întru martiriu: papa Martin, Anastasie Monahul, Anastasie Apocrisiarul. „Vieți” – Actele procesului – Documentele exilului*, Sibiu, 2004, pp. 137-168.

- În rusă: M.D. Muretov, în *Творения святого отца нашего Максима Исповедника, I. Жизнь преподобного Максима Исповедника и служба ему. Перевод, издание и примечания*, Sergiev-Posad, 1915, reluată cu unele corecții de G.I. Benevich și A.M. Choufrine, în *МАКСИМ ИСПОВЕДНИК, Полемика с оригенизмом и моноэнергизмом*, Sankt-Petersburg, 2007, pp. 175-198; reluată în *Максим Исповедник и его соратники: Документы из ссылки*, „Smaragdus Philocalias – Византийская философия”, nr. 10, Muntele Athos, 2012, pp. 91-136.

- În sârbă: a unui extras din PG (161A-165B), de P. Jevremović, „Расправа у Визији”, „Сведочанство вере Светог Максима Исповедника”, în *Источник*, 6, 1993, pp. 13-14; reluată în *Луча/Luca*, 21-22, 2004-2005, pp. 7-8.

d. Studii

J.-M. GARRIGUES, „Le martyre de saint Maxime le Confesseur”, în *Revue thomiste*, 76, 1976, p. 427; reluată în *Deux martyrs de l'Église indivise: saint Maxime le Confesseur et le pape saint Martin. Le récit de leurs procès et de leur mort par des témoins oculaires*, introducere, traducere și note de Jean-Miguel Garrigues, Paris, 2011, p. 82. R. BRACKE, *Ad sancti Maximi vitam. Studie van de biographische documenten en de levenbeschrijvingen betreffende Maximus Confessor (ca. 580-662)*, Disertație, Leuven, 1980, p. 144. B. NEIL, „The Lives

of Pope Martin I and Maximus the Confessor: Some Reconsiderations of Dating the Provenance”, în *Byzantion*, 68, 1998, pp. 98-99. J.-CL. LAR-CHET, *Maxime le Confesseur, médiateur entre l'Orient et l'Occident*, Paris, 1998, pp. 169-173. P. ALLEN și B. NEIL, Introducere la *Scripta saeculi VII, Vitam Maximi Confessoris illustrantia*, „Corpus Christianorum. Series Graeca”, nr. 39, Turnhout și Leuven, 1999, pp. XV-XVI. B. NEIL, în *Maximus the Confessor and his Companions. Documents from Exile*, Oxford, 2002, pp. 36-37.

IX. Epistulae XLV / Epistole / CPG 7699

a. Prezentare

*Epistolele*³² Sfântului Maxim nu ocupă un loc neglijabil sau periferic între scrierile sale. Unele figurează chiar printre scrierile sale majore.

În cadrul colecției celor patruzeci și cinci de *Epistole* publicate de F. Combefis în *Patrologia greacă*, cele cu numerele 12-19 constituie o contribuție de primă însemnătate la hristologia ortodoxă, referitor la problema unicului ipostas și a celor două naturi ale Cuvântului întrupat. Ele sunt îndreptate împotriva ereziei monofizite, în special contra monofizismului severian, care, în vremea Sfântului Maxim, nu numai că domina o parte din lumea creștină (îndeosebi Egiptul și Siria), dar continua să nască tulburări în sânul Bisericii.

³² E vorba de patruzeci și cinci de epistole care au fost adunate și editate sub acest titlu de F. Combefis și care figurează în *Patrologia greacă* a lui Migne, t. 91, coll. 364-649. Alte epistole ale Sfântului Maxim figurează în același tom din *Patrologia greacă*, între *Opusculele teologice și polemice*. Iar alte epistole au fost editate separat, astfel: *Epistola A*, editată de J.D. MANSI, *Sacrorum conciliorum nova et amplissima collectio*, X, Florența, 1764, coll. 677-678; *Epistola B*, editată de S.L. ЕФИАНОВИЧ, *Материалы к изучению жизни и творчеству преп. Максима Исповедника*, Kiev, 1917, pp. 84-85; *Epistola către Anastasie monahul*, editată de F. COMBEFIS, PG 90, 132A-133A; *A doua Epistolă către Toma*, editată de P. CANART, „La «Deuxième Lettre à Thomas» de saint Maxime le Confesseur”, în *Byzantion*, 34, 1964, pp. 427-447, și în CCSG 48, 2002, pp. 37-49.

O altă epistolă de mare importanță este celebra *Epistolă 2*, către Ioan Cubicularul, consacrată iubirii (PG 91, 392B-408B). Tema iubirii, atât de dragă Sfântului Maxim (în jurul căreia sunt construite *Capetele despre dragoste*), are parte aici de o dezvoltare care îmbrățișează întreaga istorie duhovnicească a omului, de la facere până la îndumnezeire, trecând prin căderea originară și prin mântuirea lui de către Cuvântul întrupat³³.

Celelalte epistole, chiar dacă sunt mai puțin cunoscute decât cele evocate mai sus, prezintă și ele un mare interes. Remarcabile prin bogăția lor duhovnicească sunt mai ales *Epistolele 1* (despre răspunderea pe care o are creștinul în ceea ce privește viața sa duhovnicească), 3 (despre iubirea de aproape), 4 (despre tristețea cea după Dumnezeu), 20 (despre frica de Dumnezeu) și 24 (despre sfârșitul lumii). Fără îndoială, aceste epistole le avea în vedere Sfântul Fotie atunci când spunea că scrisorile Sfântului Maxim „sunt folositoare pentru suflet și de trebuință celor ce se îngrijesc să-și îndrepte viața și să fie cu trezvie în cele evlavioase”³⁴.

Aflăm în *Epistola 6* un mic tratat despre natura sufletului, în *Epistola 7*, o importantă contribuție la problema condiției și relației dintre suflet și trup după moarte, iar în *Epistola 10*, o scurtă, dar originală încercare de a defini, într-o perspectivă creștină, rostul puterii politice.

Epistolele sale prezintă interes și pentru că aflăm în ele un mare număr de informații biografice și pentru că dau la iveală personalitatea sa. În ele, Sfântul Maxim se arată ca un adevărat teolog, înzestrat cu o cultură, un discernământ și o inteligență teologică remarcabile, dar și ca un adevărat monah, puternic legat de comunitățile monahale în care a viețuit, supus cu toată smerenia stareților săi de odinioară, cu toate că nu se mai afla sub ascultarea lor, plin de compasiune, de bunăvoință și

³³ A se vedea I.H. DALMAIS, „Saint Maxime le Confesseur, docteur de la charité”, în *La Vie spirituelle*, 79, 1948, pp. 296-303.

³⁴ *Bibliotheca*, 192 (B), ed., Henry III, Paris, 1962, p. 81.

iubire față de frații săi din mănăstirile în care viețuise, dar mai ales puternic înrădăcinat în viața ascetică și contemplativă și preocupat neconținut de împlinirea poruncilor lui Hristos.

b. Ediție

- F. Combefis, PG 91, 364-649.

c. Traduceri moderne

- În franceză: a) integrală, de E. Ponsoye, în SAINT MAXIME LE CONFESSEUR, *Lettres*, Paris, 1996; b) a *Epistolei 2*, de I.-H. Dalmais, în I.-H. DALMAIS, „Saint Maxime le Confesseur, docteur de la charité”, în *La Vie spirituelle*, 79, 1948, pp. 296-303. NB: traducerea *Epistolelor* (în afară de 7, 11-15, 42), de J. Bacon, *Regards sur la vie et la correspondance de Maxime le Confesseur*, Disertație, Lille, 1978, s-a făcut după traducerea latină din PG, iar nu după textul grecesc.

- În germană: a extraselor din *Epistolele 1, 2, 4 și 20*, de B. Hermann, în B. HERMANN, *Weisheit, die betet. Maximus der Bekenner, 580-662*, „Das östliche Christentum”, Hefte 12-13, Würzburg, 1941; a *Epistolei 2*, de G. Bau-senhardt, în MAXIMUS DER BEKENNER, *Drei geistliche Schriften: „Vater-Unser Kommentar”, „Liber asceticus”, „Der Zweite Brief”, „Christliche Meister”, nr. 49, Einsiedeln și Fribourg, 1996.*

- În engleză: a *Epistolei 2*, de A. Louth, în A. LOUTH, *Maximus the Confessor*, „The Early Church Fathers”, Londra și New York, 1996.

- În greacă: integrală, de I. Sakalès, în Μαξίμου τοῦ Ὁμολογητοῦ Ἐπιστολὲς κοινῆς, δογματικῆς καὶ πολεμικῆς, „Φιλοκαλία τῶν νηπτικῶν καὶ ἀσκητικῶν”, nr. 15B, Tesalonic, 1995.

- În poloneză: a *Epistolei 2*, de A. Warkotsch, în MAKSYM WYZNAWCA, *Antologia życia wewnetrznego, Dialog o życiu wewnętrznym, Księga miłości, Księga oświeconych, Wykład modlitwy pańskiej, List o miłości*, Poznan, 1981.

- În română: a) integral, traduse de Pr. D. Stăniloae, *Epistolele Sfântului Maxim Mărturisitorul despre cele două firi în Hristos și despre viața duhovnicească*, în SFÂNTUL MAXIM MĂRTURISITORUL, *Scrieri, partea a II-a. Scrieri și epistole hristologice și duhovnicești*, „Părinți și scriitori bisericești”, nr. 81, București, 1990, pp. 9-175; b) parțială: a *Epistolei 3*, de I.I. Ică sn., „O aniversare patristică. 1300 de ani de la moartea Sfântului Maxim Mărturisitorul”, în *Mitropolia Ardealului*, 1-2, 1962, pp. 71-75; a *epistolelor 2, 3, 4, 5, 8, 9, 10, 11, 20, 21, 22, 23, 25, 28, 29, 30, 31, 32, 33, 34, 35, 36, 37, 38, 39, 43 (24)*, de I.I. Ică jr.: „Sf. Maxim Mărturisitorul. Epistole de morală și spiritualitate (ep. 22-23, 32-39, 9). Prezentare și traducere”, în *Mitropolia Ardealului*, 30, 1985, 11-12, pp. 742-752; „Sfântul Maxim

Mărturisitorul despre har și pace. Ep. 10 și 43 (24) către Ioan Cubicularul. Prezentare și traducere”, în *Mitropolia Ardealului*, 31, 1986, pp. 69-74; „Sfântul Maxim Mărturisitorul. Epistole duhovnicești (Ep. 28-31, 8, 21, 25). Prezentare și traducere”, în *Mitropolia Ardealului*, 31, 1986, pp. 51-59; „Sfântul Maxim Mărturisitorul. Epistole morale și de spiritualitate (Ep. 5 și 4). Prezentare și traducere”, în *Mitropolia Ardealului*, 31, 1986, pp. 44-51; „Sfântul Maxim Mărturisitorul. Epistole morale și de spiritualitate (Ep. 20 și 11). Prezentare și traducere”, în *Mitropolia Ardealului*, 31, 1986, pp. 168-176; „Sfântul Maxim Mărturisitorul. Epistole 2 și 3 către Ioan Cubicularul despre iubirea agapică. Prezentare și traducere”, în *Mitropolia Ardealului*, 33, 1988, pp. 37-59.

- În rusă: 1) integrală, de E. Natchinkin, în МАКСИМ ИСПОВЕДНИК, *Письма, „Византийская философия”*, Sankt-Petersburg, 2007, pp. 75-250; 2) a Epistolei 2, de A.I. Sidorov, în *Творения преподобного Максима Исповедника*, t. I, *Богословские и аскетические трактаты. Вступительная статья, перевод и комментарии*, Moscova, 1993, pp. 146-153.

d. Studii

J. BACON, *Regards sur la vie et la correspondance de Maxime le Confesseur*, Disertație, Lille, 1978. I. SAKALIS, *Introducere la Ἐπιστολὰς κοινὰς, δογματικὰς καὶ πολεμικὰς, „Φιλοκαλία τῶν νηπτικῶν καὶ ἀσκητικῶν”*, nr. 15B, Tesalonic, 1985. M.L. GATTI, *Massimo il Confessore. Saggio di bibliografia generale ragionata e contributi per una ricostruzione scientifica del suo pensiero metafisico e religioso*, Milano, 1987, pp. 47-60. J.-CL. LARCHET, *Introducere la SAINT MAXIME LE CONFESSEUR, Lettres*, traducere și note de E. Ponsoye, Paris, 1996, pp. 7-62; trad. rusă: „О писмах святого Максима”, introducecere la МАКСИМ ИСПОВЕДНИК, *Письма*, Sankt-Petersburg, 2007, pp. 15-68.

X. Ex epistola sancti Maximi scripta ad abbatem Thalassium = Epistula A / Epistola Sfântului Maxim către egumenul Talasie / CPG 7702

Commemoratio quid legati romani Constantinopoli gesserint ex epistola sancti Maximi scripta ad abbatem Thalassium.

a. Prezentare

Această *Epistolă* înfățișează venirea apocrisiarilor (trimișilor) papei Severin la Constantinopol, pentru a obține de

la împărat confirmarea alegerii sale. Aceștia s-au întors la Roma, la începutul anului 640, cu aprobarea cerută, chiar dacă n-au putut să dea nici lui Heraclie, nici lui Pyrrhus nici o asigurare cu privire la adeziunea papei la *Ekthesis*. Astfel, papa Severin a putut fi consacrat pe data de 28 mai 640.

Data probabilă a epistolei este începutul anului 640. Este ultima menționare a lui Talasie.

b. Ediții

- J.D. MANSI, *Sacrorum conciliorum nova et amplissima collectio*, X, Florența, 1764, coll. 677-678.

- PL 129, 583-586 (traducerea latină a lui Anastasie Bibliotecarul).

b. Traducere

În rusă: Z.A. Barzakh, în МАКСИМ ИСПОВЕДНИК, *Письма*, „Византийская философия”, Sankt-Petersburg, 2007, pp. 253-256.

c. Studii

P. SHERWOOD, *An Annotated Date-List of the Works of Maximus the Confessor*, Roma, 1952, p. 43; M.L. GATTI, *Massimo il Confessore. Saggio di bibliografia generale ragionata e contributi per una ricostruzione scientifica del suo pensiero metafisico e religioso*, Milano, 1987, pp. 60-61; P. SHERWOOD, „Constantinople III”, în F.-X. MURPHY și P. SHERWOOD (ed.), *Constantinople II et III*, în G. DUMEIGE (ed.), *Histoire des conciles œcuméniques*, III, Paris, 1974, p. 165.

XI. Epistula ad Anastasium monachum discipulum / Epistola către Anastasie Monahul, ucenicul său / CPG 7701. BHG 1232

Titlul grec: Τοῦ αὐτοῦ ἐν ἁγίοις ἀββᾶ Μαξίμου πρὸς Ἀναστάσιον μονάζοντα τὸν ἑαθτοῦ μαθητήν.

a. Prezentare

E vorba de o relatare a unei discuții din aprilie 658 între Sfântul Maxim și reprezentanții Patriarhului Petru al Constantinopolului, veniți pentru a încerca din nou să-l convingă

să adere la monoenergism și la monotelism, sub forma unui compromis, rezumat de ei astfel: „Două lucrări, din pricina deosebirii, o lucrare, din pricina unirii”. Aceștia îl informează că toate Bisericele, inclusiv cea a Romei, au primit această învățătură; îl somează să adere la Biserica catolică (universală) și îl amenință cu anatematizarea și osândirea la moarte dacă nu se va supune. Sfântul Maxim le răspunde că pentru dânsul Biserica catolică este dreapta mărturisire a credinței. Combate pe scurt concepția monoenergistă ce i-a fost prezentată și spune că, în ceea ce privește soarta sa, se va supune voii lui Dumnezeu.

Epistola datează din 19 aprilie 658. A fost, așadar, scrisă îndată după această întâlnire. Sfântul Maxim se afla pe atunci în exil, la Perberis, la fel ca și Anastasie Monahul, căruia îi este adresată epistola.

b. Ediții

- F. Combefis, PG 90, 132A-133A.

- P. Allen și B. Neil, în *Scripta saeculi VII, Vitam Maximi Confessoris illustrantia*, „Corpus Christianorum. Series Graeca”, nr. 39, Turnhout și Leuven, 1999, pp. 161-163; reluată în P. ALLEN și B. NEIL, *Maximus the Confessor and his Companions. Documents from Exile*, Oxford, 2002, pp. 120-122.

c. Traduceri moderne

- În franceză: a textului din PG 90, 132A-133A, de J.-M Garrigues, în J.-M. GARRIGUES, „Le martyre de saint Maxime le Confesseur”, în *Revue thomiste*, 76, 1976, pp. 444-445; reluată în *Deux martyrs de l'Église indivise: saint Maxime le Confesseur et le pape saint Martin. Le récit de leurs procès et de leur mort par des témoins oculaires*, introducere, traducere și note de Jean-Miguel Garrigues, Paris, 2011, pp. 112-115.

- În engleză: P. Allen și B. Neil, în *Maximus the Confessor and his Companions. Documents from Exile*, Oxford, 2002, pp. 121-123.

- În română: I.I. Ică jr., în *Sfântul Maxim Mărturisitorul (580-662) și tovarășii săi întru martiriu: papa Martin, Anastasie Monahul, Anastasie Apocrisiarul. „Vieți” – Actele procesului – Documentele exilului*, Sibiu, 2004, pp. 169-173.

- În rusă: M.D. Muretov, în *Творения святого отца нашего Максима Исповедника, I, Жизнь преподобного Максима Исповедника и служба ему. Перевод, издание и примечания*, Sergiev-Posad, 1915; reluată cu unele

corecții de G.I. Benevich și A.M. Choufrine, în МАКСИМ ИСПОВЕДНИК, *Полемика с оригенизмом и моноэнергизмом*, Sankt-Petersburg, 2007, pp. 199-201; reluată în МАКСИМ Исповедник и его соратники: Документы из ссылки, „Smaragdus Philocalias – Византийская философия”, nr. 10, Muntele Athos, 2012, pp. 137-141.

d. Studii

J.-M. GARRIGUES, „Le martyre de saint Maxime le Confesseur”, în *Revue thomiste*, 76, 1976, pp. 443-444; reluat în *Deux martyrs de l'Église indivise: saint Maxime le Confesseur et le pape saint Martin. Le récit de leurs procès et de leur mort par des témoins oculaires*, introducere, traducere și note de Jean-Miguel Garrigues, Paris, 2011, pp. 111-112. B. NEIL, „The Lives of Pope Martin I and Maximus the Confessor: Some Reconsiderations of Dating the Provenance”, în *Byzantion*, 68, 1998, pp. 95-97. J.-CL. LARCHET, *Maxime le Confesseur, médiateur entre l'Orient et l'Occident*, Paris, 1998, pp. 173-176. P. ALLEN și B. NEIL, Introducere la *Scripta saeculi VII, Vitam Maximi Confessoris illustrantia*, „Corpus Christianorum. Series Graeca”, nr. 39, Turnhout și Leuven, 1999, pp. XVI-XVII. B. Neil, *Maximus the Confessor and his Companions. Documents from Exile*, Oxford, 2002, pp. 37-38.

XII. Epistula secunda ad Thomam /

A doua epistolă către Toma / CPG 7700

Titlul grec: Τῷ ἡγιασμένῳ δούλῳ τοῦ Θεοῦ πατρὶ πνευματικῷ καὶ διδασκάλῳ κυρίῳ Θωμᾷ Μάξιμος ταπεινὸς καὶ ἁμαρτωλὸς, ἀνάξιος δούλος καὶ μαθητής.

a. Prezentare

Epistola îi este adresată lui Toma, cu scopul de a lămuri, la cererea acestuia, anumite aspecte abordate în capitolele 1, 3 și 5 din *Ambigua* ce i-au fost destinate (*Ambigua către Toma*), la puțină vreme după aceasta.

Ea se situează, așadar, prin conținut și stil, pe linia acestor lucrări.

b. Ediții

- P. Canart, „La «Deuxième Lettre à Thomas» de saint Maxime le Confesseur”, în *Byzantion*, 34, 1964, pp. 427-445.

- B. Janssens, în *Maximi Confessoris Ambigua ad Thomam una cum Epistula secunda ad eundem*, „Corpus Christianorum. Series Graeca”, nr. 48, Turnhout, 2002, pp. 37-49.

c. Traduceri

- În franceză: P. Canart, „La «Deuxième Lettre à Thomas» de saint Maxime le Confesseur”, în *Byzantion*, 34, 1964, pp. 427-445.

- În engleză: Joshua Lollar, în *MAXIMUS THE CONFESSOR, Ambigua to Thomas. Second Letter to Thomas*, „Corpus Christianorum in Translation”, Turnhout, 2009, pp. 77-87.

- În italiană: C. Moreschini, în *SAN MASSIMO IL CONFESSORE, Ambigua. Problemi metafisici e teologici su testi di Gregorio di Nazianzo e Dionigi Areopagita*, introducere, traducere, note și aparat critic de C. Moreschini, Milano, 2003, pp. 603-614.

- În română: I.I. Ică jr., în I.I. Ică jr., „Sf. Maxim Mărturisitorul. Epistola a doua către avă Toma”, în *Revista Teologică*, N.S. 3 (75), 1993, 3, pp. 37-45; *Mystagogia Trinitatis. Probleme ale teologiei trinitare patristice și moderne cu referire specială la triadologia Sfântului Maxim Mărturisitorul*, Sibiu, 1998, pp. 452-461 (teză de doctorat, Cluj-Napoca, 1998, ed. I, pp. 498-507).

d. Studii

P. CANART, „La «Deuxième Lettre à Thomas» de saint Maxime le Confesseur”, în *Byzantion*, 34, 1964, pp. 415-427. B. JANSSENS, Introducere la *Maximi Confessoris Ambigua ad Thomam una cum Epistula secunda ad eundem*, „Corpus Christianorum. Series Graeca”, nr. 48, Turnhout, 2002. C. MORESCHINI, Introducere la *SAN MASSIMO CONFESSORE, Ambigua. Problemi metafisici e teologici su testi di Gregorio di Nazianzo e Dionigi Areopagita*, Milano, 2003, pp. 197-198.

XIII. Epistula VIII (sfârșit) / Sfârșitul Epistolei 8

Incipit: Ἰνα δὲ καὶ τὸ γινόμενον νῦν ἐνθαῦτα καινοπρεπὲς πρᾶγμα γινῶτε...

a. Prezentare

Este vorba de sfârșitul *Epistolei* 8 din corpusul celor patruzeci și cinci de scrisori, adresată nu lui Ioan presbiterul, așa cum indică ediția din PG, ci lui Sofronie.

Acest text prezintă un interes deosebit, pentru că evocă reacția Sfântului Maxim la botezarea forțată a evreilor și samarinenilor, care a avut loc în Cartagina, în 632, de Rusalii, din ordinul împăratului.

Evreii, simțind că erau amenințați creștinii de arabi din toate părțile, s-au răsculat în mai multe orașe din Orientul Mijlociu. Înainte de aceasta, ei oferiseră un sprijin activ armatelor persane conduse de Chosroe. În ceea ce-i privește, samarinenii provocaseră mai multe revolte, dintre care unele sângeroase. Se pare că împăratul a ordonat această botezare forțată pentru a împiedica noi masacre în imperiu. Sfântul Maxim, în *Epistola* 14, critică în termeni tari „graba” evreilor de „a sluji puterii vrăjmașe” și chiar de a împlini de mai înainte dorințele atacatorilor. Atitudinea lor este însă explicabilă: supuși unei legislații aspre și victime a tot felul de măsuri constrângătoare din partea Imperiului Bizantin, ei vedeau în invadatori niște eliberatori ai lor. Aspra critică a Sfântului Maxim nu-l împiedică însă să-și arate indignarea puternică față de măsura luată de împărat și împlinită în Africa de prefectul Gheorghe.

b. Ediție

R. Devreesse, „La fin inédite d’une lettre de saint Maxime: un baptême forcé de juifs et de samaritains à Carthage en 632”, în *Revue des sciences religieuses*, 17, 1937, pp. 34-35.

c. Traduceri

- În franceză: J.-M. Garrigues, în J.-M. GARRIGUES, *Maxime le Confesseur. La charité, avenir divin de l’homme*, Paris, 1976, p. 42.

- În română: Ioan I. Ică jr., în *Sfântul Maxim Mărturisitorul (580-662) și tovarășii săi întru martiriu: papa Martin, Anastasie Monahul, Anastasie Apocrisiarul. „Vieți” – Actele procesului – Documentele exilului*, Sibiu, 2004, pp. 51-52.

- În rusă: G. Benevich, în МАКСИМ ИСПОВЕДНИК, *Письма*, „Византийская Философия”, Sankt-Petersburg, 2007, pp. 265-266.

d. Studii

R. DEVREESSE, „La fin inédite d’une lettre de saint Maxime: un baptême forcé de juifs et de samaritains à Carthage en 632”, în *Revue des sciences*

religieuses, 17, 1937, pp. 25-34. A. SHARF, „Byzantine Jewry in the Seventh Century”, în *Byzantinische Zeitschrift*, 48, 1955, pp. 103-115; *Byzantine Jewry from Justinian to the Fourth Crusade*, Londra, 1971, pp. 53-54. J.-M. GARRIGUES, *Maxime le Confesseur. La charité, avenir divin de l'homme*, Paris, 1976, p. 42. C. LAGA, „Judaism and Jews in Maximus' Confessor Works: Theoretical and Practical Attitude”, în *Byzantinoslavica*, 51, 1990, pp. 177-188. J.-CL. LARCHET, *Introducere la SAINT MAXIME LE CONFESSEUR, Lettres*, Paris, 1996, p. 44. R. PUMMER, *Early Christian Authors on Samaritans and Samaritanism. Texts, Translations and Commentary*, „Texts and Studies in Ancient Judaism”, nr. 92, Tübingen, 2002, pp. 352-358. G. BENEVICH, „По поводу «Окончания письма VIII» прп. Максима”, în МАКСИМ ИСПОВЕДНИК, *Письма*, „Византийская Философия”, Sankt-Petersburg, 2007, pp. 269-278.

XIV. Expositio in psalmum LIX / Tâlcuire la Psalmul 59 / CPG 7690

Titlul grec: Τοῦ αὐτοῦ ἐρμενεῖα εἰς τὸν νθ' ψαλμόν.

a. Prezentare

Tâlcuire la Psalmul 59 este o foarte mică scriere, care constituie un bun exemplu pentru tipul de exegeză alegorică practicat de Sfântul Maxim, în care etimologia numelor proprii ocupă un loc important. Stilul ei se înrudește cu cel al *Răspunsurilor către Talasie*, dar ea a fost probabil compusă la finele anului 625 sau la începutul lui 626. Alegerea acestui psalm poate să fi fost determinată de faptul că psalmistul cere în el izbăvirea din necazurile iscate de luptele cu vrăjmașii săi; or, în primăvara anului 626, armatele persane și ale avarilor amenințau Constantinopolul.

Tâlcuirea Sfântului Maxim privește mai cu seamă viața duhovnicească, punând accentul pe lupta ascetică și sfârșitul acestei lumi.

Nu există o structură de ansamblu a acestui comentariu analitic, care să urmărească unul după altul versetele psalmului.

E vorba deci de o scriere minoră, de interes secundar.

b. Ediții

- F. Combefis, PG 90, 856-872.
- R. Cantarella, S. MASSIMO CONFESSORE, *La mistagogia ed altri scritti*, Florența, 1931, pp. 4-24.
- P. Van Deun, *Maximi Confessoris opuscula exegetica duo*, „Corpus Christianorum. Series Graeca”, nr. 23, Turnhout, 1991, pp. 3-22.

c. Traduceri moderne

- În greacă: I. Sakalès, în *Μαξίμου τοῦ Ὁμολογητοῦ*, 1. *Ερωταποκρίσεις*; 2. *Πρὸς Θεόπεμτον τὸν Σχολαστικόν*; 3. *Ἑρμενεῖα εἰς τὸν νῦν ψαλμόν*, „Φιλοκαλία τῶν νηπτικῶν καὶ ἀσκετικῶν”, nr. 14A, Tesalonic, 1992.
- În italiană: R. Cantarella, în S. MASSIMO CONFESSORE, *La mistagogia ed altri scritti*, Florența, 1931, pp. 5-25.
- În română: M. Hanceș, „Sfântul Maxim Mărturisitorul. Comentariu la Psalmul 59”, în *Altarul Banatului*, 10-12, 2003, pp. 93-103; M. Portaru, „Sfântul Maxim Mărturisitorul, Tâlcuire la Psalmul LIX”, în *Studii Teologice*, 6, 2010, pp. 227-236.
- În rusă: A.I. Sidorov, în *Творения преподобного Максима Исповедника*, t. I, *Богословские и аскетические трактаты. Вступительная статья, перевод и комментарии*, Moscova, 1993, pp. 208-214.
- În sârbă: din rusă, de K. Končarević, „Тумачење 60. Псалма. С руског превела”, *Луца/Luca*, 21-22, 2004-2005, pp. 282-291.

d. Studii

- S. CANTARELLA, *La mistagogia ed altri scritti*, Florența, 1931, pp. XVI, LVIII. P. SHERWOOD, *An Annotated Date-List of the Works of Maximus the Confessor*, Roma, 1952, p. 26. P. HAUPTMANN, „Maximus Confessor”, în M. GRESCHAT (ed.), *Alte Kirche*, II, „Gestalten der Kirchengeschichte”, nr. 2, Stuttgart, Berlin, Köln, Mainz, 1984, p. 277. M.L. GATTI, *Massimo il Confessore. Saggio di bibliografia generale ragionata e contributi per una ricostruzione scientifica del suo pensiero metafisico e religioso*, Milano, 1987, pp. 63-64. P. VAN DEUN, *Introdúcere la Maximi Confessoris opuscula exegetica duo*, „Corpus Christianorum. Series Graeca”, nr. 23, Turnhout, 1991, pp. XIX-XXII. I. SAKALÈS, *Introdúcere la Ἑρμενεῖα εἰς τὸν νῦν ψαλμόν*, în „Φιλοκαλία τῶν νηπτικῶν καὶ ἀσκετικῶν”, nr. 14A, Tesalonic, 1992. M. Portaru, „Sf. Maxim Mărturisitorul, Tâlcuire la Psalmul LIX”, în *Studii Teologice*, 6, 2010, pp. 211-226.

XV. *Expositio orationis dominicae* /

Tâlcuire a rugăciunii Tatăl nostru / CPG 7691

Titlul grec: Τοῦ αὐτοῦ εἰς τὴν προσευχὴν τοῦ Πάτερ ἡμῶν, πρὸς τινὰ φιλόχριστον ἐρμηνεία σύντομος.

a. Prezentare

Tâlcuirea la rugăciunea Tatăl nostru a fost, probabil, scrisă în primii ani de exil al său în Africa de Nord, adică prin 628-630.

E de notat faptul că, în ceea ce privește forma și tematica, prezintă un anumit număr de aspecte comune cu *Răspunsuri către Talasie*.

Este adresată unui „iubitor de Hristos”, față de care Sfântul Maxim manifestă deopotrivă „temere respectuoasă și afecțiune” și căruia îi laudă virtuțile. Acest destinatar nu a fost identificat, dar e vorba, probabil, de un monah, care, dată fiind această „temere respectuoasă”, poate să fi fost egumen sau părintele său duhovnicesc în una dintre mănăstirile în care viețuise cândva.

Tâlcuirea dată de Sfântul Maxim este departe de a fi literală și corespunde metodei exegetice de inspirație alexandrină, folosită de el în cele mai multe dintre scrierile sale.

Totuși nu este vorba de o scriere propriu-zis exegetică, ci mai curând de o „mystagogie”³⁵.

Cu toate că, în cea mai mare parte a sa, tâlcuirea urmează frază cu frază textul rugăciunii, Sfântul Maxim se folosește de ea pentru a-și prezenta teologia și învățătura duhovnicească, cu tot vocabularul tehnic pe care le conțin acestea. De aceea lectura nu este una ușoară, scrierea având o originalitate care

³⁵ I.H. DALMAIS, „Un traité de théologie contemplative: le «Commentaire du Pater» de saint Maxime le Confesseur”, în *Revue d'ascétique et de mystique*, 29, 1953, p. 125.

nu poate fi negată, în raport cu celelalte nenumărate comentarii ale rugăciunii Tatăl nostru, care ne-au rămas de la Părinți³⁶.

Lucrarea are însă o temă centrală ușor de sesizat: întruparea sau, după cum spune Sfântul Maxim în acest text, chezoza Cuvântului. Ea are și un plan, reamintit de mai multe ori de-a lungul expunerii, ceea ce o arată a fi „alcătuită cu multă grijă”³⁷: rugăciunea domnească, potrivit Sfântului Maxim, conține „tainele” pe care, întrupându-Se, le-a lucrat și le-a propovăduit Cuvântul, pentru a împlini planul „Sfatului celui dumnezeiesc”: „îndumnezeirea firii noastre”³⁸. Aceste taine, în număr de șapte – număr simbolic –, sunt următoarele: „*teologia* (adică cunoașterea mai presus de fire a Preasfintei Treimi), înfierea prin har, egalitatea în cinste cu îngerii, împărtășirea de viața veșnică, restaurarea firii (...), desființarea legii păcatului și surparea stăpânirii celui rău”³⁹.

După un Prolog care stabilește aceste principii (CCSG 23, pp. 28-32), prima parte a tâlcuirii explică pe scurt în ce constau aceste „taine”, independent de rugăciune (CCSG 23, pp. 32-36).

Partea a doua înfățișează o tâlcuire aplicată pe cuvintele rugăciunii, raportând aceste șapte taine la cele șapte „cereri” (CCSG 23, pp. 40-69).

b. Ediții

- F. Combefis, PG 90, 872-909.

- P. Van Deun, în *Maximi Confessoris opuscula exegetica duo*, „Corpus Christianorum. Series Graeca”, nr. 23, Turnhout, 1991, pp. 27-73.

c. Traduceri moderne

- În franceză: a) a textului din PG, de A. Riou, în A. RIOU, *Le Monde et l'Église selon Maxime le Confesseur*, Paris, 1973, pp. 214-239; b) a textului din *Filocalia greacă*, Φιλοκαλία τῶν Ἱερῶν Νηπτικῶν, II, Atena, 1958,

³⁶ *Ibidem*, pp. 123-124.

³⁷ N. MADDEN, „The «Commentary on the Pater Noster»: an Example of the Structural Methodology of Maximus the Confessor”, în F. HEINZER și C. VON SCHÖNBORN (ed.), *Maximus Confessor. Actes du Symposium sur Maxime le Confesseur*, Fribourg, Elveția, 1982, p. 150.

³⁸ *Pater*, CCSG 23, p. 29 [FR 2, 2009, p. 229].

³⁹ *Pater*, CCSG 23, p. 31 [FR 2, 2009, pp. 229-230].

ed. a IV-a (Veneția, 1782, ed. întâi), pp. 187-202, de J. Touraille, în *Philocalie des Pères neptiques*, VI, Bellefontaine, 1985, pp. 247-266, reluată în *La Philocalie*, I, Paris, 1995, pp. 549-565.

- În germană: B. Hermann, în B. HERMANN, *Weisheit, die betet. Maximus, der Bekenner*, 580-662, „Das östliche Christentum”, Hefte 12-13, Würzburg, 1941; G. Bausenhart, în MAXIMUS DER BEKENNER, *Drei geistliche Schriften: „Vater-Unser Kommentar”, „Liber asceticus”, „Der Zweite Brief”, „Christliche Meister”*, nr. 49, Einsiedeln și Fribourg, 1996.

- În engleză: a) a textului din PG, de G.C. Berthold, MAXIMUS THE CONFESSOR, *Selected Writings*, Londra, 1985; b) a textului din PG, de N. Madden, în N. MADDEN, *Christology and Anthropology in the Spirituality of Maximus the Confessor, with Special Reference to Exposition Orationis Dominicae*, Disertație, Durham, 1982, pp. 632-650; c) a textului din *Filocalia greacă*, de G.E.H. PALMER, P. SHERRARD și K. WARE, în *The Philokalia*, vol. 2, Londra, 1984.

- În spaniolă: P. Argárate, în MÁXIMO EL CONFESOR, *Tratados espirituales*, Madrid, 1997;

- În catalană: S. Sais, în MÁXIMO EL CONFESOR, *Centúries sobre l'amor*, „Clàssics del Cristianisme”, nr. 80, Barcelona, 2000.

- În greacă: P. Theoclit Dionysiatul, în *Τοῦ ἐν ἁγίοις Πατρὸς ἡμῶν Μαξίμου τοῦ Ὁμολογητοῦ τὰ 400 Κεφάλαια περὶ Ἀγάπης καὶ Ἑρμηνεία εἰς τὸ Πάτερ ἡμῶν. Μετάφρασις, εἰσαγωγή, σχόλια*, Tesalonic, 1978, ed. a II-a (Muntele Athos, 1976, ed. întâi); I. Sakalès, în *Μαξίμου τοῦ Ὁμολογητοῦ 1. Συζητήσεις ἐν Βιζύῃ μετὰ τοῦ ἐπισκόπου Καισαρείας; 2. Ἐξηγήσεις τῆς κινήσεως; 3. Διαλέξεις πρὸς Πύρρον; 4. Περὶ ψυχῆς; 5. Ἑρμηνεία τῆς προσευχῆς „Πάτερ ἡμῶν”. Εἰσαγωγή – μετάφραση – σχόλια*, „Φιλοκαλία τῶν νηπτικῶν καὶ ἀσκετικῶν”, nr. 15D, Tesalonic, 1995.

- În italiană: a) a textului din PG, de A. Ceresa-Gastaldo, în MASSIMO IL CONFESORE, *Umanità e divinità di Cristo*, „Collana di testi patristici”, nr. 19, Roma, 1979, ed. întâi, 1990, ed. a II-a; b) a textului din *Filocalia greacă*, de B. Artioli și F. Lovato, în *La Filocalia, a cura di Nicodimo Aghiorita e Macario di Corinto*, vol. 2, Torino, 1983.

- În olandeză: P. Van Deun, în MAXIM BEKÄNNAREN, *Verklaring van het Onze Vader*, Bondheiden, 1993.

- În poloneză: A. Warkotsch, în MAKSYM WYZNAWCA, *Antologia życia wewnetrznego. Dialog o życiu wewnetrznym, Księga miłości, Księga oświeconych, Wykład modlitwy pańskiej, List o miłości*, Poznań, 1981.

- În română: D. Stăniloae, în *Filocalia sau culegere din scrierile sfinților Părinți cari arată cum se poate omul curăța, lumina și desăvârși*, vol. 2, Sibiu, 1947, pp. 253-285; reed. București, 1999, pp. 247-276, și 2009, pp. 227-253.

- În rusă: a) I. Venediktov, în I. VENEDIKTOV, „Преп. Максим Исповедник и его толкование на молитву Господню Отче Наш”, în

Журнал Московской Патриархии, 1986, fasc. 7, pp. 66-74; 8, pp. 64-75;
b) A.I. Sidorov, în Творения преподобного Максима Исповедника, t. I, Богословские и аскетические трактаты. Вступительная статья, перевод и комментарии, Moscova, 1993, pp. 185-202.

d. Studii

B. HERMANN, *Weisheit, die betet. Maximus, der Bekenner, 580-662*, „Das östliche Christentum“, Hefte 12-13, Würzburg, 1941. P. SHERWOOD, *An Annotated Date-List of the Works of Maximus the Confessor*, Roma, 1952, p. 31. I.H. DALMAIS, „Un traité de théologie contemplative: le «Commentaire du Pater» de saint Maxime le Confesseur“, în *Revue d'ascétique et de mystique*, 29, 1953, pp. 123-159. ΘΕΟΚΛΕΤΟΣ ΔΙΟΝΥΣΙΑΤΗΣ, *Introducere și comentarii la Τοῦ ἐν ἁγίοις Πατρὸς ἡμῶν Μαξίμου τοῦ Ὁμολογητοῦ τὰ 400 Κεφάλαια περὶ Ἀγάπης καὶ Ἑρμηνεία εἰς τὸ Πάτερ ἡμῶν. Μεταφράσεις, εἰσαγωγή, σχόλια*, Tesalonic, 1978, ed. a II-a (Muntele Athos, 1976, ed. întâi). N. MADDEN, *Christology and Anthropology in the Spirituality of Maximus the Confessor, with Special Reference to Exposition Orationis Dominicae*, Disertație, Durham, 1982; „The «Commentary on the Pater Noster»: an Example of the Structural Methodology of Maximus the Confessor“, în F. HEINZER și C. VON SCHÖNBORN (ed.), *Maximus Confessor. Actes du Symposium sur Maxime le Confesseur*, Fribourg, Elveția, 1982, pp. 147-155. A.L. CAPELLA, *Maximus, Mönch, und Bekenner. Das Vater Unser. Kurze Auslegung für einen Freund Christi*, Stans, 1986. M.L. GATTI, *Massimo il Confessore. Saggio di bibliografia generale ragionata e contributi per una ricostruzione scientifica del suo pensiero metafisico e religioso*, Milano, 1987, pp. 77-79. P. VAN DEUN, *Introducere la Maximini Confessoris opuscula exegetica duo*, „Corpus Christianorum. Series Graeca“, nr. 23, Turnhout, 1991, pp. XIX-XXII, LXXIX-CLXXII. C. BOUTIGNON, „La prière des anges? Ou les paradoxes du commentaire au Notre Père de Maxime le Confesseur (580-662)“, în G. DORIVAL și D. PRALON (ed.), *Prières méditerranéennes hier et aujourd'hui*, Aix-en-Provence, 2000, pp. 237-248. N. SAKVARELIDZE, „Understanding Some Terms in Maximus the Confessor's Expositio Orationis Dominicae and its Gelati Translation“, în T. MGALOBlishvili și L. KHOPERIA (ed.), *Maximus the Confessor and Georgia*, Londra, 2009, pp. 59-71.

XVI. Liber asceticus / Cuvânt ascetic / CPG 7692

Titlul grec: Λόγος ἀσκητικός κατὰ πεῦσιν καὶ ἀπόκρισιν.

a. Prezentare

Cuvânt ascetic este, împreună cu *Capetele despre dragoste*, cea mai populară scriere a Sfântului Maxim. În multe manuscrise

și în numeroase antologii ea figurează alături de acestea, însă lipsește din *Filocalia Părinților neptici**.

Ca și *Capetele despre dragoste*, *Cuvânt ascetic* este adresat unui anume Elpidie și a fost cu siguranță compus în aceeași perioadă, adică între 618-625, probabil în 624-625, în vreme ce Sfântul Maxim viețuia în Mănăstirea „Sfântul Gheorghe” din Cyzic.

Scrierea are forma unui dialog între un tânăr monah și un Bătrân; cel dintâi pune scurte întrebări, cărora acesta din urmă le dă răspunsuri variind între câteva rânduri și mai multe pagini. E de notat faptul că aproape o treime din text este alcătuit din citate din Vechiul și Noul Testament.

Cuvânt ascetic tratează despre viața duhovnicească în ansamblul ei și despre cum se poate omul mântui. Însă având și un scop adiacent, ca și *Capetele despre dragoste*, și anume acela de a aduce îndreptări învățăturilor lui Evagrie, Sfântul Maxim acordă un loc important poruncilor Mântuitorului, ceea ce îi permite: 1) să recentreze, așa cum se cuvine, viața duhovnicească în Hristos; 2) să-i dea un conținut mai curând biblic și evanghelic decât filosofic (de aici locul mare acordat Sfintei Scripturi); 3) să înfățișeze acest război duhovnicesc care este nevoia ca pe o urmare a celui dus de Hristos; 4) să acorde întâietate iubirii, prima dintre porunci, în care se adună toate celelalte și pe care ea le rezumă, și pentru care Hristos ne este pildă prin desăvârșita ascultare față de Tatăl și prin biruința Sa asupra demonilor care ațâță la ură.

Dialogul conține și învățături folositoare privind felul în care se poate dobândi trezvia lăuntrică, despre natura răbdării și cum se poate ea câștiga, despre modul în care se poate stinge desfrânarea prin înfrânare sau despre cum se poate ajunge la rugăciunea făcută cu luare aminte și neconținut. Un

* *Filocalia* greacă a Sfinților Nicodim Aghioritul și Macarie de Corint nu conține acest text important. Doar edițiile rusă și română ale *Filocaliei* l-au inclus (n. ed.)

lung pasaj se referă la necesitatea pocăinței și la mijloacele prin care se dobândește străpungerea inimii. Opusculul se încheie printr-o lungă rugăciune către Dumnezeu și prin îndemnul de a pune în lucrare tot ce este de folos pentru a ajunge la ceea ce a fost de la bun început înfățișat drept scop al întrupării Cuvântului, și anume la mântuire și îndumnezeire.

b. Ediții

- F. Combefis, PG 90, 912-956.

- P. Van Deun, *Maximi Confessoris Liber asceticus*, „Corpus Christianorum. Series Graeca”, nr. 40, Turnhout, 2000, pp. 4-123.

c. Traduceri moderne

- În franceză: P. Deseille, în P. DESEILLE, *L'Évangile au désert*, Paris, 1999, ed. a III-a (1965, ed. întâi), pp. 227-267.

- În germană: a) M. Garbas, în M. GARBAS, *Des heiligen Maximus Confessor Buch vom geistlichen Leben (Liber Asceticus)*, Breslau, 1925; b) F. Murawski, *Führer zu Gott. Eine Auswahl aus griechischen Kirchenschriftstellern in freier Übersetzung*, „Religiöse Geister” nr. 20, Mainz, 1926, pp. 11-37 (traducere liberă); c) B. Hermann, în B. HERMANN, *Weisheit, die betet. Maximus, der Bekenner, 580-662*, „Das östliche Christentum”, Hefte 12-13, Würzburg, 1941; d) G. Bausenhart, în MAXIMUS DER BEKENNER, *Drei geistliche Schriften: „Vater-Unser Kommentar”, „Liber asceticus”, „Der Zweite Brief”, „Christliche Meister”*, nr. 49, Einsiedeln și Fribourg, 1996.

- În engleză: P. Sherwood, în ST MAXIMUS THE CONFESSOR, *The Ascetic Life. The Four Centuries on Charity*, „Ancient Christian Writers”, Londra, 1955.

- În spaniolă: a) P. Argárate, în MÁXIMO EL CONFESOR, *Tratados espirituales*, Madrid, 1997; b) S. Sais, în MÁXIMO EL CONFESOR, *Centúries sobre l'amor*, „Clàssics del Cristianisme”, nr. 80, Barcelona, 2000.

- În greacă: E. Meretakès, în Μαξίμου τοῦ Ὁμολογητοῦ 1. Μυσταγωγία; 2. 400 Κεφάλαια περὶ ἀγάπης; 3. Λόγος ἀσκητικός; 4. 200 Κεφάλαια θεολογικά, „Φιλοκαλία τῶν νηπτικῶν καὶ ἀσκητικῶν”, nr. 14, Tesalonic, 1985.

- În italiană: a) R. Cantarella, în S. MASSIMO CONFESSORE, *La mistagogia ed altri scritti*, Florența, 1931; b) M. Dal Pra, în S. MASSIMO CONFESSORE, *Il libro ascetico*, „Breviari mistici”, nr. 19, Milano, 1944; c) A. Ceresa-Gastaldo, în MASSIMO IL CONFESSORE, *Umanità e divinità di Cristo*, „Collana di testi patristici”, nr. 19, Roma, 1979, ed. întâi, 1990, ed. a II-a.

- În poloneză: A. Warkotsch, în MAKSYM WYZNAWCA, *Antologia życia wewnętrznego. Dialog o życiu wewnętrznym, Księga miłości, Księga oświeconych, Wykład modlitwy pańskiej, List o miłości*, Poznań, 1981, pp. 253-273.

- În română: D. Stăniloae, în *Filocalia sfintelor nevoițe ale desăvârșirii sau culegere din scrierile sfinților Părinți*, vol. 2, Sibiu, 1947, pp. 1-35; reed. București, 1999, pp. 24-52 și 2009, pp. 23-49.

- În sârbo-croată: A. Radosavljević, în A. RADOSAVLJEVIĆ, „Свети Максим Исповедник, Подвижничко слово. Превод”, în *Свети Кнез Лазар*, 1, 1993, pp. 63-83; reluată în СВЕТИ МАКСИМ ИСПОВЕДНИК, *Избрана дела (400 глава о љубави – Подвижничко слово – Мистагогија)*, Prizren, 1997, și în *Луча/Луца*, 21-22, 2004-2005, pp. 62-87.

- În suedeză: M. Mauritsson, în MAXIM BEKÄNNAREN, *Asketisk bok*, Malmö, 1963.

d. Studii

M. GARBAS, *Introducere la Des heiligen Maximus Confessor Buch vom geistlichen Leben (Liber Asceticus)*, Breslau, 1925. M. DAL PRA, *Introducere la S. Massimo Confessore. Il libro ascetico*, „Breviari mistici”, nr. 19, Milano, 1944. P. SHERWOOD, *An Annotated Date-List of the Works of Maximus the Confessor*, Roma, 1952, p. 26. I.H. DALMAIS, „La doctrine ascétique de saint Maxime le Confesseur, d’après le «Liber asceticus»”, în *Irenikon*, 26, 1953, pp. 17-39. M.L. GATTI, *Massimo il Confessore. Saggio di bibliografia generale ragionata e contributi per una ricostruzione scientifica del suo pensiero metafisico e religioso*, Milano, 1987, pp. 64-66. S. GYSENS, „Les traductions latines du *Liber asceticus* (CPG 7692) de saint Maxime le Confesseur”, în *Augustiniana*, 46, 1996, pp. 312-338; *Maximi Confessoris Liber Asceticus* editus a P. Van Deun, adiectis tribus interpretationibus latinis sat antiquis editis a S. Gysens, „Corpus Christianorum. Series Graeca”, nr. 40, Turnhout și Leuven, 2000. P. VAN DEUN, *Introducere la Maximi Confessoris Liber asceticus*, „Corpus Christianorum. Series Graeca”, nr. 40, Turnhout, 2000, pp. XV-CCLXVIII. V.-L. DUPONT, „Vivre l’impossible humain dans la foi au Fils de Dieu. Une lecture du «Liber Asceticus» de saint Maxime le Confesseur”, în *Collectanea Cisterciensia*, 67, 2005, pp. 67-79. P. ARGÁRATE, „«Car mes iniquités dépassèrent ma tête»: les fonctions du texte biblique dans la section katanyktique du «Logos Asketikos» de Maxime le Confesseur”, în L. DI TOMMASO și L. TURCESCU (ed.), *The Reception and Interpretation of the Bible in Late Antiquity. Proceedings of the Montréal Colloquium in Honour of Charles Kannengiesser, 11-13 October 2006*, „Bible in Ancient Christianity”, n° 6, Leiden și Boston, 2008, pp. 17-36.

XVII. *Mystagogia* / *Mystagogia* / CPG 7704

Titlul grec: Μυσταγωγία, περὶ τοῦ τίνων σύμβολα τὰ κατὰ τὴν ἁγίαν ἐκκλησίαν ἐπὶ τῆς σθνάξεως τελοῦμενα καθέστηκε.

a. *Prezentare*

Mystagogia este una dintre scrierile cele mai importante ale Sfântului Maxim. După cum arată Sfântul Maxim în Prolog, lucrarea tratează „despre sfânta biserică și sfânta adunare ce se face în ea, potrivit frumuseții lor și înțelesului lor tainic și rostului lor învățătoresc”. Tâlcuirea „sfintei adunări”, adică a Liturghiei euharistice, constituie partea esențială a lucrării, dar Sfântul Maxim cercetează, pe lângă simbolismul bisericii, și pe cel al făpturii omenești, privită ca un microcosmos, și pe cel al cosmosului.

Intenția lui se apropie de cea a lui Dionisie Areopagitul din *Despre ierarhia bisericească* (mai precis, din capitolul III), dar Sfântul Maxim îl previne pe cititor că „nu va expune aceleași lucruri, nici la fel ca el”. Autorul face referință la învățăturile unui „preafericit Bătrân”. S-a crezut că e vorba de Dionisie sau de Sofronie al Ierusalimului, sau de un părinte duhovnicesc al Sfântului Maxim, din vremea când se afla ori în Mănăstirea Chrysopolis, ori în Mănăstirea „Sfântul Gheorghe” din Cyzic. Dar nimic nu permite identificarea lui în mod cert.

Lucrarea a fost redactată, probabil, în cursul primilor ani de exil al lui Maxim în Africa, pe la 630.

Ea prezintă unele analogii cu *Tâlcuirea la rugăciunea Tatăl nostru* și cu *Epistola 6*, scrise în aceeași epocă.

E vorba de o comandă a unui anume Teocarist, aristocrat bizantin care trăia în regiunea Cartagina și prieten al prefec-tului Africii, Gheorghe. Prologul indică faptul că tâlcuirea s-a făcut mai întâi oral și că unul dintre auditori (sfârșitul lucrării

arată că erau mulți și că mulți vor fi și cititorii ei) i-a „cerut stăruitor [lui Maxim] îndată să pună în scris istorisirea acestora”, pentru „a avea cuvântul scris ca un leac împotriva uitării și ca ajutor al aducerii-aminte”.

Lucrarea este alcătuită dintr-un Prolog și douăzeci și patru de capitole, de lungimi variabile.

Prima parte conține capitolele de la 1 la 7, iar a doua, capitolele 8-24.

În prima parte, Sfântul Maxim tratează despre înțelesul simbolic al edificiului bisericii. Biserica este interpretată ca chip al lui Dumnezeu (cap. 1), al cosmosului sensibil și inteligibil (cap. 2-3) și al ființei omenești, constituită din trup, suflet și duh (cap. 4-5). Capitolul 6 stabilește o analogie între Sfânta Scriptură (Vechiul și Noul Testament) și om (trup și suflet-duh). Capitolul 7, o analogie între om (trup, suflet și duh) și cosmos (inteligibil și sensibil).

Partea a doua este o tâlcuire a Liturghiei euharistice (care însă nu este nici sistematică, nici exhaustivă). Sfântul Maxim înfățișează în special felul în care diferitele ei momente simbolizează momente din lucrarea mântuitoare a Cuvântului întrupat și din viața duhovnicească a credincioșilor. Mai întâi sunt evocate fundamentele acesteia – convertirea lăuntrică, pocăința, lupta lăuntrică, lepădarea păcatului și a patimilor, curăția lăuntrică, practicarea virtuților – (cap. 8-14), apoi treptele sale mai înalte – lepădarea lumii, unirea cu Dumnezeu, împărtășirea de bunătățile dumnezeiești, contemplarea tainelor dumnezeiești, îndumnezeirea – (cap. 15-22). Capitolul 23 este o recapitulare a capitolelor 8-22, iar capitolul 24, o recapitulare a întregii lucrări; el se încheie cu o exortatie duhovnicească.

Mystagogia a suscitat numeroase comentarii. Ea dă numeroase informații despre structura și forma Liturghiei în vremea Sfântului Maxim și despre felul în care era înțeleasă, dar cuprinde și prețioase reflecții asupra simbolismului arhitectural al bisericii. Ea contribuie de o manieră importantă la cunoașterea cosmologiei, antropologiei și misticii maximiene.

b. Ediții

- F. Combefis, PG 91, 657-718.

- G.C. Sotèropoulos, *Mystagogia Sfântului Maxim Mărturisitorul*, Atena, 2001, ed. a III-a (1978¹ și 1993² cu titlul *Ἡ μυσταγωγία τοῦ ἁγίου Μαξίμου τοῦ Ὁμολογητοῦ. Εἰσγωγή, κείμενον, κριτικὸν ὑπομνημα*).

- C. Boudignon, în *Maximi Confessoris Mystagogia una cum latina interpretatione Anastasii Bibliothecarii*, „Corpus Christianorum. Series Graeca”, nr. 69, Turnhout, 2011 (2000¹ cu titlul *La „Mystagogie” ou traité sur les symboles de la liturgie de Maxime le Confesseur [580-662]. Édition, traduction, commentaire*, Disertație, Universitatea din Aix-en-Provence).

c. Traduceri moderne

- În franceză: a) a textului din PG, de M. Lot-Borodine, în *Irénikon*, 13, 1936, pp. 466-472, 595-597, 717-720; 14, 1937, pp. 66-69, 182-185, 282-284, 444-448; 15, 1938, pp. 71-74, 185-186, 276-278, 390-391, 488-492, reluată (cu o dublură la cap. V și o interpolare la cap. XXIII) în *L'Initiation chrétienne*, Paris, 1963, pp. 251-291; b) a textului stabilit de G.C. Sotèropoulos, în *Ἡ μυσταγωγία τοῦ ἁγίου Μαξίμου τοῦ Ὁμολογητοῦ*, Atena, 1993, ed. a II-a, de M.-L. Charpin-Ploix, în M.-L. CHARPIN-PLOIX, *Union et différence. Une lecture de la Mystagogie de Maxime le Confesseur*, Disertație, vol. 2, Institutul catolic și Universitatea din Paris IV, Paris, 2000; c) a textului stabilit de el însuși, de către C. Boudignon, în C. BOUDIGNON, *La „Mystagogie” ou traité sur les symboles de la liturgie de Maxime le Confesseur (580-662)*, Disertație, Universitatea din Aix-en-Provence, 2001; d) a textului stabilit de el însuși, de către G.C. Sotèropoulos, în G.C. SOTÈROPOULOS, *La Mystagogie de saint Maxime le Confesseur*, Atena, 2001; e) de M.-L. Charpin-Ploix, în MAXIME LE CONFESSEUR, *La Mystagogie*, „Les Pères dans la foi”, nr. 92, Paris, 2005, pp. 73-154.

- În germană: H.U. von Balthasar, în H.U. VON BALTHASAR, *Kosmische Liturgie*, Einsiedeln, 1961, ed. a II-a, pp. 366-407.

- În engleză: a) J. Stead, în J. STEAD, *The Church, the Liturgy and the Soul of Man. The „Mystagogia” of St Maximus the Confessor*, Still River (Mass.), 1982; b) G.C. Berthold, în MAXIMUS THE CONFESSOR, *Selected Writings*, Londra, 1985.

- În greacă: a) I. Sakalès, în *Μαξίμου τοῦ Ὁμολογητοῦ*, 1. *Μυσταγωγία*; 2. 400 *Κεφάλαια περὶ ἀγάπης*; 3. *Λόγος ἀσκητικός*; 4. 200 *Κεφάλαια θεολογικά*, „Φιλοκαλία τῶν νηπτικῶν καὶ ἀσκετικῶν”, nr. 1, Atena, 1989, revizuită (1973, ed. întâi); b) I. Sakalès, în *Μαξίμου τοῦ Ὁμολογητοῦ*, 1. *Μυσταγωγία*; 2. 400 *Κεφάλαια περὶ ἀγάπης*; 3. *Λόγος ἀσκητικός*; 4. 200 *Κεφάλαια θεολογικά*, „Φιλοκαλία τῶν νηπτικῶν καὶ ἀσκετικῶν”, nr. 14, Tesalonic, 1985.

- În italiană: R. Cantarella, în S. MASSIMO CONFESSORE, *La mistagogia ed altri scritti*, Florența, 1931.

- În română: D. Stăniloae, „Cosmosul și sufletul, chipuri ale Bisericii”, în *Revista Teologică*, 34, 1944, pp. 162-181; 335-356; reeditată în volum, București, 2000; C. STREZA, *Realism și simbolism liturgic în Mystagogia Sfântului Maxim Mărturisitorul. Text, traducere, comentariu teologic*, Sibiu, 2009, pp. 25-123; I.I. Ică jr., în „Inițiere în misterul Bisericii pentru monahi din Africa bizantină în anii 630. Mistagogia Sfântului Maxim Mărturisitorul: textul critic și o nouă traducere”, în *Tabor*, 5, 2011, pp. 15-36; traducere reluată în volumul *De la Dionisie Areopagitul la Simeon al Tesalonicului. Integrala comentariilor liturgice bizantine (studii și texte)*, Sibiu, 2011, pp. 203-239.

- În rusă: a) I. Venediktov [A.I. Sidorov] și A. Mumrikov, în „Толкование на Божественную литургию преподобного Максима Исповедника”, în *Журнал Московской Патриархии*, 1987, fasc. 4, pp. 67-73; 5, pp. 68-73; 7, pp. 68-72; 8, pp. 66-70; 10, pp. 67-76; b) A.I. Sidorov, în *Творения преподобного Максима Исповедника, т. I, Богословские и аскетические трактаты. Вступительная статья, перевод и комментарии*, Moscova, 1993, pp. 154-184.

- În sârbo-croată: A. Radosavljević, „Свети Максим Исповедник, Мистагогија”, în *Свети Кнез Лазар*, 7, 1994, pp. 13-21; 8, 1994, pp. 17-29; 9, 1995, pp. 25-41; 10-11, 1995, pp. 19-31; reluată în *СВЕТИ МАКСИМ ИСПОВЕДНИК, Изабрана дела (400 глава о љубави – Подвижничко слово – Мистагогија)*, Prizren, 1997, pp. 163-224, și în *Луца/Luca*, 21-22, 2004-2005, pp. 152-187.

- În slovenă: G. Kocijančič, în *MAKSIM SPOZNAVALEC, Izbrani spisi, „Zbirka Cerkveni očetje”*, nr. 10, Celje, 2000, pp. 199-242.

d. Studii

F.E. BRIGHTMAN, „The Historia Mystagogica and other Greek Commentaries on the Byzantine Liturgy”, în *The Journal of Theological Studies*, 9, 1908, pp. 248-249. P. SHERWOOD, *An Annotated Date-List of the Works of Maximus the Confessor*, Roma, 1952, p. 32. I.H. DALMAIS, „Place de la «Mystagogie» de saint Maxime le Confesseur dans la théologie liturgique byzantine”, în *Studia Patristica*, 6, Berlin, 1962, pp. 277-283; „Mystère liturgique et divinisation dans la «Mystagogie» de saint Maxime le Confesseur”, în *Epiktasis, Mélanges patristiques offerts au cardinal Daniélou*, Paris, 1972, pp. 55-62; „Théologie de l'Église et mystère liturgique dans la «Mystagogie» de saint Maxime le Confesseur”, în *Studia Patristica*, 13, 1975, pp. 145-153; „L'Église, icône du Mystère: la «Mystagogie» de saint Maxime le Confesseur, une ecclésiologie liturgique”, în *L'Église dans la liturgie*,

Conférences Saint-Serge, XXVIe semaine d'études liturgiques, 26-29 juin 1976, Roma, 1980, pp. 107-117; „La manifestation du Logos dans l'homme et dans l'Eglise. Typologie anthropologique et typologie ecclésiale d'après «Qu. Thal.» 60 et la «Mystagogie»”, în F. HEINZER și C. VON SCHÖNBORN (ed.), *Maximus Confessor. Actes du Symposium sur Maxime le Confesseur*, Fribourg, Elveția, 1982, pp. 13-25. R. BORNERT, „Les commentaires byzantins de la divine liturgie du VIIe au XIe siècle”, în *Archives de l'Orient chrétien*, 9, Paris, 1966, pp. 83-124; „Explication de la liturgie et interprétation de l'Écriture chez Maxime le Confesseur”, în *Studia Patristica*, X, Berlin, 1970, pp. 323-327; „L'anaphore dans la spiritualité liturgique de Byzance. Le témoignage des commentaires mystagogiques du VIIe au XVe siècle”, în B. BOTTE et al. (ed.), *Eucharisties d'Orient et d'Occident*, Paris, 1970, pp. 243-246. A. RIOU, *Le Monde et l'Eglise selon Maxime le Confesseur*, Paris, 1973, pp. 135-170. D. STĂNILOAE, Εισαγωγή στη „Μυσταγωγία” τοῦ Αγ. Μαξίμου τοῦ Ὁμολογητοῦ, Atena, 1997 (1973, ed. I); E. BRANIȘTE, „Église et liturgie dans la «Mystagogie» de saint Maxime le Confesseur”, în A.M. TRIACCA și A. PISTOLA (ed.), *L'Église dans la Liturgie. Conférences Saint-Serge, XXVIe Semaine d'études liturgiques*, Paris, 26-29 juin 1979, „Bibliotheca «Ephemerides Liturgicae», Subsidia nr. 18”, Roma, 1980, pp. 67-79; versiunea română: „Biserică și Liturghie în opera «Mystagogia» a Sfântului Maxim Mărturisitorul”, în *Ortodoxia. Revista Patriarhiei Române*, 33, 1981, pp. 13-22. T. NIKOLAOU, „Zur Identität des ΜΑΚΑΡΙΟΣ ΓΕΡΩΝ in der «Mystagogie» von Maximos dem Bekenner”, în *Orientalia Christiana Periodica*, 49, 1983, pp. 407-418. G. DRAGAS, „The Church in St Maximus' Mystagogy”, în *Θεολογία*, 56, 1985, pp. 385-403; reluată în *Irish Theological Quarterly*, 53, 1987, pp. 113-129. Ierom. AUXENTIOS și J. THORNTON, „Three Byzantine Commentaries on the Divine Liturgy: A Comparative Treatment”, în *The Greek Orthodox Theological Review*, 32, 1987, pp. 285-308. M.L. GATTI, *Massimo il Confessore. Saggio di bibliografia generale ragionata e contributi per una ricostruzione scientifica del suo pensiero metafisico e religioso*, Milano, 1987, pp. 66-67. V.M. ЗНІВОВ, „The «Mystagogia» of Maximus the Confessor and the Development of the Byzantine Theory of the Image”, în *St Vladimir's Theological Quarterly*, 31, 1987, pp. 349-376; trad. rusă: „Мистагогия Максима Исповедника и развитие византийской теории образа”, în V.A. KARPUSHKIN (ed.), *Художественный язык средневековья*, Moscova, 1982, pp. 108-127. V.L. DUPONT, „Le dynamisme de l'action liturgique. Une étude de la «Mystagogie» de saint Maxime le Confesseur”, în *Revue des sciences religieuses*, 65, 1991, pp. 363-387. N. OZOLINE, „La symbolique cosmique du temple chrétien selon la *Mystagogie* de saint Maxime le Confesseur”, în *Mystagogie: pensée liturgique d'aujourd'hui*

*et liturgie ancienne, Conférences Saint-Serge, 30 juin – 3 juillet 1992, Roma, 1993, pp. 253-261; „La symbolique cosmique du temple chrétien selon la «Mystagogie» de saint Maxime le Confesseur”, în C.C. AKENTIEV (ed.), Byzantinorossica. Publications of the St Petersburg Society for Byzantine and Slavic Studies, I, Liturgy, Architecture, and Art in Byzantine World. Papers of the XVIII International Byzantine Congress (Moscow, 8-15 August 1991) and Other Essays Dedicated to the Memory of Fr. John Meyendorff, Sankt-Petersburg, 1995, pp. 30-38. P. ARGÁRATE, „La liturgia como camino de divinización en la Mistagogía de San Máximo el Confesor”, în *Επιμελεια*, 2, 1993, pp. 189-240. T. ALEKNIENE, „Mistagogija V skyrius Maksimas Ipainjas”, în *Naujasis idinys*, 9, 1993, pp. 17-22. I.I. Ică jr., *Mystagogia Trinitatis. Probleme ale teologiei trinitare patristice și moderne cu referire specială la triadologia Sfântului Maxim Mărturisitorul*, Sibiu, 1998, ed. a II-a (Disertație, Cluj-Napoca, 1998, ed. I). T. GRDZELIDZE (T.), *The Concept of Place/Space in the Writings of Maximus the Confessor. Liturgical Space According to the Mystagogia*, Disertație, Oxford, 1998. C. BOUDIGNON, *La „Mystagogie” ou traité sur les symboles de la liturgie de Maxime le Confesseur (580-662). Édition, traduction, commentaire*, Disertație, Universitatea din Aix-en-Provence, 2000. M.-L. CHARPIN-PLOIX, *Union et différence. Une lecture de la Mystagogie de Maxime le Confesseur*, Disertație, vol. 2, Universitatea din Paris IV, 2000. C. SOTEROPOULOS, *Introducere la La Mystagogie de saint Maxime le Confesseur*, Atena, 2001, ed. a III-a, pp. 11-99. C. BOUDIGNON, „Maxime le Confesseur et ses maîtres. À propos du «bienheureux ancien» de la Mystagogie”, în G. FILORAMO (ed.), *Maestro e Discepolo. Temi e problemi della direzione spirituale tra VI secolo a.C. e VII secolo d.C., „Le scienze umane”*, Brescia, 2002, pp. 326-330. M.-L. CHARPIN-PLOIX, *Introducere la MAXIME LE CONFESSEUR, La Mystagogie, „Les Pères dans la foi”*, nr. 92, Paris, 2005, pp. 9-69. A. GOZIER, „La divinisation par la liturgie. La «Mystagogie» de Maxime le Confesseur”, în *Connaissance des Pères de l'Église*, 97, 2005, pp. 35-55. L. OROSZ, „L'Ecclésiologie «pneumatique» de la Mystagogie et des autres œuvres contemporaines de S. Maxime le Confesseur”, în Y. DE ANDIA și P.L. HOFRICHTER (ed.), *Der Heilige Geist im Leben der Kirche. Pro Oriente Studienagung „Der Heilige Geist bei den griechischen und lateinischen Kirchenvätern im ersten Jahrtausend”*, Wien, Juni 2003, „Pro Oriente”, nr. 29, Innsbruck și Viena, 2005, pp. 297-313. P. MUELLER-JOURDAN, *Typologie spatio-temporelle de l'écclesia byzantine. La „Mystagogie” de Maxime le Confesseur dans la culture philosophique de l'Antiquité tardive, „Supplements to Vigiliae Christianae”*, nr. 74, Leyda și Boston, 2005; „La vision (Θεωρία) symbolique. À propos de la théorie de la connaissance appliquée par Maxime le Confesseur dans la Mystagogie”, în *Byzantion*, 76, 2006, pp. 276-287. C. BOUDIGNON, *Introducere la Maximi Confessoris Mystagogia una cum latina interpretatione Anastasii Bibliothecarii*,*

„Corpus Christianorum Series Graeca”, nr. 69, Turnhout, 2011, pp. XIII-CLXXXVII. I.I. Ică jr., „Mistagogia cosmic-eschatologică maximiană – răspuns la drama prăbușirii creștinismului antic”, în volumul *De la Dionisie Areopagitul la Simeon al Tesalonicului. Integrarea comentariilor liturgice bizantine (studii și texte)*, Sibiu, 2011, pp. 175-202, studiu reluat și în „*Mistagogia Sfântului Maxim Mărturisitorul – Itinerarul edițiilor și interpretărilor*”, în volumul O. GORDON, A. MIHĂILĂ (eds.), *Via lui Nabot / Naboth's Vineyard – studia theologica recentiora*, Presa Universitară Clujeană, Cluj-Napoca, 2012, pp. 271-293.

XVIII. Opuscula theologica et polemica / Opuscule teologice și polemice / CPG 7697

Sub titlul de *Opuscule teologice și polemice* sunt regrupate, în ediția din *Patrologia greacă* a lui Migne (t. 91, coll. 9-285), douăzeci și șapte de opuscule de diferite forme (mici tratate, epistole, definiții, florilegii, „dispute”, rezumate ale argumentației...), al căror subiect este, în majoritatea cazurilor, teologic, și care au adesea un scop apologetic și, prin urmare, un caracter polemic, combătând ereziile monofizită, monoenergistă și monotelită. În această colecție figurează (lăsând de-o parte *Epistolele* 12-19) scrierile teologice cele mai importante ale Sfântului Maxim, cele care au fost multă vreme privite drept contribuția sa cu totul originală în acest domeniu și care au jucat un rol esențial în lupta împotriva ereziilor monoenergistă și monotelită și în biruința finală a credinței ortodoxe. Sinodul de la Lateran (649), apoi, după moartea Sfântului Maxim Mărturisitorul, și Sinodul VI Ecumenic (Constantinopol III) au preluat un anumit număr de expresii din aceste scrieri și le sunt în mare măsură tributare în ceea ce privește duhul în care au fost formulate. Tot de aceste scrieri s-a folosit mult Sfântul Ioan Damaschin atunci când a redactat partea hristologică din *Dogmatica* sa.

Ele au fost scrise de-a lungul unei mari perioade din viața Sfântului Maxim, adică între 626, data șederii sale în Cyzic, și 649, anul în care a participat la Sinodul din Lateran.

Opusculele, care constau din florilegii de definiții filosofice și teologice, nu sunt, poate, toate scrise de Sfântul Maxim, ceea ce se va vedea la elaborarea unei viitoare ediții critice.

Am rezumat fiecare dintre *Opuscule* și am analizat datarea lor în introducerea noastră la volumul SAINT MAXIME LE CONFESSEUR, *Opuscles théologiques et polémiques*, Paris, 1996.

1. *Ad Marinum presbyterum / Către preacuviosul presbiter Marin / CPG 7697, 1*

Titlul grec: Πρὸς Μαρίνον τὸν ὀσιώτατον πρεσβύτερον.

a. Ediție

F. Combefis, PG 91, 9-37.

b. Traduceri moderne

- În franceză: E. Ponsoye, în SAINT MAXIME LE CONFESSEUR, *Opuscles théologiques et polémiques*, Paris, 1996, pp. 111-127.

- În greacă: I. Sakalès, în Μαξίμου τοῦ Ὁμολογητοῦ, Δοκίμια δογματικά, θεολογικά καὶ πολεμικά, „Φιλοκαλία τῶν νηπτικῶν καὶ ἀσκετικῶν”, nr. 15A, Tesalonic, 1985.

- În italiană: B. De Angelis, în MASSIMO IL CONFESSORE, *Opusculi teologici e polemici*, introducere, traducere și note de Bernardo De Angelis, Bologna, 2007, pp. 123-138.

- În română: D. Stăniloae, SFÂNTUL MAXIM MĂRTURISITORUL, *Scrieri despre cele două voințe în Hristos*, în Sf. Maxim Mărturisitorul, *Scrieri, partea a II-a, Scrieri și epistole hristologice și duhovnicești*, „Părinți și scriitori bisericești”, nr. 81, București, 1990, pp. 176-196.

c. Studii

P. SHERWOOD, *An Annotated Date-List of the Works of Maximus the Confessor*, Roma, 1952, p. 53; J.-CL. LARCHET, Introducere la SAINT MAXIME LE CONFESSEUR, *Opuscles théologiques et polémiques*, Paris, 1998, pp. 86-92.

2. *Ad eundem ex tractatu de operationibus et voluntaribus / Către același, capitolul 50 din scrierea despre lucrări și voințe / CPG 7697, 2*

Titlul grec: Πρὸς τὸν αὐτὸν Μαρίνον ἐκ τῆς περὶ ἐνεργειῶν καὶ θελημάτων πραγματείας κεφάλ. ν'.

a. Ediție

F. Combefis, PG 91, 40-45.

b. Traduceri moderne

- În franceză: E. Ponsoye, în SAINT MAXIME LE CONFESSEUR, *Opuscles théologiques et polémiques*, Paris, 1996, pp. 127-130.

- În greacă: I. Sakalès, în Μαξίμου τοῦ Ὁμολογητοῦ, Δοκίμια δογματικά, θεολογικά καὶ πολεμικά, „Φιλοκαλία τῶν νηπτικῶν καὶ ἀσκετικῶν”, nr. 15A și 15B, Tesalonic, 1985.

- În italiană: B. De Angelis, în MASSIMO IL CONFESORE, *Opusculi teologici e polemici*, introducere, traducere și note de Bernardo De Angelis, Bologna, 2007, pp. 138-141.

- În română: D. Stăniloae, *Sfântul Maxim Mărturisitorul, Scrieri despre cele două voințe în Hristos*, în SFÂNTUL MAXIM MĂRTURISITORUL, *Scrieri, partea a II-a, Scrieri și epistole hristologice și duhovnicești, „Părinți și scriitori bisericești”, nr. 81, București, 1990, pp. 196-200.*

c. Studii

P. SHERWOOD, *An Annotated Date-List of the Works of Maximus the Confessor*, Roma, 1952, p. 53. J.-CL. LARCHET, Introducere la SAINT MAXIME LE CONFESSEUR, *Opuscles théologiques et polémiques*, Paris, 1998, pp. 92-93.

3. Ex eodem tractatu caput 51 / Din aceeași scriere, capitolul 51. Părinții spunând două voințe în Hristos au indicat legile naturale, nu două socotințe proprii / CPG 7697, 3

Titlul grec: Ἐκ τῆς αὐτῆς πραγματείας κεφάλ. να' Ὅτι δύο θελήματα λέγοντες οἱ Πατέρες ἐπὶ Χριστοῦ, τοὺς φυσικοὺς νόμους, οὐ τὰς γνώμας ἐσήμαναν.

a. Ediție

F. Combefis, PG 91, 45-56.

b. Traduceri moderne

- În franceză: a) E. Ponsoye, în SAINT MAXIME LE CONFESSEUR, *Opuscles théologiques et polémiques*, Paris, 1996, pp. 131-137; b) F.-M. Léthel, în F.-M. LÉTHEL, *Théologie de l'agonie du Christ*, Paris, 1979, pp. 125-126.

- În engleză: A. Louth, în A. LOUTH, *Maximus the Confessor, „The Early Church Fathers”, Londra și New York, 1996, pp. 193-198.*

- În română: D. Stăniloae, *Sfântul Maxim Mărturisitorul, Scrieri despre cele două voințe în Hristos*, în *SFÂNTUL MAXIM MĂRTURISITORUL, Scrieri, partea a II-a, Scrieri și epistole hristologice și duhovnicești, „Părinți și scriitori bisericești”*, nr. 81, București, 1990, pp. 200-207.

- În spaniolă: I. Garzón-Bosque, în *MÁXIMO EL CONFESOR, Meditaciones sobre la Agonía de Jesús*, „Biblioteca de Patrística”, nr. 7, Madrid, 1990.

- În greacă: I. Sakalès, în *Μαξίμου τοῦ Ὁμολογητοῦ, Δοκιμια δογματικά, θεολογικά και πολεμικά*, „Φιλοκαλία τῶν νηπτικῶν καὶ ἀσκητικῶν”, nr. 15A, Tesalonic, 1985.

- În italiană: a) A. Ceresa-Gastaldo, în *MASSIMO IL CONFESORE, Meditazioni sull'agonia di Gesù*, „Collana di testi patristici”, nr. 50, Roma, 1985; b) B. De Angelis, în *MASSIMO IL CONFESORE, Opusculi teologici e polemici*, introducere, traducere și note de Bernardo De Angelis, Bologna, 2007, pp. 142-146.

c. Studii

P. SHERWOOD, *An Annotated Date-List of the Works of Maximus the Confessor*, Roma, 1952, p. 53. J.-CL. LARCHET, *Introduzione la SAINT MAXIME LE CONFESSEUR, Opusculs théologiques et polémiques*, Paris, 1998, pp. 93-97.

4. *Ad Georgium presbyterum ac hegumenum / Către preacuviosul presbiter și egumen Gheorghe, care a întrebat printr-o epistolă despre taina lui Hristos / CPG 7697, 4*

Titlul grec: Πρὸς Γεώργιον τὸν ὀσιώτατον πρεσβύτερον καὶ ἡγούμενον, ἐρωτήσαντα δι' ἐπιστολῆς περὶ τοῦ κατὰ Χριστὸν μυστηρίου.

a. Editie

F. Combefis, PG 91, 56-61.

b. Traduceri moderne

- În franceză: a) E. Ponsoye, în *SAINT MAXIME LE CONFESSEUR, Opusculs théologiques et polémiques*, Paris, 1996, pp. 137-140; b) F.-M. Léthel, în *F.-M. LÉTHEL, Théologie de l'agonie du Christ*, Paris, 1979, pp. 66-72; c) M.-H. Congourdeau, în *SAINT MAXIME LE CONFESSEUR, L'Agonie du Christ*, Paris, 1996, pp. 27-34.

- În greacă: I. Sakalès, în *Μαξίμου τοῦ Ὁμολογητοῦ, Δοκίμια δογματικά, θεολογικά καὶ πολεμικά*, „Φιλοκαλία τῶν νηπτικῶν καὶ ἀσκητικῶν”, nr. 15A, Tesalonic, 1985.

- În italiană: B. De Angelis, în MASSIMO IL CONFESORE, *Opusculi teologici e polemici*, introducere, traducere și note de Bernardo De Angelis, Bologna, 2007, pp. 46-49.

- În română: D. Stăniloae, *Sfântul Maxim Mărturisitorul, Scrieri despre cele două voințe în Hristos*, în SFÂNTUL MAXIM MĂRTURISITORUL, *Scrieri, partea a II-a, Scrieri și epistole hristologice și duhovnicești*, „Părinți și scriitori bisericești”, nr. 81, București, 1990, pp. 207-211.

c. Studii

P. SHERWOOD, *An Annotated Date-List of the Works of Maximus the Confessor*, Roma, 1952, p. 41. F.-M. LÉTHEL, *Théologie de l'agonie du Christ*, Paris, 1979, pp. 65-73. J.-CL. LARCHET, Introducere la SAINT MAXIME LE CONFESSEUR, *Opuscules théologiques et polémiques*, Paris, 1998, pp. 25-27.

5. *Adversus eos qui dicunt dicendam unam Christi operationem / Celor ce zic că trebuie să se vorbească de o singură lucrare a lui Hristos, pentru faptul că, fiind mai plină de putere, cea dumnezeiască stăpânește pe cea omenească, trebuie să li se răspundă așa / CPG 7697, 5*

Titlul grec: Πρὸς τοὺς λέγοντας, ὅτι μίαν Χριστοῦ χρή λέγειν ἐνέργειαν κατ' ἐπικράτειαν· διὰ τὸ ὡς δραστηκωτέραν τὴν θείαν αὐτοῦ, κατεπικρατεῖν τῆς ἀνθρωπίνης οὕτω χρή ἀπολογεῖσθαι.

a. Ediție

F. Combefis, PG 91, 64-65.

b. Traduceri moderne

- În franceză: E. Ponsoye, în SAINT MAXIME LE CONFESSEUR, *Opuscules théologiques et polémiques*, Paris, 1996, pp. 141-142.

- În greacă: I. Sakalès, în *Μαξίμου τοῦ Ὁμολογητοῦ, Δοκίμια δογματικά, θεολογικά καὶ πολεμικά*, „Φιλοκαλία τῶν νηπτικῶν καὶ ἀσκητικῶν”, nr. 15A, Tesalonic, 1985.

- În italiană: B. De Angelis, în MASSIMO IL CONFESORE, *Opusculi teologici e polemici*, introducere, traducere și note de Bernardo De Angelis, Bologna, 2007, pp. 44-45.

- În română: D. Stăniloae, *Sfântul Maxim Mărturisitorul, Scrieri despre cele două voințe în Hristos*, în SFÂNTUL MAXIM MĂRTURISITORUL, *Scrieri, partea a II-a, Scrieri și epistole hristologice și duhovnicești*, „Părinți și scriitori bisericești”, nr. 81, București, 1990, pp. 211-213.

c. Studii

P. SHERWOOD, *An Annotated Date-List of the Works of Maximus the Confessor*, Roma, 1952, p. 37. J.-CL. LARCHET, *Introducere la SAINT MAXIME LE CONFESSEUR, Opuscles théologiques et polémiques*, Paris, 1998, pp. 24-25.

6. De eo quod scriptum est: „Pater si fieri potest transeat a me calix” / Despre cuvântul: „Părinte, de este cu puțință, să treacă de la Mine acest pahar” / CPG 7697, 6

Titlul grec: Περί τοῦ „Πάτερ, εἰ δυνατόν, παρελθέτω ἀπὸ ἐμοῦ τό ποτήριον”.

a. Ediție

F. Combefis, PG 91, 65-69.

b. Traduceri moderne

- În franceză: a) E. Ponsoye, în SAINT MAXIME LE CONFESSEUR, *Opuscles théologiques et polémiques*, Paris, 1996, pp. 142-144; b) F.-M. Léthel, în F.-M. LÉTHEL, *Théologie de l'agonie du Christ*, Paris, 1979, pp. 87-90; c) P. Piret, în P. PIRET, *Le Christ et la Trinité selon Maxime le Confesseur*, Paris, 1983, pp. 247-249; d) M.-H. Congourdeau, în MAXIME LE CONFESSEUR, *L'Agonie du Christ*, Paris, 1996, pp. 61-65.

- În engleză: P.M. Blowers și R.L. Wilken, în *On the Cosmic Mystery of Jesus Christ. Selected Writings from St Maximus the Confessor*, Crestwood, 2003, pp. 173-176.

- În română: D. Stăniloae, *Sfântul Maxim Mărturisitorul, Scrieri despre cele două voințe în Hristos*, în SFÂNTUL MAXIM MĂRTURISITORUL, *Scrieri, partea a II-a, Scrieri și epistole hristologice și duhovnicești*, „Părinți și scriitori bisericești”, nr. 81, București, 1990, pp. 213-215.

- În spaniolă: I. Garzón-Bosque, în MÁXIMO EL CONFESOR, *Meditaciones sobre la Agonía de Jesús*, „Biblioteca de Patrística”, nr. 7, Madrid, 1990.

- În greacă: I. Sakalès, în Μαξίμου τοῦ Ὁμολογητοῦ, *Δοκίμια δογματικά, θεολογικά καὶ πολεμικά*, „Φιλοκαλία τῶν νηπτικῶν καὶ ἀσκητικῶν”, nr. 15A, Tesalonic, 1985.

- În italiană: a) A. Ceresa-Gastaldo, în MASSIMO IL CONFESSORE, *Meditazioni sull'agonia di Gesù*, traducere, introducere și note, „Collana di testi patristici”, nr. 50, Roma, 1985; b) B. De Angelis, în MASSIMO IL CONFESSORE, *Opuscoli teologici e polemici*, traducere și note de Bernardo De Angelis, Bologna, 2007, pp. 80-82.

c. Studii

P. SHERWOOD, *An Annotated Date-List of the Works of Maximus the Confessor*, Roma, 1952, pp. 44-45. F.-M. LÉTHEL, *Théologie de l'agonie du Christ*, Paris, 1979, pp. 86-99. P. PIRET, *Le Christ et la Trinité selon Maxime le Confesseur*, Paris, 1983, pp. 249-263. J.-CL. LARCHET, *Introducere la SAINT MAXIME LE CONFESSEUR, Opuscles théologiques et polémiques*, Paris, 1998, pp. 43-49.

7. *Tomus dogmaticus ad Marinum diaconum /* *Tomul dogmatic trimis în Cipru diaconului Marin /* **CPG 7697, 7**

Titlul grec: Τόμος δογματικός σταλείς ἐν Κύπρῳ πρὸς Μαρίνον διάκονον.

a. Ediție

F. Combefis, PG 91, 69-89.

b. Traduceri moderne

- În franceză: a) E. Ponsoye, în SAINT MAXIME LE CONFESSEUR, *Opuscles théologiques et polémiques*, Paris, 1996, pp. 144-156; b) F.-M. Léthel, în F.-M. LÉTHEL, *Théologie de l'agonie du Christ*, Paris, 1979, pp. 123-124; c) M.-H. Congourdeau, în MAXIME LE CONFESSEUR, *L'Agonie du Christ*, Paris, 1996, pp. 67-86.

- În engleză: A. Louth, în A. LOUTH, *Maximus the Confessor, „The Early Church Fathers”*, Londra și New York, 1996, pp. 180-191.

- În română: D. Stăniloae, *Sfântul Maxim Mărturisitorul, Scrieri despre cele două voințe în Hristos*, în SFÂNTUL MAXIM MĂRTURISITORUL, *Scrieri, partea a II-a, Scrieri și epistole hristologice și duhovnicești*, „Părinți și scriitori bisericești”, nr. 81, București, 1990, pp. 215-227.

- În spaniolă: I. Garzón-Bosque, în MÁXIMO EL CONFESOR, *Meditaciones sobre la Agonía de Jesús*, „Biblioteca de Patrística”, nr. 7, Madrid, 1990.

- În greacă: I. Sakalès, în Μαξίμου τοῦ Ὁμολογητοῦ, *Δοκίμια δογματικά, θεολογικά και πολεμικά*, „Φιλοκαλία τῶν νηπτικῶν καὶ ἀσκητικῶν”, nr. 15A, Tesalonic, 1985.

- În italiană: a) A. Ceresa-Gastaldo, în MASSIMO IL CONFESSORE, *Meditazioni sull'agonia di Gesù*, traducere, introducere și note, „Collana di testi patristici”, nr. 50, Roma, 1985; b) B. De Angelis, în MASSIMO IL CONFESSORE, *Opusculi teologici e polemici*, introducere, traducere și note de Bernardo De Angelis, Bologna, 2007, pp. 82-93.

c. Studii

P. SHERWOOD, *An Annotated Date-List of the Works of Maximus the Confessor*, Roma, 1952, p. 51. J.-CL. LARCHET, Introducere la SAINT MAXIME LE CONFESSEUR, *Opusculs théologiques et polémiques*, Paris, 1998, pp. 50-58.

8. *Exemplum epistulae ad episcopum Nicandrum / Un exemplar al epistolei trimise către preasfințitul episcop Nicandru de către cel întru sfinți Maxim, despre cele două lucrări în Hristos / CPG 7697, 8.*

Titlul grec: Ἰσον ἐπιστολῆς γενομένης πρὸς τὸν ἀγιώτατον ἐπίσκοπον κύριον Νικάνδρον, παρὰ τοῦ ἐν ἀγίοις Μαξίμου, περὶ τῶν δύο ἐν Χριστῷ ἐνεργειῶν.

a. Ediție

F. Combefis, PG 91, 89-112.

b. Traduceri moderne

- În franceză: E. Ponsoye, în SAINT MAXIME LE CONFESSEUR, *Opusculs théologiques et polémiques*, Paris, 1996, pp. 157-169.

- În greacă: I. Sakalès, în Μαξίμου τοῦ Ὁμολογητοῦ, Δοκίμια δογματικὰ, θεολογικὰ καὶ πολεμικὰ, „Φιλοκαλία τῶν νηπτικῶν καὶ ἀσκητικῶν”, nr. 15A, Tesalonic, 1985.

- În italiană: B. De Angelis, în MASSIMO IL CONFESSORE, *Opusculi teologici e polemici*, introducere, traducere și note de Bernardo De Angelis, Bologna, 2007, pp. 62-72.

- În română: D. Stăniloae, *Sfântul Maxim Mărturisitorul, Scrieri despre cele două voințe în Hristos*, în SFÂNTUL MAXIM MĂRTURISITORUL, *Scrieri, partea a II-a, Scrieri și epistole hristologice și duhovnicești*, „Părinți și scriitori bisericești”, nr. 81, București, 1990, pp. 228-240.

c. Studii

P. SHERWOOD, *An Annotated Date-List of the Works of Maximus the Confessor*, Roma, 1952, pp. 43-44. J.-CL. LARCHET, Introducere la SAINT MAXIME LE CONFESSEUR, *Opusculs théologiques et polémiques*, Paris, 1998, pp. 33-40.

**9. *Ad catholicos per Siciliam constitutos /*
Părinților egumeni și monahi și mirenilor drept-credincioși
care locuiesc în această insulă iubitoare de Hristos
*a Siciliei / CPG 7697, 9***

Titlul grec: Τοῖς κατὰ τήνδε τήν Σικελῶν φιλόχριστον νῆσον παροικοῦσιν ἁγίοις Πατράσιν, ἡγουμένοις τε καί μονάζουσι, καί ὀρθοδόξοις λαοῖς, Μάξιμος ταπεινός καί ἁμαρτωλός, ἀνάξιος δοῦλος.

a. Ediție

F. Combefis, PG 91, 112-132.

b. Traduceri moderne

- În franceză: E. Ponsoye, în SAINT MAXIME LE CONFESSEUR, *Opuscules théologiques et polémiques*, Paris, 1996, pp. 169-181.

- În greacă: I. Sakalès, în Μαξίμου τοῦ Ὁμολογητοῦ, Δοκίμια δογματικά, θεολογικά καὶ πολεμικά, „Φιλοκαλία τῶν νηπτικῶν καὶ ἀσκετικῶν”, nr. 15A, Tesalonic, 1985.

- În italiană: B. De Angelis, în MASSIMO IL CONFESORE, *Opusculi teologici e polemici*, introducere, traducere și note de Bernardo De Angelis, Bologna, 2007, pp. 150-160.

- În română: D. Stăniloae, *Sfântul Maxim Mărturisitorul, Scrieri despre cele două voințe în Hristos*, în SFÂNTUL MAXIM MĂRTURISITORUL, *Scrieri, partea a II-a, Scrieri și epistole hristologice și duhovnicești*, „Părinți și scriitori bisericești”, nr. 81, București, 1990, pp. 240-251.

c. Studii

P. SHERWOOD, *An Annotated Date-List of the Works of Maximus the Confessor*, Roma, 1952, p. 55. J.-CL. LARCHET, Introducere la SAINT MAXIME LE CONFESSEUR, *Opuscules théologiques et polémiques*, Paris, 1998, pp. 97-103.

10. *Ad Marinum Cypri presbyterum / Copie de pe epistola către presbiterul Marin din Cipru / CPG 7697, 10*

Titlul grec: Ἴσον ἐπιστολῆς πρὸς τόν κύριον Μαρίνον τόν πρεσβύτερον τῆς Κύπρου.

a. Ediție

F. Combefis, PG 91, 133-137.

b. Traduceri moderne

- În franceză: E. Ponsoye, în SAINT MAXIME LE CONFESSEUR, *Opuscules théologiques et polémiques*, Paris, 1996, pp. 181-184.

- În greacă: I. Sakalès, în Μαξίμου τοῦ Ὁμολογητοῦ, Δοκίμια δογματικά, θεολογικά καὶ πολεμικά, „Φιλοκαλία τῶν νηπτικῶν καὶ ἀσκετικῶν”, nr. 15A și 15B, Tesalonic, 1985.

- În italiană: B. De Angelis, în MASSIMO IL CONFESORE, *Opuscoli teologici e polemici*, introducere, traducere și note de Bernardo De Angelis, Bologna, 2007, pp. 147-149.

- În română: D. Stăniloae, *Sfântul Maxim Mărturisitorul, Scrieri despre cele două voințe în Hristos*, în SFÂNTUL MAXIM MĂRTURISITORUL, *Scrieri, partea a II-a, Scrieri și epistole hristologice și duhovnicești*, „Părinți și scriitori bisericești”, nr. 81, București, 1990, pp. 251-254.

c. Studii

P. SHERWOOD, *An Annotated Date-List of the Works of Maximus the Confessor*, Roma, 1952, p. 52. I.H. DALMAIS, „Les lignes essentielles de la vie spirituelle selon saint Maxime le Confesseur (Prologues des TP 10 et 20, à Marinos; PG 91, coll. 9, 133, 228-229)”, în *Studia Patristica*, XVIII, 2, 1989, pp. 191-196. J.-CL. LARCHET, *Introducere la SAINT MAXIME LE CONFESSEUR, Opuscules théologiques et polémiques*, Paris, 1998, pp. 76-86. J.-CL. LARCHET, *Maxime le Confesseur, médiateur entre l'Orient et l'Occident*, Paris, 1998, pp. 11-75, 151-152. A. ALEXAKIS, „The Epistula ad Marinum Cypri presbyterum of Maximus the Confessor (CPG 7697.10) Revisited: A Few Remarks on Its Meaning and Its History”, în *Byzantinische Zeitschrift*, 94, 2001, pp. 545-554. A.E. SIECIENSKI, „The Authenticity of Maximus the Confessor's Letter to Marinus: The Argument from Theological Consistency”, în *Vigiliae Christianae*, 61, 2007, pp. 189-227.

11. Ex epistula Romae scripta /**Din epistola scrisă la Roma / CPG 7697, 11**

Titlul grec: Ἐκ τῆς ἐπιστολῆς τῆς ἐν Ῥώμῃ γραφείσης.

a. Ediție

F. Combefis, PG 91, 137-140.

b. Traduceri moderne

- În franceză: a) E. Ponsoye, în SAINT MAXIME LE CONFESSEUR, *Opuscules théologiques et polémiques*, Paris, 1996, pp. 185-186; b) J.-CL. LARCHET,

Maxime le Confesseur, médiateur entre l'Orient et l'Occident, Paris, 1998, pp. 155-156.

- În greacă: I. Sakalès, în *Μαξίμων τοῦ Ὁμολογητοῦ, Δοκίμια δογματικά, θεολογικά καὶ πολεμικά*, „Φιλοκαλία τῶν νηπτικῶν καὶ ἀσκετικῶν”, nr. 15A, Tesalonic, 1985.

- În italiană: B. De Angelis, în MASSIMO IL CONFESORE, *Opusculi teologici e polemici*, introducere, traducere și note de Bernardo De Angelis, Bologna, 2007, pp. 123-138.

c. Studii

P. SHERWOOD, *An Annotated Date-List of the Works of Maximus the Confessor*, Roma, 1952, p. 56. J.-CL. LARCHET, Introducere la SAINT MAXIME LE CONFESSEUR, *Opuscles théologiques et polémiques*, Paris, 1998, pp. 106-108. J.-CL. LARCHET, *Maxime le Confesseur, médiateur entre l'Orient et l'Occident*, Paris, 1998, pp. 175-176.

12. *Diffloratio ex epistula ad Petrum illustrem / Extras dintr-o epistolă către Petru Ilustrul / CPG 7697, 12*

Incipit: Vestris laudabilibus syllabis.

a. Ediție

F. Combefis, PG 91, 145-149.

b. Traduceri moderne

- În franceză: E. Ponsoye, în SAINT MAXIME LE CONFESSEUR, *Opuscles théologiques et polémiques*, Paris, 1996, pp. 186-190.

- În greacă: I. Sakalès, în *Μαξίμων τοῦ Ὁμολογητοῦ, Δοκίμια δογματικά, θεολογικά καὶ πολεμικά*, „Φιλοκαλία τῶν νηπτικῶν καὶ ἀσκετικῶν”, nr. 15A, Tesalonic, 1985.

- În italiană: B. De Angelis, în MASSIMO IL CONFESORE, *Opusculi teologici e polemici*, introducere, traducere și note de Bernardo De Angelis, Bologna, 2007, pp. 115-119.

- În rusă: Z.A. Barzakh în МАКСИМ ИСПОВЕДНИК, *Письма*, „Византийская философия”, Sankt-Petersburg, 2007, pp. 258-264.

c. Studii

P. SHERWOOD, *An Annotated Date-List of the Works of Maximus the Confessor*, Roma, 1952, p. 52. J.-CL. LARCHET, Introducere la SAINT MAXIME LE CONFESSEUR, *Opuscles théologiques et polémiques*, Paris, 1998, pp. 73-75.

J.-CL. LARCHET, *Maxime le Confesseur, médiateur entre l'Orient et l'Occident*, Paris, 1998, pp. 139-147.

13. *De duabus Christi naturis / Despre cele două firi ale lui Hristos / CPG 7697, 13*

Titlul grec: Περί τῶν δύο τοῦ Χριστοῦ φύσεων.

a. Ediție

F. Combefis, PG 91, 145-149.

b. Traduceri moderne

- În franceză: a) E. Ponsoye, în SAINT MAXIME LE CONFESSEUR, *Opuscles théologiques et polémiques*, Paris, 1996, pp. 191-193; b) P. Piret, în P. PIRET, *Le Christ et la Trinité selon Maxime le Confesseur*, Paris, 1983, pp. 108-110.

- În greacă: I. Sakalès, în Μαξίμου τοῦ Ὁμολογητοῦ, *Δοκίμια δογματικά, θεολογικά καὶ πολεμικά*, „Φιλοκαλία τῶν νηπτικῶν καὶ ἀσκετικῶν”, nr. 15A, Tesalonic, 1985.

- În italiană: B. De Angelis, în MASSIMO IL CONFESSORE, *Opusculi teologici e polemici*, introducere, traducere și note de Bernardo De Angelis, Bologna, 2007, pp. 32-34.

- În română: D. Stăniloae, *Sfântul Maxim Mărturisitorul, Scrieri despre cele două voințe în Hristos*, în SFÂNTUL MAXIM MĂRTURISITORUL, *Scrieri, partea a II-a, Scrieri și epistole hristologice și duhovnicești*, „Părinți și scriitori bisericești”, nr. 81, București, 1990, pp. 254-256.

c. Studii

P. SHERWOOD, *An Annotated Date-List of the Works of Maximus the Confessor*, Roma, 1952, p. 27. P. PIRET, *Le Christ et la Trinité selon Maxime le Confesseur*, Paris, 1983, pp. 110-155. J.-CL. LARCHET, *Introducere la SAINT MAXIME LE CONFESSEUR, Opuscles théologiques et polémiques*, Paris, 1998, pp. 19-20.

14. *Variae definitiones / Diferite definiții / CPG 7697, 14*

Titlul grec: Ὅροι διάφοροι.

a. Ediție

F. Combefis, PG 91, 149-153.

b. Traduceri moderne

- În franceză: E. Ponsoye, în SAINT MAXIME LE CONFESSEUR, *Opuscles théologiques et polémiques*, Paris, 1996, pp. 193-196.

- În greacă: I. Sakalès, în Μαξίμου τοῦ Ὁμολογητοῦ, Δοκίμια δογματικά, θεολογικά καὶ πολεμικά, „Φιλοκαλία τῶν νηπτικῶν καὶ ἀσκετικῶν”, nr. 15A, Tesalonic, 1985.

- În italiană: a) B. De Angelis, în MASSIMO IL CONFESORE, *Opuscoli teologici e polemici*, introducere, traducere și note de Bernardo De Angelis, Bologna, 2007, pp. 123-138; b) B. De Angelis, în MASSIMO IL CONFESORE, *Opuscoli teologici e polemici*, introducere, traducere și note de Bernardo De Angelis, Bologna, 2007, pp. 59-61.

- În română: D. Stăniloae, *Sfântul Maxim Mărturisitorul, Scrieri despre cele două voințe în Hristos*, în SFÂNTUL MAXIM MĂRTURISITORUL, *Scrieri, partea a II-a, Scrieri și epistole hristologice și duhovnicești*, „Părinți și scriitori bisericești”, nr. 81, București, 1990, pp. 257-259.

c. Studii

P. SHERWOOD, *An Annotated Date-List of the Works of Maximus the Confessor*, Roma, 1952, pp. 42-43. J.-CL. LARCHET, Introducere la SAINT MAXIME LE CONFESSEUR, *Opuscles théologiques et polémiques*, Paris, 1998, p. 33.

15. *Spiritualis tomus ac dogmaticus* /

Tomul duhovnicesc și dogmatic care prezintă înnoitorul decret (Ekthesis) al împăratului Heraclie, dat la îndemnul lui Serghie, patriarhul Constantinopolului, decret contrar Sfintei Scripturi și Părinților, dar de acord cu profanatorii eretici care, prin dezbinare și separare, siluiesc taina lui Hristos, Mântuitorul nostru. Trimis din Roma de către Ștefan, preasfințitul episcop al Dorelor, aflat sub sfântul și apostolicul Scaun al sfintei cetăți a lui Hristos, Dumnezeuul nostru / CPG 7697, 15

Titlul grec: Πνευματικός τόμος καὶ δογματικός, ἀποδεικνύς τὴν κατὰ καινοτομίαν γεγонуῖαν ἐπεΐσακτον ἔκθεσιν Ἡρακλείου τοῦ βασιλέως, ἐξ ὑποστολῆς Σεργίου τοῦ Κωνσταντινουπόλεως προέδρου, ἀπάδουσα μὲν τῶν ἱερῶν Λογίων τε καὶ Πατέρων· συνάδουσα δὲ τοῖς ἀνιέροις αἰρετικοῖς τοῖς τὴν τε σύγχυσιν ἄμα, καὶ τὴν διαίρεσιν τερατολογουῖσιν

ἐπὶ τοῦ κατὰ Χριστόν τόν Θεόν ἡμῶν μυστηρίου. Γραφεῖσα ἀπὸ Ῥώμης πρὸς Στέφανον τόν ἀγιώτατον ἐπίσκοπον Δώρων, τελοῦντα ὑπὸ τόν ἅγιον καὶ ἀποστολικόν θρόνον τῆς ἀγίας Χριστοῦ τοῦ θεοῦ ἡμῶν πόλεως.

a. Ediție

F. Combefis, PG 91, 153-184.

b. Traduceri moderne

- În franceză: E. Ponsoye, în SAINT MAXIME LE CONFESSEUR, *Opuscles théologiques et polémiques*, Paris, 1996, pp. 196-214.

- În spaniolă: I. Garzón-Bosque, în MÁXIMO EL CONFESOR, *Meditaciones sobre la Agonía de Jesús*, „Biblioteca de Patrística”, nr. 7, Madrid, 1990.

- În greacă: I. Sakalès, în Μαξίμου τοῦ Ὁμολογητοῦ, *Δοκίμια δογματικά, θεολογικά καὶ πολεμικά*, „Φιλοκαλία τῶν νηπτικῶν καὶ ἀσκητικῶν”, nr. 15A, Tesalonic, 1995.

- În italiană: a) A. Ceresa-Gastaldo, în MASSIMO IL CONFESSORE, *Meditazioni sull'agonia di Gesù*, traducere, introduce și note, „Collana di testi patristici”, nr. 50, Roma, 1985; b) B. De Angelis, în MASSIMO IL CONFESSORE, *Opuscoli teologici e polemici*, introduce și note de Bernardo De Angelis, Bologna, 2007, pp. 160-175.

- În română: D. Stăniloae, *Sfântul Maxim Mărturisitorul, Scrieri despre cele două voințe în Hristos*, în SFÂNTUL MAXIM MĂRTURISITORUL, *Scrieri, partea a II-a, Scrieri și epistole hristologice și duhovnicești*, „Părinți și scriitori bisericești”, nr. 81, București, 1990, pp. 259-275.

c. Studii

P. SHERWOOD, *An Annotated Date-List of the Works of Maximus the Confessor*, Roma, 1952, p. 55. J.-CL. LARCHET, *Introducere la SAINT MAXIME LE CONFESSEUR, Opuscles théologiques et polémiques*, Paris, 1998, pp. 104-106.

16. *De duabus unius Christi nostri voluntatibus / Despre cele două voințe ale lui Hristos cel Unul, Dumnezeuul nostru / CPG 7697, 16*

Titlul grec: Περί θελημάτων β' τοῦ ενός Χριστοῦ τοῦ Θεοῦ ἡμῶν.

a. Ediție

F. Combefis, PG 91, 184-212.

b. Traduceri moderne

- În franceză: a) E. Ponsoye, în SAINT MAXIME LE CONFESSEUR, *Opuscules théologiques et polémiques*, Paris, 1996, pp. 214-230; b) F.-M. Léthel, în F.-M. LÉTHEL, *Théologie de l'agonie du Christ*, Paris, 1979, 124-124; c) M.-H. Congourdeau, în MAXIME LE CONFESSEUR, *L'Agonie du Christ*, Paris, 1996, pp. 87-114.

- În spaniolă: I. Garzón-Bosque, în MÁXIMO EL CONFESOR, *Meditaciones sobre la Agonía de Jesús*, „Biblioteca de Patristica”, nr. 7, Madrid, 1990.

- În greacă: I. Sakalès, în Μαξίμου τοῦ Ὁμολογητοῦ, Δοκίμια δογματικά, θεολογικά καὶ πολεμικά, „Φιλοκαλία τῶν νηπτικῶν καὶ ἀσκετικῶν”, nr. 15A, Tesalonic, 1985.

- În italiană: a) A. Ceresa-Gastaldo, în MASSIMO IL CONFESSORE, *Meditazioni sull'agonia di Gesù*, traducere, introduce și note, „Collana di testi patristici”, nr. 50, Roma, 1985; b) B. De Angelis, în MASSIMO IL CONFESSORE, *Opuscoli teologici e polemici*, introduce, traducere și note de Bernardo De Angelis, Bologna, 2007, pp. 100-115.

- În română: D. Stăniloae, *Sfântul Maxim Mărturisitorul, Scrieri despre cele două voințe în Hristos*, în SFÂNTUL MAXIM MĂRTURISITORUL, *Scrieri, partea a II-a, Scrieri și epistole hristologice și duhovnicești*, „Părinți și scriitori bisericești”, nr. 81, București, 1990, pp. 275-290.

c. Studii

P. SHERWOOD, *An Annotated Date-List of the Works of Maximus the Confessor*, Roma, 1952, p. 51. J.-CL. LARCHET, *Introduce la SAINT MAXIME LE CONFESSEUR, Opuscules théologiques et polémiques*, Paris, 1998, pp. 58-67.

17. Distinctionum quibus res dirimuntur definitiones / Definiții ale deosebirilor / CPG 7697, 17

Titlul grec: Περί ὄρων διαστολῶν.

a. Ediție

F. Combefis, PG 91, 212.

b. Traduceri moderne

- În franceză: E. Ponsoye, în SAINT MAXIME LE CONFESSEUR, *Opuscules théologiques et polémiques*, Paris, 1996.

- În greacă: I. Sakalès, în Μαξίμου τοῦ Ὁμολογητοῦ, Δοκίμια δογματικά, θεολογικά καὶ πολεμικά, „Φιλοκαλία τῶν νηπτικῶν καὶ ἀσκετικῶν”, nr. 15A, Tesalonic, 1985.

- În italiană: B. De Angelis, în MASSIMO IL CONFESSORE, *Opusculi teologici e polemici*, introducere, traducere și note de Bernardo De Angelis, Bologna, 2007, p. 31.

- În română: D. Stăniloae, *Sfântul Maxim Mărturisitorul, Scrieri despre cele două voințe în Hristos*, în SFÂNTUL MAXIM MĂRTURISITORUL, *Scrieri, partea a II-a, Scrieri și epistole hristologice și duhovnicești, „Părinți și scriitori bisericești”*, nr. 81, București, 1990, pp. 290-291.

c. Studii

P. SHERWOOD, *An Annotated Date-List of the Works of Maximus the Confessor*, Roma, 1952, pp. 26-27. J.-CL. LARCHET, *Introducere la SAINT MAXIME LE CONFESSEUR, Opuscles théologiques et polémiques*, Paris, 1998, p. 19.

18. *Unionum definitiones* / *Definiții ale unirilor* / CPG 7697, 18

Titlul grec: Ὅροι ἐνώσεων.

a. Ediții

- F. Combefis, PG 91, 213-216.

- P. Van Deun, „L' «Unionum definitiones» (CPG 7697, 18) attribué à Maxime le Confesseur: étude et édition”, în *Revue des études byzantines*, 58, 2000, p. 145.

b. Traduceri moderne

- În franceză: a) E. Ponsoye, în SAINT MAXIME LE CONFESSEUR, *Opuscles théologiques et polémiques*, Paris, 1996, pp. 231-232; b) P. Van Deun, în P. VAN DEUN, „L' «Unionum definitiones» (CPG 7697, 18) attribué à Maxime le Confesseur: étude et édition”, în *Revue des études byzantines*, 58, 2000, p. 147.

- În greacă: I. Sakalès, în Μαξίμου τοῦ Ὁμολογητοῦ, *Δοκίμια δογματικά, θεολογικά καὶ πολεμικά*, „Φιλοκαλία τῶν νηπτικῶν καὶ ἀσκετικῶν”, nr. 15A, Tesalonic, 1985.

- În italiană: B. De Angelis, în MASSIMO IL CONFESSORE, *Opusculi teologici e polemici*, introducere, traducere și note de Bernardo De Angelis, Bologna, 2007, p. 34.

- În română: D. Stăniloae, *Sfântul Maxim Mărturisitorul, Scrieri despre cele două voințe în Hristos*, în SFÂNTUL MAXIM MĂRTURISITORUL, *Scrieri, partea*

a II-a, *Scrieri și epistole hristologice și duhovnicești*, „Părinți și scriitori bisericești”, nr. 81, București, 1990, p. 291.

c. Studii

P. SHERWOOD, *An Annotated Date-List of the Works of Maximus the Confessor*, Roma, 1952, p. 30. J.-CL. LARCHET, *Introducere la SAINT MAXIME LE CONFESSEUR, Opuscles théologiques et polémiques*, Paris, 1998, pp. 20-21.

19. Theodori Byzantini diaconi quaestiones cum Maximi solutionibus / Prima întrebare a diaconului și retorului Teodor din Bizanț, secretarul lui Pavel sinodicalul, Arhiepiscop al Constantinopolului / CPG 7697, 19

Titlul grec: Πρώτη ἀπορία Θεοδώρου διακόνου Βυζαντίου ῥήτορος, καί συνοδικαρίου Παύλου ἀρχιεπισκόπου Κωνσταντινουπόλεως.

a. Ediție

F. Combefis, PG 91, 216-228.

b. Traduceri moderne

- În franceză: E. Ponsoye, în SAINT MAXIME LE CONFESSEUR, *Opuscles théologiques et polémiques*, Paris, 1996, pp. 232-239.

- În greacă: I. Sakalès în Μαξίμου τοῦ Ὁμολογητοῦ, *Δοκίμια δογματικά, θεολογικά καὶ πολεμικά*, „Φιλοκαλία τῶν νηπτικῶν καὶ ἀσκετικῶν”, nr. 15A, Tesalonic, 1985.

- În italiană: B. De Angelis, în MASSIMO IL CONFESSEORE, *Opusculi teologici e polemici*, introducere, traducere și note de Bernardo De Angelis, Bologna, 2007, pp. 93-100.

- În română: D. Stăniloae, *Sfântul Maxim Mărturisitorul, Scrieri despre cele două voințe în Hristos*, în SFÂNTUL MAXIM MĂRTURISITORUL, *Scrieri, partea a II-a, Scrieri și epistole hristologice și duhovnicești*, „Părinți și scriitori bisericești”, nr. 81, București, 1990, pp. 291-297.

c. Studii

P. SHERWOOD, *An Annotated Date-List of the Works of Maximus the Confessor*, Roma, 1952, pp. 51-52. J.-CL. LARCHET, *Introducere la SAINT MAXIME LE CONFESSEUR, Opuscles théologiques et polémiques*, Paris, 1998, pp. 68-73.

20. *Tomus dogmaticus ad Marinum presbyterum / Tom dogmatic către presbiterul Marin / CPG 7697, 20*

Titlul grec: Τόμος δογματικὸς πρὸς Μαρίνον πρεσβύτερον.

a. Ediție

F. Combefis, PG 91, 228-245.

b. Traduceri moderne

- În franceză: a) integrală, de E. Ponsoye, în SAINT MAXIME LE CONFESSEUR, *Opuscles théologiques et polémiques*, Paris, 1996, pp. 239-250; b) integrală, de M.-H. Congourdeau, în MAXIME LE CONFESSEUR, *L'Agonie du Christ*, Paris, 1996, pp. 35-53; c) a unor extrase, de P. Piret, în P. PIRET, *Le Christ et la Trinité selon Maxime le Confesseur*, Paris, 1983, pp. 264-270.

- În greacă: I. Sakalès, în Μαξίμου τοῦ Ὁμολογητοῦ, Δοκίμια δογματικά, θεολογικά καὶ πολεμικά, „Φιλοκαλία τῶν νηπτικῶν καὶ ἀσκετικῶν”, nr. 15A, Tesalonic, 1985.

- În italiană: B. De Angelis, în MASSIMO IL CONFESORE, *Opuscoli teologici e polemici*, introducere, traducere și note de Bernardo De Angelis, Bologna, 2007, pp. 49-59.

- În română: D. Stăniloae, *Sfântul Maxim Mărturisitorul, Scrieri despre cele două voințe în Hristos*, în SFÂNTUL MAXIM MĂRTURISITORUL, *Scrieri, partea a II-a, Scrieri și epistole hristologice și duhovnicești*, „Părinți și scriitori bisericești”, nr. 81, București, 1990, pp. 297-307.

c. Studii

P. SHERWOOD, *An Annotated Date-List of the Works of Maximus the Confessor*, Roma, 1952, pp. 41-42. I.H. DALMAIS, „Les lignes essentielles de la vie spirituelle selon saint Maxime le Confesseur (Prologues des TP 10 et 20, à Marinos; PG 91, coll. 9, 133, 228-229)”, în *Studia Patristica*, XVIII, 2, 1989, pp. 191-196. P. PIRET, *Le Christ et la Trinité selon Maxime le Confesseur*, Paris, 1983, pp. 263-273. J.-CL. LARCHET, *Introducere la SAINT MAXIME LE CONFESSEUR, Opuscles théologiques et polémiques*, Paris, 1998, pp. 27-33.

21. *De qualitate, proprietate et differentia seu distinctione ad Theodorum presbyterum in Mazario / Despre calitate, proprietate (însușire) și deosebire, către Teodor, presbiterul din Mazara / CPG 7697, 21*

Titlul grec: Περί ποιότητος, ιδιότητος, καὶ διαφορᾶς, Θεοδώρῳ πρεσβυτέρῳ τῷ ἐν Μαζαρίῳ.

a. Ediție

F. Combefis, PG 91, 245-257.

b. Traduceri moderne

- În franceză: E. Ponsoye, în SAINT MAXIME LE CONFESSEUR, *Opuscles théologiques et polémiques*, Paris, 1996, pp. 250-256.

- În greacă: I. Sakalès, în Μαξίμου τοῦ Ὁμολογητοῦ, Δοκίμια δογματικά, θεολογικά καὶ πολεμικά, „Φιλοκαλία τῶν νηπτικῶν καὶ ἀσκετικῶν”, nr. 15A, Tesalonic, 1985.

- În italiană: B. De Angelis, în MASSIMO IL CONFESORE, *Opusculi teologici e polemici*, introducere, traducere și note de Bernardo De Angelis, Bologna, 2007, pp. 38-44.

- În română: D. Stăniloae, *Sfântul Maxim Mărturisitorul, Scrieri despre cele două voințe în Hristos*, în SFÂNTUL MAXIM MĂRTURISITORUL, *Scrieri, partea a II-a, Scrieri și epistole hristologice și duhovnicești*, „Părinți și scriitori bisericești”, nr. 81, București, 1990, pp. 308-313.

c. Studii

P. SHERWOOD, *An Annotated Date-List of the Works of Maximus the Confessor*, Roma, 1952, pp. 36-37. J.-CL. LARCHET, Introducere la SAINT MAXIME LE CONFESSEUR, *Opuscles théologiques et polémiques*, Paris, 1998, pp. 22-24.

22. Fragmenta duo / Și iarăși dumnezeiescul Maxim / CPG 7697, 22

Titlul grec: Καὶ πάλιν ὁ θεῖος Μάξιμος.

a. Ediție

F. Combefis, PG 91, 257-260.

b. Traduceri moderne

- În franceză: E. Ponsoye, în SAINT MAXIME LE CONFESSEUR, *Opuscles théologiques et polémiques*, Paris, 1996, pp. 256-258.

- În greacă: I. Sakalès, în Μαξίμου τοῦ Ὁμολογητοῦ, Δοκίμια δογματικά, θεολογικά καὶ πολεμικά, „Φιλοκαλία τῶν νηπτικῶν καὶ ἀσκετικῶν”, nr. 15A, Tesalonic, 1985.

- În italiană: B. De Angelis, în MASSIMO IL CONFESORE, *Opusculi teologici e polemici*, introducere, traducere și note de Bernardo De Angelis, Bologna, 2007, pp. 29-31.

- În română: D. Stăniloae, *Sfântul Maxim Mărturisitorul, Scrieri despre cele două voințe în Hristos*, în SFÂNTUL MAXIM MĂRTURISITORUL, *Scrieri, partea a II-a, Scrieri și epistole hristologice și duhovnicești*, „Părinți și scriitori bisericești”, nr. 81, București, 1990, pp. 313-315.

c. Studii

P. SHERWOOD, *An Annotated Date-List of the Works of Maximus the Confessor*, Roma, 1952, p. 25. J.-CL. LARCHET, *Introducere la SAINT MAXIME LE CONFESSEUR, Opuscles théologiques et polémiques*, Paris, 1998, pp. 18-19.

23. *Capita de substantia seu essentia et natura, deque hypostasi et persona / Capete despre ființă și fire, ipostas și persoană / CPG 7697, 23*

Titlul grec: Κεφάλαια περὶ οὐσίας καὶ φύσεως, ὑποστάσεως τε καὶ προσώπου.

a) *Capita X de substantia seu essentia et natura, deque hypostasi et persona / Zece capitole despre ființă și natură, ipostas și persoană / CPG 7697, 23a*

Incipit: Ὅτι οὐσία μὲν.

a. Ediție

F. Combefis, PG 91, 260-264.

b. Traduceri moderne

- În franceză: E. Ponsoye, în SAINT MAXIME LE CONFESSEUR, *Opuscles théologiques et polémiques*, Paris, 1996, pp. 259-261.

- În greacă: I. Sakalès, în Μαξίμου τοῦ Ὁμολογητοῦ, *Δοκίμια δογματικά, θεολογικά καὶ πολεμικά*, „Φιλοκαλία τῶν νηπτικῶν καὶ ἀσκητικῶν”, nr. 15A, Tesalonic, 1985.

- În italiană: B. De Angelis, în MASSIMO IL CONFESORE, *Opusculi teologici e polemici*, introducere, traducere și note de Bernardo De Angelis, Bologna, 2007, pp. 35-36.

c. Studii

P. SHERWOOD, *An Annotated Date-List of the Works of Maximus the Confessor*, Roma, 1952, pp. 30-31. J.-CL. LARCHET, *Introducere la SAINT MAXIME LE CONFESSEUR, Opuscles théologiques et polémiques*, Paris, 1998, p. 21.

b) *Eulogii Alexandrini capita VII / Șapte capitole ale lui Evloghie al Alexandriei / CPG 7697, 23b*

Subtitlul grec: Τοῦ μακαριωτάτου Εὐλογίου πάπα Ἀλεξανδρείας, κεφάλαια ἑπτὰ περί τῶν δύο φύσεων τοῦ Κυρίου καί Σωτῆρος ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ.

a. Ediție

F. Combefis, PG 91, 264-265.

b. Traduceri moderne

- În franceză: E. Ponsoye, în SAINT MAXIME LE CONFESSEUR, *Opuscules théologiques et polémiques*, Paris, 1996, pp. 261-262.

- În greacă: I. Sakalès, în Μαξίμου τοῦ Ὁμολογητοῦ, Δοκίμια δογματικά, θεολογικά καί πολεμικά, „Φιλοκαλία τῶν νηπτικῶν καί ἀσκητικῶν”, nr. 15A, Tesalonic, 1985.

- În italiană: B. De Angelis, în MASSIMO IL CONFESORE, *Opusculi teologici e polemici*, introducere, traducere și note de Bernardo De Angelis, Bologna, 2007, pp. 36-37.

c. Studii

P. SHERWOOD, *An Annotated Date-List of the Works of Maximus the Confessor*, Roma, 1952, pp. 30-31. P. BETTILOLO, *Una raccolta di opusculi calcedonensi (Ms. Sinai Syr. 10)*, CSCO 403 (Script. Syr. 177), Louvain, 1979, pp. 6-7 (text); CSCO 404 (Script. Syr. 178), Louvain, 1979, pp. 4-5 (trad. italiană). J.-CL. LARCHET, *Introducere la SAINT MAXIME LE CONFESSEUR, Opuscules théologiques et polémiques*, Paris, 1998, p. 21.

c) *De substantia seu essentia et natura et hypostasi / Despre substanță sau ființă, natură și ipostas / CPG 7697, 23c*

Titlul grec: Περί οὐσίας καί φύσεως καί ὑποστάσεως.

a. Ediție

F. Combefis, PG 91, 265-268.

b. Traduceri moderne

- În franceză: E. Ponsoye, în SAINT MAXIME LE CONFESSEUR, *Opuscules théologiques et polémiques*, Paris, 1996, p. 262.

- În greacă: I. Sakalès, în *Μαξίμου τοῦ Ὁμολογητοῦ, Δοκίμια δογματικά, θεολογικά καὶ πολεμικά*, „Φιλοκαλία τῶν νηπτικῶν καὶ ἀσκετικῶν”, nr. 15A, Tesalonic, 1985.

- În italiană: B. De Angelis, în MASSIMO IL CONFESORE, *Opusculi teologici e polemici*, introducere, traducere și note de Bernardo De Angelis, Bologna, 2007, pp. 37-38.

c. Studii

P. SHERWOOD, *An Annotated Date-List of the Works of Maximus the Confessor*, Roma, 1952, pp. 30-31. J.-CL. LARCHET, Introducere la SAINT MAXIME LE CONFESSEUR, *Opusculs théologiques et polémiques*, Paris, 1998, p. 22.

24. *Fieri non posse ut dicatur una in Christo voluntas / E cu neputință a spune că în Hristos este o singură voință / CPG 7697, 24*

Titlul grec: Ὅτι ἀδύνατον ἓν θέλημα λέγειν ἐπὶ Χριστοῦ.

a. Ediție

F. Combefis, PG 91, 268-269.

b. Traduceri moderne

- În franceză: a) E. Ponsoye, în SAINT MAXIME LE CONFESSEUR, *Opusculs théologiques et polémiques*, Paris, 1996, pp. 263-265; b) M.-H. Congourdeau, în MAXIME LE CONFESSEUR, *L'Agonie du Christ*, Paris, 1996, pp. 55-59.

- În spaniolă: I. Garzón-Bosque, în MÁXIMO EL CONFESOR, *Meditaciones sobre la Agonía de Jesús*, „Biblioteca de Patrística”, nr. 7, Madrid, 1990.

- În greacă: a) I. Sakalès, în *Μαξίμου τοῦ Ὁμολογητοῦ, Δοκίμια δογματικά, θεολογικά καὶ πολεμικά*, „Φιλοκαλία τῶν νηπτικῶν καὶ ἀσκετικῶν”, nr. 15A, Tesalonic, 1985; b) D. Samothrakès, în *Μαξίμου τοῦ Ὁμολογητοῦ*, 1. *Περὶ θελήσεως*; 2. *Πρὸς Μαρίνον ἐπιστολή*; 3. *Ζήτησις μετὰ Πύρρον*, Atena, 1995.

- În italiană: a) A. Ceresa-Gastaldo, în MASSIMO IL CONFESORE, *Meditazioni sull'agonia di Gesù*, „Collana di testi patristici”, nr. 50, Roma, 1985; b) M. Simonetti, în *Il Cristo, II, Testi e spirituali in lingua greca dal IV al VII secolo*, Milano, 1990 revizuită (1986, ed. întâi), pp. 522-527; c) B. De Angelis, în MASSIMO IL CONFESORE, *Opusculi teologici e polemici*, introducere, traducere și note de Bernardo De Angelis, Bologna, 2007, pp. 73-75.

- În română: D. Stăniloae, *Sfântul Maxim Mărturisitorul, Scrieri despre cele două voințe în Hristos*, în SFÂNTUL MAXIM MĂRTURISITORUL, *Scrieri*,

partea a II-a, *Scrieri și epistole hristologice și duhovnicești*, „Părinți și scriitori bisericești”, nr. 81, București, 1990, pp. 315-317.

c. Studii

P. SHERWOOD, *An Annotated Date-List of the Works of Maximus the Confessor*, Roma, 1952, p. 44. J.-CL. LARCHET, *Introducere la SAINT MAXIME LE CONFESSEUR, Opuscles théologiques et polémiques*, Paris, 1998, pp. 40-43.

25. Capita X de duplici voluntate Domini / Zece capitole despre cele două voințe ale Mântuitorului nostru Iisus Hristos / CPG 7697, 25

Titlul grec: Κεφάλαια ἱ' περὶ τῶν δύο θελημάτων τοῦ Κυρίου καὶ Θεοῦ καὶ Σωτῆρος ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ. Ἐγράφη δὲ πρὸς ὁρθοδόξους.

a. Ediții

- F. Combefis, PG 91, 269-273.

- P. Van Deun, „Les Capita X de duplici voluntate Domini attribués à Maxime le Confesseur (CPG 7697, 25)”, în *Journal of Eastern Christian Studies*, 60, 1-4, 2008, pp. 207-213.

b. Traduceri moderne

- În franceză: E. Ponsoye, în SAINT MAXIME LE CONFESSEUR, *Opuscles théologiques et polémiques*, Paris, 1996, pp. 265-268.

- În greacă: I. Sakalès, în Μαξίμου τοῦ Ὁμολογητοῦ, Δοκίμια δογματικά, θεολογικά καὶ πολεμικά, „Φιλοκαλία τῶν νηπτικῶν καὶ ἀσκετικῶν”, nr. 15A, Tesalonic, 1985.

- În italiană: B. De Angelis, în MASSIMO IL CONFESORE, *Opusculi teologici e polemici*, introducere, traducere și note de Bernardo De Angelis, Bologna, 2007, pp. 75-77.

c. Studii

P. SHERWOOD, *An Annotated Date-List of the Works of Maximus the Confessor*, Roma, 1952, p. 44. J.-CL. LARCHET, *Introducere la SAINT MAXIME LE CONFESSEUR, Opuscles théologiques et polémiques*, Paris, 1998, p. 43. P. Van Deun, „Les Capita X de duplici voluntate Domini attribués à Maxime le Confesseur (CPG 7697, 25)”, în *Journal of Eastern Christian Studies*, 60, 1-4, 2008, pp. 195-206.

26. *Ex quaestionibus a Theodoro monacho illi propositis / Din întrebările puse de Teodor monahul / CPG 7697, 26*

Titlul grec: Ἐκ τῶν ἐρωτηθέντων αὐτῷ παρὰ Θεοδώρου μοναχοῦ.

a. Ediție

F. Combefis, PG 91, 276AB, 280AB.

b. Traduceri moderne

- În franceză: E. Ponsoye, în SAINT MAXIME LE CONFESSEUR, *Opuscles théologiques et polémiques*, Paris, 1996, pp. 268-271.

- În greacă: I. Sakalès, în Μαξίμου τοῦ Ὁμολογητοῦ, *Δοκίμια δογματικά, θεολογικά καὶ πολεμικά*, „Φιλοκαλία τῶν νηπτικῶν καὶ ἀσκητικῶν”, nr. 15A, Tesalonic, 1985.

- În italiană: B. De Angelis, în MASSIMO IL CONFESORE, *Opusculi teologici e polemici*, introducere, traducere și note de Bernardo De Angelis, Bologna, 2007, pp. 77-80.

c. Studii

P. SHERWOOD, *An Annotated Date-List of the Works of Maximus the Confessor*, Roma, 1952, p. 45. J.-CL. LARCHET, *Introducere la SAINT MAXIME LE CONFESSEUR, Opuscles théologiques et polémiques*, Paris, 1998, pp. 49-50.

27. *Diversae definitiones / Diferite definiții / CPG 7697, 27*

Titlul grec: Ὅροι διάφοροι τῶν ἁγίων καὶ θεοφόρων Πατέρων ἡμῶν, περὶ τῶν δύο ἐνεργειῶν τοῦ Κυρίου καὶ Θεοῦ καὶ Σωτῆρος ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ.

a. Ediție

F. Combefis, PG 91, 280-285.

b. Traduceri moderne

- În franceză: E. Ponsoye, în SAINT MAXIME LE CONFESSEUR, *Opuscles théologiques et polémiques*, Paris, 1996, pp. 271-275.

- În greacă: I. Sakalès, în Μαξίμου τοῦ Ὁμολογητοῦ, *Δοκίμια δογματικά, θεολογικά καὶ πολεμικά*, „Φιλοκαλία τῶν νηπτικῶν καὶ ἀσκητικῶν”, nr. 15A, Tesalonic, 1985.

- În italiană: B. De Angelis, în MASSIMO IL CONFESSORE, *Opusculi teologici e polemici*, introducere, traducere și note de Bernardo De Angelis, Bologna, 2007, pp. 119-123.

c. Studii

P. SHERWOOD, *An Annotated Date-List of the Works of Maximus the Confessor*, Roma, 1952, pp. 52-53. J.-CL. LARCHET, Introducere la SAINT MAXIME LE CONFESSEUR, *Opusculs théologiques et polémiques*, Paris, 1998, pp. 75-76.

XIX. Quaestiones ad Thalassium / Răspunsuri către Talasie / CPG 7688

Titlul grec: Πρὸς Θαλάσσιον τὸν ὁσιώτατον πρεσβύτερον καὶ ἡγούμενον περὶ διαφόρων ἀπόρων τῆς θείας Γραφῆς.

a. Prezentare

Răspunsuri către Talasie (*Quaestiones ad Thalassium*) constituie una dintre cele mai importante scrieri ale Sfântului Maxim; un bun cunoscător al operei sale spunea că „această lucrare este una dintre cele care ne oferă cea mai înaltă idee despre puterea de cugetare și originalitatea acestui sfânt”⁴⁰.

Ea poate fi, prin forma sa, pusă alături de cele două serii de *Ambigua*; în vreme ce acestea oferă o tâlcuire a locurilor greu de înțeles din scrierile Sfântului Grigorie Teologul și ale lui Dionisie Areopagitul, folosite de origeniști drept sprijin pentru învățăturile lor eretice, *Răspunsuri către Talasie* prezintă o tâlcuire a pasajelor dificile din Sfintele Scripturi. Cele două scrieri par să fi fost compuse în primii ani de ședere a Sfântului Maxim în Africa, în 630-634⁴¹. Două pasaje din *Răspunsuri către Talasie* ne permit să deducem că ele au fost scrise

⁴⁰ V. GRUMEL, „Maxime de Chrysopolis ou Maxime le Confesseur”, în *Dictionnaire de théologie catholique* X, 1, 1928, col. 450.

⁴¹ Cf. P. SHERWOOD, *An Annotated Date-List of the Works of Maximus the Confessor*, „*Studia Anselmiana*”, nr. 30, Roma, 1952, pp. 31-32, 34-35.

după *Ambigua către Ioan* (și înainte de *Ambigua către Toma*)⁴². Ambele aparțin unui gen destul de răspândit în literatura veche, păgână sau creștină, numit „Întrebări și răspunsuri”⁴³. În vreme ce în *Ambigua către Toma*, Sfântul Maxim răspunde întrebărilor celui pe care-l numește „părintele duhovnicesc și învățătorul meu, Toma”, iar în *Ambigua către Ioan*, celor puse de Ioan, arhiepiscopul Cyzicului, în lucrarea de față el răspunde unei liste de întrebări, trimisă lui de Talasie, referitoare nu doar la pasaje din Sfânta Scriptură, ci și la patimi, virtuți și contemplație. Lista acestora este reprodusă de Sfântul Maxim în prologul cărții.

Se știe puține lucruri despre acest Sfânt Talasie⁴⁴; atâta doar că era egumen al unei mănăstiri din Libia (numit de aceea „Libianul” sau „Africanul”), prieten al Sfântului Maxim și ucenic al său, după cum însuși se numește; că a scris patru sute de capete *Despre dragoste, înfrânare și petrecerea cea după minte*, puternic influențate de acesta; că Sfântul Maxim i-a adresat mai multe epistole (9, 26, 40, 41, 42); că Sfântul Maxim a beneficiat de ospitalitatea lui în vremea exilului său, după 626, și că i-a dedicat, în afara scrierii de față, cele două sute de capete *Despre cunoașterea lui Dumnezeu și economia întrupării Fiului lui Dumnezeu*.

Prologul scrierii este urmat de un adevărat mic tratat despre natura și originea răului și a patimilor, care va avea

⁴² A se vedea C. LAGA și C. STEEL, *Maximi Confessoris Quaestiones ad Thalassium I, Quaestiones I-LV*, „Corpus Christianorum. Series Graeca”, nr. 7, Turnhout și Leuven, 1980, p. IX.

⁴³ A se vedea G. BARDY, „La littérature patristique des «Quaestiones et Responsiones» sur l'Écriture sainte”, în *Revue biblique*, 42, 1933, pp. 332-339. H. DÖRRIES, „Erotapokriseis”, în *Reallexikon für Antike und Christentum*, VI, 1966, coll. 359-361. W. HÖRANDNER, „Erotapokriseis”, în *Historisches Wörterbuch der Rhetorik*, II, Tübingen, 1994, col. 1418.

⁴⁴ Despre Talasie, a se vedea: M.-T. DISDIER, „Le témoignage spirituel de Thalassius le Libyen”, în *Etudes Byzantines*, 2, 1944, pp. 79-118; J. GOUILLARD, „Thalassius”, în *Dictionnaire de théologie catholique*, XV, 1, Paris, 1946, coll. 202-203; M. VAN PARIJS, „Un maître spirituel oublié: Thalassios de Libye”, în *Irénikon*, LII-2, 1979, pp. 214-240.

un mare succes, regăsindu-se în nenumărate florilegii patristice. Influența Sfântului Grigorie de Nyssa, prezentă în diferite grade în tot acest volum, ca și cea a lui Dionisie Areopagitul, se face aici simțită în mod deosebit.

După o primă întrebare referitoare la patimi, urmează cele privitoare la pasajele greu de înțeles din Sfânta Scriptură.

Nu trebuie să credem că vom afla în răspunsurile Sfântului Maxim un comentariu istoric și literal; de la bun început, în prologul său, el ne spune că Talasie îi ceruse o interpretare „anagogenică”, adică una care să dea la iveală înțelesul duhovnicesc al textului. Sfântul Maxim răspunde bucuros acestei cereri, care corespunde concepției sale despre felul în care se cuvine comentată Scriptura⁴⁵. Astfel, Sfântul Maxim consideră că Scriptura, citită după litera ei, are o anumită mărginire dată de faptul că vorbește despre lucruri trecute, care s-au petrecut într-un anume timp; dar, după duh, ea își păstrează înțelesul nesfârșit. Faptele odată încheiate pe plan istoric, ne îngăduie să trecem direct la cercetarea înțelesului lor duhovnicesc. Un pasaj din *Răspunsul 17* exprimă de o manieră caracteristică acest demers al Sfântului Maxim: „Vom lăsa deci istoria, care din punct de vedere trupesc s-a împlinit încă de pe vremea lui Moise, și vom pricepe cu ochii minții înțelesul ei duhovnicesc, care se înfăptuiește neîncetat și, din ce se înfăptuiește mai mult, e tot mai viu” (CCSG 7, p. 111, FR 3, 2009, p. 67). Evenimentele din Vechiul Testament au mai înainte de toate o semnificație simbolică pentru realitățile duhovnicești din Testamentul cel Nou; ele prefigurează cele ce-și vor afla împlinirea în Hristos⁴⁶. Sfântul Maxim se întâlnește aici cu Apostolul Pavel, care scrie: „Acestea s-au făcut pilde pentru noi”

⁴⁵ Cu privire la acest subiect, a se vedea G.C. BERTHOLD, „History and Exegesis in Evagrius and Maximus”, în *Origeniana Quarta*, Innsbrück, 1987, pp. 390-404, și mai ales P. SHERWOOD, „Exposition and Use of Scripture in St Maximus as Manifest in the Questiones ad Thalassium”, în *Orientalia Christiana Periodica*, 34, 1958, pp. 202-207.

⁴⁶ A se vedea Răspunsul 31.

(I Cor. 10, 6); și: „Toate acestea (...) au fost scrise spre povățuirea noastră, la care au ajuns sfârșiturile veacurilor” (I Cor. 10, 11). Și: „Căci sfârșitul Legii este Hristos” (Rom. 10, 4)⁴⁷.

La aceasta se adaugă faptul că Scriptura, chiar dacă mărginită după literă, ni-L descoperă pe Dumnezeu și ne este descoperită de El⁴⁸. De aceea, după cum spune Sfântul Maxim în prologul acestei scrieri, ea nu poate fi niciodată mărginită la un singur sens și nici închisă într-o singură înțelegere; interpretările ce i se pot da sunt nenumărate, iar Sfântul Maxim arată limpede că cele înfățișate de el aici nu exclud alte și alte tâlcui⁴⁹. Însă valoarea interpretării presupune o dreaptă credință și o viață de evlavie, lipsită, adică, de patimi și plină de virtuți, curăție lăuntrică, prin care mintea primește harul înțelegerii de la Preasfântul Duh, fără de care nu poate sesiza înțelesurile tainice ale Scripturii sau s-ar rătăci în păreri deșarte și nesigure⁵⁰. Cuvântul dumnezeiesc, spune Sfântul Maxim, luminează pe oameni în chip „analogic”⁵¹, adică se oferă fiecăruia pe măsura credinței sale și a așezării sufletului⁵², potrivit măsurii virtuții și cunoașterii la care a ajuns⁵³.

Trebuie să recunoaștem că tâlcuirile Sfântului Maxim sunt adesea tot atât de greu de înțeles ca pasajele pe care vor să le limpezească. De aceea, un comentator anonim a socotit de cuviință să însoțească textul de scolii. Multă vreme s-a crezut că aceste scolii datează din secolul al XII-lea, dar studiile recente au arătat că lucrul acesta e adevărat numai în cazul unora dintre ele, însă cele mai multe existau deja de pe la

⁴⁷ A se vedea Răspunsurile 18 și 19.

⁴⁸ Cf. Răspunsul 50.

⁴⁹ Prolog.

⁵⁰ Cf. Răspunsul 55.

⁵¹ Prolog.

⁵² Răspunsul 29.

⁵³ Prolog.

anul 800, ele fiind tot atât de vechi ca textul însuși⁵⁴. Nu este exclus ca Sfântul Maxim să fi redactat el însuși unele dintre ele.

b. Ediții

- F. Combefis, PG 90, 244-785.

- C. Laga și C. Steel, în *Maximi Confessoris „Quaestiones ad Thalassium”*, I (qu. I-LV), „Corpus Christianorum. Series Graeca”, nr. 7, Turnhout, 1980; *Maximi Confessoris: „Quaestiones ad Thalassium”*, II (qu. LVI-LXV), „Corpus Christianorum. Series Graeca”, nr. 22, Turnhout, 1990; reluată, cu unele corecții, în MAXIME LE CONFESSEUR, *Questions à Thalassios*, vol. 1 (Întrebările 1-40), „Sources Chrétiennes”, nr. 529, Paris, 2010; vol. 2 (Întrebările 41-55), „Sources Chrétiennes”, nr. 554, Paris, 2012; vol. 3 (Întrebările 56-65), „Sources Chrétiennes”, Paris, 2013 (în curs de apariție).

c. Traduceri moderne

- În franceză: a) a întregului text editat de F. Combefis, din PG 90, 244-785, de E. Ponsoye, în SAINT MAXIME LE CONFESSEUR, *Questions à Thalassios*, Paris-Suresnes, 1992; b) integrală a textului din „Corpus christianorum”, de F. Vinel, în MAXIME LE CONFESSEUR, *Questions à Thalassios*, vol. 1 (Întrebările 1-40), „Sources Chrétiennes”, nr. 529, Paris, 2010; vol. 2 (Întrebările 41-55), „Sources Chrétiennes”, nr. 554, Paris, 2012; vol. 3 (Întrebările 56-65), „Sources Chrétiennes”, Paris, 2013 (în curs de apariție); c) a unor extrase din textul din PG, de A. Argyriou, în *Saint Maxime le Confesseur: Le mystère du salut*, „Les écrits des saints”, Namur, 1964; d) a numeroase extrase figurând sub titlul de *Capete despre teologie, iconomie, virtute și păcat*, III, 16 – VII, 61, în *Filocalia greacă*, Φιλοκαλία τῶν Ἱερῶν Νηπτικῶν, II, Atena, 1958, ed. a IV-a (Veneția, 1782, ed. întâi), de J. Touraille, în *Philocalie des Pères neptiques*, VI, Bellefontaine, 1985, pp. 129-229, reluată în *La Philocalie*, I, Paris, 1995, pp. 462-541 (un tabel de corespondențe figurează în *Philocalie des Pères neptiques*, VI, Bellefontaine, 1985, pp. 268-277); e) a textului din PG al Răspunsului 60, de I.-H. Dalmais, în I.-H. DALMAIS și L. DONNAT, „Maxime le Confesseur”, în *Connaissance des Pères de l'Église*, 17, Paris, 1985, pp. 19-21; f) a textului din CCSG al Răspunsurilor 21, 22 și 42, de C.-A. Zirnheld, în C.-A. ZIRNHOLD, „Le double visage de la passion: malédiction due au péché et/ou dynamisme de la vie”, în A. SCHOORS și P. VAN DEUN, *Philohistôr. Miscellanea*

⁵⁴ C. LAGA și C. STEEL, *Maximi Confessoris „Quaestiones ad Thalassium” I, Quaestiones I-LV*, „Corpus Christianorum. Series Graeca”, nr. 7, Turnhout și Leuven, 1980, p. XIII.

in honorem Caroli Laga septuagenarii, „Orientalia Lovaniensia Analecta”, nr. 69, 1994, pp. 371-380.

- În engleză: a unor extrase ce figurează în *Filocalia greacă*, de G.E.H. Palmer, P. Sherrard și K. Ware, în *The Philokalia*, II, Londra, 1984; a Întrebărilor 1, 2, 6, 17, 21, 22, 42, 60, 61, 64, de P.M. Blowers și R.L. Wilken, în *On the Cosmic Mystery of Jesus Christ. Selected Writings from St Maximus the Confessor*, Crestwood, 2003.

- În greacă: a) E. Meretakès, în *Προς Θαλάσσιον περί διαφόρων απόρων της θείας Γραφής* (Α΄-ΝΓ΄), „Φιλοκαλία τῶν νηπτικῶν καὶ ἁσκετικῶν”, nr. 14B, Tesalonic, 1992; b) I. Sakalès, în *Προς Θαλάσσιον περί διαφόρων απόρων της θείας Γραφής* (ΝΔ΄-ΞΕ΄), „Φιλοκαλία τῶν νηπτικῶν καὶ ἁσκετικῶν”, nr. 14D, Tesalonic, 1992.

- În română: D. Stăniloae, în *Filocalia sau culegere din scrierile sfinților Părinți cari arată cum se poate omul curăța, lumina și desăvârși*, vol. 3, Sibiu, 1948, pp. 1-460; reed. București, 1999, pp. 23-417, și 2009, pp. 23-394.

- În rusă: a Întrebărilor 1-55, de A.I. Sidorov, în *Творения преподобного Максима Исповедника*, t. II, *Вопросоответы к Фалассию*, 1, *Вопросы I-LV*, Moscova, 1994; a Întrebărilor 56-58, în „Преподобный Максим Исповедник. *Вопросоответы к Фалассию* LVI-LVIII. Перевод и комментарии”, în *Альфа и Омега*, 14, 1997, pp. 30-62; a Întrebării 59, în „Преподобный Максим Исповедник. *Вопросоответы к Фалассию*. Вопрос LIX”, în *Альфа и Омега*, 19, 1999, pp. 48-71; a Întrebării 60, în „Преподобный Максим Исповедник. *Вопросоответы к Фалассию*. Вопрос LX. Перевод и комментарии”, în *Альфа и Омега*, 23, 2000, pp. 40-50; a Întrebării 61, în „Преподобный Максим Исповедник. *Вопросоответы к Фалассию*. Вопрос LXI. Перевод и комментарии”, în *Богословские Труды*, 38, 2003, pp. 74-86; a Întrebării 63, în „Преподобный Максим Исповедник. *Вопросоответы к Фалассию*. Вопрос LXIII. Перевод и комментарии”, în *Альфа и Омега*, 50, 2007, pp. 54-71; a Întrebării 64, în „Преподобный Максим Исповедник. *Вопросоответы к Фалассию*. Вопрос LXIV. Перевод и комментарии”, în *Альфа и Омега*, 57, pp. 54-73; 58, 2010, pp. 77-91.

- În sârbo-croată: a Întrebărilor 1-6, de A. Ćakovać (A.), „Одговори Таласију I-VI. Са старогрчког превео и напомене”, în *Луца/Luca*, 21-22, 2004-2005, pp. 234-243; a Întrebărilor 8, 14 și 46, de P. Jevremovic „Свети Максим Исповедник. Три одговора Таласију”, în *Источник*, 14-16, 1995, pp. 5-6, reluată în *Луца/Luca*, 21-22, 2004-2005, pp. 188-233; a Întrebărilor 59 și 60, de A. Jevtić, „Одговори Таласију LIX, LX. Са старогрчког превео и напомене”, în *Луца/Luca*, 21-22, 2004-2005, pp. 243-245.

d. Studii

P. SHERWOOD, *An Annotated Date-List of the Works of Maximus the Confessor*, Roma, 1952, pp. 34-35; „Exposition and Use of Scripture in

St Maximus as Manifest in the «Quaestiones ad Thalassium»", în *Orientalia Christiana Periodica*, 34, 1958, pp. 202-207. I. HAUSHERR, *Philautie. De la tendresse pour soi à la charité selon saint Maxime le Confesseur*, „*Orientalia Christiana Analecta*", nr. 137, Roma, 1952, *passim*. I.-H. DALMAIS, Introducere la *Saint Maxime le Confesseur, Le mystère du salut*, „*Les écrits des saints*", Namur, 1964, pp. 7-57. C. LAGA, „Maximus as Stylist in «Quaestiones ad Thalassium»", în F. HEINZER și C. VON SCHÖNBORN (ed.), *Maximus Confessor, Actes du Symposium sur Maxime le Confesseur*, Fribourg, Elveția, 1982, pp. 139-146; „*Maximi Confessoris ad «Thalassium Quaestio» 64. Essai de lecture*", în *Studies in Theology and Church History Offered to Professor A. Van Roey for his Seventieth Birthday*, „*Orientalia Lovaniensia Analecta*", nr. 18, Leuven, 1985, pp. 203-215. C. LAGA și C. STEEL, Introducere la *Maximi Confessoris „Quaestiones ad Thalassium"*, I (qu. I-LV), „*Corpus Christianorum. Series Graeca*", nr. 7, Turnhout, 1980, pp. IX-CXVII; Introducere la *Maximi Confessoris „Quaestiones ad Thalassium"*, II (qu. LVI-LXV), „*Corpus Christianorum. Series Graeca*", nr. 22, Turnhout, 1990, pp. VII-60. J. SCHAMP, „*Maxime le Confesseur et Photios: À propos d'une édition récente des «Questions à Thalassios»*", în *Revue belge de philologie et d'histoire*, 60, 1982, pp. 163-176. M.L. GATTI, *Massimo il Confessore. Saggio di bibliografia generale ragionata e contributi per una ricostruzione scientifica del suo pensiero metafisico e religioso*, Milano, 1987, pp. 79-81. M. PRATESI, „*Filautia, piacere e dolore nella «Questione 58 a Thalassio» di S. Massimo il Confessore*", în *Promatheus*, 13, 1987, pp. 72-90. C. VON SCHÖNBORN, „*Plaisir et douleur dans l'analyse de saint Maxime d'après les «Quaestiones ad Thalassium»*", în F. HEINZER și C. VON SCHÖNBORN (ed.), *Maximus Confessor, Actes du Symposium sur Maxime le Confesseur*, Fribourg, Elveția, 1982, pp. 273-284. E. MERETAKÈS, Introducere la *Προς Θαλάσσιον περί διαφόρων απόρων της θείας Γραφής*, „*Φιλοκαλία τῶν νηπτικῶν καὶ ἀσκετικῶν*", nr. 14B, Tesalonic, 1992. M. PRATESI, „*Filautia, piacere e dolore nella «Questione 58 a Thalassio» di S. Massimo il Confessore*", în *Promatheus*, 13, 1987, pp. 72-90. P.M. BLOWERS, *Exegesis and Spiritual Pedagogy in the „Quaestiones ad Thalassium” of St Maximus the Confessor*, Disertație, Universitatea Notre Dame, 1988; „*Realized Eschatology in Maximus the Confessor, Ad Thalassium 22*", în *Studia Patristica*, 32, 1997, pp. 258-263. J.-CL. LARCHET, „*La pensée de saint Maxime le Confesseur dans les «Questions à Thalassios»*", *Le Messager orthodoxe*, 116, 1991, pp. 3-34; Introducere la *SAINT MAXIME LE CONFESSEUR, Questions à Thalassios*, Paris-Suresnes, 1992, pp. 7-44. A. SCHOORS, „*Biblical Onomastics in Maximus Confessor's «Quaestiones ad Thalassium»*", în A. SCHOORS și P. VAN DEUN, *Philohistôr. Miscellanea in honorem Caroli Laga septuagenarii*, „*Orientalia Lovaniensia Analecta*",

nr. 69, 1994, pp. 257-272. M. VAN ESBROECK, „La Question 66 du «Ad Thalassium» géorgien”, în A. SCHOORS și P. VAN DEUN (ed.), *Philohistôr. Miscellanea in honorem Caroli Laga septuagenarii*, „Orientalia Lovaniensia Analecta”, nr. 60, Leuven, 1994, pp. 329-337; „Ein unbekannter Traktat *Ad Thalassium* von Maximos dem Bekenner”, în C. WUNSCH (ed.), XXV. *Deutscher Orientalistentag, Vorträge, München*, 8-13 April 1991, „Zeitschrift der deutschen morgenländischen Gesellschaft”, Supliment 10, Stuttgart, 1994, pp. 75-82. B. GRILLET, *De heilsweg van de Logos doorheen de Kosmos. Quaestio XLVII ad Thalassium van Maximus Confessor: vertaling en verklaring*, Disertație, Leuven, 1995. A. CHANTLADZE, „Euthymius the Athonite's Translation of Maximus the Confessor's «Quaestiones ad Thalassium»”, în T. MGALOBlishvili și L. KHOPERIA (ed.), *Maximus the Confessor and Georgia*, Londra, 2009, pp. 49-58. M. RAPHAVA, „A Fragment of Maximus the Confessor's «Quaestiones ad Thalassium» in Old Georgian Manuscripts”, în T. MGALOBlishvili și L. KHOPERIA (ed.), *Maximus the Confessor and Georgia*, Londra, 2009, pp. 87-100. J.-CL. LARCHET, Introducere și note la MAXIME LE CONFESSEUR, *Questions à Thalassios*, t. 1 (Întrebările 1-40), „Sources Chrétiennes”, nr. 529, Paris, 2010; t. 2 (Întrebările 41-55), „Sources Chrétiennes”, nr. 554, Paris, 2012; t. 3 (Întrebările 56-65), „Sources Chrétiennes”, Paris, 2013.

XX. *Quaestiones ad Theopemptum* / Către Theopempt / CPG 7696

Titlul grec: *Πρὸς Θεόπεμτον Σχολαστικόν, ἐρωτήσαντα περὶ τοῦ κριτοῦ τῆς ἀδικίας·» καὶ τοῦ «Ἐάν τις σε ῥάπιση ἐπὶ τὴν δεξιάν σιαγόνα·» καὶ τοῦ «Μή μου ἄπτου, οὐπω γάρ ἀναβέβηκα πρὸς τὸν Πατέρα».*

a. Prezentare

Către Theopempt a fost scrisă, probabil, în cursul primilor ani de ședere a Sfântului Maxim în Africa de Nord, adică în 630-634.

În acest opuscul cu caracter exegetic, Sfântul Maxim răspunde unui anume Teopempt, numit Scolasticul, care

i-a cerut să-i explice înțelesul a trei expresii din Evanghелиi: „judecătorul cel nedrept” (Luca 18, 6); „cui te lovește peste obrazul drept, întoarce-i și pe celălalt” (Matei 5, 39; Luca 6, 29); și „nu te atinge de Mine, căci încă nu M-am suit la Tatăl Meu” (Ioan 20, 17).

b. Ediții

- F. Combefis, 1393-1400.

- M. Gitlbauer, *Die Ueberreste griechischer Tachygraphie im Codex Vaticanus Graecus 1809*, erster Fascikel, „Denkschriften der kaiserlichen Akademie der Wissenschaften, Philosophisch-historische Classe”, nr. 28, 2, Viena, 1878, pp. 85-89, nr. XI.

- R. Cantarella, S. MASSIMO CONFESSORE, *La mistagogia ed altri scritti*, Florența, 1931, pp. 104-116.

- B. Roosen și P. Van Deun, „A Critical Edition of the *Quaestiones ad Theopemptum* of Maximus the Confessor (CPG 7696)”, în *The Journal of Eastern Christian Studies*, 55, 2003, pp. 73-79.

c. Traduceri moderne

- În greacă: I. Sakalès, în *Μαξίμου τοῦ Ὁμολογητοῦ*, 1. Ἑρωταποκρίσεις; 2. Πρὸς Θεόπεμτον τὸν Σχολαστικόν; 3. Ἑρμενεῖα εἰς τὸν νθ' ψαλμόν, „Φιλοκαλία τῶν νηπτικῶν καὶ ἀσκητικῶν”, nr. 14A, Tesalonic, 1992.

- În italiană: R. Cantarella, în S. MASSIMO CONFESSORE, *La mistagogia ed altri scritti*, Florența, 1931, pp. 105-117.

- În rusă: A.I. Sidorov, în *Творения преподобного Максима Исповедника*, vol. I, *Богословские и аскетические трактаты. Вступительная статья, перевод и комментарии*, Moscova, 1993, pp. 203-207.

d. Studii

P. SHERWOOD, *An Annotated Date-List of the Works of Maximus the Confessor*, Roma, 1952, p. 37. M.L. GATTI, *Massimo il Confessore. Saggio di bibliografia generale ragionata e contributi per una ricostruzione scientifica del suo pensiero metafisico e religioso*, Milano, 1987, pp. 81-82. I. SAKALÈS, *Introdúcere la Πρὸς Θεόπεμτον τὸν Σχολαστικόν* în *Μαξίμου τοῦ Ὁμολογητοῦ*, 1. Ἑρωταποκρίσεις; 2. Πρὸς Θεόπεμτον τὸν Σχολαστικόν; 3. Ἑρμενεῖα εἰς τὸν νθ' ψαλμόν, „Φιλοκαλία τῶν νηπτικῶν καὶ ἀσκητικῶν”, nr. 14A, Tesalonic, 1992.

XXI. *Quaestiones et dubia* / *Întrebări și nedumeriri* / CPG 7689

Titlul grec: Πεύσεις καὶ ἀποκρίσεις καὶ ἐρωτήσεις καὶ ἐκλογαὶ διαφόρων κεφαλαίων απορρουμένων.

a. Prezentare

Întrebări și nedumeriri aparține genului literar „întrebări și răspunsuri”⁵⁵, care permite abordarea, fără grija de un plan de ansamblu, a problemelor celor mai diverse; fiecare unitate este alcătuită din două părți: o întrebare, care indică subiectul, și răspunsul la întrebare.

Sfântul Maxim a utilizat acest gen literar și în cele două serii de *Ambigua* și în *Răspunsuri către Talasie*. Dar în timp ce în aceste două scrieri întrebările sunt puse de persoane reale, în *Întrebări și nedumeriri* par a fi puse chiar de Sfântul Maxim, fără să putem determina dacă ele corespund unor probleme întâlnite chiar de el sau dacă acestea i-au fost semnalate de frații din mănăstirea sa sau de vizitatori sau de persoane străine.

O altă diferență notabilă între această scriere și *Ambigua* și *Răspunsurile către Talasie* este aceea că în *Întrebări și nedumeriri* răspunsurile sunt mai puțin ample.

Prin tematica lor (în majoritatea cazurilor este vorba de explicarea unor pasaje dificile din Sfânta Scriptură), *Întrebări și nedumeriri* sunt mai apropiate de *Răspunsuri către Talasie*, decât de *Ambigua*, și par a fi un fel de prefigurare a lor.

Totuși ele prezintă unele paralele mai ales cu *Ambigua către Ioan*⁵⁶. Examinarea acestor paralele indică faptul că aici avem

⁵⁵ A se vedea G. BARDY, „La Littérature patristique des *Quaestiones et Responsiones* sur l'Écriture sainte”, în *Revue biblique*, 41, 1932, pp. 210-236, 341-369, 515-537, și 42, 1933, pp. 328-352. W. HÖRANDNER, „Erotapokriseis”, în *Historisches Wörterbuch der Rhetorik*, II, Tübingen, 1994, col. 1418.

⁵⁶ A se vedea J.-CL. LARCHET, *Introduction la MAXIME LE CONFESSEUR, Questions et difficultés*, Paris, 1999, pp. 8-9.

de-a face mai curând cu un rezumat al scrierii *Ambigua*, decât cu reminiscențe în *Ambigua* ale acestor *Întrebări și nedumeriri*, temele pasajelor în discuție fiind în general, în *Ambigua*, abordate într-un context mai amplu și mult mai elaborate⁵⁷.

Aceste considerații ne fac să credem că, dat fiind faptul că *Răspunsuri către Talasie* a fost scrisă fără nici o îndoială între anii 630 și 633⁵⁸, iar *Ambigua către Ioan*, puțin înainte (628-630), *Întrebări și nedumeriri* a fost compusă cel mai probabil câțiva ani mai devreme, adică prin 625-626⁵⁹.

F. Combefis nu a găsit decât șaptezeci și nouă de întrebări, care să fie publicate; ele au fost reproduse în volumul 90 din *Patrologia greacă* a lui Migne (coll. 785-856). Cercetările ulterioare i-au permis lui J.H. Declerck, în ediția sa critică apărută în „Corpus christianorum. Series graeca”, să completeze mult această colecție și să publice două sute treizeci și nouă de întrebări⁶⁰.

Acestea au o lungime variabilă – de la un rând (Răspunsul 29), la câteva pagini (Răspunsul 80) – și abordează subiectele cele mai diverse.

⁵⁷ A se vedea J.-CL. LARCHET, *Introducere la MAXIME LE CONFESSEUR, Questions et difficultés*, Paris, 1999, pp. 9 ș.u.

⁵⁸ După P. SHERWOOD, *An Annotated Date-List of the Works of Maximus the Confessor*, Roma, 1952, pp. 34-35.

⁵⁹ A se vedea P. SHERWOOD, *ibidem*, p. 26. H.U. von Balthasar a fost mai puțin precis, plasându-le între lucrările scrise înainte de cele legate de criza monoenergismului și a monotelismului (adică înainte de 633-634), pentru că nu aflăm în ele nici o aluzie la aceste dispute hristologice (*Die „Gnostischen Centurien” des Maximus Confessor*, Fribourg-im-Brigau, 1941, p. 155, n. 16). Această ultimă poziție a fost reluată de J.H. DECLERCK (*Maximi Confessoris Quaestiones et dubia*, CCSG 10, Turnhout și Leuven, 1982, p. XVI), care pare să nu cunoască faptul că anterior von Balthasar admite aceeași datare ca Sherwood (*Kosmische Liturgie. Das Weltbild Maximus’ des Bekenners*, Einsiedeln, 1961, ed. a II-a, p. 70). Aceasta din urmă ni se pare îndreptățită prin absența conceptelor originale, pe care ulterior le vom întâlni în mod obișnuit la Sf. Maxim, pe care la aflăm în *Răspunsuri către Talasie* și cele două serii de *Ambigua* (a se vedea *infra*, pp. 25-26).

⁶⁰ A se vedea J.H. DECLERCK, *op. cit.*, pp. VII-XVI.

Majoritatea întrebărilor însă privesc pasaje dificile din Sfințele Scripturi, aparținând, cele mai multe, Vechiului Testament.

Originalitatea răspunsurilor date de Sfântul Maxim este mai mică decât cea din *Răspunsuri către Talasie*; multe dintre ele sunt, în totalitate sau în parte, preluate din Sfântul Irineu, Marcu Ascetul, Sfântul Ioan Gură de Aur, Isidor Pelusiotul, Sfântul Chiril al Alexandriei, Nemesiu de Emessa sau Dionisie Areopagitul.

În ceea ce privește tâlcuirea Scripturii, Sfântul Maxim recurge la exegeza alegorică de inspirație alexandrină, pe care o regăsim și în alte scrieri ale sale.

Întemeierea Sfântului Maxim în tradiția patristică se remarcă mai ales prin utilizarea constantă a marilor categorii ale spiritualității creștine răsăritene, devenite clasice după Evagrie⁶¹.

Uneori întâlnim teme originale, caracteristice pentru gândirea Sfântului Maxim⁶². Învățătura despre *logoi* pare să fie în mare parte constituită (Răspunsurile 116, 173, 175). Se desprinde net concepția despre o natură fundamental bună, la origine îndreptată către Dumnezeu și avându-și în El finalitatea (Răspunsurile 132, 137, 173), dar deviată contra naturii prin liberul arbitru al omului păcătos (a se vedea Răspunsurile 18, 93, 131), și că e de datoria omului de a o întoarce, potrivit tendinței sale ființiale, de la cele contrare firii, la cele potrivit firii (a se vedea Răspunsurile 140, 174, 191), pentru ca să poată fi înălțată la cele mai presus de fire (Răspunsul 191), în care își află desăvârșirea prin har; de unde importanța liberului arbitru al omului (a se vedea Răspunsurile 131; III, 1) și a sinergiei dintre voința sa și harul dumnezeiesc. O astfel de reorientare nu se poate săvârși decât folosindu-ne de economia mântuitoare a Cuvântului întrupat (Răspunsurile 11, 18, 59, 60, 93), Dumnezeu adevărat, Care Și-a asumat deplin firea

⁶¹ A se vedea J.-CL. LARCHET, *Introducere la Maxime le Confesseur, Questions et difficultés*, Paris, 1999, pp. 14-15.

⁶² *Ibidem*, pp. 15-17.

omenească (Răspunsurile 18, 59); și vedem aici profilându-se rolul esențial pe care îl au, după Sfântul Maxim, în eliberarea firii noastre de păcat și de efectele sale, suferințele îndurate pe nedrept, Patima și răstignirea Sa (Răspunsul 194), care nimicesc tirania pe care o exercita vrăjmașul asupra omului prin atracția către plăcerile sensibile. Importanța acestora în concepția despre păcatul originar și transmiterea lui, care va fi marcată în *Răspunsuri către Talasie*, apare încă de aici (Răspunsul I, 3)⁶³. De asemenea, se profilează deja teoria celor trei legi, naturală, scrisă și duhovnicească (Răspunsurile 58, 78, 80, 131, II, 23), care va fi dezvoltată cu precizie în *Răspunsuri către Talasie*. Tema îndumnezeirii omului, care ocupă în gândirea Sfântului Maxim un loc central⁶⁴, – de nenumărate ori evocată în cadrul unei viziuni a menirii și vocației duhovnicești a omului, se arată a fi deja clar constituită (Răspunsurile 4, 61, 81, 124, 142).

b. Ediții

- F. Combefis, PG 90, 785C-856B.
- J.H. Declerck, *Maximi Confessoris Quaestiones et dubia*, „Corpus Christianorum, Series Graeca”, nr. 10, Turnhout și Leuven, 1982.

c. Traduceri moderne

- În franceză: E. Ponsoye, în SAINT MAXIME LE CONFESSEUR, *Questions et difficultés*, Paris, 1999.
- În engleză: D.D. PRASSAS, *St Maximus the Confessor's Questions and Doubts*, Dekalb, IL, 2010 (2003¹, Teză de doctorat, The Catholic University of America, Washington, D.C.).
- În greacă: I. Sakalès, în Μαξίμου τοῦ Ὁμολογητοῦ, 1. Ἐρωταποκρίσεις; 2. Πρὸς Θεόπεμτον τὸν Σχολαστικόν; 3. Ἑρμηνεία εἰς τὸν νθ' ψαλμόν, „Φιλοκαλία τῶν νηπτικῶν καὶ ἀσκητικῶν”, nr. 14A, Tesa-lonic, 1992.

⁶³ Această concepție este în parte moștenită de la Sfântul Grigorie de Nyssa.

⁶⁴ A se vedea studiul nostru: *La Divinisation de l'homme selon saint Maxime le Confesseur*, Paris, 1996.

- În română: D. Stăniloae, în *Filocalia sau culegere din scrierile sfinților Părinți cari arată cum se poate omul curăța, lumina și desăvârși*, vol. 2, Sibiu, 1947, pp. 209-252; reed. București, 1999, pp. 206-246, și 2009, pp. 189-226; a textului din ediția lui J. Declerck, de Laura Enache, în SFÂNTUL MAXIM MĂRTURISITORUL, *Întrebări și nedumeriri*, „Viața în Hristos. Pagini de Filocalie”, nr. 1, Iași, 2012, pp. 69-266.

- În rusă: P.K. Dobrotsvetov, în ПРЕП. МАКСИМ ИСПОВЕДНИК, *Вопросы и затруднения. Questiones et dubia*, Moscova, 2008; D.A. Tchernoglazov, în ПРЕП. МАКСИМ ИСПОВЕДНИК, *Вопросы и затруднения*, Muntele Athos și Moscova, 2010.

d. Studii

C. GIANELLI, „Una «editio maior» delle «Quaestiones et dubia» di S. Massimo il Confessore?», în S. KURIAKIDÈS, A. ΧΥΓΓΟΠΟΥΛΟΣ și P. ΖΕΡΟΣ (ed.), Πεπραγμένα τοῦ θ' Διεθνoῦς Βυζαντινολογικοῦ Συνεδρίου Θεσσαλονίκης, 12-19 Απριλίου 1953, II, Atena, 1956, pp. 100-111, reluată în C. GIANELLI, *Scripta minora*, „Studi bizantini e neoellenici”, nr. 10, 1963, pp. 215-224. U. RIEDINGER, „Die Quaestiones et Dubia (Erotapokriseis) des Maximus Homologites im Codex Vaticanus Graecus 1703 (s. 10.)”, în *Byzantinisch-neugriechische Jahrbücher*, 19, 1966, pp. 260-276. J.H. DECLERCK, „Remarques sur la tradition du Physiologus grec”, în *Byzantion* 51, 1981, pp. 148-158; „La tradition des Quaestiones et dubia de S. Maxime le Confesseur”, în F. HEINZER și C. SCHÖNBORN (ed.), *Maximus Confessor. Actes du Symposium sur Maxime le Confesseur, Fribourg, 2-5 septembre 1980*, „Paradosis”, nr. 27, Fribourg, 1982, pp. 85-96; Introducere la *Maximi Confessoris Quaestiones et dubia*, CCSG 10, Turnhout și Leuven, 1982, pp. VII-CCLI. I. SAKALÈS, Introducere la Ἑρωταποκρίσεις ἰν Μαξίμου τοῦ Ὁμολογητοῦ, 1. Ἑρωταποκρίσεις; 2. Πρὸς Θεόπεμτον τὸν Σχολαστικόν; 3. Ἑρμενεῖα εἰς τὸν νθ' ψαλμόν, „Φιλοκαλία τῶν νηπτικῶν καὶ ἀσκετικῶν”, nr. 14A, Tesalonic, 1992. J.-CL. LARCHET, Introducere la MAXIME LE CONFESSEUR, *Questions et difficultés*, Paris, 1999, pp. 8-9. D.D. PRASSAS, *St Maximus the Confessor's Questions and Doubts: Translation and Commentary*, Teză de doctorat, The Catholic University of America, Washington, D.C., 2003, pp. 55-70. P.K. DOBROTSVETOV, Introducere la ПРЕП. МАКСИМ ИСПОВЕДНИК, *Вопросы и затруднения. Questiones et dubia*, Moscova, 2008, pp. 5-41. D. BAHIRM, Introducere și note la „Sf. Maxim Mărturisitorul, *Întrebări și nedumeriri* [20-49], trad. L. Enache”, în *Basileia*, I, 1, 2008, pp. 139-143. G.I. BENEVICH, Introducere și note la ПРЕП. МАКСИМ ИСПОВЕДНИК, *Вопросы и затруднения*, Muntele Athos și Moscova, 2010, pp. 7-70, 221-413. D.D. PRASSAS, „St Maximus the Confessor's Quaestiones et dubia: Possible Rabbinic Sources”, comunicare la a XVI-a Conferință Internațională de Studii

Patristice, Oxford, august 2011 (în curs de apariție). D. BAHIM, „*Theoria*: o hermeneutică mystagodică la Sfântul Maxim Mărturisitorul”, studiu introductiv la SFÂNTUL MAXIM MĂRTURISITORUL, *Întrebări și nedumeriri*, trad. L. Enache, Iași, 2012, pp. 9-64.

**XXII. *Relatio Motionis* / *Relatare a acțiunii*
[juridice] ce a avut loc între domnul avvă Maxim
și cei dimpreună cu el și arhonții [din senat]
în Consiliul Secret / BHG 1231**

Titlul grec: Ἐξήγησις γενομένης κινήσεως μεταξύ τοῦ κυρίου ἁββά Μαξίμου, καὶ τῶν σὺν αὐτῷ, καὶ τῶν ἀρχόντων ἐπὶ σεκρέτου.

a. Prezentare

Sfântul Maxim a fost judecat prima oară, împreună cu ucenicul său, Anastasie Monahul, în palatul imperial, în anul 655, în prezența senatului și a patriarhilor Petru al Constantinopolului și Macedonie al Antiohiei. Acest text este relatarea procesului său, în care îl vedem răspunzând patriciului Troilos și lui Serghie Eukratas, însărcinați cu acuzarea.

Textul indică faptul că, în momentul în care a fost redactat, Sfântul Maxim și ucenicul său se aflau în exil, primul la Bizya, cel de-al doilea la Perberis. Relatarea a fost, așadar, redactată înainte de 8 septembrie 656, dată la care Sfântul Maxim a fost transferat de la Bizya la Rhegium.

Nu știm dacă autorul relatării este Anastasie Apocrisiarul, Anastasie Monahul, Teodor Spudeul sau Teodosie de Gangra (sau aceștia din urmă împreună), nici dacă Sfântul Maxim a participat la redactare; toate aceste ipoteze au fost avansate fără ca vreuna dintre ele să poată fi verificată.

În orice caz, putem considera că relatarea redă fidel gândirea Sfântului Maxim. Ca și *Disputa de la Bizya*, *Relatio Motionis* este citată în studiile asupra Sfântului Maxim în rând cu scrierile sale.

b. Ediții

- F. Combefis, PG 109C-129D.
- P. Allen și B. Neil, *Scripta saeculi VII, Vitam Maximi Confessoris illustrantia*, „Corpus Christianorum. Series Graeca”, nr. 39, Turnhout și Leuven, 1999, pp. 13-51; reluată în P. Allen și B. Neil, în *Maximus the Confessor and his Companions. Documents from Exile*, Oxford, 2002, pp. 48-74.

c. Traduceri moderne

- În franceză: a textului din PG 90, 109-129, de J.-M. Garrigues, în J.-M. GARRIGUES, „Le martyre de saint Maxime le Confesseur”, în *Revue thomiste*, 76, 1976, pp. 415-424; reluată în *Deux martyrs de l'Église indivise: saint Maxime le Confesseur et le pape saint Martin. Le récit de leurs procès et de leur mort par des témoins oculaires*, introducere, traducere și note de Jean-Miguel Garrigues, Paris, 2011, pp. 64-81.

- În germană: parțială, în H. RAHNER, *Kirche und Staat im frühen Christentum. Dokumente aus acht Jahrhunderten und ihre Deutung*, München, 1961, pp. 392-412.

- În engleză: P. Allen și B. Neil, în *Maximus the Confessor and his Companions. Documents from Exile*, Oxford, 2002, pp. 49-73.

- În croată: versiune prescurtată, de T.J. Šagi-Bunić, „Tragičan položaj intelektualna izmedju politike i istine”, în *Izazov Svetih*, 1982, pp. 91-105.

- În greacă: I. Sakalès, în Μαξίμου τοῦ Ὁμολογητοῦ 1. Συζήτησις ἐν Βιζύῃ μετὰ τοῦ ἐπισκόπου Καισαρείας; 2. Ἐξηγήσις τῆς κινήσεως; 3. Διάλεξις πρὸς Πύρρον; 4. Περί ψυχῆς; 5. Ἑρμηνεία τῆς προσευχῆς „Πάτερ ἡμῶν”. Εἰσαγωγή – μετάφραση – σχόλια, „Φιλοκαλία τῶν νηπτικῶν καὶ ἀσκετικῶν”, nr. 15D, Tesalonic, 1995.

- În română: I.I. Ică jr., în *Sfântul Maxim Mărturisitorul (580-662) și tovarășii săi întru martiriu: papa Martin, Anastasie Monahul, Anastasie Apocrisiarul. „Vieți” – Actele procesului – Documentele exilului*, Sibiu, 2004, pp. 115-136.

- În rusă: M.D. Muretov, în *Творения святого отца нашего Максима Исповедника, I, Житие преподобного Максима Исповедника и служба ему. Перевод, издание и примечания*, Sergiev-Posad, 1915; reluată cu unele corecții de G.I. Benevich și A.M. Choufrine, în *МАКСИМ ИСПОВЕДНИК, Полемика с оригенизмом и моноэнергизмом*, Sankt-Petersburg, 2007, pp. 159-174; reluată în *Максим Исповедник и его соратники: Документы из ссылки*, „Smaragdus Philocalias – Византийская философия”, nr. 10, Muntele Athos, 2012, pp. 59-89.

- În sârbă: a unui extras (PG 90, 161A-165B), de P. Jevremović în P. JEVRMOVIĆ, „Сведочанство вере светог Максима Исповедника”, în *Источник*, 6, 1993, pp. 13-14.

c. Studii

J.-M. GARRIGUES, „Le martyre de saint Maxime le Confesseur”, în *Revue thomiste*, 76, 1976, p. 444; reluat în *Deux martyrs de l'Église indivise: saint Maxime le Confesseur et le pape saint Martin. Le récit de leurs procès et de leur mort par des témoins oculaires*, introducere, traducere și note de Jean-Miguel Garrigues, Paris, 2011, p. 63. R. BRACKE, *Ad sancti Maximi vitam. Studie van de biographische documenten en de levenbeschrijvingen betreffende Maximus Confessor (ca. 580-662)*, Disertație, Leuven, 1980, pp. 132-136. B. NEIL, „The Lives of Pope Martin I and Maximus the Confessor: Some Recon-siderations of Dating the Provenance”, în *Byzantion*, 68, 1998, pp. 94-95. J.-CL. LARCHET, *Maxime le Confesseur, médiateur entre l'Orient et l'Occident*, Paris, 1998, pp. 160-165. P. ALLEN și B. NEIL, Introducere la *Scripta saeculi VII, Vitam Maximi Confessoris illustrantia*, „Corpus Christianorum, Series Graeca”, nr. 39, Turnhout și Leuven, 1999, p. XV. B. NEIL, în *Maximus the Confessor and his Companions. Documents from Exile*, Oxford, 2002, pp. 35-36.

XXIII. Scolia in Corpus Areopagiticum (fragmenta) / Scolii la scrierile lui Dionisie Areopagitul (fragmente) / CPG 7708

Titlul grec: Σχόλια εἰς τοῦ ἁγίου Διονυσίου Ἀρεοπαγίτου.

a. Prezentare

Aceste scolii sunt opera mai multor autori, îndeosebi a lui Ioan de Skythopolis. Numai câteva scolii ar putea fi atribuite Sfântului Maxim.

b. Ediții

- PG 4, 15-432, 527-576.

- Fragmente: S.L. Epifanović, *Материалы к изучению жизни и творения преп. Максима Исповедника*, Kiev, 1917, pp. 101-208. B. Suchla (ed.), *Corpus Dionysiacum*, vol. 4, 1, *Ioannis Scythopolitani prologus et scholia in Dionysii Areopagitae librum „De divinis nominibus” cum additamentis interpretum aliorum*, „Patristische Texte und Studien”, nr. 62, Berlin și Boston, 2011.

c. Traduceri moderne

- În greacă: I. Sakalès, în Σχόλια εἰς τὰ τοῦ ἁγίου Διονυσίου (α. Σχόλια εἰς τὸ Περὶ τῆς οὐρανίας Ἱεραρχίας; β. Σχόλια εἰς τὸ Περὶ τῆς

ἐκκλησιαστικῆς ἱεραρχίας, „Φιλοκαλία τῶν νηπτικῶν καὶ ἀσκετικῶν”, nr. 14E, Tesalonic, 1993; Σχόλια εἰς τὰ τοῦ ἁγίου Διονυσίου (α. Σχόλια εἰς τὸ Περί θείων ὀνομάτων; β. Σχόλια εἰς τὸ Περί μυστικῆς θεολογίας), „Φιλοκαλία τῶν νηπτικῶν καὶ ἀσκετικῶν”, nr. 15, Tesalonic, 1993.

- În română: D. Stăniloae, în SFÂNTUL DIONISIE AREOPAGITUL, *Opere complete*, București, 1996, pp. 41-59, 103-119, 177-228, 251-254, 271-281.

- În rusă: Дионисий Ареопагит, *Сочинения. Максим Исповедник. Толкования*, Пер. и пред. Г.М. Прохорова, „Византийская библиотека – Источники”, Sankt-Petersburg, 2002.

c. Studii

H.U. VON BALTHASAR, „Das Scholienwerk des Johannes von Skythopolis”, în *Scholastik*, 15, 1940, pp. 16-38, reluat în *Kosmische Liturgie*, ed. a II-a, pp. 644-672. B.R. SUCHLA, „Die sogenannte Maximus-Scholien des Corpus Dionysiacum Areopagiticum”, în *Nachrichten der Akademie der Wissenschaften in Göttingen, I, Philologisch-historische Klasse* 3, 1980, pp. 33-66. J. Paramelle, „Maxime le Confesseur, scholiaste du Pseudo-Denys?”, curs ținut la École pratique des hautes études, secția a V-a, anul 1988-1989 (inedit). I. SAKALÈS, Introducere la Σχόλια εἰς τὰ τοῦ ἁγίου Διονυσίου (α. Σχόλια εἰς τὸ Περί τῆς οὐρανίας Ἱεραρχίας; β. Σχόλια εἰς τὸ Περί τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἱεραρχίας, „Φιλοκαλία τῶν νηπτικῶν καὶ ἀσκετικῶν”, nr. 14E, Tesalonic, 1993, și în: Σχόλια εἰς τὰ τοῦ ἁγίου Διονυσίου (α. Σχόλια εἰς τὸ Περί θείων ὀνομάτων; β. Σχόλια εἰς τὸ Περί μυστικῆς θεολογίας), „Φιλοκαλία τῶν νηπτικῶν καὶ ἀσκετικῶν”, nr. 15, Tesalonic, 1993. ALEKSIDZE (L.), „The Georgian Version of the Scholia on «Corpus Dionysiacum»: Commentaries Known under the Name of «Maximus»”, în T. MGALOBlishvili și L. KHOPERIA (ed.), *Maximus the Confessor and Georgia*, Londra, 2009, pp. 113-131. B. SUCHLA (ed.), Introducere la *Corpus Dionysiacum*, vol. 4, 1, *Ioannis Scythopolitani prologus et scholia in Dionysii Areopagitae librum „De divinis nominibus” cum additamentis interpretum aliorum*, „Patristische Texte und Studien”, nr. 62, Berlin și Boston, 2011, pp. 17-90.

XXIV. Vita Virginis / Viața Sfintei Fecioare

a. Prezentare

Această Viață, care nu s-a păstrat decât în tradiția georgiană, în douăsprezece manuscrise, a fost tradusă din limba greacă pe la anul 980 de către Eftimie Aghioritul.

E compusă din 134 de capitole, care pot fi astfel grupate în funcție de evenimentele la care se referă: 1-2, Prolog; 3-18, Copilăria Sfintei Fecioare; 19-29, Buna Vestire; 30-45, Nașterea Domnului; 46-63, Aducerea la Templu a Pruncului Iisus; 64-72, Botezul și arătarea lui Iisus; 73-92, Pătimirea; 92-102, Învierea; 103-124, Adormirea; 125-134, Epilog.

Sunt mult folosite textele apocrife (între care Protoevangelia lui Iacov).

Autenticitatea, apărută de editor, a fost contestată⁶⁵.

Faptul că întruparea este plasată în centrul compoziției și că aflăm aici câteva expresii tipice pentru Sfântul Maxim (ca, de pildă, firile din care, în care și care se află în Hristos) sunt în favoarea autenticității ei.

Ar fi una dintre primele scrieri ale Sfântului Maxim.

b. Ediții

A textului georgian, de M.J. Van Esbroeck, în *MAXIME LE CONFESSEUR, Vie de la Vierge*, „Corpus Scriptorum Christianorum Orientalium”, nr. 478, „Scriptores Iberici”, nr. 21, Louvain, 1986.

c. Traduceri

- În franceză: M.J. Van Esbroeck, în *MAXIME LE CONFESSEUR, Vie de la Vierge*, „Corpus Scriptorum Christianorum Orientalium”, nr. 479, „Scriptores Iberici”, nr. 22, Louvain, 1986.

- În engleză: S.J. Shoemaker, *MAXIMUS THE CONFESSOR*, în *The Life of the Virgin. Translated, with an Introduction and Notes*, New Haven, 2012.

- În română: I.I. Ică jr., în *SFÂNTUL MAXIM MĂRTURISITORUL, Viața Maicii Domnului. Traducere și postfață*, Sibiu, 1999² (1998¹), pp. 5-128.

d. Studii

M.J. VAN ESBRÖECK, Introducere la *MAXIME LE CONFESSEUR, Vie de la Vierge*, „Corpus Scriptorum Christianorum Orientalium”, nr. 479,

⁶⁵ A se vedea E.M. TONIOLO, „L'Akathistos nella Vita di Maria di Massimo il Confessore”, în I.M. CALABUIG (ed.), *Virgo Liber Verbi. Miscellanea di Studi in onore di G.M. Besutti*, Roma, 1991, pp. 209-228. A. NICHOLS, *Byzantine Gospel. Maximus the Confessor in Modern Scholarship*, Edinburg, 1993, pp. 111-119.

„Scriptores Iberici”, nr. 22, Louvain, 1986, pp. V-XXXVIII. E.M. TONIOLO, „L’ Akathistos nella Vita di Maria di Massimo il Confessore”, în I.M. CALABUIG (ed.), *Virgo Liber Verbi. Miscellanea di Studi in onore di G.M. Besutti*, Roma, 1991, pp. 209-228. A. NICHOLS, *Byzantine Gospel. Maximus the Confessor in Modern Scholarship*, Edinburg, 1993, pp. 111-119. S.J. SHOEMAKER, „The Virgin Mary in the Ministry of Jesus and the Early Church according to the Earliest *Life of the Virgin*”, în *Harvard Theological Review*, 98, 2005, pp. 441-467; „The Georgian *Life of the Virgin* attributed to Maximus Confessor: its Authenticity (?) and Importance”, în *Scrinium*, II, 2006, pp. 307-328; Introducere și note la MAXIMUS THE CONFESSOR, *The Life of the Virgin*, New Haven, 2012.

XXV. Addimenta e variis codicibus /

Diverse fragmente editate de S.L. Epifanović / CPG 7707

a. Prezentare

Din treizeci și șase de texte – adesea scurte –, aflate în diferite manuscrise și editate de S.L. Epifanović, douăzeci și trei sunt, în stadiul actual al cercetărilor, admise ca autentice; însă ele n-au făcut încă obiectul unei definitive examinări critice.

b. Ediție

S.L. ЕПИФАНОВИЋ, *Материалы к изучению жизни и творения преп. Максима Исповедника* [Materiale pentru studiul vieții și scrierilor Sfântului Maxim Mărturisitorul], Kiev, 1917.

5. *Quaestiones et dubia* (pp. 26-27) [cuprinse în ediția critică *Quaestiones et dubia*].

6. *De cibo angelorum et Christi post resurrectionem*. Incipit: Τί γε γόνασιν ἃ ἔφαγον οἱ ἄγγελοι (pp. 27-28).

7. *De triginta argenteis Iudae*. Incipit: Ἰστέον ὅτι τὰ λεπτά καλοῦνται ἁσάδια (p. 28).

8. *De gradibus ecclesiasticis Iesu Christi*. Incipit: Λέγεται ὁ Χριστὸς πάντας τοὺς ἐκκλησιαστικοὺς βαθμοὺς διελθεῖν (p. 28).

9. *De divina inhumanatione*. Incipit: Ὁ μὲν Ἀδὰμ παρακούσας τῆς θείας ἐντολῆς (pp. 28-29).

10. *In apostoli verbum: „semetipsum exinanivit, formam servi accipiens”*. Incipit: Τρεῖς ἐμφαίνει τὰς ἀτοπίας τὸ ἀποστολικὸν τοῦτο ῥητόν (pp. 29-33).
11. *Capita gnostica*. Incipit: α΄. Τὸ κυρίως ὄν ἐκ τῶν μὴ κθρίως ὄντων (pp. 33-56) [autenticitate discutabilă].
13. *Capita XIII-XX*. Incipit: Ὁ διὰ τὸ τῶν ὅλων αἰτιῶν τέλος (pp. 59-60).
14. *De veritate et pietate*. Incipit: Διαίρεσις τῶν τριῶν ψυχικῶν δυνάμενων (pp. 60-61).
16. *Caput contra Arianos*. Incipit: Εἰς θεὸς ὁ πάτερ (pp. 61-62).
17. *Capita de proprietatibus duarum Christi naturarum cc. LVIII, LIX, XCII* (pp. 62-63).
18. *Capita XIII de voluntatibus*. Incipit: α΄. Αἰσιῶμεν παρ' ὑμῶν μαθεῖν (pp. 64-65).
19. *Capita X de voluntatibus et energiis*. Incipit: α΄. Εἰ ἐμὲ μετὰ τῶν ἐμῶν ὁ θεὸς λόγος (pp. 66-67).
20. *E quaestionibus a Theodoro monacho illi propositi* (pp. 67-68).
21. *Definitiones* (pp. 68-70).
22. *Capita de substantia et hypostasi*. Incipit: α΄. Ὅτι οὐ ταυτόν ἐστιν ὑπόστασις καὶ οὐσία (pp. 70-71).
23. *Ex epistula dogmatica ad Cosmam diaconum Alexandrinum*. Incipit: Ὑπόστασιν εἶναι φασιν οὐσίαν μετὰ ιδιωμάτων (pp. 71-72).
26. *Theorema*. Incipit: Μονὰς ἡμῖν ὁ θεὸς ἐστὶ (pp. 78-80).
27. *Compendiosa fidei expositio*. Incipit: Ἐρώτησις. Πόσας φύσεις ὁμολογεῖς (pp. 80-82).
28. *De adventu domini*. Incipit: Ἡ ἐνοίκησις κατὰ τινα ἰδιάζοντα λόγον (pp. 82-83).
29. *Ad Sophronium monachum* (p. 84) [= Fragment din Epistola 8].
30. *Ad Stephanum presbyterum et hegumenum*. Incipit: Θεῶν μελέτη λόγων καὶ ἀσκήσει (p. 84).
31. *Appendix ad epistolam 15 ad Cosmam* (p. 85).
32. *Ad neophytos de patientia*. Incipit: Ὑσυχίαν μὲν λόγοις ἐπιτήδευε (pp. 85-91).
35. *Scholia in Categorias Aristotelis*. Incipit: Τὸ κατηγορεῖσθαι κατὰ φιλοσόφους τοῦτο δηλοῖ (pp. 93-99).

c. Studii

I. HAUSHERR, „Nouveaux fragments d'Évagre le Pontique”, în *Orientalia Christiana Periodica*, 5, 1939, p. 229. H.U. VON BALTHASAR, *Die „Gnostischen Centurien” des Maximus Confessor*, Fribourg-im-Brisgau, 1941, p. 155. P. SHERWOOD, *An Annotated Date-List of the Works of Maximus the Confessor*, Roma, 1952, p. 24. M.L. GATTI, *Massimo il Confessore. Saggio di bibliografia*

generale ragionata e contributi per una ricostruzione scientifica del suo pensiero metafisico e religioso, Milano, 1987, pp. 89-91, 98-105. B. ROOSEN, *Epifanovitch Revisited. (Pseudo-)Maximi Confessoris Opuscula Varia: A Critical Edition with Extensive Notes on Manuscript Tradition and Authenticity*, Leuven, 2001.

XXVI. *Fragmenta in cod. Vat. gr. 1809* / *Diverse fragmente editate de M. Gitlbauer* / CPG 7709

a. Prezentare

Este vorba de piese foarte scurte extrase din manuscrisul *Vat. gr. 1809*, dintre care un extras dintr-o epistolă și unsprezece „capete”.

b. Ediție

M. GITLBAUER, *Die Ueberreste griechischer Tachygraphie im Codex Vaticanus Graecus 1809*, erster Fascikel, „Denkschriften der kaiserlichen Akademie der Wissenschaften, Philosophisch-historische Classe”, nr. 28, 2, Viena, 1878, pp. 84-95.

1. VIII. *Epistula ad Ignotum* (p. 84).
2. IX. *Fragmentum* (pp. 84-85).
3. XII. *Capita ascetica IV* (pp. 89-90).
4. XVIII. *Capita ascetica VII* (pp. 94-95).

c. Studii

M.L. GATTI, *Massimo il Confessore. Saggio di bibliografia generale ragionata e contributi per una ricostruzione scientifica del suo pensiero metafisico e religioso*, Milano, 1987, p. 107. P. CANART, „La «Deuxième Lettre à Thomas» de saint Maxime le Confesseur”, în *Byzantion*, 34, 1964, pp. 420-423.

XXVII. *Fragmenta in „Doctrina Patrum”* / *Fragmente publicate de Diekamp în „Doctrina Patrum”* / CPG 7710

a. Prezentare

E vorba de patru extrase. Primul tratează despre fire și ipostas, al doilea, despre noțiunea de „fire compusă”, al treilea

despre semnificația simbolică a numerelor, al patrulea (o simplă frază), despre voința firească.

b. Ediție

F. DIEKAMP, *Doctrina Patrum de Incarnatione Verbi. Ein griechisches Florilegium aus der Wende des siebenten und achten Jahrhunderts*, Münster, 1907.

1. 21, IX (pp. 137-138).
2. 29, XIV (pp. 210-211).
3. 39, VI. (pp. 296-297).
4. 40, XI. (p. 300).

c. Studii

M.L. GATTI, *Massimo il Confessore. Saggio di bibliografia generale ragionata e contributi per una ricostruzione scientifica del suo pensiero metafisico e religioso*, Milano, 1987, pp. 108-109.

B. Izvoare referitoare la viața Sfântului Maxim Mărturisitorul

1. Izvoare ce cuprind informații biografice

N.B. La aceste izvoare se adaugă mai multe lucrări prezentate deja în secțiunea precedentă: *Relatio Motionis*, *Epistula ad Anastasium monachum discipulum* și *Disputatio inter Maximum et Theodosium Caesareae Bithyniae*.

I. Contra Constantinopolitanos / Contra constantinopolitanilor / CPG 7740.

Titlul grec: Κατὰ Κωνσταντινοπολιτῶν ὑπὲρ τοῦ ἁγίου πατρὸς ἡμῶν Μαξίμου, στηλιτευτικὸν ὑπο τινος μοναχοῦ, ἐκ δοριμύξεως καρδίας συγγραφέν.

a. Prezentare

E vorba de un text polemic îndreptat împotriva monote-liților. A fost redactat de un adept al Sfântului Maxim (probabil,

un monah), al cărui nume nu ne este cunoscut, dar care poate că era un apropiat al lui Anastasie Apocrisiarul. A fost scris după procesul lui Maxim și al celor doi Anastasie (adică după 662).

b. Ediții

- F. Combefis, PG 90, 201C-205A.

- P. Allen și B. Neil, în *Scripta saeculi VII, Vitam Maximi Confessoris illustrantia*, „Corpus Christianorum. Series Graeca”, nr. 39, Turnhout și Leuven, 1999, pp. 230-232; reluată în P. Allen și B. Neil, *Maximus the Confessor and his Companions. Documents from Exile*, Oxford, 2002, pp. 172-174.

c. Traduceri moderne

- În engleză: P. Allen și B. Neil, în *Maximus the Confessor and his Companions. Documents from Exile*, Oxford, 2002, pp. 173-175.

- În română: I.I. Ică jr., în *Sfântul Maxim Mărturisitorul (580-662) și tovarășii săi întru martiriu: papa Martin, Anastasie Monahul, Anastasie Apocrisiarul. „Vieți” – Actele procesului – Documentele exilului*, Sibiu, 2004, pp. 205-207.

- În rusă: M.D. Muretov, în *Творения святого отца нашего Максима Исповедника, I, Житие преподобного Максима Исповедника и служба ему. Перевод, издание и примечания*, Sergiev-Posad, 1915; reluată cu unele corecții de G.I. Benevich și A.M. Choufrine, în *МАКСИМ ИСПОВЕДНИК, Polemika s origenizmom i monoenergizmom*, Sankt-Petersburg, 2007, pp. 228-230; reluată în *Максим Исповедник и его соратники: Документы из ссылки*, „Smaragdus Philocalias – Византийская философия”, nr. 10, Muntele Athos, 2012, pp. 195-198.

d. Studii

P. ALLEN și B. NEIL, în *Scripta saeculi VII, Vitam Maximi Confessoris illustrantia*, „Corpus Christianorum, Series Graeca”, nr. 39, Turnhout și Leuven, 1999, pp. XXIII, 229. B. NEIL în *Maximus the Confessor and his Companions. Documents from Exile*, Oxford, 2002, p. 43.

II. Epistula Anastasii apocrisarii ad Theodosium Gangrensem / Epistola lui Anastasie Apocrisiarul către Teodosie de Gangra / CPG 7733. BHG 1233d

Incipit (al Prologului): Exempla propriae scriptionis epistolae sancti patris nostri ac doctoris Anastasii...

Incipit (al Epistolei): Δεσπότη μου τὰ πάντα ἁγιωτάτῳ θεοτιμήτῳ πατρὶ πνευματικῷ καὶ διδασκάλῳ Θεοδοσίῳ πρεσβυτέρῳ...

a. Prezentare

Această scrisoare, al cărei autor este Anastasie Apocrisiarul, a fost scrisă de acesta în timpul exilului său în Lazica, între 1 septembrie 665 și 11 octombrie 666 (data morții sale). Îi este adresată lui Teodosie de Gangra, dar nu a ajuns la el mai înainte de august 668. În ea sunt relatate ultimele sale suferințe și moartea Sfântului Maxim și a lui Anastasie Monahul.

Prologul, care nu s-a păstrat decât în traducerea latină, a fost probabil scris de Teodosie de Gangra sau de fratele său, Teodor Spudeul.

b. Ediții

- R. Devreesse, „La lettre d’Anastase l’Apocrisiaire sur la mort de saint Maxime le Confesseur et ses compagnons d’exil”, în *Analecta Bollandiana*, 73, 1955, pp. 10-16.

- P. Allen și B. Neil, în *Scripta saeculi VII, Vitam Maximi Confessoris illustrantia*, „Corpus Christianorum. Series Graeca”, nr. 39, Turnhout și Leuven, 1999, pp. 174-189; reluată în P. Allen și B. Neil, *Maximus the Confessor and his Companions. Documents from Exile*, Oxford, 2002, pp. 132-146.

c. Traduceri moderne

- În franceză: J.-M. Garrigues, în J.-M. GARRIGUES, „Le martyre de saint Maxime le Confesseur”, în *Revue thomiste*, 76, 1976, pp. 447-449; reluată în *Deux martyrs de l’Église indivise: saint Maxime le Confesseur et le pape saint Martin. Le récit de leurs procès et de leur mort par des témoins oculaires*, introducere, traducere și note de Jean-Miguel Garrigues, Paris, 2011, pp. 123-126.

- În engleză: P. Allen și B. Neil, în *Maximus the Confessor and his Companions. Documents from Exile*, Oxford, 2002, pp. 133-147.

- În română: I.I. Ică jr., în *Sfântul Maxim Mărturisitorul (580-662) și tovarășii săi întru martiriu: papa Martin, Anastasie Monahul, Anastasie Apocrisiarul. „Vieți” – Actele procesului – Documentele exilului*, Sibiu, 2004, pp. 181-189.

- În rusă: M.D. Muretov, în *Творения святого отца нашего Максима Исповедника*, I, *Житие преподобнаго Максима Исповедника и служба ему. Перевод, издание и примечания*, Sergiev-Posad, 1915; reluată cu unele corecții de G.I. Benevich și A.M. Choufrine, în *МАКСИМ ИСПОВЕДНИК, Полемика с оригенизмом и моноэнергизмом*, Sankt-Petersburg, 2007, pp. 206-213; reluată în *Максим Исповедник и его соратники: Документы из ссылок*, „Smaragdus Philocalias – Византийская философия”, nr. 10, Muntele Athos, 2012, pp. 151-165.

d. Studii

R. DEVREESE, „La lettre d’Anastase l’Apocrisiaire sur la mort de saint Maxime le Confesseur et ses compagnons d’exil”, în *Analecta Bollandiana*, 73, 1955, pp. 5-10. B. NEIL, „The Lives of Pope Martin I and Maximus the Confessor: Some Reconsiderations of Dating the Provenance”, în *Byzantion*, 68, 1998, pp. 99-100. P. ALLEN și B. NEIL, în *Scripta saeculi VII, Vitam Maximi Confessoris illustrantia*, „Corpus Christianorum, Series Graeca”, nr. 39, Turnhout și Leuven, 1999, pp. XX-XXII, 171. B. NEIL, în *Maximus the Confessor and his Companions. Documents from Exile*, Oxford, 2002, pp. 40-41.

III. Epistula Anastasii discipuli ad monachos Calaritanos / Epistola lui Anastasie ucenicul (lui Maxim) către monahii din Cagliari / CPG 7725

Titlu: *Eiusdem sancti Anastasii monachi discipuli sancti abbatis Maximi, ad commune monachorum apud Caralim constitutorum collegium.*

a. Prezentare

E vorba despre o scrisoare a lui Anastasie Monahul către monahii din Cagliari (Sardinia), al căror episcop a jucat un rol important la Sinodul din Lateran. Anastasie îi sfătuiește pe acești monahi să meargă la Roma, pentru a îndemna clerul și poporul să respingă forma de monotelism pe care patriarhul Petru al Constantinopolului reușise s-o facă să fie acceptată de papa Vitalian și de apocrisiarii săi.

Această scrisoare a fost scrisă probabil după 19 aprilie 658. Nu s-a păstrat decât în traducerea latină a lui Anastasie Bibliotecarul.

b. Ediții

- F. Combefis, PG 90, 133B-136C.
- PL 129, 623-626.
- P. Allen și B. Neil, în *Scripta saeculi VII, Vitam Maximi Confessoris illustrantia*, „Corpus Christianorum. Series Graeca”, nr. 39, Turnhout și Leuven, 1999, pp. 166-169; reluată în P. Allen și B. Neil, *Maximus the Confessor and his Companions. Documents from Exile*, Oxford, 2002, pp. 124-130.

c. Traduceri moderne

- În franceză: a textului din PG 90, 133-136 (= PL 129, 623-626, traducerea lui Anastasie Bibliotecarul), de J.M. Garrigues, în J.-M. GARRIGUES, „Le martyre de saint Maxime le Confesseur”, în *Revue thomiste*, 76, 1976, pp. 425-427; reluată în *Deux martyrs de l'Église indivise: saint Maxime le Confesseur et le pape saint Martin. Le récit de leurs procès et de leur mort par des témoins oculaires*, introducere, traducere și note de Jean-Miguel Garrigues, Paris, 2011, pp. 116-120.
- În engleză: P. Allen și B. Neil, în *Maximus the Confessor and his Companions. Documents from Exile*, Oxford, 2002, pp. 125-131.
- În română: I.I. Ică jr., în *Sfântul Maxim Mărturisitorul (580-662) și tovarășii săi întru martiriu: papa Martin, Anastasie Monahul, Anastasie Apocrisiarul. „Vieți” – Actele procesului – Documentele exilului*, Sibiu, 2004, pp. 175-178.
- În rusă: Z.A. Barzakh, în МАКСИМ ИСПОВЕДНИК, Полемика с орigenизмом и моноэнергизмом, Sankt-Petersburg, 2007, pp. 202-205; reluată în МАКСИМ Исповедник и его соратники: Документы из ссылки, „Smaragdus Philocalias – Византийская философия”, nr. 10, Muntele Athos, 2012, pp. 143-149.

d. Studii

- J.-M. GARRIGUES, „Le martyre de saint Maxime le Confesseur”, în *Revue thomiste*, 76, 1976, pp. 424-425; reluat în *Deux martyrs de l'Église indivise: saint Maxime le Confesseur et le pape saint Martin. Le récit de leurs procès et de leur mort par des témoins oculaires*, introducere, traducere și note de Jean-Miguel Garrigues, Paris, 2011, p. 116. J.-CL. LARCHET, *Maxime le Confesseur, médiateur entre l'Orient et l'Occident*, Paris, 1998, pp. 166-169. B. NEIL, „The Lives of Pope Martin I and Maximus the Confessor: Some Recon-siderations of Dating the Provenance”, în *Byzantion*, 68, 1998, pp. 97-98. P. ALLEN și B. NEIL, în *Scripta saeculi VII, Vitam Maximi Confessoris illustrantia*, „Corpus Christianorum, Series Graeca”, nr. 39, Turnhout și Leuven, 1999, pp. XVII-XX, 165. B. NEIL, în *Maximus the Confessor and his Companions. Documents from Exile*, Oxford, 2002, pp. 39-40.

IV. Theodori Spudaei Hypomnesticon / Memorialul lui Teodor Spudeul / CPG 7968. BHG 2261

Titlul: Ἱστορία σύντομος. Τὰ κατὰ τὸν μακάριον Μαρτίνον γεγεγονότα πάπαν Ῥώμης καὶ τὸν ὅσιον Μάξιμον καὶ τῶν σὺν αὐτῷ.

a. Prezentare

Este vorba de o relatare a proceselor și martiriului papei Martin I, ale lui Maxim Mărturisitorul, Anastasie Monahul, Anastasie Apocrisiarul, Teodor și Euprepios. A fost scrisă după august 668, de Teodor Spudeul, fratele lui Teodosie de Gangra și prieten al papei Martin I.

b. Ediții

- R. Devreesse, „Le texte grec de l'«Hypomnesticum» de Théodore Spoudée. Le supplice, l'exil et la mort des victimes illustres du monothélisme”, în *Analecta Bollandiana*, 53, 1935, pp. 66-80.

- P. Allen și B. Neil, în *Scripta saeculi VII, Vitam Maximi Confessoris illustrantia*, „Corpus Christianorum. Series Graeca”, nr. 39, Turnhout și Leuven, 1999, pp. 197-227; reluată în P. Allen și B. Neil, *Maximus the Confessor and his Companions. Documents from Exile*, Oxford, 2002, pp. 148-170.

c. Traduceri moderne

- În franceză: parțială, a textului editat de R. Devreesse, de J.-M. Garrigues, în J.-M. GARRIGUES, „Le martyre de saint Maxime le Confesseur”, în *Revue thomiste*, 76, 1976, pp. 450-452; reluată în *Deux martyrs de l'Église indivise: saint Maxime le Confesseur et le pape saint Martin. Le récit de leurs procès et de leur mort par des témoins oculaires*, introducere, traducere și note de Jean-Miguel Garrigues, Paris, 2011, pp. 128-133.

- În engleză: P. Allen și B. Neil, în *Maximus the Confessor and his Companions. Documents from Exile*, Oxford, 2002, pp. 149-171.

- În română: I.I. Ică jr., în *Sfântul Maxim Mărturisitorul (580-662) și tovarășii săi întru martiriu: papa Martin, Anastasie Monahul, Anastasie Apocrisiarul. „Vieți” – Actele procesului – Documentele exilului*, Sibiu, 2004, pp. 191-204.

- În rusă: M.D. Muretov, în *Творения святого отца нашего Максима Исповедника, I, Житие преподобного Максима Исповедника и служба ему. Перевод, издание и примечания*, Sergiev-Posad, 1915; reluată cu unele corecții de G.I. Benevich și A.M. Choufrine, în *Максим Исповедник, Polemika с оригенизмом и моноэнергизмом*, Sankt-Petersburg, 2007, pp. 214-227; reluată în *Максим Исповедник и его соратники: Документы из ссылки*, „Smaragdus Philocalias – Византийская философия”, nr. 10, Muntele Athos, 2012, pp. 167-193.

d. Studii

R. DEVREESSE, „Le texte grec de l'«Hypomnesticum» de Théodore Spoudée. Le supplice, l'exil et la mort des victimes illustres du monothélisme”, în *Analecta Bollandiana*, 53, 1935, pp. 49-66. J.-M. GARRIGUES, „Le martyre de saint Maxime le Confesseur”, în *Revue thomiste*, 76, 1976, pp. 449-450; reluat în *Deux martyrs de l'Église indivise: saint Maxime le Confesseur et le pape saint Martin. Le récit de leurs procès et de leur mort par des témoins oculaires*, introducere, traducere și note de Jean-Miguel Garrigues, Paris, 2011, p. 128. B. NEIL, „The Lives of Pope Martin I and Maximus the Confessor: Some Reconsiderations of Dating the Provenance”, în *Byzantion*, 68, 1998, pp. 100-109. P. ALLEN și B. NEIL, în *Scripta saeculi VII, Vitam Maximi Confessoris illustrantia*, „Corpus Christianorum. Series Graeca”, nr. 39, Turnhout și Leuven, 1999, pp. XXII-XXIII, 191-194. B. NEIL, în *Maximus the Confessor and his Companions. Documents from Exile*, Oxford, 2002, pp. 41-43. L. KHOPIERIA, „Old Georgian Sources on Maximus the Confessor”, în *Le Muséon*, 116, 2003, pp. 395-414.

2. Vieți ale Sfântului Maxim

I. Epitome / Epitome / CPG 7707, 3. BHG 1236

Titlul grec: Ἀθλησις ἐν ἐπιτόμῳ τοῦ ὁσίου Πατρὸς ἡμῶν Μαξίμου τοῦ Ὁμολογητοῦ.

Incipit: Ὁ ὁσίος καὶ τρισμακάριστος πατὴρ ἡμῶν Μάξιμος ὁ Ὁμολογητὴς...

a. Prezentare

Este vorba despre una dintre biografiile în rezumat ale Sfântului Maxim, de unde numele de *epitome* (în latină *compendium*),

care i-a fost dat. Ea mai este numită și *Compendium Vindobonense*, datorită faptului că a fost găsită în mss. *Vindobonensis*, *Historicum graecus* 45, care conține un mare număr de alte biografii în rezumat de același tip, datând din secolul al XI-lea. Ea figurează însă și într-un manuscris mai vechi, mss. *Glasguensis*, *Bibliothecae Universitatis Ge.* 1112, care datează din secolul al X-lea.

După opinia lui R. Bracke, aceasta, alături de *Recensio Mosquensis*, pe care o rezumă, este cel mai vechi martor al celei dintâi *Vieți* a Sfântului Maxim, care ar fi fost scrisă puțin după canonizarea lui, între 680 și 700, într-un prim stadiu, după realizarea unei compilații de documente disponibile; el consideră că a fost compusă în prima jumătate a secolului al VIII-lea. S.L. Epifanović crede și el că aceasta datează din secolul al VIII-lea. În ceea ce-l privește, B. Roosen o plasează în secolul al IX-lea, dar crede că ar putea fi rezumatul unui text mai vechi, actualmente necunoscut, denumit de Lackner „Urpassio”, care ar data din prima jumătate a secolului al VIII-lea; el consideră că dintre toate *Viețile* Sfântului Maxim, acesta este textul care a păstrat cel mai bine această „Urpassio”.

b. Ediție

M.D. МУРЕТОВ, „Житие преподобнаго Максима Исповедника. Перевод, издание и примечания М.Д. Муретова”, în *Богословский вестник*, 1913-1915. S.L. ЕПИФАНОВИЋ, *Материалы к изучению жизни и творений преподобного Максима Исповедника*, Kiev, 1917, pp. 21-22.

c. Studii

S.L. ЕПИФАНОВИЋ, *Материалы к изучению жизни и творений преподобного Максима Исповедника*, Kiev, 1917, p. VI. W. LACKNER, „Zu Quellen und Datierung der Maksimosvita (BHG³ 1234)”, în *Analecta Bollandiana*, 85, 1967, pp. 285-316. R.B. BRACKE, *Ad sancti Maximi vitam. Studien van de biographische documenten en de levenbeschrijvingen betreffende Maximus Confessor (ca. 580-662)*, Disertație, Leuven, 1980. J.L. VAN DIETEN, Recenzie la R.B. BRACKE, *Ad sancti Maximi vitam. Studien van de biographische documenten en de levenbeschrijvingen betreffende Maximus Confessor (ca. 580-662)*, Disertație, Leuven, 1980, în *Byzantinische Zeitschrift*, 75, 1982,

pp. 359-361. R. BRACKE, „The Origin of the *Vita Maximi Confessoris* Reconsidered”, în *Eight Annual Byzantine Studies Conference. Abstracts of Papers*, Chicago, 1982, pp. 26-27. P. ALLEN, „Blue-Print for the Edition of Documenta ad vitam Maximi Confessoris spectantia”, în C. LAGA, J.A. MUNITIZ și L. VAN ROMPAY (ed.), *After Chalcedon: Studies in Theology and Church History Offered to Professor A. Van Roey for his Seventieth Birthday*, „Orientalia Lovaniensia Analecta”, nr. 18, Leuven, 1985, pp. 11-21. P. ALLEN și B. NEIL, Introducere la *The Life of Maximus the Confessor. Recension 3*, Strathfield, 2003, pp. 7-8. B. ROOSEN, „Maximi Confessoris Vitae et Passiones Graecae: The Development of a Hagiographic Dossier”, în *Byzantion*, 80, 2010, pp. 421- 433, 451-455.

II. Synaxarium Constantinopolitanum

1. 13 august. Titlu: Ἀνάμνησις τῆς μεταθέσεως τῶν λειψάνων τοῦ ἁγίου Μαξίμου τοῦ Ὁμολογητοῦ.

Incipit: Οὗτος ἦν ἐπὶ τῆς βασιλείας Κωνσταντίνου τοῦ ἐπιλεγομένου Πωγωνάτου ἐκγόνου Ἡρακλείου...

2. 21 ianuarie. Titlu: Μνήμη τοῦ ὁσίου πατρὸς ἡμῶν Μαξίμου τοῦ Ὁμολογητοῦ..

Incipit: Οὗτος ἦν κατὰ τοὺς χρόνους Κωνσταντίνου τοῦ ἐπικληθέντος Πωγωνάτου, ὄντος ἀπογόνου τοῦ Ἡρακλείου...

a. Prezentare

Sinaxarul din Constantinopol a fost alcătuit la cererea împăratului Constantin VII Porfirogenetul (945-959), sub îndrumarea diaconului Evaristos bibliotecarul. Acest Sinaxar a cunoscut numeroase ediții.

După B. Roosen, acest text reia elementele unei „Urpassio” (Viața originară), actualmente necunoscută, despre care vorbește W. Lackner („Zu Quellen und Datierung der Maksimosvita [BHG³ 1234]”, pp. 291-294).

Textul ediției lui H. Delehaye este cel al unei versiuni posterioare, datând din secolul al XII-lea, numită *Synaxarium Sirmondianum*, care cuprinde două notițe: una pentru 13 august și una pentru 21 ianuarie. Textul original nu are decât

notația din 13 august, ziua de prăznuire a Sfântului Maxim înainte de a fi mutată (în cursul secolului al XI-lea) pe data de 21 ianuarie – din cauză că cea dintâi dată coincidea cu odovania praznicului Schimbării la Față a Domnului (care umbrea sărbătoarea Sfântului Maxim) – și până să se stabilească în ziua de 13 august „pomenirea” mutării moaștelor sfântului.

Textele celor două notițe din ediția Delehaye sunt aproape identice – în afara titlurilor, care menționează pentru data de 21 ianuarie „pomenirea Sfântului nostru Părinte Maxim Mărturisitorul”, iar pentru data de 13 august „pomenirea mutării moaștelor Sfântului Maxim Mărturisitorul” –, însă cel al notiței din 13 august este mai bun decât cel al notiței din 21 ianuarie (în care, de exemplu, numele mănăstirii în care a fost înmormântat Sfântul Maxim apare ca Arsakios în loc de Arsenios).

Notația din 21 ianuarie este reluată, cu unele variante, care nu afectează însă conținutul, ca *Sinaxar* pentru prima dintre cele două slujbe dedicate Sfântului Maxim, unde ea figurează, potrivit tipicului obișnuit al utreniei din Mineie, după cântarea a VI-a a canonului. Acest text este reprodus de F. Combefis în volumul 90 din *Patrologia greacă* al lui Migne (Incipit: Ἀθλησις τοῦ ἐν ἁγίοις πατρὸς ἡμῶν Μαξίμου τοῦ Ὁμολογητοῦ, ὃς ἐπὶ τῆς βασιλείας Κωνσταντίνου τοῦ ἐπιλεγομένου Πωγωνάτου...).

b. Ediții

H. DELEHAYE, *Synaxarium Ecclesiae Constantinopolitanae*, Bruxelles, 1902: 21 ianuarie, coll. 409-410; 13 august, coll. 887-890.

F. Combefis, PG 90, 209A-212A.

c. Traduceri moderne

În sârbă: A. ЈЕВТИЋ, „Житије Светог Максима Исповедника”, în *Видослов*, 36, 2005, pp. 3-5; reluată în *Луча/Луца*, 21-22, 2004-2005, pp. 5-6.

d. Studii

A. LUZZI, „Note sulla recensione del Sinassario di Constantinopoli patrocinata da Constantino VII Porfirogenito”, în *Rivista di studi bizantini*

e neoellenici, 26, 1989, pp. 139-186. P. ODOIRICO, „Idéologie politique, production littéraire et patronage au Xe siècle: l'empereur Constantin VII et le Synaxariste Evariste”, în *Medioevo Greco*, 1, 2001, pp. 1-21. A. ЈЕВТИЋ, „Житије Светог Максима Исповедника”, în *Видослов*, 36, 2005, p. 3; reluată în *Луча/Luca*, 21-22, 2004-2005, p. 5. B. ROOSEN, „Maximi Confessoris Vitae et Passiones Graecae: The Development of a Hagiographic Dossier”, în *Byzantion*, 80, 2010, pp. 414-420, 455.

III. *Vita et passio Maximi /* *Viața și pătimirea Sfântului Maxim /* **BHG 1233m. CPG 7707,1 - BGH 1233n**

Titlul grec: Βίος καὶ πολιτεία καὶ ἄθλησις τοῦ αἰοιδίμου καὶ μακαριωτάτου Πατρὸς ἡμῶν καὶ ὁμολογητοῦ Μαξίμου καὶ περὶ τῶν β' μαθητῶν αὐτοῦ.

Incipit: Ἡρακλείου τῶν σκήπτρων...

a. Prezentare

Este una dintre *Viețile* scurte ale Sfântului Maxim, mai lungă însă decât *Epitome*, care pare să aibă aceeași sursă.

Există două „recenzii”: *Recensio Mosquensis*, bazată pe codicele *Mosq. synod. gr.* 380 (162) (BHG 1233m), și care este cea mai cunoscută, pentru că a fost publicată de S.L. Epi-fanović (CPG 7707,1); și *Recensio Atheniensis*, care se află în manuscrisul *Atheniensis*, *Bibliotheca Nationalis*, *graecus* 2560 (BGH 1233n).

După B. Roosen, BHG 1233m este în mod clar mai fidel decât 1233n, dar acesta are lecțiuni diferite, ceea ce dovedește că ele sunt independente. Totuși au în mod cert un strămoș comun, pe care B. Roosen îl desemnează ca BHG m+n.

După M.D. Muretov, care consideră acest text drept cea mai veche versiune a *Vieții* Sfântului Maxim, Teofan Mărturisitorul l-ar fi folosit ca unul dintre izvoarele *Cronografiei* sale; el ar fi, așadar, anterior începutului de secol IX. După R. Bracke, acest text ar fi martorul cel mai vechi al celei dintâi

Vieți a Sfântului Maxim, astăzi pierdută, care ar fi fost scrisă între 680-700, urcând el însuși până la începutul secolului al VIII-lea (concluzie admisă ca „peremptorie” de J.-M. Sans-terre). El nu ar prelua informațiile din *Cronografia* lui Teofan, ci ar avea împreună cu ea, ca și *Omilia III la facerea omului* a lui Anastasie Sinaitul, un același izvor istoric. În ceea ce-l privește, B. Roosen îl plasează între începutul secolului al IX-lea (data compunerii *Cronografiei* lui Teofan, pe care o consideră anterioară acestuia) și mijlocul secolului al X-lea (data la care a fost compusă *Vita Maximi* BHG 1234), recunoscând însă că ipoteza lui Bracke este greu de combătut. Acest text ar fi avut în orice caz drept sursă acea „Urpasio” pomenită deja mai sus.

Să notăm faptul că în ceea ce privește exilul și moartea Sfântului Maxim, această *Viață* urmează scrisoarea lui Anastasie Apocrisiarul către Teodosie de Gangra, adăugând însă că Sfântul Maxim a fost înmormântat în mănăstirea Sfântului Arsenie.

b. Ediție

M.D. MURETOV, „Св. Максима Исповедника житие. Перевод, издание и примечания”, în *Богословский Вестник*, 1913-1915; reluată în M.D. MURETOV, *Творения святого отца нашего Максима Исповедника, I, Житие преподобного Максима Исповедника и служба ему. Перевод, издание и примечания*, Sergiev-Posad, 1915, pp. 4-168 (ediție parțială). S.L. EPIFANOVIĆ, *Материалы к изучению жизни и творений преподобного Максима Исповедника*, Kiev, 1917, pp. 1-10 (ediție parțială).

c. Studii

M.D. MURETOV, *Творения святого отца нашего Максима Исповедника, I, Житие преподобного Максима Исповедника и служба ему. Перевод, издание и примечания*, Sergiev-Posad, 1915, pp. 1-3. S.L. EPIFANOVIĆ, *Материалы к изучению жизни и творений преподобного Максима Исповедника*, Kiev, 1917, pp. V-VI. G. NOWAK, „Un manuscrit hagiographique de l'ancien fonds du monastère du Prodrôme (Serrès)”, în *Revue des études byzantines*, 16, 1958, pp. 155-156. R.B. BRACKE, *Ad sancti Maximi vitam. Studie van de biographische documenten en de levenbeschrijvingen betreffende Maximus Confessor (ca. 580-662)*, Disertație, Leuven, 1980. J.-M. SANSTERRE, „Les biographies de Maxime le Confesseur”, în *Byzantion*, 51,

1981, pp. 653-657. J.L. VAN DIETEN, Recenzie la R.B. BRACKE, *Ad sancti Maximi vitam...*, în *Byzantinische Zeitschrift*, 75, 1982, pp. 359-361. R. BRACKE, „The Origin of the *Vita Maximi Confessoris* Reconsidered”, în *Eight Annual Byzantine Studies Conference. Abstracts of Papers*, Chicago, 1982, pp. 26-27. P. ALLEN, „Blue-Print for the Edition of Documenta ad vitam Maximi Confessoris spectantia”, în C. LAGA, J.A. MUNITIZ și L. VAN ROMPAY (ed.), *After Chalcedon: Studies in Theology and Church History Offered to Professor A. Van Roey for his Seventieth Birthday*, „Orientalia Lovaniensia Analecta”, nr. 18, Leuven, 1985, pp. 11-21. P. ALLEN și B. NEIL, Introducere la *The Life of Maximus the Confessor. Recension 3*, Strathfield, 2003, pp. 7-8. B. ROOSEN, „Maximi Confessoris Vitae et Passiones Graecae: The Development of a Hagiographic Dossier”, în *Byzantion*, 80, 2010, pp. 443-455.

IV. Sinaxarul din Typikonul Marii Biserici a Constantinopolului

Titlul grec: Τοῦ ὁσίου Πατρὸς ἡμῶν Μαξίμου τοῦ Ὁμολογητοῦ.

Incipit: Οὗτος ὁ ἦν ἐπὶ βασιλέως Κωνσταντίνου...

a. Prezentare

Această *Viață* figurează la data de 13 august în *Typikonul Marii Biserici din Constantinopol*, editat de A.A. Dimitrievski pe baza manuscrisului *Patmiacus 266*. Ea nu cuprinde decât începutul biografiei lui Maxim, oprindu-se la momentul în care, ajuns monah la mănăstirea din Chrysopolis, este numit egumen.

Potrivit lui A.A. Dimitrievski, *Patmiacus 266* datează de la sfârșitul veacului al IX-lea sau de la începutul veacului al X-lea. Potrivit lui A. Luzzi, datează mai curând din secolele XI-XII. În ceea ce-l privește, B. Roosen consideră că urcă până la sfârșitul secolului al IX-lea sau la începutul secolului al X-lea, e originar din Palestina și în directă dependență cu „Urpasio”.

b. Ediție

A.A. DIMITRIJEVSKIJ, *Описание литургических рукописей, хранящихся в библиотеках Православного Востока*, I, Kiev, 1895, p. 103.

c. Studii

A.A. DIMITRIJEVSKIJ, *Описание литургических рукописей, хранящихся в библиотеках Православного Востока*, I, Kiev, 1895, p. 1. A. Luzzi, „Precisazioni sull’epoca di formazione del sinassario di Constantinopoli”, în *Rivista di studi bizantini e neoellenici*, 36, 1999, pp. 79-86. B. ROOSEN, „Maximi Confessoris Vitae et Passiones Graecae: The Development of a Hagiographic Dossier”, în *Byzantion*, 80, 2010, pp. 411-413, 420-421, 455.

V. Vita/Viața și mucenicia sfântului nostru părinte Maxim Mărturisitorul / BHG 1235. CPG 7707,4

Titlul grec: Βίος καὶ μαρτύριον τοῦ ὁσίου Πατρὸς ἡμῶν Μαξίμου τοῦ Ὁμολογητοῦ.

Incipit: Καὶ πῶς ἄν τὴν παρὰ τῶν φιλοκάλων μέμψιν ἐκκλίνοιμεν ...

a. Prezentare

Această *Viață* scurtă aparține *Menologului imperial* dedicat împăratului Mihail IV Paflagonul (1034-1041) și datând din această perioadă. Textul acestei biografii este apropiat de cel din *Synaxarium Constantinopolitanum* și depinde de el.

b. Ediții

B. LATYSEV, *Menologii anonymi Byzantini saeculi X quae supersunt, Fasciculus alter, menses Iunium, Iulium, Augustum continens*, Petropoli, 1912, pp. 273-276 (pe baza mss. Atheniensis, Bibliothecae Nationalis, graecus 1046 și Mediolanensis, Ambrosianus B 1 inf. [gr. 834]). S.L. EPIFANOVIĆ, *Материалы к изучению жизни и творений преподобного Максима Исповедника*, Kiev, 1917, pp. 23-25 (pe baza mss. Hierosolymitanus, Sancti Sepulcri 17).

c. Traducere

- În rusă: D.E. Afinogenova, în *Диспут с Пирром. Прп. Максим Исповедник и христологические споры VII столетия*, Moscova, 2004, pp. 332-337.

c. Studii

S.L. EPIFANOVIĆ, *Материалы к изучению жизни и творений преподобного Максима Исповедника*, Kiev, 1917, pp. VI-VII. R.B. BRASKE,

Ad sancti Maximi vitam. Studie van de biographische documenten en de leven-beschrijvingen betreffende Maximus Confessor (ca. 580-662), Disertație, Leuven, 1980. P. ALLEN, „Blue-Print for the Edition of Documenta ad vitam Maximi Confessoris spectantia”, în C. LAGA, J.A. MUNITIZ și L. VAN ROMPAY (ed.), *After Chalcedon: Studies in Theology and Church History Offered to Professor A. Van Roey for his Seventieth Birthday*, „Orientalia Lovaniensia Analecta”, nr. 18, Leuven, 1985, pp. 11-21. F. D'AIUTO, „Nuovi elementi per la datazione del Menologio Imperiale: i copisti degli esemplari miniati”, în *Atti della Accademia Nazionale dei Lincei*, Seria IX, vol. VIII, fasc. 4, Roma, 1997, pp. 715-747. P. ALLEN și B. NEIL, Introducere la *The Life of Maximus the Confessor. Recension 3*, Strathfield, 2003, p. 8. B. ROOSEN, „Maximi Confessoris Vitae et Passiones Graecae: The Development of a Hagiographic Dossier”, în *Byzantion*, 80, 2010, pp. 411-413, 417-420, 455.

VI. Sancti Maximi vita ac certamen / Viața și lupta Sfântului Maxim / BHG 1234

Titlul potrivit manuscriselor: Εἰς τὸν βίον καὶ τὴν ἄθλησιν (sau: Βίος καὶ ἄθλησις; sau: Βίος καὶ πολιτεία; sau: Βίος καὶ πολιτεία καὶ μαρτύριον; sau: Βίος καὶ ἀγῶνες καὶ ἄθλησις) τοῦ ὁσίου πατρὸς ἡμῶν καὶ ὁμολογητοῦ Μαξίμου.

Incipit: Καὶ πάντων μὲν τῶν κατὰ Θεόν πολιτευσαμένων ὁ Βίος.

Titlul Recenziei II în ediția din PG: Εἰς τὸν βίον καὶ τὴν ἄθλησιν τοῦ ὁσίου πατρὸς ἡμῶν καὶ ὁμολογητοῦ Μαξίμου.

Titlul Recenziei III în ediția lui P. Allen și B. Neil: Βίος καὶ πολιτεία καὶ μαρτύριον τοῦ ὁσίου πατρὸς ἡμῶν καὶ ὁμολογητοῦ Μαξίμου.

a. Prezentare

Este cea mai lungă dintre *Viețile* Sfântului Maxim. Este, de asemenea, și cea mai cunoscută, datorită faptului că una dintre recenziile ei (a se vedea *infra*) a fost editată de Combeșis în 1675 și apoi a fost preluată la începutul volumului 90 din *Patrologia greacă* a lui Migne. Chiar înainte de această

ediție, ea a fost cea mai apreciată, pentru că oferă o prezentare completă a vieții Sfântului Maxim, de la nașterea sa până la moarte, îi subliniază virtuțile și este scrisă într-un stil care se conformează deopotrivă celui hagiografic și celui al retoricii clasice.

Vita Maximi a fost multă vreme folosită ca principala sursă de cunoaștere a vieții Sfântului Maxim, până când W. Lackner aruncă o umbră de îndoială asupra ei afirmând că nu este, așa cum se credea, o scriere anonimă de la finele secolului al VII-lea (așadar, aproape contemporană cu Sfântul Maxim), ci o compilație datând de la mijlocul secolului al X-lea, datorată monahului studit Mihail Exabulites. Informația sa de bază pare dependentă de *Passio et vita Maximi* BHG 1233m și 1233n⁶⁶. Dar în ceea ce privește mai ales primii ani ai vieții sale (originea familiei și tinerețea), biograful și-a mascat insuficiența informațiilor prin utilizarea de locuri comune ale hagiografiei, luate din mai multe izvoare, îndeosebi din *Vita A* a Sfântului Teodor Studitul (BHG 1755), posterioară anului 868⁶⁷. Diverse elemente sunt preluate din *Omilia III la facerea omului* a lui Anastasie Sinaitul (cca 620 – cca 700) și din *Cronografia* lui Teofan Mărturisitorul (cca 758-817), în ceea ce privește istoria monotelismului. Și uneori a înfrumusețat textul în stilul clasic al hagiografiei epocii.

Putem presupune că această *Viață* a fost scrisă pentru a servi drept introducere la corpusul scrierilor Sfântului Maxim, care a fost alcătuit în această epocă; biograful nu doar a adunat, cu foarte mici excepții, toate materialele pe care le avea la îndemână, ci a și căutat să producă un ansamblu coerent (umplând golurile existente în documente) și conform canoanelor hagiografiei.

⁶⁶ A se vedea B. ROOSEN, „Maximi Confessoris Vitae et Passiones Graecae”, pp. 446-451.

⁶⁷ „Zu Quellen und Datierung der Maksimosvita (BHG³ 1234)”, în *Analecta Bollandiana*, 85, 1967, pp. 285-316.

Actualmente, există un consens în ceea ce privește faptul că primele capitole (II-III) din această *Vita Maximi*, referitoare la originea familiei și educația lui Maxim, sunt în mod sigur un adaos al autorului, pentru că aceste elemente nu se află în nici una dintre celelalte *Vieți* (afară de *Viața* georgiană redactată de Eftimie Athonitul, unde sunt menționate prenumele părinților lui Maxim, care nu corespund celor din *Viața* siriacă). Însă rămâne deschisă dezbateră legată de sursa informațiilor istorice referitoare la monotelism din această *Viață* (Bracke, considerând că *Recensio mosquensis*, BHG 1233m ar putea fi sursa ei, după cum ea ar putea fi și *Cronografia* lui Teofan și *Omilia III la facerea omului* a lui Anastasie Sinaitul). Articolul lui Lackner a avut drept efect desconsiderarea acestei *Vieți* în ansamblul ei, pe baza câtorva elemente îndoielnice, în vreme ce în cea mai mare parte a ei există elemente împrumutate din *Viețile* precedente, și mai ales din *Recensio mosquensis*, BHG 1233m, care tuturor cercetătorilor li se pare foarte apropiată de *Viața* greacă originală („*Urpassio*”), de a cărei existență nu avem motive să ne îndoim.

Devreesse a diferențiat în sânul tradiției manuscrise trei recenzări; această diferențiere este admisă și astăzi⁶⁸.

Recenzia II (editată de Combefis, care figurează în volumul 90 din PG) este o copie a Recenziei I, cu o lacună între capitolele XVI și XVII, datorată uitării unui pasaj⁶⁹ de către copist (acest pasaj a fost editat de R. Devreesse). Aceste două Recenzii, în raport cu Recenzia III, au drept caracteristică faptul că istorisesc primul proces al Sfântului Maxim (*Relatio motionis*) și Disputa de la Bizya, parafrazând și rezumând cele două surse, textul din *Epistola* lui Anastasie Apocrisiarul fiind

⁶⁸ B. Roosen consideră totuși termenul de recenzie impropriu și, ca P. Allen și B. Neil, inversează numerotarea lui Devreesse în cazul recenziilor I și II. În cele ce urmează, adoptăm această nouă numerotare.

⁶⁹ Acest pasaj se referă la evenimentele plasate între 646 și decretul imperial împotriva lui Maxim și a papei Martin I.

aproape în întregime respectat. B. Roosen asociază Recenziile I și II și, ca și Lackner, plasează originea lor la Constantinopol, în Mănăstirea Studion⁷⁰. Recenzia III este cea mai lungă dintre cele trei recenzii ale acestei *Vieți*. După B. Roosen, ea datează de la finele secolului al X-lea și își are originea, probabil, în Muntele Athos; sursa ei este Recenzia I. Spre deosebire de Recenziile I și II, ea cuprinde *Relatarea primului proces* (*Relatio motionis*) și *Disputa de la Bizya*, citându-le literalmente, dar omite *Epistola lui Anastasie Apocrisiarul*. În afară de aceasta, ea inversează sursele pe care le citează. Autorul a reorganizat datele pe care le avea la dispoziție, cu scopul de a prezenta o versiune în care Maxim este judecat la Bizya, înainte de a fi trimis îndată la Constantinopol, pentru proces; în felul acesta, cele două procese din 655 și 662 apar aici ca unul singur.

b. Ediții

- Textul Recenziei I este inedit. Ediția ei este pregătită de B. Roosen, care dă lista manuscriselor în care figurează textul în articolul său „Maximi Confessoris Vitae et Passiones Graecae: The Development of a Hagiographic Dossier”, în *Byzantion*, 80, 2010, p. 435.

- Recenzia II: F. Combefis, PG 90, 68-109. Anexă în R. DEVRESSE, „La vie de saint Maxime le Confesseur et ses recensions”, în *Analecta Bollandiana*, 46, 1928, pp. 18-23.

- Recenzia III: P. ALLEN și B. NEIL, *The Life of Maximus the Confessor. Recension 3*, Strathfield, 2003, pp. 38-184.

c. Traduceri în limbi clasice

- În latină: a Recenziei I, în *Acta Sanctorum*, 37, *Augusti tomus tertius*, Paris și Roma, 1867, coll. 134-170; a Recenziei III, de C. Baronius, *Annales Ecclesiastici*, t. 11, Lucques, 1742.

d. Traduceri moderne

1) Ale Recenziei II:

- În română: I.I. Ică jr., în *Sfântul Maxim Mărturisitorul (580-662) și tovarășii săi întru martiriu: papa Martin, Anastasie Monahul, Anastasie Apocrisiarul. „Vieți” – Actele procesului – Documentele exilului*, Sibiu, 2004, pp. 59-85.

⁷⁰ „Maximi Confessoris Vitae et Passiones Graecae”, p. 451.

- În rusă: M.D. Muretov, „Житие преподобнаго Максима Исповедника. Перевод, издание и примечания М.Д. Муретова”, în *Богословский вестник*, 1913-1915, pp. 1-272; reluată în *Творения святого отца нашего Максима Исповедника, I, Житие преподобнаго Максима Исповедника и служба ему. Перевод, издание и примечания, Sergiev-Posad*, 1915.

2) Ale Recenziei III:

- În engleză: P. ALLEN și B. NEIL, Introducere la *The Life of Maximus the Confessor. Recension 3*, Strathfield, 2003, pp. 39-185.

e. Studii

R. DEVRESSE, „La vie de saint Maxime le Confesseur et ses recensions”, în *Analecta Bollandiana*, 46, 1928, pp. 6-49. W. LACKNER, „Zu Quellen und Datierung der Maksimosvita (BHG³ 1234)”, în *Analecta Bollandiana*, 85, 1967, pp. 285-316. R.B. BRACKE, *Ad sancti Maximi vitam. Studie van de biographische documenten en de levenbeschrijvingen betreffende Maximus Confessor (ca. 580-662)*, Disertație, Leuven, 1980. J.-M. SANSTERRE, Recenzia tezei precedente a lui R.B. Bracke, în *Byzantion*, 51, 1981, pp. 653-657. J.L. VAN DIETEN, Recenzia tezei lui R. Bracke, *Ad sancti Maximi vitam...*, în *Byzantinische Zeitschrift*, 75, 1982, pp. 359-361. R. BRACKE, „The Origin of the Vita Maximi Confessoris Reconsidered”, în *Eight Annual Byzantine Studies Conference. Abstracts of Papers*, Chicago, 1982, pp. 26-27. P. ALLEN, „Blueprint for the Edition of Documenta ad vitam Maximi Confessoris spectantia”, în C. LAGA, J.A. MUNITIZ și L. VAN ROMPAY (ed.), *After Chalcedon: Studies in Theology and Church History Offered to Professor A. Van Roey for his Seventieth Birthday*, „Orientalia Lovaniensia Anallecta”, nr. 18, Leuven, 1985, pp. 11-21. B. NEIL, „The Greek Life of Maximus the Confessor (BHG 1234) and its Three Recensions”, în *Studia Patristica*, XXXVI, 2001, pp. 46-53. P. ALLEN și B. NEIL, Introducere la *The Life of Maximus the Confessor. Recension 3*, Strathfield, 2003, pp. 3-34, *passim*. B. ROOSEN, „Maximi Confessoris Vitae et Passiones Graecae: The Development of a Hagio-graphic Dossier”, în *Byzantion*, 80, 2010, pp. 435-443, 455.

VII. Vita syriaca / Viața siriacă

a. Prezentare

Această *Viață* a fost publicată în 1973 de S. Brock, care i-a descoperit manuscrisul datând din secolul al VII-lea sau al

VIII-lea⁷¹. E scrisă de un cvasicontemporan al evenimentelor, monotelit de origine maronită, cu numele Gheorghe de Resh'aina. Ea prezintă diferențe notabile față de alte recenzii ale *Vieții* tradiționale, mai ales în ceea ce privește prima jumătate a vieții Sfântului Maxim.

S-ar putea totuși formula unele rezerve în privința acestei *Vieți* siriace (în care pot fi găsite toate locurile comune ale unui text polemic), care îi micșorează credibilitatea și deci importanța⁷².

b. Ediție

S. Brock, „An Early Syriac Life of Maximus the Confessor”, în *Analecta Bollandiana*, 91, 1973, pp. 302-313.

c. Traduceri

- În engleză: S. Brock, în S. BROCK, „An Early Syriac Life of Maximus the Confessor”, în *Analecta Bollandiana*, 91, 1973, pp. 314-319.

- În română: I.I. Ică jr., în *Sfântul Maxim Mărturisitorul (580-662) și tovarășii săi întru martiriu: papa Martin, Anastasie Monahul, Anastasie Aporcrisiarul. „Vieți” – Actele procesului – Documentele exilului*, Sibiu, 2004, pp. 209-220.

- În rusă: A.B. MOURAVIEV, în *Диспут с Пирром. Прп. Максим Исповедник и христологические споры VII столетия*, Moscova, 2004, pp. 323-337.

d. Studii

S. BROCK, „An Early Syriac Life of Maximus the Confessor”, în *Analecta Bollandiana*, 91, 1973, pp. 320-346. J.-M. GARRIGUES, „La Personne composée du Christ d'après saint Maxime le Confesseur”, în *Revue thomiste*, 74, 1974, pp. 181-184. R.B. BRACKE, *Ad sancti Maximi vitam. Studie*

⁷¹ „An Early Syriac Life of Maximus the Confessor”, în *Analecta Bollandiana*, 91, 1973, pp. 299-346.

⁷² A se vedea R.B. BRACKE, *Ad sancti Maximi vitam. Studie van de biographische documenten en de levenbeschrijvingen betreffende Maximus Confessor (ca. 580-662)*, Disertație, Leuven, 1980. J.-CL. LARCHET, *La Divinisation de l'homme selon saint Maxime le Confesseur*, Paris, 1996, pp. 9-12. P. ALLEN și B. NEIL, Introducere și note la *The Life of Maximus the Confessor. Recension 3*, Strathfield, 2003, p. 8.

van de biographische documenten en de levenbeschrijvingen betreffende Maximus Confessor (ca. 580-662), Disertație, Leuven, 1980. I.-H. DALMAIS, „La vie de saint Maxime le Confesseur reconsidérée?”, în *Studia Patristica*, 18, 1, 1982, pp. 26-30, trad. rom. de I.I. Ică jr., „Viața Sfântului Maxim Mărturisitorul reconsiderată?”, în *Mitropolia Ardealului*, 32, 1987, 5, pp. 26-30. A.I. SIDOROV, „Некоторые замечания к биографии Максима Исповедника”, în *Византийский Временник*, 47, 1986, pp. 109-124; Introducere la *Творения преподобного Максима Исповедника*, t. I, *Богословские и аскетические трактаты. Вступительная статья, перевод и комментарии*, Moscova, 1993, pp. 35-44. E. FOLLIERI, „Dove e quando morì Giovanni Mosco?”, în *Revista di studi bizantini e neoellenici*, 25, 1988, pp. 30-34. J.-CL. LARCHET, *La Divinisation de l'homme selon saint Maxime le Confesseur*, Paris, 1996, pp. 9-12. P. ALLEN și B. NEIL, Introducere și note la *The Life of Maximus the Confessor. Recension 3*, Strathfield, 2003, pp. 8-9.

VIII. Vieți georgiene

a. Prezentare

Trei Vieți ale Sfântului Maxim au fost traduse în georgiană între secolele al X-lea și al XII-lea.

1. Cea mai veche, care a fost publicată de K. Kekilidze, este o redactare a *Vieții* Sfântului Maxim alcătuită de Eftimie Athonitul în secolul X. Apropiată de *Vita et passio Maximi*, BHG 1233m, ea conține în plus informații care nu apar în diverse alte *Vieți* (de exemplu, numele părinților Sfântului Maxim; faptul că mănăstirea din Chrysopolis i-ar fi fost dată Sfântului Maxim de împăratul Heraclie; faptul că Sfântul Maxim ar fi săvârșit minuni în Africa) și se poate ca ea să derive din cea mai veche *Viață* greacă a Sfântului Maxim, desemnată mai sus prin termenul „Urpasio”, al cărei text este actualmente pierdut, dar care ar urca până spre finele veacului al VII-lea. Este interesant de notat în această privință faptul că *Viața* georgiană afirmă că Teodor Spudeul (un contemporan al Sfântului Maxim, care a fost un martor direct al unei părți din viața sa) este autorul *Vieții* Sfântului Maxim. Este însă

greu să se facă o distincție între ceea ce provine din această presupusă sursă și omisiunile, adaosurile, modificările, comentariile și interpretările personale pe care Eftimie Atonitul obișnuia să le facă în traducerile sale și care le fac nesigure⁷³. Există de altfel în această *Viață* georgiană evidente incoerențe, confuzii și inexactități.

2. A doua este o *Viață* care figurează în *Marele Sinaxar* (sec. XI). Ea a fost tradusă de Gheorghe Athonitul, după o sursă greacă astăzi pierdută, care ar fi urmat, la rândul ei, cele scrise în *Epitome BHG 1236*, *Recensio Mosquensis 1233n* și *Sinaxarul Constantinopolitan*. Ea urmează textul precedent în ceea ce privește sfârșitul vieții Sfântului Maxim⁷⁴.

3. Un al treilea document biografic important este traducerea georgiană făcută de școala de la Gelati din secolul al XII-lea, a unei versiuni metafrastice a scrierii *Hypomnesticum* din secolul al XI-lea, de către un bizantin, Ioan Xyphilinos, combinând acest *Hypomnesticum* cu date din *Vita Maximi BHG 1234* și cu alte surse. Ea nu conține nici o informație necunoscută despre Sfântul Maxim, deosebită de alte surse⁷⁵.

b. Ediții

1. *Viața* dezvoltată tradusă de Eftimie Athonitul (sec. X-XI), a fost editată de K. KEKILIDZE, *Monumenta Hagiographica, Keimena*, t. I, Tbilisi, 1918, pp. 60-103.

2. *Viața* prescurtată tradusă de Gheorghe Athonitul, care figurează în *Marele Sinaxar* (sec. al XI-lea), editată de M. Dolakidze, în *Calendarul Bisericii georgiene*, Tbilisi, 2003, pp. 174-175 (în georgiană).

⁷³ A se vedea K. KEKILIDZE, „Сведения грузинских источников о преподобном Максиме Исповеднике”, în *Труды Киевской духовной академии*, 1912, III, pp. 1-41, 451-482; L. KHOPERIA, „Maximus the Confessor: Life and Works in the Georgian Tradition”, în T. MGALOBLSHVILI și L. KHOPERIA (ed.), *Maximus the Confessor and Georgia*, Londra, 2009, pp. 28-31.

⁷⁴ L. KHOPERIA, *op. cit.*, p. 42.

⁷⁵ *Ibidem*, pp. 43-44.

3. *Comemorarea metafrastică a lui Ioan Xiphilinos a fost editată de K. Kekilidze, „Грузинская версия «Воспоминаний» Феодосия Гангрского и ее научное значение”, Etiudebi jveli k'art'uli liṭeraṭuris istori-
idan, t. III, Tbilisi, 1955, pp. 289-310.*

c. Studii

W. LACKNER, „Zu Quellen und Datierung der Maximosvita”, în *Analecta Bollandiana*, 85, 1967, pp. 298-306. P. ALLEN, „Blue-Print for the Edition of Documenta ad Vitam Maximi Confessoris Spectantia”, în C. LAGA, J.A. MUNITIZ și L. VAN ROMPAY (ed.), *After Chalcedon: Studies in Theology and Church History Offered to Professor A. von Roey for his Seventieth Birthday*, în „*Orientalia Lovaniensia Analecta*”, 18, 1985, p. 18. L. KHOPERIA, „Maximus the Confessor in Ancient Georgian Sources”, în *Studia Patristica*, 36, 2001, pp. 134-139. P. ALLEN și B. NEIL, Introducere și note la *The Life of Maximus the Confessor. Recension 3*, Strathfield, 2003, pp. 9-10. L. KHOPERIA, „Old Georgian Sources on Maximus the Confessor”, în *Le Museon*, 116, 2003, pp. 395-414; „La traduction par Euthyme l'Athonite de la Vie de Maxime le Confesseur et ses interconnexions avec les sources grecques”, în *Mravaltavi*, 21, 2005, pp. 52-62 (în georgiană); „Maximus the Confessor: Life and Works in the Georgian Tradition”, în T. MGALOBlishvili și L. KHOPERIA (ed.), *Maximus the Confessor and Georgia*, Londra, 2009, pp. 25-48.

III

ÎNVĂȚĂTURA SFÂNTULUI MAXIM MĂRTURISITORUL

I. IZVOARE, INFLUENȚE, FACTORI DE FORMARE ȘI DE EVOLUȚIE

Izvoarele și influențele de care dă mărturie cugetarea teologică a Sfântului Maxim Mărturisitorul sunt, fără umbră de îndoială, cele ale unei solide formații monahale tradiționale, în care lecturile biblice și patristice, dar și cântările din timpul lungilor slujbe liturgice ocupă un loc hotărâtor. Pentru aceasta stă mărturie *Viața Sfintei Fecioare* (a cărei autenticitate nu este însă bine stabilită) și clasicul *Cuvânt ascetic*¹.

Una dintre primele scrieri duhovnicești ale Sfântului Maxim, *Capete despre dragoste*, este, potrivit spuselor sale din prolog, o simplă culegere „din scrierile Sfinților Părinți”². S-a remarcat aici influența net predominantă a lui Evagrie³, mai înainte însă de a constata că de fapt Sfântul Maxim nu numai că se delimitează vizibil de acesta⁴, dar pare să aibă drept scop

¹ A se vedea I.H. DALMAIS, „La doctrine ascétique de saint Maxime le Confesseur, d'après le «Liber asceticus»”, în *Irenikon*, 26, 1953, pp. 17-39.

² *Car., Proł.*, ed. Ceresa-Gastaldo, p. 48 [FR 2, 2009, p. 50].

³ A se vedea M. VILLER, „Aux sources de la spiritualité de saint Maxime. Les œuvres d'Évagre le Pontique”, în *Revue d'ascétique et de mystique*, 11, 1930, pp. 156-184 și 239-268. I. HAUSHERR, „Ignorance infinie”, în *Orientalia Christiana Periodica*, 2, 1936, pp. 351-362.

⁴ P. SHERWOOD, *The Earlier Ambigua of St Maximus the Confessor and his*

o corectare dinlăuntru a acestuia⁵. Se punea problema de a păstra ce era determinant (și definitiv) în aportul lui Evagrie la spiritualitatea monahală (mai ales cadrele și conceptele precise de organizare), corectând totodată latura intelectualistă a cugetării sale⁶, redând iubirii de Dumnezeu și de aproapele locul cel dintâi (lucru confirmat de *Epistola* 2, scrisă în aceeași vreme⁷) și repunându-L în centrul vieții duhovnicești pe Hristos⁸, privit atât în omenitatea, cât și în dumnezeirea Sa⁹. Sfântul Maxim restituie aici întreaga însemnătate pe care o avea un alt curent al spiritualității monahale¹⁰, și anume acela al *Apoftegmelor* și al marilor bărbați duhovnicești a căror influență asupra lui a fost adesea evocată: Pseudo-Macarie¹¹,

Refutation of Origenism, Roma, 1955, pp. 137-149. G. VAN DER HERTEN, *De taal van Evagrius Ponticus en Maximus Confessor. Lexicografische en stilistische vergelijking van „De oratione” met „De Caritate”*, Disertație, Louvain, 1984.

⁵ A se vedea H.U. VON BALTHASAR, *Die „Gnostischen Centurien” des Maximus Confessor*, Fribourg-im-Brisgau, 1941, revăzută și reluată în *Kosmische Liturgie*, Einsiedeln, 19612, pp. 482-643. E. VON IVANKA, „Der Philosophische Ertrag der Auseinandersetzung Maximus des Bekenntners mit dem Origenismus”, în *Jahrbuch der österreichischen byzantinischen Gesellschaft*, 7, 1958, pp. 23-49; Plato christianus, *La réception critique du platonisme chez les Pères de l'Église*, Paris, 1990, pp. 277-278.

⁶ Aspect care poate că a fost exagerat, după cum arată astăzi studiile lui G. Bunge, P. Bettiolo, S. Rubenson și J.S. Konstantinovskiy.

⁷ A se vedea I.H. DALMAIS, „Saint Maxime le Confesseur, docteur de la charité”, în *La Vie spirituelle*, 79, 1948, pp. 296-303.

⁸ A se vedea I.H. DALMAIS, „L'héritage évagrien dans la synthèse de saint Maxime le Confesseur”, în *Studia Patristica*, VIII, Berlin, 1966, pp. 356-363.

⁹ A se vedea G.C. BERTHOLD, „History and Exegesis in Evagrius and Maximus”, în *Origeniana Quarta*, Innsbruck, 1987, pp. 390-404.

¹⁰ A se vedea I. HAUSHERR, „Les grands courants de la spiritualité orientale”, în *Orientalia christiana periodica*, 1, 1930, pp. 114-138.

¹¹ A se vedea J.-M. GARRIGUES, *Maxime le Confesseur. La charité, avenir divin de l'homme*, Paris, 1976, p. 45, n. 10, 121-125; A. LOUTH, *Maximus the Confessor*, Londra și New York, 1996, p. 25; M. PLESTED, *The Macarian Legacy. The Place of Macarius-Symeon in the Eastern Christian Tradition*, Oxford, 2004, cap. 8: „The Macarian Dimension of the Maximian Synthesis”, pp. 213-254.

Diadoh al Foticeii¹² și Marcu Ascetul¹³; el se inspira deja și din Pseudo-Dionisie¹⁴. Dar probabil că scopul său era mai puțin acela de a-l corecta pe Evagrie, cât de a combate origenismul¹⁵, curent al cărui inspirator, între alții, a fost Evagrie cel din *Capete gnostice*¹⁶, în aceeași măsură – dacă nu chiar mai mult – ca Origen cu tratatul său *Despre principii*¹⁷. Sfântul Maxim urmărea fără îndoială același lucru și în *Capetele teologice și iconomice*, nu atât din nevoia de a rezolva o criză personală și a depăși el însuși origenismul la care ar fi aderat pentru o vreme¹⁸, cât pentru a răspunde, după cum spune în prologul *Capetelor despre dragoste*, „poruncii” ce i se dăduse¹⁹.

¹² A se vedea E. DES PLACES, *Introduction la DIADOQUE DE PHOTICÉ, Œuvres spirituelles*, SC 5 bis, Paris, 1966, pp. 66-67; „Maxime le Confesseur et Diadoque de Photice”, în F. HEINZER și C. VON SCHÖNBORN (ed.), *Maximus Confessor. Actes du Symposium sur Maxime le Confesseur*, Fribourg (Elveția), 1982, pp. 29-35; A. LOUTH, *Maximus the Confessor*, Londra și New York, 1996, pp. 25-26.

¹³ A se vedea J.-CL. LARCHET, „Le baptême selon saint Maxime le Confesseur”, în *Revue des sciences religieuses*, 65, 1991, pp. 69-70.

¹⁴ A se vedea J. PÉGON, *Introduction la MAXIME LE CONFESSEUR, Centuries sur la charité*, SC 9, Paris, 1943, p. 22.

¹⁵ Despre critica origenismului la Sfântul Maxim, a se vedea P. SHERWOOD, *The Earlier Ambigua of St Maximus the Confessor and his Refutation of Origenism*, Roma, 1955; H.U. VON BALTHASAR, *Kosmische Liturgie*, Einsiedeln, 19612, pp. 122-131. Despre raporturile Sfântului Maxim cu origenismul, a se vedea P. SHERWOOD, „Maximus and Origenism. APXH KAI TEΛOΣ”, în *Berichte zum XI internationalen Byzantinisten-Kongress, München*, 1958, III, 1, München, 1958, pp. 1-27.

¹⁶ A se vedea A. GUILLAUMONT, *Les „Kephalaia Gnostica” d'Évagre le Pontique et l'histoire de l'origénisme chez les Grecs et les Syriens*, Paris, 1962.

¹⁷ Despre origenism, a se vedea, pe lângă volumul deja citat al lui A. Guillaumont, J. MEYENDORFF, *Le Christ dans la théologie byzantine*, cap. III: „La crise origéniste du vie siècle”, Paris, 1969, pp. 59-89.

¹⁸ Teză pe care von Balthasar a susținut-o într-o primă fază, dar la care a renunțat, convins de studiile lui P. Sherwood. Această teză este însă astăzi din nou avansată de partizanii *Vieții siriace*.

¹⁹ *Ibidem*.

Origenismul era, într-adevăr, încă activ în unele medii monahale în primele decenii ale secolului al VII-lea și e posibil ca autoritatea intelectuală și duhovnicească a Sfântului Maxim să fi fost folosită pentru a-i contracara influența.

În orice caz, lucrul acesta a determinat elaborarea scrierii sale *Ambigua către Ioan*²⁰. Combaterea metafizicii origeniste, îndeosebi a învățaturii despre henadă, care implica triada odihnă-mișcare-devenire, i-a dat Sfântului Maxim prilejul de a-și pune la punct propria metafizică, pe care se va sprijini o parte importantă din învățătura sa duhovnicească²¹. Compunerea scrierii *Ambigua către Ioan* (și, câțiva ani mai târziu, a celeilalte scrieri, *Ambigua către Toma*, ca răspuns, de această dată, la problemele hristologice produse de publicarea *Psephos*-ului) a constituit pentru Sfântul Maxim și un bun prilej de a aprofunda cunoașterea celor doi autori care au exercitat un rol fundamental asupra gândirii sale: Pseudo-Dionisie și, mai ales, Sfântul Grigorie de Nazianz²², comentați și citați în cea mai mare parte din aceste scrieri²³. Influența celui dintâi a

²⁰ J.-CL. LARCHET, *Introducere la MAXIME LE CONFESSEUR, Ambigua*, Paris, 1994, pp. 10-12.

²¹ A se vedea *infra*, III.2, iar pentru mai multe detalii: P. SHERWOOD, *The Earlier Ambigua of St Maximus the Confessor and his Refutation of Origenism*, Roma, 1955, p. 72 s.; J.-CL. LARCHET, *Introducere la MAXIME LE CONFESSEUR, Ambigua*, Paris, 1994, pp. 10-12, 50-54.

²² A se vedea J. PLAGNIEUX, *Saint Grégoire de Nazianze Théologien*, „Études de science religieuse”, nr. 7, Paris, 1952, pp. 361-363. M. VASILIEVIĆ, *Ο άνθρωπος της εν Χριστώ κοινωνίας: „Μετοχή Θεού” στη θεολογική ανθρωπολογία του αγίου Γρηγορίου του Θεολόγου και του αγίου Μαξίμου του Ομολογητού*, Disertație, Atena, 1999.

²³ Lista și indicele citatelor din *Ambigua către Ioan* sunt date de P. SHERWOOD, *The Earlier Ambigua of St Maximus the Confessor and his Refutation of Origenism*, Roma, 1955, pp. 11-20. Despre Sfântul Maxim ca și comentator al Sfântului Grigorie de Nazianz, a se vedea: I. SAJDAK, *Historia critica scholiastarum et commentatorum Gregorii Nazianzeni*, I, *De codicibus scholiastarum et commentatorum Gregorii Nazianzeni. Accedit Appendix de pseudo-gregorianis et Gregorii encomiis*, „Meletemata Patristica”, nr. 1, Cracovia, 1914, pp. 32-37. V. PUNTONI, „Scolii alle orazioni di Gregorio Nazianzeno”, în

fost totuși mai puțin importantă decât s-a crezut atunci când încă i se mai atribuiă Sfântului Maxim *Scoliile la scrierile lui Dionisie Areopagitul*²⁴. Totuși, alături de cea a Capadocienilor, ea se exercită puternic, în primul rând asupra apofatismului Sfântului Maxim²⁵, în al doilea rând, asupra reprezentării

E. PICCOLOMINI, *Studi di filologia greca*, I, Torino, 1886, pp. 133-180. F. TRISOGLIO, „Mentalità ed atteggiamenti degli scolasti di fronte agli scritti di S. Gregorio di Nazianzo”, în J. MOSSAY (ed.), *Symposium Nazianzenum II*, Louvain-la-Neuve, 25-28 août 1981. *Actes du colloque international*, „Studien zur Geschichte und Kultur des Altertums, Neue Folge, Reihe 2, Forschungen zu Gregor von Nazianz”, nr. 2, Paderborn, München, Viena și Zürich, 1983, pp. 200-207. A. REDOVICS, „Gregory of Nazianzus (Or. 29.2) in Maximus the Confessor's Ambigua”, în *Studia Patristica*, XXXVII, 2001, pp. 250-256. C. MORESCHINI, „Massimo il Confessore di fronte a Gregorio Nazianzeno (a proposito degli «Ambigua»)”, în U. CRISCUOLO (ed.), *L'antico e la sua eredità. Atti dei Colloquio internazionale di studi in onore di Antonio Carzys, Napoli, 20-21 settembre 2002*, „Collectanea”, nr. 24, Napoli, 2004, pp. 135-151.

²⁴ Despre influența lui Dionisie asupra Sfântului Maxim, aflăm exprimate diferite poziții la: P. SHERWOOD, „Denys l'Aréopagite, IV, Influence du Pseudo-Denys en Orient, 4, Maxime le Confesseur”, în *Dictionnaire de spiritualité*, III, Paris, 1957, coll. 295-300. H.U. VON BALTHASAR, *Die „Gnostischen Centurien” des Maximus Confessor*, Fribourg-im-Brigau, 1941, revizuită și reluată în *Kosmische Liturgie*, Einsiedeln, 1961², pp. 482-643. W. VÖLKER, „Der philosophische Ertrag der Auseinandersetzung Maximus des Bekenners mit dem Origenismus”, în *Jahrbuch der österreichischen byzantinischen Gesellschaft*, 7, 1958, pp. 23-49; „Der Einfluss des Pseudo-Dionysius Areopagita auf Maximus Confessor”, în *Universitas I – Dienst an Wahrheit und Leben. Festschrift für Bischof Dr. Albert Stohr*, Mainz, 1960, pp. 243-254; „Der Einfluss des Pseudo-Dionysius Areopagita auf Maximus Confessor”, în *Studien zum Neuen Testament und zur Patristik*, E. Klossermann zum 90. Geburtstag dargebracht, Berlin, 1961, pp. 331-350. J. MEYENDORFF, *Le Christ dans la théologie byzantine*, Paris, 1969, pp. 144-146. E. BELLINI, „Maxime interprète du Pseudo-Denys l'Aréopagite”, în F. HEINZER și C. VON SCHÖNBORN (ed.), *Maximus Confessor. Actes du Symposium sur Maxime le Confesseur*, Fribourg (Elveția), 1982, pp. 37-49. A. LOUTH, „St Denys the Areopagite and St Maximus the Confessor: A Question of Influence”, în *Studia Patristica*, XXVII, 1993, pp. 166-174.

²⁵ A se vedea W. VÖLKER, *Maximus Confessor als Meister des geistlichen Lebens*, Wiesbaden, 1965, pp. 336-342. L. THUNBERG, *Microcosm*

simbolice și mistice a Bisericii și a Liturghiei pe care o dezvoltă în *Mystagogia* sa²⁶, iar în al treilea rând, asupra misticii lui, mai ales asupra învățaturii despre extaz²⁷; însă în toate aceste privințe Sfântul Maxim se delimitează vizibil de Dionisie²⁸. Cât privește influența neoplatonismului asupra Sfântului Maxim, prin intermediul lui Dionisie, al filosofilor neoplatonicieni sau al altor autori, cum ar fi comentatorii neoplatonicieni ai lui Aristotel, ea a fost adesea susținută²⁹, dar rămâne foarte

and Mediator, Chicago și La Salle, 1995², pp. 406-414. G.C. BERTHOLD, „The Cappadocian Roots of Maximus the Confessor”, în F. HEINZER și C. VON SCHÖNBORN (ed.), *Maximus Confessor. Actes du Symposium sur Maxime le Confesseur*, Fribourg (Elveția), 1982, pp. 51-59. J.-CL. LARCHET, *La Divinisation de l'homme selon saint Maxime le Confesseur*, Paris, 1996, pp. 496-504.

²⁶ A. LOUTH, „St Denys the Areopagite and St Maximus the Confessor: A Question of Influence”, în *Studia Patristica*, XXVII, 1993, pp. 169-173.

²⁷ A se vedea W. VÖLKER, *Maximus Confessor als Meister des geistlichen Lebens*, Wiesbaden, 1965, pp. 352-357. L. THUNBERG, *Microcosm and Mediator*, Chicago și La Salle, 1995², pp. 418-425.

²⁸ A se vedea mai ales Y. DE ANDIA, „Transfiguration et théologie négative chez Maxime le Confesseur et Denys l'Aréopagite”, în Y. DE ANDIA (ed.), *Denys l'Aréopagite et sa postérité en Orient et en Occident*, Paris, 1997, pp. 293-328.

²⁹ A se vedea mai ales P. SHELDON-WILLIAMS, „The Greek Christian Platonist Tradition from the Cappadocians to Maximus and Eriugena”, în A.H. ARMSTRONG (ed.), *The Cambridge History of Later Greek and Early Medieval Philosophy*, Cambridge, 1970, ed. a II-a (1967, ed. I), pp. 492-505. T. TOLLEFSEN, *The Christocentric Cosmology of St Maximus the Confessor. A Study of his Metaphysical Principles*, Disertație, Universitatea din Oslo, Oslo, 1999, care se arată însă mult mai moderat în ediția recentă a acestei lucrări: *The Christologic Cosmology of St Maximus the Confessor*, „Oxford Early Christian Studies”, Oxford, 2008 (recenzată de noi în *Revue d'histoire ecclésiastique*, 105, 2010, pp. 811-813). A se vedea și P. MUELLER-JOURDAN, *Typologie spatio-temporelle de l'église byzantine. La „Mystagogie” de Maxime le Confesseur dans la culture philosophique de l'Antiquité tardive*, Leyden și Boston, 2005, și recenzia noastră în *Revue d'histoire ecclésiastique*, 101, 2006, pp. 1139-1143. A. LÉVY, *Le créé et l'incrété. Maxime le Confesseur et Thomas d'Aquin. Aux sources de la querelle palamienne*, în „Bibliothèque Thomiste LVIX”, Paris, 2006,

greu de stabilit; unii autori cred, dimpotrivă, că Sfântul Maxim s-a distanțat de neoplatonism prin delimitarea sa de Dionisie³⁰. Influența Sfântului Grigorie de Nazianz s-a exercitat asupra triadologiei și hristologiei maximiene, dar, așa cum se vede din *Ambigua către Ioan*, și în ceea ce privește spiritualitatea sa; însă această influență se arată a fi limitată, de vreme ce Sfântul Maxim, cu toată venerația față de cel pe care-l numește constant „Învățătorul” său, îi comentează afirmațiile în mod original, făcând din ele pretext pentru o expunere amplă a propriei sale gândiri teologice³¹.

La începutul șederii sale în Africa, Sfântul Maxim, la cererea egumenului Talasie, ajunge să comenteze unele pasaje mai greu de înțeles din Sfânta Scriptură; lucrul acesta a condus la redactarea scrierii *Răspunsuri către Talasie*. Exegeza pe care o realizează Sfântul Maxim – începută mai înainte, în *Întrebări și nedumeriri* –, constituie o parte importantă a operei sale. Ea e puternic marcată de influența școlii exegetice din Alexandria, dominată de marea figură a lui Origen³², care

și recenzia noastră, în *Revue d'histoire ecclésiastique*, 103, 2008, pp. 967-976. P. MUELLER-JOURDAN, *Une initiation à la Philosophie de l'Antiquité tardive. Les leçons du Pseudo-Elias*, Paris și Fribourg, 2007, pp. XXI-XXVI.

³⁰ A se vedea J.-M. GARRIGUES, „Le Christ dans la théologie byzantine. Réflexions sur un ouvrage du P. Meyendorff”, în *Istina*, 15, 1970, pp. 358-360. Această dezbateră este ea însăși dependentă de cunoașterea atitudinii reale a lui Dionisie față de neoplatonism. A se vedea J.-CL. LARCHET, *La Divinisation de l'homme selon saint Maxime le Confesseur*, Paris, 1996, p. 308.

³¹ A se vedea G.C. BERTHOLD, „The Cappadocian Roots of Maximus the Confessor”, în F. HEINZER și C. VON SCHÖNBORN (ed.), *Maximus Confessor. Actes du Symposium sur Maxime le Confesseur*, Fribourg (Elveția), 1982, pp. 51-59. A. LOUTH, „St Gregory the Theologian and St Maximus the Confessor: the Shaping of Tradition”, în S. COAKLEY și D.A. PAILIN (ed.), *The Making and Remaking of Christian Doctrine: Essays in Honour of Maurice Wiles*, Oxford, 1993, pp. 117-130.

³² Despre exegeza maximiană, a se vedea P. SHERWOOD, „Exposition and Use of Scripture in St Maximus as Manifest in the «Quaestiones ad Thalassium»”, în *Orientalia Christiana Periodica*, 34, 1958, pp. 202-207; V. CROCE, *Tradizione e ricerca. Il metodo teologico di san Massimo il Confessore*,

acordă întâietate interpretării alegorice și un loc important tipologiei, ca și simbolisticii numelor³³ și numerelor³⁴. Una dintre caracteristicile exegezei Sfântului Maxim o constituie însă faptul că este puternic hristocentrică³⁵.

Lucrarea sa *Răspunsuri către Talasie* se arată influențată în unele locuri, în ceea ce privește originea răului, de Sfântul Vasile cel Mare și de Pseudo-Dionisie – prin explicarea pe care o dau aceștia păcatului strămoșesc și consecințelor sale –, de Sfântul Grigorie de Nyssa, iar în teoria sa despre *logoi*, pusă deja la punct în cursul elaborării scrierii *Ambigua către Ioan*, de Pseudo-Dionisie și de Clement Alexandrinul³⁶. Însă Sfântul

Milano, 1974, pp. 31-63. G.C. BERTHOLD, „History and Exegesis in Evagrius and Maximus”, în *Origeniana Quarta*, Innsbruck, 1987, pp. 390-404; „Levels of Scriptural Meaning in Maximus the Confessor”, în *Studia Patristica*, XXVII, 1993, pp. 129-144. P.M. BLOWERS, *Exegesis and Spiritual Pedagogy in the „Thal.” of St Maximus the Confessor*, Disertație, University of Notre Dame (Indiana), 1988; „The Anagogical Imagination: Maximus the Confessor and the Legacy of Origenian Hermeneutics”, în G. DORIVAL și A. LE BOLLUEC (ed.), *Origeniana Sexta. Origène et la Bible. Actes du Colloquium Origenianum Sextum*, Chantilly, 30 août – 3 septembre 1993, Louvain, 1995, pp. 639-654. A.E. KATTAN, *Verleiblichung und Synergie. Grundzüge der Bibelhermeneutik bei Maximus Confessor*, Disertație, Marburg, 2001. J.-CL. LARCHET, *Introducere la MAXIME LE CONFESSEUR, Questions à Thalassios*, t. 1, Paris, 2010, pp. 12-19.

³³ A se vedea A. SCHOORS, „Biblical Onomastics in Maximus Confessor's «Thal.»”, în A. SCHOORS și P. VAN DEUN, *Philohistôr. Miscellanea in honorem Caroli Laga septuagenarii*, Leuven, 1994, pp. 257-272.

³⁴ A se vedea P. VAN DEUN, „La Symbolique des nombres dans l'œuvre de Maxime le Confesseur (580-662)”, în *Byzantinoslavica*, 53, 1992, pp. 237-242. G. BARBATSOUlia, „Ἡ θεολογία τῶν ἀριθμῶν κατὰ τοὺς νηπτικούς Πατέρες Νεῖλο τὸν ἀσκητὴ καὶ Μάξιμο τὸν Ὁμολογητὴ”, în *Γρηγόριος ὁ Παλαμᾶς*, 79, 1996, pp. 1183-1194.

³⁵ A se vedea G.C. BERTHOLD, „History and Exegesis in Evagrius and Maximus”, în *Origeniana Quarta*, Innsbruck, 1987, pp. 390-404. L. THUNBERG, „The Incarnational Model as a Hermeneutical Key to Maximus' Scripture Interpretation”, comunicare ținută la colocviul *St Maximus the Confessor: Current Research*, Oxford, 27-28 februar 1997.

³⁶ A se vedea P. SHERWOOD, *The Earlier Ambigua of St Maximus the Confessor and his Refutation of Origenism*, pp. 155-180. V. KARAYIANNIS, *Maxime le Confesseur. Essence et énergies de Dieu*, Paris, 1993, p. 201.

Maxim nu ezită să se delimiteze de acești mari autori atunci când crede de cuviință (făcuse deja lucrul acesta, în ceea ce-l privește pe Sfântul Grigorie de Nyssa, în *Întrebări și nedumeriri*, în problema apocatastazei³⁷).

În lupta împotriva teologiei lui Sever al Antiohiei și a discipolilor săi – care constituie subiectul celor mai lungi dintre *Epistolele sale*³⁸ și al mai multor opusculare sau scrisori clasate printre *Opuscularele teologice și polemice*³⁹ –, Sfântul Maxim își dovedește profundul atașament față de mărturisirea de credință a Sinodului de la Calcedon⁴⁰. Precizându-și gândirea teologică prin combaterea celei a adversarilor săi severieni, Sfântul Maxim se referă foarte des, în ceea ce privește cele două firi și unicul ipostas al lui Hristos, la definițiile date de Părinții capadocieni, abundant citați⁴¹, dar și la Leonțiu de Bizanț⁴², Leonțiu al Ierusalimului, Justinian și la Sinodul al II-lea Ecumenic

³⁷ A se vedea P. SHERWOOD, *The Earlier Ambigua of St Maximus the Confessor and his Refutation of Origenism*, pp. 205-221; B.E. DALEY, „Apokatastasis and «Honorable Silence» in the Eschatology of Maximus the Confessor”, în F. HEINZER și C. VON SCHÖNBORN (ed.), *Maximus Confessor. Actes du Symposium sur Maxime le Confesseur*, Fribourg (Elveția), 1982, pp. 309-339. J.-CL. LARCHET, *La Divinisation de l'homme selon saint Maxime le Confesseur*, Paris, 1996, pp. 652-662.

³⁸ *Epistolele 12-19*. A se vedea J.-CL. LARCHET, *Introducere la MAXIME LE CONFESSEUR, Lettres*, Paris, 1998, pp. 10-16.

³⁹ *Th. pol.*, 2, 7, 12, 21, 22 și *passim*.

⁴⁰ H.U. VON BALTHASAR, *Liturgie cosmique*, Paris, 1947, p. 39. L. THUNBERG, *Microcosm and Mediator*, Chicago și La Salle, 1995², pp. 21-36.

⁴¹ A se vedea, mai ales, *Ep.*, XV, PG 91, 545A-548D.

⁴² Dintre textele lui Maxim, a se vedea *Th. pol.*, 18, PG 91, 213A-216A; 23, PG 91, 260D-268A. A se vedea V. GRUMEL, „La comparaison de l'âme et du corps, et l'union hypostatique chez Léonce de Byzance et saint Maxime le Confesseur”, în *Echos d'Orient*, 25, 1926, pp. 393-406; F. HEINZER, *Gottes Sohn als Mensch. Die Struktur des Menschseins Christi bei Maximus Confessor*, Fribourg (Elveția), 1980, pp. 70-116; J.-CL. LARCHET, *La Divinisation de l'homme selon saint Maxime le Confesseur*, Paris, 1996, pp. 131-133. D. BATHRELLOS, *The Byzantine Christ. Person, Nature, and Will in the Christology of St Maximus the Confessor*, „Oxford Early Christian Studies”, Oxford, 2004, pp. 41-45.

din Constantinopol⁴³. Influența lui Leonțiu de Bizanț și a lui Leonțiu al Ierusalimului este însă mai puțin importantă decât s-ar putea presupune. Hristologia Sfântului Maxim se situează pe linia hristologiei neocalcedoniene⁴⁴, dar ea reprezintă mai puțin un neocalcedonism strict⁴⁵, cât un „calcedonism deschis”⁴⁶. Sfântul Maxim se referă mult la Sfântul Chiril al Alexandriei, pe care l-a studiat în profunzime, căruia îi dă o interpretare prin care vrea să-l reabiliteze pe cât se poate în ochii nestorienilor, și mai ales să contracareze interpretările eronate ale severienilor, care pretindeau că-și întemeiază învățătura pe scrierile acestuia⁴⁷.

Dacă gândirea Sfântului Maxim poartă, într-adevăr, urmele diverselor controverse care au marcat veacul al VI-lea și începutul celui de-al VII-lea, nu se poate spune că ea dovedește în primele sale faze o reală influență din partea aftartodochetismului sau a curentelor teologice care privilegiau într-atât firea dumnezeiască a lui Hristos în raport cu firea Sa omenească, încât făceau din aceasta din urmă un simplu instrument⁴⁸.

Apariția ereziei monoenergiste îi oferă Sfântului Maxim prilejul de a-și aprofunda învățătura hristologică, folosindu-se

⁴³ Dintre textele lui Maxim, a se vedea *Th. pol.*, 13, PG 91, 145A-149A; 18, PG 91, 213A-216A; 23, PG 91, 260D-268A. A se vedea J.-CL. LARCHET, *La Divinisation de l'homme selon saint Maxime le Confesseur*, Paris, 1996, pp. 131-133. D. BATRELLOS, *The Byzantine Christ. Person, Nature, and Will in the Christology of St Maximus the Confessor*, „Oxford Early Christian Studies”, Oxford, 2004, pp. 45-49.

⁴⁴ Bibliografie, în J.-CL. LARCHET, *La Divinisation de l'homme selon saint Maxime le Confesseur*, Paris, 1996, pp. 296-298.

⁴⁵ A se vedea L. THUNBERG, *Microcosm and Mediator*, Chicago și La Salle, 1995², pp. 36-48.

⁴⁶ A se vedea J.-CL. LARCHET, *La Divinisation de l'homme selon saint Maxime le Confesseur*, Paris, 1996, pp. 302-309.

⁴⁷ A se vedea J.-CL. LARCHET, *Introducere la MAXIME LE CONFESSEUR, Lettres*, Paris, 1998, pp. 8-25.

⁴⁸ A se vedea J.-CL. LARCHET, *La Divinisation de l'homme selon saint Maxime le Confesseur*, Paris, 1996, pp. 292-320.

pe larg de datele argumentației sale contra ereziei severiene. Reflecția sa metafizică, elaborată în timpul combaterii origenismului și chiar mai înainte de aceasta, mai ales în privința triadei *natură-putere-lucrare*, i-a fost de mare folos. Luând locul lui Sofronie (ajuns patriarh al Ierusalimului, apoi prematur decedat) în prima linie a luptei teologice, el se va folosi de precizările făcute de acesta în ultima sa *Scrisoare sinodală*⁴⁹, în unele dintre *Omiliile* sale⁵⁰ și, desigur, în reflecțiile pe această temă, de care Sfântul Maxim avea cunoștință în virtutea vechilor și strânselor sale relații cu Sofronie⁵¹, fără a putea însă să-l identificăm cu acel „preafericit Bătrân” despre care Sfântul Maxim spune în repetate rânduri că-i urmează învățăturile⁵², chiar dacă Sofronie, după exilarea sa în Africa, a fost egumenul și deci părintele său duhovnicesc.

Pentru a combate monotelismul, care a apărut în continuitatea monoenergismului (fără a-i pune capăt), Sfântul Maxim elaborează o învățătură foarte detaliată a psihologiei

⁴⁹ *Epistula synodica*, PG 87, 3148-3200 [Scrisoare sinodală către Serghie, Patriarhul Constantinopolului, trimisă de Sfântul Sofronie în calitatea sa de Patriarh al Ierusalimului, în SFÂNTUL SOFRONIE AL IERUSALIMULUI, *Viața și scrierile*, traducere de Nicolae Petrescu, București, 2012, pp. 27-79].

⁵⁰ *Orationes*, PG 87, 3201-3364. Traducere parțială în SOPHRONE DE JÉRUSALEM, *Fêtes chrétiennes à Jérusalem*, Paris, 1999 [Sfântul Sofronie al Ierusalimului, *Viața și scrierile*, traducere de Nicolae Petrescu, București, 2012, pp. 117-278].

⁵¹ A se vedea H. STRAUBINGER, „Die Lehre des Patriarchen Sophronius von Jerusalem über die Trinität, die Inkarnation und die Person Christi. Mit besonderer Berücksichtigung seiner Beziehungen zu Maximus Confessor in ihren Hauptpunkten zugleich verglichen mit den Sätzen des heiligen Thomas”, în *Der Katholik*, 87, 1907, pp. 81-109, 175-189. C. VON SCHÖNBORN, *Sophrone de Jérusalem: vie monastique et confession dogmatique*, Paris, 1972.

⁵² A se vedea T. NIKOLAOU, „Zur Identität des μακάριος γέρον in der «Mystagogie» von Maximus dem Bekenner”, în *Orientalia Christiana Periodica*, 49, 1983, pp. 407-418. Acest Bătrân continuă să rămână și astăzi neidentificat.

actului voluntar⁵³, în care se folosește mult de reflecțiile lui Nemesius de Emessa⁵⁴, folosite și mai înainte pentru definirea constituției și funcțiilor sufletului în general⁵⁵, în care se manifestă totodată influența lui Platon și a stoicilor⁵⁶. Se poate ca prin intermediul lui Nemesius, dar fără îndoială și prin unele culegeri de definiții datorate comentatorilor neoplatonicieni ai lui Aristotel, răspândite începând cu veacul al VI-lea⁵⁷, Sfântul Maxim să fi cunoscut gândirea lui Aristotel, care a lăsat unele urme în scrierile sale, referitor la aceste chestiuni și la altele. Acestea însă rămân minore. Unii autori recenți au exagerat această influență aristotelică, în cadrul unor lucrări care urmăreau stabilirea unei apropieri între gândirea lui Toma de Aquino și cea a lui Maxim⁵⁸.

Numeroase texte din *Opusculele teologice și polemice* consacrate combaterii monofizismului severian, monoenergismului

⁵³ A se vedea mai ales în *Th. pol.*, 1, PG 91, 9A-37A.

⁵⁴ A se vedea R.-A. GAUTHIER, „Saint Maxime le Confesseur et la psychologie de l'acte humain”, în *Recherches de théologie ancienne et médiévale*, 21, 1954, pp. 71-72.

⁵⁵ Despre influența lui Nemesius asupra Sfântului Maxim în general, a se vedea: W. LACKNER, *Studien zur philosophischen Schultradition und zu den Nemesioszitataten bei Maximos dem Bekenner*, Disertație, Graz, 1962. L. THUNBERG, *Microcosm and Mediator*, Chicago și La Salle, 1995², pp. 136-137, 157-158, 192-193, 205-206, 219-225.

⁵⁶ A se vedea L. THUNBERG, *Microcosm and Mediator*, Chicago și La Salle, 1995², pp. 169-207.

⁵⁷ A se vedea M. ROUECHÉ, „Byzantine Philosophical Texts of the Seventh Century”, în *Jahrbuch der Österreichischen Byzantinistik*, 23, 1974, pp. 62-76; „A Middle Byzantine Handbook of Logic Terminology”, în *Jahrbuch der Österreichischen Byzantinistik*, 29, 1980, pp. 71-98. P. MUELLER-JOURDAN, *Une initiation à la Philosophie de l'Antiquité tardive. Les leçons du Pseudo-Elias*, Paris și Fribourg, 2007, pp. XXI-XXVI.

⁵⁸ A se vedea P. RENCZÉS, *Agir de Dieu et liberté de l'homme. Recherches sur l'anthropologie théologique de saint Maxime le Confesseur*, Paris, 2003, și recenzia noastră, în *Revue d'histoire ecclésiastique*, 100, 2005, pp. 185-187. A. LÉVY, *Le créé et l'incrété. Maxime le Confesseur et Thomas d'Aquin. Aux sources de la querelle palamienne*, „Bibliothèque Thomiste”, Paris, 2006, și recenzia noastră, în *Revue d'histoire ecclésiastique*, 103, 2008, pp. 967-976.

și monotelismului cuprind multe alte referințe patristice, explicite sau implicite. În primele dintre *Opuscule* aflăm numele lui Atanasie cel Mare, Grigorie de Nazianz, Grigorie de Nyssa, Ambrozie al Milanului, Pseudo-Dionisie, Ioan Gură de Aur, Severian de Gabala, Teofil al Alexandriei, Chiril al Alexandriei, Leon cel Mare, Anastasie I al Antiohiei, Ioan II al Constantinopolului și Sofronie al Ierusalimului. Florilegiile desemnate ca *Opusculele teologice și polemice* 26 și 27⁵⁹ cuprind, în ceea ce le privește, numele lui Iustin Martirul și Filosoful, Irineu de Lyon, Clement Alexandrinul⁶⁰, Alexandru al Alexandriei, Eustațiu al Antiohiei, Atanasie cel Mare, Vasile cel Mare, Grigorie de Nyssa, Ambrozie al Milanului, Ioan Gură de Aur, Chiril al Alexandriei, Diadoh al Foticeei, Nemesius de Emessa, Anastasie I al Antiohiei. Însă, în stadiul actual al cercetărilor, aceste antologii – ca și a doua parte a *Opusculului* 23, unde este citat Evloghie al Alexandriei – nu pot fi atribuite în mod cert Sfântului Maxim.

Dintre scrierile Părinților latini, Sfântul Maxim pare să le fi cunoscut, pe lângă cele ale lui Ambrozie al Milanului și Leon cel Mare, deja citat, și pe cele ale lui Ilarie de Poitiers și Grigorie cel Mare⁶¹. Datorită șederii sale în Cartagina, probabil că a cunoscut scrierile Fericitului Augustin, dar încercările de a demonstra o influență a gândirii acestuia asupra Sfântului Maxim⁶²

⁵⁹ PG 91, 276A-280B, 280B-285B.

⁶⁰ S-a vorbit de o influență a lui Clement asupra lui Maxim nu numai în ceea ce privește teoria *logoi*-lor (a se vedea *supra*), ci și în ceea ce privește noțiunea de θέλησις, însă de o manieră mai puțin probată (J.D. MADDEN, „The Authenticity of Early Definitions of Will [*Thelêsis*]”, în F. HEINZER și C. VON SCHÖNBORN (ed.), *Maximus Confessor, Actes du Symposium sur Maxime le Confesseur*, Fribourg [Elveția], 1982, pp. 61-79), și cea de filautie (I. HAUSHERR, *Philautie. De la tendresse pour soi à la charité selon saint Maxime le Confesseur*, Roma, 1952, pp. 27-29).

⁶¹ A se vedea J.-CL. LARCHET, *Maxime le Confesseur, médiateur entre l'Orient et l'Occident*, Paris, 1998, pp. 21-26, 37-39.

⁶² A se vedea G.-C. BERTHOLD, „Did Maximus the Confessor Know Augustine?”, în *Studia Patristica*, XVII, 1, 1982, pp. 14-17.

nu par întemeiate⁶³, în pofida anumitor paralele frapante, mai ales în ceea ce privește problema urmărilor păcatului originar⁶⁴, și în pofida prezenței câtorva citate din Augustin într-un florilegiu patristic elaborat, fără nici o îndoială, cu participarea Sfântului Maxim, cu prilejul sinodului din Lateran⁶⁵.

Oricum, în general, cunoașterea unor autori, citarea și folosirea lor drept puncte de reper nu înseamnă în mod necesar a fi influențat de ei, ci fie a le recunoaște pur și simplu valoarea și autoritatea, fie a te sluji de aceste calități ale lor, admise de cei pe care vrei să-i combați, pentru a-ți exprima propriile convingeri.

În încheiere trebuie să subliniem faptul că Sfântul Maxim, în toate scrierile sale, a ținut să fie în acord cu Tradiția Bisericii, așa cum este ea definită de Sfânta Scriptură, de Sinoade și de Părinți⁶⁶.

⁶³ A se vedea B. ALTANER, „Augustinus in der griechischen Kirche bis auf Photius”, în *Historisches Jahrbuch*, 71, 1952, p. 67, reluat în *Kleine patristische Schriften*, Berlin, 1967, pp. 88-89; J.-CL. LARCHET, *Maxime le Confesseur, médiateur entre l'Orient et l'Occident*, Paris, 1998, pp. 21-26, 37-39, 39-44, 122.

⁶⁴ A se vedea J.-CL. LARCHET, *Maxime le Confesseur, médiateur entre l'Orient et l'Occident*, Paris, 1998, pp. 77-124.

⁶⁵ A se vedea J. PIERRES, *Sanctus Maximus Confessor, princeps apologetarum synodi lateranensis anni 649 (Pars historica)*, Disertație, Roma, Gregoriana, 1940; B. ALTANER, „Augustinus in der griechischen Kirche bis auf Photius”, în *Historisches Jahrbuch*, 71, 1952, p. 67, reluat în *Kleine patristische Schriften*, Berlin, 1967, pp. 88-89.

⁶⁶ A se vedea *Rel. Mot.*, CCSG 39, p. 37, și studiile lui V. CROCE, *Tradizione e ricerca. Il metodo teologico di san Massimo il Confessore*, Milano, 1974; J. PELIKAN, „Council or Fathers or Scripture: The Concept of Authority in the Theology of Maximus the Confessor”, în *The Heritage of the Early Church*, Roma, 1973, pp. 277-288; *La Tradition chrétienne*, II, *L'Esprit du christianisme oriental, 600-1700*, Paris, 1994, pp. 9-39; J.-CL. LARCHET, *Maxime le Confesseur, médiateur entre l'Orient et l'Occident*, Paris, 1998, pp. 186-189; „La référence aux Pères dans la méthode théologique de Maxime le Confesseur”, Comunicare la al XX-lea Congres internațional de Studii bizantine, Paris, Sorbona, 23 august 2001.

În loc de concluzie, putem constata că de la bun început și până la sfârșitul vieții sale Sfântul Maxim s-a angajat în combaterea diverselor erezii. Aceste lupte teologice au jucat un rol determinant în studierea și utilizarea surselor sale de informare și reflecție, dar și în dezvoltările și diversificarea propriei sale gândiri teologice, care, incontestabil, a cunoscut o evoluție, în sensul că ea s-a explicitat și s-a precizat treptat-treptat, fără ca aceasta să însemne că putem afla în ea inconsecvențe care să meargă până la negarea unor poziții anterioare⁶⁷.

Multă vreme Sfântul Maxim a fost considerat un compilator lipsit de originalitate⁶⁸. Dar în ultimele decenii s-a înțeles din ce în ce mai mult că el nu reproduce niciodată gândirea celor din care se inspiră, ci o folosește pentru a-și defini propria gândire; iar aceasta, ținând seama de toate elementele ei, se arată a fi cu totul originală (și în final puternic unitară și coerentă), în deplin acord cu credința Bisericii și situându-se pe linia Tradiției patristice răsăritene, în cadrul căreia Sfântul Maxim va deveni el însuși unul dintre cele mai importante repere.

⁶⁷ Această teză din urmă a fost în mod deosebit susținută de membrii „școlii Le Guillou”: J.-M. GARRIGUES, *Maxime le Confesseur. La charité, avenir divin de l'homme*, Paris, 1976; A. RIOU, *Le Monde et l'Église selon Maxime le Confesseur*, Paris, 1973; F.-M. LÉTHEL, *Théologie de l'agonie du Christ. La liberté humaine du Fils de Dieu et son importance sotériologique mises en lumière par saint Maxime le Confesseur*, Paris, 1979. Ea este criticată de M. DOUCET, „Vues récentes sur les «métamorphoses» de la pensée de saint Maxime le Confesseur”, în *Science et Esprit*, 31, 1979, pp. 269-302; „Est-ce que le monothélisme a fait autant d'illustres victimes? Réflexions sur un ouvrage de F.-M. Léthel”, în *Science et Esprit*, 35, 1983, pp. 53-83; J.-CL. LARCHET, *La Divinisation de l'homme selon saint Maxime le Confesseur*, Paris, 1996, pp. 558-563. Ideea unei continuități în gândirea Sfântului Maxim a fost apărută și de L. THUNBERG, *Microcosm and Mediator*, Chicago și La Salle, 1995², p. 10.

⁶⁸ A se vedea, de pildă, M. VILLER, „Aux sources de la spiritualité de saint Maxime. Les œuvres d'Évagre le Pontique”, în *Revue d'ascétique et de mystique*, 11, 1930, p. 259. B. TATAKIS, *La philosophie byzantine*, Paris, 1959, p. 75.

II. ÎNVĂȚĂTURA DESPRE DUMNEZEU

1. Sfânta Treime

a. Dumnezeu, Unime și Treime

Triadologia Sfântului Maxim⁶⁹ este puțin dezvoltată și se situează în mod global pe linia celei a Părinților capadocieni și a lui Pseudo-Dionisie⁷⁰.

Sfântul Maxim subliniază faptul că Dumnezeu *este deopotrivă* Unime și Treime. El insistă când asupra unicității, unității, simplității și comuniunii de ființă, de putere și energie (sau lucrare) dumnezeiască, sau asupra unicității dumnezeirii, sau încă și asupra strânsei uniri dintre persoane sau ipostasuri, când asupra treimii de persoane sau ipostasuri, având fiecare o identitate proprie și neschimbabilă și, așadar, neconfundate, unitatea neconfundând ipostasurile, iar treimea neproducând împărțire în ființă. Dar Sfântul Maxim caută mai înainte de toate să mărturisească desăvârșitul echilibru al acestor două realități conciliate în mod tainic (însă neconfundate) în Dumnezeu: „Treimea este cu adevărat Unime [...] și Unimea e cu adevărat Treime”⁷¹. El remarcă faptul că ereziile trinitare

⁶⁹ Despre triadologia Sfântului Maxim, a se vedea mai ales: P. SHERWOOD, *St Maximus the Confessor*, Londra, 1955, pp. 32-45. P. PIRET, *Le Christ et la Trinité selon Maxime le Confesseur*, Paris, 1983, pp. 55-104; L. THUNBERG, *Man and the cosmos. The vision of St Maximus the Confessor*, Crestwood, 1984, pp. 31-49; J.-CL. LARCHET, Introducere la MAXIME LE CONFESSEUR, *Ambigua*, Paris-Suresnes, 1994, pp. 14-19.

⁷⁰ A se vedea I.-H. DALMAIS, „Un traité de théologie contemplative: le «Commentaire du Pater» de saint Maxime le Confesseur”, în *Revue d'ascétique et de mystique*, 29, 1953, p. 132. G.C. BERTHOLD, „The Cappadocian Roots of Maximus the Confessor”, în F. HEINZER și C. VON SCHÖNBORN (ed.), *Maximus Confessor. Actes du Symposium sur Maxime le Confesseur*, Fribourg-Elveția, 1982, pp. 51-59.

⁷¹ *Amb. Th.*, 1, CCSG 48, p. 7 [PSB 80, p. 47].

izvorăsc din nerespectarea acestui echilibru și aceste concilieri între ființa cea una și cele trei ipostasuri, fie că ele mărturisesc Treimea, dar neagă Unimea (Arie), fie că ele mărturisesc Unimea, dar neagă Treimea (Sabelie)⁷². Sfântul Maxim vrea aici să înfățișeze analogia care există între ereziile hristologice, care văd nerespectarea echilibrului dintre ipostasul cel unul al lui Hristos și cele două firi ale Sale, și fie mărturisesc unirea lor, dar neagă deosebirea (Eutihie), fie mărturisesc deosebirea, dar neagă unirea (Nestorie)⁷³.

b. Ființa și ipostasurile dumnezeiești

Ființa dumnezeiască, cea una, este întreagă în Tatăl întreg, toată în Fiul întreg și în Sfântul Duh întreg⁷⁴, și de aceea există o desăvârșită perihoreză (sau întrepătrundere reciprocă) a Persoanelor Sfintei Treimi⁷⁵.

Pentru a caracteriza ființa și, respectiv, ipostasurile dumnezeiești, Sfântul Maxim recurge la diada *logos* al ființei sau al firii (λόγος φύσεως) și mod de ființare sau de existență (τρόπος τῆς ὑπάρξεως)⁷⁶, cel dintâi ținând de „ceea ce este” (τὸ τί ἐστίν) Dumnezeu, al doilea indicând „cum este El” (τὸ ὅπως ἐστίν), altfel spus proprietatea ipostatică inalienabilă și incomunicabilă a fiecărei Persoane dumnezeiești: faptul de a fi nenăscut, pentru Tatăl, faptul de a fi născut, pentru Fiul, și de a purcede, pentru Duhul. Mulți Părinți au folosit

⁷² *Exp. or. dom.*, CCSG 23, pp. 53-54; *Amb. lo.*, 10, PG 91, 1193C- 1196B; 23, PG 91, 1261A; 40, PG 91, 1304A-C; *Myst.*, 23, CCSG 69, pp. 52-53; *Th. æc.*, II, 1, PG 90, 1125A-D; *Amb. Th.*, 1, CCSG 48, p. 7; *Th. pol.*, 13, PG 91, 145A-149A.

⁷³ Cf. *Th. pol.*, 13, PG 91, 145A-149A.

⁷⁴ Cf. *Th. æc.*, II, 1, PG 90, 1125B.

⁷⁵ Cf. *Th. æc.*, II, 1, PG 90, 1125BC; *Exp. or. dom.*, CCSG 23, pp. 31-32.

⁷⁶ Cf. *Myst.*, 23, CCSG 69, p. 53; *Amb. lo.*, 10, PG 91, 1136BC; 67, PG 91, 1400D-1401A. *Amb. Th.*, 1, CCSG 48, p. 7; *Exp. or. dom.*, CCSG 23, p. 54.

înainte de el această diadă⁷⁷, dar la Sfântul Maxim ea capătă o importanță deosebită, pentru că o va extinde la domeniile hristologic și antropologic și pentru că va deveni cheia înțelegerii gândirii sale în această privință.

Sfântul Maxim, care combate ocazional pozițiile arienilor⁷⁸, subliniază desăvârșita egalitate a Persoanelor dumnezeiești, ca unele care sunt de-o ființă și de-o putere⁷⁹, și prin fire de aceeași cinste⁸⁰. Expresiile patristice sau scripturistice care par să indice o superioritate a Tatălui în raport cu Fiul (mai ales în calitate de „cauză” sau „principiu” al Acestuia) trebuie înțelese potrivit contextului lor și se referă la deosebirea Persoanelor și nu pun în discuție egalitatea lor de fire⁸¹.

Creația este planul și lucrarea comună a celor trei Persoane dumnezeiești, deși Cuvântul se vede în mod deosebit conceptor și lucrător al ei. Planul lui Dumnezeu cu privire la mișcarea și sfârșitul făpturilor create e gândit în Marele Sfat (βουλή) al Sfintei Treimi. Tot el plănuiește economia privitoare la mântuirea omenirii căzute. Această iconomie legată de Întrupare este proprie Fiului, dar ea e însoțită de acordul și bunăvoința Tatălui și se împlinește cu împreună-lucrarea Sfântului Duh, întreg Tatăl și întreg Duhul fiind ființial și desăvârșit prezenți în Fiul, și după ce Acesta S-a întrupat⁸².

⁷⁷ Mai ales Sfântul Vasile cel Mare, Pseudo-Vasile/Didim, Amfilohie de Iconium, Grigorie de Nyssa, Teodoret al Cyrului. A se vedea P. SHERWOOD, *The Earlier Ambigua of St Maximus the Confessor*, pp. 155-164. F. HEINZER, *Gottes Sohn als Mensch. Die Struktur des Menschseins Christi bei Maximus Confessor*, Fribourg (Elveția), 1980, pp. 29-116.

⁷⁸ *Amb. Io.*, 26, PG 91, 1065CD. P. PIRET, *Le Christ et la Trinité selon Maxime le Confesseur*, Paris, 1983, pp. 89-95.

⁷⁹ *Amb. Io.*, 40, PG 91, 1304A.

⁸⁰ *Amb. Th.*, 1, CCSG 48, p. 6 [*PSB* 80, p. 46].

⁸¹ *Amb. Io.*, 25, PG 91, 1264C-1265A. A se vedea comentariul detaliat al lui P. PIRET, *Le Christ et la Trinité selon Maxime le Confesseur*, Paris, 1983, pp. 87-89.

⁸² *Exp. or. dom.*, CCSG 23, pp. 31-32, 54; *Amb. Io.*, 7, PG 91, 1077C-1080A; 10, PG 91, 1136BC; 16, PG 91, 1221B-1224A; 24, PG 91, 1064AB; 26,

c. Problema Filioque

Sfântul Maxim a consacrat acestei probleme⁸³ considerații scurte, dar importante; în debaterile care i-au pus față în față pe greci și pe latini, mai ales în vremea lui Fotie, a Sinodului de la Lyon și a celui de la Florența, ele au fost folosite ca referințe majore, cu neputință de ignorat.

Pentru Sfântul Maxim, formula utilizată de unii latini în vremea sa: „Duhul Sfânt purcede și din Fiul”⁸⁴, redată în greacă prin: ἐκπορεύεσθαι καὶ τοῦ Υἱοῦ τὸ Πνεῦμα τὸ Ἅγιον, este acceptabilă dacă ea exclude orice conotație cauzală (altfel spus dacă ea nu înseamnă că Fiul este și El cauză a Duhului Sfânt, a cărui singură cauză este Tatăl) și dacă ea este înțeleasă ca un echivalent al formulei: „Duhul iese prin Fiul” (τοῦ Υἱοῦ προῖέναι), care ea însăși respinge un înțeles cauzal, vrând să însemne „unitatea ființei neschimbate a lor” (τὸ συναφὲς τῆς οὐσίας καὶ ἀπαράλλακτον)⁸⁵.

Afirmația că „Duhul Sfânt purcede și din Fiul” poate primi astfel un înțeles ortodox, mai întâi într-un context iconomic. Ea înseamnă că Duhul Sfânt este descoperit, trimis, împărtășit, insuflat, dat oamenilor care sunt vrednici de El, de către Fiul, ca fiind Duh al Său, fie că socotim că El L-a primit de la Tatăl ca să-L descopere și să-L împărtășească oamenilor, fie că socotim

PG 91, 1065CD; 40, PG 91, 1304A; 67, PG 91, 1400D-1401A; *Thal.*, 22, CCSG 7, pp. 137; 60, CCSG 22, p. 79; *Th. œc.*, II, 1, PG 90, 1125B; *Amb. Th.*, 1, CCSG 48, p. 7; *Th. pol.*, 16, PG 91, 192A; *Pyr.*, PG 91, 320BC, ed. Doucet, p. 576.

⁸³ Poziția Sfântului Maxim în această privință este analizată și comentată în: G.C. BERTHOLD, „Maximus the Confessor and the *Filioque*”, în *Studia Patristica*, XVIII, 1, 1985, pp. 113-117; J.-CL. LARCHET, *Maxime le Confesseur, médiateur entre l'Orient et l'Occident*, Paris, 1998, pp. 11-75 [*Sfântul Maxim Mărturisorul, mediator între Răsărit și Apus*, Iași, 2010, pp. 15-80].

⁸⁴ *Scrisoarea sinodală a papei Teodor I.* Text pierdut, citat de Sfântul Maxim, în *Th. pol.*, 10, PG 91, 133D-136A [*PSB* 81, p. 251].

⁸⁵ *Th. pol.*, 10, PG 91, 136B [*PSB* 81, p. 252].

că Se odihnește peste El sau că este în El ca unul ce este Dumnezeu, adică de aceeași fire cu El, și că amândoi sunt de aceeași fire cu Tatăl. Afirmatia că Duhul Sfânt vine sau iese prin Fiul, sau chiar afirmația, înțeleasă în același sens ca precedenta, că El vine, iese sau, dacă vrem, că purcede din Fiul, semnifică, așadar, în același timp unitatea de ființă, adică dă mărturie de faptul că Duhul Sfânt este manifestat, trimis și dat de la Tatăl, Fiul nefiind, în această trimitere și manifestare, despărțit de Tatăl, ci strâns unit cu El după ființă, iar Duhul Însuși nefiind despărțit de Fiul, ci, dimpotrivă, strâns unit cu El după ființă, sau una cu El, ca Unul ce este descoperit și dat potrivit lucrării, iar această lucrare prin care El este manifestat aparține deopotrivă Tatălui și Fiului, pentru că este lucrarea ființei celei una a celor trei Persoane dumnezeiești.

Putem însă considera că această interpretare iconomică trimite la o interpretare teologică, pentru că Duhul Sfânt este comunicat și manifestat ca lucrare nu doar în timp, în lume, pentru a fi atribuit ca har sau dar oamenilor vrednici de aceasta, ci și veșnic și independent de realitatea creată, deopotrivă „în afara” ființei dumnezeiești sau „în jurul” ei (cum spune adesea Sfântul Maxim, urmând Părinților capadocieni⁸⁶) și înlăuntrul ei. Și într-un caz, și în altul, Duhul Sfânt, ieșit de la Tatăl, este în Fiul, Se odihnește peste El și este în El, și este manifestat prin El. În al doilea caz, afirmația că „Duhul Sfânt vine prin Fiul” desemnează manifestarea și strălucirea din veci *ad extra* a energiilor dumnezeiești, ale Tatălui, prin Fiul, în Sfântul Duh, dar și comunicarea lor *ad intra*, potrivit aceleiași ordini, în mișcarea de perihoreză. Din acest punct de vedere, afirmația că Sfântul Duh purcede și din Fiul (*Filioque* sau *et Filio*) trebuie respinsă dacă ea înseamnă că Fiul ar fi împreună cu Tatăl, după ipostas sau după ființă, cauza Duhului Sfânt (sau că Tatăl L-ar implica pe Fiul, după ipostas

⁸⁶ A se vedea studiul nostru *La Divinisation de l'homme selon saint Maxime le Confesseur*, pp. 503-508.

sau după ființă, atunci când purcede Duhul). În schimb, ea este acceptabilă dacă înseamnă că, manifestat și dat în timp și în creație ca har (sens pe care Părinții și însuși Maxim îl au în vedere în majoritatea cazurilor) sau manifestat și comunicat veșnic ca energie, Sfântul Duh, ieșit de la Tatăl, vine prin Fiul sau de la Fiul, Se odihnește în El și Se descoperă și strălucește prin El⁸⁷.

2. Dumnezeu – incognoscibil și cunoscut

Sfântul Maxim subliniază adesea, pe linia Părinților capadocieni și a lui Pseudo-Dionisie, radicala incognoscibilitate a ființei dumnezeiești: „Noi nu-L cunoaștem pe Dumnezeu după ființa Sa”⁸⁸. Dumnezeirea în sine este cu totul de neajuns și de necuprins cu rațiunea, ori cu mintea (voûç), și nu poate fi în nici un fel calificată și denumită. Treimea este subiectul unei teologii negative. ÎNSEȘI numele de „Unime” și „Treime” nu pot pretinde că-L califică pe Dumnezeu, Care este dincolo de număr și numărătoare. Prin urmare, „fericita și sfânta Dumnezeire este după ființă supranegrăită și supranecunoscută”⁸⁹.

Sfânta Treime totuși poate fi cunoscută prin credință, în măsura în care Ea Însăși ni S-a revelat. Sfântul Maxim insistă în mod deosebit asupra revelației Sfintei Treimi în Biserică (mai ales în Liturghie, care este o mistagogie⁹⁰), dar el subliniază de asemenea că Dumnezeu ni Se arată deopotrivă și în creația Sa, făcându-Se aici cunoscut indirect, ca printr-o oglindă. Creația poartă nu doar pecetea Dumnezeirii și a însușirilor ei

⁸⁷ *Th. pol.*, 10, PG 91, 133D-136C; *Cap. XV*, 4, PG 90, 1180A; *Exp. or. dom.*, CCSG 23, pp. 40-42; *Qu. D.*, I, 34, CCSG 10, p. 151; *Thal.*, 63, CCSG 22, p. 155.

⁸⁸ *Car.*, I, 96, ed. Ceresa-Gastaldo, p. 86.

⁸⁹ *Amb. Io.*, 10, PG 91, 1168AB [*PSB* 80, p. 164].

⁹⁰ Cf. P. SHERWOOD, *St Maximus the Confessor*, Londra, 1955, p. 33.

(a bunătății, înțelepciunii, puterii Sale ș.a.m.d.⁹¹), dar și a celor trei Persoane ale Sfintei Treimi, ai Cărei *logoi* pot fi contemplați de cei vrednici. Și chiar în om se poate vedea un chip al Treimii: minte (νοῦς), cuvânt (λόγος) și duh (πνεῦμα)⁹².

3. Ființa și energiile dumnezeiești

Putând fi cunoscut indirect prin contemplarea *logoi*-lor din creație, care Îl manifestă, Dumnezeu poate de asemenea fi cunoscut direct (dar într-o modalitate superioară, care depășește orice cunoaștere, și fără ca ființa Lui să poată fi cunoscută) de credinciosul care s-a înălțat la *theologia*, prin „cele ce sunt în jurul ființei”⁹³, adică, altfel spus, prin energiile (lucrările) dumnezeiești⁹⁴. Acestea corespund atributelor lui Dumnezeu,

⁹¹ *Ibidem*, pp. 38-41.

⁹² *Car.*, I, 96, ed. Ceresa-Gastaldo, p. 86; 100, ed. Ceresa-Gastaldo, p. 88; II, 27, ed. Ceresa-Gastaldo, pp. 102-104; IV, 3, ed. Ceresa-Gastaldo, p. 194; 7, ed. Ceresa-Gastaldo, p. 196; *Amb. lo.*, 10, PG 91, 1133C, 1136BC, 1160C, 1168AB, 1180D, 1185C-1188B; 15, PG 91, 1216BC, 1220C; 16, 1221B-1224A; 17, PG 91, 1224B-D, 1229B-1232C; 20, PG 91, 1241A; 21, PG 91, 1249C; 23, PG 91, 1261A; 24, PG 91, 1264B; 26, PG 91, 1268B; 34, PG 91, 1288B; 40, PG 91, 1304AB; *Thal.*, 13, CCSG 7, p. 95; 35, CCSG 7, p. 239; *Th. ac.*, I, 1, PG 90, 1084A; 2, PG 90, 1084A; 82, PG 90, 1117A; II, 2-3, PG 90, 1125CD; *Amb. Th.*, 1, CCSG 48, p. 7.

⁹³ *Amb. lo.*, 34, PG 91, 1288B. *Ep.*, 6, PG 91, 432C.

⁹⁴ Despre energiile dumnezeiești la Sfântul Maxim, a se vedea V. LOSSKY, *Théologie mystique de l'Église d'Orient*, Paris, 1944, pp. 70, 84, 86; *Vision de Dieu*, Neuchâtel, 1962, pp. 109-110. P. SHERWOOD, *The Earlier Ambigua of St Maximus the Confessor*, Roma, 1955, p. 95, n. 49; *St Maximus the Confessor*, Londra, 1955, p. 32; „Maximus and Origenism. ARXH KAI TEAOE”, în *Berichte zum XI internationalen Byzantinisten-Kongress, München*, 1958, III, 1, München, 1958, pp. 25-26. A. RIOU, *Le Monde et l'Église selon Maxime le Confesseur*, Paris, 1973, pp. 60-61. L. THUNBERG, *Man and the Cosmos*, Crestwood, 1985, pp. 137-140. V. KARAYIANNIS, *Maxime le Confesseur. Essence et énergies de Dieu*, Paris, 1993, pp. 183-231. J.-CL. LARCHET, *La Divinisation de l'homme selon saint Maxime le Confesseur*, Paris, 1996, pp. 503-509; *La Théologie des énergies divines. Des origines à Jean Damascène*, Paris, 2010, pp. 331-421.

proprietăților dumnezeiești, ca unele care se manifestă sau se împărtășesc, sau *logoi*-lor dumnezeiești (văzuți potrivit izvorului lor), sau „celor nevăzute” ale lui Dumnezeu (cf. Rom. 1, 20), sau luminii dumnezeiești, sau slavei lui Dumnezeu.

Aceste energii dumnezeiești (pe care le putem cunoaște, care ni se comunică și de care ne putem împărtăși) sunt legate de ființă (care rămâne necunoscută, care nu se comunică și de care nu ne putem împărtăși), dar totuși distincte de ea. Necreate ca și ea, ele se manifestă veșnic „în jurul lui Dumnezeu”, ca strălucire a acestei ființe, dar se manifestă și în *logoi*-i⁹⁵ creației (fără a se identifica cu ei), și se dau ca har celor vrednici de primirea lor. Astfel ele corespund unei „ieșiri providențiale” prin care Dumnezeu, Cel absolut de neîmpărtășit după ființă, Se face deplin împărtășibil pentru creaturile Sale.

Privind energiile dumnezeiești sub acest aspect al manifestării lor în creație, Sfântul Maxim precizează că „fiecare lucrare dumnezeiască [...] indică prin ea în fiecare lucru, după rațiunea (*logos*-ul) prin care există în mod propriu acel lucru, pe Dumnezeu în chip neîmpărțit întreg”⁹⁶; și mai spune că „Dumnezeu e întreg în toate în chip comun și în fiecare dintre cele ce există în parte, în chip neîmpărțit și nedivizat”, nefiind nici una dintre făpturi și fiind mai presus de toate, orice interpretare panteistă fiind astfel exclusă, iar transcendența lui Dumnezeu respectată.

Distincția între ființa și energiile dumnezeiești are antecedente patristice confirmate la Sfântul Atanasie cel Mare, la Părinții capadocieni (Sfântul Grigorie de Nazianz, Sfântul Vasile cel Mare, Sfântul Grigorie de Nyssa), la Pseudo-Dionisie, la Sfântul Ioan Gură de Aur și la Sfântul Chiril al Alexandriei⁹⁷, dar Sfântul Maxim îi acordă o mai mare importanță decât

⁹⁵ A se vedea secțiunea următoare.

⁹⁶ *Amb. Io.*, 22, PG 91, 1257AB [PSB 80, p. 227].

⁹⁷ A se vedea J.-CL. LARCHET, *La Théologie des énergies divines. Des origines à Jean Damascène*, Paris, 2010, *passim*.

predecesorii săi⁹⁸, prin teoria sa referitoare la *logoi*, pe de o parte, și prin mistica îndumnezeirii, pe de altă parte⁹⁹.

III. COSMOLOGIA

1. Teoria *logoi*-lor

Cosmologia Sfântului Maxim este exprimată în mare parte în teoria sa referitoare la *logoi*¹⁰⁰, noțiunea de *logos* ocupând în general un loc fundamental în gândirea sa și căpătând aici o dezvoltare nemaîntâlnită la Părinții greci.

Pentru Sfântul Maxim, *logos*-ul unei făpturi este principiul sau rațiunea sa ființială, ceea ce îl definește în mod fundamental, dar și scopul ei pentru care și există. Pe scurt, rațiunea ei de a fi, în dublul sens de principiu și finalitate a

⁹⁸ *Ibidem*, pp. 332-421.

⁹⁹ *Car.*, I, 12, ed. Ceresa-Gastaldo, p. 54; I, 97, ed. Ceresa-Gastaldo, p. 86; 100, ed. Ceresa-Gastaldo, p. 88; II, 27, ed. Ceresa-Gastaldo, pp. 102-104; IV, 7, ed. Ceresa-Gastaldo, p. 196; *Qu. D.*, 99, CCSG 10, p. 76; 173, CCSG 10, p. 120; *Amb. Io.*, 10, PG 91, 1141AB, 1156B; 15, PG 91, 1220C; 16, PG 91, 1224A; 22, PG 91, 1257AB; 34, PG 91, 1288B; *Thal.*, Prol., CCSG 7, p. 41; 13, CCSG 7, pp. 95-97; 22, CCSG 7, p. 141; 39, CCSG 7, p. 261; 63, CCSG 22, p. 159; *Th. ac.*, I, 48, PG 90, 1100CD; 50, 1101AB; II, 72, PG 90, 1157AB; 76, PG 90, 1160C-1161A.

¹⁰⁰ A se vedea: I.-H. DALMAIS, „La théorie des «logoi» des créatures chez saint Maxime le Confesseur”, în *Revue des sciences philosophiques et théologiques*, 36, 1952, pp. 244-249. J. LEMAÎTRE, „Contemplation chez les Grecs et autres Orientaux chrétiens”, în *Dictionnaire de spiritualité*, II, Paris, 1953, coll. 1818-1819. P. SHERWOOD, *The Earlier Ambigua of St Maximus the Confessor*, Roma, 1955, pp. 166-180. H.U. VON BALTHASAR, *Kosmische Liturgie, Einsiedeln*, 1961², pp. 110-117. A. RIOU, *Le Monde et l'Église selon Maxime le Confesseur*, Paris, 1973, pp. 54-63. J.-CL. LARCHET, Introducere la MAXIME LE CONFESSEUR, *Ambigua*, Paris-Suresnes, 1994, pp. 19-24. L. THUNBERG, *Microcosm and Mediator*, Chicago și La Salle, 1995², pp. 73-79. J.-CL. LARCHET, *La Divinisation de l'homme selon saint Maxime le Confesseur*, Paris, 1996, pp. 112-131. J.-CL. LARCHET, Introducere la *Questions à Thalassios*, t. 1, Paris, 2010, pp. 28-30.

ființei sale. Pentru că acest principiu și această finalitate sunt în Dumnezeu, cuvântul *logos* are pentru Sfântul Maxim în primul rând un înțeles duhovnicesc și nu se reduce la „*logos*-ul fizic”, așa cum îl înțelegea Aristotel.

Aceasta este definiția principală a noțiunii de *logos*, dar trebuie cunoscut faptul că pentru Sfântul Maxim toate însușirile fapturilor, atât ale fiecăreia în parte, cât și comune unora dintre ele potrivit speciei sau genului, țin tot de *logoi*, și acești *logoi* sunt totodată cei care guvernează relațiile fapturilor între ele și care, în general, asigură ordinea și coeziunea universului, atât în ceea ce privește mișcarea lui, cât și în ceea ce privește latura lui stabilă.

Unitatea supremă a acestor *logoi* se realizează în și prin Logos, Cuvântul lui Dumnezeu, Care este principiu și finalitatea tuturor *logoi*-lor. *Logoi*-i tuturor fapturilor au fost, într-adevăr, determinați cu toții de Dumnezeu în Logosul dumnezeiesc, Cuvântul lui Dumnezeu, mai înainte de toate veacurile și, așadar, înainte de a fi fost create fapturile; în El sunt cuprinși *logoi*-i din veșnicie și în El subzistă statornic, și prin ei toate cele create, mai înainte chiar de a veni la existență, sunt cunoscute de Dumnezeu. Astfel, orice faptură, potrivit *logos*-ului său propriu, există potențial în Dumnezeu mai înainte de a fi veacurile. Dar în mod real (în act), potrivit aceluiași *logos*, nu există decât atunci când Dumnezeu, în marea Sa înțelepciune, a socotit că e timpul potrivit să o aducă la ființă. Odată create potrivit acestui *logos*, tot potrivit aceluiași *logos* Dumnezeu, prin pronia Sa, o ține în viață, îi actualizează potențialitățile și o conduce spre finalitatea ei, purtându-i de grijă, tot așa cum, prin judecata Sa, o menține în deosebirea ei, care o distinge de toate celelalte fături.

Logoi-i fapturilor, chiar dacă sunt în Dumnezeu și în jurul Lui, nu sunt totuna cu Dumnezeu. Sfântul Maxim nu numai că subliniază transcendența radicală a Logosului în raport cu ei, dar afirmă și că ei înșiși au fost puși ca fundament (ὀφειστώτας) de El. Altfel spus, ei nu sunt manifestări ale

ființei dumnezeiești. Ei nu sunt nici Idei dumnezeiești în sensul platonician al termenului. Sfântul Maxim, urmând lui Pseudo-Dionisie, le numește „voiri” (θελήματα) dumnezeiești¹⁰¹, ceea ce înseamnă mai ales că ei sunt întipărire în făpturi a voinței sau a intenției dumnezeiești cu privire la fiecare dintre ele și că ei manifestă acest plan dumnezeiesc în creație. Denumindu-le astfel și raportând originea lor la „buna voire” a lui Dumnezeu, Sfântul Maxim le leagă clar de iconomia Sa, ca fiind de fapt o operă a voinței Sale, și se delimitează astfel net de o concepție neoplatonică, care ar face din ele emanații (sau producții necesare) ale ființei dumnezeiești, care, din acest motiv, ar fi conaturale cu Dumnezeu¹⁰².

2. Creația

Dumnezeu este finalitatea în vederea căreia toate ființele există, finalitate care nu este legată de nici un alt scop. În acest mod Sfântul Maxim afirmă totala dependență de Dumnezeu a creației și mai ales non-dependența și absoluta transendență a lui Dumnezeu în raport cu ea. Există un adevărat abis (χάσμα) între Necreat și creat, pe care Sfântul Maxim îl exprimă prin numeroși termeni, ca „diferență” (διαφορά), „distincție/separare” (διαίρεσις), „distanță” (διάστασις), „interval” (διάστημα)¹⁰³. Așadar, nu în virtutea unei necesități naturale, ci printr-o revărsare a bunătății Sale, Dumnezeu a

¹⁰¹ *Amb. Io.*, 7, PG 91, 1085A [*PSB* 80, p. 88]; *Thal.*, 13, CCSG 7, p. 95. PSEUDO-DIONISIE, *De divinis nominibus*, V, 8, PG 3, 824C.

¹⁰² *Amb. Io.*, 7, PG 91, 1077C, 1080A, 1081A-C, 1085A; 10, PG 91, 1188D-1189B, 1133CD; 15, 1217AB; 17, 1228A-1229A; 21, PG 91, 1245B; 41, PG 91, 1309C, 1312B-1313B; 42, PG 91, 1328AB, 1329BC; *Thal.*, 2, CCSG 7, p. 51; 13, CCSG 7, p. 51; 55, CCSG 7, p. 495; 65, CCSG 22, p. 263; *Ep.*, 12, PG 91, 485D.

¹⁰³ Aflăm o analiză precisă a acestor noțiuni la L. THUNBERG, *Microcosm and Mediator*, Chicago și La Salle, 1995², pp. 51-64.

binevoit să scoată faptele din neființă, să le întemeieze și să li Se comunice, să le dea ființă și subzistență.

Dumnezeu creează faptele prin propria Sa voință – potrivit *logos*-ilor lor, pe care i-a conceput și care sunt cuprinși în El din veșnicie – la timpul potrivit fiecăreia.

Singur Dumnezeu, Cel ce este mai presus de ființă, este fără început, mai presus de orice condiționare de spațiu și timp, nemișcat, nenumit și nehotărnicit, infinit, desăvârșit, existând în mod simplu și absolut.

Nici o faptură nu-și poate primi ființa (εἶναι) de la sine, și deci nici forma (εἶδος), nici materia din care e constituită nu pot fi necreate, infinite, eterne și nemișcate.

Orice faptură are, prin ființă și prin naștere, un început. De aceea, orice faptură creată se situează într-un timp și într-un spațiu date, altfel spus este de la bun început condiționată în existența sa de spațiu și de timp.

Orice faptură creată răspunde pe deasupra și unui „cum”; ea nu este „simplu”, ci „într-un anumit mod”, posedă anumite însușiri care o definesc și fac din ea o faptură circumscrisă, relativă, mărginită. Orice faptură creată este, altfel spus, nedesăvârșită, cu atât mai mult cu cât, neexistând mai înainte, ea vine la existență și, așadar, are parte de devenire, mutare, schimbare, primind de la altcineva ceea ce-i lipsește.

Orice faptură creată este de asemenea supusă lui „cât”, altfel spus, cantității. Fiecare faptură există împreună cu alte fapte și este circumscrisă și mărginită de ele.

Toate faptele create au o durată (διάρκεια), sunt supuse unei ordini (τάξις) care definește relația lor (mai ales cea de coexistență) cu celelalte fapte, ca și o anumită poziție (θέσις).

Orice faptură creată este în mișcare (κίνησις) de la venirea ei la existență (γένεσις), ca una care nu-și are în ea însăși sfârșitul său, pentru că nu-și este sieși cauză (singur Dumnezeu, Care este fără cauză, Își are în Sine Însuși sfârșitul, și așadar nu are ceva spre care să Se miște, și este deci nemișcat); fap-tura creată trebuie de aceea să se miște pentru a se împlini

și desăvârși, adică pentru a ajunge la sfârșitul ei, care este în afara ei și transcendent, și care este totodată cauza ei, și anume Dumnezeu. Doar atunci când a ajuns la sfârșitul său, mișcarea ei poate înceta (pentru că nu mai are „nici unde, nici cum, nici spre ce să fie mișcată”) și poate cunoaște stabilitatea (στάσις), care e totuna cu împlinirea și desăvârșirea sa. Această concepție, născută din critica origenismului, ocupă un loc central nu doar în metafizica și cosmologia Sfântului Maxim, ci și în învățătura sa duhovnicească¹⁰⁴.

Mișcarea care caracterizează orice natură (φύσις) creată este cea a puterii sale (δύναμις), a cărei lucrare sau energie (ἐνέργεια) tinde către sfârșitul care-i este propriu. Din punctul de vedere al mișcării, nici o făptură creată nu lucrează de la sine, pentru că nici o făptură nu este fără cauză; ci ea lucrează prin cauza prin care și pentru care se află în mișcare. Nelucrând de la sine și nefiind mișcate de la sine, făpturile create sunt pătimitoare, și numai atunci când ajung la sfârșitul lor au parte de nepătimire, care este totodată nemișcare, stabilitate sau odihnă. Acest sfârșit este Dumnezeu, sau mai exact „infiniatea din jurul lui Dumnezeu” (adică energiile dumnezeiești), Dumnezeu Însuși (adică ipseitatea sau ființa Sa) rămânând mai presus de această infinitate.

De notat faptul că mișcarea nu caracterizează doar fiecare ființă în parte, ci întregul univers, potrivit unui proces de dilatare (διαστολή) și de contracție (συστολή).

Sfântul Maxim are, așadar, o viziune profund dinamică despre universul întreg și despre fiecare dintre făpturile create, fiecare creatură și tot universul fiind concepute ca animate odată cu venirea lor la existență de o mișcare care le îndreaptă spre Dumnezeu, pentru a-și afla în El împlinirea.

¹⁰⁴ În ceea ce privește acest aspect și dezvoltările care urmează, a se vedea P. SHERWOOD, *The Earlier Ambigua of St Maximus the Confessor*, Roma, 1955, pp. 92-123, 181-204. H.U. VON BALTHASAR, *Kosmische Liturgie, Einsiedeln*, 1961², pp. 132-141. J.-CL. LARCHET, *Introducere la MAXIME LE CONFESSEUR, Ambigua*, Paris-Suresnes, 1994, pp. 24-27, 50-54.

Existența fiecărei ființe și timpul acestei existențe sunt de aceea concepute ca o distanță (διάστασις) și un interval (διάστημα), care separă venirea ei la existență (γένεσις) de stabilitatea (στάσις) la care va ajunge atunci când își va afla în Dumnezeu sfârșitul (τέλος) și împlinirea, și pe care ea trebuie s-o străbată mișcându-se. Această distanță și acest interval corespund celui de-al doilea termen al triadei *genesis-kinesis-stasis*, dar și celui de-al doilea termen al acestei triade analoge: *început* (ἀρχή) – *mijloc* (μεσότης) – *sfârșit* (τέλος). În Infinitatea la care omul trebuie să ajungă după depășirea celor mărginite, nu va mai fi interval: în στάσις, *diastasis* va fi desființat.

Departa de a fi semn al unei căderi, cum cugetau origeniștii pe linia platonismului și a neoplatonismului, mișcarea este, așadar, un dar providențial al lui Dumnezeu făcut creaturilor Sale pentru a permite desăvârșirea și împlinirea lor; pentru făpturile înzestrate cu rațiune ea este totodată o cale de a-și pune în lucrare libertatea, distanța care le separă de Dumnezeu fiind pentru ele însuși spațiul de manifestare a libertății și realizării lor spirituale, altfel spus spațiul de actualizare voluntară, în existența lor, a ceea ce potențial este deja realizat în *logos*-ul firii lor¹⁰⁵.

IV. ANTROPOLOGIA

1. *Logos*-ul firii umane

Sfântul Maxim analizează *logos*-ul firii umane în două sensuri.

a) El este în primul rând ceea ce definește firea omului, care este constituit, în mod indisociabil, din suflet și trup.

¹⁰⁵ *Amb. Io.*, 7, PG 91, 1069B, 1072A-C, 1073A-C, 1080A, 1081AB; 10, PG 91, 1176C, 1177A-1180D, 1181A-1188C; 15, PG 91, 1217A-1220C; 21, PG 91, 1245B-D; 35, PG 91, 1288D-1289A; 42, PG 91, 1328B; 67, PG 91, 1393A, 1397AB.

Combaterea origenismului îi oferă Sfântului Maxim ocazia de a dezvolta o amplă argumentație pentru a afirma, pe linia Sfântului Grigorie de Nyssa, venirea la existență în mod simultan a celor două constituente ale ființei umane, discreditând astfel teoriile care, ca și origenismul, afirmă preexistența sufletului și pe cele care afirmă preexistența trupului și însuflețirea lui ulterioară, dar și pentru a respinge credința greșită în metempsihoză. Dezvoltările Sfântului Maxim prezintă în aceeași măsură un mare interes în ceea ce privește statutul embrionului (care este de la bun început o persoană umană¹⁰⁶) și problema vieții de după moarte (în care nici sufletul, nici trupul nu există în mod separat, ci sunt totdeauna suflet și trup nu doar ale unei făpturi omenești în general, ci ale unei anumite persoane, unice, privite ca un tot, ale cărei părți ele continuă să rămână¹⁰⁷).

b) Într-un al doilea sens, fundamental prin rolul central pe care îl joacă în metafizica și învățătura duhovnicească a Sfântului Maxim, *logos*-ul firii umane¹⁰⁸ este ceea ce o definește pe aceasta potrivit planului dumnezeiesc, așa cum a fost ea gândită și voită de Dumnezeu mai înainte de veci, în Sfatul

¹⁰⁶ A se vedea E. STÉPHANOU, „La coexistence initiale de l'âme et du corps d'après saint Grégoire de Nysse et Maxime l'Homologète”, în *Échos d'Orient*, 31, 1932, pp. 304-315. M.-H. CONGOURDEAU, „Maxime le Confesseur et l'humanité de l'embryon”, în J.-L. MARION et al. (ed.), *La politique et la mystique. Hommage à Mgr M. Charles*, Limoges, 1984, pp. 163-171; „L'animation de l'embryon humain chez Maxime le Confesseur”, în *Nouvelle revue théologique*, 111, 1989, pp. 693-709. L. THUNBERG, *Microcosm and Mediator*, Chicago și La Salle, 1995², pp. 95-104. J.-CL. LARCHET, *Pour une éthique de la procréation. Éléments d'anthropologie patristique*, Paris, 1998, pp. 110-121 [Etica procreației în învățătura Sfinților Părinți, București, 2003, pp. 179-190].

¹⁰⁷ *Amb. Io.*, 7, PG 91, 1100C-1101C; 42, PG 91, 1321B-1341A; *Ep.*, 12, PG 91, 488C-489A; 13, PG 91, 516D-597A; 15, PG 91, 552C-553A.

¹⁰⁸ Despre această noțiune considerată în acest al doilea sens, a se vedea J.-CL. LARCHET, *La Divinisation de l'homme selon saint Maxime le Confesseur*, Paris, 1996, pp. 125-131.

Său, adică așa cum a făcut-o El atunci când a creat-o, dar și potrivit sfârșitului sau finalității pe care i-a menit-o dintru început, pentru ca ea să-și afle împlinirea în El. Împotrivindu-se origeniștilor, care susțineau o desăvârșire inițială pe care faptele raționale, ca urmare a mișcării lor cauzate de sațietate, ar fi pierdut-o ulterior, Sfântul Maxim concepe desăvârșirea ca pe un scop deja realizat, potrivit ideii-voință a lui Dumnezeu, dar numai potențial sau ideal, care constituie, așadar, pentru făptura creată norma desăvârșirii sale, idealul realizării sau împlinirii de sine pe care îl poartă în ea și spre care tinde, care este îndumnezeirea.

Omul este creat având sădită în constituția sa naturală mișcarea și toate puterile (sau facultățile) care îi permit să atingă finalitatea ce i-a fost menită, acestea fiind în mod firesc și dinamic orientate spre el. Temporalitatea existenței sale și mișcarea, departe de a fi semne ale căderii și nedesăvârșirii, i-au fost date pentru a străbate distanța (διάστασις) și intervalul (διάστημα) care îl despart pe om de acest sfârșit al său. Sfântul Maxim consideră astfel drept inerente naturii (ἐμφυτος) „urcușul (omului) spre cauza proprie”¹⁰⁹ sau mișcarea lui spre sfârșitul său, adică spre Dumnezeu.

Fundamental optimist în ceea ce privește natura umană, Sfântul Maxim nu ignoră însă rolul indispensabil al harului dumnezeiesc, care susține această mișcare a fapturilor raționale către Dumnezeu, ca și lucrarea puterilor lor pentru slujirea Lui, și permite în final împlinirea în El a *logos*-ului lor.

Totuși nici firea care îl face pe om să se miște către Dumnezeu, nici harul care îl susține nu constrâng persoana umană; fiind înzestrată cu liber arbitru, ea poate să se pună în acord cu ele sau să li se opună¹¹⁰.

¹⁰⁹ *Amb. Io.*, 7, PG 91, 1084A [*PSB* 80, p. 86].

¹¹⁰ *Car.*, II, 32, ed. Ceresa-Gastaldo, p. 108; IV, 93, ed. Ceresa-Gastaldo, p. 188; *Exp. or. dom.*, CCSG 23, pp. 66, 69; *Amb. Io.*, 7, PG 91, 1073B, 1084A; 10, PG 91, 1133C, 1205C; *Thal.*, 2, CCSG 7, p. 51; 15, CCSG 7, p. 101; 40, CCSG 7, p. 267; 59, CCSG 22, p. 53; *Th. æc.*, I, 10, PG 90, 1085D-1088A.

2. Natură și ipostas

Distincția dintre natură și ipostas, la Sfântul Maxim, este adesea implicită în ceea ce-l privește pe om¹¹¹; la ea și-au adus contribuția Părinții capadocieni, dezbaterile hristologice care au urmat după Sinodul de la Calcedon și scrierile predecesorilor săi imediați, mai ales ale lui Leonțiu de Bizanț, Leonțiu al Ierusalimului și Justinian, ca și propriile sale reflecții hristologice folosite în combaterea monofizismului severian, apoi a monoenergismului și monotelismului.

Pentru Sfântul Maxim, noțiunea de natură (φύσις) se raportează la universal (καθόλου), la gen (γένος) și la specie (εἶδος) și definește ceea ce este comun (κοινόν) tuturor făpturilor individuale cuprinse în aceste categorii. Ea este astfel identică cu noțiunea de ființă (οὐσία). Puterea generală (sau constitutivă) a fiecărei făpturi și lucrarea ei țin de această fire. Tot așa, puterile sau facultățile particulare – δυνάμεις – sunt și ele legate de natură, ca și energia sau lucrarea (ἐνέργεια) prin care ele se exercită.

Ipostasul (ὑπόστασις) sau persoana (πρόσωπον) se raportează la făpturile individuale; este „ființa cu idiomuri”¹¹², care o particularizează; ea desemnează ceea ce este prin sine (καθ' αὐτό), particular (καθ' ἑκάστων) și propriu (ἰδικόν), care o separă, o diferențiază și o deosebește de toate celelalte făpturi.

¹¹¹ A se vedea H.U. VON BALTHASAR, *Kosmische Liturgie, Einsiedeln*, 1961², pp. 213-227. L. THUNBERG, *Microcosm and Mediator*, Chicago și La Salle, 1995², pp. 105-107. J. MEYENDORFF, *Le Christ dans la théologie byzantine*, Paris, 1969, pp. 197-198. M. DOUCET, *Dispute de Maxime le Confesseur avec Pyrrhus*, Disertație, Montreal, 1972, pp. 270-276. P. PIRET, *Le Christ et la Trinité selon Maxime le Confesseur*, Paris, 1983, pp. 169-171. J.-CL. LARCHET, *La Divinisation de l'homme selon saint Maxime le Confesseur*, Paris, 1996, pp. 131-134.

¹¹² *Ep.*, 15, PG 91, 557D; în traducerea lui D. Stăniloae: „Ipostasul este ființa cu proprietăți (cu însușiri personale deosebite), deosebindu-se prin număr de cele de același gen” [PSB 81, p. 131, n. ed.].

Ipostasul arată „cine” (τόν τινα) este ființa. Astfel, „cele unite prin cele comune ale părților, după ființă și fire, se deosebesc prin cele particulare ale acelorași părți, după ipostas sau persoană”¹¹³.

Ipostasul este cel care determină impulsul și scopul mișcării prin care natura pune în lucrare și exercită efectiv și concret puterile sau facultățile sufletului.

Cu toate că natura rămâne neschimbată în ceea ce privește *logos*-ul său, ea poate lucra în diferite moduri (τρόποι), altfel spus își poate exercita în diferite feluri puterile sale, potrivit orientării inițiate și determinate de persoană prin dispoziția sa de a voi (γνώμη) și prin alegere (προαίρεσις), care îi sunt proprii, altfel spus prin liberul ei arbitru¹¹⁴.

3. Voința și liberul arbitru

Distincția natură-ipostas se regăsește la nivelul voinței¹¹⁵.

Voința (θέλησις, θέλημα) este o „propensie rațională” care aparține omului ca unul care este înzestrat cu suflet

¹¹³ *Ep.*, 15, PG 91, 549C [Cf. și traducerea românească, în *PSB* 81, p. 130].

¹¹⁴ *Amb. Io.*, 20, PG 91, 1237B; 24, PG 91, 1261C; *Th. ac.*, I, 3, PG 90, 1084B; *Amb. Th.*, 5, CCSG 48, pp. 19-20, 31; *Ep.* 15, PG 91, 545A, 548D, 549C, 557D; *Th. pol.*, 14, PG 91, 149B, 152A; 23, PG 91, 261AB, 264A-C, 265CD, 276B; 26, PG 91, 276B; *Pyr.*, PG 91, 345D, ed. Doucet, p. 602.

¹¹⁵ Despre voință și liber arbitru la Sfântul Maxim, a se vedea R.-A. GAUTHIER, „Saint Maxime le Confesseur et la psychologie de l'acte humain”, în *Recherches de théologie ancienne et médiévale*, 21, 1954, pp. 51-100. P. SHERWOOD, *St Maximus the Confessor*, Londra, 1955, pp. 55-63. I.-H. DALMAIS, „Le vocabulaire des activités intellectuelles, volontaires et spirituelles dans l'anthropologie de saint Maxime le Confesseur”, în *Mélanges offerts au P. M.-D. Chenu*, Paris, 1967, pp. 193-197. M. DOUCET, *Dispute de Maxime le Confesseur avec Pyrrhus*, Montreal, 1972, pp. 169-195, 355-385. G.C. BERTHOLD, *Freedom and Liberation in the Theology of Maximus the Confessor*, Disertație, Paris, 1975. J.J. PRADO, *Voluntad y naturaleza. La antropología filosófica de Máximo el Confesor*, „Ciencias humanas y Filosofía”, Rio Cuarto, 1974. P. PIRET, *Le Christ et la Trinité selon Maxime le Confesseur*, Paris, 1983,

mental. Ea se identifică cu capacitatea de autodeterminare (αὐτεξούσιον) caracteristică făpturilor înzestrate cu rațiune și le permite să se miște după voia lor (ἐκουσίως). Ea este inerentă naturii sau ființei. Voirea (τὸ θέλειν) care rezultă de aici ține, așadar, și ea de fire.

Trebuie însă făcută o distincție între „simpla voință” (τὸ ἀπλῶς θέλειν) și „felul voinței” (τὸ πῶς θέλειν). În vreme ce „simpla voință” se raportează la fire și corespunde „voinței naturale” (θέλημα φυσικόν), „felul în care se voiește” se raportează la ipostas și corespunde „voinței (sau voinții) gnomice” (θέλημα γνωμικόν), care este un „mod (τρόπος) de întrebuințare a voinții (...), aparținând numai celui ce-l întrebuințează și despărțindu-l de alții”¹¹⁶.

Voința naturală (θέλημα γνωμικόν) se definește ca o „putere doritoare a ceea ce există prin fire”¹¹⁷ (sau ca o „dorință rațională și vitală”¹¹⁸), ceea ce înseamnă că ea nu poate voi ceva contrar firii sau ceva rău. Voința gnostică, în schimb, se definește ca „pornirea și mișcarea gândului spre ambele părți”¹¹⁹ (adică spre bine sau spre rău); ea „nu e proprie firii, ci persoanei și ipostasului”¹²⁰.

Voința gnostică se întemeiază pe γνώμη sau pe „dispoziția de a voi”, noțiune care ocupă un loc însemnat în gândirea

pp. 305-316, J.P. FARREL, *Free Choice in St Maximus the Confessor*, South Canan (Pennsylvania), 1989. L. THUNBERG, *Microcosm and Mediator*, Chicago și La Salle, 1995², pp. 208-230. J.-CL. LARCHET, *La Divinisation de l'homme selon saint Maxime le Confesseur*, Paris, 1996, pp. 135-141. În afară de voință, psihologia Sfântului Maxim nu prezintă o mare originalitate. O expunere pe această temă aflăm în: J.-CL. LARCHET, *Introducere la MAXIME LE CONFESSEUR, Ambigua*, Paris, 1994, pp. 48-50; L. THUNBERG, *Microcosm and Mediator*, Chicago și La Salle, 1995², pp. 169-207.

¹¹⁶ *Pyr.*, PG 91, 296A, ed. Doucet, pp. 548 [PSB 81, p. 323].

¹¹⁷ *Th. pol.*, 16, PG 91, 192B [PSB 81, p. 276].

¹¹⁸ *Th. pol.*, 1, PG 91, 12CD [PSB 81, p. 178].

¹¹⁹ *Th. pol.*, 14, PG 91, 153AB [PSB 81, p. 259].

¹²⁰ *Th. pol.*, 16, PG 91, 192BC [PSB 81, p. 279].

Sfântului Maxim. El a definit într-un mod foarte precis felul în care se desfășoară procesul actului volițional, înfățișându-i „momentele” succesive: „voind, căutăm, cugetăm, deliberăm și judecăm, ne însușim o dispoziție, alegem și pornim spre ce am ales și ne folosim”¹²¹. Γνώμη corespunde aici etapei dispoziției. Această dispoziție se definește prin raportarea la bine și la rău, la virtute și la păcat. Intervenția voinței gnomice (γνώμη) corespunde astfel fazei propriu-zis morale a desfășurării actului volitiv; prin ea persoana își manifestă dispoziția spre bine sau spre rău, spre virtute sau spre păcat, în acord cu *logos*-ul firii sale sau împotriva lui și, până la urmă, în acord cu Dumnezeu sau împotriva Lui. Această dispoziție, împreună cu etapa precedentă, a judecării, orientează etapa ulterioară, a „alegerii hotărâte” (προαίρεσις), care corespunde și ea modului ipostatic de exercitare a voinței, care precede cele două ultime etape ale actului volițional: mișcarea spre ceea ce s-a ales și împlinirea a ceea ce s-a ales¹²².

4. *Logos și tropos*

Alături de distincțiile precedente și în strânsă legătură cu ele, se plasează diada fundamentală *logos-tropos*¹²³.

Una dintre conotațiile principale pe care Sfântul Maxim le conferă acestor doi termeni (care pot avea sensuri foarte

¹²¹ *Pyr.*, PG 91, 293BC, ed. Doucet, p. 549 [PSB 81, p. 324].

¹²² *Myst.*, 24, CCSG 69, p. 65; *Thal.*, 64, PG 90, 724C, CCSG 22, p. 233; *Ep.* 1, PG 91, 368B-369A, 372B; 6, PG 91, 428D; 14, PG 91, 541C; 20, PG 91, 600D; *Th. pol.*, 1, PG 91, 12C-24B, 33A; 2, PG 91, 44C; 3, PG 91, 48A, 53C; 14, PG 91, 153A; 16, PG 91, 185D, 192BC; *Pyr.*, PG 91, 288A-333B, ed. Doucet, pp. 620-672.

¹²³ A se vedea P. SHERWOOD, *The Earlier Ambigua of St Maximus the Confessor*, pp. 155-164. F. HEINZER, *Gottes Sohn als Mensch. Die Struktur des Menschseins Christi bei Maximus Confessor*, Fribourg (Elveția), 1980, pp. 29-116. J.-CL. LARCHET, *La Divinisation de l'homme selon saint Maxime le Confesseur*, Paris, 1996, pp. 141-151.

diferite) este aceea că *logos*-ul este fix, invariabil, imuabil, inalterabil, corespunzând într-un anume fel definiției și legii firii, în vreme ce *tropos*-ul este supus diversificării, variației, schimbărilor sau înnoirii, corespunzând felului în care o ființă există și în care firea lucrează sau, când e vorba de om, felului în care persoana se folosește de puterile sale firești sau pune în lucrare energia lor.

În această privință, *tropos*-ul depinde de dispoziția de a voi (γνώμη) și de alegerea (προαίρεσις) pe care o face persoana și o exprimă printr-o anume manieră de a fi sau printr-un anume comportament (acesta este sensul elementar al cuvântului *tropos*), care capătă sens în legătură cu *logos*-ul, care definește norma a ceea ce este omul potrivit firii sale celei adevărate, atât în ceea ce privește constituția ei esențială, cât și împlinirea ei potrivit ideii-voință a lui Dumnezeu. *Tropos*-ul corespunde de fapt unei bune sau unei rele folosiri de către persoană sau ipostas a facultăților sau lucrărilor sale naturale. Prin aceasta oamenii se deosebesc unii de alții și acționează „conform firii” sau „împotriva firii”, se alipesc mai mult de ea sau, dimpotrivă, se depărtează de ea, se arată buni sau răi, virtuoși sau nu, viețuiesc potrivit voii lui Dumnezeu sau în dezacord cu ea.

Funcția noțiunii de *tropos* este așadar, între altele, aceea de a-i permite Sfântului Maxim să sublinieze posibilitatea pe care o are persoana de a se determina în mod liber în raport cu *logos*-ul ființei sale, adică în raport cu definiția și dinamismul naturii sale care îi orientează mișcarea, facultățile și lucrarea către Dumnezeu și o fac să tindă spre aflarea împlinirii sale în El; potrivit dispoziției de a voi și alegerii sale, persoana poate să existe sau nu conform cu *logos*-ul firii sale, poate sau nu urma mișcarea către Dumnezeu pe care i-o imprimă ea, poate să se folosească de puterile sale (sau să pună în lucrare energia lor) conform firii sau contrar ei¹²⁴.

¹²⁴ *Amb. Io.*, 15, PG 91, 1217AB; 31, PG 91, 1280A ; 42, 1329A, 1341D, 1345B; *Th. pol.*, 1, PG 91, 28D-29A ; 10, PG 91, 136D-137B.

5. Chip și asemănare

Diada chip-asemănare (εἰκὼν-ὁμοίωσις)¹²⁵ este, în mod clar, pusă în legătură cu distincția natură-ipostas și cu diada *logos-tropos*: „Ființa este după chipul sau rațiunea (λόγος). Iar după asemănare e viața sau ipostasul”¹²⁶.

Chipul lui Dumnezeu corespunde ființei sau naturii omului, așa cum a fost el creat de Dumnezeu. Ea este, așadar, constituită din attribute, calități sau facultăți care caracterizează fundamental, esențial, această fire, care i-au fost dăruite de Creator, care sunt în el un reflex sau o imagine a ceea ce este El și care face în mod firesc ca făptura să participe la Creatorul ei.

În primul rând avem faptul că omul este înzestrat cu intelect, rațiune, stăpânire de sine sau independență (αὐτοδέσποτον) și autodeterminare (αὐτεξούσιον). Sfântul Maxim leagă de chip capacitatea omului de a-L căuta pe Dumnezeu, de a tinde spre El, ceea ce ne arată că are o concepție dinamică despre chip și îl percepe, ca și unii dintre predecesorii săi (îndeosebi Sfântul Vasile cel Mare), ca pe un ansamblu de capacități care îi permit omului să împlinească asemănarea și care îl orientează de la bun început în mod dinamic spre această împlinire.

În vreme ce chipul se raportează la natură, asemănarea este legată de ipostas. Chipul face parte din constituția firească a omului, îi este dăruit dintru început de Creator și nu presupune nici o intervenție din partea omului; asemănarea în schimb nu este la început decât potențială; ea cere participarea

¹²⁵ A se vedea M. Th. DISDIER, „Les fondements dogmatiques de la spiritualité de saint Maxime le Confesseur”, în *Échos d'Orient*, 29, 1930, pp. 296-313. L. THUNBERG, *Microcosm and Mediator*, Chicago și La Salle, 1995², pp. 113-132. W. VÖLKER, *Maximus Confessor als Meister des geistlichen Lebens*, Wiesbaden, 1965, pp. 47-69, 88-102. J.-CL. LARCHET, *La Divinisation de l'homme selon saint Maxime le Confesseur*, Paris, 1996, pp. 151-165.

¹²⁶ *Th. pol.*, 1, scolia 2, PG 91, 37BC [PSB 81, p. 196].

personală a omului pentru a fi împlinită și depinde în acest sens de dispoziția de a voi și de alegerea sa (γνώμη și προαίρεσις). În vreme ce chipul ține de *logos*-ul firii sale, asemănarea ține de felul viețuirii lui, altfel spus de modul sau *tropos*-ul existenței sale.

Asemănarea este constituită de virtuți (înfrânare, curăție, blândețe, răbdare, smerenie), în fruntea cărora Sfântul Maxim pune bunătatea (sau iubirea) și înțelepciunea (care rezumă *praxis*-ul și, respectiv, *theoria* sau contemplația, cele două prime mari etape ale vieții duhovnicești).

În vreme ce Dumnezeu posedă aceste calități prin fire, omul este chemat să le dobândească prin participare. Lui îi revine, prin dispoziția de a voi și alege, să le dobândească, făcându-se prin aceasta imitator al lui Dumnezeu. În vreme ce posedarea chipului este imediată, dobândirea asemănării este rodul unei devenirii, nu poate fi dobândită decât la capătul unui efort ascetic constant prin care sufletul caută să se conformeze Arhetipului dumnezeiesc, ca urmare a unui mod de viață conformat în mod statornic virtuților, care constituie asemănarea.

Însă ea nu este doar efectul strădaniei omenești; omul poate să se asemene lui Dumnezeu numai în măsura în care aceasta e însoțită de har¹²⁷.

6. Existența – existența bună – existența veșnic bună

Triada *existența* (εἶναι) – *existența bună* (εὖ εἶναι) – *existența veșnică* (ἀεὶ εἶναι) sau *existența veșnic bună* (ἀεὶ εὖ

¹²⁷ *Car.*, III, 25, ed. Ceresa-Gastaldo, p. 154; IV, 90, ed. Ceresa-Gastaldo, p. 234; *Qu. D.*, III, 1, CCSG 10, p. 170; *Exp. or. dom.*, CCSG 23, p. 50; *Amb. Io.*, 7, PG 91, 1092B; 10, PG 91, 1140B; 42, PG 91, 1345D; 48, PG 91, 1361AB; *Thal.*, 53, CCSG 7, p. 435; *Th. ac.*, I, 13, PG 90, 1088BC; *Ep.*, 1, PG 91, 265C, 377B; 6, PG 91, 429B; *Th. pol.*, 1, scolia 2, PG 91, 37BC.

εἶναι)¹²⁸ ocupă un loc central în gândirea Sfântului Maxim, constituind un laitmotiv al ei; ea are o relație strânsă cu diadele studiate mai sus, ca și cu multe alte triade ale sistemului său de gândire: *a fi - a deveni - a subzista; putere-lucrare-odihnă; ființă-alegere-har; obârșie-existență-sfârșit; început-mijloc-sfârșit; Ziua a șasea - Ziua a șaptea - Ziua a opta.*

a) *Existența* (εἶναι) „s-a dăruit făpturilor cel dintâi, prin ființă”¹²⁹, altfel spus aparține prin fire făpturilor create. Ea face parte din chipul lui Dumnezeu din om. Este principiul firesc al mișcării simple sau care nu primește vreo calificare, a făpturilor. Ei îi aparțin și puterile (sau facultățile) firii, ca și lucrările acestora, în starea în care ele nu sunt determinate sau nu li se dă vreo însușire de către persoană.

b) În vreme ce făpturile au *existența* „de la Dumnezeu, ca de la Cauza lor”, *existența bună* (εὖ εἶναι) „atârnă de libera hotărâre și mișcare a noastră”¹³⁰. Mai precis, ea corespunde unei calificări (πῶς εἶναι) pozitive sau orientării spre bine, altfel spus spre Dumnezeu – definită de dispoziția de a voi și de alegerea persoanei –, a mișcării care izvorăște din ființa ei. Sfântul Maxim înțelege astfel *existența bună* ca pe o „neîn-cetată mișcare spre Dumnezeu”¹³¹, iar la un nivel mai înalt, ca pe o mișcare în Dumnezeu. Ea corespunde totodată folosirii sau punerii în lucrare, de către persoană, potrivit liberului ei arbitru, a puterilor sau facultăților firii sale, conform firii, conform binelui și conform voii lui Dumnezeu. Putem spune,

¹²⁸ A se vedea L. THUNBERG, *Microcosm and Mediator*, Chicago și La Salle, 1995², pp. 368-373. J.-CL. LARCHET, *Introducere la MAXIME LE CONFESSEUR, Ambigua*, Paris, 1994, pp. 35-39; *La Divinisation de l'homme selon saint Maxime le Confesseur*, Paris, 1996, pp. 165-174 [Am optat pentru echivalarea lui εἶναι prin *existență* în acest paragraf, pentru a respecta opțiunea de traducere românească a acestei triade, consacrată de Părintele Dumitru Stăniloae în ediția sa din *Ambigua*, n. ed.].

¹²⁹ *Amb. Io.*, 65, PG 91, 1392A [PSB 80, p. 332].

¹³⁰ *Amb. Io.*, 10, PG 91, 1116B [*ibidem*, p. 114].

¹³¹ *Amb. Io.*, 10, PG 91, 1116B [*ibidem*, p. 115].

așadar, că *existența* corespunde *logos*-ului firii, iar *existența bună* corespunde unui mod (τρόπος) de existență conform firii, în vreme ce *existența rea* (φεῦ εἶναι) corespunde unei folosiri a acestor puteri sau acționării lucrărilor lor contra firii. În vreme ce *existența* corespunde chipului lui Dumnezeu din om, *existența bună* corespunde asemănării. Ea corespunde de asemenea virtuților, pentru că, lucrând prin virtuți, persoana se conformează *logosului existenței bune* și primește această *existență bună*.

c) *Existența veșnică* (ἀεὶ εἶναι) nu-L poate avea decât pe Dumnezeu drept cauză, căci nici o făptură care are un început nu poate prin ea însăși să se miște/să crească fără sfârșit. Ea este, așadar, dată prin har fiecărui om; altfel spus, fiecare om va ființa veșnic, fie că a trăit potrivit *existenței bune* sau *existenței rele*. Ea corespunde încetării mișcării fapturilor înzestrate cu rațiune, la hotarul lucrării lor, care nu are legătură cu însușirea acestei mișcări și a acestei lucrări. Ea corespunde „Sabatului”, care este odihna lucrărilor lui Dumnezeu, Ziua a șaptea, care „pune capăt (circumscrie) mișcarea temporală”¹³² și este „isprăvirea și oprirea lucrărilor celor după fire”¹³³.

d) Sfântul Maxim evocă uneori un al patrulea termen: *existența veșnică bună* (ἀεὶ εὖ εἶναι). Aceasta este o calificare pozitivă a *existenței veșnice*, pe care o primesc cei care au viețuit conform cu *existența bună*, altfel spus fericita împărtășire, în unirea cu Dumnezeu, în veșnica existență fericită.

Existența veșnică poate însă să primească, dimpotrivă, o calificare negativă, aceea a unei *existențe veșnic rele*, dacă o persoană a viețuit potrivit *existenței rele*. Altfel spus, fiecare om va avea parte de această *existență veșnică*, dar numai cei care printr-un comportament virtuos au primit *existența bună* vor avea parte de *existența veșnică bună*. Aceasta din urmă constituie

¹³² Th. ac., I, 51, PG 90, 1101C [FR 2, 2009, p. 132].

¹³³ Cf. Th. ac., 55, PG 90, 1104B [ibidem, pp. 134-135].

nu doar capătul sau limita (πέρας) mișcării fapturilor, așa cum este cazul *existenței veșnice*, ci sfârșitul ei în sensul de finalitate (τέλος), de țintă atinsă¹³⁴.

7. Omul în starea paradiziacă

Sfântul Maxim spune că cel dintâi om a păcătuit „de îndată ce a început să existe” (ἄμα τῷ εἶναι)¹³⁵, „de îndată ce a fost creat” (ἄμα τῷ γενέσθαι)¹³⁶, ceea ce nu trebuie înțeles în sensul unei riguroase simultaneități și nu implică negarea existenței reale a condiției paradiziace, ci înseamnă că ea a fost de scurtă durată, motiv pentru care Sfântul Maxim nu se oprește mult asupra ei.

El concepe starea originară a omului¹³⁷ ca pe o stare de nepătimire, de nestricăciune și nemurire, în care acesta nu cunoștea plăcerea și durerea și nici modul actual de zămislire și naștere pe cale sexuală. Trupul omenesc nu cunoștea conflictele și dizarmoniile interioare, nici nu avea vârtoșenia și carnalitatea de acum. Adam era, pe de altă parte, lipsit de

¹³⁴ *Car.*, III, 23-25, ed. Ceresa-Gastaldo, pp. 152-154; IV, 13, ed. Ceresa-Gastaldo, p. 198; *Amb. Io.*, 7, PG 91, 1073BC, 1084B; 10, PG 91, 1116B; 42, PG 91, 1329AB; 65, PG 91, 1392A-D; *Thal.*, Prol., CCSG 7, p. 43; *Th. acc.*, I, 51, PG 90, 1101C; 54-56, PG 90, 1104BC; *Ep.*, 16, PG 91, 577CD.

¹³⁵ *Thal.*, 59, CCSG 22, p. 61 [FR 3, 2009, p. 282].

¹³⁶ *Thal.*, 61, CCSG 22, p. 85 [FR 3, 2009, p. 293].

¹³⁷ Referitor la starea paradiziacă și starea originară a lui Adam, a se vedea: M.-Th. DISDIER, „Les fondements dogmatiques de la spiritualité de saint Maxime le Confesseur”, în *Échos d'Orient*, 29, 1930, pp. 304-307; H.U. VON BALTHASAR, *Kosmische Liturgie, Einsiedeln*, 1961², pp. 176-185; L. THUNBERG, *Microcosm and Mediator*, Chicago și La Salle, 1995², pp. 144-154; J.-Cl. LARCHET, *La Divinisation de l'homme selon saint Maxime le Confesseur*, Paris, 1996, pp. 178-186.

păcat și nu avea altă grijă decât să tindă cu totul spre Dumnezeu întru virtuți și cunoaștere.

Voind însă să se delimiteze de pozițiile origeniste, conform cărora omul ar fi avut parte dintru început de o deplină desăvârșire, pe care, pierzând-o, e dator s-o regăsească, Sfântul Maxim subliniază faptul că Adam nu avea ca pe un câștig deja dobândit desăvârșirea, ci ea rămânea pentru el un ideal care, pentru a fi împlinit, presupunea o dezvoltare spirituală și cerea din partea lui strădanie și alegerea cuvenită. Virtuțile primite prin creație erau doar semințe, iar contemplarea și cunoașterea lui Dumnezeu abia începea să se creioneze; și unele, și altele se cereau dezvoltate treptat. Sub acest aspect, Sfântul Maxim se alătură altor Părinți, ca Sfântul Irineu de Lyon, Sfântul Teofil al Antiohiei sau Clement Alexandrinul, subliniind ca și ei fragilitatea și copilăria lui Adam în starea lui dintâi. Pomul cunoașterii binelui și răului (Fc. 2, 27) reprezenta cele două chipuri în care Adam putea privi creația sensibilă: cunoașterea binelui corespundea sesizării ei spirituale, conform *logoi*-lor sădiți în ea, iar cunoașterea răului, perceperii ei trupești, adică potrivit aparențelor sensibile. Porunca dată de Dumnezeu în Rai avea o valoare provizorie și pedagogică și nu urmărea să interzică, ci să amâne contemplarea creației sensibile, pentru ca Adam să fie ferit de primejdia de a se lăsa sedus de aparența ei și să cadă pradă patimilor; el trebuia, așadar, să se întărească mai întâi, pentru a se putea apoi dedica, fără nici o primejdie, contemplației naturale¹³⁸.

¹³⁸ *Asc.*, CCSG 40, p. 5; *Exp. or. dom.*, CCSG 23, pp. 59-60, 67-68; *Amb. Io.*, 7, PG 91, 1092D; 8, PG 91, 1104A; 10, PG 91, 1156D, 1156D-1157A; 31, PG 91, 1276AB-C; 41, PG 91, 1309AB, 1313CD; 42, PG 91, 1317B, 1321A; 45, PG 91, 1353A-C; 53, PG 91, 1373A, D; *Thal.*, Prol., CCSG 7, p. 37; 21, CCSG 7, pp. 127-133; 42, CCSG 7, p. 285; 49, CCSG 7, pp. 367-369; 59, CCSG 22, p. 61; 61, CCSG 22, pp. 85-87.

8. Omul, microcosmos și mediator

Ca unul care unește în el un suflet și un trup, omul este, potrivit Sfântului Maxim, mediator¹³⁹ prin însăși firea sa. Dar el este mediator și prin vocație.

La crearea sa, Dumnezeu l-a menit să unifice întreaga realitate creată și s-o unească întreagă cu El și în El.

Pentru aceasta, i se cerea mai întâi să depășească, unificându-le, următoarele polarități: 1) între natura creată și natura necreată (sau între creație și Dumnezeu); 2) în sânul naturii create, între fapăturile sensibile și cele inteligibile; 3) în sânul creației sensibile, între pământ și cer; 4) pe pământ, între Rai și lumea locuită; 5) în umanitate, între bărbat și femeie.

Era de asemenea chemat să sesizeze *logoi*-i spirituali ai făpturilor create, pentru a le dăruia lui Dumnezeu – înapoiindu-I cele primite de la El –, pentru a-I aduce prin ele mulțumire, pentru a face din contemplarea spirituală a naturii o „liturghie cosmică”.

Legând prin contemplare *logoi*-i duhovnicești ai făpturilor create de obârșia și sfârșitul lor, Logosul, omul trebuia, în fine, să facă părtășe fapăturile recapitulate în el la propria sa îndumnezeire¹⁴⁰.

9. Păcatul strămoșesc și urmările lui

a. Natura păcatului

Adam, atras, amăgit, înșelat de diavol, dar lucrând din vina și cu voia sa, a făcut cu totul altceva decât cele voite de Dumnezeu¹⁴¹.

¹³⁹ A se vedea L. THUNBERG, *Man and the Cosmos*, Crestwood (New York), 1985, pp. 80-91; *Microcosm and Mediator*, Chicago și La Salle, 1995², pp. 132-143, 373-427 (*passim*).

¹⁴⁰ *Thal.*, 51, CCSG 7, pp. 395-397, 405; *Amb. Io.*, 10, PG 91, 1193CD; 41, PG 91, 1305A-1308C.

¹⁴¹ Despre păcatul lui Adam, urmările lui și transmiterea lor, a se vedea J. BOOJAMRA, „Original Sin according to St Maximus the Confessor”, în

El s-a dedat îndată unei cunoașteri exclusiv sensibile a făpturilor, ceea ce implica ignorarea lui Dumnezeu.

Urmând Sfântului Vasile cel Mare și lui Pseudo-Dionisie, Sfântul Maxim consideră că răul nu este o realitate pozitivă și nici nu este ca atare în lucruri, ci constă în „abaterea lucrării puterilor sădite în fire de la scopul lor” sau încă și în „mișcarea nesocotită a puterilor naturale spre altceva decât spre scopul lor”¹⁴², care este Dumnezeu. Păcatul lui Adam a constat astfel într-o întoarcere, într-o abatere, într-o deviere a facultăților firești de la mișcarea lor, prin reaua lor folosire (παράχρησις) sau prin punerea lor în lucrare într-un mod contrar firii. Cu alte cuvinte, păcatul lui Adam a constat în întoarcerea de la Dumnezeu, în uitarea Lui, în depărtarea de El și în întoarcerea către realitățile sensibile, cunoscute numai prin simțuri și în alipirea de chipul lor văzut prin plăcerea pe care o culegea din ele.

Păcatul constituie o renunțare la adevărata îndumnezeire, voită și făgăduită de Dumnezeu, în favoarea unei deșarte încercări de autoîndumnezeire. *Filautia* sau *iubirea pătimașă de sine* (a se vedea *infra*) joacă aici un rol determinat, pentru că această patimă originară, mamă a tuturor celorlalte patimi, constă într-un cult pe care omul și-l dedică sieși prin mijlocirea trupului, după ce încetează să mai știe de Dumnezeu. Această (pseudo-)îndumnezeire nu este decât manifestarea cea mai evidentă a (pseudo-)îndumnezeirii de către Adam

St Vladimir's Theological Quarterly, 20, 1976, pp. 19-30. W. VÖLKER, *Maximus Confessor als Meister des geistlichen Lebens*, Wiesbaden, 1965, pp. 102-135. L. THUNBERG, *Microcosm and Mediator*, Chicago și La Salle, 1995², pp. 154-168. J.-CL. LARCHET, *La Divinisation de l'homme selon saint Maxime le Confesseur*, Paris, 1996, pp. 187-207; *Maxime le Confesseur, médiateur entre l'Orient et l'Occident*, Paris, 1998, pp. 77-124 [Sfântul Maxim Mărturisitorul, mediator între Răsărit și Apus, Iași, 2010, pp. 83-131]; „Ancestral Sin according to St Maximus the Confessor: a Bridge between Eastern and Western Conceptions”, în *Sobornost/ECR*, 20, 1998, pp. 26-48.

¹⁴² *Thal.*, Prologue, CCSG 7, pp. 29-31 [FR 3, 2009, pp. 28-29].

a întregii creații, un substitut al celei care, conform planului dumnezeiesc, trebuia să se săvârșească prin mijlocirea adevăratei îndumnezeiri a omului, care nu se putea împlini decât în Dumnezeu și prin harul Său.

b. Urmările păcatului

Cel dintâi efect al păcatului strămoșesc este despărțirea de Dumnezeu. Aceasta implică pierderea tuturor calităților pe care omul le primise dintru început de la Dumnezeu prin har și pe care trebuia să le confirme printr-o existență conformă cu *logos*-ul naturii sale, între care erau mai ales nepătimirea, nestricăciunea și nemurirea.

Firea omenească este, așadar, de acum supusă pătimirii, stricăciunii și morții.

Pătimirea face să se ivească mai întâi patimile firești nevinovate, dar care constituie pentru om un punct de fragilitate, o zonă în care se vor putea naște și dezvolta patimile vinovate. Pe de o parte, pentru că „în trăsătura pătimitoare a firii stă puterea plăcerii și a morții, adică domnia silnică a păcatului prin plăcere și stăpânirea morții prin durere”¹⁴³, pe de alta, pentru că în ea, din cauza păcatului, își fac sălaș puterile demonice, ținându-și aici „lucrările ascunse”¹⁴⁴, presând asupra ei pentru a-i mâna pe oameni, prin patimile cele firești și nevinovate, spre patimi contra firii.

Voința gnomică (γνώμη) constituie și ea un punct vulnerabil, pentru că înainte de păcat se manifesta ca o dispoziție stabilă în ceea ce privește binele, ca acord constant al voii personale a omului cu *logos*-ul firii sale și cu Dumnezeu; dar, prin călcarea poruncii, ea s-a întors către rău, și de atunci nu mai păstrează statornic dreapta orientare de mai înainte, ci înclină spre plăcere, are o „dispoziție potrivnică firii”¹⁴⁵ și mai

¹⁴³ *Thal.*, 61, CCSG 22, p. 89 [FR 3, 2009, p. 295].

¹⁴⁴ *Thal.*, 21, CCSG 7, p. 129 [*Ibidem*, p. 75].

¹⁴⁵ *Amb. Th.*, 4, CCSG 48, pp. 14-15 [PSB 80, p. 51]. Cf. *Th. pol.*, 20, PG 91, 241B.

tot timpul se împotrivește lui Dumnezeu. Ea a devenit în orice caz instabilă, înclinând într-un sens sau altul, oscilând între bine și rău, iar aceasta cu atât mai mult cu cât cunoașterea omului a suportat și ea consecințele păcatului.

Cunoașterea omului s-a focalizat asupra aparențelor sensibile și a devenit o cunoaștere compusă, divizată, amestecată, mai ales în ceea ce privește binele și răul, pe care omul are tendința de a le identifica cu plăcerea și, respectiv, cu durerea, pentru că, nemaștiind de Dumnezeu, privește lucrurile numai din punctul de vedere al aspectului lor material și nu le cunoaște decât prin simțuri.

Plăcerea și durerea, experiate de om odată cu încălcarea poruncii, joacă un rol considerabil în răspândirea răului. Omul căzut, fascinat de plăcere, alipit și robit de ea, caută să și-o procure în toate felurile posibile, dar totodată caută să evite cu orice preț durerea, de a cărei frică e deopotrivă stăpânit. Aceste două atitudini – atracția către plăcere și repulsia față de durere – nasc în om o mulțime de patimi rele, o primă serie născându-se din alergarea după plăcere, o a doua din fuga de durere, iar o a treia din conjugarea celor două tendințe.

Sfântul Maxim (care se îndepărtează aici de învățătura clasică, de origine evagriană, a celor șapte patimi generice) afirmă că toate patimile își au fundamentul în trei patimi de căpetenie și generatoare de alte patimi: *ignoranța* (necunoașterea de Dumnezeu), *filautia* și *tirania* (sau autoritatea despotică exercitată asupra aproapelui), cea de a doua provenind din prima, iar cea de-a treia, din cea de-a doua. Dacă *ignoranța* (necunoașterea de Dumnezeu) este o primă cauză, *filautia* joacă rolul esențial în nașterea și dezvoltarea tuturor patimilor, acestea arătându-se ca mijloace puse în lucrare de *filautie* pentru a-și procura plăcerea la care râvnește și pentru a scăpa de durerea de care fuge.

Sfântul Maxim subliniază într-un mod original efectele negative ale păcatului strămoșesc asupra relațiilor omului cu semenii săi, arătând cum firea omenească cea una ajunge să fie divizată și ruptă în părți ce se opun una alteia, din cauza

voințelor de-acum dezacordate ale diferiților indivizi care o compun. Filautia e răspunzătoare în mod fundamental pentru această divizare, care face din oameni potrivnici și rivali.

Păcatul strămoșesc are și efecte nefaste mai ample, care se răsfrâng asupra întregului cosmos, sădind în el stricăciunea și dezordinea de acum. Adam „a predat toată firea morții spre mâncare”¹⁴⁶, iar lumea aceasta a devenit „ținutul morții și al stricăciunii”¹⁴⁷.

c. Transmiterea urmărilor păcatului

Toți cei veniți pe lume după Adam sunt urmași ai săi, născuți din el, aduși de el pe lume, și, prin urmare, moștenitori ai firii sale, cu toate vătămarile produse de păcatul strămoșesc.

Potrivit planului inițial al lui Dumnezeu, oamenii urmau să se înmulțească printr-un mod de naștere de natură spirituală (idee pe care o aflăm deja la Sfântul Grigorie de Nyssa). Păcatul lui Adam a avut drept efect introducerea modului de reproducere sexuală pe care îl cunoaștem acum, stăpânit, în momentul zămislirii, de plăcerea simțială, însoțite așadar de patimă, având parte apoi, în vremea nașterii, de durere și stricăciune, și intim legate, pe toate treptele, de păcat.

Prin această naștere trupească, efectele păcatului strămoșesc se transmit, de la o generație la alta, la toți oamenii, fără excepție, potrivit unei noi legi – „legea trupului” sau „legea păcatului”, care a urmat „legii duhovnicești” –, care stăpânește firea omenească și o ține în temniță¹⁴⁸.

¹⁴⁶ *Amb. Io.*, 10, PG 91, 1157A [*PSB* 80, p. 156].

¹⁴⁷ *Thal.*, 65, CCSG 22, p. 255 [*FR* 3, 2009, p. 363].

¹⁴⁸ *Car.*, II, 8, ed. Ceresa-Gastaldo, p. 92; 93, ed. Ceresa-Gastaldo, p. 140; III, 8, ed. Ceresa-Gastaldo, p. 146; 57, ed. Ceresa-Gastaldo, p. 170; *Asc.*, CCSG 40, p. 5; *Qu. D.*, 9, CCSG 10, p. 8; 113, CCSG 10, p. 83; 161, CCSG 10, pp. 83-84; I, 3, CCSG 10, pp. 138-139; *Exp. or. dom.*, CCSG 23, pp. 35, 60,

V. HRISTOLOGIA ȘI SOTERIOLOGIA

1. Întruparea prevăzută din veșnicie

După Sfântul Maxim, Cuvântul, ca „Înger al Marelui Sfat”, descoperă și împlinește prin Întruparea Sa taina cea mai dinainte de veci gândită a iconomiei dumnezeiești¹⁴⁹, care urmărește îndumnezeirea oamenilor. Din veșnicie, istoria a fost împărțită, potrivit Sfatului dumnezeiesc, în două mari perioade: timpul pogorării lui Dumnezeu la oameni, altfel spus timpul în care se pregătește, apoi se săvârșește Întruparea, și timpul ridicării oamenilor la Dumnezeu, cel al îndumnezeirii, care e ținta lor. Această concepție nu face însă

63, 67-68; *Amb. Io.*, 7, PG 91, 1092A, D; 8, PG 91, 1104A; 10, PG 91, 1156C-1157A; 31, PG 91, 1273C, 1276A-C; 41, PG 91, 1308C, 1309AB, 1313CD; 42, PG 91, 1317B, 1321A, 1345D, 1348A, C; 45, PG 91, 1353A-1356B; 53, PG 91, 1373A, D; *Myst.*, 8, CCSG 69, p. 37; *Thal.*, Prol., CCSG 7, pp. 29-39; 14, CCSG 7, p. 99; 21, CCSG 7, pp. 127-133; 42, CCSG 7, pp. 285-289; 43, CCSG 7, pp. 293-295; 44, CCSG 7, p. 299; 47, CCSG 7, p. 317, 49, CCSG 7, pp. 367-369; 59, CCSG 22, pp. 45, 61; 61, CCSG 22, pp. 85-89, 93-97; 62, CCSG 22, pp. 123, 125; 63, CCSG 22, p. 173; 64, CCSG 22, pp. 189-193, 217, 219; 65, CCSG 22, p. 255; *Cap.* XV, 14, PG 90, 1185A; *Cap.* X, 3, PG 90, 1188A; 8, PG 90, 1188D; *Amb. Th.*, 4, CCSG 48, p. 14; *Ep.*, 2, PG 91, 396D-397A; 3, PG 91, 408D-409A; 10, PG 91, 449BC; 16, PG 91, 580A; *Th. pol.*, 15, PG 91, 156D; 16, PG 91, 192A; 20, PG 91, 236B, D, 241A-C.

¹⁴⁹ A se vedea A. THEODOROU, „«Cur Deus Homo?» Απροϋπόθετος ἢ ἐμπροϋπόθετος ἐνανθρώπησις τοῦ Θεοῦ Λόγου (Σχόλιον εἰς τὴν θεολογίαν τοῦ ἁγίου Μαξίμου)”, în *Επιστημονικὴ Ἐπετηρὶς τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν*, 19, 1972, pp. 295-340. A. RADOSALJEVIC, „Le problème du «présupposé» ou du «non-présupposé» de l’Incarnation de Dieu le Verbe”, în F. HEINZER și C. VON SCHÖNBORN (ed.), *Maximus Confessor. Actes du Symposium sur Maxime le Confesseur*, Fribourg (Elveția), 1982, pp. 193-206. J.-M. GARRIGUES, „Le Dessein d’adoption du Créateur dans son rapport au Fils d’après saint Maxime le Confesseur”, în F. HEINZER și C. VON SCHÖNBORN (ed.), *Maximus Confessor. Actes du Symposium sur Maxime le Confesseur*, Fribourg (Elveția), 1982, pp. 173-192. J.-CL. LARCHET, *La Divinisation de l’homme selon saint Maxime le Confesseur*, Paris, 1996, pp. 83-105.

din Întrupare un proces necesar, pentru că el este împlinit de Dumnezeu Cuvântul în mod liber, din dragoste de oameni. Ea nu este nici legată de credința într-o determinare din veșnicie a căderii omului și nici nu depinde de această cădere a lui.

Unele texte ale Sfântului Maxim dau de înțeles că Dumnezeu Cuvântul S-ar fi întrupat chiar dacă primul om n-ar fi păcătuit. Altele însă ne permit să spunem că, după Maxim, Cuvântul S-a întrupat numai pentru că omul n-a izbutit să îplinească sarcina încredințată lui de Dumnezeu; dacă n-ar fi fost așa, după Sfântul Maxim, ar fi existat alte forme de întrupare (ἐνσάρκωσις) ale Cuvântului decât înomenirea (ἐνανθρώπησις), care să permită comuniunea cu Dumnezeu și cea mai deplină unire cu El. Acest punct de vedere al Sfântului Maxim este unul realist, care ține seama, în momentul în care se plasează, de căderea omului, pe de o parte, și de Întruparea Cuvântului ca mijloc de acum indispensabil de mântuire și îndumnezeire a omului; planul dumnezeiesc de îndumnezeire a omului rămâne același potrivit *logos*-ului său, dar, din cauza căderii sale, el trebuie să se îplinească într-un mod (τρόπος) diferit, care presupune economia mântuitoare. Înomenirea Cuvântului devine astfel centrul istoriei spirituale a omenirii, care dă valoare și sens atât veacurilor de dinaintea Întrupării, cât și celor care au urmat¹⁵⁰.

2. Cele trei legi

În raport cu perioada care precede și pregătește Întruparea și cu Întruparea însăși, Sfântul Maxim deosebește

¹⁵⁰ *Exp. or. dom.*, CCSG 23, pp. 29-44; *Amb. lo.*, 7, PG 91, 1097A-D; 36, PG 91, 1289B-D; 41, PG 91, 1305A-1308C; 42, PG 91, 1348AB; *Thal.*, 22, CCSG 7, pp. 137-139; 60, CCSG 22, pp. 73-79; *Th. asc.*, II, 23, PG 90, 1136AB; *Ep.*, 13, PG 91, 516D-517C.

trei legi: *legea naturală, legea scrisă și legea harului* (sau *legea duhovnicească*)¹⁵¹.

Cea dintâi este înscrisă în natură, mai precis în *logoi* făpturilor, și constituie sensul lor relativ la Dumnezeu. A doua e cuprinsă în Scripturi, mai precis în Vechiul Testament; ea manifestă relația lui Dumnezeu cu oamenii în istorie și se traduce totodată prin legile și poruncile date lor de El; de aceea Sfântul Maxim o numește adesea, urmând Apostolului Pavel, „Legea” prin excelență. Cea de-a treia corespunde înomenirii Cuvântului și lucrării Sale mântuitoare și îndumnezeitoare; ea este propriu-zis legea lui Hristos.

Însă de fapt Hristos este autorul tuturor celor trei legi, Cel care le unește și le rezumă, și totodată El e sfârșitul lor; El este prezent și chiar Se întrupează în ele în grade diferite.

Cele trei legi rezumă economia mântuirii și îndumnezeirii omului. Ele corespund descoperirii progresive a Cuvântului înaintea oamenilor și gradului lor de înălțare către Dumnezeu, puterii lor de a le înțelege și de a și le însuși. Ele corespund deopotrivă ridicării treptate a oamenilor către Dumnezeu și unirii tot mai strânse cu El prin virtuți și cunoaștere. Astfel, prin prima lege se ajunge la cea de-a doua, iar prin aceasta la cea de-a treia, iar atunci se descoperă Cuvântul. Legea duhovnicească le include, așadar, pe cele două dinainte, depășindu-le și împlinindu-le: „Taina Întrupării Cuvântului cuprinde în sine înțelesul tuturor ghiciturilor și tipurilor din Scriptură și știința tuturor făpturilor văzute și cugetate”¹⁵².

¹⁵¹ A se vedea H.U. VON BALTHASAR, *Kosmische Liturgie*, Einsiedeln, 1961², pp. 288-312; I.-H. DALMAIS, „La fonction unificatrice du Verbe incarné d’après les œuvres spirituelles de saint Maxime le Confesseur”, în *Sciences ecclésiastiques*, 14, 1962, pp. 458-459; „La manifestation du Logos dans l’homme et dans l’Église. Typologie anthropologique et typologie ecclésiale d’après Qu. Thal. 60 et la *Mystagogie*”, în F. HEINZER și C. VON SCHÖNBORN, *Maximus Confessor. Actes du Symposium sur Maxime le Confesseur*, Fribourg (Elveția), 1982, pp. 18-22; J.-CL. LARCHET, Introducere la MAXIME LE CONFESSEUR, *Questions à Thalassios*, t. 1, Paris, 2010, pp. 50-54.

¹⁵² *Th. ac.*, I, 66, PG 91, 1129B [FR 2, 2009, p. 138]. Despre cele trei legi, a se vedea: *Amb. Io.*, 17, PG 91, 1128CD; 32, CCSG 7, p. 225; 33, PG 91,

3. Cuvântul întrupat

a. Două firi și un singur ipostas al lui Hristos

Pe linia Sinodului de la Calcedon, Sfântul Maxim se arată un ferm apărător al credinței în două firi și un singur ipostas al Cuvântului întrupat. Combaterea învățăturii monofizite a lui Sever de Antiohia – căreia i-a consacrat o mare parte a scrierilor sale – a condus la precizarea hristologiei sale¹⁵³, care însă beneficiază și de dezvoltările teologice ale lui Leonțiu de Bizanț, Leonțiu al Ierusalimului și Justinian, așa cum au fost ele însușite mai ales de Sinodul al V-lea Ecumenic (Constantinopol II).

Dimensiunile acestei lucrări nu ne permit să prezentăm abundenta argumentație dezvoltată de Sfântul Maxim în combaterea detaliată a învățăturii lui Sever de Antiohia, odată cu care, din dorința constantă de a păstra echilibrul, respinge și învățătura nestoriană, care constituie eroarea dogmatică diametral opusă.

1285C-1288A; 50, CCSG 7, pp. 379-381; *Thal.*, 19, CCSG 7, p. 119; 32, CCSG 7, p. 225; 39, CCSG 7, pp. 259-261; 64, CCSG 22, pp. 233-237; 65, CCSG 22, p. 267; *Th. œc.*, I, 66, PG 90, 1108A.

¹⁵³ Despre hristologia Sfântului Maxim, a se vedea mai ales: H. STRAUBINGER, *Die Christologie des heiligen Maximus Confessor*, Bonn, 1906; H.U. VON BALTHASAR, *Kosmische Liturgie*, Einsiedeln, 1961², pp. 204-273. M. DOUCET, *Dispute de Maxime le Confesseur avec Pyrrhus*, Disertație, Montreal, 1972. A. RIOU, *Le Monde et l'Église selon Maxime le Confesseur*, Paris, 1973, pp. 73-121. J.-M. GARRIGUES, „La Personne composée du Christ d'après saint Maxime le Confesseur”, în *Revue thomiste*, 74, 1974, pp. 181-204. F.-M. LÉTHEL, *Théologie de l'agonie du Christ*, Paris, 1979. F. HEINZER, *Gottes Sohn als Mensch. Die Struktur des Menschseins Christi bei Maximus Confessor*, Fribourg (Elveția), 1980. P. PIRET, *Le Christ et la Trinité selon Maxime le Confesseur*, Paris, 1983. M. DOUCET, „La volonté humaine du Christ, spécialement en son agonie. Maxime le Confesseur interprète de l'Écriture”, în *Science et Esprit*, 37, 1985, pp. 123-159. L. THUNBERG, *Microcosm and Mediator*, Chicago și La Salle, 1995², pp. 21-48; J.-CL. LARCHET, *La Divinisation de l'homme selon saint Maxime le Confesseur*, Paris, 1996, pp. 221-382; Introducere la MAXIME LE CONFESSEUR, *Lettres*, Paris, 1998, pp. 8-30; Introducere la MAXIME LE CONFESSEUR, *Opuscules théologiques et polémiques*, Paris, 1998, pp. 18-108.

Sfântul Maxim vrea mai ales să demonstreze că:

1) Întrupându-Se, Cuvântul Se face deplin om, fără a înceta să fie deplin Dumnezeu. După unire, cele două firi sunt păstrate nu doar potrivit calității lor (ποιότητι), cum afirmau severienii, ci cu adevărat și în fapt (πράγματι); *logos*-ul – adică definiția esențială – fiecareia dintre ele este conservat, unirea lor neproducând în nici una dintre ele schimbare, alterare, amestecare, confundare, micșorare, contragere, nici schimbarea uneia în alta. Între ele continuă să existe o deosebire imuabilă, fără însă ca ele să fie din această cauză despărțite.

2) Această unire fără amestecare și fără separare este posibilă pentru că cele două firi sunt unite în mod *ipostatic*. Unirea ipostatică este întâlnirea a două naturi diferite într-un singur ipostas, fiecare dintre ele păstrându-și identitatea intactă, imuabilă, adică fără confuzie și fără separare; prin aceasta ea se deosebește atât de unirea relațională a nestorienilor, cât și de unirea naturală, afirmată de severieni.

3) Unirea firilor în Hristos se face, așadar, nu potrivit unei firi compuse, ci potrivit unui unic ipostas compus (ὑπόστασις σύνθετος), care nu este un ipostas nou, rezultat prin unire, ci chiar ipostasul dumnezeiesc al Fiului lui Dumnezeu.

4) Aceasta înseamnă că firea omenească nu are – și nici nu a avut vreodată – un ipostas al său propriu, altul decât ipostasul Cuvântului, altfel spus ea nu a existat înainte de Întrupare, firea omenească a lui Hristos primindu-și existența și subzistența din ipostasul Cuvântului. Altfel spus, firea omenească a lui Hristos este *enipostaziată*.

Asumându-și firea omenească, care este enipostaziată, ipostasul Cuvântului, mai înainte simplu, devine ipostas compus, fiind compus din firea dumnezeiască și din firea omenească, așa cum este întregul compus din părți.

5) Hristos este: a) din (ἐκ) firile Sale, b) în (ἐν) firile Sale și c) firile Sale. Aceasta înseamnă: a) că El este compus din dumnezeire și omenitate, ca întregul din părți; b) că El există în dumnezeirea și în omenitatea Sa, că este totdeauna și în una,

și în cealaltă din firile Sale, cum este întregul în părțile sale sau prin părțile sale, și că este cunoscut ca nedespărțit după unirea firilor care-L constituie, altfel spus El este deopotrivă Dumnezeu și om; c) că El este cu adevărat deplin Dumnezeu și cu adevărat deplin om, și că este „Același Dumnezeu adevărat și om”¹⁵⁴.

b. Două lucrări și două voințe ale lui Hristos

Sfântul Maxim a consacrat o parte importantă a scrierilor sale combaterii monoenergismului și monotelismului, precizând astfel credința Bisericii universale în două lucrări și două voințe ale lui Hristos; reflecția sa hristologică va fi în mare măsură însușită de Sinodul din Lateran, apoi de Sinodul al VI-lea Ecumenic (Constantinopol III).

În combaterea acestor două erezii, Sfântul Maxim se folosește mult de argumentele dăltuite în lunga sa luptă împotriva monofizismului severian (pe care îl socotește rădăcina lor), ca și în cadrul criticii origenismului și al reflecțiilor pe care le-a dezvoltat pe tema raporturilor dintre energie și putere – și ființă sau natură.

Multiplicând argumentele și perfecționându-le din ce în ce mai mult, Sfântul Maxim păstrează de-a lungul controverselor (în fața unor adversari care vor fi siliți să-și modifice de multe ori argumentația) un principiu clar: lucrarea și voința se raportează la fire, și nu la ipostas; de vreme ce Cuvântul întrupat are două firi, El trebuie să aibă de asemenea două lucrări, una corespunzând firii Sale dumnezeiești, cealaltă, firii omenești, și tot așa două voințe, raportate la firea Sa dumnezeiască și,

¹⁵⁴ *Ep.*, 12, PG 91, 501A [*PSB* 81, p. 93]. Pentru toată această secțiune, a se vedea: *Ep.*, 12, PG 91, 468BC, 469A-476D, 481A-484C, 485A-489C, 492D-493A, 500B-501AD; 13, PG 91, 513A-520C, 521A-C, 524B-525A, 525D-532C; 14, PG 91, 536AB; 15, 556CD, 557D-560C, 561C-565C, 572C-573D; 19, PG 91, 592D-593A; *Th. pol.*, 2, PG 91, 40A-44C; 21, PG 91, 252D-256D. O temă recurentă în *Epistolele* 12-19 și în ansamblul *Opusculilor teologice și polemice*.

respectiv, la cea omenească. Tot așa cum în Hristos se păstrează deosebirea firilor, la fel este păstrată în El deosebirea lucrărilor și a voințelor care le corespund și care, ca și firile, sunt unite fără amestecare, identitatea fiecăreia dintre ele nefiind desființată, ci, dimpotrivă, întărită prin unirea ipostatică. A nu recunoaște decât o lucrare și o voință omenească în Hristos e totuna cu a considera că El nu este ca și noi deplin apt să voiască și să lucreze, că El nu este deplin om, că nu Și-a asumat deplin omenitatea și, așadar, a considera iluzorii întruparea și iconomia Sa mântuitoare¹⁵⁵.

c. *Perihoreza naturilor în ipostasul lui Hristos*

Sfântul Maxim precizează și dezvoltă în hristologia sa noțiunea de perihoreză pe care Sfântul Grigorie de Nazianz n-a făcut decât s-o schițeze. Pentru el, cele două firi ale lui Hristos sunt în perihoreză în ipostasul Său, nu doar în sensul că firea dumnezeiască pătrunde firea omenească, ci și – lucru original în raport cu teologia predecesorilor săi – în sensul că firea omenească, la rândul său, pătrunde firea dumnezeiască, Sfântul Maxim folosind adesea expresia „perihoreză reciprocă” (περιχώρησις εἰς ἀλλήλας). În acest proces, firile însă nu se confundă, fiecare păstrându-și identitatea proprie¹⁵⁶.

d. *Îndumnezeirea firii omenești în Hristos*

Datorită perihorezei, firea omenească asumată de Hristos, odată unită cu firea Sa dumnezeiască, altfel spus odată cu

¹⁵⁵ Despre cele două voințe și două lucrări ale lui Hristos, a se vedea întregul ansamblu al *Opusculilor teologice și polemice*, în care se tratează această temă, și *Disputa cu Pyrrhus*.

¹⁵⁶ *Qu. D.*, I, 67, CCSG 10, p. 155; *Amb. Io.*, 42, PG 91, 1320AB; *Amb. Th.*, 5, CCSG 48, pp. 26-27, 32-34; *Th. pol.*, 4, PG 91, 60B; 7, PG 91, 88A; 8, PG 91, 101C; 16, PG 91, 189C-192A; 20, PG 91, 232A; *Pyr.*, PG 91, 296D-297A, ed. Doucet, p. 552; PG 91, 337C-340A, ed. Doucet, pp. 594-595; PG 91, 345D-348A, ed. Doucet, p. 603; *Disp. Biz.*, CCSG 39, pp. 121-123.

venirea la existență a lui Hristos, este în El îndumnezeită. Concepția Sfântului Maxim e legată în această privință de ceea ce s-a numit „teoria fizică a îndumnezeirii”, însușită și de unii dintre predecesorii săi, cum ar fi Sfântul Irineu de Lyon, Origen, Sfântul Atanasie cel Mare, Sfântul Grigorie de Nyssa, Sfântul Grigorie de Nazianz, Sfântul Chiril al Alexandriei, Pseudo-Dionisie sau Leonțiu al Ierusalimului.

Sfântul Maxim spune că firea omenească primește prin unirea după ipostas cu firea dumnezeiască o stare și însușiri excepționale (voia omenească, de pildă, este luminată și mișcată în mod dumnezeiesc), și de aceea Hristos nu este „un simplu om” însă, după cum subliniază el de nenumărate ori, firea omenească n-a suferit astfel nici alterare, nici schimbare, altfel spus ea nu s-a schimbat, total sau parțial, în fire dumnezeiască sau în vreo fire intermediară, ci și-a păstrat identitatea, definiția sa esențială conform *logos*-ului ei, și toate însușirile, așadar și puterile și lucrarea sa proprie.

Paradoxul unei îndumnezeiri a firii, care este cu adevărat transformată, dar rămâne ceea ce este potrivit *logos*-ului, cu însușirile și lucrarea sa proprie, își poate afla o soluționare în distincția pe care Sfântul Maxim o face între *logos* și *tropos*; astfel, natura rămâne identică în ceea ce privește *logosul* ființei sale, dar este îndumnezeită în ceea ce privește modul ei de existență. Acesta din urmă nu este o realitate pur ipostatică (ceea ce ar fi absurd, de vreme ce ipostasul Cuvântului este dumnezeiesc), nici de ordin intențional, ci cu adevărat un mod de existență particular al firii în cadrul ipostasului, felul în care ea există în el¹⁵⁷.

¹⁵⁷ *Exp. or. dom.*, PG 90, 873C, CCSG 23, pp. 29, 41-43; *Qu. D.*, 190, CCSG 10, p. 132; I, 67, CCSG 10, p. 132; *Amb. Io.*, 31, PG 91, 1280B, 1281BC; 36, PG 91, 1289CD; 42, PG 91, 1320AB, 1336A, 1341D-1344A; *Thal.*, 22, CCSG 7, p. 137; scolia 3, CCSG 7, pp. 143-145; 54, CCSG 7, p. 459; 60, CCSG 22, p. 73; 61, CCSG 22, p. 91; 63, CCSG 22, p. 173; *Amb. Th.*, 3, CCSG 48, pp. 10-11; 5, CCSG 48, pp. 22, 23-25, 26-27, 28-29, 33-34; *Ep. 2 Th.*, 2, CCSG 48, pp. 42-43; *Ep.*, 15, PG 91, 575BC; 12, PG 91,

4. Mântuire și îndumnezeire

Prin îndumnezeirea naturii umane în Hristos, noi am fi putut fi în *principiu* îndumnezeiți pe dată¹⁵⁸. Sfântul Maxim concepe într-adevăr firea omenească asumată de Cuvântul ca fiind firea comună tuturor oamenilor, și nu o fire individuală. Ca și Irineu de Lyon, Atanasie cel Mare sau Chiril al Alexandriei, pe linia Apostolului Pavel, Sfântul Maxim consideră că Hristos, Noul Adam, a recapitulat în El toți oamenii, dar concepe această recapitulare de o manieră mai filosofică, considerând, ca și Grigorie de Nyssa, firea ca pe un universal concret, care înglobează ansamblul indivizilor din care e alcătuit acesta. Firea omenească, în cazul lui Hristos, poate fi universală (adică firea tuturor oamenilor), pentru că ea nu este individuată, de vreme ce ipostasul Său nu este un ipostas omenesc, ci ipostasul Cuvântului, Care nu este un individ.

Dacă, așadar, Hristos putea în principiu să-i îndumnezeiască dintr-o dată pe oameni, aceștia, fiind marcați de urmările păcatului strămoșesc, nu erau totuși în măsură să primească această îndumnezeire; trebuia mai întâi ca ei să fie mântuiți.

Pentru aceasta, printr-o a doua formă de chenoză, Hristos renunță de bunăvoie la unele privilegii conferite firii Sale omenești prin unirea ipostatică cu firea dumnezeiască, acceptând să îndure ca și noi patimile firești, nevinovate, apoi suferințele Pătimirilor și însăși moartea, arătându-Se astfel cel mai adesea ca simplu om, dar lăsând totuși să se vadă uneori

472B-D; *Th. pol.*, 1, PG 91, 32A, 36BC; 2, PG 91, 44D; 3, PG 91, 48B; 4, PG 91, 60BC, 61B, 64BC; 5, PG 91 64AB; 6, PG 91, 65B, 68C; 7, PG 91, 77C, 80D, 81CD; 8, PG 91, 101A-104A, 105C; 15, PG 91, 157AB; 16, PG 91, 189CD; 19, PG 91, 225B; 20, PG 91, 236B, D, 237A; *Pyr.*, PG 91, 297D-300A, ed. Doucet, pp. 554-555.

¹⁵⁸ Despre aspectele abordate în această secțiune, a se vedea J.-Cl. LARCHET, *La Divinisation de l'homme selon saint Maxime le Confesseur*, Paris, 1996, pp. 225-230, 275-278, 317-320, 363-374.

firea Sa omenească în starea ei îndumnezeită, ca în vremea Schimbării la Față¹⁵⁹.

5. Iconomia mântuitoare a Cuvântului întrupat

a. Asumarea firii omenești de către Cuvântul.

Facere și naștere

Pentru a-i mântui pe oameni¹⁶⁰, era absolut necesar ca Dumnezeu Cuvântul să-Și asume firea omenească nu doar în integralitatea ei (adică având toate însușirile, facultățile și lucrările care o caracterizează conform *logos*-ului ei), ci și în integritatea ei originară (altfel spus, așa cum a fost ea creată de Dumnezeu și cum putea fi văzută în Adam înainte de călcarea poruncii). El trebuia să-Și-o asume încă și în starea ei de cădere, rezultată în urma păcatului lui Adam și pe care fiecare dintre noi o moștenim la naștere, dar fără păcat; altfel spus, El trebuia să-Și asume stricăciunea, mortalitatea și trăsătura pătimitoare (patimile firești și nevinovate) ale firii noastre actuale, dar fără păcătoșenia care marchează această trăsătură pătimitoare.

Această dublă asumare corespunde distincției – caracteristice pentru gândirea Sfântului Maxim – între facere (γένεσις)

¹⁵⁹ Qu. D., 142, CCSG 10, p. 101; 168, CCSG 10, p. 117; Amb. Io., 7, PG 91, 1097AB; 31, PG 91, 1280B, D; 36, PG 91, 1289C-D; 41, 1311A; 42, PG 91, 1320AB; Thal., 21, CCSG 7, p. 123; 35, CCSG 7, p. 241; 53, CCSG 7, p. 437; 59, CCSG 22, p. 59; 61, CCSG 22, pp. 91, 99; 63, CCSG 22, pp. 155, 173; 64, CCSG 22, pp. 195-197, 237; 65, CCSG 22, p. 285; Th. ac., II, 25, PG 90, 1136C; Amb. Th., 3, CCSG 48, p. 11; 4, CCSG 48, pp. 14-15; Ep., 2, PG 91, 396C-399B; 12, PG 91, 468C; 15, PG 91, 545A, 549B, 556C-560C; Th. pol., 7, PG 91, 77B; 15, PG 91, 157AB; 16, PG 91, 201D-204A; 23, PG 91, 265C; 26, PG 91, 276A; Pyr., PG 91, 297D, ed. Doucet, p. 554.

¹⁶⁰ Despre iconomia mântuitoare a Cuvântului întrupat, a se vedea A. RADOSAVLJEVIC, *Tò Μυστήριον τῆς Σωτηρίας κατὰ τὸν Ἅγιον Μάξιμον τὸν Ὁμολογητὴν*, Atena, 1975. J.-CL. LARCHET, *La Divinisation de l'homme selon saint Maxime le Confesseur*, Paris, 1996, pp. 231-273, 275-288, 375-382.

și naștere (γέννησις), moduri de aducere la existență care, în Hristos, joacă unul în raport cu altul un rol mântuitor, pentru că El l-a susținut și l-a tămăduit pe cel de-al doilea cu ajutorul celui dintâi, și l-a înnoit pe cel dintâi mântuindu-l pe cel de-al doilea¹⁶¹.

b. Consecințele soteriologice ale noului mod de naștere a Cuvântului întrupat

În concepția sa despre mântuire, Sfântul Maxim acordă un loc esențial modului nou de venire la existență a Cuvântului în trup. Pentru că era Dumnezeu, Cuvântul întrupat a putut veni la existență potrivit unui mod diferit de cel la care erau supuși toți oamenii, după păcatul lui Adam, fiind zămislit fără sămânță (sau, mai precis, din propria Sa sămânță) și născut din Fecioară, prin urmare fără ca zămisirea și nașterea Sa să fie întinate de plăcere, patimă și stricăciune, ca în cazul zămisliirilor și nașterilor trupești prin care vin pe lume toți urmașii lui Adam.

Acest mod nou de naștere, după Sfântul Maxim, a „înnoit” firea omenească și a avut consecințe decisive pentru mântuirea ei. Într-adevăr, pentru Hristos el nu implica în mod firesc și necesar, ca pentru ceilalți oameni, pătimirea, stricăciunea și mortalitatea, care afectează firea omenească în urma păcatului lui Adam și care se transmit din generație în generație prin nașterile trupești. Altfel spus, Cuvântul întrupat n-a fost supus acestor neputințe, ci Și le-a asumat în mod liber și de bunăvoie pentru mântuirea omului. De aceea, a putut să izbăvească firea omenească de ele¹⁶².

¹⁶¹ *Qu. D.*, 59, CCSG 10, p. 47; *Amb. Io.*, 42, PG 91, 1316B-1320A, 1345D-1349A; *Thal.*, 21, CCSG 7, pp. 127, 129; *Amb. Th.*, 5, CCSG 48, p. 26.

¹⁶² *Exp. or. dom.*, CCSG 23, p. 35; *Amb. Io.*, 31, PG 91, 1276A; *Thal.*, 61, CCSG 22, pp. 87-91; *Amb. Th.*, 2, CCSG 48, p. 8; 5, CCSG 48, p. 26; *Ep. 2 Th.*, 2, CCSG 48, pp. 42-43; *Cap. XV*, 14, PG 90, 1185A; *Ep.*, 15, PG 91, 573B.

*c. Rolul soteriologic al asumării stării pătimitoare
și a condiției de muritor*

Asumarea de bunăvoie de către Cuvântul întrupat a patimilor firești (mai ales a suferinței) a avut un efect mântuitor pentru începutul vieții omenești; ea permite firii omenești să nu mai fie de acum supusă legii nașterii izvorâte din plăcere și să se ridice la o altă naștere, care nu mai este trupească, ci duhovnicească.

Asumarea de bunăvoie a condiției de muritor și acceptarea morții au, în ceea ce le privește, un efect mântuitor și asupra sfârșitului vieții; moartea nedreaptă a lui Hristos (nedreaptă pentru că nu era urmarea păcatului) înseamnă condamnarea și moartea morții.

Asumarea de bunăvoie a patimilor firești are și ea un efect mântuitor, și anume asupra „mijlocului” vieții omenești. Sfântul Maxim explică cum Cuvântul lui Dumnezeu, asumându-Și starea pătimitoare a firii căzute, dar fără atracția spre plăcere și fără repulsia față de durere, S-a împotrivit puterilor demonice – care, prin mijlocirea patimilor firești, încercau să aducă în El patimile vinovate și să-L plece spre păcat – atât în pustie, când a respins ispitele legate de plăcere, cât și în vremea Pătimirilor și răstignirii Sale, când a respins ispitele legate de suferință și de moarte. Hristos a eliberat astfel omenirea de tirania plăcerii, a durerii și a morții, și de puterea pe care o aveau asupra ei, prin ele, puterile demonice, dăruind astfel tuturor oamenilor puterea de a li se împotrivi și de a le birui¹⁶³.

d. Rolul soteriologic al voinței omenești a lui Hristos

Cuvântul, în omenitatea pe care Și-a asumat-o, era lipsit de liberul arbitru marcat de păcat, stricăcios, schimbător,

¹⁶³ *Qu. D.*, 157, CCSG 10, p. 109; 194, CCSG 10, p. 136; *Exp. or. dom.*, CCSG 23, p. 36; *Myst.*, 8, CCSG 69, pp. 37-39; *Thal.*, 21, CCSG 7, pp. 129-131; 61, CCSG 22, pp. 87-91, 95-99; 64, CCSG 22, pp. 217-219; *Cap. XV*, 11, PG 90, 1184A.

nestatornic, împotrivor față de Dumnezeu și plecat spre rău, pe care îl au toți ceilalți oameni după păcatul lui Adam. În plus, voința Sa omenească era „neformată și modelată” dumnezeiește. În felul acesta Hristos a stat în fața ispitelor cu o voință neștirbită, neclintită, neschimbată, neabătută vreodată de la bine, neconținut și desăvârșit în acord cu voia dumnezeiască, în statornică ascultare de Dumnezeu.

Astfel El a „dezbrăcat” de tăria lor puterile rele și le-a biruit, eliberând firea omenească de urmările păcatului strămoșesc și din robia păcatului.

În același timp, a câștigat în oamenii pe care a venit să-i mântuiască o dispoziție de a voi (γνώμη) întărită și îndreptată, în stare să se acorde cu *logos*-ul firii, rămânând neschimbată în raport cu binele și statornic acordată cu voia lui Dumnezeu¹⁶⁴.

e. *Lucrarea unificatoare a Cuvântului întrupat*

Hristos, ca Mijlocitor, a împlinit o lucrare de unificare¹⁶⁵, care, dincolo de reunirea omului cu Dumnezeu, se întinde și la relațiile dintre oameni și la întregul cosmos. El realizează unirea polarităților pe care Adam fusese chemat să o împlinească, dar pe care nu a dus-o la bun sfârșit din cauza păcatului său. Hristos reunește în El toate veacurile; El recapitulează în El toate făpturile, înfăptuind în sfârșit unitatea dintru început

¹⁶⁴ Asc., CCSG 40, p. 7; *Exp. or. dom.*, CCSG 23, pp. 34-35; *Amb. Io.*, 31, PG 91, 1276C; *Thal.*, 21, CCSG 7, pp. 131-133; 42, CCSG 7, pp. 285-287; *Amb. Th.*, 4, CCSG 48, pp. 15-16; *Th. pol.*, 1, PG 91, 29C-32B; 6, PG 91, 65B; 20, PG 91, 236D, 237A-C, 241A-244A; *Pyr.*, PG 91, 308D, ed. Doucet, p. 565.

¹⁶⁵ A se vedea H.U. VON BALTHASAR, *Kosmische Liturgie, Einsiedeln*, 1961², pp. 269-273. I.-H. DALMAIS, „La fonction unificatrice du Verbe incarné d'après les œuvres spirituelles de saint Maxime le Confesseur”, în *Sciences ecclésiastiques*, 14, 1962, pp. 458-459. L. THUNBERG, *Man and the Cosmos*, Crestwood, 1985, pp. 80-91; *Microcosm and Mediator*, Chicago și La Salle, 1995², pp. 373-427 (*passim*). J.-CL. LARCHET, Introducere la MAXIME LE CONFESSEUR, *Questions à Thalassios*, t. 1, Paris, 2010, pp. 48-49.

a *logoi*-lor; El desființează deosebirea dintre bărbat și femeie, ca una care era izvor de împotrivire și dezbinare în neamul omenesc; El desființează „înstrăinarea” dintre lumea locuită și Rai; El unește pământul și cerul, cele sensibile cu cele inteligibile, făcând vădită unitatea lumii create; în fine, El unește în chip minunat firea creată cu cea necreată¹⁶⁶.

VI. BISERICA ȘI TAINELE

1. Încorporarea în Biserică, trupul lui Hristos

Regăsim la Sfântul Maxim dubla idee paulină că măduarele trupului lui Hristos sunt creștinii, iar Biserica¹⁶⁷ este trupul lui Hristos.

De aici urmează că numai devenind creștini, numai intrând în Biserică oamenii pot fi încorporați în Hristos, primind

¹⁶⁶ *Amb. Io.*, 41, PG 91, 1304D-1313B; *Thal.*, 22, CCSG 7, p. 139; 48, CCSG 7, pp. 333-335; 60, CCSG 22, p. 75.

¹⁶⁷ Referitor la aspectele evocate în această secțiune, a se vedea R. BORNERT, *Les commentaires byzantins de la divine liturgie du viie au xie siècle* (*Archives de l'Orient chrétien*, 9), Paris, 1966, pp. 83-124. I.-H. DALMAIS, „Mystère liturgique et divinisation dans la «Mystagogie» de saint Maxime le Confesseur”, în *Epektasis. Mélanges patristiques offerts au cardinal Daniélou*, Paris, 1972, pp. 55-62; „Théologie de l'Église et mystère liturgique dans la «Mystagogie» de saint Maxime le Confesseur”, în *Studia Patristica*, XIII, 1975, pp. 145-153; „L'Église, icône du Mystère: la «Mystagogie» de saint Maxime le Confesseur, une ecclésiologie liturgique”, în *L'Église dans la liturgie. Conférences Saint-Serge, XXVIe semaine d'études liturgiques*, 26-29 juin 1976, Roma, 1980, pp. 107-117. A. RIOU, *Le Monde et l'Église selon Maxime le Confesseur*, Paris, 1973, pp. 135-170. G.C. DRAGAS, „The Church in St Maximus' Mystagogy”, în *Θεολογία*, 56, 1985, pp. 385-403. G.C. BERTHOLD, „The Church as Mysterion: Diversity and Unity according to Maximus Confessor”, în *Patristic Byzantine Review*, 6, 1987, pp. 20-29. J.-Cl. LARCHET, *La Divinisation de l'homme selon saint Maxime le Confesseur*, Paris, 1996, pp. 399-408. C. SOTIROPOULOS, *La Mystagogie de saint Maxime le Confesseur*, Atena, 2001, pp. 11-72.

de la El în Duhul, sau în El prin Duhul, harul mântuirii și al îndumnezeirii câștigat de Hristos pentru omenire.

Biserica este sinteza a trei legi – cea naturală, cea scrisă și cea a harului – care sunt „diferite moduri de viață a celor ce merg pe calea Domnului”¹⁶⁸. Ea este reprezentativă mai ales pentru cea de-a treia, care le cuprinde și le desăvârșește pe celelalte două, întemeiată pe taina Întrupării, și care este legea Duhului.

Biserica este, deopotrivă, locul în care Dumnezeu Se pleacă pentru a Se întâlni cu omul și în care omul, prin strădanie personală, se înalță pentru a-L afla pe Dumnezeu.

Toată sporirea duhovnicească a sufletului se săvârșește aici, până la cea mai înaltă treaptă, sufletul creștinului fiind din acest punct de vedere totuna cu Biserica, al cărui mădular este cu adevărat. Această din urmă idee este aprofundată de Sfântul Maxim în *Mystagogia* sa, unde arată că, în același timp, omul este chip al Bisericii și Biserica, chip al omului.

Pe de altă parte, Biserica, după Sfântul Maxim, este „chip și icoană a lui Dumnezeu, ca una ce are aceeași lucrare ca El, prin imitare și închipuire”¹⁶⁹. Ea se arată astfel ca „săvârșind cu noi aceleași lucruri ca și Dumnezeu, imitându-L cum imită o icoană modelul său”¹⁷⁰. Această lucrare a Bisericii se manifestă mai ales în Liturghie, care se înfățișează ca o reprezentare simbolică a lucrării dumnezeiesc-umane de mântuire și îndumnezeire a omului, potrivit felurilor trepte și măsuri, și care îl călăuzește pe calea spre ele¹⁷¹.

¹⁶⁸ *Thal.*, 64, PG 90, 724C, CCSG 22, p. 233.729-736 [FR 3, 2009, p. 353].

¹⁶⁹ *Myst.*, 1, CCSG 69, p. 10 [*Mystagogia*, trad. D. Stăniloae, 2000, p. 13].

¹⁷⁰ *Myst.*, 1, CCSG 69, p. 12 [*Ibidem*, p. 14].

¹⁷¹ *Amb. Io.*, 7, PG 91, 1097AB; *Myst.*, 4, CCSG 69, pp. 18-19; 8-24 CCSG 69, pp. 36-74; *Thal.*, 15, CCSG 7, pp. 101-103; 63, CCSG 22, pp. 153-155; 64, CCSG 22, pp. 233, 237-239; 65, CCSG 22, p. 261; *Ep.*, 18, PG 91, 584D-585A.

2. Botezul

Intrarea omului în Biserică se face prin Botez¹⁷²; prin el este încorporat în trupul lui Hristos și poate primi harul mântuirii și al îndumnezeirii, dăruit de El, în persoana Sa, firii omenești.

Botezul este, înainte de toate, o naștere din nou și un chip nou de venire la viață, de natură duhovnicească. El se deosebește și de venirea la viață a omului prin crearea lui de Dumnezeu, și de venirea la viață prin nașterea trupească, produsă de păcatul lui Adam. El corespunde nașterii celei noi, potrivit înfierii în Duhul, menită omului dintru început de Dumnezeu, dar de care păcatul strămoșesc l-a împiedicat să aibă parte, până când n-a venit Hristos ca s-o restaureze și s-o desăvârșească prin feciorelnică Sa naștere (care l-a eliberat pe om din legăturile nașterii trupești), prin biruirea ispitelor și a morții (care l-a eliberat pe om de urmările acestui fel de naștere), prin înviere (care i-a deschis omului intrarea într-o nouă viață, veșnică) și prin botezul Său (care i-a dăruit omului, în Duhul, dumnezeiasca înfiere).

Dintre efectele Botezului, Sfântul Maxim insistă mai ales asupra curățirii, luminării și înfierii.

În ceea ce privește locul Botezului în viața duhovnicească, tema sinergie (împreuna-lucrare a voii libere a omului cu harul dumnezeiesc) este puternic prezentă.

Botezul conferă plenitudinea harului dumnezeiesc celui care îl primește: îl eliberează din robia păcatului, îl curăță

¹⁷² Referitor la concepția Sfântului Maxim despre Botez, a se vedea P. SHERWOOD, *St Maximus the Confessor*, Londra 1955, pp. 77-79. W. VÖLKER, *Maximus Confessor als Meister des geistlichen Lebens*, Wiesbaden, 1965, pp. 143-146. J.-CL. LARCHET, „Le Baptême selon saint Maxime le Confesseur”, în *Revue des sciences religieuses*, 65, 1991, pp. 51-70; *La Divinisation de l'homme selon saint Maxime le Confesseur*, Paris, 1996, pp. 409-424.

deplin de păcatele și patimile sale, îl dispune spre virtute, îi dăruiește înțelepciune și cunoaștere, îl luminează, îl face fiu al lui Dumnezeu și dumnezeu prin har și părtaș al bună-tăților dumnezeiești. Dar ține de libera alegere a celui botezat, pe de o parte, să păstreze acest har (nepăcătuind, căci dacă păcatul și-a pierdut puterea de a-l stăpâni pe om, omul și-a păstrat puterea de a păcătui), iar, pe de altă parte, să-l facă să rodească (printr-o viață conform virtuților, care-i permite să se manifeste în mod real și cu tot mai multă tărie); și poate să facă aceasta împlinind poruncile dumnezeiești.

Această temă a sinergiei, dragă Părinților răsăriteni, Sfântul Maxim o exprimă cu mai multă precizie decât înaintașii săi, pentru că nu se ferește să recurgă la distincția aristotelică dintre putere și act; astfel, prin Botez, harul este întreg prezent în noi, dar *ca potențialitate*; iar prin libera alegere a celui botezat el este asimilat și e deplin prezent *în act*.

Această distincție dintre putere și act se suprapune peste distincția de origine biblică dintre chip și asemănare: prin Botez, Dumnezeu restaurează în om chipul Său, care conține potențial asemănarea, după cum sămânța conține în ea fructul; cel botezat are, așadar, drept sarcină fructificarea darului primit (*cf.* Matei 25, 15-18), prin strădania liber consimțită de a i se conforma. Distincția dintre putere și act la Sfântul Maxim corespunde, într-o anumită măsură, și celei dintre natură și ipostas, pentru că, într-un anume sens, persoana are datoria de a actualiza harul conferit naturii sale.

Această distincție permite menținerea antinomiei propriie sinergiei:

- Harul este deplin dat la Botez; el este deplin lucrător și el este cel care săvârșește mântuirea și îndumnezeirea omului.

- Dar, în același timp, harul nu-l forțează și nu lucrează în cel botezat decât dacă el voiește lucrul acesta, adică dacă Îl alege deplin și întotdeauna pe Dumnezeu și se străduiește să ducă o viață după Dumnezeu.

Rezumând, harul prezent în om prin Botez lucrează deplin în el numai dacă omul îl lasă să acționeze, dacă i se deschide în mod personal¹⁷³.

3. Comuniunea euharistică

Concepția Sfântului Maxim despre Euharistie¹⁷⁴ are, pe linia lui Pseudo-Dionisie, un puternic caracter simbolic, ceea ce nu o împiedică să fie, în fond, realistă.

În împărtășirea euharistică, persoana Cuvântului, Dumnezeu Însuși, Se comunică omului, vine să Se sălășluiască întreg în el, și prin aceasta îl face asemenea cu El, îl preschimbă în ceea ce este El Însuși și face din om un dumnezeu prin har.

Ca și harul Botezului, harul împărtășirii euharistice este deplin dat și deplin lucrător, cu atât mai mult cu cât Însuși Cuvântul întrupat este prezent în Euharistie, și întreg prezent, căci El cu adevărat nu Se poate împărți, nici nu Se poate dăru

¹⁷³ Asc., CCSG 40, p. 119; Car., IV, 73, ed. Ceresa-Gastaldo, p. 226; Qu. D., 4, CCSG 10, pp. 4-5; Exp. or. dom., CCSG 23, p. 32; Amb. Io., 42, PG 91, 1348D; Myst., 24, CCSG 69, p. 70; Thal., 6, CCSG 7, pp. 69-71; 30, CCSG 7, p. 219; 61, CCSG 22, pp. 97-103; 65, CCSG 22, pp. 297-299; Thl. œc., II, 63, PG 90, 1152CD; Ep., 12, PG 91, 497A.

¹⁷⁴ Cf. C.G. STEITZ, „Die Abendmahlslehre der griechischen Kirche”, în *Jahrbuch für Deutsche Theologie*, 11, 1866, pp. 229-238. W. LAMPEN, „De Eucharistie-Leer van S. Maximus Confessor”, în *Studia Catholica*, 2, 1925-1926, pp. 373-382. P. SHERWOOD, *St Maximus the Confessor*, Londra, 1955, pp. 79-81. L. THUNBERG, „Symbol and Mystery in St Maximus the Confessor”, în F. HEINZER și C. VON SCHÖNBORN (ed.), *Maximus Confessor. Actes du Symposium sur Maxime le Confesseur*, Fribourg (Elveția), 1982, pp. 285-308; *Man and the Cosmos. The Vision of St Maximus the Confessor*, Crestwood (New York), 1984, pp. 149-173. J.-CL. LARCHET, *La Divinisation de l'homme selon saint Maxime le Confesseur*, Paris, 1996, pp. 424-434; Introducere la MAXIME LE CONFESSEUR, *Questions et difficultés*, Paris, 1999, pp. 17-18.

în parte. Însă, ca și în cazul Botezului, harul acesta nu-și arată roadele în cel ce l-a primit decât în măsura în care este vrednic de el, dacă are, adică, o credință puternică, dacă a dobândit curăția în ce privește păcatele și patimile, dacă viețuiește statornic conform virtuților și s-a înălțat la contemplație și cunoaștere. Din acest punct de vedere, harul variază potrivit diversității persoanelor și este proporțional cu starea lor duhovnicească. Există o analogie incontestabilă între concepția pe care Sfântul Maxim o exprimă aici și cea referitoare la Botez, și putem spune că și în acest caz distincția între fire și ipostas este subiacentă. Ca și în cazul Botezului, Sfântul Maxim face o distincție între dăruirea harului, care se dă în mod egal tuturor credincioșilor, fără deosebire, și primirea lui, care se face în mod divers, pe măsura sporirii și stării duhovnicești proprii fiecărei persoane¹⁷⁵.

VII. ÎNVĂȚĂTURA DUHOVNICEASCĂ

1. Sinergia dintre voință și har

Concepția privind sinergia harului cu strădania liberă a persoanei¹⁷⁶, de care am amintit mai înainte, referitor la Taine, poate fi regăsită la baza întregii învățături duhovnicești a Sfântului Maxim. În general, mântuirea și îndumnezeirea omului sunt exclusiv lucrarea harului, dar harul nu lucrează în creștin decât în măsura în care acesta are dispoziția cuvenită a voinței sale.

¹⁷⁵ *Qu. D.*, 13, CCSG 10, pp. 10-11; *Exp. or. dom.*, CCSG 23, p. 34; *Myst.*, Prol., CCSG 69, p. 7; 21, CCSG 69; 23, CCSG 69, p. 54; 24, CCSG 69, pp. 55-59, 64-65, 72; *Thal.*, 61, CCSG 22, p. 99; *Th. ac.*, II, 56, PG 90, 1149AB.

¹⁷⁶ P. SHERWOOD, *St Maximus the Confessor*, Londra, 1955, pp. 81-83. J.-CL. LARCHET, *La Divinisation de l'homme selon saint Maxime le Confesseur*, Paris, 1996, pp. 437-451.

Pentru că păcatul strămoșesc a avut drept cauză reaua folosire de către Adam a liberului său arbitru și pentru că orice păcat în general are drept cauză o astfel de folosire perversă, omul care vrea să se mântuiască trebuie să-și întoarcă liberul arbitru (dispoziția de a voi și alegerea) de la rău la bine și să-l mențină statornic în această direcție.

În locul unui liber arbitru fluctuant și dispus spre păcat, trebuie așezată o dispoziție a „voii noastre curățite de înclinarea și afecțiunea față de orice alt lucru [decât Dumnezeu]”¹⁷⁷. Credinciosul poate face aceasta prin harul dobândit pentru el de Hristos¹⁷⁸.

2. *Praxis*

Acest efort liber al persoanei care îi permite să actualizeze harul, ale cărui principale izvoare sunt Tainele Bisericii, se manifestă mai întâi în ceea ce se numește *praxis*, lucrare, faptuire.

Noțiunea de *praxis* (πράξις, πρακτική) apare de nenumărate ori în scrierile Sfântului Maxim și ea o însoțește frecvent pe cea de contemplație (θεωρία), acestea două fiind folosite adesea – de la Origen și mai ales de la Evagrie încoace, care a impus folosirea lor în spiritualitatea creștină răsăriteană – pentru a desemna primele două etape ale vieții duhovnicești¹⁷⁹ (a treia fiind *theologia*).

¹⁷⁷ *Thal.*, 6, PG 90, 281B, CCSG 7, p. 71 [FR 3, 2009, p. 50].

¹⁷⁸ *Asc.*, CCSG 40, p. 115; *Qu. D.*, 131, CCSG 10, p. 95; *Exp. or. dom.*, CCSG 23, pp. 32, 35-36, 60-61; *Amb. Io.*, 7, PG 91, 1081D-1084A; 42, PG 91, 1345D; 46, PG 91, 1357BC; *Myst.*, 5, CCSG 69, p. 26; *Thal.*, 6, CCSG 7, pp. 69-71; 54, CCSG 7, pp. 447, 455; 59, CCSG 22, pp. 45-67; 61, CCSG 22, pp. 89, 103; 63, CCSG 22, p. 149; 65, CCSG 22, p. 265; *Th. ec.*, II, 56, PG 90, 1149AB; *Ep.*, 1, PG 91, 388B.

¹⁷⁹ Despre învățătura duhovnicească a Sfântului Maxim expusă în secțiunile următoare, a se vedea îndeosebi: E. MONTMASSON, „La doctrine de l'«apatheia» d'après saint Maxime”, în *Échos d'Orient*, 14, 1911, pp. 36-41. M. VILLER, „Aux sources de la spiritualité de saint Maxime. Les œuvres d'Évagre le Pontique”, în *Revue d'ascétique et de mystique*, 11, 1930, pp. 156-184, 239-268.

Practica, pe care Sfântul Maxim o numește și „filosofie practică” (mai rar, „filosofie morală”), constituie treapta dintâi a vieții duhovnicești și se identifică cu lucrarea poruncilor și încă și cu asceza, care nu constă doar în acte de mortificare a trupului (post, vegheri, lucrul mâinilor etc.), ci și în orice lucrare care slujește pe de o parte la biruirea patimilor și la curățirea minții, sufletului și trupului de ele, iar pe de altă parte la săvârșirea virtuților. Și pentru că scopul practicii este viața virtuoasă, aceasta poate fi privită, din perspectiva Sfântului Maxim, drept esența *practicii*.

Pentru Sfântul Maxim, care se deosebește fundamental în această privință de Evagrie, e vorba de o lucrare de convertire sau de redresare, pentru că patimile corespund unei rele folosiri sau unor modalități de exercitare perversă sau împotriva firii a facultăților omenești, iar virtuțile, dimpotrivă, unor modalități de exercitare conform firii și finalității lor firești. Asceza, din acest punct de vedere, săvârșește „restabilirea trupului și a puterilor firești ale sufletului în rânduiala lor”¹⁸⁰. Această convertire se manifestă mai întâi în principalele

J. LOOSEN, *Logos und Pneuma im begnadeten Menschen bei Maximus Confessor*, Münster, 1941. J. PÉGON, *Introducere la MAXIME LE CONFESSEUR, Centuries sur la charité*, SC 9, Paris, 1945, pp. 38-63. I.-H. DALMAIS, „La doctrine ascétique de saint Maxime le Confesseur, d'après le «Liber asceticus»”, în *Irénikon*, 26, 1953, pp. 17-39. I. HAUSHERR, *Philautie. De la tendresse pour soi à la charité selon saint Maxime le Confesseur*, Roma, 1952. P. SHERWOOD, *St Maximus the Confessor*, Londra, 1955, pp. 80-94. H.U. VON BALTHASAR, *Kosmische Liturgie, Einsiedeln*, 1961², pp. 330-343. W. VÖLKER, *Maximus Confessor als Meister des geistlichen Lebens*, Wiesbaden, 1965. I.-H. DALMAIS, „Le vocabulaire des activités intellectuelles, volontaires et spirituelles dans l'anthropologie de saint Maxime le Confesseur”, în *Mélanges offerts au P.M.-D. Chenu*, Paris, 1967, pp. 200-202. J.-M. GARRIGUES, *Maxime le Confesseur. La charité, avenir divin de l'homme*, Paris, 1976, pp. 176-199. L. THUNBERG, *Microcosm and Mediator*, Chicago și La Salle, 1995², pp. 231-330; J.-CL. LARCHET, *Introducere la SAINT MAXIME LE CONFESSEUR, Ambigua*, Paris-Suresnes, 1994, pp. 71-77; *La Divinisation de l'homme selon saint Maxime le Confesseur*, Paris, 1996, pp. 437-494; *Introducere la MAXIME LE CONFESSEUR, Questions à Thalassios*, t. 1, Paris, 2010, pp. 57-69.

¹⁸⁰ *Thal.*, 47, PG 90, 425D, CCSG 7, p. 321 [FR 3, 2009, p. 156].

facultăți ale sufletului: puterea poftitoare (ἐπιθυμία) este de acum folosită pentru a râvni bunătățile cele duhovnicești, puterea irascibilă (θυμός), ca să se lupte pentru dobândirea lor, și rațiunea (λόγος), pentru a-L căuta pe Dumnezeu.

Pentru că trecerea de la patimi la virtuți pe care o săvârșește asceza prin practica poruncilor înseamnă abaterea lucrării facultăților omului de la rău spre bine, înlocuirea relei lor folosiri cu o bună folosire, această lucrare se poate împlini în două feluri: luptând împotriva patimilor, ceea ce face să răsară virtuțile, dar și invers, săvârșind virtuțile, ceea ce duce la curățirea de patimi.

Metodologic însă, prima mișcare în asceză este lupta cu ispitele demonice, ferirea de rău, alungarea desăvârșită a patimilor contrare firii. E vorba mai întâi de toate de ruperea de orice alipire de realitățile sensibile și, deci de încetarea oricărei activități a simțurilor, dar și a imaginației și a gândirii, care ar putea duce la patimi. Pentru că patimile au toate drept origine căutarea plăcerii și fuga de durere, eliberarea de patimi trece prin lepădarea poftei de plăceri și a fricii de suferință. Lepădarea plăcerii se face prin înfrânare; acceptarea suferinței, prin asumarea de bunăvoie a chinurilor ascezei și îndurarea cu răbdare a încercărilor fără de voie, adică a feluritelor necazuri și nevoi, de care are parte orice om în această viață pământească.

Stârpirea sau mortificarea patimilor e în principiu suficientă pentru a face să răsară virtuțile. Dar pentru că în firea omenească virtuțile nu există decât în germene, cel botezat are datoria de a le cultiva și spori în el, prin împreuna-lucrare cu harul, până când aduce chipul lui Dumnezeu sădit în el la desăvârșita asemănare cu arhetipul. Pentru că virtuțile constau în orientarea dinamică a diferitelor facultăți către Dumnezeu, voința omului trebuie să fie neconținut în acord cu această orientare și s-o consolideze și el trebuie să se facă primitor al harului care permite creșterea lor. Strădania creștinului este ca virtuțile să nu fie doar atitudini de moment sau dispoziții

trecătoare, ci să devină purtări (τρόποι) statornice, deprinderi ferme (ἔξεις); pentru că numai astfel voia sa liberă rămâne neclintită în alegerea numai și numai a lui Dumnezeu, urmând lui Hristos. Și numai așa creștinul poate dobândi deplin, mai mult decât existența, buna existență.

Ideea că cel care practică virtuțile Îl imită pe Hristos sau pe Dumnezeu, ori că prin imitarea lui Hristos sau a lui Dumnezeu se dobândesc virtuțile, este mult mai prezentă la Sfântul Maxim decât la ceilalți Părinți răsăriteni. Această concepție este strâns legată de ideea că prin virtuți se dobândește asemenea cu Dumnezeu, care nu este concepută doar de o manieră iconică, ci și ca o adevărată asimilare, chiar o identificare cu Dumnezeu prin har; pentru creștini, a-L imita pe Dumnezeu înseamnă „a se face icoane vii ale lui Hristos, ba mai mult, aceiași cu El, după har sau asemenea”¹⁸¹. Această idee este, evident, legată de afirmația Sfântului Maxim că Hristos este însăși ființa virtuților.

În legătură cu tema asemănării, aflăm la Sfântul Maxim și ideea că prin practicarea virtuților omul se identifică cu *logos*-ul său, care este în Dumnezeu (adică cu existența sa deplin împlinită, așa cum a gândit-o și a voit-o Dumnezeu).

Aceasta înseamnă că pentru Sfântul Maxim virtuțile sunt temelia îndumnezeirii creștinului, pregătindu-l pentru ea și făcându-l deja într-o anumită măsură deiform.

Sfântul Maxim Mărturisitorul dezvoltă ideea originală și paradoxală că, atunci când omul ajunge virtuos, nu numai că el devine asemenea lui Dumnezeu, ci și Dumnezeu Se face asemenea lui, iar omul devine astfel o paradigmă a lui Dumnezeu. Această idee constituie o referință implicită la Întruparea Cuvântului, prin care El ia chipul omului; ea stabilește de asemenea o corespondență între virtuțile dobândite de credincios și atributele dumnezeiești; în fine, evocă o perihoreză între proprietățile omenești și cele dumnezeiești, săvârșită în credinciosul virtuos, ca între cele două firi ale lui Hristos, ceea

¹⁸¹ *Amb. Io.*, 21, PG 91, 1253D [*PSB* 80, p. 224].

ce Sfântul Maxim exprimă clar prin noțiunea de „comunicare relațională” (ἀντίδοσις σχετική), conform căreia proprietățile și numirile celor uniți trec de la unul la altul. Putem de asemenea s-o punem în legătură cu principiul numit *tantum-quantum*, des evocat de Sfântul Maxim, potrivit căruia omul devine dumnezeu pe cât Dumnezeu S-a făcut om.

În învățătura duhovnicească a Sfântului Maxim, iubirea ocupă un loc de mare cinste, după cum arată mai ales în *Capetele despre dragoste* sau în *Epistola 2*. În prima dintre aceste scrieri, se vede strădania sa de a corija din interior spiritualitatea intelectualistă a lui Evagrie, punând în centrul ei această *virtute* creștină prin excelență (căreia îi acordă totodată un fundament hristologic și trinitar mult mai net).

Iubirea – de Dumnezeu, dar și de aproapele, care, după cum spune el cu tărie, sunt de nedespărțit – e cea mai de preț dintre toate virtuțile, ca una care este „cea mai cuprinzătoare”, culmea, capătul și însumarea tuturor celorlalte, și totodată cea care îl face pe om asemenea lui Dumnezeu și îl unește cel mai mult cu El, cea care face din el fiu al lui Dumnezeu și dumnezeu prin har.

Iubirea este cu adevărat virtutea care îl caracterizează în cel mai mare grad pe Dumnezeu, proprietatea sau însușirea Lui fundamentală (cf. I Ioan 4, 8).

Prin iubire omul imită iubirea lui Dumnezeu pentru oameni și îndeosebi iubirea Cuvântului, Care din iubire S-a întrupat pentru ei, coborârea Lui cu bunătate spre ei și marea Lui milostivire.

Sfântul Maxim stabilește o corelație strânsă între iubirea îndumnezeitoare a omului pentru Dumnezeu și iubirea înomenitoare a lui Dumnezeu pentru om, care se manifestă în întruparea Cuvântului. Regăsim aici ideea paradoxală că „Dumnezeu și omul își sunt unul altuia modele”¹⁸² și principiul *tantum-quantum* evocat mai sus.

¹⁸² *Amb. Io., 10, PG 91, 1113B [PSB 80, p. 112].*

Iubirea nu este pentru Sfântul Maxim, ca pentru Evagrie, o etapă a vieții duhovnicești, care pregătește pentru gnoză, o face posibilă și sfârșește în ea; iubirea e pururea fiitoare și dăinuie în chip nepieritor pe culmile vieții duhovnicești. Cunoașterea nu întrece iubirea, nici n-o desființează, ci o însuflețește și mai mult. Dintr-un anumit punct de vedere, Sfântul Maxim pune iubirea mai presus de cunoaștere.

Pe culmea făptuirii, alături de iubire, se arată nepătimirea (ἀπάθεια), dobândită de cel care s-a rupt de orice alipire de simțuri și de cele simțite, nemânat de acum de plăcerea trupească, neînfricoșat nicicum de durere, cel liber și curat de toată patima, împlinitor statornic al tuturor virtuților, următor al lui Hristos; cel care a dobândit starea duhovnicească pe care El a dăruit-o firii noastre prin neclintirea voinței Sale omenești, necurmat acordată cu voia dumnezeiască. Dobândirea nepătimirii înseamnă cu adevărat întoarcerea omului la starea dintru început a firii sale. Și totodată prin ea se ajunge la ținta ce i-a fost dată firii, voită de Dumnezeu și întipărită în *logos*-ul ei: unirea cu Dumnezeu în iubire și cunoaștere, odihna și desfătarea în El, îndumnezeirea.

Curățirea de patimi și câștigarea virtuților nu se împlinesc dintr-o dată, ci treptat, și tot așa sporește și nepătimirea, care își are și ea treptele ei.

Pentru Sfântul Maxim, spre deosebire de Evagrie, practica nu este doar cale ce duce la cunoaștere, uitată după ce s-a ajuns la capătul ei. E de față și pe culmea vieții duhovnicești, căci și acolo câștigurile ei sunt de folos. Ea nu e doar pregătire pentru contemplație – la care, firește, nu se poate ajunge fără nepătimire și virtuți –, ci este nelipsită și statornică întregire a acesteia.

Sfântul Maxim alătură adesea *praxis* și *theoria*, pentru că le consideră unite și de nedespărțit, una prin fire și amândouă menite să-l înalțe pe om către una și aceeași țintă dumnezeiască, neîncetat întărindu-se și adevărindu-se una pe alta.

Lucrarea neajunsă la contemplare rămâne neîntreagă; iar contemplarea neîntemeiată pe lucrare e deșartă și vană¹⁸³.

3. Contemplația naturală (θεωρία)

Sfântul Maxim rezumă adesea viața duhovnicească la acestea două: virtute și cunoaștere. În această diadă, virtutea corespunde lui *praxis*, iar cunoașterea (γνώσις), pe o primă treaptă, este reprezentată de contemplație (θεωρία).

Theoria este cugetată în general de Sfântul Maxim drept contemplație naturală (φυσικὴ θεωρία).

Aceasta are un dublu obiect: natura și Sfânta Scriptură.

1) Contemplația naturii are la rândul ei două trepte: contemplația celor văzute și contemplația realităților inteligibile.

Contemplația celor văzute caută să sesizeze, dincolo de aparențe, *logoi*-i lor. Pornind de la percepția sensibilă, ea îl trece pe om dincolo de aparențe. Astfel, creația nu mai este sesizată trupește, ci duhovnicește. De aceea, contemplația naturală a celor văzute presupune curățirea de cugetele pătimășe.

Pe o treaptă mai înaltă, contemplația naturală constă în contemplarea celor inteligibile, adică în cunoașterea de sine potrivit propriului *logos*, în cunoașterea celorlalți oameni potrivit ființei lor duhovnicești și *logos*-ului lor, în contemplarea

¹⁸³ *Asc.*, CCSG 40, pp. 16-17; *Car.*, *passim*; *Amb. Io.*, 7, PG 91, 1073CD, 1084C; 10, PG 91, 1113B, 1140B, 1144B, 1153BC, 1200A; 20, PG 91, 1240B, 1241B; 21, PG 91, 1249B; 30, PG 91, 1273B; 41, PG 91, 1308B; *Myst.*, 5, CCSG 69, p. 27; CCSG 69, pp. 67-68; *Thal.*, Prol., CCSG 7, pp. 35, 39; 3, CCSG 7, p. 57; 10, CCSG 7, p. 83; 16, CCSG 7, p. 109; 17, CCSG 7, p. 113; 27, CCSG 7, pp. 195-197; 34, CCSG 7, p. 235; 37, CCSG 7, p. 251; 39, CCSG 7, p. 259; 40, CCSG 7, pp. 267-269; 47, CCSG 7, pp. 321-325; 48, CCSG 7, p. 339; 49, CCSG 7, pp. 353-361; 50, CCSG 7, pp. 383, 387; 51, CCSG 7, pp. 397, 403-405; 52, CCSG 7, p. 425; 54, CCSG 7, pp. 443-447, 451, 463; 55, CCSG 7, pp. 499-501, 511; 56, CCSG 22, pp. 5, 9; 58, CCSG 22, pp. 27, 31-37; 59, CCSG 22, p. 59; 61, CCSG 22, p. 5; 63, CCSG 22, p. 171; 64, CCSG 22, pp. 205-207, 235-237; 65, CCSG 22, pp. 263, 269, 279, 301; *Ep.*, 2, PG 91, 392B-408B.

celor nevăzute și netrupești (adică a îngerilor) și în contemplarea Proniei dumnezeiești și a Judecății lui Dumnezeu. Contemplarea naturală a celor inteligibile presupune curățirea de orice imagine produsă de fapăturile sensibile și cu atât mai mult de orice alipire de ele.

2) A doua formă de contemplație naturală este contemplarea Sfintei Scripturi, prin care descoperim înțelesurile ei duhovnicești, duhul dincolo de aparența literelor.

Pornind de la lucruri diferite, contemplația naturii și contemplația Sfintei Scripturi ajung la una și aceeași țință, pentru că Îl descoperă pe Dumnezeu, *Logosul* întrupat în *logoi-i* făpturilor și în cuvintele (λόγοι) Scripturii. Dar Îl descoperă totodată pe Duhul Sfânt, Cel ce este prezent în creație și Cel ce insuflă Scriptura.

După cum contemplația naturii nu se poate face fără nepătimire, tot așa la înțelesul adânc și adevărat al cuvintelor Scripturii nu ajung decât cei care prin curăția lor sunt vrednici de Duhul.

Și printr-una, și prin cealaltă, credinciosul urcă la cunoașterea duhovnicească, fiindcă una dă cunoașterea făpturilor, cealaltă, a Scripturii. Cunoașterea aceasta duhovnicească corespunde virtuții înțelepciunii, care este pentru *theoria* ceea ce este iubirea pentru *praxis*.

Logoi-i naturii, ca și cei ai Scripturii sunt o hrană duhovnicească pe care Cuvântul o dă celor credincioși. Și pentru că *logoi-i* sunt în Cuvântul (în Care își au deopotrivă începutul și sfârșitul), iar Cuvântul este prezent în ei, de fapt Cuvântul este Cel ce Se dă credincioșilor prin ei ca hrană, într-un soi de împărtășire (alta decât cea euharistică) ce contribuie la împlinirea asemănării cu Dumnezeu și îndumnezeirea omului.

Logoi-i descoperiți, puși laolaltă și ajunși hrană pentru cel care îi contemplă, nu au drept singură noimă cunoașterea făpturilor ori harul dăruit de Dumnezeu în contemplarea lor, ci, mai presus de toate, menirea lor este să fie oferiti – mai bine spus înapoiati – lui Dumnezeu, spre cuvenita laudă cu care Îi suntem datori.

Theoria este rodul sinergiei dintre facultățile omenești și harul Duhului Sfânt. Contemplația (chiar cea a fapturilor văzute) nu se poate face fără har. Dar „nu e îngăduit să zicem că numai harul de sine lucrează în sfinți cunoștința tainelor, fără puterile care primesc prin fire cunoștința”¹⁸⁴, fără lucrarea de „scrutare” și „căutare” și fără pregătirea lor spre a fi luminați de Duhul¹⁸⁵.

4. *Theologia*

*Theologia*¹⁸⁶ (pe care Sfântul Maxim o mai numește și „mistagogie teologică” sau „teologie mistică”) este a treia treaptă a vieții duhovnicești.

Conceptia Sfântului Maxim despre *theologia* este uneori amplă, cuprinzând cunoașterea lui Dumnezeu la care ajunge

¹⁸⁴ *Thal.*, 59, PG 90, 604D, CCSG 22, p. 47 [FR 3, 2009, p. 274].

¹⁸⁵ *Amb. Io.*, 10, PG 91, 1113AB, 1116D, 1128D-1132C, 1133A-1137C, 1148A-1149A, 1156AB; 20, PG 91, 1241C; 21, PG 91, 1245B, 1248BC; 35, PG 91, 1288B; 37, PG 91, 1297A; 45, PG 91, 1352BC; 50, PG 91, 1369B; 51, PG 91, 1372B; 60, PG 91, 1384D-1385A; *Thal.*, Prol., CCSG 7, pp. 17, 27; 5, CCSG 7, p. 67; 10, CCSG 7, p. 87; 11, CCSG 7, p. 89; 13, CCSG 7, p. 95; 17, CCSG 7, p. 111; 23, CCSG 7, p. 157; 24, CCSG 7, p. 157; 25, CCSG 7, pp. 159-161; 27, CCSG 7, pp. 193-195; 32, CCSG 7, p. 225; 35, CCSG 7, pp. 239-241; 51, CCSG 7, p. 395; 48, CCSG 7, p. 341; 49, CCSG 7, pp. 355-362, 369; 51, CCSG 7, pp. 399, 403; 52, CCSG 7, p. 417; 53, CCSG 7, p. 431; 54, CCSG 7, pp. 457, 465; 55, CCSG 7, p. 493; 58, CCSG 22, pp. 33-35; 59, CCSG 22, pp. 47, 51; 60, CCSG 22, pp. 79-81; 62, CCSG 22, p. 133; 61, CCSG 22, pp. 397-399, 403, 405; 63, CCSG 22, pp. 177-179; 64, CCSG 22, p. 239; 65, CCSG 22, pp. 253, 265-267, 273, 281.

¹⁸⁶ P. SHERWOOD, *The Earlier Ambigua of St Maximus the Confessor and his Refutation of Origenism*, Roma, 1955, pp. 124-154; *St Maximus the Confessor*, Londra, 1955, pp. 95-97. W. VÖLKER, *Maximus Confessor als Meister des geistlichen Lebens*, Wiesbaden, 1965, pp. 236-248, 318-370. L. THUNBERG, *Microcosm and Mediator*, Chicago și La Salle, 1995, ed. a II-a, pp. 404-427; J.-CL. LARCHET, *Introducere la SAINT MAXIME LE CONFESSEUR, Ambigua*, Paris-Suresnes, 1994, pp. 77-79; *La Divinisation de l'homme selon saint Maxime le Confesseur*, Paris, 1996, pp. 495-526; *Introducere la MAXIME LE CONFESSEUR, Questions à Thalassios*, t. 1, Paris, 2010, pp. 69-73.

contemplativul pornind de la *logoi*-i fapturilor și ai Scripturii, și ea corespunde atunci treptei superioare a contemplației naturale sau cel puțin sfârșitului ei. Dar în general se referă la cunoașterea lui Dumnezeu de pe treapta cea mai înaltă, care este cunoașterea (γνῶσις) în sens strict, sau „adevărată cunoaștere”, „cunoașterea mistică”, „cunoașterea supremă”, care este cunoașterea lui Dumnezeu nelegată de faptele Sale, cunoașterea și luminarea Sfintei Treimi, cunoașterea tainelor dumnezeiești.

Pentru că dă o cunoaștere nemijlocită a lui Dumnezeu, nelegată de cele create, *theologia* ține de cele mai presus de fire și cere, de aceea, ruperea oricărei legături a minții cu realitățile create, altfel spus renunțarea la orice reprezentare, imagine, gând sau cugetare la „cele ce sunt după Dumnezeu” și, mai mult decât atât, încetarea (sau cum spune Sfântul Maxim: „odihna” ori „sabatul”) oricărei lucrări a simțurilor, rațiunii, și chiar a minții însăși, altfel spus renunțarea acesteia la activitatea care îi este proprie.

E vorba aici de un extaz care nu se limitează, ca la Evagrie, la ieșirea din tărâmul fapturilor și al reprezentărilor lor, ci, ca la Pseudo-Dionisie, e o formă de ieșire din sine.

Theologia este, așadar, o cunoaștere supraeminentă, mai presus de rațiune și de înțelegere (și de aceea de nespus), așa încât, propriu-zis, nici nu poate fi numită cunoaștere, ci mai curând necunoaștere; Sfântul Maxim se arată aici următor învățăturii lui Pseudo-Dionisie. Mai convenit ar fi să vorbim despre ea ca despre o simțire sau despre o vedere a lui Dumnezeu (noțiuni care însă nu au la Sfântul Maxim ponderea pe care o vor avea ulterior la Sfântul Simeon Noul Teolog sau la Sfântul Grigorie Palama).

Cunoașterea aceasta mai presus de fire nu e lucrare a omului – el vine doar cu curăția inimii și a minții, cu elanul dorinței, cu buna lui voință de a o primi. E dată de Hristos și de Duhul, e rodul lucrării lor în duhul celui credincios, e, așadar, în întregime rod al harului dumnezeiesc.

Theologia nu pătrunde însă până la ființa dumnezeiască, în infinitul ei, care rămâne pentru făpturi cu totul de neînțeles, necunoscut și de neajuns; poate ajunge numai la „infinitul care este în jurul lui Dumnezeu”, la „cele ce sunt în jurul Lui”, la „ceea ce este în jurul ființei”, la „cele nevăzute ale lui Dumnezeu”, la „puterea și dumnezeirea Lui”, sau la slava lui Dumnezeu (slava care strălucește din ființa Sa, nu slava care se reflectă în creație și care poate fi văzută prin contemplația naturală), altfel spus ajunge numai la energiile dumnezeiești, pe care Sfântul Maxim le cugetă ca necreate.

Theologia sau mistagogia teologică este înfățișată de Sfântul Maxim ca iluminarea Sfintei Treimi.

Lumina dumnezeiască ocupă în mistica Sfântului Maxim un loc deosebit de important. Ea este manifestarea prin excelență a energiilor dumnezeiești. Prin ea se săvârșește cea mai înaltă cunoaștere a lui Dumnezeu, ea este „mediul” în care se săvârșește această cunoaștere, e însăși ceea ce se cunoaște și preschimbă mintea care o vede în ceea ce este ea însăși.

În cunoașterea/vederea lui Dumnezeu și prin ea (nedespărțită de iubire, care joacă și la acest nivel un rol fundamental¹⁸⁷) se săvârșește unirea intimă a credinciosului cu Dumnezeu, împărtășirea de El. *Theologia* este astfel ființial legată de îndumnezeire¹⁸⁸.

¹⁸⁷ Aici concepția Sfântului Maxim se îndepărtează de cea a lui Evagrie, dar se arată în schimb apropiată de cea a lui Pseudo-Dionisie.

¹⁸⁸ *Car.*, I, 12, ed. Ceresa-Gastaldo, p. 54; 33, ed. Ceresa-Gastaldo, p. 103; 86, ed. Ceresa-Gastaldo, p. 82; 94-97, ed. Ceresa-Gastaldo, p. 86; 100, ed. Ceresa-Gastaldo, p. 88; II, 6, ed. Ceresa-Gastaldo, p. 92; 10, ed. Ceresa-Gastaldo, p. 92; 21, ed. Ceresa-Gastaldo, p. 100; 26-27, ed. Ceresa-Gastaldo, pp. 102-104; III, 45, ed. Ceresa-Gastaldo, p. 164; 72, ed. Ceresa-Gastaldo, p. 178; 97, ed. Ceresa-Gastaldo, p. 190; IV, 7, ed. Ceresa-Gastaldo, p. 196; 58, ed. Ceresa-Gastaldo, p. 218; 72, ed. Ceresa-Gastaldo, p. 226; 99, ed. Ceresa-Gastaldo, p. 190; *Qu. D.*, 29, CCSG 10, p. 24; 46, CCSG 10, p. 39; 73, CCSG 10, p. 56; 173, CCSG 10, p. 120; 182, CCSG 10, p. 124; 192, CCSG 10, p. 135; *Amb. Io.*, 7, PG 91, 1073D, 1077B, 1088A, D; 10, PG 91, 1112D-1113B, 1120A, 1128A-C, 1133C, 1136C, 1141B, 1153BC, 1156AB,

5. Îndumnezeirea

Îndumnezeirea¹⁸⁹ nu se poate înfăptui decât dacă s-au străbătut toate aceste trepte și vârste ale vieții duhovnicești, pentru că ea este capătul și împlinirea ei.

Înainte de ea trebuie dobândită nepătimirea, bogăția virtuților (mai ales a iubirii) și cunoașterea.

1160C, 1161C, 1168A, 1176D, 1180D, 1185C-1188B, 1193CD; 15, PG 91, 1216BC, 1220BC; 16, PG 91, 1224A; 17, PG 91, 1224B-D, 1229B-1232C; 20, PG 91, 1237B, D, 1240B, 1241A-C; 21, PG 91, 1249C; 34, PG 91, 1288B; 40, PG 91, 1304AB; 41, PG 91, 1308A; 45, PG 91, 1356B; 47, PG 91, 1360C; 48, PG 91, 1361C, 1364C; 50, PG 91, 1369B; 60, PG 91, 1385B; 63, PG 91, 1389B; 51, PG 91, 1372B; 67, PG 91, 1397BC, 1401D; 71, PG 91, 1413CD; *Myst.*, 5, CCSG 69, pp. 24-30; *Thal.*, Prol., CCSG 7, pp. 21, 27, 41-43; 5, CCSG 7, p. 67; 6, CCSG 7, pp. 69-71; 9, CCSG 7, p. 79; 10, CCSG 7, pp. 83-85; 13, CCSG 7, p. 95; 15, 22, CCSG 7, p. 103; 22, CCSG 7, p. 141; 25, CCSG 7, pp. 161-165; 35, CCSG 7, p. 239; 39, CCSG 7, p. 261; 40, CCSG 7, pp. 269, 275; 47, CCSG 7, p. 325; 54, CCSG 22, p. 465; 60, CCSG 22, pp. 75-77; 63, CCSG 22, pp. 155-159, 175; 64, CCSG 22, p. 195; 65, CCSG 22, pp. 281-283, 301; *Th. œc.*, I, 1, PG 90, 1117A; 31, PG 90, 1094D-1096A; 48, PG 90, 1100CD; 50, PG 90, 1101AB; 53-55, PG 90, 1104AB; 60, PG 90, 1105A; 82, PG 90, 1117A; 83, PG 90, 1117A-C; II, 2-3, PG 90, 1125CD; 47, PG 90, 1145BC; 72, PG 90, 1157AB; 76, PG 90, 1160C-1161A; 83, PG 90, 1164AB; *Ep.*, 1, PG 91, 376A, 380A; 6, PG 91, 432C; 19, PG 91, 589C; *Ep. 2 Th.*, Prol., CCSG 48, p. 28; *Th. pol.*, 20, PG 91, 228C-229A.

¹⁸⁹ A se vedea K.F.A. PREUSS, *Ad Maximii Confessoris de Deo hominisque deificatione doctrinam adnotationum pars I*, Schneeberg, 1894. I.-H. DALMAIS, „Saint Maxime le Confesseur et la crise de l'origénisme monastique”, în *Théologie de la vie monastique*, Paris, 1961, pp. 416-421; Introducere la SAINT MAXIME LE CONFESSEUR, *Le mystère du salut*, Namur, 1964, pp. 50-57. W. VÖLKER, *Maximus Confessor als Meister des geistlichen Lebens*, Wiesbaden, 1965, pp. 471-489. J.-M. GARRIGUES, *Maxime le Confesseur. La charité, avenir divin de l'homme*, Paris, 1976, pp. 79-199; „L'énergie divine et la grâce chez Maxime le Confesseur”, în *Istina*, 19, 1974, pp. 272-296. L. THUNBERG, *Microcosm and Mediator*, Chicago și La Salle, 1995², pp. 427-432; J.-CL. LARCHET, Introducere la SAINT MAXIME LE CONFESSEUR, *Ambigua*, Paris-Suresnes, 1994, pp. 79-83; *La Divinisation de l'homme selon saint Maxime le Confesseur*, Paris, 1996; Introducere la MAXIME LE CONFESSEUR, *Questions à Thalassios*, t. 1, Paris, 2010, pp. 76-81.

Nu e rod al strădaniei omenești, pentru că e mai presus de fire, iar firea în sine nu are puterea și, prin urmare, nici energia prin care s-o poată săvârși.

Al îndumnezeirii este extazul, ieșirea din sine mișcată de iubire a misticului către Dumnezeu, când s-a părăsit cu totul orice lucrare a firii, mai ales a voinței și a minții, când a încetat mișcarea după fire, pentru a se împlini cu el desăvârșit voia lui Dumnezeu și harul Său să lucreze în el cu toată plinătatea, răpindu-l, înălțându-l și unindu-l cu Dumnezeu, și preschimbându-l prin această unire.

Dumnezeu e Cel care lucrează îndumnezeirea cu puterea Sa, iar omul, cel ce-o pătimește.

Omul nu-și pierde puterile sale firești, dar ele devin, cu voia sa, receptacule și unelte ale energiei dumnezeiești. Lucrarea proprie lui nu încetează, dar de acum se slujește de ea pentru a se găti să primească energia dumnezeiască, pentru a se face vrednic de ea, pentru a i se deschide, ea însăși nefiind în stare să înfăptuiască îndumnezeirea. În acest sens, iar nu într-o perspectivă monoenergistă, Sfântul Maxim spune că „nu mai este decât o singură și unică lucrare prin toate: a lui Dumnezeu și a celor vrednici de Dumnezeu, mai bine zis numai a lui Dumnezeu”¹⁹⁰, cu același înțeles pe care îl au binecunoscutele formule nou-testamentare: „Nu eu mai trăiesc, ci Hristos trăiește în mine” (Gal. 2, 20), sau: „Dumnezeu este Cel care lucrează întru voi, ca să voiți și ca să săvârșiți” (Filip. 2, 13).

Nici libertatea omului nu este încălcată; ea se arată în părăsirea de bunăvoie a lucrărilor firii sale omenești, pentru ca Dumnezeu să-Și împlinească în el lucrarea Sa cea mai presus de fire; căci pe ea o voiește cu adevărat din tot sufletul, pe ea a ales-o și către ea se avântă cu toată ființa sa.

Starea de îndumnezeire se caracterizează printr-o apropiată prezență a lui Dumnezeu cel ce întreg învăluie și pătrunde în

¹⁹⁰ *Amb. Io., 7, PG 91,1076C [PSB 80, p. 77].*

omul întreg – căci întreg omul e îndumnezeit, trup și suflet –, tot așa cum văzduhul e străbătut de lumină și cum e fierul înroșit de foc.

E vorba însă de o prezență lucrătoare care îl preschimbă. Omul devine cu adevărat dumnezeu în toate privințele. Își pierde „însemnele” sau însușirile omenești și capătă „însemnele” dumnezeiești, și poate fi numit de acum pe drept cuvânt „dumnezeu”, iar nu „om”. Legile și marginirile firii (îndeosebi cele legate de timp, spațiu, materie) nu mai există pentru el; e înălțat mai presus de fire și mai presus de firea sa. Sfântul Maxim spune chiar că Melchisedec, prototip și arhetip al tuturor celor îndumnezeiți, a devenit, prin har, necreat.

Însă spunând că omul devine „tot ceea ce este Dumnezeu”, Sfântul Maxim adaugă: „Fără a fi însă de-o-ființă cu El”. Altfel spus, el nu dobândește însăși firea lui Dumnezeu, nu devine Însuși Dumnezeu. Omul cu adevărat se face și se numește dumnezeu, „rămânând întreg om”¹⁹¹.

Cei doi termeni ai acestei antinomii pot fi conciliați, în gândirea Sfântului Maxim, prin cuplul *logos-tropos*. În îndumnezeire, firea omenească rămâne neschimbată după *logos*; îndumnezeirea nu afectează decât modul (*tropos*) său de a fi. Acesta din urmă însă nu are doar un caracter ipostatic, nu poate fi redus la simpla intenționalitate: ceea ce se schimbă este cu adevărat modul de existență al firii persoanei îndumnezeite. Îndumnezeirea se situează, așadar, cu adevărat în plan ființial. Acest nou mod de a fi pe care îl capătă firea (Sfântul Maxim o subliniază în repetate rânduri) și care îi permite să fie transformată în mod real, rămânând totuși deplin ceea ce este, e de neînțeles și de negrăit, după cum neînțeles și negrăit este și modul de existență dumnezeiesc al firii omenești asumate de Cuvântul, al cărei *logos* rămâne însă nealterat.

Sfântul Maxim exprimă această realitate spunând că omul accede la o altă calitate (de a fi), devine dumnezeu prin stare

¹⁹¹ *Amb. Io., 7, PG 91,1088C [PSB 80, p. 90].*

(ἔξις) – sau e înălțat la o stare dumnezeiască –, prin poziție (θέσις) – ceea ce înseamnă că noua sa stare este stabilită sau „instituită” de Dumnezeu –, prin participare și prin har – altfel spus potrivit energiei dumnezeiești ce i s-a dat. Omul, spune Sfântul Maxim, se face „prin deprindere, după har, pe cât e cu putință, așa cum credem că e Însuși Dătătorul harului după ființă”¹⁹².

Această explicitare „metafizică” a procesului îndumnezeirii nu-l împiedică însă pe Sfântul Maxim să conceapă îndumnezeirea ca implicând o comuniune personală cu Dumnezeu. Energia care îl îndumnezeiește pe om este energia comună Tatălui, Fiului și Duhului Sfânt, cu Care omul se unește în mod personal, în iubire și cunoaștere. Îndumnezeirea se săvârșește în Hristos, prin Duhul, cu bunăvoința Tatălui. Pe de altă parte, ea se realizează „analogic” în fiecare persoană, adică pe măsura „vredniciei” dobândite de fiecare dintre ele, iar relația lui Dumnezeu cu fiecare persoană este întotdeauna o relație unică. De altfel, omul îndumnezeit își păstrează nu doar identitatea de natură, ci și identitatea personală.

Îndumnezeirea celor vrednici se înfăptuiește încă de aici, dar se primește numai ca pregustare și arvună. Capăt și plinătate își va afla la sfârșitul veacurilor, după învierea de obște. De aceea – dar, firește, și pentru că cei mai mulți dintre oameni nu au experiat-o –, Sfântul Maxim vorbește în repetate rânduri despre îndumnezeire ca ceva ce va să fie. Iar ce va să fie ea cu adevărat noi nu putem decât presupune, pentru că nu poate fi înfățișată așa cum este¹⁹³.

¹⁹² *Amb. Io.*, 10, PG 91,1137D [*PSB* 80, p. 137].

¹⁹³ *Car.*, I, 12, ed. Ceresa-Gastaldo, p. 54; II, 26, ed. Ceresa-Gastaldo, p. 102; III, 25, ed. Ceresa-Gastaldo, p. 154; IV, 76, ed. Ceresa-Gastaldo, p. 228; *Qu. D.*, 4, CCSG 10, p. 5; 61, CCSG 10, p. 48; 73, CCSG 10, p. 56; 81, CCSG 10, p. 65; 142, CCSG 10, p. 101; 168, CCSG 10, p. 117; 173, CCSG 10, p. 120; 180, CCSG 10, p. 123; *Exp. or. dom.*, CCSG 23, pp. 23, 32, 70; *Amb. Io.*, 7, PG 91, 1072B-1076C, 1077B, 1084A-C, 1088B-1089A; 10, PG 91, 1113BC, 1128A-C, 1133BC, 1137B-D, 1140A-D, 1141BC,

VIII. PNEVMATOLOGIA

Nu se poate spune că la Sfântul Maxim există o pnevmatologie pe măsura hristologiei. Totuși Sfântul Maxim vorbește adesea despre rolul particular pe care îl are Sfântul Duh în împlinirea iconomiei dumnezeiești¹⁹⁴.

1. Participarea Sfântului Duh la planul dumnezeiesc de mântuire și îndumnezeire a omului și la realizarea lui prin iconomia Cuvântului întrupat

Cele trei Persoane dumnezeiești, Care au plănuit laolaltă, dintru început, în „Sfatul Preasfintei Treimi”, îndumnezeirea

1144C, 1153BC, 1156AB, 1168B, 1176A, 1200A; 15, PG 91, 1217CD, 1220BC; 20, PG 91, 1237A-1240A, 1241A-C; 21, PG 91, 1253D; 30, PG 91, 1273BC; 31, PG 91, 1280B, D; 41, PG 91, 1308B; 42, PG 91, 1336A, 1345D, 1348BC; 48, PG 91, 1361C, 1364C; 50, PG 91, 1369AB; 63, PG 91, 1389B; 65, PG 91, 1393A; *Myst.*, 20, CCSG 69, p. 47; 21, CCSG 69, p. 48; 23, CCSG 69, pp. 53-54; 24, CCSG 69, pp. 64-65; *Thal.*, Prol., CCSG 7, pp. 27, 37, 43; 6, CCSG 7, pp. 69-71; 9, CCSG 7, p. 79; 13, CCSG 7, p. 95; 22, CCSG 7, pp. 139-143; 22, scolia 5, CCSG 7, p. 145; 25, CCSG 7, pp. 161-163; 35, CCSG 7, p. 241; 38, CCSG 7, p. 257; 39, CCSG 7, p. 261; 40, CCSG 7, pp. 267, 273; 40, scolia 2, CCSG 7, p. 275; 41, PG 91, 1308B; 54, CCSG 22, pp. 445-447, 465; 59, CCSG 22, pp. 53-55, 59-61; 59, scolia 5, CCSG 22, p. 69; 60, CCSG 22, pp. 77-79; 61, CCSG 22, pp. 91, 99-103, 111; 63, CCSG 22, pp. 159, 173; 64, CCSG 22, pp. 197, 237; 65, CCSG 22, pp. 281, 285, 301; *Th. æc.*, I, 39, PG 90, 1097C; 44, PG 90, 1100A; 46-47, PG 91, 1100BC; 53-55, PG 90, 1104AB; 81, PG 90, 1116AB; 82, PG 90, 1117A; II, 21, PG 90, 1133D; 25, PG 91, 1136BC; 30, PG 91, 1137D-1140A; 80-81, PG 90, 1161D-1164A; 83, PG 90, 1164AB; 88, PG 90, 1168A; *Theop.*, ed. Gitlbauer, p. 86; *Amb. Th.*, Prol., CCSG 48, p. 3; *Ep.*, 1, PG 91, 376AB; 2, PG 91, 408B; 9, PG 91, 445C; 16, PG 91, 577CD; 19, PG 91, 589C; 24, PG 91, 609CD, 612CD; 25, PG 91, 613D; 31, PG 91; *Th. pol.*, 1, PG 91, 21CD, 33A-36C; 7, PG 91, 72AB; 20, PG 91, 229A, 233D-236A; *Pyr.*, PG 91, 316CD, ed. Doucet, p. 573.

¹⁹⁴ Despre pnevmatologia Sfântului Maxim, a se vedea: J. LOOSEN, *Logos und Pneuma im begnadeten Menschen bei Maximus Confessor*, Münster, 1941. W. VÖLKER, *Maximus Confessor als Meister des geistlichen Lebens*, 1965, *passim*. J.-CL. LARCHET, *La Divinisation de l'homme selon saint Maxime le Confesseur*, Paris, 1996, pp. 383-397.

omului, contribuie împreună, fiecare cu lucrarea Sa, la mântuirea și îndumnezeirea lui.

Însăși Întruparea, prin care s-a săvârșit mântuirea și îndumnezeirea firii omenești, este, firește, lucrarea proprie Fiului – pe care El a împlinit-o în mod „autourgic” –, însoțită de bunăvoirea Tatălui și strânsa împreună-lucrare a Duhului¹⁹⁵.

Această împreună-lucrare a Duhului Sfânt se manifestă în toate momentele și în toate actele economiei Cuvântului întrupat¹⁹⁶.

2. Lucrarea de unire a oamenilor cu Dumnezeu și de primire de către ei, în Biserică, a harului

Prin Duhul Sfânt Își împlinește Hristos lucrarea Sa de mijlocire între Dumnezeu și oameni¹⁹⁷ și-i aduce „Tatălui [...] în Sine, împăcați prin Duhul”¹⁹⁸.

Și, la rândul lor, „în Duhul Sfânt” oamenii primesc bunătațile al căror Dătător este Dumnezeu Tatăl, în Duhul, prin Fiul, Care mijlocește în chip natural¹⁹⁹.

Harul dumnezeiesc este dăruit oamenilor ca daruri ale Duhului, prin Hristos, în Biserică, care este trupul Lui și al cărei cap este²⁰⁰.

¹⁹⁵ *Thal.*, 60, CCSG 22, p. 79 [FR 3, 2009, p. 290]. Cf. *ibidem*, 2, CCSG 7, p. 51; *Exp. or. dom.*, CCSG 23, pp. 31-32; *Pyr.*, PG 91, 320BC, ed. Doucet, p. 576; *Th. pol.*, 16, PG 91, 192A; 7, PG 91, 77C.

¹⁹⁶ A se vedea *Th. pol.*, 20, PG 91, 237D, 240B [PSB 81, pp. 304-305]. *Th. pol.*, 15, PG 91, 156CD. *Amb. lo.*, 42, PG 91, 1348A-D [PSB 80, p. 296]. *Cap.* XV, 14, PG 90, 1185B. *Th. pol.*, 8, PG 91, 105C-108B [PSB 81, pp. 237-238].

¹⁹⁷ *Ep.*, 15, PG 91, 556A [PSB 81, p. 127].

¹⁹⁸ *Exp. or. dom.*, CCSG 23, p. 30 [FR 2, 2009, p. 229].

¹⁹⁹ *Exp. or. dom.*, CCSG 23, p. 30 [*Ibidem*]; *Thal.*, 63, CCSG 22, p. 155 [FR 3, 2009, p. 321].

²⁰⁰ *Thal.*, 63, CCSG 22, pp. 153, 155 [FR 3, 2009, pp. 319, 321].

Acest har al Duhului împărtășit în Biserică credincioșilor, mădulare ale trupului lui Hristos, este harul mântuirii câștigat pentru ei de Cuvântul întrupat prin iconomia Sa. Efectele sale sunt mai întâi curățitoare. Harul le este apoi credincioșilor izvor de virtuți, ca și de cunoaștere a făpturilor, de sine și a lui Dumnezeu²⁰¹. Acest har al Duhului este în sfârșit harul îndumnezeirii lor²⁰².

Duhul Sfânt joacă un rol fundamental în Botez²⁰³, taină prin care cel botezat este încorporat în Biserică, trupul lui Hristos, primind aici roadele lucrării mântuitoare, pe care Cuvântul întrupat le-a dobândit-o în propriul Său ipostas pe seama omenității asumate de El²⁰⁴. Cel dintâi rod este cel al renașterii, adică al primirii unei noi nașteri, duhovnicești, care ia locul nașterii celei trupești ivite de pe urma păcatului strămoșesc. Această renaștere a celui botezat se înfăptuiește în Hristos, dar e lucrarea Duhului²⁰⁵.

Printre alte roade ale Botezului, legate de această renaștere, date de Duhul Sfânt, se numără darurile Sale de căpetenie, care sunt virtuțile²⁰⁶.

²⁰¹ *Thal.*, 63, CCSG 22, pp. 155-159 [FR 3, 2009, pp. 321-323].

²⁰² *Thal.*, 63, CCSG 22, p. 159 [FR 3, 2009, pp. 322-323].

²⁰³ Legătura strânsă pe care o stabilește Sfântul Maxim între Botez și Duhul Sfânt este în acord cu importanța pe care el o recunoaște, în orice lucrare duhovnicească, celei de-a treia Persoane a Sfintei Treimi (importanță subliniată de J. LOOSEN în teza sa *Logos und Pneuma im begnadeten Menschen bei Maximus Confessor*, Münster, 1940), dar se arată a fi de asemenea în perfectă continuitate cu învățăturile Noului Testament și ale predecesorilor săi (a se vedea W. VÖLKER, *Maximus Confessor als Meister des geistlichen Lebens*, Wiesbaden, 1965, p. 144).

²⁰⁴ Cf. P. SHERWOOD, *St Maximus the Confessor*, Londra, 1955, pp. 70, 77.

²⁰⁵ Cf. *Thal.*, 61, CCSG 22, p. 97 [FR 3, 2009, p. 298]; *Ep.*, 12, PG 91, 497A [PSB 81, p. 91]; *Th. ac.*, I, 87, PG 90, 1120B [FR 2, 2009, p. 148].

²⁰⁶ *Qu. D.*, 4, CCSG 10, pp. 4-5 [VHPF 1, pp. 72-73]; *Th. ac.*, II, 63, PG 90, 1152CD [FR, 2, 2009, p. 172].

3. Darul nașterii duhovnicești, al înfierii și al îndumnezeirii, date prin Duhul Sfânt

Renașterea în Hristos săvârșită prin Duhul Sfânt la Botez aduce în locul nașterii după trup, ieșită din păcat, o naștere duhovnicească, naștere care nu e numai dăruirea unei vieți noi, ci și dăruire a „harului înfierii dat spre îndumnezeire”²⁰⁷. Înfierea aceasta, ca și îndumnezeirea, este însă numai potențială și pentru a fi actualizată cere libera participare a celui botezat prin împlinirea poruncilor, lepădarea păcatului, curățirea de patimi, viața virtuoasă și dobândirea cunoașterii duhovnicești²⁰⁸.

E vorba aici de restabilirea planului dumnezeiesc celui dintru început cu privire la om. Pentru că acest plan nu s-a împlinit din pricina păcatului lui Adam, Hristos, primind să fie botezat, a redat oamenilor puterea de a-l îndeplini din nou²⁰⁹.

Harul înfierii²¹⁰, dobândit de Hristos pe seama neamului omenesc, e dăruit tuturor creștinilor de către Duhul, prin credință și Botez. Dar numai celor dintre ei care „păzesc harul nepăcătuirii de la Botez și puterea nemicșorată și neîntinată a înfierii tainice în duh”²¹¹ – altfel spus, numai aceora care s-au lepădat de păcat și s-au împotrivit diavolului, care au împlinit poruncile, au alungat patimile, au lucrat virtuțile (mai cu seamă iubirea), au dobândit cunoașterea; pe scurt, care au

²⁰⁷ *Thal.*, 63, CCSG 22, p. 177 [FR 3, 2009, p. 330]. Cf. *ibidem*, 6, CCSG 7, p. 69; 15, CCSG 7, p. 103; 61, CCSG 22, p. 103. *Exp. or. dom.*, CCSG 23, p. 32; *Ep.*, 12, PG 91, 497A. Referitor la această chestiune, a se vedea J. LOOSEN, *Logos und Pneuma im begnadeten Menschen bei Maximus Confessor*, Münster, 1941, pp. 116-122.

²⁰⁸ Cf. *Thal.*, 6, CCSG 7, pp. 69-71 [FR 3, 2009, p. 50]; 15, CCSG 7, pp. 101-103 [FR 3, 2009, pp. 63-64]; *Exp. or. dom.*, CCSG 23, pp. 32, 69-70 [FR 2, 2009, p. 230].

²⁰⁹ A se vedea *Amb. Io.*, 42, PG 91, 1345B, 1348B-D [PSB 80, pp. 294, 296].

²¹⁰ Cf. *Thal.*, 15, CCSG 7, pp. 101-103 [FR 3, 2009, pp. 63-64]; 61, CCSG 22, p. 103 [FR 3, 2009, p. 298].

²¹¹ *Thal.*, 61, CCSG 22, p. 103 [FR 3, 2009, p. 298].

împlinit în toate voia dumnezeiască²¹² – înfierea le va fi dată în mod concret și real, potrivit darului și harului Duhului Sfânt²¹³; numai aceștia vor fi cu adevărat uniți cu Dumnezeu și îndumnezeiți prin Duhul²¹⁴.

Îndumnezeirea, ca și înfierea – pe care Sfântul Maxim o socotește de același rang cu ea – este de asemenea lucrată și dăruită prin Duhul.

Ca și înfierea, îndumnezeirea e dăruită la Botez²¹⁵. Dar, ca și înfierea, îndumnezeirea primită la Botez este potențială și, pentru a deveni îndumnezeire, de fapt cere din partea celui botezat cuvenita viețuire duhovnicească. Și numai odată ajuns pe culmea vieții acesteia duhovnicești, când va fi împlinit poruncile, va fi depărtat de la el tot păcatul, se va fi curățit de patimi, trăind conform virtuților, dobândind înțelepciunea și cunoașterea, numai atunci va primi de la Duhul Sfânt îndumnezeirea de fapt²¹⁶.

Îndeobște, prin Duhul firea omenească „se va îndumnezei și se va însoți cu Însuși Dumnezeu-Cuvântul”²¹⁷, Cel care, în firea Sa omenească îndumnezeită, este izvorul acestei îndumnezeiri.

4. Sfântul Duh, izvor al desăvârșirii duhovnicești

Trecerea de la înfiere și îndumnezeire, date potențial la Botez, prin Duhul Sfânt, la înfierea și îndumnezeirea de

²¹² Cf. *Exp. or. dom.*, CCSG 23, pp. 32-33, 69-70.

²¹³ *Myst.*, 20, CCSG 69, p. 47 [*Mystagogia*, 2000, pp. 34-35].

²¹⁴ Cf. *Thal.*, 15, CCSG 7, p. 103 [FR 3, 2009, p. 64]; *Exp. or. dom.*, CCSG 23, p. 70 [FR 2, 2009, p. 230]; *Ep.*, 19, PG 91, 589C [PSB 81, p. 152].

²¹⁵ *Qu. D.*, 4, CCSG 10, p. 5 [VHPF 1, pp. 72-73].

²¹⁶ Cf. *Qu. D.*, 180, CCSG 10, p. 101 [VHPF 1, p. 217]; *Exp. or. dom.*, CCSG 23, p. 70 [FR 2, 2009, p. 230]; *Ep.*, 19, PG 91, 589C [PSB 81, p. 152]; *Thal.*, 6, CCSG 7, pp. 69-71 [FR 3, 2009, p. 50].

²¹⁷ *Thal.*, 38, CCSG 7, p. 257 [FR 3, 2009, p. 132]; 15, CCSG 7, p. 103 [FR 3, 2009, p. 64]; 63, CCSG 22, p. 159 [FR 3, 2009, pp. 322-323].

fapt, date tot de El creștinului ajuns pe culmea vieții duhovnicești, presupune o creștere, o sporire și o desăvârșire, care sunt tot o lucrare a Duhului și rod al harului Său.

Creștinul devenit prin Botez, în Biserică, mădular al trupului al cărui Cap este Hristos, trebuie să crească potrivit Duhului în Hristos și împreună cu El, pentru a primi cu adevarat roadele iconomiei Sale mântuitoare, pentru a fi mântuit în mod personal și, într-un sfârșit, îndumnezeit²¹⁸.

Sfântul Maxim Îl înfățișează în repetate rânduri pe Duhul ca pe Acela care îl desăvârșește pe creștin, urcându-l – potrivit bunăvoinței Tatălui și celor săvârșite prin iconomia Sa de către Cuvântul întrupat – la desăvârșirea supremă, care este îndumnezeirea, dăruindu-i tot mai multă „vrednicie” pentru primirea acestui dar²¹⁹.

Creșterea și desăvârșirea creștinului, săvârșite de Duhul, se vădesc mai întâi în curăția trupului, a sufletului și a minții de păcate, de patimi și de cugetele cele rele²²⁰.

Legat de aceasta, Sfântul Duh Se arată ca izvor și dătător al virtuților²²¹.

Ferirea de păcat, curățirea de patimi și viețuirea conform virtuților sunt strâns legate de împlinirea poruncilor. Or, Duhul Sfânt este Cel care îl călăuzește și-l sprijină pe creștin în împlinirea lor²²².

Pe o treaptă mai înaltă – după ce s-a ajuns la curăția sufletului și a minții și la lucrarea virtuților –, Duhul Sfânt Se face dăruitor al cunoașterii. Este, mai întâi, dătătorul cunoașterii fapturilor. E, de asemenea, dătătorul cunoașterii de sine. Iar prin cunoașterea fapturilor și de sine, îl urcă pe cel

²¹⁸ *Th. ec.*, II, 30, PG 90, 1140A [FR 2, 2009, p. 163].

²¹⁹ *Thal.*, 2, CCSG 7, p. 51 [FR 3, 2009, p. 42]; 6, CCSG 7, p. 71 [FR 3, 2009, p. 50].

²²⁰ *Cf. Qu. D.*, 4, CCSG 10, pp. 4-5 [VHPF 1, pp. 72-73]; *Thal.*, 63, CCSG 22, pp. 155-159 [FR 3, 2009, pp. 321-323].

²²¹ *Cf. Qu. D.*, 4, CCSG 10, pp. 4-5 [VHPF 1, p. 72-73]; *Thal.*, 63, CCSG 22, pp. 155 (= Is 11, 2-3), 157-159, 161 [FR 3, 2009, pp. 322-323].

²²² *Cf. Thal.*, 15, CCSG 7, p. 103 [FR 3, 2009, p. 64].

credincios la cunoașterea lui Dumnezeu prin energiile Sale manifestate în creaturi²²³. Aceste trei forme de cunoaștere sunt ale înțelepciunii, al cărei mare dătător este Duhul Sfânt²²⁴.

Dar Duhul îl urcă pe creștin la o înălțime și mai mare, mai presus de toată cunoașterea²²⁵, îl scoate din lumea zidită și din oglindirile ei în cugetul său, taie de la el lucrările firești ale simțirii și ale minții, punând în locul lor – cu voia sa – lucrarea dumnezeiască; și cu puterea ei, în stare de răpire, îl unește cu Dumnezeu și-l îndumnezeiește²²⁶. Cel care poartă în el pe Duhul lucrează cu puterea Lui, primind să se facă pe sine nelucrător, pentru ca s-o „pătimească” pe ea și prin ea să fie fără de lucrare²²⁷.

Aici, preschimbarea pe care Duhul Sfânt o săvârșește dintru început²²⁸ ajunge la cea mai înaltă măsură.

Sfântul Duh îi dă creștinului cunoașterea lui Dumnezeu cea mai presus de toată știința, îl unește cu El, îl preschimbă și-l îndumnezeiește cu dumnezeiasca lumină plină de raze ce scânteiază din El, care nu e nimic altceva decât harul lui Dumnezeu²²⁹.

5. Lucrarea Duhului Sfânt se săvârșește potrivit diversității persoanelor

După Sfântul Maxim, în vreme ce mântuirea și îndumnezeirea săvârșite de Hristos privesc mai întâi de toate firea

²²³ Cf. *Thal.*, 59, CCSG 22, pp. 55-57 [FR 3, 2009, pp. 276-278]; 63, CCSG 22, p. 159 [FR 3, 2009, pp. 322-323].

²²⁴ Cf. *Ep.*, 19, PG 91, 589C [PSB 81, p. 152]; *Thal.*, 15, CCSG 7, p. 103 [FR 3, 2009, pp. 63-64].

²²⁵ Cf. *Thal.* 63, CCSG 22, pp. 159, 229-233 [FR 3, 2009, pp. 322-323].

²²⁶ Cf. *Amb. Io.*, 7, PG 91, 1076C [PSB 80, p. 76]. *Th. ec.*, I, 46, PG 90, 1100B [FR 2, 2009, p. 130].

²²⁷ *Thal.*, 22, CCSG 7, p. 141 [FR 3, 2009, p. 83].

²²⁸ *Thal.*, 6, CCSG 7, p. 69 [FR 3, 2009, pp. 49-50]; cf. *Th. ec.*, I, 46, PG 90, 1100B [FR 2, 2009, p. 130]; *Ep.*, 19, PG 91, 589C [PSB 81, p. 152].

²²⁹ Cf. *Ep.*, 19, PG 91, 589C [PSB 81, p. 152].

omenească, harul Sfântului Duh se dă persoanelor, în diversitatea lor.

Atunci când înfățișează lucrarea lui Hristos de îndumnezeire a oamenilor, aproape întotdeauna Sfântul Maxim se exprimă în termeni de fire, însă atunci când vorbește de lucrarea de îndumnezeire săvârșită de Sfântul Duh, o raportează la persoane, în diversitatea lor, fiecare în parte avându-și viața, sporirea, desăvârșirea, sfințenia și îndumnezeirea sa²³⁰.

Darurile Duhului Sfânt ce se dau în viața duhovnicească sunt pe potriva fiecărui om, a strădaniilor sale pentru împlinirea poruncilor²³¹.

Harismele Duhului se dau cu adevărat Bisericii, dar ele se primesc și se manifestă potrivit diversității membrilor ei²³².

Credincioșii primesc harul Sfântului Duh în măsuri diferite pentru că nu toți sunt la fel de „vrednici” (în curăție, virtute și cunoaștere) de una și aceeași mărime a darului. Deosebirea vredniciei și a mărimii se exprimă adesea prin termenul ἀναλόγως (pe măsura fiecăruia).

Că Sfântul Maxim leagă adesea dispoziția de a voi (γνώμη) și alegerea (προαίρεσις) omului de lucrarea Duhului Sfânt²³³ confirmă faptul că, pentru el, această lucrare privește în mod particular persoanele.

Chiar dacă Sfântul Maxim insistă asupra libertății și devenirii personale a celui botezat legându-le de lucrarea Duhului Sfânt, el nu pregetă să recunoască totodată funcția Lui unificatoare și armonizatoare; căci prin El deosebirile și unicitatea se cumpănesc și se întregesc, și aici, în Biserica

²³⁰ A se vedea, de pildă, *Qu. D.*, 4, CCSG 10, pp. 4-5 [VHPF 1, pp. 72-73]; *Thal.*, 6, CCSG 7, pp. 69-71 [FR 3, 2009, pp. 49-50].

²³¹ Cf. *Thal.*, 15, PG 90, 297D, CCSG 7, p. 103 [FR 3, 2009, p. 63].

²³² Cf. *Thal.*, 63, CCSG 22, pp. 153-159 [FR 3, 2009, pp. 321-323].

²³³ A se vedea îndeosebi *Exp. or. dom.*, CCSG 23, pp. 32-33 [FR 2, 2009, p. 230]; *Amb. Io.*, 42, PG 91, 1345D [PSB 80, p. 294]; *Thal.*, 6, CCSG 7, pp. 69-71 [FR 3, 2009, pp. 49-50].

luptătoare, a celor credincioși, dar și în Împărăția cerească, a celor îndumnezeiți²³⁴.

IX. ESHATOLOGIA

Mișcarea fapturilor își va afla hotarul în Dumnezeu, Care este sfârșitul ei²³⁵. Atunci va fi odihna fapturilor, care e totuna cu Sabatul lucrărilor dumnezeiești.

După acest sfârșit al mișcării fapturilor, în Ziua a opta, va fi Parusia Domnului, când toți oamenii vor fi judecați și răsplătiți după faptele lor, iar atunci nimic nu va mai putea fi schimbat de ei, și socotelile vor fi încheiate, pentru că va înceta cu totul mișcarea lor²³⁶. Atunci vor primi cu toții existența veșnică. Însă celor care, prin libera lor alegere, în toată viața

²³⁴ *Amb. Io.*, 31, PG 91, 1280D-1281A [PSB 80, p. 243].

²³⁵ Despre cele ce vor să fie la sfârșitul veacurilor, a se vedea: E. MICHAUD, „Saint Maxime et la doctrine de l'apocatastase”, în *Revue internationale de théologie*, 10, 1902, pp. 257-272. P. SHERWOOD, *The Earlier Ambigua of St Maximus the Confessor*, Roma 1955, pp. 205-221. H.U. VON BALTHASAR, *Kosmische Liturgie, Einsiedeln*, 1961², pp. 355-359. P.C. PLASS, „Transcendant Time in Maximus the Confessor”, în *The Thomist*, 44, 1980, pp. 259-277; „«Moving Rest» in Maximus the Confessor”, în *Classica et Mediaevalia*, 35, 1984, pp. 177-190. P. CHRISTOU, „Maximos Confessor. On the Infinity of Man”, în F. HEINZER și C. VON SCHÖNBORN (ed.), *Maximus Confessor. Actes du Symposium sur Maxime le Confesseur*, Fribourg (Elveția), 1982, pp. 261-271. B.E. DALEY, „Apokatastasis and «Honorable Silence» in the Eschatology of Maximus the Confessor”, în C. VON SCHÖNBORN și F. HEINZER (ed.), *Maximus Confessor. Actes du Symposium sur Maxime le Confesseur*, Fribourg (Elveția), 1982, pp. 309-339. J.-Cl. LARCHET, Introducere la SAINT MAXIME LE CONFESSEUR, *Ambigua*, Paris-Suresnes, 1994, pp. 54-56, 83-84; *La Divinisation de l'homme selon saint Maxime le Confesseur*, Paris, 1996, pp. 643-676; Introducere la MAXIME LE CONFESSEUR, *Questions et difficultés*, Paris, 1999, pp. 18-21.

²³⁶ Această încetare a mișcării firești nu înseamnă că, odată îndumnezeit, omul nu va continua să se miște, însuflețit de o mișcare mai presus de fire, prin energia dumnezeiască; de aceea Sfântul Maxim o numește în termeni oximoronici „odihnirea pururea mobilă”, „stabilitatea mobilă” sau „mișcarea stabilă” (*Thal.*, 59, PG 90, 608CD, CCSG 22, p. 53 [FR 3, 2009, p. 277]; *Amb. Io.*, 67, PG 91, 1401A [PSB 80, p. 341]).

lor s-au folosit rău de puterile firii, altfel spus le-au pus să lucreze contra firii (prin păcat și patimi), Dumnezeu „le va da, după cuviință, în loc de veșnica existență bună, veșnica existență nefericită, căci în aceștia nu mai găsește loc buna existență, ca unii ce sunt într-o dispoziție contrară ei”; și, dimpotrivă, celor care prin libera lor alegere s-au slujit de rațiunea existenței conform firii (sau au trăit conform virtuților, împlinind voia lui Dumnezeu), El le va dăruia „veșnica existență bună prin împărtășirea de El”²³⁷. Sfântul Maxim spune că toți oamenii vor cunoaște atunci bunătățile dumnezeiești, dar numai cei vrednici se vor împărtăși de ele; cei care nu s-au căit de păcatele lor vor suferi cunoscându-le și neputându-se bucura de ele – și acesta le este iadul lor; vor suferi văzându-L pe Dumnezeu, dar rămânând din vina lor înstrăinați de El. Dumnezeu, spune Sfântul Maxim, Se va uni atunci cu toți oamenii, dar pentru că nu toți vor fi vrednici de unirea cu El, nu o vor simți cu toții la fel: celor vrednici le va fi bucurie și veselie de nespus, iar celor nevrednici, chin și suferință.

Sfântul Maxim insistă asupra responsabilității omului, înfățișând desfătarea de fericirea raiului și suferința chinurilor iadului ca rod al liberei sale alegeri; însă Dumnezeu numai pe cea dintâi a gândit-o și a voit-o. Importanța pe care o acordă Sfântul Maxim liberului arbitru exclude în ceea ce-l privește credința într-o mântuire universală (apocatastază), poziție în acord cu critica origenismului și prin care se distanțează și de Sfântul Grigorie de Nyssa.

De aceea, Sfântul Maxim îi îndeamnă neconținut pe cei cărora li se adresează să se folosească bine de libertatea lor, adică să-și acorde modul lor de existență cu rațiunea firii, să se miște și să lucreze în sensul în care îi îndreaptă dinamismul firii lor, adică spre sfârșitul și ținta lor, care este Dumnezeu; altfel spus, îi îndeamnă să împlinească întotdeauna și statornic voia lui Dumnezeu²³⁸.

²³⁷ *Amb. Io.*, 65, PG 91, 1392D [PSB 80, p. 334].

²³⁸ *Qu. D.*, 19, CCSG 10, pp. 17-18; 99, CCSG 10, p. 76; 159, CCSG 10, p. 111 [VHPF 1, pp. 88-89, 158-160, 204]; *Amb. Io.*, 7, PG 91, 1069B,

X. ECLESIOLOGIA

Monoenergismul și monotelismul au creat o situație în care Biserica Romei rămâne singura apărătoare a dreptei credințe în fața Bisericilor răsăritene care acceptaseră erezia; de aceea, în lupta sa pentru susținerea adevărului dogmatic, Sfântul Maxim apelează mai ales la ea. Lucrul acesta i-a prieluit interesante considerații eclesiologice nu doar în ceea ce privește locul Bisericii Romei și, respectiv, al celorlalte Biserici, ci și în ceea ce privește criteriile de apartenență la Biserică și referitor la catolicitatea acesteia²³⁹.

1072A-1073C, 1076D, 1077A, 1080C, 1089AB; 10, PG 91, 1172A; 15, PG 91, 1217CD, 1220BC; 41, PG 91, 1308B; 42, PG 91, 1329AB; 65, PG 91, 1392B-D [PSB 80, pp. 70, 72-75, 78-79, 81, 89-90, 167, 195-196, 198, 263, 281, 332]; *Myst.*, 5, CCSG 69, p. 25; 7, CCSG 69, p. 35; 19, CCSG 69, p. 47 [Mystagogia, 2000, pp. 20, 27, 34]; *Thal.*, 22, CCSG 7, p. 143; 25, CCSG 7, p. 163; 59, CCSG 22, pp. 53-55; 65, CCSG 22, pp. 283-285 [FR 3, 2009, pp. 83-84, 93, 277-278]; *Th. ac.*, I, 36, PG 90, 1097AB; 39, PG 90, 1097C; 47, PG 90, 1100BC; II, 88, PG 90, 1165D-1168B [FR 2, 2009, pp. 127-128, 130, 183]; *Ep.*, 4, PG 91, 416D-417A [PSB 81, pp. 44-45]; *Th. pol.*, 1, PG 91, 25B.

²³⁹ Despre eclesiologia Sfântului Maxim, a se vedea: J. PELIKAN, „«Council or Father or Scripture»: The Concept of Authority in the Theology of Maximus the Confessor”, în D. NEIMAN și M. SCHATKIN (ed.), *The Heritage of the Early Church. Essays in Honour of G.V. Florovsky*, „Orientalia Christiana Analecta”, nr. 195, Roma, 1973, pp. 277-288, parțial reluat în *La Tradition chrétienne*, II, *L'Esprit du christianisme oriental, 600-1700*, pp. 9-39 [Tradiția creștină. O istorie a dezvoltării doctrinei, II, *Spiritul creștinătății răsăritene (600-1700)*, trad. Pr. Nicolai Buga, Iași, 2005, pp. 37-65]. V. CROCE, *Tradizione et ricerca, Il metodo teologico di san Massimo il Confessore*, Milano, 1974. J.-M. GARRIGUES, „Le sens de la primauté romaine chez Maxime le Confesseur”, în *Istina*, 21, 1976, pp. 6-24; „Le martyre de saint Maxime le Confesseur”, în *Revue thomiste*, 76, 1976, pp. 410-452. J.-Cl. LARCHET, *Maxime le Confesseur, médiateur entre l'Orient et l'Occident*, cap. III, „La question de la primauté romaine”, Paris, 1998, pp. 125-201 [Sfântul Maxim Mărturisitorul, mediator între Răsărit și Apus, Iași, 2010, pp. 135-215].

1. Prerogativele recunoscute Bisericii Romei

Nu întâlnim la nici un alt Părinte răsăritean luări de poziție atât de ferme în favoarea Bisericii Romei, a situării și rolului ei în raport cu celelalte Biserici, ca cele ale Sfântului Maxim.

El nu se mulțumește să spună că Biserica Romei este vrednică de cinstire pentru că a fost întemeiată de Sfinții Apostoli Petru și Pavel, pentru că în ea se află mormintele lor, pentru că este cea mai mare dintre Biserici și Biserica vechii capitale; și nu doar îi laudă statornicia în dreapta credință încă de la întemeierea ei, văzând în ea „piatra cu adevărat puternică și neclintită”, cinstindu-i pe credincioșii, preoții și teologii ei, „bărbați evlavioși și tari ca piatra” și „luptători înflăcărați pentru credință”²⁴⁰.

Îi recunoaște încă și un loc privilegiat între celelalte Biserici. El o consideră „prima dintre Biserici (*princeps ecclesiarum*)”²⁴¹, adică drept cea mai veche și mai mare ca număr de credincioși, dar și cea care ocupă primul loc prin rang, deținând „suveranitate, autoritate și putere de a lega și dezlega”, primite de la Dumnezeu, în raport cu celelalte Biserici²⁴².

Sfântul Maxim nu precizează însă felul în care concepe întâietatea pe care o recunoaște Bisericii Romei și nici felul în care concepe întâietatea, suveranitatea și autoritatea pe care i le atribuie. Dar este limpede că o consideră referință și normă pentru celelalte Biserici în materie de credință²⁴³. În plus, el îi recunoaște papei puterea de a lega și de a dezlega, adică de a pronunța excluderea din Biserică și reprimirea în Biserică, nu doar când e vorba de episcopii din Biserica sa, ci și de patriarhii răsăriteni rătăciți de la dreapta credință; înaintea

²⁴⁰ *Ep. A*, Mansi X, 678B; *Th. pol.*, 12, PG 91, 144C; *Pyr.*, 352D-353A, ed. Doucet, p. 609; *Ep. Cal.*, CCSG 39, p. 169.

²⁴¹ *Ep. A*, Mansi X, 677C.

²⁴² *Th. pol.*, 12, PG 91, 144C.

²⁴³ *Cf. Th. pol.*, 11, PG 91, 137C-140A.

lui trebuie aceștia să se căiască și să mărturisească dreapta credință, și el decide reprimirea lor în Biserica catolică* și intrarea din nou în comuniune cu ea²⁴⁴.

Aceste poziții ale Sfântului Maxim suportă însă diferite interpretări și trebuie înțelese, pe de o parte, în lumina circumstanțelor istorice în care au fost exprimate, de care sunt strâns legate, iar pe de altă parte, ținând seama de unele precizări și nuanțări pe care Sfântul Maxim însuși le aduce.

2. Limitele și condițiile prerogativelor recunoscute Bisericii Romei

Interesul pe care îl avea Sfântul Maxim – aflat într-o controversă care îl punea în situația de oponent al tuturor patriarhiilor răsăritene (trecute la erezie) – de a obține sprijinul Bisericii Romei (rămasă în dreapta credință) și de a pune cât mai mult în valoare autoritatea acesteia este evident; el împiedică evaluarea riguroasă a concepției sale eclesiologice cu privire la locul și rolul Bisericii Romei în raport cu celelalte Biserici. Este, de pildă, cu neputință de stabilit cu precizie în ce măsură e cu adevărat vorba de a recunoaște acestei Biserici ca un privilegiu (adică un drept sau o putere pe care celelalte

* În acest capitol, am tradus sintagma „L'Église catholique” din textul francez prin „Biserica catolică”, pentru a respecta opțiunea teologică a autorului. Termenul de *sobornicitate* / *conciliaritate* nu exprimă întru totul atributul eclesiologic al *catolicității*, deși este cvasifolosit în varianta românească a Simbolului niceo-constantinopolitan. Din păcate, părintele Dumitru Stăniloae a evitat în general în traduceri sale maximiene să traducă *καθολική* prin *catolic* probabil și din cauza gravei degradări semantice pe care a suferit-o în ultima perioadă cuvântul prin interpretarea sa pur confesională, preferând termenul *sobornicesc*. Jean-Claude Larchet și-a exprimat, recent, pe larg, poziția sa în această problemă eclesiologică în volumul *L'Église Corps du Christ. I. Nature et structure*, Cerf, Paris, 2012, pp. 37-57 (n. ed.).

²⁴⁴ *Th. pol.*, 12, PG 91, 144A-D; *Pyr.*, PG 91, 352CD, 353AB, ed. Doucet, pp. 608-609; *Dis. Biz.*, XVI-XVII, CCSG 39, 113-115.

Biserici nu le-ar deține) calitatea de a fi instanță de apel ori de judecată, sau de deținătoare a puterii de a lega și de a dezlega, pentru că în acea perioadă era singura în măsură să exercite aceste roluri. La fel stau lucrurile și când e vorba de autoritatea ei în materie de dogmatică, pentru că în acea perioadă, dintre toate Bisericile, numai ea mărturisea dreapta credință și putea să reprezinte Biserica catolică. În astfel de circumstanțe, când Biserica Romei se afla într-o situație de monopol, este dificil să se vorbească tocmai în mod riguros despre primat, de vreme ce orice comparație cu celelalte Biserici și orice evaluare a locului său în raport cu ele este cu nepuțință de făcut.

Dacă examinăm textele Sfântului Maxim, putem observa că în general el are în vedere mai degrabă Biserica Romei decât pe reprezentantul ei, papa. Când se referă la acesta din urmă, el evocă adesea și pe teologii și credincioșii din Roma, numiți în ansamblul lor ca „romanii”, „cei din Roma” sau „bărbații evlavioși ai Romei celei vechi”²⁴⁵. Ideea că papa ar fi vicarul lui Petru (și *a fortiori* vicarul lui Hristos) este absentă din gândirea Sfântului Maxim. Ca mulți alți Părinți, Sfântul Maxim, vorbind despre fundamentul apostolic al Bisericii Romei, se referă deopotrivă la Sfântul Petru și la Sfântul Pavel²⁴⁶. Atunci când evocă „piatra” pe care e puternic zidită Biserica, la fel ca cei mai mulți dintre Părinți el nu are în vedere persoana lui Petru, ci dreapta mărturisire a credinței în Hristos, și această mărturisire este cea pe care porțile iadului nu o vor birui²⁴⁷. Atunci când laudă un papă sau altul, Sfântul Maxim lasă să se întrevadă faptul că cinstea pe care i-o acordă nu ține atât de funcție, cât de evlavie și fidelitatea față de credința ortodoxă²⁴⁸. El afirmă foarte limpede că iubește Biserica

²⁴⁵ Cf. *Rel. mot.*, IV, CCSG 39, p. 83; VI, CCSG 39, p. 85; *Ep. Cal.*, CCSG 39, p. 169.

²⁴⁶ *Pyr.*, PG 91, 352D-353A, ed. Doucet, p. 609.

²⁴⁷ *Ep. Cal.*, CCSG 39, p. 169; *Ep. An.*, CCSG 39, p. 161; *Ep.*, 13 PG 91, 512B.

²⁴⁸ *Th. pol.*, 12, PG 91, 143A; 15, PG 91, 168A.

Romei pentru dreapta credință mărturisită de ea²⁴⁹. Și ortodoxia poziției doctrinare a Romei este invocată în favoarea fundamentului ei apostolic particular, și nu invers²⁵⁰.

Ideea că papa ar fi un principiu de unitate pentru Biserică sau un centru văzut al unității ei este străină de gândirea Sfântului Maxim. Pentru el, principiul unității Bisericii este Hristos²⁵¹. Tot așa, izvorul adevărului dogmelor Bisericii este Hristos Însuși²⁵².

Sfântul Maxim recunoaște și apreciază în mod deosebit rolul fundamental pe care, de la întemeierea Bisericii, l-au avut Biserica Romei și papii care au stat în fruntea ei, mai ales în ceea ce privește apărarea dogmei²⁵³, și-și manifestă nădejdea că ei vor continua să aibă acest rol. Însă pentru el nu există o infailibilitate *a priori* a papei. Atunci când i se anunță că papa a acceptat erezia la care aderaseră și ceilalți patriarhi, lucrul acesta nu i se pare cu neputință²⁵⁴.

El afirmă că Biserica Romei se află în fruntea Bisericilor; totuși nu e mai puțin adevărat că, în ochii săi, toate Bisericile sunt în mod fundamental pe picior de egalitate și că nici una nu prevalează asupra celeilalte²⁵⁵.

Ierarhia pe care Sfântul Maxim o stabilește între Biserici și reprezentanții lor are drept criteriu fundamental mărturisirea sau nu a credinței ortodoxe. Bisericile care mărturisesc credința ortodoxă aparțin, sau mai precis sunt Biserica catolică; cele care nu o mărturisesc sunt în afara ei. Biserica Romei este

²⁴⁹ *Rel. mot.*, XIII, CCSG 39, p. 47.

²⁵⁰ După cum remarcă J. PELIKAN, „«Council or Father or Scripture»: The concept of Authority in the Theology of Maximus the Confessor”, p. 287.

²⁵¹ *Vezi Thal.*, 48, CCSG 7, p. 333.

²⁵² *Ibidem*.

²⁵³ A se vedea, de exemplu, *Th. pol.*, 15, PG 91, 168A.

²⁵⁴ *Rel. mot.*, VII, CCSG 39, pp. 33-35; *Ep. An.*, CCSG 39, p. 161.

²⁵⁵ *Th. pol.*, 12, PG 91, 143B.

asimilată de el Bisericii catolice ca una – și în acea vreme singura – care mărturisea credința ortodoxă²⁵⁶.

Biserica catolică se găsește acolo unde este mărturisită credința ortodoxă și fiecare papă, patriarh sau episcop care este în fruntea unei Biserici trebuie să fie garantul acestei credințe²⁵⁷.

În perioada tulbure în care a trăit Sfântul Maxim, după moartea patriarhului Sofronie, papa era singurul dintre patriarhii pentarhiei care mărturisea dreapta credință. De aici rolul privilegiat pe care i-l recunoaște Sfântul Maxim în privința apărării și ilustrării ei. Dar el nu posedă în principiu nici un privilegiu când e vorba de definirea acesteia. Deciziile în materie de credință se iau în mod colegial, prin concilii sau sinoade, iar validitatea acestor sinoade depinde de acordul pe care și-l dau la ținerea și hotărârile lor toți episcopii, mitropoliții și patriarhii²⁵⁸.

Chiar și atunci când nu este vorba de sinoade, orice luare de poziție dogmatică a papei, ca și a oricărui alt patriarh, trebuie să fie confirmată de toate Bisericile care mărturisesc credința ortodoxă și e deci supusă aprobării lor. În Biserica veche exista obiceiul ca fiecare patriarh și fiecare papă nou ales să aducă la cunoștința confrăților cuprinsul credinței sale printr-o Epistolă sinodală, supunând-o aprobării lor, acord care condiționa validitatea înscăunării lui și permitea intrarea sa în comuniune cu ei. Un text al Sfântului Maxim arată chiar că pozițiile teologice ale papei, departe de a fi normative și categorice, erau discutate de teologii celorlalte Biserici, iar acesta considera un lucru firesc datoria de a da explicații cu privire la ele²⁵⁹.

Deciziile în materie de disciplină bisericească se luau și ele tot în mod colegial²⁶⁰.

²⁵⁶ *Th. pol.*, 12, PG 91, 143BC, 144AB.

²⁵⁷ *Th. pol.*, 20, PG 91, 245BC.

²⁵⁸ *Pyr.*, PG 91, 352CD, ed. Doucet, pp. 608-609 [*PSB* 81, pp. 355-356].

²⁵⁹ A se vedea *Th. pol.*, 10, PG 91, 133D-136C.

²⁶⁰ Vezi *Ep.*, 12, PG 91, 464CD [*PSB* 81, pp. 66-67].

Fie că sunt dogmatice sau disciplinare, deciziile Romei, ca și cele ale oricărei alte Biserici, trebuie, în opinia Sfântului Maxim, să fie conforme cu credința ortodoxă, cu sinoadele și canoanele²⁶¹.

Dacă Biserica Romei este cea care „de la Însuși Dumnezeu Cuvântul întrupat, ca și de la toate sinoadele potrivit cu sfințele canoane și hotărâri, a primit și posedă stăpânirea, autoritatea și puterea de a lega și de a dezlega, în toate și pentru toate, asupra tuturor sfintelor Biserici care sunt pe toată fața pământului”²⁶², aceasta nu se poate realiza decât pe baza „pietrei” care este constituită din mărturisirea adevăratei credințe în Hristos, și în limita a ceea ce canoanele și sinoadele au definit, adică a ceea ce toate Bisericile au voit și acceptat în mod colegial. Noțiunile de suveranitate, autoritate și putere de a lega și de a dezlega (adică de excludere ori de reprimire în Biserică) trebuie înțelese în contextul acelor vremuri și potrivit felului în care erau ele înțelese atât în Biserica Apuseană, cât și în cea Răsăriteană, în care aceste noțiuni nu aveau conotațiile politice și juridice dobândite ulterior în legătură cu locul și funcția papalității romane²⁶³. Sfântul Maxim nu consideră că puterea de a lega și de a dezlega ar aparține exclusiv papei, pe motiv că ea i-a fost încredințată de Hristos lui Petru (Mt. 16, 19), iar papa este succesorul lui Petru; în afară de faptul că el nu vede în papă un urmaș al lui Petru și cu atât mai puțin un vicar al lui Petru (acesta fiind pomenit împreună cu Pavel, fie ca întemeietor al Bisericii Romei, fie în raport cu mărturisirea dreptei sale credințe în Hristos), el nu pierde din vedere faptul că Hristos a dat tuturor apostolilor puterea de a lega și de a dezlega (Mt. 18, 18), și prin urmare toți episcopii

²⁶¹ *Th. pol.*, 12, PG 91, 144C; *Dis. Biz.*, XII, CCSG 39, p. 95; XVI-XVII, CCSG 39, p. 113.

²⁶² *Th. pol.*, 12, PG 91, 144C [trad. rom. Laura Enache].

²⁶³ A se vedea K. SCHATZ, *La Primauté du pape. Son histoire, des origines à nos jours*, Paris, 1992.

au această putere. De altfel, pentru el, în mod fundamental Hristos este „ușa” prin care trebuie să intre în Biserică cei ce doresc viața cea adevărată²⁶⁴.

În ochii lui Maxim, ceea ce stabilește unirea (sau reunirea) și comuniunea cu Biserica este mărturisirea credinței ortodoxe; iar ceea ce produce și menține ruperea din această comuniune este mărturisirea unei credințe eterodoxe²⁶⁵. Rolul papei, așa cum este înfățișat în cazul lui Pyrrhus, este acela de a pronunța excluderea sau reintegrarea în Biserică și în comuniune nu printr-o decizie arbitrară sau prin singură autoritatea sa, ci în calitate de martor și garant, în numele Bisericii, al mărturisirii drepte credințe ce se face înaintea lui, dar – după cum subliniază Sfântul Maxim – mai înainte de toate înaintea lui Dumnezeu și a apostolilor²⁶⁶; papa însuși, când e vorba de puterea lui de a lega și de a dezlega, e supus și el mărturisirii aceleiași drepte credințe²⁶⁷, care stabilește apartenența lui la Biserica catolică și apostolică și îi asigură autoritatea.

Biserica Romei este o referință și o normă în materie de credință atâta timp cât mărturisește credința ortodoxă așa cum a fost ea definită de Hristos, de apostoli, de Părinți și de sinoade²⁶⁸. Doar așa ea se identifică cu Biserica catolică²⁶⁹, principiu valabil pentru oricare altă Biserică; prin urmare, aceasta este Biserica catolică: mărturisirea credinței ortodoxe²⁷⁰.

²⁶⁴ *Thal.*, 48, CCSG 7, p. 333 [FR 3, p. 161].

²⁶⁵ *Th. pol.*, 12, PG 91, 144A-D; *Pyr.*, PG 91, 353AB, ed. Doucet, p. 609 [PSB 81, p. 356]; *Rel. mot.*, VI, CCSG 39, pp. 31-33; XIII, CCSG 39, pp. 45-47; *Dis. Biz.*, XI, CCSG 39, p. 93; *Ep. An.*, CCSG 39, p. 161.

²⁶⁶ *Th. pol.*, 12, PG 91, 144B; *Pyr.*, PG 91, 352D-353A, ed. Doucet, p. 609 [PSB 81, pp. 355-356].

²⁶⁷ *Th. pol.*, 10, 133D-136B; 12, PG 91, 144B.

²⁶⁸ *Th. pol.*, 11, PG 91, 137C-140B.

²⁶⁹ *Ibidem*, 140AB; cf. *Dis. Biz.*, IX, CCSG 39, p. 91.

²⁷⁰ *Ep. An.*, CCSG 39, p. 161.

3. Mărturisirea credinței ortodoxe, criteriu eclesiologic esențial

a. Mărturisirea credinței ortodoxe, criteriu eclesiologic

Sfântul Maxim insistă în mod deosebit și în repetate rânduri asupra mărturisirii dreptei credințe, făcând din aceasta un criteriu eclesiologic esențial.

Mărturisirea dreptei credințe condiționează apartenența sau neapartenența la Biserică, excluderea din Biserică sau reprimirea în Biserică, și deci comuniunea sau lipsa de comuniune cu ea. Acest principiu este valabil pentru persoane în raportul lor cu Biserica, dar și pentru Bisericile locale în raport cu Biserica catolică.

Comuniunea dă mărturie despre unire, o concretizează și o manifestă în cel mai înalt grad; însă unirea cu Biserica catolică nu este determinată sau condiționată de comuniune (care este un scop și nu poate fi un mijloc), ci de mărturisirea adevăratei credințe.

Pentru Sfântul Maxim, comuniunea este comuniune cu Hristos și în Hristos, iar această comuniune se face mai întâi prin mărturisirea comună a credinței celei adevărate în El. Dacă Hristos nu este mărturisit așa cum se cuvine, comuniunea cu El și cu cei care-L mărturisesc în chip drept devine imposibilă. De multe ori în scrierile Sfântului Maxim găsim afirmația că mărturisirea adevăratei credințe condiționează în mod absolut comuniunea²⁷¹, pentru că acela care nu-L mărturisește așa cum se cuvine pe Hristos, adică în conformitate cu Tradiția, se plasează în afara Lui²⁷². Comuniunea care se realizează și se manifestă în cel mai înalt grad de realitate

²⁷¹ *Rel. mot.*, VI, CCSG 39, pp. 31-33; *Dis. Biz.*, IV, CCSG 39, p. 83; XXV, CCSG 39, pp. 131-133.

²⁷² *Dis. Biz.*, IX, CCSG 39, p. 91 [I.I. Ică jr. (ed.), *Sf. Maxim Mărturisitorul și tovarășii săi întru martiriu*, p. 144].

și perfecțiune în împărtășirea euharistică cu Trupul și Sângele lui Hristos presupune încă și mai mult adevărata credință, pentru că, dacă nu se mărturisește dreapta credință, „se răstoarnă și se desființează marea, luminoasa și prealuminata și slăvita taină a ortodoxiei creștinilor”²⁷³, invocarea Sfântului Duh în epicleza Sfintei Liturghii rămâne fără de răspuns și, prin urmare, darurile ce se pun înaintea nu mai sunt sfințite, așadar nu se mai realizează o comuniune adevărată²⁷⁴.

b. Acordul cu Tradiția, criteriu al ortodoxiei credinței

Dreapta credință, ca și criteriu de apartenență la Biserică, nu este definită de o Biserică particulară, de clerul, papa sau patriarhul ei, ori de credincioșii ei, ci de întreaga Tradiție a Bisericii catolice. Criteriul ortodoxiei credinței – și Sfântul Maxim spune lucrul acesta în repetate rânduri²⁷⁵ – este acordul ei cu Tradiția, așa cum este ea exprimată în învățătura Sfintei Scripturi, a apostolilor, a sinoadelor și a Sfinților Părinți. Nu doar luările de poziție dogmatice ale papilor sau ale patriarhilor și episcopilor, ci chiar sinoadele trebuie primite și ratificate potrivit acestui etalon care este dreapta credință²⁷⁶, așa cum este ea definită de Tradiție, în ansamblul ei.

²⁷³ Cf. *Th. pol.*, 11, PG 91, 140B.

²⁷⁴ *Rel. mot.*, VI, CCSG 39, pp. 31-33.

²⁷⁵ *Th. pol.*, 10,136A; *Ep. Cal.*, CCSG 39, p. 169; *Dis. Biz.*, IX, CCSG 39, p. 91; XII, CCSG 39, pp. 95-97. Aflăm multe alte referințe în: J. PELIKAN, „«Council or Father or Scripture»: The Concept of Authority in the Theology of Maximus the Confessor”, pp. 277-288, parțial reluat în *La Tradition chrétienne*, t. II, *L'Esprit du christianisme oriental, 600-1700*, pp. 9-39 [Tradiția creștină. O istorie a dezvoltării doctrinei, II, *Spiritul creștinătății răsăritene (600-1700)*, trad. Pr. Nicolai Buga, Iași, 2005, pp. 37-65]; V. CROCE, *Tradizione e ricerca. Il metodo teologico di san Massimo il Confessore, passim*.

²⁷⁶ *Dis. Biz.*, XII, CCSG 39, pp. 95, 97.

În Biserică, afirmă Sfântul Maxim, suntem învățați de „întreaga Sfântă Scriptură, de Vechiul și Noul Testament, Sfinții Dascăli și Sfintele Sinoade”²⁷⁷.

Chiar dacă Sfântul Maxim susține că, pentru ca o afirmație dogmatică să poată fi considerată conformă dreptei credințe, ea trebuie să corespundă învățăturii „unui sinod, sau a unui Părinte sau a Scripturii”²⁷⁸, nici unul dintre aceste componente ale Tradiției nu are pentru el autoritate absolută în sine, ci numai dacă este în acord cu celelalte și cu întregul²⁷⁹.

c. *Ce este Biserica catolică*

Biserica catolică, pentru Sfântul Maxim, nu se identifică *a priori* nici cu Biserica locală, nici cu vreo Biserică anume²⁸⁰, nici cu Biserica universală; problematica eclesiologiei moderne referitoare la raporturile Bisericii locale cu Biserica universală îi este străină, ca și concepția latină potrivit căreia Biserica catolică ar fi Biserica universală, ca sumă sau totalitate a Bisericilor locale. „Biserica catolică” este pentru Sfântul Maxim „Biserica zidită de Dumnezeu”²⁸¹, Biserica lui Hristos, Care este pentru ea piatra cea din capul unghiului (Efes. 2, 20²⁸²), sau Care, iarăși, este Capul celei ce este trupul Său

²⁷⁷ *Rel. mot.*, VIII, CCSG 39, p. 37 [I.I. Ică jr. (ed.), *Sf. Maxim Mărturisitorul și tovarășii săi întru martiriu*, p. 128]. Aceste diferite elemente, așa cum le concepe Sfântul Maxim, sunt pe larg analizate în valorosul studiu al lui V. CROCE, *Tradizione e ricerca. Il metodo teologico di san Massimo il Confessore*, Milan, 1974.

²⁷⁸ *Th. pol.*, XV, PG 91, 180C [PSB 81, p. 273].

²⁷⁹ Cf. J. PELIKAN, „«Council or Father or Scripture»: The Concept of Authority in the Theology of Maximus the Confessor”, p. 287.

²⁸⁰ În felul său de a se exprima, el face deosebire între „Biserica catolică” și Bisericile locale (pentru desemnarea acestora a se vedea, de exemplu: *Th. pol.*, 7, PG 91, 77B; 10, PG 91, 136C; 19, PG 91, 229C; 20, PG 91, 237C; *Dis. Biz.*, XIII, CCSG 39, p. 97).

²⁸¹ *Ep. Cal.*, CCSG 39, p. 169.

²⁸² Cf. *Thal.*, 53, CCSG 7, p. 431.

(Col. 1, 18. 24²⁸³), cea întemeiată chiar de El pe temelia dreptei mărturisiri a credinței în El²⁸⁴, cea una și singură²⁸⁵. Ea se caracterizează în mod fundamental, cu privire la catolicitatea sa, prin faptul că mărturisește credința ortodoxă²⁸⁶. „Biserica catolică este mărturisirea dreaptă și mântuitoare a credinței în El.”²⁸⁷ În majoritatea textelor în care Sfântul Maxim folosește expresia „Biserica catolică”, contextul este acela al plasării în prim-plan a dreptei credințe, opusă învățăturilor eretice²⁸⁸.

Mărturisirea și apărarea dreptei credințe se face de către Părinți în numele Bisericii catolice, spre subzistența ei²⁸⁹; „pentru cauza Bisericii catolice și apostolice” au luptat „Apostolii Lui și Sfinții Părinți care le-au urmat, și învățătorii, și mucenicii, slujind prin propriile fapte și cuvinte, prin lupte și sudori, osteneli și sângiuiri și, în sfârșit, prin morțile lor violente”²⁹⁰. Dimpotrivă, cei care mărturisesc învățături eretice se împotrivesc Bisericii catolice și lucrează spre nimicirea ei²⁹¹, căci „fără dogmele Sfinților [...], nu este cu putință însuși

²⁸³ A se vedea *Thal.*, 63, CCSG 22, p. 155.

²⁸⁴ Vezi *Ep. An.*, CCSG 39, p. 161 [I.I. Ică jr. (ed.), *Sf. Maxim Mărturisorul și tovarășii săi întru martiriu*, p. 170].

²⁸⁵ A se vedea *Thal.*, 63, PG 90, 685C, CCSG 22, p. 177.

²⁸⁶ *Th. pol.*, 12, 144AB; *Th. pol.*, 11, PG 91, 140B; *Ep.*, 12, PG 91, 464D; *Rel. mot.*, VI, CCSG 39, p. 31; *Ep. Cal.*, CCSG 39, p. 169; *Ep. An.*, CCSG 39, p. 161.

²⁸⁷ *Ep. An.*, CCSG 39, p. 161 [I.I. Ică jr. (ed.), *Sf. Maxim Mărturisorul și tovarășii săi întru martiriu*, p. 170].

²⁸⁸ A se vedea *Th. pol.*, 11, PG 91, 140AB; 7, PG 91, 84A, 88C; 8, PG 91, 89CD, 92D; 9, PG 91, 116B, 128B; 12, PG 91, 141A, 143CD, 144A; 15, PG 91, 160C; 17, PG 91, 209D; *Ep.*, 11, PG 91, 461BC; 12, PG 91, 461BC, 464D, 465AB; 13, PG 91, 532CD; 17, PG 91, 580C, 581CD; 18, PG 91, 584D-584A; *Ep. Cal.*, CCSG 39, p. 169; *Rel. mot.*, VI, CCSG 39, p. 31.

²⁸⁹ Vezi *Th. pol.*, 7, PG 91, 84A; 9, PG 91, 128B; 15, PG 91, 160C.

²⁹⁰ *Th. pol.*, 11, PG 91, 140AB [trad. rom. Laura Enache].

²⁹¹ Vezi *Th. pol.*, 8, PG 91, 89CD; 12, PG 91, 143D.

faptul de a exista o Biserică”²⁹². Putem spune, aşadar, că la Sfântul Maxim există o „identificare a Bisericii catolice cu dreapta mărturisire a credinţei”²⁹³, că pentru el „mărturisirea dreptei credinţe [este cea] care întemeiază şi reprezintă [Biserica]”²⁹⁴.

Aşadar „catolic” (καθολικός) nu înseamnă „universal” (οἰκουµενικός): Sfântul Maxim, ca şi ceilalţi Părinţi din ve-chime, face o deosebire clară între cele două noţiuni şi se declară de acord cu vechea lor uzanţă²⁹⁵. Catolicitatea, chiar dacă se deosebeşte de universalitate, o include totuşi într-un anumit sens. Dacă Biserica catolică este universală, universalitatea ei nu este nici geografică, nici de jurisdicţie sau de autoritate, ci o universalitate care cuprinde, în timp şi spaţiu, ansamblul adevărilor care au constituit întotdeauna şi pretutindeni credinţa ortodoxă şi, de asemenea, pe toţi cei care întotdeauna şi pretutindeni au mărturisit şi continuă să mărturisească această credinţă. Prin această mărturisire comună a uneia şi aceleiaşi credinţe în Sfânta Treime şi în Hristos, Bisericile locale şi credincioşii lor se află uniţi într-una şi aceeaşi Biserică catolică²⁹⁶; şi prin această mărturisire care îi

²⁹² *Rel. mot.*, V, CCSG 39, p. 29 [I.I. Ică jr. (ed.), *Sf. Maxim Mărturisitorul şi tovarăşii săi întru martiriu*, p. 123].

²⁹³ V. CROCE, *Tradizione e ricerca. Il metodo teologico di san Massimo il Confessore*, p. 70; a se vedea şi pp. 71-72, 79-80.

²⁹⁴ *Ibidem*, p. 80.

²⁹⁵ A se vedea G. FLOROVSKY, „Le Corps du Christ vivant”, în *Cahiers théologiques de l'actualité protestante*, HS 4, 1948, p. 24. Vezi de asemenea V. LOSSKY, *À l'image et à la ressemblance de Dieu*, cap. IX, „Du troisième attribut de l'Église”, pp. 170-173.

²⁹⁶ Despre mărturisirea dreptei credinţe ca principiu de unitate în Biserică, a se vedea *Myst.*, 1, CCSG 69, pp. 12-13 [*Mystagogia*, 2000, pp. 14-15]; *Thal.*, 53, CCSG 7, p. 431. Pentru Sfântul Maxim, mărturisirea credinţei este principiu de unitate anterior comuniunii, pentru că ea este o condiţie a acesteia (cf. *Rel. Mot.*, CCSG 39, pp. 31-33; *Dis. Biz.*, CCSG 39, pp. 83, 131-133). A se vedea V. CROCE, *Tradizione e ricerca. Il metodo teologico di san Massimo il Confessore*, p. 69. J.-CL. LARCHET, *Maxime le Confesseur, médiateur entre l'Orient et l'Occident*, Paris, 1998, pp. 186-201.

unește pe creștinii din întreaga lume și din toate timpurile, [Biserica catolică] a adunat în ea „tot pământul de sub cer și a adus și a adăugat la ceea ce a fost dobândit ceea ce mai lipsește, și a arătat că unul este sufletul și una limba tuturor, de la o margine a pământului la alta, prin Duhul, în unitatea de cuget și de grai a credinței”²⁹⁷.

Dar totodată trebuie să fim conștienți că atunci când, la un moment dat, erezia se răspândește în toate sau în mai toate Bisericile, Biserica catolică ajunge să fie compusă numai din câțiva puțini credincioși sau chiar, la limită, dintr-unul singur²⁹⁸. Mărturisind și apărând aproape de unul singur dreapta credință, Sfântul Maxim e foarte conștient că mărturisește și apără „dogma [...] comună a Bisericii catolice”²⁹⁹, adică credința pe care au mărturisit-o întotdeauna și în tot locul Apostolii, Părinții, sinoadele, clerul și poporul drept-credincios. Cel care mărturisește credința ortodoxă se integrează sau se re-integrează în Biserica catolică și în comuniunea sa³⁰⁰; cel care mărturisește o învățătură străină de dreapta credință se auto-exclude³⁰¹ și trebuie scos din Biserica catolică³⁰². Acest principiu este valabil pentru persoane, dar și pentru Bisericile locale; ele aparțin Bisericii catolice sau mai curând se identifică cu ea în măsura în care mărturisesc dreapta credință; ele ies din ea (chiar dacă instituțional continuă să fie și să se numească Biserici) dacă mărturisesc învățături străine de dreapta credință așa cum a fost ea definită de Apostoli, de Părinți și sinoade. În acest sens Sfântul Maxim identifică Biserica Romei cu Biserica catolică, doar pentru simplul motiv că ea mărturisea

²⁹⁷ Ep. 18, PG 91, 584A [*PSB* 81, p. 149].

²⁹⁸ A se vedea V. LOSSKY, *À l'image et à la ressemblance de Dieu*, p. 173.

²⁹⁹ *Rel. mot.*, VI, CCSG 39, p. 31.

³⁰⁰ A se vedea *Th. pol.*, 12, 144B; *Ep.*, 12, PG 91, 464D, 465AB.

³⁰¹ A se vedea *Th. pol.*, 12, 144A.

³⁰² A se vedea *Th. pol.*, 12, 144B; *Ep.*, 12, PG 91, 464D, 465AB.

credința ortodoxă³⁰³ și pentru că era, în vremea controversei monotelite, singura care o mărturisea. Dimpotrivă, Bisericile Constantinopolului, Antiohiei, Alexandriei, Ierusalimului sunt în afara Bisericii catolice și în afara comuniunii cu ea (chiar dacă ele sunt în comuniune între ele) pentru că au aderat la erezie³⁰⁴. Dar odată ce ele mărturisesc credința ortodoxă, Bisericile se înfățișează, dimpotrivă, ca fiind toate „sfintele Biserici catolice”³⁰⁵.

Când auzim că porțile iadului nu vor putea birui Biserica întemeiată de Hristos, aceasta nu înseamnă că o anume Biserică nu ar putea cădea niciodată în erezie, datorită unei harisme, unei puteri sau unui privilegiu particular, pentru că nici o Biserică particulară nu se identifică *a priori* și definitiv cu Biserica. Toate Bisericile au căzut într-un moment sau altul în erezie și deci s-au aflat în afara Bisericii catolice. În anumite momente chiar toate Bisericile au căzut în erezie, și Biserica catolică n-a mai existat decât prin câțiva credincioși care nu încetau a mărturisi credința ortodoxă. Dacă, așadar, porțile iadului nu vor putea birui Biserica, lucrul acesta se datorește harului lui Dumnezeu primit de ea în calitatea ei de trup al lui Hristos, și al cărei cap este Acesta³⁰⁶, ca una ce este mireasa Lui. Sfântul Maxim spune astfel că „Biserica catolică, mireasa Domnului”, „e păzită și oblăduită de Domnul Însuși, pentru ca noi să fim izbăviți de năvălirea vrăjmașilor”³⁰⁷. Biserica cea una nu-și poate pierde plinătatea și sobornicitatea ei pentru că este în chip fundamental o realitate mistică ce se identifică cu trupul lui Hristos³⁰⁸.

³⁰³ A se vedea *Th. pol.*, 12, 144A. Pe de altă parte, ea este denumită Biserică locală, ca una dintre celelalte Biserici (a se vedea *Th. pol.*, XX, PG 91, 237C; *Dis. Biz.*, XIII, CCSG 39, p. 97).

³⁰⁴ A se vedea *Ep. An.*, CCSG 39, p. 161.

³⁰⁵ *Th. pol.*, 16, PG 91, 209B.

³⁰⁶ A se vedea *Thal.*, 63, CCSG 22, pp. 155-157.

³⁰⁷ *Cf. Th. pol.*, 8, PG 91, 92D.

³⁰⁸ A se vedea *Thal.*, 63, CCSG 22, pp. 155-157.

XI. INFLUENȚA SFÂNTULUI MAXIM

Putem observa că Sfântul Maxim s-a bucurat în lumea bizantină și postbizantină de o mare autoritate³⁰⁹.

În materie de teologie trinitară, poziția sa în ceea ce privește formula *Filioque* a constituit o referință capitală în toate momentele fierbinți ale dezbaterilor dintre Răsărit și Apus, ajunși potrivnici, fie în timpul patriarhului Fotie³¹⁰, fie după sinodul de la Lyon, în dezbaterile în care au fost implicați patriarhii Ioan XI Bekkos (1275-1282) și Grigorie II Cipriotul (1283-1289)³¹¹, fie în discuțiile teologice cu latinii din veacul al XIV-lea³¹², fie în epoca sinodului de la Florența³¹³. Chiar și astăzi teologia Sfântului Maxim apare ca o posibilă

³⁰⁹ A se vedea J.-CL. LARCHET, *Maxime le Confesseur, médiateur entre l'Orient et l'Occident*, Paris, 1998, p. 14. GEANAKOPLOS (D.-J.), „Some Aspects of the Influence of the Byzantine Maximos the Confessor on the Theology of East and West”, în *Church History*, 38, 1969, pp. 150-163.

³¹⁰ Cf. ANASTASIE BIBLIOTECARUL, *Ad. Io. diac.*, PL 129, 560-561.

³¹¹ A se vedea, de exemplu, IOAN XI BEKKOS, *De pace*, PG 141, 928B-D; *De depos.*, II, 7, PG 141, 980; GRIGORIE II CIPRIOTUL, *Apol.*, PG 142, 253D, 260D-262B; *Tomos*, PG 142, 241B; GHEORGHE MÉTOCHITÈS, *De proc. Spir. Sanct.*, PG 141, 1408; GHEORGHE PACHYMÈRÈS, *Relations historiques*, V, 16, ed. Failler, t. II, p. 491; VI, 23, ed. Failler, t. II, pp. 607-609; VIII, 1, ed. Failler, t. III, pp. 125-127.

³¹² A se vedea, de exemplu, NIL CABASILAS, *De proc. Spir. Sanct.*, V, 4-7, 11-15, ed. Kislas, pp. 376-380, 384-386.

³¹³ A se vedea, de exemplu MARCU AL EFESULUI, *Cap. syll.*, 10, PO 17, p. 381; *Conf. fid.*, PO 17, p. 436. A se vedea și J. GILL, *The Council of Florence*, Cambridge, 1959, p. 231. A. ALEXAKIS, „The Greek Patristic Testimonia Presented at the Council of Florence (1439) in Support of the *Filioque* Reconsidered?”, în *Revue des études byzantines*, 58, 2000, pp. 149-165; „The *Epistula ad Marinum Cypri Presbyterum* of Maximus the Confessor (CPG 7697.10) Revisited: A Few Remarks on its Meaning and its History”, în *Byzantinische Zeitschrift*, 94, 2001, pp. 545-554. A. SIECIENSKY, *The use of Maximus the Confessor's writing on the Filioque at the Council of Ferrara-Florence (1438-1439)*, Disertație, Fordham University, New York, 2005.

bază de acord între teologia ortodoxă și cea latină în privința formulei *Filioque*, care continuă să fie discutată³¹⁴.

Aportul cel mai important al Sfântului Maxim în materie de teologie este fără nici o îndoială de ordin hristologic. Lupta sa împotriva monofizismului severian i-a permis să aprofundeze și să precizeze în mod considerabil problema firilor, a ipostasului lui Hristos și a relațiilor dintre acestea, în perspectiva unui calcedonism deschis, care nu se identifică nici cu un calcedonism strict, nici cu neocalcedonismul. Mai ales lupta împotriva monoenergismului și a monotelismului i-a permis elaborarea unei teologii precise cu privire la cele două lucrări și cele două voințe ale lui Hristos, care, fiind adoptată de Sinodul din Lateran (649), iar apoi de cel de-al VI-lea Sinod Ecumenic (Constantinopol III – 680), a devenit învățătura oficială a Bisericii. Hristologia Sfântului Ioan Damaschin (a cărui *Dogmatică* va deveni pentru lumea bizantină un manual de referință) este în mare parte o reluare a hristologiei Sfântului Maxim.

În veacul al XIV-lea, teologia și spiritualitatea palamită împrumută mult de la Sfântul Maxim, care este unul dintre autorii cei mai des citați de Sfântul Grigorie Palama, mai ales în ceea ce privește distincția dintre ființa și energiile dumnezeiești, vederea lui Dumnezeu în Lumina dumnezeiască sau caracterul necreat al harului³¹⁵.

³¹⁴ A se vedea J.-CL. LARCHET, *Maxime le Confesseur, médiateur entre l'Orient et l'Occident*, Paris, 1998, pp. 7-9 [Sfântul Maxim Mărturisitorul, mediator între Răsărit și Apus, Iași, 2010, pp. 9-12].

³¹⁵ A se vedea P. SHERWOOD, *The Earlier Ambigua of St Maximus the Confessor and his Refutation of Origenism*, Roma, 1955, p. 224; „Maximus and Origenism. ΑΡΧΗ ΚΑΙ ΤΕΛΟΣ”, în *Berichte zum XI internationalen Byzantinisten-Kongress, München, 1958*, III, 1, München, 1958, pp. 25-26. J. MEYENDORFF, *Introduction à l'étude de Grégoire Palamas*, Paris, 1959, pp. 242-244, 290-291, 293; *Le Christ dans la théologie byzantine*, Paris, 1969, p. 280. B. SARTORIUS, *La Doctrine de la déification de l'homme d'après les Pères grecs en général et Grégoire Palamas en particulier*, Disertație, Geneva, 1965. L. THUNBERG, *Man and the Cosmos*, Crestwood (New York), 1985, pp. 137-140. P. VAN DEUN,

Sfântul Maxim a fost citit și apreciat și în afara sferei dezbaterilor teologice. În *Biblioteca* sa, Sfântul Fotie demonstrează o amplă cunoaștere a scrierilor sale³¹⁶.

Sfântul Maxim a fost citit cu asiduitate la curtea Comnenilor. Ana Comnena (1083 – † după 1147) istorisește că împărăteasa, mama sa, obișnuia să citească în timpul liber scrieri ale Părinților, „mai ales pe cele ale lui Maxim, filosoful martir”³¹⁷. Unchiul ei, Isac Comnenul Sebastocrator, a fost și el mult influențat de gândirea Sfântului Maxim³¹⁸.

În domeniul spiritualității, Sfântul Maxim ocupă de timpuriu un loc amplu în diversele florilegii pe această temă³¹⁹, între care trebuie remarcat celebrul *Everghetinos*³²⁰ (secolul al XI-lea).

Sfinții Nicodim Aghioritul (1749-1808) și Macarie al Corintului (1731-1805) au inclus în *Filocalia* (ediția princeps 1782) – antologie a marilor texte duhovnicești, devenită clasică – mai

„Les citations de Maxime le Confesseur dans le florilège palamite de l’Atheniensis, Bibliothèque nationale 2583”, în *Byzantion*, 57, 1987, pp. 127-157. B. MARKESINIS, „Un florilège composé pour la défense du Tome du concile de 1351”, în A. SCHOORS și P. VAN DEUN (ed.), *Philohistôr. Miscellanea in honorem Caroli Laga septuagenarii*, Leuven, 1994, pp. 469-493. J.-CL. LARCHET, „Saint Grégoire Palamas et la tradition patristique”, în *Actes du Colloque scientifique international „Saint Grégoire Palamas”*, Athènes, 13-15 novembre 1998, Muntele Athos, 2000, pp. 331-346.

³¹⁶ *Bibl.*, 192-194, ed. Henri, t. III, pp. 74-89.

³¹⁷ *Alexiada*, V, IX, ed. Leib, t. II, p. 38.

³¹⁸ A se vedea C. STEEL, „Un admirateur de S. Maxime à la cour des Comnènes: Isaac le Sébastocrator”, în F. HEINZER și C. VON SCHÖNBORN (ed.), *Maximus Confessor, Actes du Symposium sur Maxime le Confesseur*, Fribourg (Elveția), 1982, pp. 365-373.

³¹⁹ A se vedea M. RICHARD, „Florilèges spirituels grecs”, în *Dictionnaire de spiritualité*, V, coll. 475-512, *passim*. J.H. DECLERCK, Introducere la *Maximi Confessoris Quaestiones et Dubia*, CCSG 10, Turnhout și Leuven, 1982, pp. CCIV-CCXXII.

³²⁰ A se vedea J.H. DECLERCK, „Les citations de S. Maxime le Confesseur chez Paul de l’Évergétis”, în *Byzantion*, 55, 1985, pp. 91-117. E.M. COLLINS, „The Synagoge of Paul of Evergetis: A Patristic Manual for Middle Byzantine Monasticism”, în *Studia Patristica*, XXIII, 1989, p. 11.

multe scrieri ale Sfântului Maxim: *Capetele despre dragoste, Tâlcuire la Tatăl nostru*, cele două sute de *Capete despre cunoștința lui Dumnezeu și iconomia Întrupării*, cele *Cincisprezece capete* și cele *Zece capete*, și numeroase extrase din *Răspunsuri către Talasie* și din cele două *Ambigua*, regrupate, împreună cu cele două scrieri precedente, în patru sute de capete, sub titlul *Diverse capete despre teologie și iconomie*. Același lucru l-a făcut, într-o măsură mai mică, și Sfântul Teofan Zăvorâtul, în *Fi-localia* rusă, alcătuită de el.

În Georgia³²¹, există două traduceri ale *Răspunsurilor către Talasie*, dintre care una datorată lui Eftimie Aghioritul³²² († 1028). *Tâlcuire la Tatăl nostru* a fost tradusă, între 1150 și 1178, de catolicosul Nicolae Gulaberidze. Au fost de asemenea traduse *Capetele despre cunoștința lui Dumnezeu și iconomia Întrupării*, cele *Cincisprezece capete*³²³ și *Disputa cu Pyrrhus*³²⁴.

În domeniul artei religioase, numeroase fresce și icoane din bisericile bizantine și slave dau mărturie de strălucirea

³²¹ A se vedea G. Peradze, „Die altchristliche Literatur in der georgischen Überlieferung”, în *Oriens Christianus*, Ser. III, 8, 1933, pp. 181-182.

³²² A se vedea M. VAN ESBROECK, „La Question 66 du «Ad Thalassium» géorgien”, în A. SCHOORS și P. VAN DEUN (ed.), *Philohistôr. Miscellanea in honorem Caroli Laga septuagenarii*, Leuven, 1994, pp. 329-337.

³²³ A se vedea A. CHANTLADZE, „The Place of old Georgian Translations in the Study of Maximus the Confessors Heritage”, în K. FLEDELIUS (ed.), *Byzantium. Identity, Image, Influence. XIX International Congress of Byzantine Studies. University of Copenhagen, 18-24 August, 1996. Abstracts of Communications*, Copenhaga, 1996, rezumatul nr. 7133.

³²⁴ A se vedea L. KHOPERIA, „Old Georgian Translations of Maximus the Confessor's Dispute with Pyrrhus”, în K. FLEDELIUS (ed.), *Byzantium. Identity, Image, Influence. XIX International Congress of Byzantine Studies, University of Copenhagen, 18-24 August, 1996. Abstracts of Communications*, Copenhaga, 1996, rezumatul nr. 7134; „La traduction par Euthyme l'Athonite de la «Dispute avec Pyrrhus»”, în *Religia*, 1-2-3, 1996 (în georgiană); *Les anciennes traductions géorgiennes de la „Dispute avec Pyrrhus” de Maxime le Confesseur*, Disertație, Tbilisi, 1998 (în georgiană).

sfințeniei sale și de cinstirea lui în cadrul liturgic, mult mai pe larg decât lumea teologilor și a monahilor³²⁵.

Influența Sfântului Maxim s-a exercitat și în Apus³²⁶, unde el a fost de timpuriu cunoscut ca teolog datorită participării sale la sinodul din Lateran, în timpul unei lungi șederi la Roma. În veacul al IX-lea, Ioan Scotus Eriugena (810-877) a tradus în limba latină cele două *Ambigua* și *Răspunsurile către Talasie*³²⁷

³²⁵ A se vedea D. MOURIKI, *The Mosaics of Nea Moni on Chios*, I, Atena, 1985, pp. 75, 95-96, 161; II, Atena, 1985, planșele 83, 228, 318. C.L. CONNOR, *Art and Miracles in Medieval Byzantium. The Crypt at Hosios Loukas and its Frescoes*, Princeton (New Jersey), 1991, pp. 25-26, 47 și pl. 42. E. VOORDECKERS, „L'iconographie de saint Maxime le Confesseur dans l'art des Églises de rite byzantin”, în A. SCHOORS și P. VAN DEUN, *Philohistôr. Miscellanea in honorem Caroli Laga septuagenarii*, Leuven, 1994, pp. 340-359. E.V. LOGVONOV, „Saint Maxime le Confesseur, saint patron des Stroganov”, în *Symboles de gloire. Les icônes des Stroganov*, Milano, 1992, p. 16; „Saint Maxime le Confesseur. Langage pictural et symbolisme religieux”, *ibidem*, p. 18; „Saint Maxime le Confesseur. Narration de la réalité et perception de l'éternel”, *ibidem*, p. 20. P. VAN DEUN, „Suppléments à l'iconographie de Maxime le Confesseur dans les arts byzantin et slave”, în K. DEMOEN și J. VERECKEN (ed.), *La spiritualité de l'univers byzantin dans le verbe et l'image. Hommages offerts à E. Voordeckers à l'occasion de son éméritat*, Turnhout, 1997, pp. 315-331.

³²⁶ A se vedea E. DEKKERS, „Maxime le Confesseur dans la tradition latine”, în C. LAGA, J.A. MUNITZ și L. VAN ROMPAY (ed.), *After Chalcedon: Studies in Theology and Church History Offered to Professor A. Van Roey for his Seventieth Birthday*, „Orientalia Lovaniensia Analecta”, nr. 18, Leuven, 1985, pp. 83-97.

³²⁷ Prima traducere a fost editată de E. JEAUNEAU (MAXIMUS CONFESSOR, *Amb. Io.. Latina interpretatio Iohannis Scotti Eriugenae*, CCSG 18, Turnhout, 1988), a doua de C. LAGA și C. STEEL, alăturat ediției textului grec al *Răspunsurilor către Talasie* (CCSG 7 și 22). A se vedea M. CAPPUYNS, „La «Versio Ambiguorum Maximi» de Jean Scot Érigène”, în *Recherches de théologie ancienne et médiévale*, 30, 1963, pp. 324-329. P. MEYVAERT, „The Exegetical Treatises of Peter the Deacon and Eriugena's Latin Rendering of the «Ad Thalassium» of Maximus the Confessor”, în *Sacris Erudiri*, 14, 1963, pp. 130-148; „Eriugena's Translation of the «Ad Thalassium» of Maximus. Preliminaries to an Edition of this Work”, în J. O'MEARA și L. BIELER (ed.), *The Mind of Eriugena. Papers of a Colloquium, Dublin, 14-18 July 1970*, Dublin, 1973, pp. 78-88. E. JEAUNEAU, „La traduction érigénienne

și a fost influențat de aceste scrieri³²⁸. Atanasie Bibliotecarul (800-879), care a fost secretar al papei Nicolae I, al lui Adrian II și al lui Ioan VII și care a jucat un rol important în politica

des «Ambigua» de Maxime le Confesseur. Thomas Gale (1636-1702) et le «Codex Remensis», în *Jean Scot Érigène et l'histoire de la philosophie*, Laon, 7-12 juillet 1975, „Colloques Internationaux de CNRS”, nr. 561, Paris, 1977, pp. 135-144; reluat în E. JEAUNEAU, *Études érigéniennes*, Paris, 1987, pp. 423-434; „Jean l'Érigène et les «Ambigua ad Iohannem» de Maxime le Confesseur”, în F. HEINZER și C. VON SCHÖNBORN (ed.), *Maximus Confessor. Actes du Symposium sur Maxime le Confesseur*, Fribourg, 2-5 septembre 1980, Fribourg (Elveția), 1982, pp. 343-364; reluat în E. JEAUNEAU, *Études érigéniennes*, „Études augustinienes”, Paris, 1987, pp. 189-210; „Jean Scot, traducteur de Maxime le Confesseur”, în W. MICHAEL, W. HERREN et al. (ed.), *The Sacred Nectar of the Greeks: The Study of Greek in the West in the Early Middle Ages. International Colloquium held at York University, November 13-16, 1986*, Londra 1988, pp. 257-276; Introducere la *Maximi Confessoris Ambigua ad Iohannem juxta Iohannis Scotti Eriugenae latinam interpretationem*, „Corpus Christianorum. Series Graeca”, nr. 18, Turnhout, 1988, pp. IX-XIII.

³²⁸ A se vedea J. DRAESEKE, „Maximus Confessor und Johannes Scotus Eriгена”, în *Theologische Studien und Kritiken*, 84, 1911, pp. 20-60, 204-229. P. KLETTER, *Johannes Eriugena. Eine Untersuchung über die Entstehung der mittelalterlichen Geistigkeit*, Hildesheim, 1971^r (Leipzig, 1931^l), pp. 15-23. E. GILSON, „Maxime, Érigène, saint Bernard”, în A. LANG (ed.), *Aus der Geistwelt des Mittelalters. Studien und Texte M. Grabmann zur Vollendung des 60 Lebensjahres von Freuden und Schülern gewidmet*, Beiträge zur Geschichte der Philosophie und Theologie, Supplementband III, 1, Münster, 1935, pp. 188-195. D.-J. GEANAKOPOLOS, „Some Aspects of the Influence of the Byzantine Maximos the Confessor on the Theology of East and West”, în *Church History*, 38, 1969, pp. 150-163. I.P. SHELDON-WILLIAMS, „Eriugena's Greek Sources”, în J. O'MEARA și L. BIELER (ed.), *The Mind of Eriugena. Papers of a Colloquium*, Dublin, 14-18 July 1970, Dublin, 1973, pp. 1-15. S. GERSH, „Omnipresence in Eriugena. Some Reflections on Augustino-Maximian Elements in Periphyseon”, în W. BEIERWALTES (ed.), *Eriugena. Studien zu seinen Quellen. Vorträge des III. Internationalen Eriugena-Colloquiums*, Freiburg im Breisgau, 27-30 August 1979, Heidelberg, 1980, pp. 55-74. M.-L. COLISH, „John the Scots Christology and Soteriology in Relation to his Greek Sources”, în *The Downside Review*, 100, 1982, pp. 138-151. E. JEAUNEAU, „Pseudo-Dionysius, Gregory of Nyssa and Maximus the Confessor in the Works of John Scottus Eriugena”, în U.-R. BLUMENTHAL, *Carolingian Essays: Andrew W. Mellon Lectures in Early Christian Studies*,

Bisericii latine în cheștiunea fotiană, a tradus Opusculele 10, 12 și 20, dar și *Mystagogia*³²⁹ și mai ales *Scoliile la scrierile lui Dionisie Areopagitul*, atribuite atunci Sfântului Maxim, care au fost citite de Bernard de Clairvaux, de Hugo de Saint Victor, de Albert cel Mare și Toma de Aquino, și de Robert Grosseteste (care chiar a făcut o nouă traducere a Prologului și a scoliilor la *Ierarhia cerească* și la *Despre numele dumnezeiești*)³³⁰. În secolul al XII-lea, Cerbanus, monah venețian de origine maghiară, traduce *Capetele despre dragoste*³³¹. *Cuvântul ascetic*

Washington, 1983, pp. 137-149. G. MADEC, „Jean Scot et ses auteurs”, în G.H. ALLARD (ed.), *Jean Scot écrivain. Actes du IVe Colloque international, Montréal, 28 août – 2 septembre 1983*, Montreal și Paris, 1986, pp. 179-182. E.D. PEARL, „Metaphysics and Christology in Maximus Confessor and Eriugena”, în B. MCGINN și W. OTTEN (ed.), *Eriugena: East and West. Papers of the Eight International Colloquium of the Society for the Promotion of Eriugenian Studies. Chicago and Notre Dame, 18-20 October 1991*, Notre Dame și Londra, 1994, pp. 253-270. C. KAVANAGH, „The Influence of Maximus the Confessor on Eriugena's Treatment of Aristotle's Categories”, în *American Philosophical Quarterly*, 79, 2005, pp. 567-596.

³²⁹ A se vedea S. PÉTRIDÈS, „Traité liturgiques de saint Maxime et de saint Germain traduits par Anastase le Bibliothécaire”, în *Revue de l'Orient chrétien*, 10, 1905, pp. 289-313, 350-364.

³³⁰ A se vedea E. GILSON, „Maxime, Érigène, saint Bernard”, în A. LANG (ed.), *Aus der Geistwelt des Mittelalters. Studien und Texte M. Grabmann zur Vollendung des 60 Lebensjahres von Freuden und Schülern gewidmet, „Beiträge zur Geschichte der Philosophie und Theologie”, Supplementband III, 1*, Münster, 1935, pp. 188-195; *La philosophie mystique de saint Bernard*, „Études de philosophie médiévale”, nr. 20, Paris, 1947, pp. 38-42. D.-J. GEANAKOPOLOS, „Some Aspects of the Influence of the Byzantine Maximus the Confessor on the Theology of East and West”, în *Church History*, 38, 1969, p. 152. E. FRANCESCHINI, „Grosseteste's Translation of the Προλόγος and Σχόλια of Maximus to the Writings of the Pseudo-Dionysius Areopagita”, în *The Journal of Theological Studies*, 34, 1933, pp. 355-363.

³³¹ A se vedea I. BORONKAI, „Cerbanus Maximus Confessoris Johannes Damascenus-fordítása”, în *Irodalomtörténeti Közlemények*, 70, 1966, pp. 140-142; „Übersetzungsfehler in Cerbanus' lateinischer Version von Johannes Damascenus und Maximus Confessor”, în *Philologus*, 115, 1971, pp. 32-45; „Sprachliche Calques in einer lateinischen Übersetzung

a constituit, în veacurile al XIV-lea și al XV-lea, obiectul mai multor traduceri³³².

În lumea bizantină, scrierile Sfântului Maxim prezintă neîndoiește cea mai elaborată sinteză (cea a Sfântului Ioan Damaschinul are mai mult un caracter de manual) de teologie, cosmologie, antropologie și spiritualitate patristică; în ea sunt integrate și echilibrate diversele lor curente, chiar cele extreme și contestabile, purificate însă de elementele străine de creștinism, corijate și asimilate în aspectele lor pozitive. Departe de a fi un simplu compilator, cum s-a crezut multă vreme, Sfântul Maxim se arată a fi nu doar un teolog original, ci foarte adesea un teolog de geniu. Pe drept cuvânt el e văzut în zilele noastre ca unul dintre cei mai importanți teologi bizantini.

aus dem 12. Jahrhundert (Cerbanus: Liber hecatontadum de caritate Maximi philosophi et monachi)", în *Acta Antiqua Academiae Scientiarum Hungaricae*, 23, 1975, pp. 305-318; „Die Maximos-Übersetzung des Cerbanus (Lehren aus einer münchener Handschrift)", în *Acta Antiqua Academiae Scientiarum Hungaricae*, 24, 1976, pp. 307-333; „Cerbanus Maximos-fordítása (Egy Münchener kézirat tanulságai)", în *Antik Tanulmányok*, 19, 1972, pp. 193-213. L. OROSZ, „Szent Maximosz hitvalló: Fejezetek a szeretetről. Cerbanus Magyarországon készült XII. századi latin fordítása", în M. NAGY (ed.), *Posztbizánci Közlemények*, Debrecen, 1994, pp. 65-71. I. KAPITÁNYF, „Cerbanus és Maximus-fordítása", în I. TAKÁCS (ed.), *Mons Sacer 996-1996. Pannonhalma 1000 éve*, I, Pannonhalma, 1996, pp. 357-368.

³³² A se vedea S. GYSENS, „Les traductions latines du *Liber asceticus* (CPG 7692) de saint Maxime le Confesseur", în *Augustiniana*, 46, 1996, pp. 312-338; *Maximi Confessoris Liber Asceticus* editus a P. van Deun, adjec-tis tribus interpretationibus latinis sat antiquis editis a S. Gysens, „Corpus Christianorum. Series Graeca", nr. 40, Turnhout și Leuven, 2000.

BIBLIOGRAFIE

- ALEKNIENE (T.), „Mistagogija V skyrius Maksimas Išpažinejas”, în *Naujasis Židinys*, 9, 1993, pp. 17-22.
- ALEKSIJ (Episkop), „Преподобный Максим Исповедник, как представитель древне-христианской мистики”, în *Вера и разум* 3, 1905, pp. 124-139.
- ALEXAKIS (A.), „Before the Lateran Council of 649: The Last Days of Herakleios the Emperor and Monotheletism”, în R. BÄUMER *et al.* (éd.), *Synodus. Beiträge zur Konzilien – und allgemeinen Kirchengeschichte. Festschrift für Walter Brandmüller*, „Annuaire Historiae Conciliorum”, nr. 27-28, 1995-1996, pp. 93-101.
- , „The Greek Patristic Testimonia Presented at the Council of Florence (1439) in Support of the *Filioque* Reconsidered?”, în *Revue des études byzantines*, 58, 2000, pp. 149-165.
- , „The *Epistula ad Marinum Cypri Presbyterum* of Maximus the Confessor (CPG 7697.10) Revisited: A Few Remarks on its Meaning and its History”, în *Byzantinische Zeitschrift*, 94, 2001, pp. 545-554.
- ALEXANDRESCU (A.), „Izvoare ale iconografiei în scrierile părinților Dionisie Areopagitul, Maxim Mărturisitorul și Gherman Patriarhul”, în *Studii Teologice*, 42, 1990, 4, pp. 71-84.
- ALEXIDZE (L.), *Die antike Philosophie in den sogenannten Maximos-Scholien zum Corpus von Dionysios Areopagita*, Tbilisi, 1991.
- , *Antike und Christentum: griechische Philosophie in den Kommentaren des Ioane Petrizi und (Ps.) Maximus Confessor*, Tbilisi, 1997.
- , „The Georgian Version of the Scholia on «Corpus Dionysiacum»: Commentaries Known under the Name of «Maximus»”, în T. MGA-LOBLISHVILI și L. KHOPERIA (ed.), *Maximus the Confessor and Georgia*, Londra, 2009, pp. 113-131.
- ALFSVÄC (K.), „The Understanding of the Relationship Between the Human and the Divine in Maximus Confessor and Martin Luther”, în *Studia Theologica – Nordic Journal of Theology*, 62, 2008, pp. 175-193.

- , *What no Mind Has Conceived. On the Significance of Christological Apophaticism*, Leuven, 2010, pp. 51-88.
- ALLEN (P.), „Blue-Print for the Edition of Documenta ad vitam Maximi Confessoris spectantia”, în C. LAGA, J.A. MUNITIZ și L. VAN ROMPAY (ed.), *After Chalcedon: Studies in Theology and Church History Offered to Professor A. Van Roey for his Seventieth Birthday*, „Orientalia Lovaniensia Analecta”, nr. 18, Leuven, 1985, pp. 11-21.
- , „The Many Lives of Maximus Confessor: a Methodological Quandary”, în *Byzantine Studies in Australia*, 24, 1990, p. 4.
- ALLEN (P.) și JEFFREYS (E.) (ed.), *The Sixth Century, End or Beginning?*, Brisbane, 1996.
- ALLEN (P.) și NEIL (B.), *Scripta saeculi VII Vitam Maximi Confessoris illustrantia una cum latina interpretatione Anastasii Bibliothecarii iuxta posita ediderunt P. Allen et B. Neil*, „Corpus Christianorum. Series Graeca”, nr. 39, Turnhout și Leuven, 1999.
- , *Maximus the Confessor and his Companions – Documents from Exile*, „Oxford Early Christian Texts”, Oxford, 2002.
- , *The Life of Maximus the Confessor. Recension 3*, Strathfield, 2003.
- ALTANER (B.), *Patrologie. Leben, Schriften und Lehre der Kirchenväter*, Fribourg-en-Brisgau, Bâle și Viena, 1978^s (1930^l), pp. 521-524; trad. fr.: *Précis de Patrologie*, Mulhouse, 1961, pp. 718-722; trad. it.: *Patrologia*, Casale Monferrato, 1981^r (1977^l), pp. 558-561, 610-611.
- , „Augustinus in der griechischen Kirche bis auf Photius”, în *Historisches Jahrbuch*, 71, 1952, p. 67.
- ALTRIPP (M.), „Zur Bedeutung der byzantinischen Bausymbolik”, în *Hermeneia. Zeitschrift für ostkirchliche Kunst*, 4, 1993, pp. 222-235.
- ARGÁRATE (P.), „La liturgia como camino de divinización en la Mystagogia de San Máximo el Confesor”, în *Επιμελεια*, 2, 1993, pp. 189-240.
- , *Αεκίνητος Στάσις. El dinamismo del ser a la unidad en el pensamiento de Máximo el Confesor*, Disertație, Buenos Aires, 1995.
- , „El movimiento del ser en el pensamiento de Máximo el Confesor”, în *Anámnesis*, 12, 1996, pp. 51-100.
- , „El ser creado en los escritos de San Máximo el Confesor”, în *Communio*, 29, 1, 1996, pp. 3-28.
- , „La unidad dinámica del Cósmos en San Máximo el Confesor”, în *Teologia*, 33, 1996, pp. 35-51.

- , „El hombre como microcosmos en el pensamiento de san Máximo el Confesor”, în *Recherches de théologie ancienne et médiévale*, 63, 1996, pp. 177-198.
- , „«Conociendo de modo incognoscible a Quien está por encima de todo conocimiento». El ascenso a Dios en san Máximo el Confesor”, în *Studia Monastica*, 39, 1997, pp. 107-130.
- , „La constitución triádica del hombre en San Máximo el Confesor”, în *Anámnesis*, 13, 1997, pp. 5-18.
- , „El hombre creado a la imagen y semejanza de Dios en San Máximo el Confesor”, în *Comunio*, 30, 2-3, 1998, pp. 189-219.
- , MÁXIMO EL CONFESOR, *Tratados Espirituales. Diálogo ascético. Centurias sobre la caridad. Interpretación del Padre Nuestro*. Introducción, traducción y notas de P. Argárate, Madrid, 1997.
- , „Un corazón compasivo. Una aproximación al misterio de la divinización en san Máximo el Confesor”, în *Anámnesis*, 16, 1998, pp. 41-55.
- , „Πρὸς τὸν θεῖον ἔρωτα. El itinerario de las Centurias sobre la Caridad”, în *Studia Monastica*, 40, 1998, pp. 213-264.
- , „Πολυπόθητον Πέλαγος. La noción de Dios en Máximo el Confesor”, în *Studia Monastica*, 42, 2000, pp. 295-317.
- , „Τι τῶν ὅλων σθνεκτικώτατον ἐργαστήριον: el hombre como mediator en la pensamiento de Máximo el Confesor”, în *Orientalia Christiana Periodica*, 66, 2000, pp. 317-334.
- , „Ζῶον ἐν ἐξ ἀμφοτέρων. El dinamismo de la constitución antropológica en Máximo el Confesor”, în *Studia Monastica*, 43, 2001, pp. 47-65.
- , „Maximus Confessor's Criticism of Origenism: The Role of Movement within Ontology”, în L. PERRONE, P. BERNARDINO și D. MARCHINI (ed.), *Origeniana Octava. Origen and the Alexandrian Tradition. Papers of the 8th International Origen Congress, Pisa, 27-31 August 2001*, II, „Bibliotheca Ephemeridum Theologicarum Lovaniensium”, nr. 164, Leuven, 2003, pp. 1037-1041.
- , „«Car mes iniquités dépassèrent ma tête»: les fonctions du texte biblique dans la section katanyktique du «Logos Asketikos» de Maxime le Confesseur”, în L. DI TOMMASO și L. TURCESCU (ed.), *The Reception and Interpretation of the Bible in Late Antiquity. Proceedings of the Montréal Colloquium in Honour of Charles Kannengiesser, 11-13 October 2006*, „Bible in Ancient Christianity”, nr. 6, Leiden și Boston, 2008, pp. 17-36.

- ARGYRIOU (A.), *Saint Maxime le Confesseur. Le mystère du salut*. Textes traduits et présentés par A. Argyriou, introduits par I.H. Dalmais, „Les écrits des saints”, Namur, 1964.
- ARTIOLI (B.) și LOVATO (F.), *La Filocalia, a cura di Nicodimo Aghiorita e Macario di Corinto*. Traduzione, introduzione e note a cura di Benedetta Artioli și Francesca Lovato, II, Torino, 1983, pp. 7-22, 45-312.
- ASENSIO (F.), „Tradición sobre un pecado sexual en el Paradiso?”, în *Gregorianum*, 31, 1950, pp. 375-383.
- ASHER (R.E.), „The Mystical Theology of St Maximus the Confessor”, în *The American Benedictine Review*, 29, 1978, pp. 87-95.
- ATHANASIOS (Arhimandrit IAKOBOS), „Ἡ διδασκαλία τοῦ ἁγίου Μαξίμου τοῦ Ὁμολογητοῦ εἰς τὴν Μεταμόρφωσιν τοῦ Κυρίου”, în *Πρακτικά ΚΑ΄ Θεολογικοῦ Συνεδρίου με θέμα „Ὁ ἅγιος Μαξιμος ὁ Ὁμολογητής”*, Tesalonic, 2001, pp. 29-39.
- AUBINEAU (M.), „Textes de Marc l'Ermite, Diadoque de Photice, Jean de Carpathos et Maxime le Confesseur, dans le Cod. Harleianus 5688”, în *Orientalia Christiana Periodica*, 30, 1964, pp. 256-259; reluat în M. AUBINEAU, *Recherches patristiques. Enquêtes sur des manuscrits. Textes inédits. Études*, Amsterdam, 1974, pp. 3-6.
- AUXENTIOS (Ieromonah) și THORNTON (J.), „Three Byzantine Commentaries on the Divine Liturgy: A Comparative Treatment”, în *The Greek Orthodox Theological Review*, 32, 1987, pp. 285-308.
- AYDIN (F.), „Maksimus the Confessor ve Diyetelit Kristolojisi”, în *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 22, 2010, pp. 49-71.
- AYROULET (É.), „Maxime le Confesseur: Une compréhension symboliste et réaliste de l'eucharistie”, în *Théophilyon*, 16, 2011, pp. 381-401.
- BACH (J.), *Die Dogmengeschichte des Mittelalters vom christologischen Standpunkte oder die mittellalterliche Christologie vom achten bis sechszehnten Jahrhundert*, I, Viena, 1874, pp. 15-49.
- BACON (J.), *Regards sur la vie et la correspondance de Maxime le Confesseur*, Disertație, Lille, 1978.
- BAHRIM (D.), „Despre cosmos și împlinirea sa în om în teologia Sfântului Maxim Mărturisitorul”, în *Teologie și Viață*, 12, 2002, pp. 87-104.
- , „The Anthropic Cosmology of St Maximus the Confessor”, în *Journal for Interdisciplinary Research on Religion and Science*, 3, 2008, pp. 11-37.
- , „Theoria: O hermeneutică mystagogică la Sfântul Maxim Mărturisitorul”, introducere la SFÂNTUL MAXIM MĂRTURISITORUL, *Întrebări și*

- nedumeriri*, „Viața în Hristos. Pagini de Filocalie”, nr. 1, Iași, 2012, pp. 9-64.
- , Introducere și note la „Sfântul Maxim Mărturisitorul, Întrebări și nedumeriri [20-49], traducere de L. Enache”, în *Basileia*, I, 1, 2008, pp. 139-143.
- , Note și bibliografie la SFÂNTUL MAXIM MĂRTURISITORUL, *Întrebări și nedumeriri*, traducere de L. Enache, Iași, 2012.
- , *Hermeneutica Sfântului Maxim Mărturisitorul*, Disertație, Iași, 2012.
- BAKAROU (D.), „Η περί πνευματικῆς ζωῆς διδασκαλία τοῦ ἁγίου Μαξίμου”, în *Γρηγόριος ὁ Παλαμάς*, 83, 2000, pp. 947-966.
- , „Η περί πνευματικῆς ζωῆς διδασκαλία τοῦ ἁγίου Μαξίμου”, în *Πρακτικά ΚΑ' Θεολογικοῦ Συνεδρίου με θέμα „Ο ἅγιος Μάξιμος ὁ Ὁμολογητής”*, Tesalonic, 2001, pp. 41-60.
- , „Η μυσταγωγία τοῦ ἁγίου Μαξίμου”, în *Πρακτικά ΚΑ' Θεολογικοῦ Συνεδρίου με θέμα „Ο ἅγιος Μάξιμος ὁ Ὁμολογητής”*, Tesalonic, 2001, pp. 61-77.
- BALLOU (H.) „Doctrine and Life of Maximus the Confessor”, în *Universalist Quarterly and General Review*, 9, 1852, pp. 5-21.
- BALTHASAR (H.U. VON), „Das Scholienwerk des Johannes von Scythopolis”, în *Scholastik*, 15, 1940, pp. 16-38; text revăzut și reluat în H.U. VON BALTHASAR, *Kosmische Liturgie. Das Weltbild Maximus des Bekenner*, Einsiedeln, 1961², pp. 644-672.
- , *Die „Gnostischen Centurien” des Maximus Confessor*, Fribourg-en-Brigau, 1941; republicat după revizuire în H.U. VON BALTHASAR, *Kosmische Liturgie. Das Weltbild Maximus des Bekenner*, Einsiedeln, 1961², pp. 482-643.
- , *Kosmische Liturgie. Maximus der Bekenner: Höhe und Krisis des Griechischen Weltbilds*, Fribourg-en-Brigau, 1941; trad. fr.: *Liturgie cosmique, Maxime le Confesseur*, Paris, 1947.
- , *Kosmische Liturgie. Das Weltbild Maximus des Bekenner*. Zweite, völlig veränderte Auflage, Einsiedeln, 1961; trad. it.: *Liturgia cosmica. L'immagine dell'universo in Massimo il Confessore*, „Teologia oggi”, nr. 24, Roma, 1976; trad. rusă: „Вселенская литургия: Прп. Максим Исповедник, пер. М.С. Першин”, în *Альфа и Омега*, 14, 1997, pp. 106-132; 16, 1998, pp. 108-140; 19, 1999, pp. 92-109; 23, 2000, pp. 67-86; 25, 2000, pp. 115-134; 36, 2003, pp. 175-187; 38, 2004, pp. 78-94; trad. engl.: *Cosmic Liturgy. The Universe According to Maximus the Confessor*, San Francisco (California), 2003; traducere parțială în sârbă (pp. 204-232): „Терминологички аспекти Максимовог схватања синтезе Христа”, în *Лука/Luca*, 21-22, 2004-2005, pp. 435-448.

- , „Mittler zwischen Ost und West. Zur 1300-Jahrfeier Maximus' des Bekenners (580-662)”, în *Sein und Sendung*, 27, 1962, pp. 358-361.
- , „Apokatastasis (Origen, Gregory of Nyssa, Maximus)”, în *Trierer Theologische Zeitschrift*, 97, 1988, pp. 169-182.
- BARBATSOULIA (G.), „Ἡ θεολογία τῶν ἀριθμῶν κατὰ τοὺς νηπτικούς Πατέρες Νεῖλο τὸν ἀσκητὴ καὶ Μάξιμο τὸν Ὁμολογητὴ”, în *Γρηγόριος ὁ Παλαμᾶς*, 79, 1996, pp. 1183-1194.
- , *Neurosis According to Karen Horney and the Anthropological Aspects of St Maximus the Confessor: A Comparative Study*, Disertație, Durham, 1996. Versiunea greacă: *Η νευρώση κατὰ την Karen Horney και οι ανθρωπολογικές θεωρήσεις του αγ. Μαξίμου του Ομολογητού*, Atena, 2004.
- , „Λόγος ἢ ἡ μομαδικότητα τοῦ προσώπου κατὰ τὸν Ἅγιο Μάξιμο τὸν Ὁμολογητὴ”, în *Γρηγόριος ὁ Παλαμᾶς*, 81, 1998, pp. 49-57.
- , „Ἡ θεολογικὴ προοπτικὴ τῆς φιλαυτίας κατὰ τὸν Ἅγιο Μάξιμο τὸν Ὁμολογητὴ καὶ τὰ παράγωγά της”, în *Γρηγόριος ὁ Παλαμᾶς*, 81, 1998, pp. 589-600.
- BARDENHEWER (O.), *Geschichte der altkirchlichen Literatur*, V, *Die letzte Periode der altkirchlichen Literatur mit Einschluss des ältesten armenischen Schrifttums*, Darmstadt, 1962¹ (Fribourg-en-Brisgau, 1932²), pp. 26-36.
- BARDY (G.), „La littérature patristique des «Quaestiones et Responsiones» sur l'Écriture sainte”, în *Revue biblique*, 42, 1933, pp. 332-339.
- , „Apatheia”, în *Dictionnaire de spiritualité*, I, Paris, 1937, coll. 742-743.
- BARNA (A.), „Sensul și întrebuintarea conceptului de πείρα (experiență) în viața și opera Sfântului Maxim Mărturisitorul (580-662)”, în *Anuarul Facultății de Teologie Ortodoxă „Patriarhul Iustinian”. Anul universitar 2003-2004*, București, 2004, pp. 643-691.
- , *Revelație și filosofie în Mistagogia Sfântului Maxim Mărturisitorul – o interpretare contemporană a teologiei mistagogice patristice*, Disertație, Universitatea București, 2012.
- , „Liturghia interioară: elemente de antropologie patristică în Mistagogia Sfântului Maxim Mărturisitorul”, în *Anuarul Facultății de Teologie Ortodoxă „Patriarhul Iustinian”. Anul universitar 2011-2012*, anul XII, București, 2012, pp. 617-643.
- BARONIUS (C.), *Annales Ecclesiastici*, auctore C. Baronio Sorano [...], una cum critica historico-chronologica P.A. Pagii [...], in qua rerum narratio defenditur, illustratur, suppletur, ordo temporum corrigitur et Periodo Graeco-Romano munitur, additur praeterea Dissertatio Hypatica eiusdem Pagii; et Epistola [...] Norisii, in hac vero editione Fasti Consulares ab A.U.C. 709.

ad annum Christi 567, illustrantur, suppleantur, et castigantur. Accedunt animadversiones in Pagium, et praecipue circa Chronologiam inferioris aevi ab eo digestam, XI, Lucca, 1742, pp. 505-507, 631-654 ; XV, Lucca, 1744, pp. 107-108.

BARROIS (G.), „Palamism Revisited”, în *St Vladimir's Theological Quarterly*, 19, 1975, pp. 211-231.

BATHRELLOS (D.), „The Relationship between the Divine Will and the Human Will of Jesus Christ according to Saint Maximus the Confessor”, în *Studia Patristica*, XXXVII, 2001, pp. 346-352; trad. sârbă: „Однос између божанске и људске воље Исуса Христа по Светом Максиму Исповједнику”, în *Луча/Luca*, 21-22, 2004-2005, pp. 398-402.

—, *The Byzantine Christ. Person, Nature, and Will in the Christology of St Maximus the Confessor*, „Oxford Early Christian Studies”, Oxford, 2004 (varianta publicată a tezei *Χριστὸς Θεῶν. Person, Nature, and Will in the Ancient Christology with Special Reference to Saint Maximus the Confessor*, Disertație, King's College, Londra, 2000).

—, „The Temptations of Jesus Christ according to St Maximus the Confessor”, în *Studia Patristica*, XLII, 2006, pp. 45-49.

BAUSENHART (G.), *„In allem uns gleich ausser der Sünde”: Studien zum Beitrag Maximus' des Bekenner zur altkirchlichen Christologie*, Disertație, Tübingen, 1990.

—, *„In allem uns gleich ausser der Sünde”: Studien zum Beitrag Maximus' des Bekenner zur altkirchlichen Christologie, mit einer kommentierten Übersetzung der „Disputatio com Pyrrho”*, „Tübinger Studien zur Theologie und Philosophie”, nr. 5, Mayence, 1992.

—, *Maximus der Bekenner. Drei geistliche Schriften: „Vater-Unser Kommentar”, „Liber asceticus”, „Der Zweite Brief”*. Aus dem Griechischen übertragen von G. Bausenhardt. Vorwort von C. von Schönborn, „Christliche Meister”, nr. 49, Einsiedeln și Fribourg-en-Brisgau, 1996.

BECK (H.-G.), *Kirche und theologische Literatur in byzantinischen Reich*, „Handbuch der Altertumswissenschaft” nr. XII, 2, 1, München, 1959, pp. 292-295, 308-309, 356-358, 436-442, 469-471, 587-588.

—, „Maximus, I, Confessor (Homologetes)”, în *Die Religion in Geschichte und Gegenwart*, IV, Tübingen, 1960³, col. 814.

—, *Geschichte der orthodoxen Kirche im byzantinischen Reich*, „Die Kirche in ihrer Geschichte”, nr. I, D 1, Göttingen, 1980, pp. 54-62; traducere românească: *Istoria Bisericii Ortodoxe din Imperiul Bizantin*, traducere și studiu introductiv de V.A. Carabă, București, 2012, pp. 128-142.

—, *Das byzantinische Jahrtausend*, München, 1994², pp. 173, 199-200.

- BELLINI (E.), „Maxime interprète du Pseudo-Denys l'Aréopagite”, în F. HEINZER și C. VON SCHÖNBORN (éd.), *Maximus Confessor. Actes du Symposium sur Maxime le Confesseur, Fribourg, 2-5 septembre 1980*, Fribourg, 1982, pp. 37-49.
- BENEVICH (G. I), „The Sabbath in St Maximus the Confessor”, în *Studi sull'Oriente Christiane*, 9, 2005, pp. 63-81.
- , МАКСИМ ИСПОВЕДНИК, *Письма*. Пер. Е. Начинкин; сост. Г.И. Беневиц; предисл. Ж.-К. Лапие, Sankt-Petersburg, 2007.
- , „Дело Максима” (în colaborare cu A.M. Choufrine), în МАКСИМ ИСПОВЕДНИК, *Полемика с моноэнергизмом и монофелитством*, Sankt-Petersburg, 2007, pp. 13-153.
- , „По поводу окончания Письма VIII прп. Максима Исповедника”, în МАКСИМ ИСПОВЕДНИК, *Письма*, Sankt-Petersburg, 2007, pp. 265-278.
- , „Окончание Письма VIII прп. Максима Исповедника (пер. с древнегреч.)”, în МАКСИМ ИСПОВЕДНИК, *Письма*, Sankt-Petersburg, 2007, pp. 265-268.
- , „О соединении «Трудностей к Фоме и к Иоанну» прп. Максима Исповедника”, în *Вестник РХГА*, 8, 2007, pp. 111-117.
- , „Триадология и «движение Бога» в Первой Трудности к Фоме прп. Максима”, în *Вестник РХГА*, 9, 2008, pp. 252-264.
- , „Триадология прп. Максима и тритеизм”, în *Истина и Диалог. Труды международной научной конференции. СПб, 29-31 мая 2008*, Sankt-Petersburg, 2008, pp. 130-147.
- , „God's Logoi and Human Personhood in St Maximus the Confessor”, în *Studi sull'Oriente Cristiano*, 13, 2009, pp. 137-155.
- , „Maximus the Confessor's polemics against anti-Origenism: Epistulae 6 and 7 as a context for the «Ambigua ad Iohannem»”, în *Revue d'histoire ecclésiastique*, 104, 2009, pp. 5-15.
- , „Св. Евлогий Александрийский, прп. Максим Исповедник, свт. Софроний Иерусалимский. Полемика с тритеизмом”, în G.I. BENEVICH și D.S. BIRUKOV (ed.), *Антология восточно-христианской богословской мысли. Ортодоксия и гетеродоксия*, t. 2, Sankt-Petersburg, 2009, pp. 71-88.
- , „Прп. Максим Исповедник. Полемика с оригенизмом и антиоригенизмом”, în G.I. BENEVICH și D.S. BIRUKOV (ed.), *Антология восточно-христианской богословской мысли. Ортодоксия и гетеродоксия*, t. 2, Sankt-Petersburg, 2009, pp. 100-109.

- „Моноэнергизм и монофелитство VII в.: Сергей, Кир, Пирр и другие”, în G.I. BENEVICH și D.S. BIRIUКOV (ed.), *Антология восточно-христианской богословской мысли. Ортодоксия и гетеродоксия*, t. 2, Sankt-Petersburg, 2009, pp. 130-143.
- „Прп. Максим Исповедник. Полемика с моноэнергизмом и монофелитством (в соавторстве с А.М. Шуфринным)”, în G.I. BENEVICH și D.S. BIRIUКOV (ed.), *Антология восточно-христианской богословской мысли. Ортодоксия и гетеродоксия*, t. 2, Sankt-Petersburg, 2009, pp. 158-172.
- Introdúcere și note la Прп. МАКСИМ ИСПОВЕДНИК, *Вопросы и недоумения*, Muntele Athos, 2010, pp. 7-70, 221-396.
- „О соотношении экзегезы Св. Писания Максима Исповедника и Иоанна Златоуста”, în *Вестник РХГА*, 11, 2010, pp. 62-71.
- „Христологическая полемика прп. Максима Исповедника и выход ислама на сцену мировой истории”, în *Государство, религия, Церковь в России и за рубежом*, 3, 2010, pp. 144-150.
- „Иоанн Филопон и Максим Исповедник: от христианизации философии к христианской философии”, în *Религиоведение*, 1, 2011, pp. 107-113.
- „О применении философии к триадологии и космологии в экзегезе прп. Максима Исповедника”, în *Вестник Ленинградского государственного университета имени А.С. Пушкина*, 2, 2011, pp. 45-54.
- „Логос Мелхиседека. Экзегеза и парадигма обожения у прп. Максима Иповедника”, în *Вестник РХГА*, 12, 2011, pp. 190-197.
- „Об одном сюжете с ἐφ' ἡμῖν и προαίρεσις в поздней античности”, în *Hyperboreus*, 16-17, 2011, pp. 362-366.
- „Christological Polemics of Maximus the Confessor and the Emergence of Islam onto the world stage”, în *Theological Studies*, 72, 2011, pp. 335-344.
- „Spirit, Soul and Letter: On The Exegesis of Maximus the Confessor and John Chrysostom”, în *Studi sull'Oriente Cristiano*, 15, 2011, pp. 41-55.
- „Краткая история «промысла». От Платона до Максима Исповедника”, în *Вестник РХГА*, 12, 2011, pp. 227-230.
- „John Philoponus and Maximus the Confessor at the Crossroads of Philosophical and Theological Thought in Late Antiquity”, în *Scrinium*, 7-8, 2012, pp. 102-130.

- , *Introducere la Максим Исповедник и его соратники: Документы из ссылки*, „Smaragdus Philocalias – Византийская философия”, nr. 10, Muntele Athos, 2012, pp. 7-57.
- BENEVICH (G.I.) și BIRIUKOV (D.S.) (ed.), *Антология восточно-христианской богословской мысли. Ортодоксия и гетеродоксия*, t. 2, „Smaragdus Philocalias – Византийская философия”, nr. 5, Sankt-Petersburg, 2009, pp. 71-88, 100-109, 130-143, 158-179.
- BENEVITCH (G.I.), CHOUFRINE (A.M.) și BIRIUKOV (D.S.) (ed.), *МАКСИМ ИСПОВЕДНИК, Полемика с моноэнергизмом и монофелитством*, Sankt-Petersburg, 2007; reeditată parțial în BENEVICH (G.I.) (ed.), *Максим Исповедник и его соратники: Документы из ссылки*, „Smaragdus Philocalias – Византийская философия”, nr. 10, Muntele Athos, 2012.
- BENTIVEGNA (G.), „L’effusion de l’Esprit Saint chez les Pères grecs”, în *Nouvelle revue théologique*, 113, 1991, pp. 702-703.
- BERTHOLD (G.C.), *Freedom and Liberation in the Theology of Maximus the Confessor*, Disertație, Institutul catolic, Paris, 1975.
- , „The Cappadocian Roots of Maximus the Confessor”, în F. HEINZER și C. VON SCHÖNBORN (ed.), *Maximus Confessor. Actes du Symposium sur Maxime le Confesseur, Fribourg, 2-5 septembre 1980*, Fribourg, 1982, pp. 51-59; trad. sârbă: „Кападокијски коријени Максима Исповједника”, în *Луча/Luca*, 21-22, 2004-2005, pp. 358-362.
- , „Did Maximus the Confessor Know Augustine?”, în *Studia Patristica*, XVII, 1, 1982, pp. 14-17; trad. sârbă: „Да ли је Максим Исповједник познавао Августина?”, în *Луча/Luca*, 21-22, 2004-2005, pp. 562-564.
- , „Maximus the Confessor and the Filioque”, în *Studia Patristica*, XVIII, 1, 1985, pp. 113-117; traducere sârbă: „Максим Исповједник и filioque”, în *Луча/Luca*, 21-22, 2004-2005, pp. 560-562.
- , *Maximus Confessor. Selected Writings*. Translation and notes by G.C. Berthold. Introduction by J. Pelikan. Preface by I.-H. Dalmais, „The Classics of Western Spirituality”, New York, Mahwah și Toronto, 1985.
- , „History and Exegesis in Evagrius and Maximus”, în L. LIES (ed.), *Origeniana Quarta. Die Referate des 4. Internationalen Origeneskongresses (Innsbruck, 2.-6. September 1985)*, „Innsbrucker theologische Studien” nr. 19, Innsbruck și Viena, 1987, pp. 390-404.
- , „The Church as Mysterion: Diversity and Unity According to Maximus Confessor”, în *Patristic Byzantine Review*, 6, 1987, pp. 20-29.

- ____, „Levels of Scriptural Meaning in Maximus the Confessor”, în *Studia Patristica*, XXVII 1993, pp. 129-144.
- ____, „Maximus Confessor (580-662)”, în E. Ferguson (ed.), *Encyclopedia of Early Christianity*, II, New York și Londra, 1997², pp. 742-743.
- ____, „Maximus Confessor: Theologian of the Word”, în: Ch. KAN-NENGISSER (ed.), *Handbook of Patristic Exegesis. The Bible in Ancient Christianity*, II, Leyden și Boston, 2004, pp. 942-973.
- ____, «Aspects of the Will in Maximus the Confessor», *Studia Patristica*, XLVIII, 2010, p. 65-70.
- BETTILOLO (P.), *Una raccolta di opuscoli calcedonensi (Ms. Sinai Syr. 10)*, edita e tradotta da P. Bettiolo, „Corpus Scriptorum Christianorum Orientalium”, nr. 403 și 404, „Scriptores Syri”, nr. 177 și 178, Leuven, 1979, pp. 6-7 și 4-5.
- BETZ (J.), *Eucharistic. In der Schrift und Patristik*, „Handbuch der Dogmengeschichte”, nr. IV, 4a, Fribourg-en-Brisgau, Bâle și Viena, 1979, pp. 136-137.
- BILIUȚĂ (I.), „Problema temporalității în perspectiva sfinților Grigorie de Nyssa și Maxim Mărturisitorul”, în *Studia Universitatis Babeș-Bolyai. Theologia Orthodoxa*, 49, 2004, pp. 265-277.
- BIRCHALL (C.), *The Life of Our Holy Father Maximus the Confessor Based on the Life by His Disciple Anastasius the Apocrisiarios of Rome*. Translated by C. Birchall, Boston (Massachusetts), 1982.
- BLETSE (A.B.), *Το πρωτοπατορικό αμάρτημα στη θεολογία Μαξίμου του Ομολογητού. Έρευνα στις απαρχές μίας οντολογίας των κτιστών*, Katerinè, 1999 (publicarea lucrării *Οντολογία της πτώσις στη θεολογία Μαξίμου του Ομολογητού*, Disertație, Tesalonic, 1994).
- BLOWERS (P.M.), *Exegesis and Spiritual Pedagogy in the „Quaestiones ad Thalassium” of St Maximus the Confessor*, Disertație, University of Notre Dame, Notre Dame (Indiana), 1988.
- ____, *Exegesis and Spiritual Pedagogy in Maximus the Confessor. An Investigation of the „Quaestiones ad Thalassium”*, „Christianity and Judaism in Antiquity”, nr. 7, Notre Dame (Indiana), 1991.
- ____, „The Analogy of Scripture and Cosmos in Maximus the Confessor”, în *Studia Patristica*, XVII, 1993, pp. 145-149.
- ____, „Theology as Integrative, Visionary, Pastoral. The Legacy of Maximus the Confessor”, în *Pro Ecclesia*, 2, 1993, pp. 216-230.
- ____, „Realized Eschatology in Maximus the Confessor, *Ad Thalassium* 22”, în *Studia Patristica*, XXVII, 1997, pp. 258-263; traducere sârbă:

- „Испуњена есхатологија код Св. Максима Исповедника. Ad Thalassium 22”, în *Луча/Луса*, 21-22, 2004-2005, pp. 503-506.
- , „The Logology of Maximus the Confessor in his Criticism of Origenism”, în R.J. DALY (ed.), *Origeniana Quinta. Papers of the 5th International Origen Congress, Boston College, 14-18 August 1989*, „Bibliotheca Ephemeridum Theologicarum Lovaniensium”, nr. 105, Leuven, 1992, pp. 570-576.
- , „Maximus the Confessor, Gregory of Nyssa, and the Concept of «Perpetual Progress»”, în *Vigiliae Christianae*, 46, 1992, pp. 151-171.
- , „The Anagogical Imagination: Maximus the Confessor and the Legacy of Origenian Hermeneutics”, în G. DORIVAL și A. LE BOULLUEC (ed.), *Origeniana Sexta. Origène et la Bible. Actes du Colloquium Origenianum Sextum, Chantilly, 30 août – 3 septembre 1993*, „Bibliotheca Ephemeridum Theologicarum Lovaniensium”, nr. 118, Leuven, 1995, pp. 639-654.
- , „Gentiles of the Soul: Maximus the Confessor on the Substructure and Transformation of Human Passions”, în *Journal of Early Christian Studies*, 4, 1996, pp. 57-85.
- , „The Passion of Jesus Christ in Maximus the Confessor: A Reconsideration”, în *Studia Patristica*, XXVII, 2001, pp. 361-377.
- , „The Word in the Mirror of Holy Scripture: Maximus the Confessor's Short Hermeneutical Treatise in Ambiguum ad Joannem 37”, în P.M. BLOWERS, A. RUSSEL-CHRISTMAN, D.G. HUNTER și R.D. YOUNG (ed.), *In Dominico Eloquentio. In Lordly Eloquence. Essays on Patristic Exegesis in Honor of R.L. Wilken*, Grand Rapids (Michigan) și Cambridge, 2002, pp. 408-426.
- , „Bodily Inequality, Material Chaos, and the Ethics of Equalization in Maximus the Confessor”, în *Studia Patristica*, XLII, 2006, pp. 51-56.
- BLOWERS (P.M.) și WILKEN (R.L.) (ed.), *On the Cosmic Mystery of Jesus Christ. Selected Writings from St Maximus the Confessor*, traducere de P.M. Blowers și R.L. Wilken, „Popular Patristics Series”, Crestwood, 2003.
- BÖHM (T.), „Adnotationes zu Maximus Confessor und Johannes Scottus Eriugena”, în W. HAUG (ed.), *Deutsche Mystik im abendländischen Zusammenhang. Neu erschlossene Texte, neue metodische Ansätze, neue theorethische Konzepte*, Tübingen, 2000, pp. 51-60.
- BOOJAMRA (J.), „Original Sin according to St Maximus the Confessor”, *St Vladimir's Theological Quarterly*, 20, 1976, pp. 19-30.

- BORDEIANU (R.), „Maximus and Ecology. The Relevance of Maximus the Confessor's Theology of Creation for the Present Ecological Crisis”, în *The Downside Review*, 127, 2009, pp. 103-126.
- BORNERT (R.), *Les commentaires byzantins de la divine liturgie du VIIe au XIe siècle*, în „Archives de l'Orient chrétien”, nr. 9, Paris, 1966, pp. 83-124.
- , „Explication de la liturgie et interprétation de l'Écriture chez Maxime le Confesseur”, în *Studia Patristica*, X, 1, Berlin, 1970, pp. 323-327.
- , „L'anaphore dans la spiritualité liturgique de Byzance. Le témoignage des commentaires mystagogiques du VIIe au XVe siècle”, în B. BOTTE, H. CAZELLES și K. HRUBY (ed.), *Eucharisties d'Orient et d'Occident*, „Lex Orandi”, nr. 47, Paris, 1970, pp. 243-246.
- BORODINE (O.R.), „Церковно-политическая борьба в Византии в середине VII в. и «дело» папы римского Мартина I”, în *Византийский временник*, 52, 1991, pp. 47-56, 53, 80-88.
- BORONKAI (I.), „Cerbanus Maximus Confessor- és Johannes Damascenus-fordítása”, în *Irodalomtörténeti Közlemények*, 70, 1966, pp. 140-142.
- , „Übersetzungsfehler in Cerbanus' lateinischer Version von Johannes Damascenus und Maximus Confessor”, în *Philologus*, 115, 1971, pp. 32-45.
- , „Sprachliche Calques in einer lateinischen Übersetzung aus dem 12. Jahrhundert (Cerbanus: Liber hecatontadum de caritate Maximi philosophi et monachi)”, în *Acta Antiqua Academiae Scientiarum Hungaricae*, 23, 1975, pp. 305-318.
- , „Die Maximos-Übersetzung des Cerbanus (Lehren aus einer münchener Handschrift)”, în *Acta Antiqua Academiae Scientiarum Hungaricae*, 24, 1976, pp. 307-333.
- , „Cerbanus Maximos-fordítása (Egy Müncheni kézirat tanulságai)”, în *Antik Tanulmányok*, 19, 1972, pp. 193-213.
- BOSIO (G.), DAL COVOLO (E.) și MARITANO (M.), *Introduzione ai Padri della Chiesa. Secoli V-VIII*, „Strumenti della Corona Patrum”, nr. 5, Torino, 1996, pp. 223-245.
- BOUDIGNON (C.), „Silence ou exégèse de Maxime le Confesseur”, în *Annali di storia dell'esegesi*, 15, 1998, pp. 353-363.
- , „La prière des anges? Ou les paradoxes du commentaire au «Notre Père» de Maxime le Confesseur (580-662)”, în G. DORIVAL și D. PRALON (ed.), *Prières méditerranéennes hier et aujourd'hui*, Aix-en-Provence, 2000, pp. 237-248.

- , *La „Mystagogie” ou traité sur les symboles de la liturgie de Maxime le Confesseur [580-662]. Édition, traduction, commentaire, Disertație*, Universitatea d'Aix-en-Provence, 2000.
- , „Maxime le Confesseur et ses maîtres. À propos du «bienheureux ancien» de la *Mystagogie*”, în G. FILORAMO (éd.), *Maestro e Discepolo. Temi e problemi della direzione spirituale tra VI secolo a.C. e VII secolo d.C., „Le scienze umane”*, Brescia, 2002, pp. 326-330.
- , „Maxime était-il constantinopolitain?”, în B. JANSSENS, B. ROOSEN și P. VAN DEUN (ed.), *Philomathestatos. Studies in Greek and Byzantine Texts Presented to Jacques Noret for his Sixty-Fifth Birthday, „Orientalia Lovaniensia Analecta”*, nr. 137, 2004, pp. 11-43.
- , „Le pouvoir de l'anathème, ou Maxime le Confesseur et les moines palestiniens du VIIe siècle”, în A. CAMPLANI, G. FILORAMO (ed.), *Foundations of Power and Conflicts of Authority in Late-Antique Monasticism. Proceedings of the International Seminar Turin, December 2-4, 2004, „Orientalia Lovaniensia Analecta”*, nr. 157, Leuven, Paris și Dudley (Massachusetts), 2007, pp. 245-274.
- , *Maximi Confessoris Mystagogia una cum latina interpretatione Anastasii Bibliothecarii edita a Christian Boudignon, „Corpus Christianorum Series Graeca”*, nr. 69, Turnhout, 2011.
- , „«How Am I To Love The One Who Hates Me?» Love For One's Enemy, Persecution And Human Rights In Maximus The Confessor”, în K. BERTHELOT și M. MORGENSTERN (ed.), *The Quest for a Common Humanity: Human Dignity and Otherness in the Religious Traditions of the Mediterranean*, Leyden, 2011, pp. 199-218.
- BOUYER (L.), „La spiritualité byzantine”, în J. LECLERCQ, F. VANDENBROUCKE și L. BOUYER (ed.), *La spiritualité au Moyen-Âge, „Histoire de la spiritualité chrétienne”*, nr. 2, Paris, 1961, pp. 651-655, 660-662.
- , *La spiritualité du Nouveau Testament et des Pères, „Histoire de la spiritualité chrétienne”*, nr. 1, Paris, 1966² (1960¹), pp. 517-520; trad. italiană: *La spiritualità dei Patri (III-VII secolo). Monachesimo antico e Padri*, Bologna, 1986², pp. 171-175.
- BRACKE (R.B.), *Ad sancti Maximi vitam. Studie van de biographische documenten en de levenbeschrijvingen betreffende Maximus Confessor (ca. 580-662)*, Disertație, Leuven, 1980.
- , „The Origin of the *Vita Maximi Confessoris* Reconsidered”, în *Eight Annual Byzantine Studies Conference. Abstracts of Papers*, Chicago, 1982, pp. 26-27.

- , „Some Aspects of the Manuscript Tradition of the *Ambigua* of Maximus the Confessor”, în F. HEINZER și C. VON SCHÖNBORN (ed.), *Maximus Confessor. Actes du Symposium sur Maxime le Confesseur, Fribourg, 2-5 septembre 1980*, Fribourg, 1982, pp. 97-109.
- , „Two Fragments of a Greek Manuscript Containing a Corpus Maximianum”, în *The Patristic and Byzantine Review*, 4, 1985, pp. 110-114.
- BRACKE (R.B.) și SELEDESLACHTS (H.), „Le *Parisinus Suppl. gr. 156*: description du manuscrit”, în A. SCHOORS și P. VAN DEUN (ed.), *Philohistôr. Miscellanea in honorem Caroli Laga septuagenarii*, „Orientalia Lovaniensia Analecta”, nr. 60, Leuven, 1994, pp. 273-280.
- BRADSHAW (D.), *Aristotle East and West. Metaphysics and the Division of Christendom*, Cambridge, 2004, pp. 187-207. Traducere în limba română: *Metafizica energiilor necreate și schisma Bisericii*, trad. de D. Dâscă și V. Bîrzu, Sibiu, 2010, pp. 197-216.
- BRANDES (W.), „«Juristische» Krisenbewältigung im 7. Jahrhundert? Die Prozesse gegen Papst Martin I. und Maximus Homologites”, în *Fuentes Minores*, X, „Forschungen zur byzantinischen Rechtsgeschichte”, nr. 22, Frankfurt, 1998, pp. 141-212.
- , „Die melkitischen Patriarchen von Antiocheia im 7. Jahrhundert. Anzahl und Chronologie”, în *Le Muséon*, 111, 1998, pp. 37-57.
- , „Konstantin der Grosse in den monotheletischen Streitigkeiten des 7. Jahrhunderts”, în E. KOUNTOURA-GALAKI (ed.), *Οι σκοτεινοί αιώνες του Βυζαντίου (7ος -9ος αι.)*, Atena, 2001, pp. 89-107.
- , „Heraclius between Restoration and Reform. Some Remarks on Recent Research”, în G.J. REININK și B.H. STOLTE (ed.), *The Reign of Heraclius (610-641): Crisis and Confrontation*, „Groningen Studies in Cultural Change”, nr. 2, Leuven, Paris și Dudley (Massachusetts), 2002, pp. 17-40.
- , „Orthodoxy and Heresy in the Seventh Century: Prosopographical Observations on Monotheletism”, în A. CAMERON (ed.), *Fifty Years of Prosopography. The Later Roman Empire, Byzantium and Beyond*, „Proceedings of the British Academy”, nr. 118, Oxford, 2003, pp. 103-118.
- BRANIȘTE (E.), „Église et liturgie dans la «Mystagogie» de saint Maxime le Confesseur”, în A.M. TRIACCA și A. PISTOLA (ed.), *L'Église dans la Liturgie. Conférences Saint-Serge, xxvie Semaine d'études liturgiques*, Paris, 26-29 juin 1979, „Bibliotheca «Ephemerides Liturgicae», Subsidia nr. 18”, Roma, 1980, pp. 67-79. Versiunea în limba română: „Biserică

și Liturghie în opera «Mystagogia» a Sfântului Maxim Mărturisitorul”, în *Orthodoxia. Revista Patriarhiei Române*, 33, 1981, pp. 13-22.

BRATKE (E.), „Maximi Confessoris Chronologia succinta vitae Christi”, în *Zeitschrift für Kirchengeschichte*, 13, 1892, pp. 382-384.

BRÉHIER (L.), *Grégoire le Grand, les États barbares et la conquête arabe*, în A. FLICHE și V. MARTIN (ed.), *Histoire de l'Église depuis les origines jusqu'à nos jours*, V, 1947, pp. 160-177.

BREUKELAAR (A.), „Maximus Confessor (Homologetes)”, în *Biographisch-Bibliographisch Kirchenlexikon*, V, 1953, coll. 1084-1093.

BRIA (I.), „Cunoașterea lui Dumnezeu după Sfântul Maxim Mărturisitorul”, în *Studii Teologice*, 9, 1957, pp. 310-325.

BRIGHTMAN (F.E.), „The Historia Mystagogica and other Greek Commentaries on the Byzantine Liturgy”, în *The Journal of Theological Studies*, 9, 1908, pp. 248-249.

BRILLIANTOV (A.), „О месте кончины и погребения св. Максима Исповедника”, în *Христианский Восток*, 6, 1917, pp. 1-62; reluat în A.I. BRILLIANTOV, *Император Константин Великий и миланский эдикт 313 г. О месте кончины и погребения св. Максима Исповедника*, „Библиотека Христианской мысли”, Sankt-Petersburg, 2006, pp. 256-330.

BROCK (S.), „An Early Syriac Life of Maximus the Confessor”, în *Analecta Bollandiana*, 91, 1973, pp. 299-346.

—, „Syriac Sources for Seventh-Century History”, în *Byzantine and Modern Greek Studies*, 2, 1976, pp. 28-29; reluat în S. BROCK, *Syriac Perspectives on Late Antiquity*, „Variorum Reprint. Collected Studies”, nr. 199, Londra, 1984, nr. vii.

—, „Clavis Patrum Graecorum III, 7717”, în *The Journal of Theological Studies*, N.S. 32, 1981, pp. 176-178.

—, „A Monothelete Florilegium in Syriac”, în C. LAGA, J.A. MUNITIZ, L. VAN ROMPAY (ed.), *After Chalcedon. Studies in Theology and Church History offered to A. Van Roey for his Seventieth Birthday*, „Orientalia Lovaniensia Analecta”, nr. 18, Leuven, 1985, p. 45; reluat în S. BROCK, *Studies in Syriac Christianity. History, Literature and Theology*, „Variorum Reprint. Collected Studies”, nr. 357, Londra, 1992, nr. xiv.

—, „Two Sets of Monothelete Questions to the Maximianists”, în *Orientalia Lovaniensia Periodica*, 17, 1986, pp. 23-34; reluat în S. BROCK, *Studies in Syriac Christianity. History, Literature and Theology*, „Variorum Reprint. Collected Studies”, nr. 357, Londra, 1992, nr. xv.

- BROKKAAR (W.G.), *De brieven van Photius aan Nicephorus*, Disertație, Amsterdam, 1995, pp. 80, 81, 83, 102, 177-181, 187, 193, 199, 200, 202, 241, 251.
- BRUNE (F.), „La rédemption chez saint Maxime le Confesseur”, în *Contacts*, 30, 1978, pp. 141-171.
- BUCUR (B.), „Foreordained from All Eternity. The Mystery of the Incarnation According to Some Early Christian and Byzantine Writers”, în *Dumbarton Oaks Papers*, 62, 2008, pp. 199-215.
- BUONAIUTI (E.), „Scisma ed clesia alle soglie del Medioevo”, în *Quaderni medievali*, 3, 1977, pp. 11-29.
- , „Eraclio, l'impero d'Oriente e il monotelismo”, în *Quaderni medievali*, 4, 1978, pp. 5-41.
- BUTLER (M.E.), *Hypostatic Union and Monotheletism: the Dyothelite Christology of St Maximus the Confessor*, Disertație, Fordham University, New York, 1994.
- САСУЦИ (D.), *Οι συμβολισμοί στις απαντήσεις προς Θαλασσιον του Αγίου Μαξίμου του Όμολογητού*, Disertație, Atena, 2002.
- ՇԱΚՈՎԱՍ (A.), „Одговори Таласију I-VI. Са старогрчког превео и напомене”, în *Луча/Luca*, 21-22, 2004-2005, pp. 234-243.
- , „Прилог разумевању христологије Св. Максима Исповедника. Значење појма περιχώρησις”, în *Луча/Luca*, 21-22, 2004-2005, pp. 470-476.
- CAMERON (A.), „Byzantine Africa — the Literary Evidence”, în J.H. HUMPHREY (ed.), *Excavations at Carthage 1978 Conducted by the University of Michigan*, VII, Ann Arbor (Michigan), 1982, pp. 38-48; reluat în A. CAMERON, *Changing Cultures in Early Byzantium*, „Collected Studies Series”, nr. 536, Londra, 1996, nr. VII.
- , „The Eastern Provinces in the Seventh Century AD: Hellenism and the Emergence of Islam”, în S. SAID (ed.), *„Hellenismos”: quelques jalons pour une histoire de l'identité grecque. Actes du Colloque de Strasbourg, 25-27 octobre 1989*, Leyde, 1991, pp. 290-293; reluat în A. CAMERON, *Changing Cultures in Early Byzantium*, „Collected Studies Series”, nr. 536, Londra, 1996, nr. IV.
- , „New Themes and Styles in Greek Literature: Seventh-Eighth Centuries”, în A. CAMERON și L.I. CONRAD (ed.), *The Byzantine and Early Islamic Near East, I, Problems in the Literary Source Material*, „Studies in Late Antiquity and Early Islam”, nr. 1, Princeton (New Jersey), 1992, pp. 87, 93-102.

- , „The Byzantine reconquest of North Africa and the Impact of Greek Culture”, în *Fourth International Congress on Graeco-Oriental and Graeco-African Studies*, „Graeco-Arabica”, nr. 5, Atena, 1993, pp. 153-165; re-
luat în A. CAMERON, *Changing Cultures in Early Byzantium*, „Collected
Studies Series”, nr. 536, Londra, 1996, nr. x.
- , „Texts as Weapons: Polemic in the Byzantine Dark Ages”, în A.K.
BOWMAN și G. WOOLF, *Literacy and Power in the Ancient World*, Cam-
bridge, 1994, pp. 198-215.
- CANART (P.), „La «Deuxième lettre à Thomas» de saint Maxime le
Confesseur”, în *Byzantion*, 34, 1934, pp. 415-445.
- CANDAL (M.), „La gracia increada del «Liber Ambiguorum» de San
Máximo”, în *Orientalia Christiana Periodica*, 27, 1961, pp. 131-149.
- CANTARELLA (R.), *S. Massimo Confessore. La mistagogia ed altri scritti* a cura
di R. Cantarella, „Testi cristiani”, nr. 4, Florența, 1931.
- ČANTLADZE (A.), „Вопросоответы к Фалассию Прп. Максима Испов-
ведника в древнегрузинских переводах”, în *Христианский Восток*,
N.S. 1, 7, 1999, pp. 391-396.
- CAPELLA (A.L.), *Maximus, Mönch, und Bekenner. Das Vater Unser. Kurze
Auslegung für einen Freund Christi*, Stans, 1986.
- CAPITANI (O.), „Problemi del pontificato romano da Teodoro I a Mar-
tino I”, în *Martino I papa (649-653) e il suo tempo. Atti del XXVIII Con-
vegno storico internazionale. Todi, 13-16 ottobre 1991*, „Atti dei Convegni
dell' Accademia Tudertina e del Centro di studi sulla spiritualità
medievale”, N.S. nr. 5, Spoleto, 1992, pp. 69-83.
- CAPPUYNS (M.), *Jean Scot Érigène: sa vie, son œuvre, sa pensée*, Universitas
Catholica Lovaniensis. Dissertationes ad gradum magistri in Facultate
Theologica consequendum conscriptae, Ser. II, nr. 26, Bruxelles,
1969^r (Leuven și Paris, 1933¹), pp. 162-172.
- , „La «Versio Ambiguorum Maximi» de Jean Scot Érigène”, în
Recherches de théologie ancienne et médiévale, 30, 1963, pp. 324-329.
- , „Jean Scot Érigène et les «Scoliae» de Maxime le Confesseur”, în
Recherches de théologie ancienne et médiévale, 31, 1964, pp. 122-124.
- , „Glose inédite de Jean Scot sur un passage de Maxime”, în *Re-
cherches de théologie ancienne et médiévale*, 31, 1964, pp. 320-324.
- CARCIONE (F.), „Enérgeia, Thélema e Theokínetos nella lettera di Sergio,
patriarca di Costantinopoli, a papa Onorio Primo”, în *Orientalia
Christiana Periodica*, 51, 1985, pp. 263-276.

- , *Sergio di Costantinopoli ed Onorio I nella controversia monotelita del VII secolo. Alcuni chiarimenti sulla loro dottrina e sul ruolo nella vicenda, „Ecclesia Mater”, nr. 4, Roma, 1985.*
- CARR-HARRIS (G.), „The Folklorization of Maximus the Confessor”, în T. MGALOBlishvili și L. KHOPERIA (ed.), *Maximus the Confessor and Georgia*, Londra, 2009, pp. 201-218.
- CASAGRANDE (D.), *Enchiridion Marianum Biblicum Patristicum*, Roma, 1974, pp. 1345-1351.
- CASALE ROLLE (C.I.), „La «actualidad» de la tradición. A propósito de la teología de Máximo el Confesor, dee Hijo de Dios como hombre”, în A. MEIS WÖRMER, A. REHBEIN PESCE, S. FERNÁNDEZ-EYZAGUIRRE (ed.), *Sapientia Patrum. Homenaje al Profesor Dr. Sergio Zañartu Undurraga S.J., „Anales de la Facultad de Teología”, nr. 51, 2, Santiago de Chile, 2000, pp. 253-269.*
- CASPAR (E.), „Die Lateransynode von 649”, în *Zeitschrift für Kirchengeschichte*, 51, 1932, pp. 75-137.
- , *Geschichte des Papstums von den Anfängen bis zur Höhe der Weltherrschaft*, II, *Das Papstum unter byzantinischer Herrschaft*, Tübingen, 1933, pp. 553-586.
- CATTOI (T.), *Redeeming the Particular: Maximos the Confessor's Critique of Origenism and the Tibetan Debates on Practice*, Disertație, Boston College, Boston, 2006.
- , „The Symphonic Church: Chalcedonian Themes in Maximos the Confessor's Liturgical Theology”, în *Studia Patristica*, XLVIII, 2010, pp. 123-129.
- CAYRÉ (P.), *Précis de patrologie. Histoire et doctrine des Pères et Docteurs de l'Église*, II, Paris, Tournai și Roma, 1930, pp. 302-309; ediție îmbunătățită: *Patrologie et histoire de la théologie*, II, Paris, Tournai, Roma și New York, 1955, pp. 223-230.
- CERESA-GASTALDO (A.), „A proposito di un recente studio su S. Massimo Confessore e l'Origenismo”, în *La Scuola Cattolica*, 83, 1955, pp. 401-409.
- , „Appunti dalla biografia di S. Massimo Confessore”, în *La Scuola Cattolica*, 84, 1956, pp. 145-151.
- , „Il Codice Vaticano Palatino Gr. 49 (fine IX secolo) contenente i «Capitoli sulla carità» di San Massimo Confessore”, în *Studi in onore di A. Calderini e R. Paribeni*, I, Milan și Varèse, 1956, pp. 403-414.

- „Die Überlieferung der *Κεφάλαια περὶ ἀγάπης* von Maximus Confessor auf Grund einiger alten Athoshandschriften“, în *Orientalia Christiana Periodica*, 23, 1957, pp. 145-158.
- „Nuove ricerche sulla tradizione manoscritta dei *Κεφάλαια περὶ ἀγάπης* di S. Massimo Confessore“, în F. DÖLGER și H. G. BECK (ed.), *Akten des XI. Internationalen Byzantinistenkongresses München 1958*, München, 1960, pp. 72-77.
- „A proposito della nuova edizione critica dei *Κεφάλαια περὶ ἀγάπης* di S. Massimo Confessore“, în *Studia Patristica*, III, 1, 1961, pp. 44-46.
- „Maximos Confessor“, în *Lexikon für Theologie und Kirche*, VII, Fribourg-en-Brigau, 1962², coll. 208-210.
- „Nel XIII Centenario della morte di San Massimo il Confessore“, în *Bolletino della Badia Greca di Grottaferrata*, N.S., 16, 1962, pp. 3-8.
- *Massimo Confessore. Capitoli sulla carità*, edici criticamente con introduzione, versione e nota da A. Ceresa-Gastaldo, „Verba Seniorum, Collana di Testi e Studi Patristici“, N.S., nr. 3, Roma, 1963.
- „Spiritualità e cultura bizantina: Massimo il Confessore“, în *Bolletino della Biblioteca e degli Istituti Comunali di Cultura* [Città di Pinerolo], 7, 1965, pp. 13-17.
- „Massimo il Confessore“, în *Enciclopedia filosofica*, IV, Florența, 1967², coll. 352-353.
- „Per la proclamazione di S. Massimo a Dottore della Chiesa“, în *Renovatio*, 12, 1977, pp. 135-137.
- „Dimensione humana e prospettiva escatologica in Massimo Confessore“, în *Renovatio*, 12, 1977, pp. 324-329.
- *Massimo il Confessore. Umanità e divinità di Cristo*. Introduzione, traduzione e note a cura di A. Ceresa-Gastaldo, „Collana di testi patristici“, nr. 19, Roma, 1979.
- *Massimo il Confessore. Il Dio-uomo. Duecento pensieri sulla cognoscenza di Dio e sull' incarnazione di Cristo*. Introduzione, traduzione e note a cura di A. Ceresa-Gastaldo, „Già e non ancora“, nr. 66, Milano, 1980.
- „Tradition et innovation linguistique chez Maxime le Confesseur“, în F. HEINZER și C. VON SCHÖNBORN (ed.), *Maximus Confessor. Actes du Symposium sur Maxime le Confesseur, Fribourg, 2-5 septembre 1980*, Fribourg (Elveția), 1982, pp. 123-137.

- , „Il motivo del sangue in Massimo Confessore”, în *Atti della Settima Sangue et Antropologia nella letteratura cristiana*, Roma 29 novembre – 4 dicembre 1982, III, Roma, 1983, pp. 1421-1431.
- , „Agonia e sangue di Gesù nel Getsemani”, în F. VATTIONI (ed.), *Sangue e Antropologia nella liturgia*, II, Roma, 1984, pp. 577-578.
- , „Massimo il Confessore”, în *Dizionario Patristico e di Antichità Cristiane*, II, 1984, coll. 2169-2172.
- , MASSIMO IL CONFESORE, *Meditazioni sull'agonia di Gesù*. Introduttore, traduzione e note a cura di A. Ceresa-Gastaldo, „Collana di testi patristici”, nr. 50, Roma, 1985.
- , „Maria di Nazaret nelle opere di Massimo Confessore”, în *Polyanthema. Studi di letteratura cristiana antica offerti a S. Costanza*, I, „Studi tardoantichi”, nr. 7, Messina, 1989, pp. 379-385.
- , „Maxime le Confesseur”, în *Dictionnaire encyclopédique du christianisme ancien*, II, Paris, 1990, coll. 1597-1599.
- , *Máximo el Confesor. Meditaciones sobre la Agonía de Jesús*. Introducción y notas de A. Ceresa-Gastaldo. Traducción del griego de Isabel Garzón Bosque, „Biblioteca de Patrística”, nr. 7, Madrid, 1990.
- , „Fede e sapere nella teologia di Massimo Confessore”, în S. FELICI (ed.), *Sacerdozio battesimale et formazione teologica nella catechesi et nella testimonianza di vita dei Patri: convegno di studio e aggiornamento, Facoltà di Lettere cristiane e classiche*, Roma 14-16 marzo 1991, „Biblioteca di scienze religiose”, nr. 99, Roma, 1992, pp. 163-171.
- CHADWICK (H.), „John Moschus and his Friend Sophronius the Sophist”, în *The Journal of Theological Studies*, N.S. 25, 1974, pp. 41-74; reluat în H. CHADWICK, *History and Thought of the Early Church*, „Variorum Reprint. Collected Studies”, nr. 164, Londra, 1982, nr. xviii.
- CHANTLADZE (A.), „The Place of old Georgian Translations in the Study of Maximus the Confessors Heritage”, în K. FLEDFLIUS (ed.), *Byzantium. Identity, Image, Influence. XIX International Congress of Byzantine Studies. University of Copenhagen, 18-24 August, 1996 Abstracts of Communications*, Copenhaga, 1996, rezumat nr. 7133.
- , „Euthymius the Athonite's Translation of Maximus the Confessor's «Quaestiones ad Thalassium»”, în T. MGALOBILISHVILI și L. KHOPERIA (ed.), *Maximus the Confessor and Georgia*, Londra, 2009, pp. 49-58.
- CHAPMAN (J.), „Maximus of Constantinople (Saint)”, în *The Catholic Encyclopedia*, X, New York, 1913, pp. 78-81.

- ____, „Monothelitism and Monothelites”, în *The Catholic Encyclopedia*, X, New York, 1913, pp. 502-508.
- CHARALAMPIDÈS (D.), Ἡ περὶ νοὸς διδασκαλία τοῦ Ἀγίου Μαξίμου τοῦ Ὁμολογητοῦ, Disertație, Atena, 2000.
- CHARPIN-PLOIX (M.-L.), *Union et différence. Une lecture de la „Mystagogie” de Maxime le Confesseur*, Disertație, 2 vol., Institut catholique et Université de Paris IV, Paris 2000.
- ____, MAXIME LE CONFESSEUR, *La Mystagogie. Introduction, traduction et notes*, „Les Pères dans la foi”, nr. 92, Paris, 2005.
- ____, „Maxime le Confesseur. Sa vie, ses œuvres, ses grandes orientations”, în *Connaissance des Pères de l'Église*, 97, 2005, pp. 2-21.
- CHELIDZE (E.), „Saint Maxime le Confesseur, Scolies sur le *Corpus Areopagiticum* D.N., ch. 1”, în *Sameoupo Gza*, 1 (3), 1995, pp. 17-38 (în georgiană).
- ____, „Saint Maxime le Confesseur. À propos de la vraie connaissance”, în *Sameoupo Gza*, 1, 1996, pp. 17-31 (în georgiană).
- CHEVALIER (U.), „Maxime”, în *Répertoire des sources historiques du Moyen-Âge. Bio-bibliographie*, II, Paris, 1907², coll. 3159-3160.
- CHIESA (P.), „Le biografie greche e latine di papa Martino I”, în *Martino I papa (649-653) e il suo tempo. Atti del XXVIII Convegno storico internazionale. Todi, 13-16 ottobre 1991*, „Atti dei Convegni dell'Accademia Tudertina e del Centro di studi sulla spiritualità medievale”, N.S., nr. 5, Spoleto, 1992, pp. 211-241.
- ____, „«Interpres et expositor»: le traduzioni non autosufficienti di Anastasio Bibliotecario”, în *Euphrosyne*, N.S. 29, 2001, pp. 173-184.
- CHIKOVANI (M.), „Maximus the Confessor in Georgian Legends from the Seventh and Eighth Centuries”, în T. MGALOBISHVILI și L. KHOPERIA (ed.), *Maximus the Confessor and Georgia*, Londra, 2009, pp. 165-200.
- CHLENOV (IEROM. DIONISIJ), „Гегсиманское моление в свете христологии прп. Максима Исповедника”, în *Богословский сборник*, 8, 2001, pp. 165-196; retipărit în *Диспут с Пирром. Прп. Максим Исповедник и христологические споры VII столетия*, Moscova, 2004, pp. 339-378.
- CHOI (M.J.), *Spiritual Theology of the Lord's Prayer according to Maximus the Confessor*, Disertație, Dallas Theological Seminary, Dallas (Texas), 2002.
- ____, „Maximus and the Role of Humility in Ascesis”, în *Studies in Spirituality*, 16, 2006, pp. 59-70.

- CHOUFRINE (A.M.), „Scholies à l'*Ambiguaum* 7”, în МАКСИМ ИСПОВЕДНИК, *Полемика с оригенизмом и моноэнергизмом*, Sankt-Petersburg, 2007, pp. 294-382.
- CHOUFRINE (A.M.) și BENEVICH (G.I.), „Дело Максима”, introduce la МАКСИМ ИСПОВЕДНИК, *Полемика с оригенизмом и моноэнергизмом*, Sankt-Petersburg, 2007, pp. 13-153.
- „Другой Максим”, în МАКСИМ ИСПОВЕДНИК, *Полемика с оригенизмом и моноэнергизмом*, Sankt-Petersburg, 2007, pp. 233-239.
- CHRËSTOU (P.K.), „Μαξιμος ὁ Ὁμολογητής”, în *Θρησκευτικὴ καὶ Ἠθικὴ Εὐκρυκλοπαιδεία*, VIII, Atena, 1966, coll. 614-624.
- „Μαξιμος Ὁμολογητής καὶ Νικόλαος Ματσούκας”, în *Κληρονομία*, 12, 1980, pp. 193-211.
- „Ἀνθρωπος ἀναρχος καὶ ἀτελεύτητος ἀπὸ τὴν ἀνθρωπολογίαν τοῦ Μαξίμου τοῦ Ὁμολογητοῦ”, în *Κληρονομία*, 12, 1980, pp. 251-281.
- „Maximos Confessor. On the Infinity of Man”, în F. HEINZER și C. VON SCHÖNBORN (ed.), *Maximus Confessor. Actes du Symposium sur Maxime le Confesseur, Fribourg, 2-5 septembre 1980*, Fribourg, 1982, pp. 261-271; traducere sârbă: „Максим Исповѣдник о бесконечности човјека”, în *Лука/Luca*, 21-22, 2004-2005, pp. 381-386.
- Introduce la Μαξίμου τοῦ Ὁμολογητοῦ, 1. Μυσταγωγία; 2. 400 Κεφάλαια περὶ ἀγάπης; 3. Λόγος ἀσκητικός; 4. 200 Κεφάλαια θεολογικά, „Φιλοκαλία τῶν νηπτικῶν καὶ ἀσκητικῶν”, nr. 14, Tesalonic, 1985.
- CHRYSSAVGIS (J.), „The Sources of St John Climacus (c. 580-649)”, în *Ostkirchliche Studien*, 37, 1988, pp. 7-8.
- CHUBANTSCHEW (A.), „Учението на преподобни Максим Исповедник за богопознанието”, în *Духовна Култура*, 2, 1977, pp. 27-32.
- CHVÁTAL (L.), «Souvztažnost 'milosti' a 'přirozenosti': kosmologické předpoklady nauky o milosti u Maxima Vyznavače», dans L. Karfíková et J. Mrázek (éd.), *Milost podle Písma a starokřesťanských autorů*, Jihlava, 2004, p. 176-195.
- „Pohyb přímý, krukový a spirálovitý v řecké antické filosofické tradici. Příspěvek k diskuzi o filosofických zdrojích Maksima Confessora”, în V. HUŠEK, L. CHVÁTAL, J. PLÁTOVÁ, *Miscellanea Patristica. Studie ke Klementovi z Alexandrie, Mariu Victorinovi, Ambrosiastrovi a Maximu Confessorovi*, Brno, 2007, pp. 87-113.

- , „Mouvement circulaire, rectiligne et spiral. Une contribution à la recherche des sources philosophiques de Maxime le Confesseur”, în *Freiburger Zeitschrift für Philosophie und Theologie*, 54, 2007, pp. 189-206.
- , «Moirai theou. Aplikace nauky o logu na problematiku stvoření : Maxim Confessor a origenisté», dans: I. Kišš (éd.), *Logos-Kristus a jeho význam pre teológiu a sociálnuetiku*, Bratislava 2008, pp. 55-64.
- , «Zbožštění skrze darované synovství. Pojetí milosti u Maxima Vyznavače», dans L. Karfíková et J.A. Dus (éd.), *Milost v antické, židovské a křesťanské tradici*, Jihlava 2008, pp. 287-324.
- , «Stasis aeikinétos – tautokinésis stasimos. Dialektika eschatologického stavu u Maxima Vyznavače», dans V. Hušek, P. Kitzler et J. Plátová (éd.), *Antické křesťanství. Liturgie, rétorika, antropologie*, Brno, 2009, pp. 126-134.
- , „Maxime le Confesseur et la tradition philosophique: À propos d’une définition de la *kinêsis*”, în *Studia Patristica*, XLVIII, 2010, pp. 117-122.
- CIULEI (M.D.), „Învățătura despre suflet și trup la Sfântul Maxim Mărturisitorul”, în *Biserica Ortodoxă*, 1996-1999, pp. 81-103.
- COLISH (M.L.), „John the Scots Christology and Soteriology in Relation to his Greek Sources”, în *The Downside Review*, 100, 1982, pp. 138-151.
- COLLINS (P.M.), „Communion with God. A proposal for Understanding the Outcome of Theosis in the Writings of Maximus the Confessor”, în *Studia Universitatis Babeş-Bolyai. Theologia Catholica Latina*, 1, 2005, pp. 29-38.
- COMAN (C.), „Premise ermineutice în lucrarea *Răspunsuri către Talasie* a Sfântului Maxim Mărturisitorul. Contribuții la o ermineutică ortodoxă”, în *Anuarul Facultății de Teologie Ortodoxă „Patriarhul Iustinian”*. Anul universitar 2000-2001, București, 2001, pp. 69-105, reluat în C. COMAN, *Erminia Duhului*, București, 2002, pp. 152-200.
- COMAN (I.G.), *Patrologie*, București, 1956, pp. 157-158, 279-280.
- COMBEFIS (F.), *S. Maximi Confessoris, Graecorum theologi eximiiue philosophi, operum tomus primus (secundus) ex probatissimis queque mss. codicibus, Regiis, Card. Mazarini, Seguerianis, Vaticanis, Barberinis, Magni Ducis Florentinis, Venetis, etc., eruta, nova Versione subacta, Notisque illustrata. Opera et Studio F. Combefis, I-II, Paris, 1675.*
- CONGOURDEAU (M.-H.), „Maxime le Confesseur et l’humanité de l’embryon”, în J.-L. MARION et al. (ed.), *La politique et la mystique. Hommage à Mgr M. Charles*, Limoges, 1984, pp. 163-171.
- , „L’animation de l’embryon humain chez Maxime le Confesseur”, în *Nouvelle revue théologique*, 111, 1989, pp. 693-709.

- , „Maxime le Confesseur. *Ambigua* à Jean de Cyzique, chapitre 42. Traduction et notes”, în *L'enfant à naître. Tertullien, Grégoire, Augustin, Maxime, Cassiodore, Ps. Augustin*, „Les pères dans la foi”, nr. 78, Paris, 2000, pp. 123-159.
- CONNOR (C.L.), *Art and Miracles in Medieval Byzantium. The Crypt at Hosios Loukas and its Frescoes*, Princeton (New Jersey), 1991, pp. 25-26, 47 și p. 42.
- CONTE (P.), *Il Sinodo Lateranense dell'ottobre 649. La nuova edizione degli Atti a cura di Rudolf Riedinger: rassegna critica di fonti dei secoli VII-XII*, „Collezione Teologica”, nr. 3, Vatican, 1989.
- COOPER (A.G.), „Maximus the Confessor on the Structural Dynamics of Revelation”, în *Vigiliae Christianae*, 55, 2001, pp. 161-186.
- , „St Maximus the Confessor on Priesthood, Hierarchy and Rome”, în *Pro Ecclesia*, 10, 2001, pp. 346-367.
- , „«Suffering Wonders» and «Wonderful sufferings»: Maximus the Confessor and his fifth Ambiguum”, în *Sobornost*, 23, 2001, pp. 45-58.
- , „Christ as Teacher of Theology: Praying the «Our Father» with Origen and Maximus”, în L. PERRONE, P. BERNARDINO și D. MARCHINI (ed.), *Origeniana Octava. Origen and the Alexandrian Tradition. Papers of the 8th International Origen Congress, Pisa, 27-31 August 2001*, II, „Bibliotheca Ephemeridum Theologicarum Lovaniensium”, nr. 164, Leuven, 2003, pp. 1053-1059.
- , *The Body in St Maximus the Confessor. Holy Flesh, wholly Deified*, „Oxford early Christian Studies”, Oxford, 2005 (varianta publicată a lucrării *Holy Flesh, wholly Deified. The Place of the Body in the Theological Vision of Saint Maximus the Confessor*, Disertație, Universitatea Durham, 2002).
- CORRIAS (M.C.), „Il ruolo della Chiesa Calaritana tra Oriente ed Occidente nella Lettera di Anastasio discepolo di Massimo il Confessore (VII secolo)”, în A. MASTINO, G. SOTGIU și N. SPACCAPELO (ed.), *La Sardegna Paleocristiana tra Eusebio e Gregorio Magno. Atti del Convegno Nazionale di studi, Cagliari 10-12 Ottobre 1996*, „Pontificia Facoltà Teologica della Sardegna. Studi e Ricerche di Cultura Religiosa” N.S. nr. 1, Cagliari, 1999, pp. 65-79.
- CORSINI (E.), „Massimo il Confessore, Santo”, în *Grande Dizionario Enciclopedico UTET*, XII, Torino, 1970³, pp. 179.
- CORVINO (F.), „La filosofia dell'Alto Medioevo”, în M. DAL PRA (ed.), *Storia della filosofia*, V, *La filosofia medievale dal secolo VI al secolo XII*, Milano, 1976, pp. 38-41, 397-398.

- COSTA (A.), MÁXIMO EL CONFESOR, *Centurias sobre la Caridad*. Introducción de A. Costa. Traducción de P. Sáenz, „Nepsis”, nr. 3, Luján [Argentina], 1990.
- , „Opere di Atanasio in una traduzione latina inedita”, în *Atti dell'Accademia Pontaniana*, N.S., nr. 42, 1993, pp. 221-265.
- COSTACHE (D.), *Logos și creație. De la principiul cosmologic anthropic la perspectiva theanthropocosmică*, Disertație, București, 2000, pp. 72-159.
- , „Σύνθετος. Elemente de hristologie soteriologică la Sfântul Maxim Mărturisitorul”, în *Anuarul Facultății de Teologie Ortodoxă „Patriarhul Iustinian”*. Anul universitar 2000-2001, București, 2001, pp. 389-406.
- , „Microcosmos și macrocosm. Implicații ecologice în cugetarea Sfântului Maxim Mărturisitorul”, în R. CONSTANTINESCU și G. CĂLINA (ed.), *Teologie și științe naturale. În continuarea dialogului*, Craiova, 2002, pp. 69-90.
- , „Programul hermeneuticii tradiționale. Trei scrieri ale Sfântului Maxim Mărturisitorul”, în *Bărăganul Ortodox* (Slobozia), mai 2004, pp. 4-5, iunie 2004, p. 4.
- , „Going Upwards with Everything You Are. The Unifying Ladder of St Maximus the Confessor”, în B. NICOLESCU și M. STAVINSCHI (ed.), *Science and Orthodoxy, a Necessary Dialogue*, București, 2006, pp. 135-144.
- , „Seeking out the Antecedents of the Maximian Theory of Everything: St Gregory the Theologian's Oration 38”, în *Phronema*, 26, 2, 2011, pp. 27-45.
- COSTESCU (D.), «Logoslogia maximiana – Metanoia umanului», *Teologia*, 11, 2007, pp. 122-139.
- CREMASCHI (L.), *Massimo il Confessore. Lettera sulla carità. Ep. II ad Joannem cubicularium de charitate. Introduzione, traduzione dal greco e note a cura di Lisa Cremaschi*, „Testi dei padri della chiesa”, nr. 2, Magnano, 1994.
- CREMASCHI (L.) și MARIANO (B.) (ed.), MASSIMO IL CONFESORE, *In tutte le cose la „Parola”*, „Padri della Chiesa: Volti e voci”, Magnano, 2008.
- CRISTESCU (V.), „O interpretare modernă a voinței umane a Fiului lui Dumnezeu întrupat la Sfântul Maxim Mărturisitorul și Părinții anteriori”, în *Teologie și Viață*, 14, 2004, pp. 88-106, și *Journal for the Study of Religions and Ideologies*, 7, 2008, pp. 226-245.
- CRISTIANI (M.), „Κόσμος αἰσθητός. Le système des cinq sens dans les Ambigua de Maxime le Confesseur”, în *Micrologus*, 10, 2002, pp. 449-462.

- CRÎSMĂREANU (F.), „Primul simpozion din România dedicat exclusiv Sfântului Maxim Mărturisorul”, în *Convorbiri literare*, 170, 2010, pp. 157-160.
- , „«The Gnostic» Maximus the Confessor. Notes on a New Translation in Romanian”, în *European Journal of Science and Theology*, 7, 2011, pp. 17-32.
- CROCE (V.), *Tradizione e ricerca. Il metodo teologico di san Massimo il Confessore*, „*Studia Patristica Mediolanensia*”, nr. 2, Milano, 1974.
- , „Simposio su Massimo il Confessore”, în *La Scuola Cattolica*, 108, 1980, pp. 282-286.
- , „Il primato petrino nel primo millenio: la testimonianza di Massimo il Confessore”, în *Archivio Teologico Torinese*, 12, 2006, pp. 44-62.
- CROCE (V.) și VALENTE (B.), „Provvidenza e pedagogia divina nella storia”, în F. HEINZER și C. VON SCHÖNBORN (ed.), *Maximus Confessor. Actes du Symposium sur Maxime le Confesseur, Fribourg, 2-5 septembre 1980*, Fribourg (Elveția), 1982, pp. 247-259.
- CROSS (F.L.) și LIVINGSTONE (A.) (ed.), „Maximus, St. «Confessor»”, în *The Oxford Dictionary of the Christian Church*, Londra, New York și Toronto, 1974² (Oxford, 1958¹), p. 895.
- , „Monothelism”, în *The Oxford Dictionary of the Christian Church*, Londra, New York și Toronto, 1974² (Oxford, 1958¹), pp. 932-933.
- CVETKOVIC (V.), „Извори за учење о времену Светог Максима Исповедника”, în *Луга/Luca*, 21-22, 2004-2005, pp. 507-523.
- , „St Maximus on Πάθος and Κίνησις in *Ambiguum* 7”, în *Studia Patristica*, XLVIII, 2010, pp. 95-103.
- , „On the Identity of ἀλλότριος and His Definition in *Ambiguum* 7 of St Maximus”, în *Studia Patristica*, XLVIII, 2010, pp. 104-110.
- , „Predeterminations and Providence in Dionysius and Maximus the Confessor”, în F. IVANOVIC (ed.), *Dionysius the Areopagite between Orthodoxy and Heresy*, Cambridge, 2011, pp. 135-156.
- DAGRON (G.), „Rome et l'Italie vues de Byzance (IVe-VIe siècles)”, în *Bisanzio, Roma e l'Italia nell'Alto Medioevo*, 3-9 aprile 1986, „*Settimane di Studio del Centro italiano di Studi sull'Alto Medioevo*”, nr. 34, Spoleto, 1988, pp. 48-50.
- , „Le christianisme byzantin du VIIe au milieu du XIe siècle”, în J.-M. MAYEUR, C. L. PIETRI, A. VAUCHEZ și M. VENARD, *Histoire du christianisme des origines à nos jours*, IV, *Évêques, moines et empereurs (610-1054)*, Paris, 1993, pp. 40-60.

- , *Empereur et prêtre. Étude sur le „césaropapisme” byzantin*, „Bibliothèque des Histoires”, Paris, 1996, pp. 177-184, 189-190.
- DAHME (K.), *Byzantinische Mystik. Ein Textbuch aus der „Philokalia”*, I, *Das Erbe der Mönchswäiter*. Ausgewählt und übersetzt von K. Dahme, Salzburg, 1989, pp. 99-126.
- DALEY (B.E.), „Apokatastasis and «Honorable Silence» in the Eschatology of Maximus the Confessor”, în F. HEINZER și C. VON SCHÖNBORN (ed.), *Maximus Confessor. Actes du Symposium sur Maxime le Confesseur, Fribourg, 2-5 septembre 1980*, Fribourg (Elveția), 1982, pp. 309-339; traducere sârbă: „Апокатастасис и «благопоштоватељско ћутање» у есхатологији Максима Исповједника”, în *Луча/Luca*, 21-22, 2004-2005, pp. 485-502.
- , *Eschatologie. In der Schrift und Patristik*, „Handbuch der Dogmengeschichte”, IV, 7a, Fribourg-en-Brisgau, Bâle și Viena, 1986, pp. 239-240.
- , „Maximus Confessor. Quaestiones ad Thalassium 22”, în J. LEEMANS (ed.), *Corpus Christianorum 1953-2003. Xenium Natalicium. Fifty Years of Scholarly Editing*, Turnhout, 2003, pp. 287-291.
- , „Making a Human Will Divine: Augustine and Maximus on Christ and Human Salvation”, în G.E. DEMACPOULOS și A. PAPANIKOLAOU (ed.), *Orthodox Readings of Augustine*, Crestwood, 2008, pp. 101-126.
- DALMAIS (I.-H.), „Saint Maxime le Confesseur, docteur de la charité”, în *La Vie spirituelle*, 79, 1948, pp. 294-303.
- , „La théorie des «logoi» des créatures chez saint Maxime le Confesseur”, în *Revue des sciences philosophiques et théologiques*, 36, 1952, pp. 244-249.
- , „L'œuvre spirituelle de saint Maxime le Confesseur. Notes sur son développement et sa signification”, în *Supplément à la Vie spirituelle*, 21, 1952, pp. 216-226.
- , „La doctrine ascétique de saint Maxime le Confesseur, d'après le «Liber asceticus»”, în *Irénikon*, 26, 1953, pp. 17-39.
- , „Un traité de théologie contemplative, le «Commentaire du Pater» de saint Maxime le Confesseur”, în *Revue d'ascétique et de mystique*, 29, 1953, pp. 123-159.
- , „Divinisation, II, Patristique grecque”, în *Dictionnaire de spiritualité*, III, Paris, 1957, coll. 1376-1389.
- , „L'anthropologie spirituelle de saint Maxime le Confesseur”, în *Recherches et débats du Centre catholique des intellectuels français*, 36, 1961, pp. 202-211.

- , „Saint Maxime le Confesseur et la crise de l'origénisme monastique”, în *Théologie de la vie monastique. Études sur la tradition patristique*, „Théologie”, nr. 49, Paris, 1961, pp. 411-421.
- , „La fonction unificatrice du Verbe incarné dans les œuvres spirituelles de saint Maxime le Confesseur”, în *Sciences ecclésiastiques*, 14, 1962, pp. 445-459.
- , „Place de la «Mystagogie» de saint Maxime le Confesseur dans la théologie liturgique byzantine”, în *Studia Patristica*, V, Berlin, 1962, pp. 277-283.
- , „Saint Maxime le Confesseur. Une synthèse théologique”, în *La Vie spirituelle*, 107, 1962, pp. 316-318.
- , *Saint Maxime le Confesseur, Le mystère du salut*. Textes traduits et présentés par A. Argyriou, introduits par I.H. Dalmais, „Les écrits des saints”, Namur, 1964, pp. 7-57.
- , „L'héritage évagrien dans la synthèse de saint Maxime le Confesseur”, în *Studia Patristica*, VIII, Berlin, 1966, pp. 356-362.
- , „Le vocabulaire des activités intellectuelles, volontaires et spirituelles dans l'anthropologie de saint Maxime le Confesseur”, în *Mélanges offerts au P.M.-D. Chenu*, „Bibliothèque thomiste”, nr. 37, Paris, 1967, pp. 189-202.
- , „Mystère liturgique et divinisation dans la «Mystagogie» de saint Maxime le Confesseur”, în J. FONTAINE și C. KANNENGISSER (ed.), *Epektasis: Mélanges patristiques offerts au Cardinal Jean Daniélou*, Paris, 1972, pp. 55-62.
- , „Théologie de l'Église et mystère liturgique dans la «Mystagogie» de saint Maxime le Confesseur”, în *Studia Patristica*, XIII, 1975, pp. 145-153.
- , „Maxime le Confesseur (Saint)”, în *Catholicisme hier, aujourd'hui, demain*, VIII, Paris, 1979, coll. 995-1003.
- , „Maxime le Confesseur”, în *Dictionnaire de spiritualité*, X, Paris, 1980, coll. 836-847; traducere sârbă: „Максим Исповједник: византијски монах и богослов”, în *Луча/Luca*, 21-22, 2004-2005, pp. 33-40.
- , „L'Église, icône du Mystère: la «Mystagogie» de saint Maxime le Confesseur, une ecclésiologie liturgique”, în *L'Église dans la liturgie. Conférences Saint-Serge, XXVIe semaine d'études liturgiques*, Paris, 26-29 juin 1979, „Bibliotheca «Ephemerides Liturgicae». «Subsidia»”, nr. 18, Roma, 1980, pp. 107-117.
- , „La manifestation du Logos dans l'homme et dans l'Église. Typologie anthropologique et typologie ecclésiale d'après «Qu. Thal.» 60 et la

- «Mystagogie»", în F. HEINZER și C. VON SCHÖNBORN (ed.), *Maximus Confessor. Actes du Symposium sur Maxime le Confesseur, Fribourg, 2-5 septembre 1980*, Fribourg, 1982, pp. 13-25.
- , „La vie de saint Maxime le Confesseur reconsidérée?", în *Studia Patristica*, XVII, 1, 1982, pp. 26-30; traducere română de I. Ică jr.: „Viața Sfântului Maxim Mărturisitorul reconsiderată?", în *Mitropolia Ardealului*, 32, 1987, pp. 26-30.
- , „Monothélisme", în *Catholicisme hier, aujourd'hui, demain*, IX, Paris, 1982, coll. 590-591.
- , „L'innovation des natures d'après saint Maxime le Confesseur (à propos de l'«Ambiguum» 42)", în *Studia Patristica*, XV, 1, 1984, pp. 285-290.
- , „Texte choisi. Le mystère du Christ (Question à Thalassius 60)", în *Connaissance des Pères de l'Église*, 17, 1985, pp. 19-21.
- , „Les lignes essentielles de la vie spirituelle selon saint Maxime le Confesseur (Prologues des TP 10 et 20, à Marinos; PG 91, coll. 9, 133, 228-229)", în *Studia Patristica*, XVIII, 2, 1989, pp. 191-196.
- DALMAIS (I.-H.) și DONNAT (L.), „Maxime le Confesseur", în *Connaissance des Pères de l'Église*, 17, Paris, 1985, pp. 3-18.
- DAL PRA (M.), *S. Massimo Confessore. Il libro ascetico*. Traduzione dal greco ed introduzione a cura di M. Dal Pra, „Breviari mistici", nr. 19, Milano, 1944.
- DALSGAARD LARSEN (B.), „Les traités de l'âme de saint Maxime et de Michel Psellos dans le «Parisinus graecus 1868»", în *Cahiers de l'Institut du Moyen Âge grec et latin*, 30, 1979, pp. 1-32.
- DARROUZÈS (J.), „Élie l'Ecdicos", în *Dictionnaire de spiritualité*, IV, 1, Paris, 1960, coll. 576-578.
- DE ANDIA (Y.), „Transfiguration et théologie négative chez Maxime le Confesseur et Denys l'Aréopagite", în Y. DE ANDIA (ed.), *Denys l'Aréopagite et sa postérité en Orient et en Occident. Actes du colloque international, Paris, 21-24 septembre 1994*, „Collection des Études Augustiniennes. Série Antiquité", nr. 151, Paris, 1997, pp. 293-328; reluat în Y. DE ANDIA, *Denys l'Aréopagite. Tradition et métamorphoses*, Paris, 2006, pp. 147-184.
- DE ANGELIS (B.), *Natura, persona, libertà. L'antropologia di Massimo il Confessore*, Roma, 2002 (ediția publicată a lucrării *L'antropologia di Massimo il Confessore*, Disertație, Roma, 2000).
- , MASSIMO IL CONFESSORE, *Opuscoli teologici e polemici. Introduzione, traduzione e note a cura di Bernardo De Angelis*, Bologna, 2007.

- , „Massimo il Confessore”, în A. DI BERARDINO (ed.), *Nuovo Dizionario Patristico e di Antichità Cristiane*, II, Genova și Milano, 2007, coll. 3119-3125.
- DE CICCIO (V.), „La philautia in Massimo il Confessore”, în *Asprenas*, 51, 2004, pp. 223-232.
- DECLERCK (J.H.), *Maximi Confessoris Quaestiones et Dubia. Tekstkritische uitgave met authenticiteitskritiek door J.H. Declerck*, Disertație, I-III, Leuven, 1980.
- , „La tradition des «Quaestiones et Dubia» de S. Maxime le Confesseur”, în F. HEINZER și C. VON SCHÖNBORN (ed.), *Maximus Confessor. Actes du Symposium sur Maxime le Confesseur, Fribourg, 2-5 septembre 1980*, Fribourg (Elveția), 1982, pp. 85-96.
- , *Maximi Confessoris Quaestiones et Dubia* edidit J.H. Declerck, „Corpus Christianorum. Series Graeca”, nr. 10, Turnhout și Leuven, 1982.
- , „Les citations de S. Maxime le Confesseur chez Paul de l'Évergétis”, în *Byzantion*, 55, 1985, pp. 91-117.
- DE HALLEUX (A.), „Palamisme et scolastique. Exclusivisme dogmatique ou pluriformité théologique?”, în *Revue théologique de Louvain*, 4, 1973, pp. 409-442; reluat în A. DE HALLEUX, *Patrologie et œcuménisme*, „Bibliotheca Ephemeridum Theologicarum Lovaniensium”, nr. 93, Leuven, 1990, pp. 782-815.
- , Recenzie la A. RIOU, *Le Monde et l'Église selon Maxime le Confesseur*, în *Revue théologique de Louvain*, 5, 1974, pp. 364-366.
- , „Palamisme et tradition”, în *Irénikon*, 48, 1975, pp. 479-493, reluat în A. DE HALLEUX, *Patrologie et œcuménisme*, „Bibliotheca Ephemeridum Theologicarum Lovaniensium”, nr. 93, Leuven, 1990, pp. 816-830.
- , Recenzie la C. VON SCHÖNBORN, *L'Icone du Christ*, în *Ephemerides Theologicae Lovanienses*, 53, 1977, pp. 229-233.
- , Recenzie la J.-M. GARRIGUES, *Maxime le Confesseur. La charité, avenir divin de l'homme*, în *Revue d'histoire ecclésiastique*, 73, 1978, pp. 214-215.
- , „Pour un accord œcuménique sur la procession de l'Esprit Saint et l'addition du Filioque au Symbole”, în *Irénikon*, 51, 1978, p. 469; reluat în A. DE HALLEUX, *Patrologie et œcuménisme*, „Bibliotheca Ephemeridum Theologicarum Lovaniensium”, nr. 93, Leuven, 1990, p. 442.
- , Recenzie la F.M. LÉTHEL, *Théologie de l'agonie du Christ*, în *Revue théologique de Louvain*, 11, 1980, pp. 236-238.
- , Recenzie la F. HEINZER, *Gottes Sohn als Mensch*, în *Revue d'histoire ecclésiastique*, 76, 1981, pp. 372-374.

- , Recenzie la P. PIRET, *Le Christ et la Trinité selon Maxime le Confesseur*, în *Revue théologique de Louvain*, 16, 1985, pp. 467-469.
- , Recenzie la V. KARAYIANNIS, *Maxime le Confesseur. Essence et énergies de Dieu*, în *Revue théologique de Louvain*, 25, 1994, pp. 380-382.
- , Recenzie la SAINT MAXIME LE CONFESSEUR, *Questions à Thalassios*, în traducere de J.-Cl. Larchet, traducere și note de E. Ponsoye, în *Revue théologique de Louvain*, 25, 1994, pp. 382-383.
- DEKKERS (E.), „Maxime le Confesseur dans la tradition latine”, în C. LAGA, J.A. MUNITIZ și L. VAN ROMPAY (ed.), *After Chalcedon: Studies in Theology and Church History Offered to Professor A. Van Roey for his Seventieth Birthday*, „Orientalia Lovaniensia Analecta”, nr. 18, Leuven, 1985, pp. 83-97.
- DELL'OSSO (C.), „Still on the concept of «enhypostaton»”, în *Augustinianum*, 43, 2003, pp. 70-74.
- DESEILLE (P.), *L'Évangile au désert*, Paris, 1999³ (1965¹), pp. 107-108, 227-267 (traducere *Livre ascétique*).
- DES PLACES (E.), „Maxime le Confesseur et Diadoque de Photicé”, în F. HEINZER și C. VON SCHÖNBORN (ed.), *Maximus Confessor. Actes du Symposium sur Maxime le Confesseur, Fribourg, 2-5 septembre 1980*, Fribourg (Elveția), 1982, pp. 29-35.
- , „La théologie négative du Pseudo-Denys: ses antécédents platoniciens et son influence au seuil du Moyen-Âge”, în *Studia Patristica*, XVII, 1, 1982, pp. 88-89.
- DÉROCHE (V.), *Entre Rome et l'Islam. Les chrétientés d'Orient, 610-1054*, „Regards sur l'histoire. Histoire médiévale”, nr. 112, Paris, 1996, pp. 73-95.
- DE VOCHT (C.), „Note additionnelle sur la provenance des codices Vind. theol. Gr. 109 et Vat. Gr. 1502”, în *Codices Manuscripti*, 10, 1984, p. 84.
- , „Un nouvel opuscule de Maxime le Confesseur, source des chapitres non encore identifiés des cinq centuries théologiques (CPG 7715)”, în *Byzantion*, 57, 1987, pp. 415-420.
- , „BHG 715db: un texte de Maxime le Confesseur”, în *Analecta Bollandiana*, 106, 1988, p. 272.
- , „Maximus Confessor (ca. 580-662)”, în *Theologische Realenzyklopädie*, XII, Berlin și New York, 1992, pp. 298-304.
- DEVREESE (R.), „Chaînes exégétiques grecques”, în *Dictionnaire de la Bible*, Supplément 1, Paris, 1928, coll. 1084-1233, *passim*.
- , „La Vie de S. Maxime le Confesseur et ses recensions”, în *Analecta Bollandiana*, 46, 1928, pp. 5-49.

- , „Le texte grec de l'«Hypomnesticum» de Théodore Spoudée. Le supplice, l'exil et la mort des victimes illustres du monothélisme”, în *Analecta Bollandiana*, 53, 1935, pp. 49-80.
- , „La fin inédite d'une lettre de saint Maxime: un baptême forcé de juifs et de samaritains à Carthage en 632”, în *Revue des sciences religieuses*, 17, 1937, pp. 25-35.
- , „La lettre d'Anastase l'Apocrisiaire sur la mort de S. Maxime le Confesseur et de ses compagnons d'exil”, în *Analecta Bollandiana*, 73, 1955, pp. 5-16.
- DI BERNARDINO (A.), *Patrologia*, V, *Dal Concilio di Calcedonia (451) a Giovanni Damasceno (t 750)*, Genova, 2000, pp. 110-132.
- DIEHL (C.), *L'Afrique byzantine. Histoire de la domination byzantine en Afrique*, II, Paris, 1896, pp. 535-562.
- DIEKAMP (F.), „Der Mönch und Presbyter Georgios, ein unbekannter Schriftsteller des 7. Jahrhunderts”, în *Byzantinische Zeitschrift*, 9, 1900, pp. 14-51.
- (ed.), *Doctrina Patrum de incarnatione Verbi. Ein griechisches Florilegium aus des Wende des siebenten und achten Jahrhunderts*, Münster in Westfalen, 1907.
- DISDIER (M.-Th.), *De vita contemplativa secundum doctrinam sancti Maximi Confessoris*, Disertație, Pontificium Institutum Orientalium, Roma, 1928.
- , „Les fondements dogmatiques de la spiritualité de saint Maxime le Confesseur”, în *Échos d'Orient*, 29, 1930, pp. 296-313.
- , „Une œuvre douteuse de saint Maxime le Confesseur”, în *Échos d'Orient*, 30, 1931, pp. 160-178.
- , „Élie l'Ecdicos et les ἑτέρα κεφάλαια attribués à saint Maxime le Confesseur et à Jean de Carpathos”, în *Échos d'Orient*, 31, 1932, pp. 17-43.
- , „Le témoignage spirituel de Thalassius le Libyen”, în *Études byzantines*, 2, 1944, pp. 79-82.
- DOBRA (Ș.), „Sfântul Maxim Mărturisitorul în Apus”, în *Biserica Ortodoxă Română*, 57, 1939, pp. 299-314.
- DOBROTSVETOV (P.K.), МАКСИМ ИСПОВЕДНИК, *Вопросы и затруднения. Questiones et dubia. Вступ. статья, пер. и комм. П.К. Доброцветова*, Moscova, 2008.
- , „Преп. Максим Исповедник и Александрийская традиция экзегетики”, în *Философские науки*, 4, 2004.

- „Священное Писание как предмет созерцания у преп. Максима Исповедника”, în *Альфа и Омега*, 46, 2006, pp. 36-48; reluat în *Экзегетика и герменевтика Священного Писания*, Т. 1, Sergiev-Posad, 2007, pp. 62-75.
- „Учение о ступенях последовательного развития греха, добродетели и богопознания в экзегетическом произведении преп. Максима Исповедника «Вопросы и затруднения» (*Quaestiones et dubia*)”, în *Экзегетика и герменевтика Священного Писания*, т. 1, Sergiev-Posad, 2007, pp. 76-85.
- „Преп. Максим Исповедник. «Амбигвы» 37 и Письмо 6. Перевод и комментарии”, în *Альфа и Омега*, 47, 2006, pp. 47-53.
- „Образ философии в произведении, приписываемом преп. Максиму Исповеднику «Главы богословские»”, în *Альфа и Омега*, 49, 2007, pp. 58-68.
- „«Богословские главы» (*Loci communes*), приписываемые преп. Максиму Исповеднику. Главы 1–10. Вступит. статья, перевод с греческого”, în *Христианское чтение*, 2, 2010, pp. 6-56.
- „«Богословские главы» (*Loci communes*), приписываемые преп. Максиму Исповеднику. Главы 14, 38, 45, 48, 51, 53, 56, 57, 59. Вступит. статья, перевод с греческого”, în *Материалы кафедры богословия МДА*, Sergiev-Posad, 2011, pp. 314-348.
- „«Богословские главы» (*Loci communes*), приписываемые преп. Максиму Исповеднику. Главы 15, 16, 17, 20, 23, 47. Вступит. статья, перевод с греческого”, în *Срептенский сборник*, vol. 2, Moscova, 2010, pp. 84-113.
- „«Богословские главы» (*Loci communes*), приписываемые преп. Максиму Исповеднику. Главы 12, 13, 18, 21, 22, 28, 30, 32. Вступит. статья, перевод с греческого”, în *Христианское чтение*, 6, 2010, pp. 6-40.
- DÖRRIES (H.), „Maximus Confessor”, în C. ANDERSEN, L. HUBER și K. BARTELS (ed.), *Lexikon der Alten Welt*, Zürich și Stuttgart, 1965, coll. 1873-1874.
- „Erotapokriseis”, în *Reallexikon für Antike und Christentum*, VI, 1966, coll. 359-361.
- „Maximus Confessor”, în K. ZIEGLER și W. SONTHEIMER (ed.), *Die Kleine Pauly. Lexikon der Antike*, III, Stuttgart, 1969, col. 1117.
- DOUCET (M.), *Dispute de Maxime le Confesseur avec Pyrrhus*. Introduction, texte critique, traduction et notes par Marcel Doucet, Disertație, Institut d'études médiévales, Montreal, 1972.

- , „Vues récentes sur les «métamorphoses» de la pensée de saint Maxime le Confesseur”, în *Science et Esprit*, 31, 1979, pp. 269-302.
- , „Est-ce que le monothélisme a fait autant d'illustres victimes? Réflexions sur un ouvrage de F.-M. Léthel”, în *Science et Esprit*, 35, 1983, pp. 53-83.
- , „La volonté humaine du Christ, spécialement en son agonie. Maxime le Confesseur interprète de l'Écriture”, în *Science et Esprit*, 37, 1985, pp. 123-159.
- DRAESEKE (J.), „Apollinarios' von Laodicea Dialoge «Über die heilige Dreieinigkeit»”, în *Theologische Studien und Kritiken*, 63, 1890, pp. 137-171.
- , *Apollinarios von Laodicea. Sein Leben und seine Schriften. Nebst einem Anhang: Apollinarii Laodicensi quae supersunt dogmatica*, „Texte und Untersuchungen”, nr. 7, 3-4, Leipzig, 1892, pp. 138-157.
- , *Johannes Scotus Erigena und dessen Gewährsmänner in seinem Werke De divisione naturae libri V*, „Studien zur Geschichte der Theologie und der Kirche”, nr. 9, 2, Aalen, 1972² (Leipzig, 1902¹), pp. 52-63.
- , „Zu Johannes Scotus Erigena”, în *Zeitschrift für wissenschaftliche Theologie*, 46, 1902, pp. 563-580.
- , „Zu Johannes Scotus Erigena. Bemerkungen und Mitteilungen”, în *Zeitschrift für wissenschaftliche Theologie*, 47, 1904, pp. 121-130.
- , „Patristische Beiträge”, I, „Zu Maximus Confessor”, în *Zeitschrift für wissenschaftliche Theologie*, 47, 1904, pp. 250-259.
- , „Neuplatonisches in des Gregorios von Nazianz Trinitätslehre”, în *Byzantinische Zeitschrift*, 15, 1906, pp. 143-148.
- , „Maximus Confessor und Johannes Scotus Erigena”, în *Theologische Studien und Kritiken*, 84, 1911, pp. 20-60, 204-229.
- DRAGAS (G.C.), „St Maximos the Confessor and the Christian Life”, în *Εκκλησία και Θεολογία*, 2, 1981, pp. 861-864.
- , „The Church in St Maximus' Mystagogy”, în *Θεολογία*, 56, 1985, pp. 385-403; reluat în *Irish Theological Quarterly*, 53, 1987, pp. 113-129; traducere sârbă: „Црква у «Мистагогији» Св. Максима”, în *Луга/Луца*, 21-22, 2004-2005, pp. 524-533.
- , „Υπόμνημα τῆς παρούσης ἑλληνικῆς ἐκδόσεως (σύγχρονος ἐπιστημονικῆς ἐνημέρωσις)”, în I.K. ΔΙΟΤΗΣ (ed.), *Ελληνική Πατρολογία (Patrologia graeca)*, t. 90, Atena, 1989, pp. 9-38.
- , „Introduction and Bibliography for the Athens reprinted edition of Migne's *Patrologia Graeca*, vols. 90, 91”, în I.K. ΔΙΟΤΗΣ (ed.), *Ελληνική Πατρολογία (Patrologia graeca)*, t. 90, Atena, 1989, pp. 17-72.

- , „The Lord's Prayer: Guide to the Orthodox Life According to St Maximus the Confessor”, în *Ecclesiasticus II. Orthodox Icons, Saints, Feast and Prayers*, Rollingsford (New Hampshire), 2005, pp. 209-241.
- DRESSLER (R.), „Quaestiones criticae ad Maximi et Antonii gnomologias spectantes. Accedunt disputatiuncula de florilegio quodam inedito et schedae criticae”, în *Jahrbücher für klassische Philologie*, Supplementband V, 1864-1872, pp. 307-350.
- DROBNER (H.R.), *Lehrbuch der Patrologie*, Fribourg-en-Brisgau, Bâle și Viena, 1994, pp. 437-441.
- DUCHESNE (L.), *L'Église au VIe siècle*, Paris, 1926, pp. 431-485.
- DUDLEY (D.R.), „Maximus”, în *The Penguin Companion to Literature*, IV, *Classical and Byzantine*, Harmondsworth și Baltimore, 1969, pp. 199-200.
- DUMITRAȘCU (N.), „Aspecte ale unirii ipostatice în Epistolele Sfântului Maxim Mărturisitorul”, în *Credința Ortodoxă*, 2, 1997, pp. 68-82.
- DUNAEV (A.), „К истолкованию Quaestiones et dubia, 13 прп. Максима Исповедника”, în *Богословские труды*, 43-44, 2012, pp. 343-356.
- DUPONT (V.-L.), „Le dynamisme de l'action liturgique. Une étude de la «Mystagogie» de saint Maxime le Confesseur”, în *Revue des sciences religieuses*, 65, 1991, pp. 363-387.
- , „Vivre l'impossible humain dans la foi au Fils de Dieu. Une lecture du «Liber Asceticus» de saint Maxime le Confesseur”, în *Collectanea Cisterciensia*, 67, 2005, pp. 67-79.
- DURAND (G.-M. DE), Recenzie la F. HEINZER, *Gottes Sohn als Mensch. Die Struktur des Menschseins Christi bei Maximus Confessor*, în *Revue des sciences philosophiques et théologiques*, 67, 1983, pp. 629-631.
- , Recenzie de F. HEINZER și C. VON SCHÖNBORN (ed.), *Maximus Confessor. Actes du Symposium sur Maxime le Confesseur*, Fribourg, 2-5 septembre 1980, în *Revue des sciences philosophiques et théologiques*, 67, 1983, pp. 631-633.
- , Recenzie de P. PIRET, *Le Christ et la Trinité selon Maxime le Confesseur*, în *Revue des sciences philosophiques et théologiques*, 69, 1985, pp. 606-609.
- DUVAL (Y.), „Le patrice Pierre, exarque d'Afrique?”, în *Antiquités africaines*, 5, 1971, pp. 209-214.
- , *Le Livre de Jonas dans la littérature chrétienne grecque et latine. Sources et influences du Commentaire sur Jonas de saint Jérôme*, II, Paris, 1973, pp. 381-385.
- ECKLEY (V.), „Psyche and Body – Person and World”, în *Religious Education*, 85, 1990, pp. 356-367.

- EHRHARD (A.), „Zu den «Sacra Parallela» des Johannes Damascenus und dem Florilegium des «Maximos»", în *Byzantinische Zeitschrift*, 10, 1901, pp. 394-415.
- EINARSON (B.), „On a Supposed Pseudo-Aristotelian Treatise on the Soul", în *Classical Philology*, 28, 1933, pp. 129-130.
- ELERT (W.), *Der Ausgang der altkirchlichen Christologie. Eine Untersuchung über Theodor von Pharan und seine Zeit als Einführung in die alte Dogmengeschichte*, Berlin, 1957, pp. 186-189, 207, 210, 219-223, 244-259.
- ЕРІФАНОВІЧ (S.L.), *Преподобный Максим Исповедник и византийское богословие*, Moscova, 2003^r (Kiev, 1915¹; Farnborough, 1971^r; Moscova, 1996^r; Sergiev-Posad, 2011^r; traducere română: *Sfântul Maxim Mărturisitorul și teologia bizantină*, trad. M. Coja, București, 2009).
- , *Материалы к изучению жизни и творения преп. Максима Исповедника*, Kiev, 1917.
- ESCRIBANO-ALBERCA (I.), *Glaube und Gotteserkenntnis in der Schrift und Patristik, „Handbuch der Dogmengeschichte"*, nr. I, 2a, Fribourg, Bâle și Viena, 1974, pp. 129, 132-135.
- EVERY (G.), *The Byzantine Patriarchate, 451-1204*, Londra, 1947, pp. 74-81.
- FABRICIUS (I.A.), *Bibliotheca Graeca sive notitia scriptorum veterum Graecorum quorumcumque monumenta integra aut fragmenta edita exstant tum plerorumque e Mss. ac deperditis ab auctore recognita. Editio nova variorum curis emendatio atque auctior curante G.C. Harles, IX*, Hamburg, 1804, pp. 635-677, 744-757.
- FARRELL (J.P.), *Free Choice in St Maximus the Confessor*, Disertație, Oxford, 1987.
- , *Free Choice in St Maximus the Confessor*, South Canan (Pennsylvania), 1989.
- , *The Disputation with Pyrrhus of our Father Among the Saints, Maximus the Confessor*, South Canan (Pennsylvania), 1990.
- FAULHABER (M.), *Hohelied- Proverbien- und Prediger-Catenen, „Theologische Studien der Leo-Gesellschaft"*, nr. 4, Viena, 1902, pp. 6-19.
- FAVALE (A.), „Monotelismo e Monoteliti", în *Grande Dizionario Enciclopedico UTET*, XII, Torino, 1970³, p. 729.
- FEDALTO (G.), *Massimo Magounio e la sua opera per conciliare la sentenza degli Orientali e dei Latini sulla Processione dello Spirito Santo. Excerpta ex dissertatione ad Lauream in Facultate Theologica Pontificiae Universitatis Gregoriana*, Padova, 1961, pp. 51-52.

- FÉDOU (M.), „Liturgie cosmique. Lecture de Maxime le Confesseur par Hans Urs von Balthasar”, în *Avec les Pères de l'Église, penser l'homme devant Dieu*, 1, *L'homme image de Dieu*, Paris, 2001, pp. 141-154.
- FEDWICK (P.J.), „The Citations of Basil of Caesarea in the Florilegium of the Pseudo-Antony Melissa”, în *Orientalia Christiana Periodica*, 45, 1979, pp. 32-44.
- FIEDROWICZ (M.), „Maximus Confessor, Dogmatische Schriften”, în *Lexikon der theologischen Werke*, Stuttgart, 2000.
- FILIMON (M.), „Critica monofizitismului patriarhului Sever al Antiohiei în opera Sfântului Maxim Mărturisitorul”, în *Revista teologică*, N.S.5 (77), 1995, pp. 56-68.
- FLAMBARD (R.), *Jean Scot Érigène, traducteur de saint Maxime le Confesseur*, Disertație în manuscris, Paris, 1944 (Archives nationales AB XXVI-II¹⁰⁶).
- FLOREA (P.), *Opera exegetică a Sfântului Maxim Mărturisitorul*, Târgu Mureș, 1998.
- FLOROVSKY (G.), *Византийские Отцы V-VIII веков*, Heppenheim, 1972¹ (Paris, 1933¹), pp. 195-227; trad. engleză revăzută de autor: *The Byzantine Fathers of the Sixth to Eighth Century*, „The Collected Works of Georges Florovsky”, nr. 9, Vaduz, 1987, pp. 208-253.
- , „«Cur Deus homo?» The Motive of the Incarnation”, în *Εὐχαριστήριον. Τιμητικὸς τόμος [...] Α. Σ. Αλιβιζάτου*, Athena, 1958, pp. 70-79; reluat în G. FLOROVSKY, *Θέματα ὀρθοδόξου θεολογίας*, Atena, 1973, pp. 33-42, și în R.G. CIUBA și S.N. SCOTT (ed.), *Creation and Redemption*, „The Collected Works of Georges Florovsky”, nr. 3, Belmont, 1976, pp. 163-170.
- FOLLIERI (E.), „Dove e quando morì Giovanni Mosco?”, în *Revista di studi bizantini e neoellenici*, N.S. 25, 1988, pp. 30-34.
- FONKIĆ (I.V.) și AFINOGENOV (D.E.), „Максим Исповедник. Избранные толкования из Ambigua”, în *Вестник древней истории*, 258, 2006, pp. 235-250.
- FRANCESCHINI (E.), „Grosseteste's Translation of the Προλόγος and Σχόλια of Maximus to the Writings of the Pseudo-Dionysius Areopagita”, în *The Journal of Theological Studies*, 34, 1933, pp. 355-363.
- FRIZ (K.), „Maximus Confessor”, în *Evangelisches Kirchenlexikon*, II, Göttingen, 1958, col. 1275.
- FURLANI (G.), „Contributi alla storia della filosofia greca in Oriente. Testi arabici”, *Rendiconti della Reale Accademia dei Lincei. Classe di scienze morali, storiche e filologiche*, 24, 1915, pp. 117-137.

- GAHBauer (F.), *Die Pentarchietheorie, Ein Modell der Kirchenleitung von den Anfängen bis zur Gegenwart*, „Frankfurter theologische Studien“, nr. 42, Frankfurt, 1993, pp. 82-84.
- GALANÈS (I.L.), „Ἡ Ἀγία Γραφή στὸ ἔργο τοῦ ἁγίου Μαξίμου τοῦ Ὁμολογητοῦ“, in *Πρακτικὰ ΚΑ' Θεολογικοῦ Συνεδρίου με θέμα: Ὁ ἅγιος Μάξιμος ὁ Ὁμολογητής*, Tesalonic, 2001, pp. 79-91.
- GALLINA (M.), „La situazione politica bizantina nel VII secolo“, in *Martino I papa (649-653) e il suo tempo. Atti del XXVIII Convegno storico internazionale. Todi, 13-16 ottobre 1991*, „Atti dei Convegni dell'Accademia Tudertina e del Centro di studi sulla spiritualità medievale“, N.S., nr. 5, Spoleto, 1992, pp. 21-41.
- GAMBINO (R.), „La cosmologia di Massimo il Confessore“, in C. MARTELLO, C. MILITELLO și A. VELLA (ed.), *Cosmogonie e cosmologie nel medioevo: atti del Convegno della Società Italiana per lo Studio del Pensiero Medievale (S.I.S.P.M.), Catania, 22-24 settembre 2006*, Louvain-la-Neuve, 2008, pp. 89-108.
- GARBAS (M.), *Des heiligen Maximus Confessor Buch vom geistlichen Leben (Liber Asceticus), aus dem Griechischen ins Deutsche übertragen und mit einer Einleitung versehen von M. Garbas*, Breslau, 1925.
- GARRIGUES (J.-M.), „Le Christ dans la théologie byzantine. Réflexions sur un ouvrage du P. Meyendorff“, in *Istina*, 15, 1970, pp. 351-361.
- , „Théologie et Monarchie. L'entrée dans le mystère du «sein du Père» (Jn 1, 18) comme ligne directrice de la théologie apophatique dans la tradition orientale“, in *Istina*, 15, 1970, pp. 435-465.
- , „La Personne composée du Christ d'après saint Maxime le Confesseur“, in *Revue thomiste*, 74, 1974, pp. 181-204; reluat in J.M. GARRIGUES, *Le Dessein divin d'adoption et le Christ rédempteur. À la lumière de Maxime le Confesseur et de Thomas d'Aquin*, Paris, 2011, pp. 93-115.
- , „L'énergie divine et la grâce chez Maxime le Confesseur“, in *Istina*, 19, 1974, pp. 272-296.
- , *Maxime le Confesseur. La charité, avenir divin de l'homme*, „Théologie historique“, nr. 38, Paris, 1976 (publicat de *Naître de Dieu dans la charité*, Disertație, Le Saulchoir, Paris, 1970).
- , „Le martyr de saint Maxime le Confesseur“, in *Revue thomiste*, 76, 1976, pp. 410-452.
- , „Le sens de la primauté romaine chez Maxime le Confesseur“, in *Istina*, 21, 1976, pp. 6-24, reluat in *Deux martyrs de l'Église indivise: saint Maxime le Confesseur et le pape saint Martin. Le récit de leurs procès*

et de leur mort par des témoins oculaires. Introduction, traduction et notes de Jean-Miguel Garrigues, Paris, 2011, pp. 135-165.

- , „Le dessein d'adoption du Créateur dans son rapport au Fils d'après saint Maxime le Confesseur”, în F. HEINZER și C. VON SCHÖNBORN (ed.), *Maximus Confessor. Actes du Symposium sur Maxime le Confesseur, Fribourg, 2-5 septembre 1980, Fribourg (Elveția), 1982, pp. 173-192; reluat în J.M. GARRIGUES, Le Dessein divin d'adoption et le Christ rédempteur. À la lumière de Maxime le Confesseur et de Thomas d'Aquin, Paris, 2011, pp. 23-46.*
- , „Saint Maxime le Confesseur face à la crise finale de la romanité chrétienne au VIIe siècle”, în *Communio*, 13, 1988, pp. 119-122; trad. germană: „Maximus Confessor und das Ende des christlichen Imperium Romanum”, în *Internationale katholische Zeitschrift „Communio”*, 16, 1987, pp. 495-497.
- , „La doctrine de la grâce habituelle dans ses sources scripturaires et patristiques”, în *Revue thomiste*, 103, 2003, pp. 179-202; reluat în J.M. GARRIGUES, *Le Dessein divin d'adoption et le Christ rédempteur. À la lumière de Maxime le Confesseur et de Thomas d'Aquin*, Paris, 2011, pp. 177-202 (pentru Maxim: pp. 193-202).
- , „L'instrumentalité rédemptrice du libre arbitre chez Maxime le Confesseur”, în *Revue thomiste*, 104, 2004, pp. 531-550; reluat în J.M. GARRIGUES, *Le Dessein divin d'adoption et le Christ rédempteur. À la lumière de Maxime le Confesseur et de Thomas d'Aquin*, Paris, 2011, pp. 117-140.
- , *Deux martyrs de l'Église indivise: saint Maxime le Confesseur et le pape saint Martin. Le récit de leurs procès et de leur mort par des témoins oculaires. Introduction, traduction et notes de Jean-Miguel Garrigues, Paris, 2011.*
- GARRIGUES (J.-M.), LE GUILLLOU (M.-J.) și RIOU (A.), „Le caractère sacerdotal dans la tradition des Pères grecs”, în *Nouvelle revue théologique*, 6, 1971, pp. 801-820.
- GARRIGUES (J.-M.) și RIOU (A.), „Théophanie selon Jean Scot Érigène et divinisation selon saint Maxime le Confesseur”, în *Annuaire de l'École pratique des hautes études, V^e section (Sciences religieuses)*, 77, 1969-1970, pp. 312-314.
- GARZÓN-BOSQUE (I.), *Máximo el Confesor. Meditaciones sobre la Agonía de Jesús. Introducción y notas de A. Ceresa-Gastaldo. Traducción del griego de Isabel Garzón-Bosque, „Biblioteca de Patristica”, nr. 7, Madrid, 1990.*

- GATTI (M.L.), *Massimo il Confessore. Saggio di bibliografia generale ragionata e contributi per una ricostruzione scientifica del suo pensiero metafisico e religioso*. Introduzione di G. REALE, „Pubblicazioni del Centro di Ricerche di Metafisica. Sezione di Metafisica del Platonismo nel suo sviluppo storico e nella filosofia patristica. Studi e testi”, nr. 2, Milano, 1987; traducere sârbă parțială (pp. 353-410): „Синоптичко виђење мисли Максима Исповједника утемељено на његовим основним текстовима”, în *Луча/Luca*, 21-22, 2004-2005, pp. 41-61.
- , „Maximus Confessor”, în *Lexikon für Theologie und Kirche*, VII, 1998, coll. 9-10.
- GAUDEL (A.), „Péché originel”, în *Dictionnaire de théologie catholique*, XII, Paris, 1933, coll. 429-430.
- GAUTHIER (R.-A.), „Saint Maxime le Confesseur et la psychologie de l'acte humain”, în *Recherches de théologie ancienne et médiévale*, 21, 1954, pp. 51-100.
- GAVIN (J.), „They are Like the Angels in Heaven”. Angelology and Anthropology in the Thought of Maximus the Confessor, în *Studia Ephemeridis Augustinianum*, nr. 116, Roma, 2009.
- GEANAKOPOLOS (D.J.), „Some Aspects of the Influence of the Byzantine Maximus the Confessor on the Theology of East and West”, în *Church History*, 38, 1969, pp. 150-163; reluât după o revizuire cu titlul „Maximos the Confessor and his Influence on Eastern and Western Theology and Mysticism”, în D.J. GEANAKOPOLOS, *Interaction of the „Sibling” Byzantine and Western Cultures in the Middle Ages and Italian Renaissance (330-1600)*, New Haven și Londra, 1976, pp. 133-145, 338-344; traducere sârbă: „Максим Исповједник и његов утицај на источну и западну теологију и мистику”, în *Луча/Luca*, 21-22, 2004-2005, pp. 567-576.
- GEERARD (M.), *Clavis Patrum Graecorum*, II, Turnhout, 1974, nr. 2284 și 3020.
- , *Clavis Patrum Graecorum*, III, Turnhout, 1979, nr. 7688-7721; ediția a doua de J. Noret, 2003.
- , *Clavis Patrum Graecorum*, IV, Turnhout, 1980, *passim*.
- GEERARD (M.) și NORET (J.), adjuvantibus F. GLORIE și J. DESMET, *Clavis Patrum Graecorum. Supplementum*, Turnhout, 1998, pp. 435-442.
- GEERLINGS (W.) și GRUSHAKE (G.), *Quellen geistlichen Lebens. Die Zeit der Väter*, Mayence, 1980, pp. 235-246.
- GEORGESCU (M.), „Virtutea iubirii în teologia Sfântului Maxim Mărturisitorul”, în *Studii Teologice*, 10, 1958, pp. 600-609.

- GERSH (S.), „*Per se ipsum. The Problem of Immediate and Mediate Causation in Eriugena and his Neoplatonic Predecessors*”, în R. ROQUES (ed.), în *Jean Scot Érigène et l'histoire de la philosophie, Laon, 7-12 juillet 1975, „Colloques Internationaux de CNRS”, nr. 561, Paris, 1977, pp. 367-376.*
- , *From Iamblichus to Eriugena. An Investigation of the Prehistory and Evolution of the Pseudo-Dionysian Tradition*, „*Studien zur Problemgeschichte der antiken und mittelalterlichen Philosophie*”, nr. 8, Leiden, 1978, *passim*.
- , „*Omnipresence in Eriugena. Some Reflections on Augustino-Maximian Elements in Periphyseon*”, în W. BEIERWALTES (ed.), *Eriugena. Studien zu seinen Quellen. Vorträge des III. Internationalen Eriugena-Colloquiums, Freiburg im Breisgau, 27.-30. August 1979, „Abhandlungen der Heidelberger Akademie der Wissenschaften, Philosophisch-historische Klasse*”, nr. 3, 1980, Heidelberg, 1980, pp. 55-74.
- GESSEL (W.), „*Maximos Confessor*”, *Marienlexikon*, IV, St Ottilien, 1992, p. 370.
- GHEORGHIESCU (C.), „*Învățătura ortodoxă despre iconomia dumnezeiască și iconomia bisericească*”, în *Studii Teologice*, 32, 1980, pp. 360-365.
- GIANELLI (C.), „*Una «editio maior» delle «Quaestiones et dubia» di S. Massimo il Confessore?*”, în S. KURIAKIDES, A. XUGGOPOULOS și P. ZEPOS (ed.), *Πεπραγμένα τοῦ θ' Διεθνoῦς Βυζαντινολογικοῦ Συνεδρίου, Θεσσαλονίκη, 12-19 Ἀπριλίου 1953*, II, Atena, 1956, pp. 100-111.
- GIBSON (M.D.), „*The Beauty of the Redemption of the World: The Theological Aesthetics of Maximus the Confessor and Jonathan Edwards*”, în *Harvard Theological Review*, 101, 2008, pp. 45-76.
- GILL (J.), *Le concile de Florence*, „*Bibliothèque de théologie*”, nr. IV, 6, Paris, 1963, pp. 195-196; ediția originală: *The Council of Florence*, Cambridge, 1959.
- GILSON (E.), „*Maxime, Érigène, saint Bernard*”, în A. LANG (ed.), *Aus der Geisteswelt des Mittelalters. Studien und Texte M. Grabmann zur Vollendung des 60. Lebensjahres von Freunden und Schülern gewidmet, „Beiträge zur Geschichte der Philosophie und Theologie des Mittelalters. Texte und Untersuchungen” Supplementband III, 1, Münster, 1935, pp. 188-195.*
- , *La philosophie au Moyen-Âge. Des origines patristiques à la fin du XIVe siècle*, „*Bibliothèque historique*”, Paris, 1947² (1922¹), pp. 85-89, 94.
- , *La philosophie mystique de saint Bernard*, „*Études de philosophie médiévale*”, nr. 20, Paris, 1947, pp. 38-42.
- GITLBAUER (M.), *Philologische Streifzüge*, Fribourg-en-Brisgau, 1886, pp. 411-417.

- , „Die Überreste griechischer Tachygraphie im Codex Vaticanus graecus 1809“, în *Denkschriften der kaiserlichen Akademie der Wissenschaften, Philosophisch-historische Klasse*, 28, 1898, pp. 1-112.
- GNILKA (C.), *Die Methode der Kirchenväter im Umgang mit der Antiken Kultur, I, Der Begriff des „rechten Gebrauchs“*, Bâle și Stuttgart, 1984, pp. 95-97.
- GORAZD (Arhim.), „Преподобний Максим Исповедник“, în *Църковен вестник*, 1972, fasc. 6, pp. 1-3.
- , „Преподобний Максим Исповедник – бележит книжовник-богослов от 7 век.“, în *Църковен вестник*, 1977, fasc. 3, pp. 1-3.
- GOUILLARD (J.), *Petite Philocalie de la prière du cœur*, Paris, 1969² (1953¹), pp. 118-120.
- GOZIER (A.), „La divinisation par la liturgie. La «Mystagogie» de Maxime le Confesseur“, în *Connaissance des Pères de l'Église*, 97, 2005, pp. 35-55.
- , *Célébration de l'Ineffable. Réflexions sur la dénomination de Dieu: le Nom au-dessus de tout nom. Maxime le Confesseur, Grégoire de Nysse, Denis l'Aréopagite, Grégoire de Nazianze, „Méditer“*, Magny-les-Hameaux, 2006, pp. 13-42.
- GRDZELIDZE (T.), *The Concept of Place/Space in the Writings of Maximus the Confessor. Liturgical Space According to the Mystagogia*, Disertație, Oxford, 1998.
- , „The Concept of Place/Space in the Writings of Maximus the Confessor“, în *Studia Patristica*, XXXVII, 2001, pp. 499-504.
- GREGORY (T.E.), „Monotheletism“, în *The Oxford Dictionary of Byzantium*, II, New York și Oxford, 1991, pp. 1400-1401.
- GREEN (W.B.), „Maximus Confessor: An Introduction“, în M. L'ENGLE și W.B. GREEN (ed.), *Spirit and Light. Essays in Historical Theology*, New York, 1976, pp. 75-96.
- GRILLET (B.), *De heilsweg van de Logos doorheen de Kosmos. Quaestio XLVII ad Thalassium van Maximus Confessor: vertaling en verklaring*, Disertație, Leuven, 1995.
- GRIZAR (H.), „Una vittima del dispotismo bizantino. Papa S. Martino I (649-654)“, în *Civiltà Cattolica*, 58, 1907, pp. 272-285, 656-666.
- GROSS (J.), *La Divinisation du chrétien d'après les Pères grecs. Contribution historique à la doctrine de la grâce*, Paris, 1938, pp. 319-327.
- GRUMEL (V.), „La comparaison de l'âme et du corps chez Léonce de Byzance et saint Maxime le Confesseur“, în *Échos d'Orient*, 25, 1926, pp. 393-406.

- , „Notes d'histoire et de chronologie sur la vie de saint Maxime le Confesseur”, în *Échos d'Orient*, 26, 1927, pp. 24-32.
- , „Saint Maxime le Confesseur, témoin de la primauté romaine”, în *L'Union des Églises*, 6, 1927, pp. 295-301.
- , „Maxime de Chrysopolis ou Maxime le Confesseur”, în *Dictionnaire de théologie catholique*, X, 1, Paris, 1928, coll. 448-459.
- , „Recherches sur l'histoire du monothélisme”, în *Échos d'Orient*, 27, 1928, pp. 6-16, 257-277; 28, 1929, pp. 19-34, 272-282; 29, 1930, pp. 16-28.
- , „Un Centenaire. Saint Maxime le Confesseur (662-1962)”, în *Unitas*, 16, 1963, pp. 1-23.
- GUILLAUMONT (A.), *Les „Kephalalaia Gnostica” d'Évagre le Pontique et l'histoire de l'Origénisme chez les Grecs et chez les Syriens*, „*Patristica Sorbonensia*”, nr. 5, Paris, 1962, pp. 176-182 și *passim*.
- GUIU (A.), „Christology and Philosophical Culture in Maximus the Confessor's Ambiguum 41”, în *Studia Patristica*, XLVIII, 2010, pp. 111-116.
- , „Le *Periphyseon* d'Érigène comme une extrapolation de l'*Ambiguum* 41 de Maxime le Confesseur”, în *Les études philosophiques*, 113, 2013, pp. 79-99.
- GYSSENS (S.), „Les traductions latines du *Liber asceticus* (CPG 7692) de saint Maxime le Confesseur”, în *Augustiniana*, 46, 1996, pp. 312-338.
- , *Maximi Confessoris Liber Asceticus* editus a P. Van Deun, adjectis tribus interpretationibus latinis sat antiquis editis a S. Gysens, „*Corpus Christianorum. Series Graeca*”, nr. 40, Turnhout și Leuven, 2000.
- HAIDACHER (S.), „Chrysostomos-Fragmente im Maximos-Florilegium und in den *Sacra Parallela*”, în *Byzantinische Zeitschrift*, 16, 1907, pp. 168-201.
- HALDON (J.F.), „Ideology and the Byzantine State in the Seventh Century. The Trial of Maximus Confessor”, în V. VAVRINEK (ed.), *From Late Antiquity to Early Byzantium. Proceedings of the Byzantinological Symposium in the 16th International Eirene Conference*, Praga, 1986, pp. 87-91.
- , *Byzantium in the Seventh Century. The Transformation of a Culture*, Cambridge, New York, Port Chester, Melbourne și Sydney, 1990, pp. 56-59, 285, 306-313.
- HALKIN (F.), *Bibliotheca hagiographica graeca*, „*Subsidia Hagiographica*”, nr. 8a, Bruxelles, 1957³ (1895¹), nr. 1231-1236d.

- ____, „Un nouveau Ménologe grec de janvier dans un manuscrit de Glasgow”, în *Analecta Bollandiana*, 75, 1957, pp. 66-71.
- ____, *Novum Auctarium Bibliothecae hagiographicae graecae*, „Subsidia hagiographica”, nr. 65, Bruxelles, 1984, nr. 1231-1236e.
- HAMANN (A.G.), *L'initiation chrétienne*. Textes recueillis et présentés par A. Hamann, „Ichtus. Lettres chrétiennes”, nr. 7, Paris, 1980^r (Paris, 1963¹), pp. 249-291 [reluarea traducerii lucrării *Mystagogia* făcută de M. Lot-Borodine].
- ____, „Thalassius”, în *Catholicisme hier, aujourd'hui, demain*, XIV, Paris, 1996, coll. 949-950.
- HANCHEȘ (M.), „Sfântul Maxim Mărturisitorul. Comentariu la Psalmul 59”, în *Altarul Banatului*, 10-12, 2003, pp. 93-103.
- HANNICK (C.), „Maximos”, I, „M. Homologetes”, în *Lexikon des Mittelalters*, VI, München și Zürich, 1993, col. 425.
- HARDIN (M.), „Mimesis and Dominion. The Dynamics of Violence and the Imitation of Christ in Maximus Confessor”, în *St Vladimir's Theological Quarterly*, 36, 1992, pp. 373-385.
- HARRISON (V.), „Perichoresis in the Greek Fathers”, în *St Vladimir's Theological Quarterly*, 35, 1991, pp. 53-65.
- HARTON (F.P.), „Saint Maximus the Confessor”, în *Church Quarterly Review*, 159, 1958, pp. 204-210.
- HAUPTMANN (P.), „Maximus Confessor”, în M. GRESCHAT (ed.), *Alte Kirche*, II, „Gestalten der Kirchengeschichte”, nr. 2, Stuttgart, Berlin, Cologne și Mayence, 1984, pp. 275-288.
- HAUSHERR (I.), „Les grands courants de la spiritualité orientale”, în *Orientalia Christiana Periodica*, 1, 1935, pp. 124-126.
- ____, „Ignorance infinie”, în *Orientalia Christiana Periodica*, 2, 1936, pp. 351-362.
- ____, „Nouveaux fragments grecs d'Évagre le Pontique”, în *Orientalia Christiana Periodica*, 5, 1939, pp. 229-233.
- ____, „L'imitation de Jésus-Christ dans la spiritualité byzantine”, în *Mélanges offerts au R.P.F. Cavallera*, Toulouse, 1948; reluat în I. HAUSHERR, *Études de spiritualité orientale*, Roma, 1969, pp. 218-219, 232-237.
- ____, *Philautie. De la tendresse pour soi à la charité selon saint Maxime le Confesseur*, „Orientalia Christiana Analecta”, nr. 137, Roma, 1952.
- ____, „Massimo il Confessore, sancto”, în *Enciclopedia Cattolica*, VIII, Cité du Vatican, 1952, coll. 307-308.

- , „Centuries”, în *Dictionnaire de spiritualité*, II, Paris, 1953, coll. 416-418.
- , „Korreferat zu P. Sherwood, Maximus and Origenism”, în *Berichte zum XI. internationalen Byzantinisten-Kongress München 1958*, Munich, 1958, pp. 15-16; traducere sârbă: „Други кореферат уз Шервудово саопштење «Максим и оригенизам»”, în *Луца/Luca*, 21-22, 2004-2005, pp. 468-469.
- HAUSPIE (K.), *Maximus Confessor: an Septuagesimus primus auctor textus graeci Veteris Testamenti dicti Septuaginta? De aanhalingen uit de Septuaginttekst in Maximus' Quaestiones ad Thalassium*, Disertație, Leuven, 1992.
- HAYNES (D.), *Grace and Metaphysics in Maximus Confessor*, Disertație, Nottingham, 2012.
- HEFELE (K.-J.), „Sophronius und Maximus über die zwei Willen in Christus”, în *Tübingen theologische Quartalschrift*, 1857, pp. 189-223.
- , *Histoire des conciles d'après les documents originaux*. Nouvelle traduction française faite sur la deuxième édition allemande corrigée et augmentée de notes critiques et bibliographiques par H. LECLERCQ, III, 1, Paris, 1909, pp. 317-538.
- HEIDGERKEN (B.), „Maximus the Confessor and the Analogy of Being”, în *The Princeton Theological Review*, 15, 2009, pp. 53-60.
- HEINRICI (C.F.G.), *Griechisch-byzantinische Gesprächbücher und Verwandtes aus Sammelhandschriften herausgeben und untersucht, „Anhandlungen der philologisch-historischen Klasse der königlich Sächsischen Gesellschaft der Wissenschaften”*, nr. 28, 8, Leipzig, 1911, pp. 4-5, 70-71.
- HEINTJES (J.), „Een onbekende leeraar van ascese en mystiek: Sint Maximus Confessor”, în *Studia Catholica*, 11, 1934-1935, pp. 175-200.
- , *Sancti Maximi Confessoris de cognitione humana doctrina*, Disertație, Roma, 1937.
- , „Der Opgang van den Menschelijken Geest tot God volgens Sint Maximus Confessor”, în *Bijdragen van de Philosophische en Theologische Faculteiten der Nederlandsche Jezuieten*, 5, Maastricht, 1942, pp. 260-302; 6, 1943, pp. 64-123.
- HEINZER (F.), *Gottes Sohn als Mensch. Die Struktur des Menschseins Christi bei Maximus Confessor*, „Paradosis”, nr. 26, Fribourg, 1980.
- , „Anmerkungen zum Willensbegriff Maximus Confessors”, în *Freiburger Zeitschrift für Philosophie und Theologie*, 28, 1981, pp. 372-392; traducere sârbă: „Примједбе уз појам воље Максима Исповједника”, în *Луца/Luca*, 21-22, 2004-2005, pp. 387-397.

- , „L'explication trinitaire de l'Économie chez Maxime le Confesseur”, în F. HEINZER și C. VON SCHÖNBORN (ed.), *Maximus Confessor. Actes du Symposium sur Maxime le Confesseur, Fribourg, 2-5 septembre 1980*, Fribourg (Elveția), 1982, pp. 159-172.
- , „Die leidende Menschheit Christi als Quelle des Heiles nach Maximus Confessor”, în L. SCHEFFCZYK (ed.), *Christusglaube und Christusverehrung. Neue Zugänge zur Christusfrömmigkeit*, Aschaffenburg, 1982, pp. 55-79.
- , „Zu einem unbeachteten Maximuszitat im Periphyseon des Johannes Scottus Eriugena”, în *Traditio*, 40, 1984, pp. 300-306.
- HEINZER (F.) și VON SCHÖNBORN (C.) (ed.), *Maximus Confessor. Actes du Symposium sur Maxime le Confesseur, Fribourg, 2-5 septembre 1980*, „Paradosis”, nr. 27, Fribourg, 1982.
- HELMER (S.), *Der Neuchalkedonismus. Geschichte, Berechtigung und Bedeutung eines dogmengeschichtlichen Begriffes*, Disertație, Bonn, 1962.
- HENRY (R.), *Photius. Bibliothèque*, III, „Codices” 186-222, ediție critică, traducere și note de R. Henry, Paris, 1962, pp. 74-89.
- HERMANIUK (M.), „Maximus Confessor St’”, în *New Catholic Encyclopedia*, IX, San Francisco, Toronto, Londra și Sydney, 1967, pp. 514-516.
- HERMANN (B.), *Weisheit, die betet. Maximus, der Bekenner, 580-662*, „Das östliche Christentum”, Hefte 12-13, Würzburg, 1941.
- HERON (A.), *Studies in the Trinitarian Writings of Didymus the Blind: his Authorship of the „Adversus Eunomium” IV-V and the „De Trinitate”*, Disertație, Tübingen, 1972, pp. 234-246, 346-354.
- , „The two Pseudo-Atanasian Dialogues against the Anomoeans”, în *The Journal of Theological Studies*, N.S., 24, 1973, pp. 101-122.
- HERRIN (J.), *The Formation of Christendom*, Oxford, 1989¹ (1987¹), pp. 206-219, 250-259.
- HÖRANDNER (W.), „Erotapokriseis”, în *Historisches Wörterbuch der Rhetorik*, II, Tübingen, 1994, col. 1418.
- HOLL (K.), *Die Sacra Parallela des Johannes Damascenus*, „Texte und Untersuchungen”, nr. 16, 1, Leipzig, 1897, pp. 277-283, 342-384 și *passim*.
- , *Fragmente vornicänischer Kirchenväter aus den Sacra Parallela*, „Texte und Untersuchungen”, nr. 20, 2, Leipzig, 1899, pp. XVIII-XXXV.
- HOROVUN (C.), *Will, Action and Freedom. Christological Controversies in Seventh Century*, Leiden și Boston, 2008.
- , „Christ's Will and Freedom According to the Sixth Ecumenical Council”, în *Lutheran Forum*, 2010, pp. 40-47.

- , „Controversy on Energies and Wills in Christ: Between Politics and Theology”, în *Studia Patristica*, XLVIII, 2010, pp. 217-220
- HOUBRECHTS (P.C.), *Anastasius de Leerling en zijn verhaal van het Proces van Maximus de Belijder*, Disertație, Leuven, 1960.
- HUBANČEV (A.), „Učienieto na prep. Maksim Isповednik za bogopoznanieto”, în *Duhovna kultura*, 57, 1977, pp. 27-32.
- HUBER (J.), *Die Philosophie der Kirchenväter*, München, 1859, pp. 341-358.
- HUNGER (H.), „Erotapokriseis”, în *Lexikon des Mittelalters*, III, München și Zürich, 1986, col. 2183.
- HUSSEY (J.M.), *The Orthodox Church in the Byzantine Empire*, „Oxford History of the Christian Church”, Oxford, 1986, pp. 13-24.
- IBERITIS (M.), „Ο μοναχισμός κατὰ τὸν ἅγιον Μάξιμον τὸν Ὁμολογητή”, în *Πρακτικὰ ΚΑ' Θεολογικοῦ Συνεδρίου με θέμα „Ὁ ἅγιος Μάξιμος ὁ Ὁμολογητής”*, Tesalonic, 2001, pp. 143-156.
- ICĂ (I. senior), „Probleme dogmatice în Dialogul Sfântului Maxim Mărturisitorul cu Pyrrhus”, în *Ortodoxia. Revista Patriarhiei Române*, 12, 1960, pp. 352-373.
- , „O aniversare patristică: 1300 de ani de la moartea Sfântului Maxim Mărturisitorul”, în *Mitropolia Olteniei*, 7, 1962, pp. 71-75.
- , „Sfântul Maxim Mărturisitorul, Iubirea și înfrățirea tuturor oamenilor întreolaltă – Imperativul fundamental al oricărei legi. Traducere”, în *Mitropolia Ardealului*, 30, 1985, 9-10, pp. 606-607.
- ICĂ (I.I. junior), „Sfântul Maxim Mărturisitorul. Epistole de morală și spiritualitate (ep. 22-23, 32-39, 9). Prezentare și traducere”, în *Mitropolia Ardealului*, 30, 1985, 11-12, pp. 742-752.
- , „Sfântul Maxim Mărturisitorul despre har și pace. Ep. 10 și 43 (24) către Ioan Cubicularul. Prezentare și traducere”, în *Mitropolia Ardealului*, 31, 1986, 5, pp. 69-74.
- , „Sfântul Maxim Mărturisitorul. Epistole duhovnicești (ep. 28-31, 8, 21, 25). Prezentare și traducere”, în *Mitropolia Ardealului*, 31, 1986, 4, pp. 51-59.
- , „Sfântul Maxim Mărturisitorul. Epistole morale și de spiritualitate (ep. 5 și 4). Prezentare și traducere”, în *Mitropolia Ardealului*, 31, 1986, 1, pp. 44-51.
- , „Sfântul Maxim Mărturisitorul. Epistole morale și de spiritualitate (ep. 20 și 11). Prezentare și traducere”, în *Mitropolia Ardealului*, 31, 1986, 2, pp. 168-176.

- , „Viața Sfântului Maxim Mărturisitorul reconsiderată?”, în *Mitropolia Ardealului*, 32, 1987, 5, pp. 26-30.
- , „O nouă introducere în teologia Sfântului Maxim Mărturisitorul”, în *Mitropolia Ardealului*, 33, 1988, 5, pp. 105-117.
- , „Sfântul Maxim Mărturisitorul. Epistole 2 și 3 către Ioan Cubicularul despre iubirea agapică. Prezentare și traducere”, în *Mitropolia Ardealului*, 33, 1988, 1, pp. 37-59.
- , „Viața siriacă a Sfântului Maxim Mărturisitorul”, în *Revista Teologică*, N.S., 3 (75), 1993, 1, pp. 105-118.
- , „Sfântul Maxim Mărturisitorul. Epistola a doua către Ava Toma”, în *Revista Teologică*, N.S., 3 (75), 1993, 3, pp. 37-45.
- , „Actele procesului și martiriului Sfântului Maxim Mărturisitorul și ale ucenicilor lui”, în *Revista Teologică*, N.S., 5 (77), 1995, 1, pp. 5-25, și 2, pp. 29-55.
- , *Mystagogia Trinitatis. Probleme ale teologiei trinitare patristice și moderne cu referire specială la triadologia Sfântului Maxim Mărturisitorul*, Sibiu, 1998² (ediție a disertației cu același titlu, Cluj-Napoca, 1998¹).
- , *Sfântul Maxim Mărturisitorul, Viața Maicii Domnului. Traducere și postfață*, Sibiu, 1998.
- , *Sfântul Maxim Mărturisitorul (580-662) și tovarășii săi întru martiriu: papa Martin, Anastasie Monahul, Anastasie Apocrisiarul. „Vieți” – Actele procesului – Documentele exilului*, Sibiu, 2004.
- , „Mistagogia cosmic-eschatologică maximiană – răspuns la drama prăbușirii creștinismului antic”, în *De la Dionisie Areopagitul la Simeon al Tesalonicului. Integrala comentariilor liturgice bizantine (studii și texte)*, Sibiu, 2011, pp. 175-202, studiu reluat și în „Mystagogia Sfântului Maxim Mărturisitorul – Itinerarul edițiilor și interpretărilor”, în volumul O. GORDON, A. MIHĂILĂ (eds.), *Via lui Nabot/Naboth's Vineyard – studia theologica recentiora*, Cluj-Napoca, 2012, pp. 271-293.
- IELCIU (I.M.), „Învățătura despre îndumnezeirea omului la Sfântul Maxim Mărturisitorul”, în *Mitropolia Ardealului*, 33, 1988, 2, p. 36-51.
- IHM (S.), *Ps.-Maximus Confessor. Erste kritische Edition einer Redaktion des sacro-profanen Florilegiums „Loci Communes” nebst einer vollständigen Kollation einer zweiten Redaktion und weiterem Material*, „Palingenesia. Monographien und Texte zur klassischen Altertumswissenschaft”, nr. 73, Stuttgart, 2001.
- , „Exzerpte aus griechischen Rednern im Florilegium des Ps.-Maximus”, în *Eranos*, 99, 2001, pp. 114-128.

- , „Neue griechische Proclus-Fragmente aus dem Florilegium des Ps.-Maximus”, în *Traditio*, 56, 2001, pp. 1-13.
- , „Das Phänomen des Schweigens in der griechischen Florilegienliteratur”, în S. JAKEL și A. TIMONEN (ed.), *The Language of Silence*, I, „Annales Universitatis Turkuensis, Ser. B Humaniora”, nr. 246, Turku, 2001, pp. 141-158.
- , „Die Zitate des Clemens Alexandrinus im «Maximus» Florilegium. Beispiele zur Textkonstitution”, în *Revue d'histoire des textes*, 31, 2001, pp. 129-145.
- IMPELLIZZERI (S.), *La letteratura bizantina da Costantino a Fozio*, Milan, 1993¹, (1975²; Roma și Bari, 1965¹), pp. 192-196, 424-425.
- IONESCU (V.), „Opera Sfântului Maxim Mărturisitorul în literatura românească veche până la 1850”, în *Studii Teologice*, 23, 1971, pp. 389-399.
- IVANKA (E. von), „Der philosophische Ertrag der Auseinandersetzung Maximus des Bekenners mit dem Origenismus”, în *Jahrbuch der Österreichischen byzantinischen Gesellschaft*, 7, 1958, pp. 23-49.
- , „Korreferat zu P. Sherwood, Maximus and Origenism”, în *Berichte zum XI. internationalen Byzantinisten-Kongress München 1958*, München, 1958, pp. 13-14; traducere sârbă: „Први кореферат уз Шервудово саопштење «Максим и оригенизам»”, în *Луча/Луца*, 21-22, 2004-2005, pp. 467-468.
- , *Plato christianus. Übernahme und Umgestaltung des Platonismus durch die Väter*, Einsiedeln, 1964; trad. fr.: *Plato christianus. La réception critique du platonisme chez les Pères de l'Église*, Paris, 1990, pp. 277-289.
- , *Maximos der Bekenner. All-Eins in Christus*. Auswahl, Übertragung, Einleitung von E. von Ivanka, „Sigillum”, nr. 19, Einsiedeln, 1961.
- IVANOVIĆ (F.), „Ancient Eros and Medieval Agape: the Concept of Love in Plato and Maximus the Confessor”, în K. Boudouris și M. Adam (ed.), *Greek Philosophy and the Issues of Our Age*, Atena, 2009, pp. 93-114.
- , „Il concetto della volontà nel pensiero di Massimo il Confessore”, în *Philotheos: International Journal for Philosophy and Theology*, 11, 2011, pp. 109-126.
- , „Maximus the Confessor on Freedom”, în *Crkvene studije/Church Studies*, 7, 2010, pp. 77-91.
- JACOBY (H.), „Die praktische Theologie in der alten Kirche”, în *Theologische Studien und Kritiken*, 63, 1890, pp. 464-472.
- JANKOWIAK (M.), „Żywoty Maksymusa Wyznawcy”, în T. DEERDA și E. WIPSYCKA (ed.), *Chrześcijaństwo u schyłku starożytności*, „Studia źródłoznawcze”, nr. 5, Cracovia, 2004, pp. 153-196.

- JANSSENS (B.), „An Unnoticed Witness of Some Works of Maximus the Confessor: Atheniensis, EBE, Μετόχιον Παναγίου Τάφου 37”, în *Byzantion*, 70, 2000, pp. 242-262.
- , *Maximus Confessor*, „*Ambigua ad Thomam en Epistula secunda ad eundem*”: kritische editie met Nederlandse vertaling en aantekeningen, Disertație, Leuven, 2000.
- , „François Combefis and the Edition of Maximus the Confessors' Complete Works”, în *Analecta Bollandiana*, 119, 2001, pp. 357-362.
- , *Maximi Confessoris Ambigua ad Thomam una cum Epistula secunda ad eundem* edidit B. Janssens, „Corpus Christianorum. Series Graeca”, nr. 48, Turnhout și Leuven, 2002.
- , „Does the Combination of Maximus' «Ambigua ad Thomam» and «Ambigua ad Iohannem» go back to the Confessor himself?”, în *Sacris Erudiri*, 42, 2003, pp. 123-127.
- , „In margine... About some Works by Maximus the Confessor in Manuscripts Florentinus, Bibl. Med. Laur., Plut. VII 35 and Sinaiticus gr. 398”, în *Codices manuscripti*, 44-45, 2003, pp. 13-28.
- JEAUNEAU (E.), „La traduction érigénienne des «Ambigua» de Maxime le Confesseur. Thomas Gale (1636-1702) et le «Codex Remensis»”, în *Jean Scot Érigène et l'histoire de la philosophie*, Laon, 7-12 juillet 1975, „Colloques Internationaux de CNRS”, nr. 561, Paris, 1977, pp. 135-144; reluat în É. JEAUNEAU, *Études érigéniennes*, Paris, 1987, pp. 423-434.
- , „Jean l'Érigène et les «Ambigua ad Iohannem» de Maxime le Confesseur”, în F. HEINZER și C. VON SCHÖNBORN (ed.), *Maximus Confessor. Actes du Symposium sur Maxime le Confesseur*, Fribourg, 2-5 septembre 1980, Fribourg (Elveția), 1982, pp. 343-364; reluat în É. JEAUNEAU, *Études érigéniennes*, „Études augustinienes”, Paris, 1987, pp. 189-210.
- , „Pseudo-Dionysius, Gregory of Nyssa and Maximus the Confessor in the Works of John Scottus Eriugena”, în U.-R. BLUMENTHAL, *Carolingian Essays: Andrew W. Mellon Lectures in Early Christian Studies*, Washington, 1983, pp. 137-149; reluat în É. JEAUNEAU, *Études érigéniennes*, „Études augustinienes”, Paris, 1987, pp. 175-187.
- , *Introducere la Maximi Confessoris Ambigua ad Ioannem juxta Ioannis Scotti Eriugenae latinam interpretationem*, CCG 18, Turnhout, 1988, pp. IX-XIII.
- , „Jean Scot, traducteur de Maxime le Confesseur”, în W. MICHAEL, W. HERREN et al. (ed.), *The Sacred Nectar of the Greeks: The Study of Greek in the West in the Early Middle Ages. International Colloquium held at York University, November 13-16, 1986*, Londra, 1988, pp. 257-276.

- _____, *Maximi Confessoris Ambigua ad Iohannem iuxta Iohannis Scotti Eriugena latinam interpretationem nunc primum edidit É. Jeaneau*, „Corpus Christianorum. Series Graeca”, nr. 18, Turnhout și Leuven, 1988.
- _____, „La figure de Melchisédech chez Maxime le Confesseur”, în *Autour de Melchisédech. Mythe – Réalités – Symbole. Actes du Colloque européen des 1er et 2 juillet 2000*, Chartres, 2000, pp. 51-59.
- JENAL (G.), „Monaci e vescovi al tempo di Martino 1 (649-653)”, în *Martino I papa (649-653) e il suo tempo. Atti del XXVIII Convegno storico internazionale. Todi, 13-16 ottobre 1991*, „Atti dei Convegni dell'Accademia Tudertina e del Centro di studi sulla spiritualità medievale” N.S., nr. 5, Spoleto, 1992, pp. 165-186.
- JEVREMOMIĆ (P.), „Свети Мљксим Исповедник. Глосточка поглавља”, în *Источник*, 3-4, 1992, pp. 39-68.
- _____, „Сведочанство вере светог Максима Исповедника”, în *Источник*, 6, 1993, pp. 13-14; reluat în *Луча/Луца*, 21-22, 2004-2005, pp. 7-8.
- _____, „Свети Мљксим Исповедник и монотелистска криза”, în *Источник*, 6, 1993, pp. 15-20.
- _____, „Питање психичке динамике (Григорије Палама и Максим Исповедник)”, în *Источник*, 13, 1995, pp. 85-93.
- _____, „Personologija i ontologija u spisima svetog Maksima Isповедника”, în *Gledišta*, 1-6, 1995, pp. 132-150.
- _____, „Свети Максим Исповедник. Три одговора Таласију”, în *Источник*, 14-16, 1995, pp. 5-6.
- _____, Свети Максим Исповедник, *Глостчки стослоби. Превод и напомене*, „Библиотека часописа Источник”, nr. 1, Belgrad, 1996; reluat în *Луча/Луца*, 21-22, 2004-2005, pp. 188-233.
- _____, „Динамика личности у списима светог Максима Исповедника”, *Отачник*, 2, 1998, pp. 123-152.
- _____, „Одговори Таласију VIII, XIV, XLVI. Са старогрчког превео и напомене”, în *Луча/Луца*, 21-22, 2004-2005, pp. 243-245.
- _____, „Прокло и Свети Максим Исповедник”, în *Луча/Луца*, 21-22, 2004-2005, pp. 342-357.
- JEVTIĆ (A.), „Житије Светог Максима Исповједника (Синаксар, за 21. јануар). Превео са старогрчког”, în *Луча/Луца*, 21-22, 2004-2005, pp. 5-6.
- _____, „Одговори Таласију LIX, LX. Са старогрчког превео и напомене”, în *Луча/Луца*, 21-22, 2004-2005, pp. 243-245.

- JOANNOU (P.P.), „Pape, concile et patriarches dans la tradition canonique de l'Église orientale jusqu'au IXe siècle”, în P.P. JOANNOU, *Discipline générale antique (IVe-IXe s.)*, I, 2, *Les canons des Synodes particuliers*, Grottferrata, 1962, pp. 523-524.
- JOYCE (C.), *Created Motion in Maximus the Confessor: A Dynamicist Reading*, Disertație, Universitatea din Tasmania, 2010.
- JUGIE (M.), „La béatitude et la science parfaite de l'âme de Jésus viateur, d'après Léonce de Byzance et quelques autres théologiens byzantins”, în *Revue des sciences philosophiques et théologiques*, 10, 1921, p. 558.
- , „Monothélisme”, în *Dictionnaire de théologie catholique*, X, 2, Paris, 1929, coll. 2307-2323.
- , *Theologia dogmatica Christianorum Orientalium ab Ecclesia Catholica dissidentium*, II, *Theologiae dogmaticae Graeco-Russorum expositio*, Paris, 1933, pp. 669-673, 676-686; V, *De theologia dogmatica Nestorianorum et Monophysitarum*, Paris, 1935, pp. 445-450.
- JÜSSEN (K.), „Maximus Confessor”, în *Lexikon für Theologie und Kirche*, VII, Fribourg-en-Brisgau, 1935, coll. 22-23.
- KADLOUBOVSKY (E.) și PALMER (G.E.H.), *Early Fathers from the Philokalia, together with some Writings of St Abba Dorotheus, St Isaac of Syria and St Gregory Palamas*. Selected and translated from the Russian Text *Dobrotolubiye*, by E. Kadloubovsky and G.E.H. Palmer, Londra, 1954, pp. 283-346.
- KAEGI (W.E.), *Byzantium and the Early Islamic Conquests*, Cambridge, 1995² (1992¹), pp. 21, 210-211, 217-218.
- , *Heraclius: Emperor of Byzantium*, Cambridge și New York, 2003.
- KALAJIDISHVILI (Arhiepiscopul Ștefan), „Св. Максим Исповедник в Грузии”, Хвамли. Журнал Царерской и Ленгехской епархии, 3-4, 2003, pp. 3-17.
- , „Место переселения, кончины и погребения св. Максима Исповедника в свете новых данных”, în *Труды XV Ежегодной богословской конференции Православного Свято-Тихоновского Гуманитарного Университета*, t. 1, 2005, pp. 232-245.
- , „О месту преселенья, кончине и погребенья св. Максима Исповедника”, în *Светигора. Журнал Митрополия Цетинска*, 166, 2006, pp. 27-28; 167, 2006, pp. 44-45.
- , „К вопросу о переложении мощей преподобного Максима Исповедника”, în *Труды XVIII Ежегодной богословской конференции Православного Свято-Тихоновского Гуманитарного Университета*, т. 1, 2008, pp. 359-363.

- „К уточнению местоположения мест переселения, кончины и погребения святого Максима Исповедника в Грузии”, în *Сборник трудов научной конференции „Сванетии – лоно грузинской культуры”*, Грузинская Патриархия, Грузинский университет им. Андрея Первозванного, Tbilisi, Lentekhi și Mestia, 2008, pp. 27-45.
- „О переселении св. Максима Исповедника в Грузию и о местах его кончины и погребения”, în *Житие святого Максима Исповедника*, Tbilisi, 2008, pp. 60-95.
- „Об археологических раскопках в монастыре прп. Максима Исповедника в окрестностях Цагери”, Труды XX Ежегодной богословской конференции Православного Свято-Тихоновского Гуманитарного Университета, t. 1, 2010, pp. 393-396.
- „Св. Максим Исповедник возжелал открыться”, în *Журнал Ахалагздоба, Центр духовного и интеллектуального развития молодежи при Патриархии Грузии*, 10, 2010, pp. 5-15.
- „Новые сведения о местах переселения, кончины и погребения прп. Максима Исповедника”, în *Труды XXI Ежегодной богословской конференции Православного Свято-Тихоновского Гуманитарного Университета*, t. 2, Moscova, 2011, pp. 9-18.
- „Св. Максим Исповедник в Грузии, Новые сведения о местах переселения, кончины и погребения преп. Максима Исповедника”, în *Архив за средновековна философия и култура, свитък XVII, Институт за средновековна философия и култура*, Sofia, 2011, pp. 63-95.
- „О месту преселенья, кончине и погребенья св. Максима Исповедника”, în *Светигора*, 166, 2006, pp. 27-28 ; 167, 2006, pp. 44-45.
- KAPITÁNYFŰ (I.), „Cserbanus és Maximus-fordítása”, în I. TAKÁCS (ed.), *Mons Sacer 996-1996. Pannonhalma 1000 éve*, I, Pannonhalma, 1996, pp. 357-368.
- KAPITÁNY (G.), *Hitvalló Szent Maximos, Fejetek a szeretetről*, Budapest, 1998.
- KAPRIEV (G.), „Дебатът за причастието в латинското средновековие и неговата несъизмеримост с източната традиция”, în *Архив за средновековна философия и култура*, 8, 2002, pp. 27-48.
- „Die menschliche Natur in Christus nach Maximus Confessor und Iohannes Damascenus”, în Y. DE ANDIA și L. HOFFRICHTER (ed.), *Christus bei den Vätern*, Viena, 2004, pp. 259-270.
- *Philosophie in Byzanz*, Würzburg, 2005, pp. 45-104.
- „Der Gebrauch der Vernunft und die Offenbarung gemäß Gregorius dem Theologen, Maximus Confessor und Johannes Damascenus”, în G. MENSCHING (ed.), *De usu rationis. Vernunft und*

- Offenbarung im Mittelalter*, „Contradictio“, nr. 9, Würzburg, 2007, pp. 32-48.
- , „Gott der Vater bei Maximus Confessor und Johannes Damascenus und die Rezeption in der byzantinischen Tradition“, în Y. DE ANDIA și L. HOFFRICHTER (ed.), *Gott Vater und Schöpfer*, Innsbruck și Viena, 2007, pp. 159-170.
- , „Човешкото тяло според Максим Изповедник и Григорий Палама“, în *Алтера Академика*, 1, 2007, pp. 13-26.
- , *Максим Изповедник. Въведение в мисловната му система*, Изток-Запад, Sofia, 2010.
- , „The Body as Coordinator of Natural and Supernatural Energies in Human Beings in Maximus the Confessor and Gregory Palamas“, în *The Wedding Feast. Proceedings of the Colloquia of Orthodox Theology of the Université de Sherbrooke, 2007-2008-2009*, Montreal Institute of Orthodox Theology, Montreal, 2010, pp. 103-112.
- KARAYANNOPOULOS (J.) și WEISS (G.), *Quellenkunde zur Geschichte von Byzanz (324-1453)*, II, 4, *Hauptquellen, Allgemeine Quellenlage (nach Jahrhunderten geordnet)*, „Schriften zur Geistesgeschichte des östlichen Europa“, nr. 14, Wiesbaden, 1982, pp. 315-316.
- KARAYIANNIS (V.), *Essence et Énergie. Ontologie de la distinction et connaissance de Dieu selon saint Maxime le Confesseur*, Disertație, Fribourg (Elveția), 1991.
- , „Ο ἅγιος Μάξιμος ὁ Ὁμολογητὴς καὶ ἡ ἐκκλησία τῆς Κύπρου“, în *Απόστολος Βαρνάβας*, 53, 1992, pp. 379-398.
- , *Maxime le Confesseur. Essence et énergies de Dieu*, „Théologie historique“, nr. 93, Paris, 1993.
- KARAZAFEIRIS (N.), *Ἡ περὶ προσώπου διδασκαλία ἁγίου Μαξίμου τοῦ Ὁμολογητοῦ*, Tesalonic, 1995² (1985').
- , „Maximos the Confessor“, în *The Encyclopedia of Religion*, IX, New York, 1987, pp. 294-296.
- KARMIRIS (J.), „Μονοθελητισμός“, în *Θρησκευτικὴ καὶ Ἠθικὴ Ἐγκυκλοπαίδεια*, IX, Atena, 1966, coll. 67-68.
- KASTER (G.), „Maximus Confessor“, în *Lexikon der christlichen Ikonographie*, VII, Roma, Fribourg-en-Brisgau, Bâle și Viena, 1974, coll. 620-621.
- KATTAN (A.E.), *Verleiblichung und Synergie. Grundzüge der Bibelhermeneutik bei Maximus Confessor*, Leiden și Boston, 2003 (publicarea lucrării *Verleiblichung und Synergie. Grundzüge der Bibelhermeneutik bei Maximus Confessor*, Disertație, Marburg, 2001).

- , „The Christological Dimension of Maximus Confessor's Biblical Hermeneutics”, în *Studia Patristica*, XLII, 2006, pp. 169-174.
- KAVANAGH (C.), „The Influence of Maximus the Confessor on Eriugena's Treatment of Aristotle's Categories”, în *American Philosophical Quarterly*, 79, 2005, pp. 567-596.
- , „The Development of the Sacred Symbol in Relation to Christology in the Thought of St Maximus the Confessor”, în D.V. Twomey, D. Krausmüller (ed.), *Salvation according to the Fathers of the Church. The Proceedings of the Sixth International Patristic Conference, Maynooth/Belfast, 2005*, Dublin, 2010, pp. 108-122.
- KAVTARADZE (E.), „David Qipshidze and His Research on the Life and Works of Maximus the Confessor”, în T. MGALOBLSHVILI și L. KHOPERIA (ed.), *Maximus the Confessor and Georgia*, Londra, 2009, pp. 151-164.
- KAZHDAN (A.P.), „Maximus the Confessor”, în *The Oxford Dictionary of Byzantium*, II, New York și Oxford, 1991, pp. 1323-1324.
- KEKILIDZE (K.), „Сведения грузинских источников о преподобном Максиме Исповеднике”, în *Труды Киевской духовной академии*, 1912, III, pp. 1-41, 451-482. Reluat în K. KEKILIDZE, *Этюды по истории древнегрузинской литературы*, VII, Tbilisi, 1961, pp. 14-54. Recenzie de P. PEETERS, în *Analecta Bollandiana*, 32, 1913, pp. 456-459.
- , *Monumenta hagiographica georgica*, I, Keimena, 1, Tbilisi, 1918, pp. XXXVI și 60-103.
- , „Грузинская версия «Воспоминаний» Феодосия Гангрского и ее научное значение”, în *Etiudebi jveli k'art'uli literaturis istoriidan*, III, Tbilisi, 1955, pp. 271-310.
- KELLER (A.), *Translationes Patristicae Graecae et Latinae. Bibliographie der Übersetzungen altchristlicher Quellen*, II, Stuttgart, 2004, pp. 627-651.
- KELLER (E.), *Eucharistie und Parusie. Liturgie- und theologiegeschichtliche Untersuchungen zur eschatologischen Dimension der Eucharistie anhand ausgewählter Zeugnisse aus frühchristlicher und patristischer Zeit*, „*Studia Friburgensia*”, N.S., nr. 70, Fribourg (Elveția), 1989, pp. 179-224.
- KENNEDY (G.A.), *Greek Rhetoric under Christian Emperors*, „*A History of Rhetoric*”, nr. 3, Princeton (New Jersey), 1983, pp. 267-269.
- KHOPERIA (L.), „Old Georgian Translations of Maximus the Confessor's «Dispute with Pyrrhus»”, în K. FLEDELIUS (ed.), *Byzantium. Identity, Image, Influence. XIX International Congress of Byzantine Studies, University of Copenhagen, 18-24 August, 1996. Abstracts of Communications*, Copenhaga, 1996, rezumat 7134.

- , „La traduction par Euthyme l’Athonite de la «Dispute avec Pyrrhus»”, în *Religia*, 1-2-3, 1996 (în georgiană).
- , *Les anciennes traductions géorgiennes de la „Dispute avec Pyrrhus” de Maxime le Confesseur*, Disertație, Tbilisi, 1998 (în georgiană).
- , „The Old Georgian Translations of Saint Maximus the Confessor’s Works”, în *Annual of Medieval Studies at Central European University*, 6, 2000, pp. 225-232.
- , „Maximus the Confessor in Ancient Georgian Sources”, în *Studia Patristica*, XXXVII, 2001, pp. 134-139.
- , „Old Georgian Sources on Maximus the Confessor”, în *Le Muséon*, 116, 2003, pp. 395-414.
- , „Maksime aghmsareblis cxovrebis Eptvime atoneliseuli targmani da misi mimarteba berdžnul čkaroebtan”, în *Mravaltavi. Istoriul-pilologiuri žiebani*, 21, 2005, pp. 52-62.
- , „Maksime aghmsareblis gelatur krebulši (K-14) daculi targmanebis enobriv-stilisturi taviseburebani”, în *Gelatis mecniercbata akademiis žurnali*, 4, 2006, pp. 3-20.
- , „Maximus the Confessor: Life and Works in the Georgian Tradition”, în T. MGALOBISHVILI și L. KHOPERIA (ed.), *Maximus the Confessor and Georgia*, Londra, 2009, pp. 25-48.
- , „One Georgian Witness and the Literary Heritage of John Xiphilinos”, în *Studia Patristica*, XLV, 2010, pp. 251-256.
- (ed.), *The Manuscript Tradition of the Georgian Version of „Disputatio cum Pyrrho” of Maximus Confessor*, „Scripta ecclesiastica”, nr. 7, Sankt-Petersburg (în curs de apariție).
- KHOPERIA (L.) și MGALOBISHVILI (T.) (ed.), *Maximus the Confessor and Georgia*, Londra, 2009.
- KIRCHMEYER (J.), „Pseudo-Athanasiana”, în *Orientalia Christiana Periodica*, 24, 1958, pp. 383-384.
- , „Un commentaire de Maxime le Confesseur sur le «Cantique»”, în *Studia Patristica*, VIII, 2, 1966, pp. 406-413.
- KLETER (P.), *Johannes Eriugena. Eine Untersuchung über die Entstehung der mittelalterlichen Geistigkeit*, „Beiträge zur Kulturgeschichte des Mittelalters und der Renaissance”, nr. 49, Hildesheim, 1971¹ (Leipzig, 1931¹), pp. 15-23.
- KNEŽEVIĆ (M.) și ŠIJAČKOVIĆ (B.) (ed.), *ΑΡΧΗ ΚΑΙ ΤΕΛΟΣ. Ασπεκτι φιλσοφικε и теолоγικε мисли Максима Исповедника / Aspects of Philosophical and Theological Thought of Maximus the Confessor*, număr special în *Λύγα/Luca*, 21-22, 2004-2005, Nikšić, 2006.

- , „Bibliographia Maximiana. A Bibliographical Guide to the Studies of Philosophy and Theology of St Maximus the Confessor”, în *Λυχα/Luca*, 21-22, 2004-2005, pp. 583-687.
- KNÖPFLE (A.), „Maximus der heilige, beigenannt Confessor”, în *Wetzer und Welte's Kirchenlexikon*, VIII, Fribourg-en-Brisgau, 1893², coll. 1096-1103.
- KOCIJANČIĆ (G.), *Maksim Spoznavalec. Izbrani spisi*, „Zbirka Cerkevni očetje”, nr. 10, Celje, 2000.
- KOLLIA (S.), *Ο διαβολος, οι δαίμονες και το έργο αυτών κατά την διδασκαλία του αγίου Μαξίμου του Ομολογητού*, Atena, 2004.
- KONĆAREVIĆ (K.), „Тумачење 60. Псалма. С руског превела”, în *Λυχα/Luca*, 21-22, 2004-2005, pp. 282-291.
- KONDRATENKO (V.), *Раскрытие святоотеческого учения о греховных помыслах и борьбе с ними (по творениям прп. Симеона Нового Богослова, св. Григория Синаита и св. Максима Исповедника)*, Disertație, Zagorsk, 1957.
- KOULTEMANIS (P.P.): vezi SAKKOS (S.N.), KOULTEMANIS (P.P.) et al.
- KOUROUNES (P.S.), *Κτιστό και ακτιστό κατά τον Άγιο Μάξιμο τον Ομολογητή*, Tesalonic, 1994.
- KOUZNETSOV (A.V.), *Человек, общество, история в сочинениях Максима Исповедника*, Disertație, Moscova, 2005.
- KRAFT (H.), *Einführung in die Patrologie*, „Die Theologie”, Darmstadt, 1991, pp. 240-244.
- KREUZER (G.), *Die Honoriusfrage im Mittelalter und in der Neuzeit*, „Päpste und Papstum”, nr. 8, Stuttgart, 1975, pp. 64-74.
- KRIKONĖS (C.), „Εξεικονίσεις τῆς Ἐκκλησίας κατὰ τὸν ἅγιον Μάξιμον Ὁμολογητὴν”, în *Πρακτικὰ ΚΑ' Θεολογικοῦ Συνεδρίου με θέμα: Ὁ ἅγιος Μάξιμος ὁ Ὁμολογητής*, Tesalonic, 2001, pp. 123-142.
- KRIVOCHINE (B.), „The Holy Trinity in Greek Patristic Mystical Theology”, în *Sobornost*, Ser. III, 22, 1957-1958, pp. 529-531.
- KROLL (W.), „Maximos Confessor”, în W. KROLL (ed.), *Paulys Realencyclopädie der klassischen Altertumswissenschaft*, Neue Bearbeitung, XIV, 2, Stuttgart, 1930, col. 2576.
- KRUMBACHER (K.), *Geschichte der byzantinischen Literatur von Justinian bis zum Ende des oströmischen Reiches (527-1453)*, New York, 1970¹ (München, 1897²), pp. 60-64, 137-139, 206-218.
- KUZENKOV (P.V.), „Прп. Максим Исповедник. Пасхалистический трактат (предисл., пер. с древнегреч. и коммент. П.В. Кузенкова)”, în *Богословские труды*, 43-44, 2012, pp. 99-179.

- LACKNER (W.), *Studien zur philosophischen Schultradition und zu den Nemesiosziten bei Maximus dem Bekenner*, Disertație inaugurală, Graz, 1962.
- , „Zu Quellen und Datierung der Maksimosvita (B HG³ 1234)“, în *Analecta Bollandiana*, 85, 1967, pp. 285-316.
- , „Der Amtstitel Maximus des Bekenners“, în *Jahrbuch der Österreichischen Byzantinistik*, 20, 1971, pp. 63-65.
- , „Ein angebliches Gedicht Maximus' des Bekenners“, în *Byzantion*, 44, 1974, pp. 195-197.
- LAFONTAINE (R.), „La liberté du Sauveur en agonie selon Maxime le Confesseur“, în *Nouvelle Revue Théologique*, 125, 2003, pp. 574-595.
- LAGA (C.), „Maximus as Stylist in «Quaestiones ad Thalassium»“, în F. HEINZER și C. VON SCHÖNBORN (ed.), *Maximus Confessor. Actes du Symposium sur Maxime le Confesseur, Fribourg, 2-5 septembre 1980*, Fribourg (Elveția), 1982, pp. 139-146.
- , „Maximi Confessoris ad «Thalassium Quaestio» 64. Essai de lecture“, în *Studies in Theology and Church History Offered to Professor A. Van Roey for his Seventieth Birthday*, „Orientalia Lovaniensia Analecta“, nr. 18, Leuven, 1985, pp. 203-215.
- , „Judaism and Jews in Maximus' Confessor Works: Theoretical and Practical Attitude“, în *Byzantinoslavica*, 51, 1990, pp. 177-188.
- , „A Complete Graeco-Latin Index of Maximus Confessor's Quaestiones ad Thalassium“, în J. McEvoy și M. Dunne (ed.), *History and Eschatology in John Scottus Eriugena and his Time. Proceedings of the Tenth International Conference of the Society for the Promotion of Eriugenian Studies, Maynooth and Dublin, August 16-20, 2000*, „Ancient and Medieval Philosophy“, Series 1, 30, Leuven, 2002, pp. 169-181.
- LAGA (C.) și STEEL (C.), *Maximi Confessoris Quaestiones ad Thalassium, I, Quaestiones I-LV una cum latina interpretatione Ioannis Scotti Eriugena iuxta posita ediderunt C. Laga et C. Steel*, „Corpus Christianorum. Series Graeca“, nr. 7, Turnhout și Leuven, 1980.
- , *Maximi Confessoris Quaestiones ad Thalassium, II, Quaestiones LVI-LXV una cum latina interpretatione Ioannis Scotti Eriugena iuxta posita ediderunt C. Laga et C. Steel*, „Corpus Christianorum. Series Graeca“, nr. 22, Turnhout și Leuven, 1990.
- LA MATINA (M.), „Analytic Philosophy of Language and the Revelation of Person. Some Remarks on Gregory of Nyssa and Maximus Confessor“, în *Studia Patristica*, XLVII, 2010, pp. 77-84.
- LAMPEN (W.), „Sint Maximus de Belijder“, în *De Katholiek*, 162, 1922, pp. 1-15.

- „De Eucharistie-Leer van S. Maximus Confessor”, în *Studia Catholica*, 2, 1925-1926, pp. 373-382.
- LARCHET (J.-Cl.), Recenzie la M.L. GATTI, *Massimo il Confessore, Saggio di bibliografia generale ragionata e contributi per una ricostruzione scientifica del suo pensiero metafisico e religioso*, în *Revue d'histoire et de philosophie religieuses*, 69, 1989, pp. 352-353.
- „La pensée de saint Maxime le Confesseur dans les «Questions à Thalassios»”, în *Le Messager orthodoxe*, 116, 1991, pp. 3-34.
- „Le baptême selon saint Maxime le Confesseur”, în *Revue des sciences religieuses*, 65, 1991, pp. 51-70.
- Introducere la SAINT MAXIME LE CONFESSEUR, *Questions à Thalassios*. Traduction et notes par E. Ponsoye, „L'Arbre de Jessé”, Paris-Suresnes, 1992, pp. 7-44.
- Introducere la SAINT MAXIME LE CONFESSEUR, *Ambigua*. Traduction et notes par E. Ponsoye, commentaires par le P.D. Stăniloae, „L'Arbre de Jessé”, Paris-Suresnes, 1994, pp. 9-84.
- Recenzie la V. KARAYIANNIS, *Maxime le Confesseur. Essence et énergies de Dieu*, în *Revue d'histoire et de philosophie religieuses*, 74, 1994, pp. 446-449.
- Introducere la SAINT MAXIME LE CONFESSEUR, *Lettres*. Traduction et notes par E. Ponsoye, „Sagesses chrétiennes”, Paris, 1996, pp. 7-62.
- Introducere la SAINT MAXIME LE CONFESSEUR, *Opuscules théologiques et polémiques*. Traduction et notes par E. Ponsoye, „Sagesses chrétiennes”, Paris, 1996, pp. 7-108.
- *La Divinisation de l'homme selon saint Maxime le Confesseur*, „Cogitatio Fidei”, nr. 194, Paris, 1996 (varianta publicată a lucrării *La Divinisation de l'homme selon saint Maxime le Confesseur*, Disertație, Université de Strasbourg-II, Strasbourg, 1994).
- Recenzie la MAXIME LE CONFESSEUR, *L'agonie du Christ*, Introduction de F.-M. Léthel, biographie, traduction, index, guide thématique et glossaires de M.-H. Congourdeau, „Les Pères dans la foi”, nr. 64, Paris, 1996, în *Revue d'histoire et de philosophie religieuses*, 77, 1997, pp. 350-352.
- „Ancestral Sin according to St Maximus the Confessor: A Bridge between the Eastern and Western Conceptions”, în *Sobornost/ECR*, 20, 1998, pp. 26-48.
- *Maxime le Confesseur, médiateur entre l'Orient et l'Occident*, „Cogitatio Fidei”, nr. 208, Paris, 1998; traducere rusă: *Преподобный Максим Исповедник – посредник между Востоком и Западом*. Пер. с франц.

O. Николаевои, Вст. ст. А.И. Сидорова, Moscova, 2004. Traducere în română: *Sfântul Maxim Mărturisitorul, mediator între Răsărit și Apus*, trad. de D. Cojocariu, ediție îngrijită de D. Bahrim, Iași, 2010; traducere italiană parțială a capitolului III: „La Chiesa di Roma in san Massimo il Confessore”, în *Italia ortodossa* [Genova], t. XXVI, 1er et 2ème trimestres 2004, pp. 39-44.

- Introducere la SAINT MAXIME LE CONFESSEUR, *Questions et difficultés*. Traduction et notes par E. Ponsoye, „Sagesses chrétiennes”, Paris, 1999, pp. 7-26.
- „La référence aux Pères dans la méthode théologique de Maxime le Confesseur”. Communication au XXe Congrès international des Études byzantines, Paris, Sorbonne, le 23 août 2001. Rezumat în XXe Congrès international des Études byzantines, Collège de France – Sorbonne, 19-25 août 2001, *Pré-Actes*, II, *Tables rondes*, Paris, 2001, p. 81.
- *Saint Maxime le Confesseur (580-662)*, Paris, Éditions du Cerf, 2003 (collection „Initiations aux Pères de l’Église”); retipărire, 2011.
- Recenzie la Bart Janssens. *Maximus Confessor. Ambigua ad Thomam una cum Epistula secunda ad eundem*, Turnhout, 2002, în *Revue d’histoire ecclésiastique*, 98, 2003, pp. 177-179.
- „La conception maximienne des énergies divines et des *logoi* et la théorie platonicienne des Idées”, în *ΦΙΛΟΘΕΟΣ. International Journal of Philosophy and Theology*, 4, 2004, pp. 276-283; traducere sârbă: „Схватање божанских енергија и логоса код светог Максима Исповедника и платоновска теорија идеја”, în *Светигора*, 151, 2004, pp. 16-19, reluat în *Луча/Luca*, 21-22, 2004-2005, pp. 332-336.
- „La question des énergies divines. Saint Maxime le Confesseur comme source de la théologie de saint Grégoire Palamas”. Communication au 1er Colloque international „Saint Maxime le Confesseur”, Tbilisi, 12-17 septembre 2005 (în curs de apariție).
- Recenzie la Philipp Gabriel Renczes. *Agir de Dieu et liberté de l’homme. Recherches sur l’anthropologie théologique de saint Maxime le Confesseur*, Paris, 2003, în *Revue d’histoire ecclésiastique*, 100, 2005, pp. 185-187.
- Recenzie la Demetrios Bathrellos, *The Byzantine Christ. Person, Nature and Will in the Christology of St Maximus the Confessor*, Oxford, 2004, în *Revue d’histoire ecclésiastique*, 101, 2006, pp. 202-205.
- Recenzie la Maxime le Confesseur. *Mystagogie*. Introduction, traduction, notes, glossaire et index de Marie-Lucie Charpin-Ploix, Paris, 2005, în *Revue d’histoire ecclésiastique*, 101, 2006, pp. 739-742.

- Recenzie la Pascal Mueller-Jourdan, *Typologie spatio-temporelle de l'Ecclesia byzantine. La Mystagogie de Maxime le Confesseur dans la culture philosophique de l'Antiquité tardive*, Leiden și Boston, 2005, în *Revue d'histoire ecclésiastique*, 101, 2006, pp. 1139-1143.
- „La question de la primauté romaine selon saint Maxime le Confesseur”, în Cardinal W. KASPER (ed.), *Il ministero petrino. Cattolici e ortodossi in dialogo*, Città Nuova Editrice, Roma, 2004, pp. 203-226, traducere rusă: „Вопрос о первенстве Рима в трудах св. Максима Исповедника”, în: Под ред. В. КАСПЕРА, *Петрово Служение. Диалог католиков и православных*, Библийско-богословский институт св. апостола Андрея, Moscova, 2006, pp. 212-235; traducere engleză: „The Question of the Roman Primacy in the Thought of Saint Maximus the Confessor”, în W. KASPER (ed.), *The Petrine Mystery. Catholics and Orthodox in Dialogue*, The Newman Press, Westminster (Maryland), 2006, pp. 188-209.
- *Variations sur la charité*, Paris, 2007, 3e partie, X, pp. 247-250; XII, pp. 253-256; XIX, pp. 272-277; XXXIII, pp. 308-311; traducere în română: *Despre iubirea creștină*, București, 2010, 3e parte, X, pp. 252-255; XII, pp. 258-261; XIX, pp. 277-283; XXXIII, pp. 315-318.
- „La symbolique spirituelle de l'église selon la Mystagogie de saint Maxime le Confesseur”, în *L'espace liturgique: ses éléments constitutifs et leur sens*, Actes des Conférences Saint-Serge, LIIe Semaine d'Études liturgiques, Paris, 27-30 juin 2005, „Bibliotheca Ephemerides Liturgicae – Subsidia”, nr. 138, Roma, 2007, pp. 49-63.
- Recenzie la Melchisedec Törönen, *Union and Distinction in the Thought of St Maximus the Confessor*, Oxford, 2007, în *Revue d'histoire ecclésiastique*, 102, 2007, pp. 989-992.
- „La division et la réunification de l'humanité selon saint Maxime le Confesseur”. Communication au 2ème Colloque scientifique international „Saint Maxime le Confesseur”, Tbilisi, 10-11 octobre 2007 (în curs de apariție).
- „Le statut du concile du Latran (649) selon saint Maxime le Confesseur”, în *Црквене студије / Church Studies*, 4, 2007, pp. 27-35.
- *Dieu ne veut pas la souffrance des hommes*, Paris, 2008² (1999¹), ch. 3, pp. 43-51; ch. 5, pp. 71-82. Traducere în română: *Dumnezeu nu vrea suferința omului*, București, 2008, cap. 3, pp. 47-56; cap. 5, pp. 79-93.
- Recenzie la *The Life of Maximus the Confessor*, *Recension 3*, Edited and Translated by Bronwen Neil and Pauline Allen, Strathfield, 2003, în *Revue d'histoire ecclésiastique*, 103, 2008, pp. 205-206.

- , Recenzie la Bronwen Neil, *Seventh-Century Popes and Martyrs. The Political Hagiography of Anastasius Bibliothecarius*, Turnhout, 2006, în *Revue d'histoire ecclésiastique*, 103, 2008, pp. 296-297.
- , Recenzie la Antoine Lévy, *Le créé et l'incrété. Maxime le Confesseur et Thomas d'Aquin*, Paris, 2006, în *Revue d'histoire ecclésiastique*, 103, 2008, pp. 967-976.
- , Recenzie la Torstein Theodor Tollefsen, *The Christocentric Cosmology of St Maximus the Confessor*, Oxford, 2008, în *Revue d'histoire ecclésiastique*, 105, 2010, pp. 811-813.
- , *La Théologie des énergies divines. Des origines à saint Jean Damascène*, „Cogitatio fidei”, nr. 272, Paris, 2010, ch. 14, „Maxime le Confesseur”, pp. 331-421.
- , „Actualitatea teologiei Sfântului Maxim Mărturisitorul”, în *Teologie și Viață*, Serie nouă, 20, 2010, pp. 5-17.
- , „L'actualité de la pensée de saint Maxime le Confesseur”. Communication donnée dans le cadre de la session inaugurale du colloque scientifique international „Saint Maxime le Confesseur” à l'Université géorgienne Saint-André, Tbilisi (Georgia), le 20 octobre 2010 (în curs de publicare).
- , Recenzie la Tamila Mgaloblishvili și Lela Khoperia (ed.), *Maximus the Confessor and Georgia*, Londra, 2009, în *Revue d'histoire ecclésiastique*, 106, 2011, pp. 256-259.
- , Recenzie la Maximus Confessor, *Ambigua to Thomas – Second Letter to Thomas*. Introduction, translation and notes by Joshua Lollar. (Corpus Christianorum in Translation, 2), Turnhout, Brepols, 2009, în *Revue d'histoire ecclésiastique*, 106, 2011, pp. 620-622.
- , Introducere și note la MAXIME LE CONFESSEUR, *Questions à Thalassios*, tome 1 (Questions 1 à 40), „Sources chrétiennes”, nr. 529, Paris, 2010; tome 2 (Questions 41 à 55), „Sources chrétiennes”, nr. 554, Paris, 2012; tome 3 (Questions 56 à 65), „Sources chrétiennes”, nr. (în curs de apariție), Paris, 2013.
- , „Le martyr, l'exil et la mort de saint Maxime le Confesseur et de ses deux disciples, Anastase le Disciple et Anastase l'Apocrisaire: quelques précisions en rapport avec des découvertes archéologiques récentes”, în *Revue d'histoire ecclésiastique*, 108, 2013, pp. 65-96.
- LATIF (K.) și RIBOLOV (S.), „Св. Максим Исповедник. Liber Ambiguum (избрани фрагменти)”, în *Архив за средновековна философия и култура / Archiv für mittelalterliche Philosophie und Kultur*, 14, 2008, pp. 85-109.

- LATYŢEV (B.B.), *Византийская царская минея*, „Записки Императорской академии наук по историко-филологическому отделению”, 8e série, t. 12, nr. 7, Sankt-Petersburg, 1915, pp. 274-280.
- LAURITZEN (F.), „Pagan Energies in Maximus the Confessor: The Influence of Proclus on *Ad Thomam* 5”, în *Greek, Roman, and Byzantine Studies*, 52, 2012, pp. 226-239.
- LAZZARATO (D.), *Chronologia Christi seu discordantium fontium concordantia ad juris normam*, Napoli, 1952, p. 310.
- LEBRETON (J.), „Le traité de l'âme de saint Grégoire le Thaumaturge”, în *Bulletin de littérature ecclésiastique*, 88, 1906, pp. 73-83.
- LE GUILLOU (M.-J.), *Le Christ et l'Église. Théologie du mystère*, Paris, 1963, pp. 109-115.
- , Prefață la A. RIOU, *Le Monde et l'Église selon Maxime le Confesseur*, Paris, 1973, pp. 9-11.
- , Prefață la J.-M. GARRIGUES, *Maxime le Confesseur. La charité, avenir divin de l'homme*, Paris, 1976, pp. 7-22.
- , Prefață la F.-M. LÉTHEL, *Théologie de l'agonie du Christ*, Paris, 1979, pp. 5-11.
- , Prefață la P. PIRET, *Le Christ et la Trinité selon Maxime le Confesseur*, Paris, 1983, pp. 5-7.
- , „Quelques réflexions sur Constantinople III et la sotériologie de Maxime”, în F. HEINZER și C. VON SCHÖNBORN (ed.), *Maximus Confessor. Actes du Symposium sur Maxime le Confesseur, Fribourg, 2-5 septembre 1980*, Fribourg (Elveția), 1982, pp. 235-237.
- , „Lumière et charité dans la doctrine palamite de la divinisation”, în *Istina*, 19, 1974, pp. 329-338.
- LEHMANN (P.), „Zur Kenntnis und Geschichte einiger Johannes Scottus zugeschriebenen Werke”, în *Hermes*, 52, 1917, pp. 112-114, reluat în P. LEHMANN, *Erforschung des Mittelalters. Ausgewählte Abhandlungen und Aufsätze*, II, Stuttgart, 1959, pp. 145-156.
- LEMAÎTRE (J.), „Contemplation, III, Contemplation chez les Grecs et autres orientaux chrétiens”, în *Dictionnaire de spiritualité*, II, Paris, 1953, coll. 1787-1872, *passim*.
- LEMPIRE (J.), *Le Comput ecclésiastique de saint Maxime le Confesseur. Édition, traduction et commentaire de la première partie*, Disertație, Louvain-la-Neuve, 2004.
- , „Le calcul de la date de Pâques dans les traités de S. Maxime le Confesseur et de Georges, moine et prêtre”, în *Byzantion*, 77, 2007, pp. 267-304.

- LÉTHEL (F.-M.), *Théologie de l'agonie du Christ. La liberté humaine du Fils de Dieu et son importance sotériologique mises en lumière par saint Maxime le Confesseur*, „Théologie historique”, nr. 52, Paris, 1979.
- , „La prière de Jésus à Gethsémani dans la controverse monothélite”, în F. HEINZER și C. VON SCHÖNBORN (ed.), *Maximus Confessor. Actes du Symposium sur Maxime le Confesseur, Fribourg, 2-5 septembre 1980*, Fribourg (Elveția), 1982, pp. 207-214; traducere sârbă: „Исусова молитва у Гетсиманији у монотелитској расправи”, în *Луча/Luca*, 21-22, 2004-2005, pp. 403-406.
- LÉVY (A.), *Le Créé et l'incrée. Maxime le Confesseur et Thomas d'Aquin. Aux sources de la querelle palamienne*, „Bibliothèque Thomiste”, Paris, 2006, ediția tipărită a lucrării *Le Créé et l'incrée chez S. Maxime le Confesseur et S. Thomas d'Aquin. Aux sources de la question palamite*, Disertație, Fribourg, 2002.
- , „Le Christ au désert chez Maxime le Confesseur”, în *Nicolaus*, 33, 2006, pp. 279-300.
- LIÉBAERT (J.), „Monophysisme”, în *Catholicisme hier, aujourd'hui, demain*, IX, Paris, 1982, coll. 576-583.
- LILIE (R.J.), LUDWIG (C.), PRATSCH (T.), ROCHON (I.), *Prosopographie der mittelbyzantinischen Zeit, Erste Abteilung (641-867), Prolegomena*, Berlin și New York, 1998, pp. 171-179: Anmerkungen zu den Quellen zur Biographie des Maximus Homologites”.
- LILLA (S.), „Terminologia trinitaria nello Pseudo-Dionigi l'Areopagita. Suoi antecedenti e sua influenza sugli autori successivi”, în *Augustinianum*, 13, 1993, pp. 609-623.
- LIPŠIĆ (E.E.), „Максим Исповедник”, *Советская историческая энциклопедия*, VIII, Moscova, 1965, col. 941.
- LOGVONOV (E.V.), „Saint Maxime le Confesseur, saint patron des Stroganov”, în *Symboles de gloire. Les icônes des Stroganov*, Milano, 1992, p. 16.
- , „Saint Maxime le Confesseur. Langage pictural et symbolisme religieux”, în *Symboles de gloire. Les icônes des Stroganov*, Milano, 1992, p. 18.
- , „Saint Maxime le Confesseur. Narration de la réalité et perception de l'éternel”, în *Symboles de gloire. Les icônes des Stroganov*, Milano, 1992, p. 20.
- LOLLAR (J.), MAXIMUS THE CONFESSOR, *Ambigua to Thomas. Second Letter to Thomas. Introduction, translation and notes by Joshua Lollar*, „Corpus christianorum in Translation”, Turnhout, 2009.

- , „*To See Into the Life of Things*”. *The Contemplation of Nature in Maximus the Confessor's Ambigua to John*, Disertație, Notre Dame University, 2011.
- , „*To See Into the Life of Things*”: *The Contemplation of Nature in Maximus the Confessor*, Brepols, Turnhout, 2013.
- LÖSER (W.), *Im Geiste des Origenes. Hans Urs von Balthasar als Interpret der Theologie der Kirchenväter*, „Frankfurter Theologische Studien”, nr. 23, Frankfurt, 1976, pp. 181-212.
- LOOFS (F.), *Leontios von Byzanz und die gleichnamigen Schriftsteller der griechischen Kirche, I, Das Leben und die polemischen Werke des Leontius von Byzanz*, „Texte und Untersuchungen”, nr. 3, 1-2, Leipzig, 1887, pp. 269-272.
- , *Studien über die dem Johannes von Damaskus zugeschriebenen Parallelen*, Halle, 1892, *passim*.
- LOOSEN (J.), *Logos und Pneuma im begnadeten Menschen bei Maximus Confessor*, „Münsterische Beiträge zur Theologie”, nr. 24, Münster, 1941.
- LOSSKY (V.), *Essai sur la théologie mystique de l'Église d'Orient*, Paris, 1990¹ (1944¹), *passim*; traducere română: *Teologia mistică a Bisericii de Răsărit*, trad. V. Răducă, București, 1993.
- , *Vision de Dieu*, „Bibliothèque orthodoxe”, Neuchâtel, 1962, pp. 107-112. Traducere română: *Vederea lui Dumnezeu*, trad. M.C. Oros, studiu introductiv de I.I. Ică jr., Sibiu, 1995, pp. 114-121.
- LOT-BORODINE (M.), „La doctrine de la «déification» dans l'Église grecque jusqu'au xe siècle”, în *Revue de l'histoire des religions*, 105, 1932, pp. 5-43; 106, 1932, pp. 525-574; 107, 1933, pp. 8-55; reluat în M. LOT-BORODINE, *La Déification de l'homme selon la doctrine des Pères grecs*, „Bibliothèque œcuménique”, nr. 9, Paris, 1970, 2011¹.
- , „*Mystagogie de saint Maxime*”, traduite par M. Lot-Borodine, în *Irénikon*, 13, 1936, pp. 466-472, 595-597, 717-720; 14, 1937, pp. 66-69, 182-185, 282-284, 444-448; 15, 1938, pp. 71-74, 185-186, 276-278, 390-391, 488-492; reluat în *L'initiation chrétienne. Textes recueillis et présentés par A.G. HAMANN*, „Ichtus. Lettres chétiennes”, nr. 7, Paris, 1980¹ (1963¹), pp. 249-291.
- LOUDONIKOS (N.), *Η ευχαριστιακή οντολογία. Τα ευχαριστιακά θέματα του είναι, ως εν κοινωνία γίνεσθαι, στην εσχατολογική οντολογία του αγίου Μαξίμου του Ομολογητή*, Atena, 1992 (varianta publicată a disertației cu același nume, Tesalonic, 1989); traducere sârbă parțială (pp. 208-215): „Личност као место (τόπος) и

- начин (τρόπος) заједничарења бића", în *Λυχα/Luca*, 21-22, 2004-2005, pp. 481-484.
- , „Φιλοσοφικές εκκλησιολογίες στο φώς της εκκλησιολογίας του αγίου Μαξίμου του Ομολογητού", în *Πρακτικά ΙΔ' Θεολογικού Συνεδρίου*, Tesalonic, 1994, pp. 249-292.
- , *A Eucharistic Ontology: Maximus the Confessor's Eschatological Ontology of Being as Dialogical Reciprocity*, Brookline (MA), 2010.
- LOURIÉ (B.), „Богословский синтез VII века: св. Максим Исповедник и его эпоха", în *Византия: общество и церковь. Сборник научных статей*, Armavir, 2005, pp. 5-133; reluat în B. LOURIÉ, *История Византийской философии. Формативный период*, Sankt-Petersburg, 2006, pp. 289-406.
- , „Michel Psellos contre Maxime le Confesseur: l'origine de l' «hérésie des physéthésites»", în *Scrinium*, 4, 2008, pp. 201-227.
- LOUTH (A.), „Maximus the Confessor", în C. JONES, G. WAINWRIGHT și E. YARNOLD (ed.), *The Study of Spirituality*, New York, 1986, pp. 190-195.
- , *Maximus the Confessor*, „The Early Church Fathers", Londra și New York, 1996.
- , „St Gregory the Theologian and St Maximus the Confessor: the Shaping of Tradition", în S. COAKLEY și D.A. PAILIN (ed.), *The Making and Remaking of Christian Doctrine: Essays in Honour of Maurice Wiles*, Oxford, 1993, pp. 117-130.
- , „St Denys the Areopagite and St Maximus the Confessor: A Question of Influence", în *Studia Patristica*, XXVII, 1993, pp. 166-174; traducere sârbă: „Св. Дионисије Ареопагит и Св. Максим Исповедник: питање утицаја", în *Λυχα/Luca*, 21-22, 2004-2005, pp. 366-371; traducere română: „Influența lui Dionisie Areopagitul asupra Sfântului Maxim Mărturisitorul", trad. S. Moldovan, în volumul A. LOUTH, *Dionisie Areopagitul. O introducere*, Sibiu, 1997, pp. 186-198.
- , „St Maximus the Confessor between East and West", în *Studia Patristica*, XXXII, 1997, pp. 332-345.
- , „Sfântul Maxim, monah și Mărturisitorul: actualitatea lui", în *Revista Teologică*, N.S. 7 (79), 1997, pp. 132-139.
- , „Dogma and Spirituality in St Maximus the Confessor", în *Prayer and Spirituality in the Early Church*, I, Brisbane, 1998, pp. 197-208.
- , „Recent Research on St Maximus the Confessor", în *St Vladimir's Theological Quarterly*, 42, 1998, pp. 67-84.

- ____, „They Speak to Us across the Centuries”, 4, „St Maximus the Confessor”, în *Expository Times*, 109, 1998, pp. 100-103.
- ____, „St Maximos, Monk and Confessor: His Relevance for Today”, în J. RAITT (ed.), *Wisdom of the Byzantine Church. Evagrius of Pontus and Maximos the Confessor. Four Lectures by Andrew Louth (1997 Paine Lectures in Religion)*, Columbia (Missouri), 1998, pp. 12-19.
- ____, „The Transfiguration in the Theology of St Maximus the Confessor”, *ibidem*, pp. 20-33, articol publicat și în *Studia Universitatis Babeș-Bolyai. Theologia Orthodoxa*, XLII, 1997, pp. 19-30.
- ____, „Apophatic Theology and the Liturgy in St Maximos the Confessor”, *ibidem*, pp. 34-45.
- ____, „Dogma and Spirituality in St Maximus the Confessor”, în P. ALLEN, R. CANNING, L. CROSS și J.B. CAIGER (ed.), *Prayer and Spirituality in the Early Church*, I, Everton Park, Queensland, 1998, pp. 197-208.
- ____, „Love and the Trinity. Saint Augustine and the Greek Fathers”, în *Augustinian Studies*, 33, 2002, pp. 7-13.
- ____, „The Ecclesiology of Saint Maximos the Confessor”, în *International Journal for the Study of Christian Church*, 4, 2004, pp. 109-120.
- ____, „The Reception of Dionysius in the Byzantine World: Maximus to Palamas”, în *Modern Theology*, 24, 2008, pp. 585-599.
- ____, „The Reception of Dionysius up to Maximus the Confessor”, în *Modern Theology*, 24, 2008, pp. 573-583.
- ____, „St Maximos' Doctrine of the logoi of Creation”, în *Studia Patristica*, XLVIII, 2010, pp. 77-84.
- LUCĂ (S.), „Gli scolii sull'Ecclesiaste del Vallicelliano greco E 21”, în *Augustinianum*, 19, 1979, pp. 287-296.
- LUZZI (A.), „Note sulla recensione del Sinassario di Constantinopoli patrocinata da Costantino VII Porfirogenito”, în *Rivista di studi bizantini e neoellenici*, 26, 1989, pp. 139-186.
- MACAIRE (Héromoine), „Vingt-et-un janvier – Maxime le Confesseur”, în ID, *Le Synaxaire. Vie des saints de l'Église orthodoxe*, t. 2, Décembre-Janvier, Tesalonic, 1988, pp. 468-474.
- MACSIM (N.), „Răscumpărarea în teologia Sfântului Maxim Mărturisitorul”, în *Mitropolia Moldovei și Sucevei*, 57, 1981, pp. 447-469.
- MADEC (G.), „Jean Scot et ses auteurs”, în G.H. ALLARD (ed.), *Jean Scot écrivain. Actes du IVe Colloque international, Montréal, 28 août – 2 septembre 1983*, „Cahiers d'études médiévales. Cahier spécial”, nr. 1,

Montreal și Paris, 1986, pp. 179-182; reluat în G. MADEC, *Jean Scot et ses auteurs. Annotations érigéniennes, „Études augustinienes”, Paris, 1988, pp. 45-48.*

MADDEN (J.D.), „The Authenticity of Early Definitions of Will (Thelêsis)”, în F. HEINZER și C. VON SCHÖNBORN (ed.), *Maximus Confessor. Actes du Symposium sur Maxime le Confesseur, Fribourg, 2-5 septembre 1980, Fribourg, 1982, pp. 61-79.*

MADDEN (J.N.), *Christology and Anthropology in the Spirituality of Maximus the Confessor, with Special Reference to Expositio Orationis Dominicæ, Disertație, Durham, 1982.*

—, „The «Commentary on the Pater Noster»: an Example of the Structural Methodology of Maximus the Confessor”, în F. HEINZER și C. VON SCHÖNBORN (ed.), *Maximus Confessor. Actes du Symposium sur Maxime le Confesseur, Fribourg, 2-5 septembre 1980, Fribourg, 1982, pp. 147-155.*

—, „Αἰσθητικὸς νοερός (Diadochus – Maximus)”, în *Studia Patristica*, XXIII, 1989, pp. 53-60.

—, „Composite Hypostasis in Maximus the Confessor”, în *Studia Patristica*, XXVII, 1993, pp. 175-197.

—, „Maximus Confessor: On the Lord's Prayer”, în T. FINAN și V. TWOMEY (ed.), *Scriptural Interpretation in the Fathers: Letter and Spirit, Dublin, 1995, pp. 119-141.*

—, „A Patristic Salutation: The Prologue to the «Pater Noster» of Maximus Confessor”, în *Irish Theological Quarterly*, 61, 1995, pp. 239-249.

—, „Maximus Confessor on the Holy Trinity and Deification”, în V. TWOMEY și L. AYRES (ed.), *The Mystery of the Holy Trinity in the Fathers of the Church. The Proceedings of the Fourth Patristic Conference, Maynooth, 1999, Dublin, 2007, pp. 100-117.*

MAHIEU (G.), *Travaux préparatoires à une édition critique des œuvres de S. Maxime le Confesseur, Disertație, Louvain, 1957.*

MANCA (L.), „Gli studi sul pensiero di Massimo il Confessore”, în *Bolletino di storia della filosofia, Università degli studi di Lecce*, 7, 1979, pp. 315-323.

—, *Il primato della volontà in Agostino e Massimo il Confessore, Roma, 2002.*

MANNUCCI (U.), *Istituzioni di Patrologia ad uso delle scuole teologiche, II, Epoca post-nicena, Roma, 1950⁶, pp. 300-304.*

MARELLA (M.), „Roma nel sistema pentarchico: problemi e prospettive”, în *Nicolaus*, 4, 1976, pp. 113-125.

- MARIĆ (I.), „Celebris Cyrilli Alexandrini formula christologica de una activitate Christi in interpretatione Maximi Confessoris et recentiorum theologorum. Prima quaestio praevia ad Novam Apologiam papae Honorii I”, în *Bogoslovska Smotra*, 14, 1926, pp. 55-102.
- , „Pseudo-Dyonisii Areopagitae formula christologica de Christi activitate theandrica. Pseudo-Dyonisii Areopagitae formula christologica de nova quadam Christi activitate theandrica, tum interpretatione Patrum, scholasticorum et recentiorum theologorum obiectiva tum nova, subiectiva lucubratur”, în *Bogoslovska Smotra*, 20, 1932, pp. 105-173.
- MARION (J.-L.), „Les deux volontés du Christ selon saint Maxime le Confesseur”, în *Résurrection*, 41, 1973, pp. 48-66.
- MARKESINIS (B.), „Le Taurinensis c. III. 14 (olim xxxv.b.v.16). Remise en ordre des folios, contenu conservé, datation et provenance”, în *Codices Manuscripti. Zeitschrift für Handschriftenkunde*, 10, 1984, pp. 73-81.
- , „Un florilège composé pour la défense du Tome du concile de 1351”, A. SCHOORS și P. VAN DEUN, *Philohistôr. Miscellanea in honorem Caroli Laga septuagenarii*, „Orientalia Lovaniensia Analecta”, nr. 69, Leuven, 1994, 469-493.
- , „Les extraits de S. Maxime le Confesseur transmis par le Parisinus gr. 854 (XIIIe s.)”, în *Orientalia Lovaniensia Periodica*, 31, 2000-2005, pp. 109-117.
- MARTÍN (J.P.), „Massimo il Confessore e la tradizione alessandrina: una traduzione italiana degli «Ambigua»”, în *Adamantius*, 11, 2005, pp. 232-235.
- MARTZELOS (G.), „Κατάφαση καὶ ἀπόφαση κατὰ τὸν ἅγιον Μάξιμον τὸν Ὁμολογητὴ”, în *Πρακτικὰ ΚΑ' Θεολογικοῦ Συνεδρίου με θέμα „Ὁ ἅγιος Μάξιμος ὁ Ὁμολογητής”*, Tesalonic, 2001, pp. 157-172.
- MATSOUKAS (N.), *Κόσμος, ἄνθρωπος, κοινωνία κατὰ τον Μαξιμο τον Ομολογητή*, Atena, 1980; trad. franceză: *La Vie en Dieu selon Maxime le Confesseur: cosmologie, anthropologie, sociologie*, Grez-Doiceau (Nethen), 1994; traducere sârbă parțială (pp. 219-252, 376-381): „Творевина и Црква”, în *Λυγα/Luca*, 21-22, 2004-2005, pp. 534-545.
- MAURITSSON (M.), *Maxim Bekänneren (580-662 e. Kr.). Asketik bok. Inledning och översättning av Maxim Mauritsson*, „Svenska katolska akademiens handlingar”, nr. 5, Malmö, 1963.
- MAXIM (G.), *Sf. Maxim Mărturisitorul (584-662). Patru sute de cugetări creștine*. Traduse de Paisie Velicicovschi (1722-1794). Transcris și tipărit de pe manuscrisul lui Paisie, Neamț, 1939.

- MAXIME DE SARDES (Mitropolit), „Ὁ ὀνοθελητισμός καὶ οἱ κατ' αὐτοῦ ἁγῶνες Μαξίμου τοῦ Ὁμολογητοῦ”, in *Ορθοδοξία*, 25, 1950, pp. 45-53.
- MAYER (A.), „Monotelismo”, in *Enciclopedia Cattolica*, VIII, Vatican, 1952, coll. 1319-1324.
- MC CARTHY (C.C.), „Maximus the Confessor”, in J.T. CULLITON (ed.), *Non-violence central to Christian Spirituality: Perspectives from Scripture to the Present*, „Toronto Studies in Theology”, nr. 8, New York, 1982, pp. 63-85.
- McFARLAND (I.), „Developing an Apophatic Christocentrism. Lessons from Maximus the Confessor”, in *Theology Today*, 60, 2003, pp. 200-214.
- , „Fleshing out Christ: Maximus the Confessor's Christology in Anthropological Perspective”, in *St Vladimir's Theological Quarterly*, 49, 2005, pp. 417-436.
- , „«Naturally and by Grace»: Maximus the Confessor on the Operation of the Will”, in *Scottish Journal of Theology*, 58, 2005, pp. 410-433.
- , „Willing is not Choosing: Some Anthropological Implications of Dyothelite Christology”, in *International Journal of Systematic Theology*, 9, 2007, pp. 3-23.
- MEIS (A.), „La paradoja del «ἐξαίφνης» según Máximo el Confesor, Th. Ec. I, 17-19”, in *Διαδοχή*, 2, 1999, pp. 75-94.
- MELLI (M.), *Ανθρωπολογία καὶ πορεία πρὸς τὴ θεώση κατὰ τὸν ἅγιό Μάξιμο τὸν Ὁμολογητή*, Tesalonic, 2001.
- , „Croce e resurrezione nel pensiero di Massimo il Confessore”, in A. MOLLE (ed.), *La resurrezione dei corpi nella cultura bizantina. Atti – Giornate di studio, Cassino – Roma 13-14 aprile 2000*, Roma, 2001, pp. 38-50.
- MELIKISHVILI (D.), „The Principles of Term Formation of the Gelati Theological School and the Gelati Translator of the Works of Maximus the Confessor”, in T. MGALOBISHVILI ἔι L. KHOPERIA (ed.), *Maximus the Confessor and Georgia*, Londra, 2009, pp. 101-112.
- MENGES (H.), *Die Bildlehre des hl. Johannes von Damaskus*, Münster, 1938, p. 23.
- MERCATI (S.G.), „Massimo Margunio è l'autore degli inni anacreontici attribuiti a San Massimo Confessore”, in *Annuaire de l'Institut de philologie et d'histoire orientales et slaves de l'Université libre de Bruxelles*, 2, 1934, pp. 619-625.
- MERETAKES (E.), *Μαξίμου τοῦ Ὁμολογητοῦ*, 1. Μυσταγωγία; 2. 400 Κεφάλαια περὶ ἀγάπης; 3. Λόγος ἀσκητικός; 4. 200 Κεφάλαια θεολογικά, „Φιλοκαλία τῶν νηπτικῶν καὶ ἀσκητικῶν”, nr. 14, Tesalonic, 1985.

- , *Προς Θαλάσσιον περί διαφόρων ἀπόρων της θείας Γραφής (Α΄-ΝΓ΄)*, „Φιλοκαλία τῶν νηπτικῶν καὶ ἀσκητικῶν”, nr. 14B, Thessalonica, 1992.
- MERTICARIU (V.), *Literatura patristică în teologia românească. I. Bibliografie*, București, 2009, pp. 805-836.
- МЕСЯС (S.V.), „Преподобный Максим Исповедник. О различных трудных местах у святых Григория и Дионисия”, în P.P. ГАЙДЕНКО și V.V. ПЕТРОВ (ed.), *Космос и Душа – Учения о Вселенной и Человеке в Античности и Средние Века (исследования и переводы)*, t. I, Moscova, 2005, pp. 272-288.
- , „Преподобный Максим Исповедник. О различных трудных местах у святых Григория и Дионисия. Затруднение ХLI (пер. С.В. Месяц)”, în *Богословские Труды*, 40, 2005, pp. 5-11.
- MESSERSCHMIDT (F.), „Himmelsbuch und Sternenschrift”, în *Römische Quartalschrift*, 39, 1931, pp. 68-69.
- MEYENDORFF (J.), *Introduction à l'étude de Grégoire Palamas*, „Patristica Sorbonensia”, nr. 3, Paris, 1959, *passim*.
- , *Christ in Eastern Christian Thought*, Washington, 1969, pp. 99-115; trad. franceză: *Le Christ dans la théologie byzantine*, Paris, 1969, pp. 177-206; trad. italiană: *Cristologia ortodossa*, Roma, 1974, pp. 155-178; traducere română: *Hristos în gândirea creștină răsăriteană*, trad. N. Buga, București, 1997, pp. 139-162.
- , „Free will (γνώμη) in Saint Maximus the Confessor”, în A. BLANE și T.E. BIRD (ed.), *The Ecumenical World of Orthodox Civilization. Essays in Honour of G. Florovsky*, III, La Haye și Paris, 1974, pp. 71-75.
- , *Initiation à la théologie byzantine*, Paris, 1975, pp. 51-55, 96-97, 175-182, 185-191, 219-221, 276-277.
- , „Christ as Savior in the East”, în B. MCGINN și J. MEYENDORFF (ed.), *Christian Spirituality. Origins to the Twelfth Century*, „World Spirituality. An Encyclopedic History of the Religious Quest”, nr. 16, Londra, 1985, pp. 238-242.
- , „Maximus the Confessor, St”, în *Dictionary of the Middle Ages*, VIII, New York, 1987, pp. 233-234.
- , *Unité de l'empire et division des chrétiens. L'Église de 450 à 680*, „Théologies”, Paris, 1993, pp. 353-394; ediția originală: *Imperial Unity and Christian Divisions. The Church 450-680 A.D.*, Crestwood (New York), 1989.
- , „Remarks on Eastern Patristic Thought in John Scottus Eriugena”, în B. MCGINN și W. OTTEN (ed.), *Eriugena: East and West. Papers of the Eight International Colloquium of the Society for the Promotion of Eriugenian*

Studies. Chicago and Notre Dame 18-20 October 1991, „Notre Dame Conferences in Medieval Studies”, nr. 5, Notre Dame și Londra, 1994, pp. 51-68.

MEYVAERT (P.), „The Exegetical Treatises of Peter the Deacon and Eriugena's Latin Rendering of the «Ad Thalassium» of Maximus the Confessor”, în *Sacris Erudiri*, 14, 1963, pp. 130-148.

—, „Eriugena's Translation of the «Ad Thalassium» of Maximus. Preliminaries to an Edition of this Work”, în J. O'MEARA și L. BIELER (ed.), *The Mind of Eriugena. Papers of a Colloquium, Dublin, 14-18 July 1970*, Dublin, 1973, pp. 78-88.

MGALOBlishvili (T.) și L. KHOPERIA (ed.), *Maximus the Confessor and Georgia*, Londra, 2009.

—, „Georgia in the Times of St Maximus the Confessor”, în T. MGALOBlishvili și L. KHOPERIA (ed.), *Maximus the Confessor and Georgia*, Londra, 2009, pp. 17-24.

MICHAILOV (A.B.), „По вопросу о греко-византийских и славянских сборниках изречений”, în *Журнал Министерства народного просвещения*, 285, 1893, pp. 15-59.

MICHAUD (E.), „Saint Maxime le Confesseur et l'apocatastase”, în *Revue internationale de théologie*, 10, 1902, pp. 257-272.

MICHEL (A.), *Humbert und Kerullarios. Quellen und Studien zum Schisma des XI. Jahrhunderts*, „Quellen und Forschungen aus dem Gebiete der Geschichte”, nr. 23, Paderborn, 1930, pp. 76-79, 224-227 și *passim*.

MICHAEL (E.), „Wann ist Papst Martin I bei seiner Exilierung nach Constantinopel gekommen?”, în *Zeitschrift für katholische Theologie*, 16, 1892, pp. 375-380.

MIDIĆ (I.), „Τὸ μυστήριον τῆς Ἐκκλησίας Συστηματικῆ-ἐρμηνευτικῆ προσέγγιςις τῆς περὶ Ἐκκλησίας διδασκαλίας τοῦ Ἁγίου Μαξίμου τοῦ Ὁμολογιτοῦ”, în *Ἐκκλησιαστικὸς Φαρος*, 67, 1989, pp. 9-134 (varianta publicată a *idem*, Disertație, Atena, 1989).

—, „Kratak osvrt na teologiju sv. Maksima Ispovednika”, în A. RADO-SAVLJEVIĆ, *Sveti Maksim Ispovednik: 400 glava o ljubavi*, Prizren, 1992, pp. 9-15.

—, „Monaški život i sveti Maksim Ispovednik”, în *Novine beogradskog čitališta*, III, 10, Belgrad, 1992, pp. 6-7.

—, „Sveti Maksim Ispovednik: tumačenje XIV besede sv. Grigorija Bogoslova”, în *Beseda*, 2, 1992, pp. 5-28.

—, „Monaški život i Sveti Maksim Ispovednik”, în *Vidoslov*, 1, 1993, pp. 31-38.

- , „Odnos čovečanstva prema prirodi i ekološki problem prema Svetom Maksimu Ispovedinikou”, în *Hrišćanska misao*, 5, 1997, p. 5.
- , „Ontologia i etika u svetlu hristologije sv. Maksima”, în *Sabornost*, 9, 2003, pp. 13-59.
- , „Амбигва 7 (Тумачење XIV беседе Св. Григорија Богослова). Са старогрчког превео и напомене”, în *Луча/Luca*, 21-22, 2004-2005, pp. 260-281.
- , „Црква као нови начин постојања човека и творевине (изнад морала институције)”, în *Луча/Luca*, 21-22, 2004-2005, pp. 546-559.
- MIGNE (J.-P.), *Patrologia cursus completus [...] Series Graeca*, t. 90 și 91, accurate J.-P. Migne, Paris, 1860. Retipărire îngrijită de I.K. Diotès, Ἑλληνικὴ Πατρολογία (*Patrologia graeca*), t. 90 și 91, Atena, 1989.
- МИНОС (V.), „Actualitatea exegezei biblice a Sfinților Părinți”, în J.D.G. DUNN, H. KLEIN, U. LUZ și V. МИНОС (ed.), *Interpretarea Sfintei Scripturi din perspectivă ortodoxă și apuseană. Documente ale Simpozionului Est-Vest al specialiștilor în Noul Testament de la Neamț (4-11 septembrie 1998)*, Sibiu, 2003, pp. 15-88.
- MILKOV (K.), „Renunciation According to Maximus the Confessor”, în *Studia Patristica*, XLVIII, 2010, pp. 71-75.
- MIMOUNI (S.C.), „Les Vies de la Vierge: état de la question”, în *Apocrypha*, 5, 1994, pp. 211-248.
- MIQUEL (P.), „Πεῖρα. Contribution à l'étude du vocabulaire de l'expérience religieuse dans l'œuvre de Maxime le Confesseur”, în *Studia Patristica*, VII, 1, Berlin, 1966, pp. 355-361.
- MIRA IBORRA (M.), „La relación entre creación y salvación en la Pregunta a Talasio 64 de san Máximo el Confesor”, în M.V. Fabbri și M. Tábet (éd.), *Creazione e salvezza nella Bibbia. Atti dell'XI Convegno Internazionale della Facoltà di Teologia, Roma, 8-9 Marzo 2007*, Roma, 2009, pp. 227-248.
- MÖLLER (W.) și KRÜGER (E.), „Monotheleten”, în *Realencyklopädie für protestantische Theologie und Kirche*, 12, Leipzig, 1903³, pp. 457-470.
- MOLDOVAN (I.D.), „Teologia învierii în opera Sfântului Maxim Mărturisitorul”, în *Studii Teologice*, 20, 1968, pp. 512-527.
- MOLDOVAN (S.), „Sensuri morale ale hranei euharistice după o lectură la Sfântul Maxim Mărturisitorul”, în *Revista Teologică*, 12, 2002, pp. 20-35.
- MONDIN (B.), *Storia della filosofia medievale*, „Subsidia Urbaniana”, nr. 12, Roma, 1985, pp. 179-185.
- MONTMASSON (E.), „Chronologie de la vie de saint Maxime le Confesseur (580-662)”, în *Échos d'Orient*, 13, 1910, pp. 149-154.

- , „La doctrine de l'ἀπάθεια d'après saint Maxime”, în *Échos d'Orient*, 14, 1911, pp. 36-41.
- MOORE (E.), *Origen of Alexandria and St Maximus the Confessor: An Analysis and Critical Evaluation of their Eschatological Doctrines*, Disertație, Boca Raton, Florida, 2005.
- MORESCHINI (C.), „Il contributo di Francesco Combefis agli «Ambigua ad Iohannem» di Massimo il Confessore”, în *Koinonia*, 26-27, 2002-2003, pp. 205-233.
- , „Critica all'apokatastasi origeniana in Massimo il Confessore”, în R. UGLIONE (ed.), „*Millennium*: l'attesa della fine. Atti dei II giornate patristiche torinesi, Torino, 2003, pp. 267- 287.
- , *Massimo il Confessore, Ambigua. Problemi metafisici e teologici su testi di Gregorio di Nazianzo e Dionigi Areopagita. Introduzione, traduzione, note e apparati di Claudio Moreschini*, Milano, 2003.
- , „Massimo il Confessore di fronte a Gregorio Nazianzeno (a proposito degli «Ambigua»)”, în U. CRISCUOLO (ed.), *L'antico e la sua eredità. Atti dei Colloquio internazionale di studi in onore di Antonio Carzya, Napoli, 20-21 settembre 2002*, „Collectanea”, nr. 24, Napoli, 2004, pp. 135-151.
- , „Sulla presenza e lafunzione dell'aristotelismo in Massimo il Confessore”, în *Koinonia*, 28-29 2004-2005, pp. 105-124.
- , „L'edizione inedita degli «Ambigua ad Iohannem» di Massimo il Confessore ad opera di Francesco Combefis”, în M. CORTESI (ed.), „*Editiones principes*” delle opere dei padri greci e latini. Atti dei Convegno di studi della Società Internazionale per lo Studio dei Medioevo Latino (SISMEL). Certosa dei Galluzzo Firenze, 24-25 ottobre 2003, „*Milennio Medievale*”, nr. 62, „Atti del Convegno”, nr. 19, Florența, 2006, pp. 163-177.
- MOURAVIEV (S.N.), *Héraclite d'Éphèse. La tradition antique et médiévale, A, Témoignages et citations, 4, De Maxime le Confesseur à Pétrarque. Textes réunis, établis et traduits par Serge N. Mouraviev*, Sankt Augustin, 2003, *passim*.
- MOURIKI (D.), *The Mosaics of Nea Moni on Chios*, I, Atena, 1985, pp. 75, 95-96, 161; II, Atena, 1985, planșele 83, 228, 318.
- ΜΡΕΤΖΑΚΟΣ (B.), Στάσις Αεικίνητος. Η ανακαίνιση της αριστοτελικής κινήσεως στη θεολογία Μαξίμου του Ομολογητού, Atena, 2006.
- MUCKLE (J.T.), „Greek Works Translated Directly into Latin before 1350”, în *Mediaeval Studies*, 4, 1942, p. 38; 5, 1943, pp. 103, 113.

- , „La doctrine de l'«apatheia» d'après saint Maxime”, în *Échos d'Orient*, 14, 1911, pp. 36-41.
- MUELLER-JOURDAN (P.), *Typologie spatio-temporelle de l'ecclēsia byzantine. La „Mystagogie” de Maxime le Confesseur dans la culture philosophique de l'Antiquité tardive*, „Supplements to Vigiliae Christianae”, nr. 74, Leiden și Boston, 2005 (variante publicată a lucrării *idem*, Disertație, Universitatea Fribourg, 2003).
- , „La vision (θεωρία) symbolique. À propos de la théorie de la connaissance appliquée par Maxime le Confesseur dans la Mystagogie”, în *Byzantion*, 76, 2006, pp. 276-287.
- , „À propos d'une définition de la nature chez Maxime le Confesseur. Ambiguïté d'un appel à l'autorité patristique”, în *Freiburger Zeitschrift für Philosophie und Theologie*, 54, 2007, pp. 224-229.
- , *Une initiation à la Philosophie de l'Antiquité tardive. Les leçons du Pseudo-Elias*, Paris și Fribourg, 2007, pp. XXI-XXVI.
- MURAWSKI (F.), *Führer zu Gott. Eine Auswahl aus griechischen Kirchenschriftstellern in freier Übersetzung von F. Murawski*, „Religiöse Geister”, nr. 20, Mainz, 1926, pp. 11-37, 63-106.
- MURETOV (M.D.), „Св. Максима Исповедника житие. Перевод, издание и примечания”, în *Богословский Вестник*, 1913-1915; reluat în M.D. MURETOV, *Творения святого отца нашего Максима Исповедника, I, Житие преподобного Максима Исповедника и служба ему. Перевод, издание и примечания*, Sergiev-Posad, 1915.
- MURPHY (F.-X.) și SHERWOOD (P.), *Constantinople II et III*, în G. DUMEIGE (ed.), *Histoire des conciles œcuméniques*, III, Paris, 1974.
- NEGRI (L.), „Elementi cristologici ed antropologici nel pensiero di S. Massimo il Confessore. Nota critica sulla bibliografia sua sull'argomento”, în *La scuola cattolica*, 101, 1973, pp. 331-361.
- NEIL (B.), *A Critical edition of Anastasius Bibliothecarius's Latin Translation of Documents Pertaining to the Life of Maximus the Confessor*, Disertație, Australian Catholic University, 1999.
- , „The Lives of Pope Martin I and Maximus the Confessor: Some Reconsiderations of Dating the Provenance”, în *Byzantion*, 68, 1998, pp. 91-109.
- , „The Greek Life of Maximus the Confessor (BHG 1234) and its Three Recensions”, în *Studia Patristica*, XXXVI, 2001, pp. 46-53.
- , „Two Views on Vice and Virtue: Augustine of Hippo and Maximus the Confessor”, în B. NEIL, G.D. DUNN și L. CROSS (ed.), *Prayer and Spirituality in the Early Church*, III, *Liturgy and Life*, Strathfield, Virginia, 2003, pp. 261-271.

- , *Seventh-Century Popes and Martyrs: The Political Hagiography of Anastasius Bibliothecarius*, „*Studia Antiqua Australiensia*”, nr. 2, Turnhout, 2006.
- , „Commemorating Pope Martin I: His Trial in Constantinople”, în *Studia Patristica*, XXXIX, 2006, pp. 77-82.
- , „Narrating the Trials and Death in Exile of Pope Martin I and Maximus the Confessor”, în J. BURKE (ed.), *Byzantine Narrative. Papers in Honour of Roger Scott*, „*Byzantina Australiensia*”, nr. 16, Melbourne, 2006, pp. 71-83.
- NEIL (B.) și ALLEN (P.), *Scripta saeculi VII Vitam Maximi Confessoris illustrantia una cum latina interpretatione Anastasii Bibliothecarii iuxta posita ediderunt P. Allen și B. Neil*, „*Corpus Christianorum. Series Graeca*”, nr. 39, Turnhout și Leuven, 1999.
- , *Maximus the Confessor and his Companions – Documents from Exile*, „*Oxford Early Christian Texts*”, Oxford, 2002.
- , *The Life of Maximus the Confessor. Recension 3*, Strathfield, 2003.
- , *Seventh-Century Popes and Martyrs. The Political Hagiography of Anastasius Bibliothecarius*, Turnhout, 2006.
- НЕКТАРИЙ (Arhimandrit), ПРЕПОДОБНЫЙ МАКСИМ ИСПОВЕДНИК, О различных недоумениях у святых Григория и Дионисия (Амбигвы). Превод с греческого архимандрита Нектария, Moscova, 2006.
- NELLAS (P.), *Le Vivant divinisé. L'anthropologie des Pères de l'Église*, „*Théologies*”, Paris, 1989, pp. 175-185.
- , *Omul – animal îndumnezeit. Perspective pentru o antropologie*, traducere română: Ioan I. Ică jr., Sibiu, 2002.
- NEUHOFF (K.H.), „«Bunte» Eschatologie?: Zu Eugene Michauds Verständnis der Allerrlösung bei Maximus dem Bekenner”, în *Internationale Kirchliche Zeitschrift*, 99, 2009, pp. 170-205.
- NICHOLS (A.), *Byzantine Gospel. Maximus the Confessor in Modern Scholarship*, Edinburgh, 1993.
- ΝΙΚΟΛΑΚΑΚΗΣ (E.D.), „Ἐνδιαφέρουσα γνώμη για το Ἰσλάμ τοῦ ἁγίου Μαξίμου τοῦ Ὁμολογητοῦ”, în *Τιμητικό Ἀφιέρωμα στον Ι. Καλογήρου*, „Ἐπιστημονική Ἐπετηρίδα Θεολογικῆς Σχολῆς Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης, Τμήμα Ποιμαντικῆς”, Tesalonic, 1992, pp. 559-570.
- ΝΙΚΟΛΑΟΥ (Τ.), „Zur Identität des μακάριος γέρον in der «Mystagogia» von Maximus dem Bekenner”, în *Orientalia Christiana Periodica*, 49, 1983, pp. 407-418; reluat cu revizuire în T. ΝΙΚΟΛΑΟΥ, *Askese, Mönchtum*

und Mystik in der orthodoxen Kirche, „Münchener Universitätsschriften. Reihe: Veröffentlichungen des Instituts für Orthodoxe Theologie“, nr. 3, St Ottilien, 1996, pp. 108-118.

NIȘCOVEANU (M.), „Probleme de doctrină în operele Sfântului Maxim Mărturisitorul“, în *Glasul Bisericii*, 34, 1975, pp. 61-69.

NORET (J.), „La rédaction de la *Disputatio cum Pyrrho* (CPG 7698) de saint Maxime le Confesseur serait-elle postérieure à 655?“, în *Analecta Bollandiana*, 117, 1999, pp. 291-296.

—, „À qui était destinée la lettre BHG 1233d d'Anastase l'Apocrisiaire?“, în *Analecta Bollandiana*, 118, 2000, pp. 37-42.

—, „Un texte de Maxime le Confesseur parlant indirectement de l'enclise byzantine“, în *Byzantion*, 74, 2004, pp. 205-209.

NORRIS (F.W.), „Universal Salvation in Origen and Maximus“, în M. NIGEL DE S. CAMERON (ed.), *Universalism and the Doctrine of Hell. Papers Presented at the Fourth Edinburgh Conference on Christian Dogmatics 1991*, Carlisle, 1992, pp. 35-72.

NOWAK (G.), „Un manuscrit hagiographique de l'ancien fonds du monastère du Prodrome (Serrès): le cod. Athènes, Bibl. Nat. 2560“, în *Revue des études byzantines*, 16, 1958, pp. 155-156.

—, „À qui était destinée la lettre BHG 1233d d'Anastase l'Apocrisiaire?“, în *Analecta Bollandiana*, 118, 2000, pp. 37-42.

NYGREN (A.), *Êrôs et agapè. La notion chrétienne de l'amour et ses transformations*, „Les religions“, nr. 2, Paris, 1952 (Gütersloh, 1937¹), pp. 168-172.

OCOLEANU (P.) (ed.), *Teologie și spiritualitate în gândirea Sfântului Maxim Mărturisitorul*, „Studia Theologica“, nr. 1, Craiova, 2009.

ODORICO (P.), „Uno gnomologio bizantino“, în *Miscellanea 2 dell'Istituto di Studi Bizantini e Neogreci dell'Università di Padova*, Padova, 1979, pp. 95-113.

—, „Lo Gnomologium bizantinum e la recensione del Cod. Bibl Nat. Athen. 1070“, în *Miscellanea A. Pertusi*, „Rivista di Studi Bizantini e Slavi“, nr. 2, 1982, Bologna, 1982, pp. 41-70.

OEHLEH (F.), *Sancti Patris Nostri Maximi Confessoris De variis difficilibus locis SS. PP. Dionysii et Gregorii Ad Thomam v. s. librum ex codice manuscripto Gudiano, descripsit et in latinum sermonem interpretatus post I. Scoti et Th. Gale tentamina nunc primum integrum edidit F. Oehler*, „Anecdota Graeca“, nr. 1, Halle, 1857.

OHME (H.), „Oikonomia im monoenergetisch-monotheletischen Streit“, în *Zeitschrift für Antikes Christentum*, 12, 2008, pp. 308-343.

- OMMESLAEGHE (F. VAN), Recenzie la J.-M. GARRIGUES, *Maxime le Confesseur. La charité, avenir divin de l'homme*, în *Analecta Bollandiana*, 95, 1977, pp. 438-440.
- OPREA (M.O.), „Ontologia ordinii morale în lumina Învierii la Sfântul Maxim Mărturisitorul”, în *Revista Teologică*, 87, 2007, pp. 431-444.
- O'REAGAN (C.), „Von Balthasar and Thick Retrieval: Post-Chalcedonian Symphonic Theology”, în *Gregorianum*, 77, 1996, pp. 227-260.
- ORLOV (I.A.), *Труды Св. Максима Исповедника по раскрытию догматического учения о двух волях во Христе. Историко-догматическое исследование*, Krasnodar, 2010² (Sankt-Petersburg, 1888¹).
- OROSZ (L.), „Szent Maximosz hitvalló: Fejezetek a szeretetről. Cerbanus Magyarországon készült XII. századi latin fordítása”, în M. NAGY (ed.), *Posztbizánci Közlemények*, Debrecin, 1994, pp. 65-71.
- , „Allotriôsis. L'alienazione da Dio e l'allontanamento dal peccato nelle opere di san Massimo il Confessore”, *Folia Athanasiana*, 3, 2001, pp. 61-94; 4, 2002, pp. 9-39.
- , „L'Éclésiologie «pneumatique» de la Mystagogie et des autres œuvres contemporaines de S. Maxime le Confesseur”, în Y. DE ANDIA și P.L. HOFRICHTER (ed.), *Der Heilige Geist im Leben der Kirche. Pro Oriente Studienagung „Der Heilige Geist bei den griechischen und lateinischen Kirchenvätern im ersten Jahrtausend”*, Wien, Juni 2003, „Pro Oriente”, nr. 29, Innsbruck și Viena, 2005, pp. 297-313.
- ORPHANOS (M.A.), *The Procession of the Holy Spirit according to Certain Greek Fathers*, Atena, 1979, pp. 47-48.
- OSBORN (E.F.), *The Philosophy of Clement of Alexandria*, Cambridge, 1957, pp. 187-191.
- OSTROGORSKY (G.), *Geschichte des byzantinischen Staates*, München, 1963³ (1940¹); trad. franceză: *Histoire de l'État byzantin*, Paris, 1969, pp. 117-158.
- OTHKHMEZOURI (T.), „Maximus the Confessor's «Ambigua ad Iohannem» within the Georgian Translation Tradition”, în T. MGALOBlishvili și L. KHOPERIA (ed.), *Maximus the Confessor and Georgia*, Londra, 2009, pp. 73-85.
- OWENS (G.), „Monothelism”, în *New Catholic Encyclopedia*, IX, San Francisco, Toronto, Londra și Sydney, 1967, pp. 1067-1068.
- OWSEPIAN (G.), *Die Entstehung des Monothelismus nach ihren Quellen geprüft und dargesellt*, Disertație, Leipzig, 1897.
- OZOLINE (N.), „La symbolique cosmique du temple chrétien selon la «Mystagogie» de saint Maxime le Confesseur”, în A.M. TRIACCA și

A. PISTOIA (ed.), *Mystagogie: pensée liturgique d'aujourd'hui et liturgie ancienne, Conférences Saint-Serge, 30 juin – 3 juillet 1992*, Roma, 1993, pp. 253-261; traducere românească: „Simbolismul cosmic al Bisericii creștine, potrivit «Mistagogiei» Sfântului Maxim Mărturisitorul”, în N. OZOLIN, *Chipul lui Dumnezeu, chipul omului. Studii de iconologie și arhitectură bisericească*, trad. G. Ciubuc, București, 1998, pp. 179-187.

—, „La symbolique cosmique du temple chrétien selon la «Mystagogie» de saint Maxime le Confesseur”, în C.C. AKENTIEV (ed.), *Byzantino-rossica. Publications of the St Petersburg Society for Byzantine and Slavic Studies, I, Liturgy, Architecture, and Art in Byzantine World. Papers of the XVIII International Byzantine Congress (Moscow, 8-15 August 1991) and Other Essays Dedicated to the Memory of Fr. John Meyendorff*, Sankt-Petersburg, 1995, pp. 30-38.

PALMER (G.E.H.), SHERRARD (Ph.) și WARE (K.), *The Philokalia: the Complete Text Compiled by St Nikodimos of the Holy Mountain and St Makarios of Corinth*. Translated from the Greek and edited by G.E.H. Palmer, Ph. Sherrard și K. Ware, II, Londra și Boston, 1984¹ (1981¹), pp. 48-305.

PAOLI (E.), „San Martino I: le ragioni di un culto”, în *Martino I papa (649-653) e il suo tempo. Atti del XXVIII Convegno storico internazionale. Todi, 13-16 ottobre 1991, „Atti dei Convegni dell'Accademia Tuderina e del Centro di studi sulla spiritualità medievale”, N.S., nr. 5, Spoleto, 1992, pp. 259-296.*

PAPADAKIS (A.), *Crisis in Byzantium. The „Filioque” Controversy in the Patriarchate of Gregory II of Cyprus (1283-1289)*, Crestwood (New York), 1997² (New York, 1983¹), pp. 123-124, 131, 160.

PAPADOPOULOS (A.), „Καὶ ἡ διὰ ἁγίου Μαξίμου τοῦ Ὁμολογητοῦ ἀνατροπὴ τῆς οἰκουμενικῆς ἀταξίας τοῦ μονοενεργητισμοῦ καὶ μονοθελητισμοῦ καὶ τῆς τελικῆς ἐπικρατήσεως τῆς ὀρθοδόξου διδασκαλίας δηλαδὴ τοῦ δυοενεργητισμοῦ καὶ δυοθελητισμοῦ”, în *Πρακτικὰ ΚΑ' Θεολογικοῦ Συνεδρίου μὲ θέμα: Ὁ ἅγιος Μάξιμος ὁ Ὁμολογητής*, Tesalonic, 2001, pp. 173-190.

—, «Ἡ ἐρμηνεία τοῦ 59^{ου} ψαλμοῦ ὑπὸ τοῦ ὁσίου πατρὸς ἡμῶν Μαξίμου τοῦ Ὁμολογητοῦ», în *Πρακτικὰ ΚΑ' Θεολογικοῦ Συνεδρίου μὲ θέμα: Ὁ ἅγιος Μάξιμος ὁ Ὁμολογητής*, Tesalonic, 2001, pp. 191-199.

PAPADOYANNAKIS (Y.), „Instruction by Question and Answer: The Case of Late Antique and Byzantine Erotapokriseis”, în S.F. JOHNSON (ed.), *Greek Literature in Late Antiquity. Dynamism, Didacticism, Classicism*, Aldershot, 2006, pp. 91-105.

- PARAMELLE (J.), „Maxime le Confesseur, scholiaste du Pseudo-Denys?“, Cours donné à l'École pratique des hautes études, V^e section (Sciences religieuses), année 1988-1989 (inédit).
- , „Morceau égaré du *Corpus Dionysiacum* ou Pseudo-Denys? Fragment grec d'une *Lettre à Tite inconnue*“, în Y. DE ANDIA (ed.), *Denys l'Aréopagite et sa postérité en Orient et en Occident. Actes du Colloque International. Paris, 21-24 septembre 1994*, „Collection des Études Augustiniennes. Série Antiquité“, nr. 151, Paris, 1997, pp. 237-268.
- PARENTE (P.), „Uso e significato del termine θεολόγος nella controversia monotelistica“, în *Revue des études byzantines*, 11, 1953, pp. 241-251.
- PARGOIRE (J.), *L'Église byzantine de 527 à 847*, Paris, 1923³ (1905¹), pp. 157-167, 240-245.
- PARIJS (M. VAN), „Un maître spirituel oublié: Thalassios de Libye“, în *Irénikon*, 52, 1979, pp. 215-218.
- PARTRIDGE (C.E.), *Transfiguring Sexual Difference in Maximus the Confessor*, Disertație, Harvard, 2008.
- PEETERS (P.), „Une Vie grecque du pape saint Martin Ier“, în *Analecta Bollandiana*, 51, 1933, pp. 225-262.
- , „Dies decimus tertius Augusti“, în H. DELEHAYE, P. PEETERS, M. COENS, B. DE GAIFFIER, P. GROSJEAN, F. HALKIN (ed.), *Propylaeum ad Acta Sanctorum Decembris. Martyrologium Romanum ad formam editionis typicae scholiis historicis instructum*, Bruxelles, 1940, pp. 336-337.
- PÉGON (J.), *Maxime le Confesseur. Centuries sur la Charité*. Introduction et traduction de J. Pégon, „Sources Chrétiennes“, nr. 9, Paris, 1943.
- PEITZ (M.W.), „Martin I. und Maximus Confessor“, în *Historisches Jahrbuch der Görresgesellschaft*, 38, 1917, pp. 213-236, 429-458.
- PELIKAN (J.), „Council or Fathers or Scripture: The Concept of Authority in the Theology of Maximus the Confessor“, în D. NEIMAN și M. SCHATKIN (ed.), *The Heritage of the Early Church. Essays in Honour of G.V. Florovsky*, „Orientalia Christiana Analecta“, nr. 195, Roma, 1973, pp. 277-288.
- , *The Christian Tradition. A History of the Development of Doctrine*, II, *The Spirit of Eastern Christendom (600-1700)*, Chicago și Londra, 1974, *passim*; trad. franceză: *La tradition chrétienne*, II, *L'esprit du christianisme oriental (600-1700)*, Paris, 1974, *passim*; traducere românească: *Tradiția creștină. O istorie a dezvoltării doctrinei*, II, *Spiritul creștinătății răsăritene (600-1700)*, trad. N. Buga, Iași, 2005.
- , „The Place of Maximus Confessor in the History of Christian Thought“, în F. HEINZER și C. VON SCHÖNBORN (ed.), *Maximus Confessor. Actes du Symposium sur Maxime le Confesseur*, Fribourg, 2-5 septembre 1980, Fribourg (Elveția), 1982, pp. 387-402.

- , *Introducere la Maximus Confessor. Selected Writings*. Translation and notes by G.C. Berthold, „The Classics of Western Spirituality”, New York, Mahwah și Toronto, 1985.
- PÉPIN (J.), „«Silla aquae modica multo infusa vino, Ferrum ignitum, Luce perfusus aer.» L'origine de trois comparaisons familières à la théologie mystique médiévale”, în *Divinitas*, 11, 1967, p. 343.
- PERADZE (G.), „Die altchristliche Literatur in der georgischen Überlieferung”, în *Oriens Christianus*, Ser. III, 8, 1933, pp. 181-182.
- PERGER (M. VON), „Wie Maximus Confessor und Augustinus die Theophanie verstanden: zu Eriugena, «Peri physeon», I, 449A-450B”, în *Freiburger Zeitschrift für Philosophie und Theologie*, 46, 1999, pp. 35-51.
- PERL (E.D.), *Methexis: Creation, Incarnation, Deification in Saint Maximus the Confessor*, Disertație, Yale University, 1991.
- , „Metaphysics and Christology in Maximus Confessor and Eriugena”, în B. MCGINN și W. OTTEN (ed.), *Eriugena: East and West. Papers of the Eight International Colloquium of the Society for the Promotion of Eriugenian Studies. Chicago and Notre Dame, 18-20 October 1991, „Notre Dame Conferences in Medieval Studies”, nr. 5, Notre Dame și Londra, 1994, pp. 253-270.*
- PETERS (L.), „Monotheleiten”, în *Wetzer und Welte's Kirchenlexikon*, VIII, Fribourg-en-Brisgau, 1893², coll. 1799-1808.
- PETRARU (G.), „Desăvârșirea omului în Hristos la Sfântul Maxim Mărturisitorul”, în *Mitropolia Moldovei și Sucevei*, 59, 1983, pp. 360-374.
- PÉTRIDÈS (S.), „Traité liturgiques de saint Maxime et de saint Germain traduits par Anastase le Bibliothécaire”, în *Revue de l'Orient chrétien*, 10, 1905, pp. 289-313, 350-364.
- PETROV (B.B.), „О трудностях XLI Максима Исповедника: основные понятия, источники, истолкование”, în P.P. GAJDENKO și V.V. PETROV (ed.), *Космос и душа. Учения о вселенной и человеке в Античности и в Средние века (исследования и переводы)*, Moscova, 2005, pp. 147-271.
- , „Соединения и деления ипостаси тварного в «О трудностях» XLI преподобного Максима Исповедника”, în *Богословские Труды*, 40, 2005, pp. 47-73.
- , „Знание: его значение и функции в богословской системе Максима Исповедника”, în *Точки/Puncta. Ежеквартальный журнал*, 3-4 [5], 2005, pp. 7-25.
- , „Логос сущего у Максима Исповедника: проблемы интерпретации”, în *Философские науки*, 9, 2007, pp. 112-128.

- , „О трудностях к Иоанну XXXVI (PG 91, 1304D-1316A) Максима Исповедника в контексте предшествующей философско-богословской традиции”, XVII Ежегодная богословская конференция Православного Свято-Тихоновского гуманитарного университета, I, Moscova, 2007, pp. 99-109.
- , *Максим Исповедник: онтология и метод в византийской философии VII века*, Moscova, 2007.
- , „Евхаристия в Ареопагитиках и у прп. Максима Исповедника”, in „Евхаристия”, Православная энциклопедия, t. 17, Moscova, 2008, pp. 600-604.
- , „Онтология Максима Исповедника: трансформация античной парадигмы”, in *Вопросы философии*, 2, 2008, pp. 161-166.
- , „Таинство «синаксиса» у Псевдо-Дионисия Ареопагита и у прп. Максима Исповедника”, in *Вестник ПСТГУ*, Серия I: Богословие. Философия 4 (24), 2008, pp. 48-59.
- , „Трансформация античной онтологии у пс.-Дионисия Ареопагита и Максима Исповедника”, in XIX Ежегодная богословская конференция Православного Свято-Тихоновского гуманитарного университета: Материалы, t. 1, Moscova, 2009, pp. 16-25.
- , „Евхаристическое тайнодействие в Corpus Areopagiticum и у прп. Максима Исповедника”, in *Православное учение о церковных таинствах. V Международная богословская конференция Русской Православной Церкви (Москва, 13-16 ноября 2007 г.)*, t. 3, Moscova, 2009, pp. 317-331.
- , *Учение Максима Исповедника в контексте философско-богословской традиции поздней античности и раннего средневековья*, Disertație, Institut de philosophie de l'Académie russe des sciences, 2008.
- PHILIPPUCI (R.), „Saint Maxime, l'illustre moine de Chrysopolis, la moderne Usküdar (Scutari)”, in *Le Flambeau. Bulletin mensuel religieux*, 16, 1962, pp. 12-13.
- PHILLIPS (M.B.), „Loci communes” of Maximus the Confessor: „Vaticanus graecus 739”, Disertație, Saint Louis University, Saint Louis (Missouri) 1977.
- , „Some Remarks on the Manuscript Tradition of the Maximus Florilegium”, in *Illinois Classical Studies*, 7, 1982, pp. 261-270.
- PHILÔRDELLES (A.), *Θεολογική γνωσολογία στα «Κεφάλαια περί ἀγάπης» τοῦ ἁγίου Μαξίμου τοῦ Ὁμολογητοῦ*, Disertație, Tesalonic, 1999.
- PHÓTOPOYLOS (G.), *Τό ἐμβρυο στά πλαίσια τῆς ἀνθρωπολογίας τῶν Ἀγίων Γρηγορίου Νύσσης καὶ Μαξίμου τοῦ Ὁμολογητοῦ*, Atena, 2003.

- PIAZZONI (A.M.), „Arresto, condanna, esilio e morte di Martino I”, în *Martino I papa (649-653) e il suo tempo. Atti del XXVIII Convegno storico internazionale. Todi, 13-16 ottobre 1991*, „Atti dei Convegni dell’Accademia Tudertina e del Centro di studi sulla spiritualità medievale”, N.S., nr. 5, Spoleto, 1992, pp. 187-210.
- PIERRES (J.), *Formula sancti Johannis Damasceni: Ἡ (τοῦ Κυρίου) σαρκὶ ὀργάνον τῆς θεότητος e sancto Maximo enucleata et auctoritas Damasceni circa potentiam animae Christi (Pars theologica)*, II, *Sanctus Maximus Confessor, princeps apologetarum synodi lateranensis anni 649 (Pars historica)*, Disertație, Roma, 1940.
- PIRET (P.), „Christologie et théologie trinitaire chez Maxime le Confesseur, d’après sa formule des natures «desquelles, en lesquelles et lesquelles est le Christ»”, în F. HEINZER și C. VON SCHÖNBORN (ed.), *Maximus Confessor. Actes du Symposium sur Maxime le Confesseur, Fribourg, 2-5 septembre 1980*, Fribourg (Elveția), 1982, pp. 215-222.
- , *Le Christ et la Trinité selon Maxime le Confesseur*, „Théologie historique”, nr. 69, Paris, 1983.
- PLAGNIEUX (J.), *Saint Grégoire de Nazianze Théologien*, „Études de science religieuse”, nr. 7, Paris, 1952, pp. 361-363.
- PLANK (B.), „Monothetismus”, în *Lexikon des Mittelalters*, VI, München și Zürich, 1992, coll. 765-766.
- PLASS (P.), „Transcendent Time in Maximus the Confessor”, în *The Thomist*, 44, 1980, pp. 259-277.
- , „«Moving Rest» in Maximus the Confessor”, în *Classica et Mediaevalia*, 35, 1984, pp. 177-190.
- PLESTED (M.), *The Place of the Macarian Writings in the Eastern Christian Tradition to AD 700*, Disertație, Université d’Oxford, Oxford, 1999, chap. 8: „The Macarian Dimension of the Maximian Synthesis”.
- , *The Macarian Legacy: The Place of Macarius-Symeon in the Eastern Christian Tradition*, „Theological Monographs Series”, Oxford, 2004.
- , „Wisdom in St Maximus the Confessor”, în *Studia Patristica*, XLII, 2006, pp. 205-209.
- PONSOYE (E.), „La cosmologie de Maxime le Confesseur et les intuitions de la physique contemporaine”, în *Présence orthodoxe*, 74, 1987, pp. 17-29.
- , *Saint Maxime le Confesseur. Questions à Thalassios*. Introduction par J.-Cl. Larchet, traduction et notes par E. Ponsoye, „L’Arbre de Jessé”, Paris-Suresnes, 1992.

- _____, *Saint Maxime le Confesseur. Ambigua*. Introduction par J.-Cl. Larchet, avant-propos, traduction et notes par E. Ponsoye, commentaires par D. Stăniloae, „L'Arbre de Jessé”, Paris-Suresnes, 1994.
- _____, *Saint Maxime le Confesseur. Lettres*. Introduction par J.-Cl. Larchet, traduction et notes par E. Ponsoye, „Sagesses chrétiennes”, Paris, 1996.
- _____, *Saint Maxime le Confesseur. Opuscules théologiques et polémiques*. Introduction par J.-Cl. Larchet, traduction et notes par E. Ponsoye, „Sagesses chrétiennes”, Paris, 1996.
- _____, *Saint Maxime le Confesseur. Questions et difficultés*. Introduction par J.-Cl. Larchet, traduction et notes par E. Ponsoye, „Sagesses chrétiennes”, Paris, 1999.
- POPA (G.), „Raționalitatea creației la Sfântul Maxim Mărturisitorul”, în *Analele Științifice ale Universității Al. I. Cuza din Iași*, Serie Nouă, Teologie 1, 1992, pp. 57-64.
- POPESCU (D.), Postfață la volumul L. THUNBERG, *Omul și cosmosul în viziunea Sfântului Maxim Mărturisitorul*, trad. R. Rus, București, 1999, pp. 166-181.
- POPOVIĆ (Arhimandrit Justin), „Žitije prepodobnog oca našeg Maksima Ispovednika i mučenika”, în J. POPOVIC, *Žitija svetih*, Belgrad, 1972, pp. 651-674.
- PORTARU (M.), „Conceptul de γνῶμη în antropologia teologică și în hristologia Sfântului Maxim Mărturisitorul”, în *Anuarul Facultății de Teologie Ortodoxă „Patriarhul Iustinian”. Anul universitar 2006-2007*, București, 2007, pp. 609-639.
- _____, „Contribuția Pr. Dumitru Stăniloae (1903-1993) în domeniul traducerilor patristice românești. Problema cronologiei traducerilor, principiile traductologice și receptarea critică”, în *Studii Teologice*, Seria a III-a, IV, 2008, pp. 103-141.
- _____, „Sfântul Maxim Mărturisitorul, «Zece capete despre virtute și păcat». Problema autenticității”, în *Studii Teologice* 3, 2007, pp. 147-150; reluat în B. TĂTARU-CAZABAN (ed.), *Comuniune și contemplație. Despre creștinismul patristic și bizantin. Volum dedicat părintelui ieromonah Iustin Marchiș cu prilejul împlinirii a 60 de ani*, București, 2011, pp. 38-41.
- _____, „Sfântul Maxim Mărturisitorul, «Tâlcuire la Psalmul LIX»”, în *Studii Teologice*, Seria a III-a, VI, 3, 2010, pp. 211-236.
- _____, „The Vocabulary of Participation in the Works of Saint Maximus the Confessor”, în O. GORDON, A. MIHĂILĂ (editori), *Via lui Nabot / Naboth's Vineyard – studia theologica recentiora*, Cluj-Napoca, 2012, pp. 295-317.

- POSLELOV (D.A.), AFINOGENOV (D.E.), MOURAVIEV (A.V.), POSLENOV (D.A.), CHLENOV (IEROM. DIONISI), *Диспут с Пупром. Прп. Максим Исповедник и христологические споры VII столетия*, „Smaragdus Philocalias”, nr. 4, Moscova, 2004.
- POULET (C.), *Histoire du christianisme*, I, *Antiquité*, Paris, 1932, pp. 633-649.
- POURRAT (P.), *La spiritualité chrétienne*, I, *Des origines de l'Église au Moyen-Âge*, Paris, 1947^r (1921⁶; 1918¹), pp. 473-477.
- PRADO (J.J.), *Voluntad y naturaleza. La antropología filosófica de Máximo el Confesor*, „Ciencias humanas y Filosofía”, Río Cuarto, 1974.
- PRAGER (W.A.), *Sfântul Maxim Mărturisitorul. Capete gnostice despre teologie și despre iconomia întrupării Fiului lui Dumnezeu*, București, 2008.
- PRASSAS (D.), „St Maximos the Confessor's Questions and Doubts”. *Translation and Commentary*, Disertație, Catholic University of America, Washington, 2003, lucrare publicată într-o variantă revizuită în *St Maximus the Confessor's Questions and Doubts*, Dekalb, 2010.
- PRATESI (M.), „Filautia, piacere e dolore nella «Questione 58 a Thalassio» di S. Massimo il Confessore”, în *Prometheus*, 13, 1987, pp. 72-90.
- PRESTIGE (G.L.), *Dieu dans la pensée patristique*, „Les religions”, nr. 10, Paris, 1955, pp. 233, 243-245.
- PREUSS (K.F.A.), *Ad Maximi Confessoris de Deo hominisque deificatione doctrinam adnotationum pars I*, Gymnas.-Programm Schneeberg, Schneeberg, 1894.
- PROLYGINA (I.), „Преподобный Максим Исповедник. О различных трудных местах (апориях)”, în *Альфа и Омега*, 38, 2003, pp. 38-46.
- PSEUTONKAS (B.), „Θεολογική ανάλυση του περιεχομένου της Ερώτησης Ε' - Απόκριση”, în *Πρακτικά ΚΑ' Θεολογικού Συνεδρίου με θέμα „Ο ἅγιος Μάξιμος ὁ Ὁμολογητής”*, Tesalonic, 2001, pp. 221-234.
- PUMMER (R.), *Early Christian Authors on Samaritans and Samaritanism. Texts, Translations and Commentary*, „Texts and Studies in Ancient Judaism”, nr. 92, Tübingen, 2002, pp. 352-358.
- PUNTONI (V.), „Scolii alle orazioni di Gregorio Nazianzeno”, în E. PICCOLOMINI (ed.), *Studi di filologia greca*, I, Torino, 1886, pp. 133-180, 207-246.
- RADOSAVLJEVIĆ (A.), *Τὸ Μυστήριον τῆς Σωτηρίας κατὰ τὸν Ἅγιον Μάξιμον τὸν Ὁμολογητὴν*, Atena, 1975.
- , „Четири стотине глава о љубави светог оца нашег Максима Исповедника”, în *Тεολογικὴ погледу*, 12, 1979, pp. 193-208.

- , „Le problème du «présupposé» ou du «non-présupposé» de l'Incarnation de Dieu le Verbe”, în F. HEINZER și C. VON SCHÖNBORN (ed.), *Maximus Confessor. Actes du Symposium sur Maxime le Confesseur, Fribourg, 2-5 septembre 1980*, Fribourg (Elveția), 1982, pp. 193-206. Versiune sârbă: „Проблем неусловљености или условљености оваплоћења Бога Логоса”, în *Богословље*, 1-2, 1983, pp. 95-105, traducere greacă: „Το πρόβλημα του απρουπόθετου ή εμπρουπόθετου της σαρώσεως του Θεού Λόγου”, în *The Patristic and Byzantine Review*, 18-19, 2000-2001, pp. 49-64.
- , „Тајна спасења по Светом Максиму Исповеднику”, în *Теолошки погледи*, 16, 1984, pp. 81-94.
- , „Свети Максим Исповедник. Четири стотине глава о љубави. Стотина друга”, în *Теолошки погледи*, 16, 1984, pp. 211-225.
- , Свети Максим Исповедник, *Четири стотине глава о љубави*, Prizren, 1992; reluat în A. RADOSAVLJEVIĆ, Свети Максим Исповедник, *Изabrana дела (400 глава о љубави – Подвижничко слово – Мистагогија*, Prizren, 1997; și în *Луча/Луса*, 21-22, 2004-2005, pp. 88-151.
- , „Свети Максим Исповедник, *Подвижничко слово*. Превод”, în *Свети Кнез Лазар*, 1, 1993, pp. 63-83; reluat în *Луча/Луса*, 21-22, 2004-2005, pp. 62-87.
- , „Свети Максим Исповедник, *Мистагогија*”, în *Свети Кнез Лазар*, 7, 1994, pp. 13-21; 8, 1994, pp. 17-29; 9, 1995, pp. 25-41; 10-11, 1995, pp. 19-31; reluat în A. RADOSAVLJEVIĆ, Свети Максим Исповедник, *Изabrana дела (400 глава о љубави – Подвижничко слово – Мистагогија*, Prizren, 1997; și în *Луча/Луса*, 21-22, 2004-2005, pp. 152-187.
- , Свети Максим Исповедник, *Изabrana дела (400 глава о љубави – Подвижничко слово – Мистагогија*, Prizren, 1997.
- , „Антропологија Св. Максима Исповедника”, în *Луча/Луса*, 21-22, 2004-2005, pp. 372-380.
- RAGULIN (I.A.), „Cennostnye predposylki teoretiko-poznavatel'nyh vzljadov sv. Maksima Ispovednika”, în *Gumanitarnye nauki v Sibiri*, 2, 1995, pp. 94-99.
- RAHNER (H.), „Die Gottesgeburt. Die Lehre der Kirchenväter von der Geburt Christi im Herzen der Gläubigen”, în *Zeitschrift für katholische Theologie*, 59, 1935, pp. 376-383.
- , *Kirche und Staat im frühen Christentum. Dokumente aus acht Jahrhunderten und ihre Deutung*, München, 1961; trad. franceză: *L'Église et l'État dans le christianisme primitif*, Paris, 1964, pp. 277-283, 293-325.

- RAPHAVA (M.), „A Fragment of Maximus the Confessor's «Quaestiones ad Thalassium» in Old Georgian Manuscripts”, în T. MGALOBlishvili și L. KHOPERIA (ed.), *Maximus the Confessor and Georgia*, Londra, 2009, pp. 87-100.
- RAHNER (H.) și GRILLMEIER (A.), „Monothelismus (Monoenergetismus)”, în *Lexikon für Theologie und Kirche*, VII, Fribourg-en-Brisgau, 1962, coll. 570-572.
- RAHNER (K.): vezi VILLER (M.) și RAHNER (K.).
- RĂDĂȘANU (H.), „San Massimo il Confessore. L'uso di una analogia per avvicinarsi a Dio”, în *Teologie și Viață*, serie nouă, XXII, nr. 5-8, 2012, pp. 39-52.
- REDOVIČS (A.), „Gregory of Nazianzus (Or. 29.2) in Maximus the Confessor's Ambigua”, în *Studia Patristica*, XXXVII, 2001, pp. 250-256.
- REMETE (G.), „Om și cosmos în teologia Sfântului Maxim Mărturisitorul și a lui Jürgen Moltmann”, în *Credința Ortodoxă*, 5, 2000, pp. 32-50.
- RENCZES (P.G.), *Agir de Dieu et liberté de l'homme. Recherches sur l'anthropologie théologique de saint Maxime le Confesseur*, „Cogitatio fidei”, Paris, 2003 (varianta publicată a lucrării *L'Agir de Dieu et la liberté de l'homme. Les concepts d'ἐνέργεια et d'ἐξίς dans l'anthropologie théologique de saint Maxime le Confesseur*, Disertație, Institut de théologie catholique et Université de Paris IV, I-II, Paris, 1999).
- , „Nous avons vu la raison, donc le but dans lequel Dieu s'est fait homme, plein de grâce et de vérité”, în *Connaissance des Pères de l'Église*, 97, 2005, pp. 22-34.
- RERAKĒS (E.), „Ο λόγος τοῦ Θεοῦ καὶ ὁ λόγος τοῦ ἀνθρώπου κατὰ τὸ Μάξιμο το Ὁμολογητή”, în *Ἐπιστημονικὴ Ἐπετηρίδα Θεολογικῆς Σχολῆς Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης, Τμήμα Ποιμαντικῆς*, 4, 1995, pp. 107-137.
- REUSS (J.), *Matthäus-, Markus-, und Johannes-Katenen nach den handschriftlichen Quellen untersucht*, „Neutestamentliche Abhandlungen”, nr. 18, 4-5, Münster, 1941, *passim*.
- RICHARD (M.), „Florilèges spirituels grecs”, în *Dictionnaire de spiritualité*, V, Paris, 1962-1964, coll. 475-512, *passim*; reluat în M. RICHARD, *Opera minora*, I, Turnhout și Leuven, 1976, nr. 1.
- , „Un faux dithélite. Le traité de S. Irénée au diacre Démétrius”, în P. WIRTH (ed.), *Polychronion. Festschrift F. Dölger zum 75. Geburtstag*, Heidelberg, 1966, pp. 431-440; reluat în M. RICHARD, *Opera minora*, III, Turnhout și Leuven, 1977, nr. 65.

- RIEDEL (W.), *Die Auslegung des Hohenliedes in der jüdischen Gemeinde und der griechischen Kirche*, Leipzig, 1898, pp. 95-97.
- RIEDINGER (R.), „Die «Quaestiones et dubia» (*Erotapokriseis*) des Maximos Homologetes im Codex Vaticanus Graecus 1703 (s. 10)“, in *Byzantinisch-neugriechische Jahrbücher*, 90, 1966, pp. 260-276.
- , „Aus den Akten der Lateran-Synode von 649“, in *Byzantinische Zeitschrift*, 69, 1976, pp. 17-38; reluat în R. RIEDINGER, *Kleine Schriften zu den Konzilsakten des 7. Jahrhunderts*, „Instrumenta Patristica“, nr. 34, Turnhout, 1998 pp. 3-24.
- , „Grammatiker-Gelehrsamkeit in den Akten der Lateran-Synode von 649“, in *Jahrbuch der Österreichischen Byzantinistik*, 25, 1976, pp. 57-61; reluat în R. RIEDINGER, *Kleine Schriften zu den Konzilsakten des 7. Jahrhunderts*, „Instrumenta Patristica“, nr. 34, Turnhout, 1998 pp. 27-31.
- , „Griechische Konzilakten auf dem Wege ins lateinische Mittelalter“, in *Annuarium historiae conciliorum*, 9, 1977, pp. 253-301; reluat în R. RIEDINGER, *Kleine Schriften zu den Konzilsakten des 7. Jahrhunderts*, „Instrumenta Patristica“, nr. 34, Turnhout, 1998 pp. 43-91.
- , *Lateinische Übersetzungen griechischer Heretikertexte des siebenten Jahrhunderts*, „Sitzungsberichte der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, Philosophisch-historische Klasse“, nr. 352, Viena, 1979.
- , „Zwei Briefe aus den Akten der Lateransynode von 649“, in *Jahrbuch der Österreichischen Byzantinistik*, 29, 1980, pp. 37-59; reluat în R. RIEDINGER, *Kleine Schriften zu den Konzilsakten des 7. Jahrhunderts*, „Instrumenta Patristica“, nr. 34, Turnhout, 1998, pp. 95-117.
- , „Sprachschichten in der lateinischen Übersetzung der Lateranakten von 649“, in *Zeitschrift für Kirchengeschichte*, 92, 1981, pp. 180-203; reluat în R. RIEDINGER, *Kleine Schriften zu den Konzilsakten des 7. Jahrhunderts*, „Instrumenta Patristica“, nr. 34, Turnhout, 1998, pp. 137-160.
- , „Die Lateransynode von 649 und Maximus der Bekenner“, in F. HEINZER și C. VON SCHÖNBORN (ed.), *Maximus Confessor. Actes du Symposium sur Maxime le Confesseur, Fribourg, 2-5 septembre 1980*, Fribourg (Elveția), 1982, pp. 111-121; reluat în R. RIEDINGER, *Kleine Schriften zu den Konzilsakten des 7. Jahrhunderts*, „Instrumenta Patristica“, nr. 34, Turnhout, 1998, pp. 169-179.
- , „Die *Epistula Synodica* des Sophronios von Jerusalem im Codex Parisianus BN Graecus 1115“, in *Byzantiaka*, 2, 1982, pp. 143-154; reluat în R. RIEDINGER, *Kleine Schriften zu den Konzilsakten des 7. Jahrhunderts*, „Instrumenta Patristica“, nr. 34, Turnhout, 1998, pp. 183-192.
- , „Papst Martin I. und Papst Leo I. in der Akten der Lateran-Synode von 649“, in *Jahrbuch der Österreichischen Byzantinistik*, 33,

- 1983, pp. 87-88; reluat în R. RIEDINGER, *Kleine Schriften zu den Konzilsakten des 7. Jahrhunderts*, „Instrumenta Patristica”, nr. 34, Turnhout, 1998, pp. 201-202.
- , *Concilium Lateranense a. 649 celebratum* edidit R. Riedinger, „Acta Conciliorum Oecumenicorum”, n° II, 1), Berlin, 1984, *passim*.
- , „Die Lateranakten von 649, ein Werk der Byzantiner um Maximus Homologites”, în *Βυζαντινά*, 13, 1985, pp. 519-534; reluat în R. RIEDINGER, *Kleine Schriften zu den Konzilsakten des 7. Jahrhunderts*, „Instrumenta Patristica”, nr. 34, Turnhout, 1998, pp. 223-238.
- , „In welcher Richtung wurden die Akten der Lateransynode von 649 übersetzt, und in welcher Schrift war der lateinische Text dieser Akten geschrieben”, în *Martino I papa (649-653) e il suo tempo. Atti del XXVIII Convegno storico internazionale. Todi, 13-16 ottobre 1991*, „Atti dei Convegni dell'Accademia Tudertina e del Centro di studi Sulla spiritualità medievale”, N.S., nr. 5, Spoleto, 1992, pp. 149-164; reluat în R. RIEDINGER, *Kleine Schriften zu den Konzilsakten des 7. Jahrhunderts*, „Instrumenta Patristica”, nr. 34, Turnhout, 1998, pp. 283-298.
- , „Die lateinischen Übersetzungen der *Epistula encyclica* Papst Martin I (CPG 9404) und der *Epistula synodica* des Sophronius von Jerusalem (CPG 7635)”, în *Filologia mediolatina*, 1, 1994, pp. 45-69; reluat în R. RIEDINGER, *Kleine Schriften zu den Konzilsakten des 7. Jahrhunderts*, „Instrumenta Patristica”, nr. 34, Turnhout, 1998, pp. 301-325.
- RIOU (A.), *Le Monde et l'Église selon Maxime le Confesseur*, „Théologie historique”, nr. 22, Paris, 1973.
- , „Index scripturaire des œuvres de S. Maxime le Confesseur”, în F. HEINZER și C. VON SCHÖNBORN (ed.), *Maximus Confessor. Actes du Symposium sur Maxime le Confesseur, Fribourg, 2-5 septembre 1980*, Fribourg (Elveția), 1982, pp. 404-421.
- RITTER (H.), *Geschichte der christlichen Philosophie*, II, „Geschichte der Philosophie”, nr. 6, Hamburg, 1841, pp. 535-553.
- ROCHOW (I.), „Die monoenergetischen und monothelitischen Streitigkeiten in der Sicht des Chronisten Theophanes”, în *Klio*, 63, 1981, pp. 669-681.
- ROMANIDÈS (J.), „Discussion concerning the Paper of Fr. Paul Verghese, «The Monothelite Controversy». A Historical Survey”, în *The Greek Orthodox Theological Review*, 13, 1968, pp. 208-211.
- ROOSEN (B.), *Epifanovitch Revisited. (Pseudo-)Maximi Confessoris Opuscula Varia: A Critical Edition with Extensive Notes on Manuscript Tradition and Authenticity*, Disertație, Leuven, 2001.

- , „On the Recent Edition of the Disputatio Bizyae. With an Analysis of Chapter XXIV *De Providentia* of the *Florilegium Achridense* and an Index manuscriptorum in appendix”, în *Jahrbuch der österreichischen Byzantinistik*, 51, 2001, pp. 113-131.
- , „Maximus Confessor and the «Scholia in Iohannem» in Codex Vaticanus, Bibliothecae Apostolicae Vaticanae, Graecus 349 [CPG C 147.2]”, în *The Journal of Eastern Christian Studies*, 54, 2002, pp. 185-226.
- , „The three flyleaves of Vaticanus, Palatinus Graecus 15: a contribution to the manuscript tradition primarily of the *Relatio motionis* [CPG 7736], but also of two *Vitae* [BHG 955 and 482]”, în B. JANSSENS, B. ROOSEN și P. VAN DEUN (ed.), *Philomathestatos: studies in Greek and Byzantine texts presented to Jacques Noret for his sixty-fifth birthday*, Leuven, 2004, pp. 523-534.
- , „Maximi Confessoris Vitae et Passiones Graecae: The Development of a Hagiographic Dossier”, în *Byzantion*, 80, 2010, pp. 408-460.
- ROOSEN (B.) și VAN DEUN (P.), „A Critical Edition of the *Quaestiones ad Theopemptum* of Maximus the Confessor (CPG 7696)”, în *The Journal of Eastern Christian Studies*, 55, 2003, pp. 73-79.
- , „Les collections de définitions philosophico-théologiques appartenant à la tradition de Maxime le Confesseur: le recueil centré sur ὁμόνυμον, συνόνυμον, παρόνυμον, ἑτερόνυμον”, în M. CACOUROS și M.-H. CONGOURDEAU (ed.), *Philosophie et sciences à Byzance de 1204 à 1453. Les textes, les doctrines et leur transmission. Actes de la Table Ronde organisée au XXe Congrès International d'Études Byzantines, Paris, 2001*, „Orientalia Lovaniensia Analecta”, nr. 146, Leuven, Paris și Dudley, 2006, pp. 53-76.
- ROREM (P.), „The Doctrinal Concerns of the First Dionysian Scholiast, John of Scythopolis”, în Y. DE ANDIA (ed.), *Denys l'Aréopagite et sa postérité en Orient et en Occident. Actes du Colloque International. Paris, 21-24 septembre 1994*, „Collection des Études Augustiniennes. Série Antiquité”, nr. 151, Paris, 1997, pp. 187-200.
- ROREM (P.) și LAMOREAUX (J.C.), „John of Scythopolis on Apollinarian Christology and the Pseudo-Areopagite's True Identity”, în *Church History*, 62, 1993, pp. 469-482.
- ROSE (L.C.), „Monothelitism”, în *Dictionary of the Middle Ages*, VIII, New York, 1987, pp. 479-480.
- ROSSI (V.), „Clash of Paradigms. The Doctrine of Evolution in the Light of the Cosmological Vision of St Maximos the Confessor”, în *Epiphany Journal*, 13, 1993, pp. 37-50.

- ROUECHÉ (M.), „Byzantine Philosophical Texts of the Seventh Century”, în *Jahrbuch der Österreichischen Byzantinistik*, 23, 1974, pp. 62-76.
- , „A Middle Byzantine Handbook of Logic Terminology”, în *Jahrbuch der Österreichischen Byzantinistik*, 29, 1980, pp. 71-98.
- , „The Definitions of Philosophy and a New Fragment of Stephanus the Philosopher”, în *Jahrbuch der Österreichischen Byzantinistik*, 40, 1990, pp. 107-128.
- ROUËT DE JOURNEL (M.J.) și DUTILLEUL (J.), *Enchiridion Asceticum. Loci ss. patrum et scriptorum ecclesiasticorum ad ascetismum spectantes*, Barcelona, Fribourg-en-Brisgau, Roma și New York, 1965e (Fribourg, 1930^l), pp. 615-624.
- ROZEMOND (K.), „Jean Mosch, patriarche de Jérusalem en exil (614-634)”, în *Vigiliae Christianae*, 31, 1977, pp. 60-67.
- RUSSELL (N.), „St Maximus The Confessor. An Eastern Guide to the Spiritual Life”, în *Chrysostom*, 5, 1977, 2, pp. 51-54; 5, 1978, 3, pp. 73-86.
- , *The Doctrine of Deification in the Greek Patristic Tradition*, Oxford, 2004, pp. 262-295.
- RYSEL (V.), „Zwei neu aufgefundene Schiften der graeco-syrischen Literatur. Aus dem Syrischen übersetzt”, în *Rheinisches Museum für Philologie*, N.S., 51, 1896, pp. 1-20.
- , „Nachtrag zu «Zwei neu aufgefundene Schiften der graeco-syrischen Literatur»”, în *Rheinisches Museum für Philologie*, N.S., 51, 1896, pp. 318-320.
- SÁENZ (P.), *Máximo el Confesor. Centurias sobre la Caridad*. Introducción de A. Costa. Traducción de P. Sáenz, „Nepsis, n° 3, Luján, 1990.
- SAHAS (D. J.), „The Demonizing Force of the Arab Conquests. The Case of Maximus (ca 580-662) as a Political «Confessor»”, în *Jahrbuch der österreichischen Byzantinistik*, 53, 2003, pp. 97-116.
- SAIS (S.), *Măxim el Confesor. Centuries sobre l'amor*. Introducció de J. Vives, traducció de S. Sais, „Clàssics del Cristianisme”, nr. 80, Barcelona, 2000.
- SAJDAK (I.), *Historia critica scholiastarum et commentatorum Gregorii Nazianzeni*, I, *De codicibus scholiastarum et commentatorum Gregorii Nazianzeni. Accedit Appendix de pseudogregorianis et Gregorii encomiis*, „Meletemata Patristica”, nr. 1, Cracovia, 1914, pp. 32-37.
- , „Die Scholiasten der Reden des Gregor von Nazianz. Ein kurzgefasster Bericht über den jetzigen Stand der Forschung”, în *Byzantinische Zeitschrift*, 30, 1929-1930, p. 270.
- SAKALÈS (I.), *Ἡ μυσταγωγία τοῦ ἁγίου Μαξίμου τοῦ Ὁμολογητοῦ*, „Ἐπι τὰς πηγὰς. Ἐκλεκτὰ πατερικὰ κείμενα”, nr. 1, Atena, 1989^r (1973^l).

- , Φιλοσοφικά καὶ θεολογικά ἐρωτήματα (Περὶ διαφόρων ἀποριῶν τῶν ἁγίων Διονυσίου καὶ Γρηγορίου πρὸς Ἰωάννην ἀρχιεπισκοπον Κυζίκου) τοῦ ἁγίου Μαξίμου τοῦ Ὁμολογητοῦ, Atena, 1990 (1973').
- , Μαξίμου τοῦ Ὁμολογητοῦ, 1. Ἐρωταποκρίσεις; 2. Πρὸς Θεόπεμτον τὸν Σχολαστικόν; 3. Ἑρμηνεία εἰς τὸν νθ' ψαλμόν, „Φιλοκαλία τῶν νηπτικῶν καὶ ἀσκετικῶν”, nr. 14A, Tesalonic, 1992.
- , Μαξίμου τοῦ Ὁμολογητοῦ, Περὶ διαφόρων ἀποριῶν τῶν ἁγίων Διονυσίου καὶ Γρηγορίου (Α'-Ε', καὶ Α'-ΡΔ), „Φιλοκαλία τῶν νηπτικῶν καὶ ἀσκετικῶν”, n° 14Δ, Tesalonic, 1992.
- , Μαξίμου τοῦ Ὁμολογητοῦ, 1. Περὶ διαφόρων ἀποριῶν τῶν ἁγίων Διονυσίου καὶ Γρηγορίου (ΡΕ'-ΡΟΘ'); 2. Σχόλια εἰς τὰ τοῦ ἁγίου Διονυσίου (α. Σχόλια εἰς τὸ Περὶ τῆς οὐρανίας Ἱεραρχίας; β. Σχόλια εἰς τὸ Περὶ τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἱεραρχίας), „Φιλοκαλία τῶν νηπτικῶν καὶ ἀσκετικῶν”, nr. 14E, Tesalonic, 1993.
- , Μαξίμου τοῦ Ὁμολογητοῦ, Σχόλια εἰς τὰ τοῦ ἁγίου Διονυσίου (1. Εἰς τὸ Περὶ θεῶν ὀνομάτων; 2. Εἰς τὸ Περὶ μυστικῆς θεολογίας), „Φιλοκαλία τῶν νηπτικῶν καὶ ἀσκετικῶν”, nr. 14ς, Tesalonic, 1993.
- , Μαξίμου τοῦ Ὁμολογητοῦ, Δοκίμια δογματικά, θεολογικά καὶ πολεμικά, „Φιλοκαλία τῶν νηπτικῶν καὶ ἀσκετικῶν”, nr. 15A, Tesalonic, 1985.
- , Μαξίμου τοῦ Ὁμολογητοῦ, Ἐπιστολὲς κοινεῖς, δογματικὲς καὶ πολεμικὲς, „Φιλοκαλία τῶν νηπτικῶν καὶ ἀσκετικῶν”, nr. 15B, Tesalonic, 1995.
- , Μαξίμου τοῦ Ὁμολογητοῦ 1. Συζήτησις ἐν Βιζύῃ μετὰ τοῦ ἐπισκόπου Καισαρείας; 2. Ἐξηγήσις τῆς κινήσεως; 3. Διάλεξις πρὸς Πύρρον; 4. Περὶ ψυχῆς; 5. Ἑρμηνεία τῆς προσευχῆς Πατερ ημῶν. Εἰσαγωγή - μετάφραση - σχόλια, „Φιλοκαλία τῶν νηπτικῶν καὶ ἀσκετικῶν”, nr. 15Γ, Tesalonic, 1995.
- , Μαξίμου τοῦ Ὁμολογητοῦ, 1. Κεφάλαια διάφορα; 2. Κεφάλαια ἕτερα; 3. Σχόλια εἰς τὰς Ἐπιστολὰς Διονυσίου Ἀρεοπαγίτου, „Φιλοκαλία τῶν νηπτικῶν καὶ ἀσκετικῶν”, nr. 15E, Tesalonic, 1985.
- SAKKOS (S.N.), KOUTLEMANIS (P.P.) *et al.*, „Index of Biblical References”, in I.K. DIOTIS (ed.), Ἑλληνικὴ Πατρολογία (*Patrologia graeca*), t. 90, Atena, 1989, coll. 1481-1522; t. 91, Atena, 1989, coll. 1537-1568.
- SAKVARELIDZE (N.), „Zur Übertragung einiger christologischer Termini in den altgeorgischen Übersetzungen Maximos des Bekenner”, in *Studia Patristica*, XXXVII, 2001, pp. 87-93.
- , „Origenes und Maximos der Bekenner über die Brotbitte des Vaterunsergebetes”, in *Orthodoxes Forum*, 20, 2006, pp. 19-33.

- , „Understanding Some Terms in Maximus the Confessor's *Expositio Orationis Dominicae* and Its Gelati Translation”, în T. MGALOBlishvili și L. KHOPERIA (ed.), *Maximus the Confessor and Georgia*, Londra, 2009, pp. 59-71.
- SAMOTHRAKÈS (D.), *Μαξίμου τοῦ Ὁμολογητοῦ 1. Περί θελήσεως; 2. Πρὸς Μαρίνον ἐπιστολή; 3. Ζήτησις μετὰ Πύρρου*, Atena, 1995.
- SÁNCHEZ VALENCIA (R.), „The Monophysite Conviction in the East versus Byzantium's Political Convenience: a Historical Look to Monotheletism”, în *ARAM Periodical*, 15, 2003, pp. 151-157.
- SANSTERRE (J.M.), *Les moines grecs et orientaux à Rome aux époques byzantine et carolingienne (milieu du VIe s. – fin du IXe s.)*, Bruxelles, 1983, *passim*.
- SARGOLOGOS (E.), *Florilège sacro-profane du Pseudo-Maxime. Introduction, texte critique, notes et tables*, Hermoupolis, 2001.
- SARTORIUS (B.), *La doctrine de la déification de l'homme d'après les Pères grecs en général et Grégoire Palamas en particulier*, Disertație, Geneva, 1965, *passim*.
- SAUDREAU (A.), „Saint Maxime”, în *La Vie spirituelle*, 1, 1919-1920, pp. 255-264.
- , *La vie d'union à Dieu et les moyens d'y arriver d'après les grands Maîtres de la spiritualité*, Paris, Arras și Angers, 1921³ (Angers, 1900¹), pp. 67-76.
- SAVU (T.), „Le mystère de la liberté dans l'homme déifié selon saint Maxime le Confesseur”, în *Contacts*, 149, 1990, pp. 4-15.
- SAVVIDIS (K.), *Die Lehre von der Vergöttlichung des Menschen bei Maximus dem Bekenner und ihre Rezeption durch Gregor Palamas*, „Münchener Universitätsschriften. Reihe: Veröffentlichungen des Instituts für Orthodoxe Theologie”, nr. 5, St Ottilien, 1997 (varianta publicată a *idem*, Disertație, München, 1995); traducere sârbă parțială (pp. 195-197): „Максимово учење о обожењу и његова рецепција код Григорија Паламе”, în *Луца/Luca*, 21-22, 2004-2005, pp. 565-566.
- , „Maximos Homologetes”, în *Der Neue Paulys Enzyklopädie der Antike*, VII, Stuttgart și Weimar, 1999, coll. 1077-1078.
- SAVVOS (K.), *Θεωρία καὶ πράξη κατὰ τὸν Ἅγιο Μάξιμο τὸν Ὁμολογητῇ*, Disertație, Tesalonic, 1999.
- SBORDONE (F.), „Sentenze di filosofi e detti celebri d'antichi Spartani”, în *Rivista indo-greca-italica di filologia-lingua-antichità*, 19, 1935, 3-4, pp. 1-18; reluat în F. SBORDONE, *Scritti di varia filologia*, Napoli, 1971, pp. 164-181.
- SCALISE (B.T.), „Perichoresis in Gregory Nazianzen and Maximus the Confessor”, în *Eleutheria*, 2, 2012, pp. 58-76.

- SCHAMP (J.), „Maxime le Confesseur et Photios. À propos d'une édition récente des «Questions à Thalassios»”, în *Revue belge de philologie et d'histoire*, 60, 1982, pp. 163-176.
- SCHENKL (H.), „Die epiktetischen Fragmente. Eine Untersuchung zur Überlieferungsgeschichte der griechischen Florilegien”, în *Sitzungsberichte der Philosophisch-historischen Klasse der kaiserlichen Akademie der Wissenschaften*, 115, 1888, pp. 443-546.
- SCHERMANN (T.), *Die Geschichte der dogmatischen Florilegien vom V.-VIII. Jahrhundert*, „Texte und Untersuchungen”, nr. 28, 1, Leipzig, 1904, *passim*. SCHIRÒ (G.), *Analecta hymnica graeca e codicibus eruta Italiae inferioris* G. Schirò consilio et ductu edita, XII, *Canones Augusti* A. Proiou collegit et instruxit, Roma, 1980, pp. 141-162, 462-466bis.
- SCHÖNBORN (C. VON), *Sophrone de Jérusalem: vie monastique et confession dogmatique*, „Théologie historique”, nr. 20, Paris, 1972; traducere românească: *Sofronie al Ierusalimului. Viața monahală și mărturisirea doctrinară*, trad. de M. și A. Alexandrescu, ediție de O. Gordon, București, 2007.
- , „La primauté romaine vue d'Orient pendant la querelle du monothéisme et du monothélisme (VIIe siècle)”, în *Istina*, 20, 1975, pp. 476-490.
- , „Plaisir et douleur dans l'analyse de saint Maxime d'après les «Quaestiones ad Thalassium»”, în F. HEINZER și C. VON SCHÖNBORN (ed.), *Maximus Confessor. Actes du Symposium sur Maxime le Confesseur, Fribourg, 2-5 septembre 1980*, Fribourg, 1982, pp. 273-284.
- , *L' Icône du Christ. Fondements théologiques élaborés entre le Ier et le IIe Concile de Nicée (325-787)*, Paris, 2003⁴ (Fribourg, 1976¹), pp. 105-135, 220-222; traducere germană: *Die Christus-Ikone. Eine theologische Hinführung*, Schaffhausen, 1984, pp. 107-114, 121-138; traducere sârbă: „Љубав као икона Бога: Св. Максим Исповедник”, în *Луца/Luca*, 21-22, 2004-2005, pp. 412-422; traducere română: *Icoana lui Hristos. O introducere teologică*, trad. V. Răducă, București, 1996.
- , vezi HEINZER (F.) – VON SCHÖNBORN (C.).
- SCHÖNFELD (G.), *Die Psychologie des Maximus Confessor*, Disertație manuscrisă, Breslau, 1918.
- SCHOORS (A.), „Biblical Onomastics in Maximus Confessor's «Quaestiones ad Thalassium»”, în A. SCHOORS și P. VAN DEUN (ed.), *Philohistôr. Miscellanea in honorem Caroli Laga septuagenarii*, „Orientalia Lovaniensia Analecta”, nr. 69, Leuven, 1994, pp. 257-272.

- SCHRADE (B.), „St Maximus the Confessor as Monk and Hierarch: Some Remarks on His Georgian Iconography”, în T. MGALOBLSHVILI și L. KHOPERIA (ed.), *Maximus the Confessor and Georgia*, Londra, 2009, pp. 227-248.
- SCHUBERT (H. VON), *Geschichte der christlichen Kirche im Frühmittelalter*, Darmstadt, 1962² (Tübingen, 1921¹), pp. 231-243.
- SCHULTZE (B.), „Zur Gotteserkenntnis in der griechischen Patristik”, în *Gregorianum*, 63, 1982, pp. 525-558.
- SCHULZ (H.J.), *Die byzantinische Liturgie. Glaubenszeugnis und Symbolgestalt*, „Sophia. Quellen östlicher Theologie”, nr. 5, Trêves, 1980² (Fribourg-en-Brisgau, 1964¹), pp. 81-90.
- SCHWAGER (R.), „Das Mysterium der übernatürlichen Natur-Lehre. Zur Erlösungslehre des Maximus Confessor”, în *Zeitschrift für katholische Theologie*, 105, 1983, pp. 32-57; reluat în R. SCHWAGER, *Der wunderbare Tausch. Zur Geschichte und Deutung der Erlösungslehre*, München, 1986, pp. 135-160.
- SCHWARTZ (E.), *Christliche und jüdische Osterafeln*, „Abhandlungen der königlichen Gesellschaft der Wissenschaften zu Göttingen, Philologisch-historische Klasse”, N.S., nr. 8, 6, Berlin, 1905, pp. 81-88.
- SCIARRA (E.), „Massimo il Confessore tra Costantinopoli e l'Athos”, în D. BIANCONI și L. DEL CORSO (ed.), *Oltre la scrittura. Variazioni sul tema per Guglielmo Cavallo*, „Dossiers Byzantins”, nr. 8, Paris, 2008, pp. 143-165.
- SCIUTO (F.E.), „La *Écthesis* dell'imperatore Eraclio quale simbolo del conflitto teologico-politico tra Roma e Costantinopoli nel VII secolo”, în S. PRICOCO, F. RIZZO NERVO și T. SARDELLA (ed.), *Sicilia e Italia suburbicaria tra IV et VIII secolo. Atti del Convegno di Studi (Catania, 24-27 ottobre 1989)*, Soveria Mannelli, 1991, pp. 263-282.
- SCRIMA (A.), „L'avènement philocalique dans l'Orthodoxie roumaine”, în *Istina*, 5, 1958, pp. 322-327; traducere română: „Renașterea filocalică în Ortodoxia românească”, trad. M. Tătaru-Cazaban și L. Petrescu în A. SCRIMA, *Ortodoxia și încercarea comunismului*, București, 2008, pp. 270-276.
- SEARBY (D.M.), „The Sources of the so-called «Gnomologium Parisianum Ineditum»”, în *Revue d'Histoire des Textes*, 29, 1999, pp. 295-300.
- SEIDER (A.), „Maximus Confessor”, în *Kirchliches Handlexikon*, II, Munich, 1912, coll. 900-901.
- SEPPELT (F.X.), *Geschichte der Päpste von den Anfängen bis zur Mitte des zwanzigsten Jahrhunderts*, II, *Die Entfaltung der päpstlichen Machtstellung*

im frühen Mittelalter, von Gregor dem Grossen bis zur Mitte des elften Jahrhunderts, München, 1955² (Leipzig, 1934¹), pp. 52-66.

SFAMENI GASPARO (G.), „Aspetti di «doppia creazione» nell'antropologia di Massimo il Confessore”, în *Studia Patristica*, XVIII, 1, 1985, pp. 127-134; reluat în S. CALDFRONE, M. MAZZA, C. PIETRI și G. RESTA (ed.), *Polyanthema. Studi di letteratura cristiana antica offerti a S. Costanza, „Studi Tardoantichi”*, nr. 8, Messina, 1989, pp. 461-501; și în G. SFAMENI-GASPARO, *Origene et la tradition origénienne in Occidente. Letture storico-religiose*, Roma, 1998, pp. 297-323.

SHARF (A.), „Byzantine Jewry in the Seventh Century”, în *Byzantinische Zeitschrift*, 48, 1955, pp. 103-115; reluat în A. SHARF, *Jews and other Minorities in Byzantium*, Ramat-Gan, 1995, pp. 96-108.

—, *Byzantine Jewry from Justinian to the Fourth Crusade*, Londra, 1971, pp. 53-54.

SHELDON-WILLIAMS (I.P.), „A Bibliography of the Works of Johannes Scottus Eriugena”, în *The Journal of Ecclesiastical History*, 10, 1959, pp. 203-205.

—, „St Maximus the Confessor”, în A.H. ARMSTRONG (ed.), *The Cambridge History of Later Greek and Early Medieval Philosophy*, Cambridge, 1967, pp. 492-505.

—, „The Greek Christian Platonist Tradition from the Cappadocians to Maximus and Eriugena”, în A.H. ARMSTRONG (ed.), *The Cambridge History of Later Greek and Early Medieval Philosophy*, Cambridge, 1970² (1967¹), pp. 492-505.

—, „Eriugena's Greek Sources”, în J. O'MEARA și L. BIELER (ed.), *The Mind of Eriugena. Papers of a Colloquium, Dublin, 14-18 July 1970*, Dublin, 1973, pp. 1-15.

SHERRARD (Ph.): vezi PALMER (G.E.H.).

SHERWOOD (P.), „Notes on Maximus the Confessor”, în *The American Benedictine Review*, 1, 1950, pp. 347-356.

—, *An Annotated Date-List of the Works of Maximus the Confessor*, „Studia Anselmiana”, nr. 30, Roma, 1952.

—, *The Earlier Ambigua of St Maximus the Confessor and his Refutation of Origenism*, „Studia Anselmiana”, nr. 36, Roma, 1955; traducere rusă în Максим Исповедник, *Пolemika с моноэнергизмом и монофелитством*, Sankt-Petersburg, 2007, pp. 389-495.

—, *St Maximus the Confessor, The Ascetic Life. The Four Centuries on Charity*, „Ancient Christian Writers”, nr. 21, Londra, 1955.

- , „Denys l'Aréopagite, IV, Influence du Pseudo-Denys en Orient, 4, Maxime le Confesseur”, în *Dictionnaire de spiritualité*, III, 1957, coll. 295-300.
- , „Maximus and Origenism. ΑΡΧΗ ΚΑΙ ΤΕΛΟΣ”, în *Berichte zum XI. internationalen Byzantinisten-Kongress München 1958*, III, 1, München, 1958, pp. 1-17; traducere sârbă: „Максим и оригенизм: ΑΡΧΗ ΚΑΙ ΤΕΛΟΣ”, în *Λυγα/Luca*, 21-22, 2004-2005, pp. 449-467.
- , „Survey of Recent Works on St Maximus the Confessor”, în *Traditio*, 20, 1964, pp. 428-437.
- , „Exposition and Use of Scripture in St Maximus as Manifest in the «Quaestiones ad Thalassium»”, în *Orientalia Christiana Periodica*, 24, 1958, pp. 202-207.
- , „Constantinople III”, în G. DUMEIGE (ed.), *Histoire des conciles œcuméniques*, III, Paris, 1974, pp. 131-272.
- SHOEMAKER (S.J.), „The Virgin Mary in the Ministry of Jesus and the Early Church according to the Earliest Life of the Virgin”, în *Harvard Theological Review*, 98, 2005, pp. 441-467.
- , „The Georgian Life of the Virgin attributed to Maximus the Confessor: Its Authenticity (?) and Importance”, în *Scrinium*, 2, 2006, pp. 307-328.
- , *Maximus the Confessor, The Life of the Virgin. Translated, with an Introduction and Notes*, New Haven, 2012.
- SIASSOS (L.), „Des théophanies créées? Anciennes interprétations de la 1re Lettre de Denys l'Aréopagite”, în Y. DE ANDIA (ed.), *Denys l'Aréopagite et sa postérité en Orient et en Occident. Actes du Colloque International. Paris, 21-24 septembre 1994*, „Collection des Études Augustiniennes. Série Antiquité”, nr. 151, Paris, 1997, p. 228.
- SICLARI (A.), „Fonti patristiche greche di Bonaventura da Bagnoregio: Giovanni di Damasco, Massimo il Confessore, Nemesio di Emesa e la dottrina Bonaventuriana della libertà”, în A. POMPEI (ed.), *San Bonaventura, maestro di vitafrancescana e di sapienza cristiana. Atti del Congresso internazionale per il VII Centenario di San Bonaventura da Bagnoregio. Roma, 19-26 settembre 1974*, I, Roma, 1976, pp. 893-905.
- , *Volontà e scelta in Massimo il Confessore e in Gregorio di Nissa*, „Pubblicazioni dell'Istituto di Scienze Religiose dell'Università di Parma”, nr. 2, Parma, 1984.
- SIDOROV (A.I.), „Рецензия на материалы Международного симпозиума, посвященного творчеству Максима Исповедника”, în *Византийский Временник*, 45, 1984, pp. 263-268.

- „Некоторые замечания к биографии Максима Исповедника”, în *Византийский Временник*, 47, 1986, pp. 109-124; traducere sârbă: „Неке напомене уз биографију Максима Исповедника”, în *Луча/Луса*, 21-22, 2004-2005, pp. 19-32.
- „Преподобный Максим Исповедник. «Толкование на Отче наш». Вступительная статья, перевод и комментарии”, în *Журнал Московской Патриархии*, 7-8, 1986, pp. 66-74; 8, pp. 64-75 (publicat sub pseudonimul I. Benediktov).
- „Преподобный Максим Исповедник. «Тайноводство». Вступительная статья, перевод и комментарии”, în *Журнал Московской Патриархии*, 4, pp. 67-73; 5, pp. 68-74; 7, pp. 68-72; 8, pp. 66-69; 10, pp. 67-75.
- „Рецензия на критическое издание «Вопросоответов к Фалассию» и «Вопросов и недоумений» Максима Исповедника”, în *Византийский Временник*, 49, 1988, pp. 211-213.
- „Преподобный Максим Исповедник. «Различные богословские и домостроительные главы» – «Толкование на 59 Псалом». Перевод и комментарии”, în *Символ*, 22, 1989, pp. 179-186.
- „Политика и богословие в Византии VII в. Вступительная статья, редакция перевода и комментарии к «Житию преп. Максима Исповедника»”, în *Ретроспективная и сравнительная политология*, t. 1, Moscova, 1991, pp. 12-132.
- „Максим Исповедник. «Мистагогия». Предисловие, перевод и комментарии”, în *Восток*, 2, 1991, pp. 89-108.
- „Творческое наследие Максима Исповедника в Древней Руси (на материале «Изборника Святослава» 1073 г.)”, în *Традиции древнейшей славянской письменности и языковая культура восточных славян*, Moscova, 1991, pp. 201-208.
- *Творения преподобного Максима Исповедника, Книга I, Богословские и аскетические трактаты. Вступительная статья, перевод и комментарии*, Moscova, 1993.
- *Творения преподобного Максима Исповедника, Книга II, Вопросыответы к Фалассию, Часть 1, Вопросы I-LV. Вступительная статья, перевод и комментарии*, Moscova, 1994.
- „С.Л. Епифанович и его книга о преп. Максиме Исповеднике. Предисловие”, în С.Л. Епифанович. Преподобный Максим Исповедник и византийское богословие, Moscova, 1996, pp. 5-9.
- „Преподобный Максим Исповедник. «Вопросоответы к Фалассию» LVI-LVIII. Перевод и комментарии”, în *Альфа и Омега*, 14, 1997, pp. 30-62.

- „Преподобный Максим Исповедник и его эпоха в изображении Х. Урса фон Бальтазара”, în *Альфа и Омега*, 14, 1997, pp. 98-105.
- „Преподобный Максим Исповедник. «Вопросоответы к Фалассию». Вопрос LIX”, în *Альфа и Омега*, 19, 1999, pp. 48-71.
- „Преподобный Максим Исповедник. «Вопросоответы к Фалассию». Вопрос LX. Перевод и комментарии”, în *Альфа и Омега*, 23, 2000, pp. 40-50.
- „Преподобный Максим Исповедник. «Вопросоответы к Фалассию». Вопрос LXI. Перевод и комментарии”, în *Богословские труды*, 38, 2003, pp. 74-86.
- „Некоторые аспекты экклесиологии преподобного Максима Исповедника”, în *Альфа и Омега*, 39, 2004, pp. 85-93.
- *Избранные творения преподобного Максима Исповедника*, Moscova, 2004.
- „Смерть как наказание и смерть как благоденствие согласно учению преп. Максима Исповедника («Вопросоответы к Фалассию», 61)”, *Апекă la Избранные творения преподобного Максима Исповедника*, Moscova, 2004, pp. 475-493.
- Prefață la Ж.-К. ЛАРШЕ, *Преподобный Максим Исповедник – посредник между Востоком и Западом*, Moscova, 2004, pp. 13-25.
- „Преподобный Максим Исповедник. «Вопросоответы к Фалассию». Вопрос LXIII. Перевод и комментарии”, în *Альфа и Омега*, 50, 2007, pp. 54-71.
- „Преподобный Максим Исповедник. «Вопросоответы к Фалассию». Вопрос LXIV. Перевод и комментарии”, în *Альфа и Омега*, 57, pp. 54-73; 58, 2010, pp. 77-91.
- SIEGMUND (A.), *Die Überlieferung der griechischen christlichen Literatur in der lateinischen Kirche bis zum zwölften Jahrhundert*, „Abhandlungen der bayrischen benediktiner Akademie”, nr. 5, München, 1949, *passim*.
- SIECIENSKI (A.E.), *The use of Maximus the Confessor's writing on the Filioque at the Council of Ferrara-Florence (1438-1439)*, Disertație, Fordham University, New York, 2005.
- „The Authenticity of Maximus the Confessor's Letter to Marinus: The Argument from Theological Consistency”, în *Vigiliae Christianae*, 61, 2007, pp. 189-227.
- *The Filioque. History of a Doctrinal Controversy*, Oxford, 2010, pp. 73-86.

ŠIJAKOVIĆ (B.): vezi KNEŽEVIĆ (M.).

SIMONETTI (M.), „Monoenergetismo, Monotelismo”, în *Dizionario Patristico e di Antichità Cristiane*, II, Casale Monferrato, 1984, coll. 2289-2291.

—, „Le controversie cristologiche nel VI e VII secolo”, în *Martino I papa (649-653) e il suo tempo. Atti del XXVIII Convegno storico internazionale. Todi, 13-16 ottobre 1991*, „Atti dei Convegni dell'Accademia Tudertina e del Centro di studi Sulla spiritualità medievale”, N.S., nr. 5, Spoleto, 1992, pp. 85-102.

SINKO (T.), *De traditione orationum Gregorii Nazianzeni*, II, *De traditione indirecta* (Meletemata Patristica nr. 3), Cracovia, 1923, pp. 8-9, 19-31.

SKUTELLA (F.), „Ein Handschriftenfragment zu Maximus Confessor”, în *Byzantinische Zeitschrift*, 28, 1928, p. 67.

SLĂTINEANU (I.), „Logos, raționalitate și înaintare mistică în teologia Sfântului Maxim Mărturisorul”, în *Altarul Banatului*, XIII, 10-12, 2002, pp. 7-19.

SMITH LEWIS (A.), *Catalogue of the Syriac Mss. in the Convent of S. Catharine on Mount Sinai*, „*Studia Sinaitica*”, nr. 1, Londra, 1894, pp. 19-26.

SOCII BOLLANDIANI, *Bibliotheca hagiographica latina antiquae et mediae aetatis*, „*Subsidia hagiographica*”, nr. 6, Bruxelles, 1949^r (1900-1901¹), nr. 5841-5844.

SOLIGNAC (A.), „Thalassius”, în *Dictionnaire de spiritualité*, XV, Paris, 1991, coll. 323-326.

SONDERKAMP (J.A.M.), „Zur Textgeschichte des Maximus-Florilegs. Ein bisher unbeachtete Handschrift in Hannover”, în *Jahrbuch der Österreichischen Byzantinistik*, 26, 1977, pp. 231-245.

SOPPA (W.), *Die „Diversa Capita“ unter den Schriften des heiligen Maximus Confessor in deutscher Bearbeitung und quellenkritischer Beleuchtung*, Disertație, Dresda, 1922.

SORESCU (V.), „Cunoașterea lui Dumnezeu la Sfântul Maxim Mărturisorul”, în *Universitatea din Pitești. Facultatea de Teologie Ortodoxă. Buletin Științific, Seria Teologie Ortodoxă*, 12, 2007, pp. 43-72.

SOTÉROPOULOS (C.G.), „Ἡδονή - ὁδύνη κατὰ τὸν ἅγιον Μαξιμον τὸν Ὁμολογητὴν”, în *Ἐκκλησία*, 1973, pp. 531-532, 577-578.

—, „Εὐχαριστία καὶ θεώσις κατὰ τὸν ἅγιον Μαξιμον τὸν Ὁμολογητὴν καὶ τὸν Νικόλαον Καβάσιλαν”, în *Ἐκκλησία*, 1974, pp. 249-251, 281-282, 312, 356-357.

—, „Ἡ διὰ τῶν ἀρετῶν ἀπάθεια κατὰ τὸν ἅγιον Μαξιμον τὸν Ὁμολογητὴν”, în *Θεολογία*, 50, 1979, pp. 567-593.

- , „Remarques sur l'édition critique de la «Mystagogie» de S. Maxime le Confesseur”, în F. HEINZER și C. VON SCHÖNBORN (ed.), *Maximus Confessor. Actes du Symposium sur Maxime le Confesseur, Fribourg, 2-5 septembre 1980, Fribourg (Elveția), 1982*, p. 83.
- , Θέματα ασκητικής ζωής εις τὰ „Κεφάλαια περί ἀγάπης” τοῦ ἁγίου Μαξίμου τοῦ Ὁμολογητοῦ, Atena, 1993.
- , „Η έννοια των πειρασμών εις την πνευματικὴν ζωὴν κατὰ τον ἅγιον Μάξιμον τον Ὁμολογητὴν καὶ Συμεών τον Νέον Θεολόγον”, în *Θεολογία*, 64, 1993, pp. 683-706.
- , Ἡ μυσταγωγία τοῦ ἁγίου Μαξίμου τοῦ Ὁμολογητοῦ. Εἰσαγωγή, κείμενον, κριτικὸν ὑπόμνημα, Atena, 1993² (1978¹).
- , „Στοιχεῖα τῆς ἀληθοῦς ἀρετῆς κατὰ τὸν ἅγιον Μάξιμον τὸν Ὁμολογητὴν”, în *Επιστημονικὴ Ἐπετηρὶς τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν*, 35, 2000, pp. 159-202.
- , *La Mystagogie de saint Maxime le Confesseur*, Introduction, texte critique et traduction française et grecque par C. Sotiropoulos, Atena, 2001.
- , Ἐκκλησιαστικὴ Μυσταγωγία (Ἱστορικὴ καὶ ἀναγωγικὴ θεώρησις τῆς θείας Λειτουργίας ἀπὸ τους Μάξιμον τὸν Ὁμολογητὴν, Νικόλαον Καβάσιλαν, Θεόδωρον Ἀνδίδων καὶ Συμεων Θεσσαλονίκης), Atena, 2001.
- , Θέματα δογματικῆς θεολογίας καὶ πνευματικῆς ζωῆς κατὰ τὴν διδασκαλίαν Μαξίμου τοῦ Ὁμολογητοῦ, Atena, 2003.
- SPANNEUT (M.), *Les Pères de l'Église, II, Du IVe au VIIIe siècle*, „Bibliothèque d'Histoire du Christianisme”, nr. 22, Paris, 1990, pp. 325-336.
- SPASSKIJ (A.), *Apollinarij Laodikijskij*, Sergiev-Posad, 1895, pp. 373-378.
- SPECK (P.), „Maximos der Bekenner und die Zwangtaufe durch Kaiser Herakleios”, în *Varia VI. Beiträge zum Thema Byzantinische Feindeligkeit gegen die Juden im frühen siebten Jahrhundert nebst einer Untersuchung zu Anastasios dent Perser*, „Poikila Byzantina”, nr. 15, Bonn, 1997, pp. 441-467.
- SPERANSKIJ (M.), „Zu den slavischen Übersetzungen der griechischen Florilegien”, în *Archiv für slavische Philologie*, 15, 1893, pp. 545-556.
- , *Переводные сборники изречений в славяно-русской письменности: исследование и тексты*, Moscova, 1904, pp. 193-204.
- SQUIRE (A.K.), „The Idea of the Soul as Virgin and Mother in Maximus the Confessor”, în *Studia Patristica*, VIII, 2, 1966, pp. 456-461.
- SRUTWA (J.), „The Exile and Death of Pope Martin I on Crimea”, în *Acta Universitatis Wratislaviensis, Antiquitas*, 18, 1993, pp. 203-209.

- STAAB (K.), „Die griechischen Katenenkommentare zu den katholischen Briefen”, în *Biblica*, 5, 1924, pp. 329-331.
- STANIEK (E.), „Tajemnica wcieleń w ujęciu Maksyma Wyznawcy i Jana Damascyńskiego”, în *Vox Patrum*, 20, 2000, pp. 38-39, 333-340.
- STĂNILOAE (D.), „Cosmosul și sufletul, chipuri ale Bisericii”, în *Revista Teologică*, 34, 1944, pp. 162-181, 335-356 (reeditare: București, 2000).
- , „Sfântul Maxim Mărturisitorul. *Mistagoghia* (Cosmosul și sufletul, chipuri ale Bisericii). Introducere și traducere de D. Stăniloae”, în *Revista teologică*, 34, 1944, pp. 166-181, 339-356.
- , *Filocalia sfintelor nevoițe ale desăvârșirii sau culegere din scrierile Sfinților Părinți*, II, *Din scrierile Sfântului Maxim Mărturisitorul. Prefață, traducere și note de D. Stăniloae*, Sibiu, 1947 (reeditare: București, 1999 și 2009).
- , *Filocalia sfintelor nevoițe ale desăvârșirii sau culegere din scrierile sfinților Părinți*, III, *Sfântul Maxim Mărturisitorul: Răspunsuri către Talasie. Prefață, traducere și note de D. Stăniloae*, Sibiu, 1948 (reeditare: București, 1999 și 2009).
- , Εἰσαγωγή στὴ „Μυσταγωγία” τοῦ Ἀγ. Μαξίμου τοῦ Ὁμολογητοῦ, Atena, 1997 (1973').
- , „Divine Economy, Foundation for the Church Economy”, în *The Altar*, 1974-1975, pp. 41-50.
- , Φιλοσοφικὰ καὶ θεολογικὰ ἐρωτήματα (Περὶ διαφορῶν ἀποριῶν τῶν ἁγίων Διονυσίου καὶ Γρηγορίου πρὸς Ἰωάννην ἀρχιεπίσκοπον Κυζίκου) τοῦ ἁγίου Μαξίμου τοῦ Ὁμολογητοῦ. Εἰσαγωγή, σχολία ἀπὸ τὸν Δ. Στανιλοάε, „Επί τας Πηγὰς”, Atena, 1973.
- , *Teologia Morală Ortodoxă*, III, *Spiritualitatea Ortodoxă*, București, 1981, pp. 38-50.
- , SFÂNTUL MAXIM MĂRTURISITORUL, *Scrieri*, partea I, *Ambigua. Traducere din grecește, introducere și note de D. Stăniloae*, „Părinți și scriitori bisericești”, nr. 80, București, 1983; traducere franceză a comentariului în SAINT MAXIME LE CONFESSEUR, *Ambigua*, Paris-Suresnes, 1994, pp. 373-540.
- , „Hristologia Sfântului Maxim Mărturisitorul”, în *Ortodoxia*, 40, 1988, 3, pp. 67-72; traducere franceză: „La christologie de saint Maxime le Confesseur”, în *Contacts*, 142, 1988, pp. 112-120; traducere engleză: „The Christology of Saint Maximus the Confessor”, în *Sourozh*, 52, 1993, pp. 10-16.

- _____, SFÂNTUL MAXIM MĂRTURISITORUL, *Scrieri* (partea a II-a), *Scrieri și epistole hristologice și duhovnicești. Traducere din grecește, introducere și note de D. Stăniloae*, „Părinți și scriitori bisericești”, nr. 81, București, 1990.
- _____, „Hristologia Sfântului Maxim Mărturisitorul”, în D. STĂNILOAE, *Studii de teologie dogmatică ortodoxă*, Craiova, 1991, pp. 13-154.
- _____, SFÂNTUL DIONISIE AREOPAGITUL, *Opere complete*, București, 1996.
- STARR (J.), „Byzantine Jewry on the Eve of the Arab Conquest (565-638)”, în *The Journal of the Palestine Oriental Society*, 15, 1935, pp. 287-288.
- _____, „St Maximos and the Forced Baptism at Carthage in 632”, în *Byzantinisch-Neugriechische Jahrbücher*, 16, 1940, pp. 192-196.
- STAUROIDES (I.), *Ἡ ὁδὸς πρὸς τὸν Θεόν, ἡ περὶ τοῦ τέλους τοῦ ἀνθρώπου κατὰ Μάξιμον τον Ὁμολογητήν*, Disertație (Leipzig), Constantinopol, 1894.
- STEAD (J.), „The Image of Man”, în *The Downside Review*, 92, 1974, pp. 233-238.
- _____, *The Church, the Liturgy and the Soul of Man. The «Mystagogia» of St Maximus the Confessor*. Translated, with Historical Note and Commentaries by John Stead, Still River (Massachusetts), 1982.
- _____, „The Meaning of Hypostasis in Some Texts of the «Ambigua» of Saint Maximos the Confessor”, în *Patristic and Byzantine Review*, 8, 1989, pp. 25-33.
- _____, „St Maximos The Confessor and Unity between the Christian Churches Today”, în *The Patristic and Byzantine Review*, 13, 1994, pp. 77-86.
- _____, „The Patriarchs as Models of the Christian Life according to St Maximos the Confessor in the Ambigua (1137C-1149C)”, în *The Patristic and Byzantine Review*, 15, 1996-1997, pp. 141-149.
- STEEL (C.), „Un admirateur de S. Maxime à la cour des Comnènes: Isaac le Sébastocrator”, în F. HEINZER și C. VON SCHÖNBORN (ed.), *Maximus Confessor. Actes du Symposium sur Maxime le Confesseur, Fribourg, 2-5 septembre 1980*, Fribourg (Elveția), 1982, pp. 365-373.
- _____, „Quatre fragments de Proclus dans un florilège byzantin. Note additionnelle”, în *Proclus. Trois études sur la providence*, III, *De l'existence du mal*. Texte établi et traduit par D. Isaac, „Collection des Universités de France”, Paris, 1982, pp. 201-207.
- _____, „Le jeu du Verbe. À propos de Maxime, «Amb. ad. Ioh. LXVII»”, în A. SCHOORS et P. VAN DEUN, *Philohistôr. Miscellanea in honorem Caroli Laga septuagenarii*, „Orientalia Lovaniensia Analecta”, nr. 69, Leuven, 1994, pp. 281-293.

- , „«Elementatio Evangelica». À propos de Maxime le Confesseur, *Ambigua ad Ioh. XVII*”, în F. VAN SEGBROECK et al. (ed.), *The Four Gospels 1992. Festschrift F. Neirynck*, III, „Bibliotheca Ephemeridum Theologiarum Lovaniensium”, nr 100, Leuven, 1992, pp. 2419-2432.
- , „Maximus Confessor on the *Theory and Praxis*. A Commentary on *Ambigua ad Johannem VI (10) 1-19*”, în T. BÉNATOUÏL și M. BONAZZI (ed.), *Theoria, Praxis and the Contemplative Life after Plato and Aristotle*, Leyden, 2012, pp. 229-258.
- STEEL (C.) și LAGA (C.): vezi LAGA (C.)
- STEENBERG (M.C.), „Gnomic Will and a Challenge to the True Humanity of Christ in Maximus Confessor”, în *Studia Patristica*, XLII, 2006, pp. 237-242.
- , „Христова слободна воља по Максиму Исповједнику: Сотириолошка неопходност реципрочности”, în *Луга/Luca*, 21-22, 2004-2005, pp. 407-411.
- STEIDLE (B.), *Patrologia seu historia antiquae litteraturae ecclesiasticae scholarum usui accomodata*, Fribourg-en-Brisgau, 1937, pp. 213-217.
- STEITZ (C.G.), „Die Abendmahlslehre der griechischen Kirche in ihrer geschichtlichen Entwicklung”, în *Jahrbuch für deutsche Theologie*, 11, 1866, pp. 229-238.
- STEMBERGER (G.), „Zwangstaufen von Juden im 4. bis 7. Jahrhundert. Mythos oder Wirklichkeit?“, în C. THOMA, G. STEMBERGER și J. MAIER, *Judentum – Ausblicke und Einsichten. Festgabe für K. Schubert zum siebenzigsten Geburtstag*, „Judentum und Umwelt”, nr. 43, Frankfurt, Berlin, Berna, New York, Paris și Viena, 1993, pp. 106-111.
- STÉPHANOU (E.), „La coexistence initiale du corps et de l'âme d'après saint Grégoire de Nysse et saint Maxime l'Homologète”, în *Échos d'Orient*, 31, 1932, pp. 304-315.
- STERNBACH (L.), „De Gnomologio Vaticano inedito”, în *Wiener Studien*, 9, 1887, pp. 175-206; 10, 1888, pp. 1-49, 211-260; 11, 1889, pp. 43-64, 192-242. Reluat în L. STERNBACH (ed.), *Gnomologium Vaticanum e codice Vaticano Graeco 743*, „Texte und Kommentare”, nr. 2, Berlin, 1963.
- (ed.), *Photii Patriarchae Opusculum parenticum. Appendix gnomica. Excerpta Parisiana*, Cracovia, 1893.
- STICKELBERGER (H.), „Freisetzende Einheit. Über ein christologisches Grundaxiom bei Maximus Confessor und Karl Rahner”, în F. HEINZER și C. VON SCHÖNBORN (ed.), *Maximus Confessor. Actes du Symposium sur Maxime le Confesseur*, Fribourg, 2-5 septembre 1980, Fribourg (Elveția), 1982, pp. 375-384.

- STIGLMAYR (J.), „Das Aufkommen der Pseudo-Dionysischen Schriften und ihr Eindringen in die christliche Literatur bis zum Laterankonzil 649. Ein zweiter Beitrag zur Dionysiosfrage“, în *IV Jahresbericht des öffentlichen Privatgymnasiums an der Stella matutina zu Feldkirch 1894-95*, Feldkirch, 1895, pp. 78-82.
- , „Der heilige Maximus «mit seinen beiden Schülern»“, în *Der Katholik*, F. IV, 38, 1908, pp. 39-45.
- , „Der Verfasser der Doctrina Patrum de Incarnatione Verbi“, în *Byzantinische Zeitschrift*, 18, 1909, pp. 21-28.
- STÖCKL (A.), *Geschichte der christlichen Philosophie zur Zeit der Kirchenväter*, Aalen, 1968^r (Mainz, 1891¹), pp. 397-403.
- STÖCKLE (B.), „*Gratia supponit naturam.*“ Geschichte und Analyse eines theologischen Axioms, unter besonderer Berücksichtigungen seines patristischen Ursprunges, seiner Formulierung in der Hochscholastik und seiner zentralen Position in der Theologie der 19. Jahrhunderts, „*Studia Anselmiana*“, nr. 49, Roma, 1962, pp. 91-98.
- STOENESCU (D.N.), „Învățătura Sfântului Maxim Mărturisitorul despre rațiunile divine“, în *Mitropolia Banatului*, 35, 1985, pp. 418-430.
- STRAMARA (D.F.), „Maximus the Confessor's Application of Trinitarian Theology to Monastic Life“, în *The Patristic and Byzantine Review*, 21, 2003, pp. 205-215.
- STOINA (L.), „Cunoașterea lui Dumnezeu după învățătura Sfântului Maxim Mărturisitorul“, în *Ortodoxia. Revista Patriarhiei Române*, 40, 1988, pp. 113-131.
- STRAUBINGER (H.), *Die Christologie des heiligen Maximus Confessor*, Bonn, 1906.
- , „Die Lehre des Patriarchen Sophronius von Jerusalem über die Trinität, die Inkarnation und die Person Christi. Mit besonderer Berücksichtigung seiner Beziehungen zu Maximus Confessor in ihren Hauptpunkten zugleich verglichen mit den Sätzen des heiligen Thomas“, în *Der Katholik*, F. III, 35, 1907, pp. 81-109, 175-198, 251-265.
- STREZA (C.), *Realism și simbolism liturgic în Mystagogia Sfântului Maxim Mărturisitorul. Text, traducere, comentariu teologic*, Sibiu, 2009.
- STRATOS (A.N.), *Tò Βυζάντιον στὸν ζ' αἰῶνα*, II, 626-634, Atena, 1966, pp. 760-770.
- , *Tò Βυζάντιον στὸν ζ' αἰῶνα*, IV, *Κωνσταντῖνος γ' (Κωνστας)*, 642-668, Atena, 1972, pp. 127-133.
- , „Ὁ Πατριάρχης Πύργος“, în *Βυζαντινά*, 8, 1976, pp. 9-19.

- STROBEL (A.), *Ursprung und Geschichte desfrühchristlichen Osterkalenders*, „Texte und Untersuchungen“, nr. 121, Berlin, 1977, pp. 294 și 405.
- STUDER (B.), „Das Heil aufgrund der gottmenschlichen Freiheit nach Maximus dem Bekenner“, în „Handbuch der Dogmengeschichte“, nr. III, 2a, Fribourg-en-Brigau, Bâle și Viena, 1978, pp. 212-223.
- , „Zur Soteriologie des Maximus Confessor“, în F. HEINZER și C. VON SCHÖNBORN (ed.), *Maximus Confessor. Actes du Symposium sur Maxime le Confesseur, Fribourg, 2-5 septembre 1980*, Fribourg (Elveția), 1982, pp. 239-246.
- , *Trinity and Incarnation. The Faith of the Early Church*, Edinburgh, 1993, pp. 229-232.
- SUCHLA (B.R.), „Die sogenannte Maximus-Scholien des Corpus Dionysiacum Areopagiticum“, în *Nachrichten der Akademie der Wissenschaften in Göttingen*, I, *Philologisch-historische Klasse*, 1980, 3, Göttingen, 1980, pp. 33-66.
- , „Die Überlieferung des Prologs des Johannes von Skythopolis zum griechischen Corpus Dionysiacum Areopagiticum. Ein weiterer Beitrag zur Überlieferungsgeschichte des CD“, în *Nachrichten der Akademie der Wissenschaften in Göttingen*, I, *Philologisch-historische Klasse*, 1984, 4, Göttingen, 1984, pp. 177-188.
- , „Eine Redaktion des griechischen Corpus Dionysiacum im Umkreis des Johannes von Skythopolis des Verfassers von Prolog und Scholien. Ein dritter Beitrag zur Oberlieferungsgeschichte des CD“, în *Nachrichten der Akademie der Wissenschaften in Göttingen*, I, *Philologisch-historische Klasse*, 1985, 4, Göttingen, 1985, pp. 179-194.
- , „Die Überlieferung von Prolog und Scholien des Johannes von Skythopolis zum griechischen Corpus Dionysiacum Areopagiticum“, în *Studia Patristica*, XVIII, 2, 1989, pp. 79-83.
- , „Zur geplanten Neuedition der *Scholia ad Corpus Dionysiacum Areopagiticum*“, în *Studia Patristica*, XXVII, 1993, pp. 209-212.
- , „Verteidigung eines platonischen Denkmodells einer christlichen Welt. Die philosophie- und theologiegeschichtliche Bedeutung des Scholienwerks des Johannes von Skythopolis zu den areopagitischen Traktaten“, în *Nachrichten der Akademie der Wissenschaften in Göttingen*, I, *Philologisch-historische Klasse*, 1995, 1, Göttingen, 1995, pp. 1-28.
- , „Das Scholienwerk des Johannes von Skythopolis zu den areopagitischen Traktaten in seiner philosophie- und theologiegeschichtlichen Bedeutung“, în Y. DE ANDIA (ed.), *Denys l'Aréopagite et sa postérité en*

- Orient et en Occident. Actes du Colloque International. Paris, 21-24 septembre 1994*, „Collection des Études Augustiniennes. Série Antiquité”, nr. 151, Paris, 1997, pp. 155-165.
- , „Maximus Confessor”, în S. DOPP, W. GEERLINGS *et alii* (ed.), *Lexikon der antiken christlichen Literatur*, Fribourg, Bâle și Viena, 2002², pp. 495-497.
- , *Corpus Dionysiacum*, Band 4,1, *Ioannis Scythopolitani prologus et scholia in Dionysii Areopagitae librum „De divinis nominibus” cum additamentis interpretum aliorum*, „Patristische Texte und Studien”, nr. 62, Berlin și Boston, 2011.
- SURGULADZE (I.), „Maximus the Confessor in Georgian Traditional Culture”, în T. MGALOBLSHVILI și L. KHOPERIA (ed.), *Maximus the Confessor and Georgia*, Londra, 2009, pp. 219-226.
- SWITKIEWICZ (A.), „Notes about Denis the Areopagite’s «The Ecclesiastical Hierarchy» and its Influence on St Maximus the Confessor’s «Mystagogy»”, în *Archiv für mittelalterliche Philosophie und Kultur*, 6, 2000, pp. 1-22; reluat în *Studia mediewistyczne*, 34-35, 2000, pp. 55-71.
- TACHE (S.), „Teologia Logosului la Sfântul Maxim Mărturisitorul”, în *Studii Teologice*, 29, 1977, pp. 516-526.
- TAFT (R.F.), „The Liturgy of the Great Church: an Initial Synthesis of Structure and Interpretation on the Eve of Iconoclasm”, în *Dumbarton Oaks Papers* 34-35, 1980-1981, pp. 70-71; reluat în R.F. TAFT, *Liturgy in Byzantium and Beyond*, „Variorum Reprint. Collected Studies”, nr. 493, Londra, 1995, nr. I.
- TARTAGLIA (L.), „Il florilegio di Massimo nel codice Neap. Gr. III B 34”, în *Rivista di Studi Bizantini e Neellenici*, 14-16, 1977-1979, pp. 19-31.
- , „Sentenze e aneddoti di sapienti antichi nel codice Ambr Gr. 409 (G 69 sup.)”, în *Annali della Facoltà di Lettere e Filosofia dell’Università di Napoli*, 21, 1978-1979, pp. 49-71.
- TASSIA (I.), „Ἡ ἐρμηνεία τοῦ ΝΘ’ κατὰ τὸν ἅγιο Μάξιμο τὸν Ὁμολογητὴν”, în *Πρακτικά ΚΑ’ Θεολογικοῦ Συνεδρίου με θέμα „Ὁ ἅγιος Μάξιμος ὁ Ὁμολογητής”*, Tesalonic, 2001, pp. 201-209.
- TATAKIS (B.), *La philosophie byzantine*, Deuxième fasc. suppl. d’É. BRÉHIER (ed.), *Histoire de la philosophie*, Paris, 1959 (1949¹), pp. 73-88, 94-95; traducere românească: *Filosofia bizantină*, trad. E.F. Tudor, studiu introductiv și postfață de V.A. Carabă, București, 2010, pp. 117-133.
- TELEPNEFF (G.), *The Concept of Person in the Christian Hellenism of the Greek Church Fathers: a Study of Origen, St Gregory the Theologian, and St Maximos the Confessor*, Disertație, Graduate Theological Union, Berkeley (California), 1991.

- TELEPNEFF (G.) și CHRYSOSTOMOS (Episcop), „The Person, Pathe, Ascetism and Spiritual Restoration in Saint Maximus”, în *The Greek Orthodox Theological Review*, 34, 1989, pp. 249-261.
- TEREBESSY (A.B.), *Translatio latina Sancti Maximi Confessoris (De Caritate ad Elpidium L. I-IV) saeculo XII. in Hungaria confecta, scripsit et textum edidit A.B. Terebessy, „Magyar-Görög Tanulmányok”, nr. 25, Budapesta, 1944.*
- TEREZES (C.A.), „Η διαλεκτική θείου – ανθρωπίνου στον Μάξιμο τον Ομολογητή”, în *Επιστοκοπή Κιτίου. Τόμος τιμητικός για τα είκοσι πέντε χρόνια αρχιερατικής διακονίας του Σεβασμιωτάτου Μητροπολίτου Κιτίου κ. κ. Χρυσοστόμου*, Larnaka, 1998, pp. 851-890.
- , „L'«union» et la «distinction» chez Maxime le Confesseur”, în *The Patristic and Byzantine Review*, 16-17, 1998-1999, pp. 23-32.
- TEREZES (C.A.) și TZOURAMANI (E.), „The Dialectic Relationship between God and Human Beings in Origen and Maximus the Confessor”, în *The Greek Orthodox Theological Review*, 44, 1999, pp. 329-339.
- TERNUS (J.), „Das Seelen und das Bewußtseinsleben Jesu. Problemgeschichtlichsystematische Untersuchung”, în A. GRILLMEIER și H. BACHT (ed.), *Das Konzil von Chalkedon. Geschichte und Gegenwart*, III, *Chalkedon heute*, Würzburg, 1954, pp. 99-110.
- THANNER (A.), *Papst Honorius I (625-638)*, „Studien zur Theologie und Geschichte”, nr. 4, St Ottilien, 1989, *passim*.
- THEODOROU (A.), *Η περί θεώσεως τοῦ ἀνθρώπου διδασκαλία των Ἑλλήνων Πατέρων της Εκκλησίας μέχρις Ἰωάννου του Δαμασκηνού*, Atena, 1956.
- , „Die Lehre von der Vergottung des Menschen bei den griechischen Kirchenvätern. Ein Überblick”, în *Kerygma und Dogma*, 7, 1961, pp. 283-310.
- , „«Cur Deus Homo?» Απροϋπόθετος ἢ ἐμπροϋπόθετος ἐνανθρώπησις τοῦ Θεοῦ Λόγου (Σχόλιον εἰς τὴν θεολογίαν τοῦ ἁγίου Μαξίμου)”, în *Επιστημονική Ἐπετηρίς τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν*, 19, 1972, pp. 295-340.
- , „Ἡ ἔναντι τῶν αἰρετικῶν στάσις τοῦ ἱεροῦ Μαξίμου τοῦ Ὁμολογητοῦ”, în *Κοινωνία*, 17, 1974, pp. 74-87.
- THEODOROUDES (G.), „Θεία καὶ ἀνθρωπίνη σοφία κατὰ τὸν ἅγιο Μάξιμο τὸν Ὁμολογητήν”, în *Πρακτικά ΚΑ' Θεολογικοῦ Συνεδρίου με θέμα „Ὁ ἅγιος Μάξιμος ὁ Ὁμολογητής”*, Tesalonic, 2001, pp. 105-121.
- THEOKLËTOS DIONYSIATËS, *Τοῦ ἐν ἁγίοις Πατρος ἡμῶν Μαξίμου τοῦ Ὁμολογητοῦ τὰ 400 Κεφάλαια περὶ Ἀγάπης καὶ Ἑρμηνεία εἰς τὸ Πάτερ*

ήμων. Μετάφρασις, εισαγωγή, σχόλια, Tesalonic, 1978² (Muntele Athos, 1976¹).

THOMSON (F.J.), „The Nature of the Reception of Christian Byzantine Culture in Russia in the Tenth to Thirteenth Centuries and its Implications for Russian Culture”, în *Slavica Gandensia*, 5, 1978, pp. 112-113, 115, 132, 135-136.

THUNBERG (L.), *Microcosm and Mediator, The Theological Anthropology of Maximus the Confessor*, Lund, 1965; 2e éd., Chicago-La Salle, 1995; traducere românească: *Antropologia teologică a Sfântului Maxim Mărturisitorul. Microcosmos și mediator*, trad. A. Popescu, București, 2005.

—, „Symbol and Mystery in St Maximus the Confessor”, în F. HEINZER și C. VON SCHÖNBORN (ed.) *Maximus Confessor. Actes du Symposium sur Maxime le Confesseur, Fribourg, 2-5 septembre 1980*, Fribourg, 1982, pp. 285-308.

—, *Man and the Cosmos. The Vision of St Maximus the Confessor*, Crestwood (New York), 1984; traducere românească: *Omul și cosmosul în viziunea Sfântului Maxim Mărturisitorul*, trad. R. Rus, postfață de D. Popescu, București, 1999.

—, „The Human Person as Image of God”, I, „Eastern Christianity”, în B. MCGINN și J. MEYENDORFF (ed.), *Christian Spirituality. Origins to the Twelfth Century*, „World Spirituality. An Encyclopedic History of the Religious Quest”, nr. 16, Londra, 1985, pp. 291-312, *passim*.

—, „Kristi två naturer som försoningens grundval”, în *Svensk Pastoral-tidskrift*, 29, 1987, pp. 284-290, 308-313.

—, „Maximos Confessor och antik kosmolgi”, în *Medelanden fran Collegium Patristicum*, 12, 1997, pp. 24-32.

—, „Spirit, Grace and Human Receptivity in St Maximus the Confessor”, în *Studia Patristica*, XXXVII, 2001, pp. 608-617.

THUNBERG (L.) și KAKKURI-KNUUTILA (M.-L.), Recenzie la T. TOLLEFSEN, *The Christocentric Cosmology of St Maximus the Confessor. A Study of his Metaphysical Principles*, Disertație, Universitatea din Oslo, 1999, în *Norsk Teologisk Tidsskrift*, 101, 2000, pp. 268-273.

THURN (H.), „Oikonomia” von der frühbyzantinischen Zeit bis zum Bilderstreit. Semasiologische Untersuchung einer Wortfamilie, Disertație, München, 1961, *passim*.

TIXERONT (J.), *Précis de patrologie*, Paris, 1920⁴ (1918⁴), pp. 392-396.

TOLIOU (S.) 1374. „Ἡ πρὸς Ἰωάννην Κουβικουλάριον περὶ ἀγάπης ἐπιστολὴ ἀγίου Μαξίμου τοῦ Ὁμολογιτοῦ”, în *Πρακτικά ΚΑ'*

Θεολογικὸν Συνεδρίον με θέμα „Ὁ ἅγιος Μάξιμος ὁ Ὁμολογητὴς“, Tesalonic, 2001, pp. 211-220.

TOLLEFSEN (T.T.), „Maximos Bekjennerens kristosentriske kosmologi“, in *Norsk Teologisk Tidsskrift*, 93, 1992, pp. 189-198.

—, *The Christocentric Cosmology of St Maximus the Confessor. A Study of his Metaphysical Principles*, Disertație, Universitatea din Oslo, „Acta humaniora“, nr. 72, Oslo, 1999.

—, „Did St Maximus the Confessor have a Concept of Participation?“, in *Studia Patristica*, XXXVII, 2001, pp. 618-625.

—, „St Maximus the Confessor, Philosopher or Theologian?“, in I. VOLT și J. PÄLL (ed.), *Byzantino-Nordica 2004. Papers presented at the International Symposium of Byzantine Studies held on 7-11 May 2004 in Tartu, Estonia*, „Acta Societatis Morgensternianae“, nr. 2, Tartu, 2005, pp. 73-79.

—, „The Mystery of Christ as a Key to the Cosmology of St Maximus the Confessor“, in *Studia Patristica*, XLII, 2006, pp. 255-258.

—, *The Christologic Cosmology of St Maximus the Confessor*, „Oxford Early Christian Studies“, Oxford, 2008.

—, „Causality and Movement in St Maximus' Ambiguum 7“, in *Studia Patristica*, XLVIII, 2010, pp. 85-93.

TONIOLO (E.M.), „L' Akathistos nella Vita di Maria di Massimo il Confessore“, in I.M. CALABUIG (ed.), *Virgo Liber Verbi. Miscellanea di Studi in onore di G.M. Besutti*, Roma, 1991, pp. 209-228.

TÖRÖNEN (M.), *Union and Distinction in the Thought of St Maximus the Confessor*, „Oxford Early Christian Studies“, Oxford, 2007.

TOTOK (W.), *Handbuch der Geschichte der Philosophie*, II, Mittelalter, Frankfurt, 1973, pp. 167-168.

TOURAILLE (J.), *Maxime le Confesseur. Centuries sur l'amour. Centuries sur la théologie et l'économie de l'incarnation du Fils de Dieu. Brève interprétation de la prière du „Notre Père“*. Introduction et traduction par J. Touraille, „Philocalie des Pères Neptiques“, nr. 6, Bégrolles-en-Mauges, 1985; reluat in *Philocalie des Pères neptiques*, I, Paris, 1995, pp. 369-565.

—, *Nouvelle petite Philocalie. Extraits thématiques de la Grande Philocalie Grecque choisis et traduits par J. Touraille*, „Perspective orthodoxe“, nr. 10, Geneva, 1992, pp. 18-20, 63, 107, 113, 117-119, 141-143, 158-159, 182-183, 186-190.

TREMBELAS (P.N.), „Μυστικισμός – Αποφατισμός – Καταφατική θεολογία. Μάξιμος ὁ Ὁμολογητὴς“, in *Ἐπιστημονικὴ Ἐπετηρὶς τῆς*

Θεολογικῆς Σχολῆς τοῦ Πανεπιστημίου Αθηνῶν, 20, 1973, pp. 163-178.

TREU (K.), „Stücke aus Maximus Confessor in Zeitz, Stiftsbibliothek, Cod. 66“, în J. NORET (ed.), *Antiodoron. Hommage à Maurice Geerhard pour célébrer l'achèvement de la Clavis Patrum Graecorum*, I, Bruxelles, 1984, pp. 141-143.

TRISOGLIO (F.), „Mentalità ed atteggiamenti degli scolasti di fronte agli scritti di S. Gregorio di Nazianzo“, în J. MOSSAY (ed.), *Symposium Nazianzenum II*, Louvain-la-Neuve, 25-28 août 1981. *Actes du colloque international*, „Studien zur Geschichte und Kultur des Altertums, Neue Folge, Reihe 2, Forschungen zu Gregor von Nazianz“, nr. 2, Paderborn, München, Viena și Zürich, 1983, pp. 200-207.

TSENTOS (K.H.), *Η θεωρία περί των παθών και των αρετών της ψυχής κατά τον άγιο Μάξιμο τον Ομολογητή*, Disertație, Atena, 1998.

TSIRPANLIS (C.N.), „Acta sancti Maximi“, în *Θεολογία*, 43, 1972, pp. 106-115; reluat în C.N. TSIRPANLIS (ed.), *Studies in Byzantine History and Modern Greek Folklore*, I, „Monograph Series in Orthodox Theology and Civilization“, nr. 4, New-York, 1980, pp. 147-167.

—, „God in Greek Orthodox Thought“, în S.A. MATCZAK (ed.), *God in Contemporary Thought. A Philosophical Perspective*, „Philosophical Questions Series“, nr. 10, Leuven și Paris, 1977, pp. 521-530; reluat în C.N. TSIRPANLIS (ed.), *Greek Patristic Theology. Basic Doctrines in Eastern Church Fathers*, I, „Monograph Series in Orthodox Theology and Civilization“, nr. 3, New York, 1979, pp. 161-170.

—, „Aspects of Maximian Theology of Politics, History and the Kingdom of God“, în *Patristic and Byzantine Review*, 1, 1982, pp. 1-21.

—, „Natural Will and Gnostic Will in Saint Photius' Christology“, în C.N. TSIRPANLIS (ed.), *Greek Patristic Theology. Basic Doctrines in Eastern Church Fathers*, II, „Monograph Series in Orthodox Theology and Civilization“, nr. 6, New York, 1984, pp. 189-194.

—, „The Dyothelitic Christology of St Maximus Confessor“, în *The Patristic and Byzantine Review*, 20, 2002, pp. 10-17.

TZIATZI-PAPAGIANNI (M.), *Die Sprüche der sieben Weisen. Zwei byzantinische Sammlungen*. Einleitung, Text, Testimonien und Kommentar von M. Tziatzi-Papagianni, „Beiträge zur Altertumskunde“, nr. 51, Stuttgart și Leipzig, 1994, *passim*.

UNGER (D.J.), „Christ Jesus, Center and Final Scope of all Creation according to St Maximus Confessor“, în *Franciscan Studies*, 9, New York, 1949, pp. 50-62.

- UTHEMANN (K.-H.), „Das anthropologische Modell der hypostatischen Union bei Maximus Confessor“, în F. HEINZER și C. VON SCHÖNBORN (ed.), *Maximus Confessor. Actes du Symposium sur Maxime le Confesseur, Fribourg, 2-5 septembre 1980*, Fribourg (Elveția), 1982, pp. 223-233; reluat în K.H. UTHEMANN, *Christus, Kosmos, Diatribe. Themen der frühen Kirche als Beiträge zu einer historischen Theologie*, Berlin și New York, 2005, pp. 197-206.
- , „Der Neuchalkedonismus als Vorbereitung des Monothelismus. Ein Beitrag zum eigentlichen Anliegen des Neuchalkedonismus“, în *Studia Patristica*, XXIX, 1996, pp. 373-413; reluat în K.H. UTHEMANN, *Christus, Kosmos, Diatribe. Themen der frühen Kirche als Beiträge zu einer historischen Theologie*, Berlin și New York, 2005, pp. 207-255.
- , „Christ's Image versus Christology: Thoughts on the Justinianic Era as Threshold of an Epoch“, în P. ALLEN și E. JEFFREYS (ed.), *The Sixth Century. End or Beginning?*, „Byzantina Australiensia“, nr. 10, Brisbane, 1996, pp. 203-204.
- , „Ein griechisches Florileg zur Verteidigung des *Filioque* aus dem 7. Jahrhundert? Eine Bemerkung zum Parisinus graecus 1115“, în *Byzantinische Zeitschrift*, 92, 1999, pp. 502-511.
- VAILLÉ (S.), „Sophrone le Sophiste et Sophrone le Patriarche“, în *Revue de l'Orient chrétien*, 7, 1902, pp. 360-385; 8, 1903, pp. 32-69, 356-387.
- VALENTE (B.): vezi CROCE (V.) și VALENTE (B.)
- VAN AEL (J.), „Maximus Confessor (580-662)“, în *Heiliging*, 52, 2002, pp. 129-175.
- VAN DER HERTEN (G.), *De taal van Evagrius Ponticus en Maximus Confessor. Lexicografische en stilistische vergelijking van „De oratione“ met „De caritate“*, Disertație, Leuven, 1984.
- VAN DEUN (P.), „Les citations de Maxime le Confesseur dans le florilège palamite de l'Athénien, Bibliothèque nationale 2583“, în *Byzantion*, 57, 1987, pp. 127-157.
- , *Maximi Confessoris Expositio in psalmum undesexagesimum necnon Expositio orationis dominicae. Een kritische editie met een studie van het prozaritme*, door P. Van Deun, Disertație, I-III, Leuven, 1989.
- , „Le Sinaiticus graecus 1726 de Maxime Margounios: son contenu et son modèle“, în *Byzantion*, 60, 1990, pp. 436-440.
- , *Maximi Confessoris Opuscula Exegetica Duo* editit P. Van Deun, „Corpus Christianorum. Series Graeca“, nr. 23, Turnhout și Leuven, 1991.
- , „Deux textes attribués à tort à Maxime le Confesseur“, în *Scriptorium*, 46, 1992, p. 87.

- , „La symbolique des nombres dans l'œuvre de Maxime le Confesseur (580-662)”, în *Byzantinoslavica*, 53, 1992, pp. 237-242.
- , „Les extraits de Maxime le Confesseur contenus dans les chaînes sur le Nouveau Testament, abstraction faite des Évangiles”, în *Orientalia Lovaniensia Periodica*, 23, 1992, pp. 205-217.
- , *Maximus Confessor. Verklaring van het Onze Vader. Uit het Grieks vertaald, ingeleid en toegelicht door P. Van Deun, „Kerkvader-t teksten met commentaar”, nr. 10, Bonheiden, 1993.*
- , „Les extraits de Maxime le Confesseur contenus dans les chaînes sur l'Évangile de Marc”, în *Orientalia Lovaniensia Periodica*, 25, 1994, pp. 169-173.
- , „Les extraits de Maxime le Confesseur contenus dans les chaînes sur l'Évangile de Matthieu”, în A. SCHOORS și P. VAN DEUN, *Philohistôr. Miscellanca in honorem Caroli Laga septuagenarii*, „Orientalia Lovaniensia Analecta”, nr. 69, Leuven, 1994, pp. 295-328.
- , „Les *Diversa Capita* du Pseudo-Maxime (CPG 7715) et la chaîne de Nicéas d'Héraclée sur l'Évangile de Matthieu (CPG C 113)”, în *Jahrbuch der Österreichischen Byzantinistik*, 45, 1995, pp. 19-24.
- , „Suppléments à l'iconographie de Maxime le Confesseur dans les arts byzantin et slave”, în K. DEMOEN și J. VEREECKEN (ed.), *La spiritualité de l'univers byzantin dans le verbe et l'image. Hommages offerts à E. Voordeckers à l'occasion de son éméritat*, „Instrumenta Patristica”, nr. 30, Steenbrugge și Turnhout, 1997, pp. 315-331.
- , „Maxime le Confesseur: état de la question et bibliographie exhaustive”, în *Sacris Erudiri*, 38, 1998-1999, pp. 485-573.
- , *Maximi Confessoris Liber Asceticus editus a P. Van Deun, adjectis tribus interpretationibus latinis sat antiquis editis a S. Gysens, „Corpus Christianorum. Series Graeca”, nr. 40, Turnhout și Leuven, 2000.*
- , „L'Unionum definitiones (CPG 7697, 18) attribué à Maxime le Confesseur: étude et édition”, în *Revue des études byzantines*, 58, 2000, pp. 123-147.
- , „Une collection inconnue de questions et réponses traitant du Trithéisme: étude et édition”, în *Jahrbuch der österreichischen Byzantinistik*, 51, 2001, pp. 105-111.
- , „Les «Capita X» de duplici voluntate domini attribués à Maxime le Confesseur (CPG 7697, 25)”, în *The Journal of Eastern Christian Studies*, 60, 2008, pp. 195-213.
- , „Développements récents des recherches sur Maxime le Confesseur (1998-2009)”, în *Sacris Erudiri*, 48, 2009, pp. 97-167.

- VAN DEUN (P.) și ROOSEN (B.), „A Critical Edition of the *Quaestiones ad Theopemptum* of Maximus the Confessor (CPG 7696)”, în *The Journal of Eastern Christian Studies*, 55, 2003, pp. 73-79.
- , „Les collections de définitions philosophico-théologiques appartenant à la tradition de Maxime le Confesseur: le recueil centré sur ὁμῶνυμον, συνῶνυμον, παρῶνυμον, ἑτερῶνυμον”, în M. CACOUROS și M.-H. CONGOURDEAU (ed.), *Philosophie et sciences à Byzance de 1204 à 1453. Les textes, les doctrines et leur transmission. Actes de la Table Ronde organisée au XXe Congrès International d'Études Byzantines, Paris, 2001*, „Orientalia Lovaniensia Analecta”, nr. 146, Leuven, Paris și Dudley, 2006, pp. 53-76.
- VAN DIETEN (J.L.), „Geschichte der Patriarchen von Sergios I. bis Johannes VI. (610-715)”, în *Enzyklopädie der Byzantinistik*, XXIV, Amsterdam, 1972, pp. 179-208.
- , Recenzie de R.B. BRACKE, *Ad sancti Maximi vitam. Studie van de biographische documenten en de levenbeschrijvingen betreffende Maximus Confessor (ca. 580-662)*, Disertație, Leuven, 1980, în *Byzantinische Zeitschrift*, 75, 1982, pp. 359-361.
- VAN ESBROECK (M.-J.), *Maxime le Confesseur. Vie de la Vierge*, editată și tradusă de M.-J. van Esbroeck, „Corpus Scriptorum Christianorum Orientalium”, nr. 478 și 479, „Scriptores Iberici”, nr. 21 și 22, Leuven, 1986.
- , „Euthyme l'Hagiorite: le traducteur et ses traductions”, în *Revue des études géorgiennes et caucasiennes*, 4, 1988, pp. 73-107.
- , „La Question 66 du «Ad Thalassium» géorgien”, în A. SCHOORS și P. VAN DEUN (ed.), *Philohistôr. Miscellanea in honorem Caroli Laga septuagenarii*, „Orientalia Lovaniensia Analecta”, nr. 60, Leuven, 1994, pp. 329-337.
- , „Ein unbekannter Traktat *Ad Thalassium* von Maximos dem Bekenner”, în C. WUNSCH (ed.), XXV. *Deutscher Orientalistentag, Vorträge, München, 8-13 April 1991*, „Zeitschrift der deutschen morgenländischen Gesellschaft” Supplement 10, Stuttgart, 1994, pp. 75-82.
- , „La triple préface syriaque de Phocas”, în Y. DE ANDIA (ed.), *Denys l'Aréopagite et sa postérité en Orient et en Occident. Actes du Colloque International. Paris, 21-24 septembre 1994*, „Collection des Études Augustiniennes. Série Antiquité”, nr. 151, Paris, 1997, pp. 167-186.
- VAN ROSSUM (J.), „The λόγοι of Creation and the Divine «energies» in Maximus the Confessor and Gregory Palamas”, în *Studia Patristica*, XXVII, 1993, pp. 213-217.

- VANUCCI (G.), *Philokalia*, I, *Testi di Ascetica e Mistica della Chiesa Orientale*, Florența, 1978, pp. 80-145.
- VASILIEVIĆ (M.), *Ο άνθρωπος της εν Χριστώ κοινωνίας: „Μετοχή Θεου” στη θεολογική ανθρωπολογία του αγίου Γρηγορίου του Θεολόγου και του αγίου Μαξίμου του Ομολογητού*, Disertație, Atena, 1999.
- , „Сила у немоћи. Начин постојања и закон природе: допринос Светога Максима Исповедника теми превазилажења тварности”, în *Луча/Luca*, 21-22, 2004-2005, pp. 423-434.
- , „Θεός υπερβατικός Θεός τῆς κοινωνίας. Μία συμβολή Γρηγορίου τοῦ Θεολόγου καὶ Μαξίμου τοῦ Ὁμολογητοῦ στὴν ἔννοια τῆς κοινωνίας”, în *Philotheos. International Journal for Philosophy and Theology*, 5, 2005, pp. 240-247.
- VASILIU (C.), „Simpozionul patristic interconfesional asupra Sfântului Maxim Mărturisitorul”, în *Ortodoxia. Revista Patriarhiei Române*, 33, 1981, pp. 118-119.
- VENEDIKTOV (I.) (A.I. Sidorov), „Преп. Максим Исповедник и его толкование на молитву Господню Отче Наш”, în *Журнал Московской Патриархии*, 1986, fasc. 7, pp. 66-74; fasc. 8, pp. 64-75.
- VENEDIKTOV (I.) și MUMRIKOV (A.), „Толкование на Божественную литургию преподобного Максима Исповедника”, în *Журнал Московской Патриархии*, 1987, fasc. 4, pp. 67-73; 5, pp. 68-75; 7, pp. 68-72; 8, pp. 66-69; 10, pp. 67-75.
- VENIAMIN (C.), „The Transfiguration of Christ and the Deification of Man in Saint Maximus the Confessor”, în *Κληρονομία*, 27, 1995-1996, pp. 309-329.
- VERGHESE (P.), „The Monothelite Controversy. A Historical Survey”, în *The Greek Orthodox Theological Review*, 13, 1968, pp. 196-208.
- VIETORISZ (L.), *Greek Sources in the Periphyseon of John Scotus, Called Eriugena*, Disertație, Toronto, 1966, pp. 54-61.
- VILLER (M.), „Aux sources de la spiritualité de saint Maxime. Les œuvres d'Évagre le Pontique”, în *Revue d'ascétique et de mystique*, 11, 1930, pp. 156-184, 239-268, 331-336.
- , *La spiritualité des premiers siècles chrétiens*, „Bibliothèque catholique des sciences religieuses”, nr. 32, Paris, 1930, pp. 137-139.
- VILLER (M.) și RAHNER (K.), *Ascese und Mystik in der Väterzeit. Ein Abriss der frühchristlichen Spiritualität*, Fribourg-en-Brisgau, Bâle și Viena, 1989^r (Fribourg-en-Brisgau, 1939), pp. 239-245.

- VIÑUALES (A.P.), „Bien ontológico y bien moral en el pensamiento de San Máximo el Confesor. Las nociones de *preferencia* y *uso*”, în O.H. Beltrán, H.J. Delbosco, J.F. Franck, J.P. Roldán (ed.), *Contemplata aliis tradere. Miscelánea homenaje al profesor Juan R. Courrèges en su 75º aniversario*, Buenos Aires, 2007, pp. 495-504.
- VISHNEVSKAYA (E.), „*Perichoresis*” in the Context of Divinization: Maximus the Confessor’s Vision of a „blessed and most holy embrace”, Disertație, Drew University, Madison (New Jersey), 2004.
- , „Divinization and Spiritual Progress in Maximus the Confessor”, în S. FINLAN și V. KHARLAMOV (ed.), *Theōsis. Deification in Christian Theology*, Eugene, Oregon, 2006, pp. 134-145.
- , „Divinization as Perichoretic Embrace in Maximus the Confessor”, în M.J. CHRISTENSEN și J.A. WITTUNG (ed.), *Partakers of the Divine Nature. The History and Development of Deification in the Christian Traditions*, Grand Rapids (Michigan), 2007, pp. 132-145.
- VIVES (J.), *Máximo el Confesor. Centuries sobre l’amor*. Introducción de J. Vives, traducción de S. Sais, „Clásics del Cristianisme”, nr. 80, Barcelona, 2000.
- VOICU (C.), „Hristologia cosmică după Sfântul Maxim Mărturisitorul”, în *Studii Teologice*, 41, 1989, pp. 3-19, reluat în I.I. Ică jr. (ed.), *Persoană și comuniune. Prinos de cinstire Părintelui Profesor Academician Dumitru Stăniloae la împlinirea vârstei de 90 de ani*, Sibiu, 1993, pp. 589-607 și în C. VOICU, *Studii de teologie patristică*, București, 2004, pp. 82-108.
- VOISIN (G.), *L’Apollinarisme. Étude historique, littéraire et dogmatique sur le début des controverses christologiques au IVe siècle*, Disertație, Leuven și Paris, 1901, pp. 257-270.
- VÖLKER (W.), „Der philosophische Ertrag der Auseinandersetzung Maximus des Bekennters mit dem Origenismus”, în *Jahrbuch der Österreichischen byzantinischen Gesellschaft*, 7, 1958, pp. 23-49.
- , „Der Einfluß des Pseudo-Dionysius Areopagita auf Maximus Confessor”, în *Universitas I – Dienst an Wahrheit und Leben. Festschrift für Bischof Dr. Albert Stohr*, Mainz, 1960, pp. 243-254.
- , „Der Einfluß des Pseudo-Dionysius Areopagita auf Maximus Confessor”, în *Studien zum Neuen Testament und zur Patristik, E. Klostermann zum 90. Geburtstag dargebracht, „Texte und Untersuchungen”*, nr. 77, Berlin, 1961, pp. 331-350.
- , „Zur Ontologie des Maximus Confessor”, în *...und fragten nach Jesus. Beiträge aus Theologie, Kirche und Geschichte. Festschrift für E. Barnikol zum 70. Geburtstag*, Berlin, 1964, pp. 57-79.

- _____, *Maximus Confessor als Meister des geistlichen Lebens*, Wiesbaden, 1965; traducere italiană: *Massimo il Confessore. Maestro di vita spirituale*, Milano, 2008.
- VONA (C.), „Massimo il Confessore, santo”, în *Bibliotheca Sanctorum*, IX, Rome, 1967, coll. 41-47.
- VOORDECKERS (E.), „L’iconographie de saint Maxime le Confesseur dans l’art des Églises de rite byzantin”, în A. SCHOORS și P. VAN DEUN, *Philohistôr. Miscellanea in honorem Caroli Laga septuagenarii*, „Orientalia Lovaniensia Analecta”, nr. 69, Leuven, 1994, pp. 340-359.
- VOROBJEV (N.), *Нравственное учение преп. Максима Исповедника: Курсовое сочинение по кафедре Нравственного богословия*, Zagorsk, 1956-1957.
- WACHSMUTH (C.), *Studien zu den griechischen Florilegien*, Amsterdam, 1971¹ (Berlin, 1882¹), pp. 103-106, 110-111.
- _____, „Über die Apophtegmen-sammlung in den Froben’schen Gnomici”, în *Rheinisches Museum*, N.F. 37, 1882, pp. 506-515.
- WAGENMANN (J.A.) și SEEBERG (R.), „Maximus Confessor”, *Realencyklopädie für protestantische Theologie und Kirche*, 12, Leipzig, 1903³, pp. 457-470.
- WALLACE (M.), *Affirmation and Negation in the Theology of St Maximus the Confessor*, Disertație, Pontificum Institutum S. Anselmi, Roma, 1960.
- WALTHER (G.), *Untersuchungen zur Geschichte der griechischen Vaterunser Exegese*, „Texte und Untersuchungen”, nr. 40, 3, Leipzig, 1914, pp. 83-99.
- WARE (K.), „Christian Theology in the East 600-1453”, în H. CUNLIFFE-JONES (ed.), *A History of Christian Doctrine*, Edinburgh, 1978, pp. 187-190.
- _____, „Philocalie”, în *Dictionnaire de spiritualité*, XII, Paris, 1984, col. 1340.
- _____, vezi PALMER (G.E.H.).
- WARKOTSCH (A.), MAKSYM WYZNAWCA, *Antologia życia wewnętrznego, Dialog o życiu wewnętrznym, Księga miłości, Księga oświeconych, Wykład modlitwy pańskiej, List o miłości*, Poznań, 1981.
- WEAVER (D.), „The Exegesis of Romans 5, 12 among the Greek Fathers and its Implications for the Doctrine of Original Sin: the 5th – 12th Centuries”, în *St Vladimir’s Theological Quarterly*, 29, 1985, pp. 238-240.
- WEIGL (E.), *Christologie vom Tode des Athanasius bis zum Ausbruch des nestorianischen Streites (373-429)*, „Münchener Studien zur historischen Theologie”, nr. 4, München, 1925, pp. 33-36.
- WELLS (J.), „The Argument to Design in Athanasius and Maximus”, în *The Patristic and Byzantine Review*, 8, 1989, pp. 45-54.

- WELSERHEIMB (L.), „Das Kirchenbild der griechischen Väterkommentare zum Hohen Lied“, în *Zeitschrift für katholische Theologie*, 70, 1948, pp. 441-444.
- WESER (H.), *S. Maximi Confessoris praecepta de incarnatione Dei et deificatione hominis exponuntur et examinantur*, Disertație, Halle-Berlin, 1869.
- WESSEL (S.), „Literary Forgery and the Monothelete Controversy: Some Scrupulous Uses of Deception“, în *Greek, Roman and Byzantine Studies*, 42, 2001, pp. 201-220.
- WESTERMANN (A.), *Florilegii Lipsiensis specimen ex codice bibliothecae Paulinae*, Leipzig, 1864.
- WICKERT (J.), „Die Panoplia dogmatica des Euthymios Zigabenos. Untersuchung ihrer Anlage und ihrer Quellen, ihres Inhaltes und ihrer Bedeutung“, în *Oriens Christianus*, 8, [1909/1910], pp. 309-310.
- WILKEN (R.L.), „Maximus the Confessor on the Affections in Historical Perspective“, în V.L. WIMBUSH și R. VALANTASIS (ed.), *Asceticism*, New York și Oxford, 1995, pp. 412-423.
- , *The Spirit of Early Christian Thought. Seeking the Face of God*, New Haven și Londra, 2003, pp. 122-135, 304-311.
- WILLIAMS (J.P.), „The Incarnational Apophysis of Maximus the Confessor“, în *Studia Patristica*, XXXVII, 2001, pp. 631-635; traducere sârbă: „Оваплоћењски апoφhις Максима Исповједника“, în *Луца/Luca*, 21-22, 2004-2005, pp. 477-480.
- , „Pseudo-Dionisius and Maximus the Confessor“, în G.R. EVANS (ed.), *The First Christian Theologians. An Introduction to Theology in the Early Church*, „The Great Theologians“, Malden (MA), Oxford și Carlton (Victoria, Australia), 2004, pp. 186-200.
- WINKELMANN (F.), *Die östlichen Kirchen in der Epoche der christologischen Auseinandersetzungen (5. bis 7. Jahrhundert)*, „Kirchengeschichte in Einzeldarstellungen“, nr. I, 6, Berlin, 1980, pp. 65-66.
- , „Neue Erkenntnisse über die sog. Synodus Lateranensis (a. 649)“, în *Klio*, 68, 1986, pp. 629-632.
- , „Die Quellen zur Erforschung des monoenergetisch-monotheletischen Streites“, în *Klio*, 69, 1987, pp. 72-90; reluat în E. WINKELMANN, *Studien zu Konstantin dem Grossen und zur byzantinischen Kirchengeschichte. Ausgewählte Aufsätze herausgegeben von W. Brandes und J.F. Halton*, Birmingham, 1993, nr. VII.
- , „Monenergismus“, în *Lexikon des Mittelalters*, VI, München și Zürich, 1992, coll. 754-755.

- , „Anastasios, Apokrisiar”, în *Lexikon für Theologie und Kirche*, I, Fribourg-en-Brisgau, Bâle, Roma și Viena, 1993³, coll. 599-600.
- , „Monenergetisch-monotheletischer Streit”, în *Theologische Realencyklopädie*, XXIII, Berlin și New York, 1994, pp. 205-209.
- , *Der monoenergetisch-monotheletische Streit*, „Berliner Byzantinische Studien”, nr. 6, Frankfurt, Berlin, Bruxelles, New York, Oxford și Viena, 2001.
- WISCHMEYER (W.), „Maximus Confessor (ca. 580-662)”, în *Evangelischer Lexikon für Theologie und Gemeinde*, II, Wuppertal și Zürich, 1993, pp. 1308-1309.
- WOLFSON (H.A.), *The Philosophy of the Church Fathers*, I, Faith, Trinity, Incarnation, Cambridge (Mass.) și Londra, 1976³ (1956¹), pp. 424-425, 484-489.
- XIBERTA (B.F.M.), „De controversiis christologicis aevo patristico”, în *Miscellanea G. Mercati*, I, „Studi e testi”, nr. 121, Vatican, 1946, pp. 327-354.
- YEAGO (D.S.), „Jesus of Nazareth and Cosmic Redemption: the Relevance of St Maximus the Confessor”, în *Modern Theology*, 12, 1996, pp. 163-193.
- ZABLIČEV (G.), „Богословие преподобного Максима Исповедника”, în *Журнал московской патриархии*, 1991, 11, pp. 65-69.
- ZACHOS (K.I.), *Οἱ ἀνθρωπολογικὲς ἀπαρχὲ τῆς οἰκολογικῆς κρίσης κατὰ τὸν Ἅγιο Μάξιμο τὸν Ὁμολογητὴ*, Disertație, Tesalonic, 1997.
- , *Η χαμένη οικειότητα. Η οικολογική κρίση θπὸ το φῶς της σκέψης του αγίου Μακίμου του Ομολογητή*, „Terra incognita. Μελέτες”, Larissa, 1998.
- ZANARINI (G.), *Histoire de l'Église byzantine*, Paris, 1954, pp. 143-152.
- ZAÑARTU (S.), „Las naturalezas de las cuales, en las cuales y las cuales en el Cristo. Máximo el Confesor como culminación de un proceso de inculturación cristológica en torno a los conceptos de φυσικὴ ὑπόστασις”, în *Teologia*, 29, 1992, pp. 21-55.
- , „Un primer acercamiento a Máximo el Confesor”, în *Seminarios de Filosofía*, Volumen especial, 1993, pp. 73-83.
- ZELEV (I.), „Св. Максим Исповедник – защитник на православието”, în *Cark*, 5, 1987, pp. 4-6.
- ZELINSKY (V.), „Il pensiero di Cristo: la conoscenza mistica nelle «Centurie gnostiche» di San Massimo il Confessore”, în *Nicolaus*, N.S., 29, 2002, pp. 205-213.

- , „Il pensiero di Cristo: la conoscenza mistica nelle «Centurie Gnostiche» di San Massimo il Confessore”, dans Y. DE ANDIA și P.L. HOFRICHTER (ed.), *Christus bei den Vatern. Pro-Oriente-Studentagung „Christus bei den griechischen und lateinischen Kirchenvätern im ersten Jahrtausend”, Wien, 7.-9. Juni 2001, „Pro Oriente”, nr. 27. „Wiener Patristische Tagungen”, nr. 1), Innsbruck și Viena, 2004, pp. 415-422.*
- ZELZER (M.), „Maximos Homologites (M. Confessor, um 580-662)”, în E. SCHMALZRIEDT (ed.), *Hauptwerke der antiken Literaturen. Einzeldarstellungen und Interpretationen zur griechischen, lateinischen und biblisch-patristischen Literatur*, München, 1976, pp. 672-673.
- ZISSIS (Th.), „Ἡ Κυριακὴ Προσευχὴ ἐρμηνευομένη ἀπὸ τὸν ἅγιον Μάξιμον τὸν Ὁμολογητὴν”, în *Πρακτικὰ ΚΑ' Θεολογικοῦ Συνεδρίου μὲ θέμα „Ὁ ἅγιος Μαξιμος ὁ Ὁμολογητης”*, Tesalonic, 2001, pp. 93-103; reluat în *Ἡθικά κεφάλαια*, Tesalonic, 2002, pp. 283-292; traducere română: „Rugăciunea Domnească în tâlcuirea Sfântului Maxim Mărturisitorul”, în *Tabor*, 4, 2010, pp. 5-10.
- ZHIVOV (V.M.), „Мистагогия Максима Исповедника и развитие византийской теории образа”, în V.A. KARPUSHKIN (ed.), *Художественный язык средневековья*, Moscova, 1982, pp. 108-127; traducere engleză: „The «Mystagogia» of Maximus the Confessor and the Development of the Byzantine Theory of the Image”, în *St Vladimir's Theological Quarterly*, 31, 1987, pp. 349-376.
- ZIRNHELD (Cl.-A.), „Le double visage de la passion: malédiction due au péché et/ou dynamisme de la vie”, în A. SCHOORS și P. VAN DEUN, *Philohistôr. Miscellanea in honorem Caroli Laga septuagenarii*, „Orientalia Lovaniensia Analecta”, nr. 69, Leuven, 1994, pp. 361-380.
- ZOCCA (E.), „Onorio e Martino: due papi di fronte al motiotelismo”, în *Martino I papa (649-653) e il suo tempo. Atti del XXVIII Convegno storico internazionale. Todi, 13-16 ottobre 1991*, „Atti dei Convegni dell'Accademia Tudertina e del Centro di studi sulla spiritualità medievale”, N.S., nr. 5, Spoleto, 1992, pp. 103-147.

În colecția *Patristica*, seria Studii, au apărut:

Jean-Claude Larchet, *Sfântul Maxim Mărturisorul, mediator între Răsărit și Apus*

Paul L. Gavrilyuk, *Pătimirea Dumnezeului Nepătimitor. Dialecticile gândirii patristice*

În curs de apariție:

Ioannis G. Kourembeles, *Viziunea teologică a Sfântului Roman Melodul. Opinia istorico-dogmatică contemporană și teologia poetică*

Pr. John Anthony McGuckin, *Dicționar de teologie patristică*

Hannah Hunt, *Plânsul de-bucurie-făcător. Lacrimile de pocăință în scrierile Părinților bizantini și sirieni*

Redactor: Pr. Cezar Țăbârnă
Corector: Lia Gociu
Tehnoredactor: Gabriela Radu
Design: Manuela Oboroceanu
Prepress: Mariana Cojocaru
DTP: Leonard Lunguleac

Bun de tipar: 2013 Apărut: 2013
Editura Doxologia, Cuza-Vodă 51, 700038, IASI
Tel.: (0232)216693; (0232)218324; Fax: (0232)216694
<http://editura.doxologia.ro>, E-mail: editura@doxologia.ro

Colecția
PATRISTICA

3
studii

„O introducere cât se poate de completă în viața, scrierile și învățătura unuia dintre cei mai mari teologi bizantini.” (*Sources vives*)

„Ne bucură apariția unei astfel de scrieri sintetice, prima de acest gen în franceză, care cuprinde datele esențiale privitoare la acest Sfânt Părinte.” (*Revue thomiste*)

„O amplă inițiere în cunoașterea unuia dintre cei mai mari teologi bizantini. [...] Un excelent instrument de explorare și aprofundare.” (*La Lettre de Ligugé*)

„Nu putem decât să recomandăm o astfel de carte; ea furnizează elementele esențiale pentru inițierea în cunoașterea unui autor deosebit de dificil și le va fi de folos atât profesorilor, cât și cercetătorilor prin bogăția elementelor sale bibliografice.” (*Études*)

„Autorul, patrolog și teolog ortodox de renume mondial, oferă aici o excelentă introducere în opera și gândirea Sfântului Maxim Mărturisitorul, care ne apare astăzi drept unul dintre cei mai mari teologi bizantini.” (*Theoforum, Canada*)

„Lucrarea aceasta este o referință indispensabilă pentru orice studiu referitor la acest Părinte al Bisericii.” (*Theologica, Portugalia*)

„Maxim Mărturisitorul este unul dintre cei mai însemnați gânditori greci ai veacului al VII-lea. În pofida marelui număr de scrieri cu privire la viața și opera sa și varietatea temelor abordate, nu există decât puține monografii convingătoare despre el. Această carte este una dintre ele; ea oferă, pe cât este cu putință, o expunere completă a vieții, operei și învățaturii Mărturisitorului, destinată unui public larg, dar și specialiștilor. [...] În rezumat, această carte poate fi recomandată fără nici o rezervă. Ea furnizează bogate contribuții și este absolut necesară pentru biblioteca de bază a oricărei persoane interesate de creștinismul Antichității târzii.” (*Theologische Literaturzeitung, Germania*)

9 786066 660716

DOXOLOGIA